100 ГОДИНИ ВОЕННОИСТОРИЧЕСКА КОМИСИЯ 1914 – 2014

АНГЕЛ ДИНЕВ

ПОСЛЕДНИЯТ ВОЙН НА ЦАРЯ И ОТЕЧЕСТВОТО В СТАРА ЗАГОРА

Генерал-майор Никола Грозданов
живот, дейност и трагична съдба
1894 – 1976 г.

София - 2014

Редакционна колегия:
Станчо Станчев - председател
Анатолий Прокопиев
Димитър Бойков
Димитър Минчев
Йордан Баев
Румен Евтимов
Румен Николов
Светлозар Елдъров
Тодор Петров
Иван Сапунджиев-секретар

Editorial Board:
Col. Assoc. Prof. Dr. Stancho Stanchev - Editor-in-Chief,
Col. Assoc. Prof. Anatoly Prokopiev,
Dimitar Boykov,
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Minchev,
Prof. Dr. Jordan Baev,
Rumen Evtimov,
Assoc. Prof. Dr. Rumen Nikolov,
Prof. Dr. Sc. Svetlozar Eldarov,
Prof. Dr. Sc. Todor Petrov,
Ivan Sapunjiev - Secretary of the Editorial Board

International Advisory Board:
Prof. Dr. Bernard Cook (Department of International History & Political Science, Loyola University, New Orleans, USA), Acad. Georgi Markov (Institute of Historical Studies at Bulgarian Academy of Sciences), Prof. Iordan Michailovski (University of Bitola, FYRepublic of Macedonia), Assoc Prof. Dr. Kostadin Grozev (Director of Centre of Excellence "Dialogue Europe", Sofia University "St. Kliment Ohridski"), Prof. Dr. Sc. Lyudmil Spasov (Director of "Lyuben Karavelov" regional branch of Plovdiv University "Paisii Hilendarski"), Dr. Milan Terzic (Head of Military History department, Institute of Strategic Studies, Belgrade, Serbia), Dr. Sergiu Iosipescu (Head of Military History department, Institute for Political Studies of Defence and Military History, Bucharest, Romania)

©1927 Военноисторическа комисия при Щаба на армията
©2014 Военноисторическа комисия
ВСИЧКИ ПРАВА ЗАПАЗЕНИ
Ангел Динев
ISBN - 978-954-9971-xx-x

Военноисторическа библиотека
Военна академия "Г.С.Раковски"
бул.Евлоги и Христо Георгиеви № 82
София-1504
Снежана Радоева
tel. 02-922-6658
+359-899-983194

полк. доц. д-р Станчо Станчев
tel: +359-885-832402
e-mail: st_stanchev@mail.bg

Издател: Иван Сапунджиев-ЕООД
ПК-213
2500 Кюстендил
tel: +359-888-505094
e-mail: ivansapunjiev@yahoo.com
skype: ivan.sapunjiev

уводче от комисията

уводче от комисията

Висшето военно ръководство на армията заема особено място в историята на българската държава през XX в. Това е епоха на върхови постижения във военно-политическо отношение, редуващи се с национални катастрофи, ожесточени вътрешнополитически борби и драматични промени във формата на държавно управление, в общественото, икономическото и социалното устройство на България. Българската армия като държавна институция, военните традиции и добродетели, въплъщавани най-вече в лицето на офицерския корпус, утвърждават националния суверенитет и гарантират териториалната цялост на страната. През периода на Третото българско царство (1878 – 1944 г.), генералитетът на българската войска не само е стожер на държавността и монархията, но и основен носител на идеята за националното обединение и главен двигател в процесите на нейното претворяване на дело.

Стара Загора е един от главните центрове за попълване на Българската армия с команден състав, включително и с най-висши офицери, достигнали генералския чин. Сред всички тях специално място заема личността на генерал-майор Никола Грозданов. Той влиза в регионалната и национална история, като последния командир на старозагорската 8-а пехотна Тунджанска дивизия до военно-политическия преврат от 9 септември 1944 г. Той поражда коренни държавни, обществено-политически, икономико-социални и културни преобразования, наред с дълбоки нравствени, религиозни, морално-етични и духовни трансформации в българското общество. Това са основните причини, наложили нашия избор на обект и заглавие на настоящия монографичен труд.

Превратът на 9 септември 1944 г. и последствията от него разрушават напълно духовните устои на българското войнство. Ликвидирането на монархическия институт и неглижирането на източноправославната църква като независима държавна институция и крепител на нравствените добродетели травматизират дълбоко и завинаги оцелелите представители на висшия и среден ръководен ешелон на Българската армия от епохата на Третото българско царство.

Целта на настоящето изследване е на базата на достъпните до момента архивно-документални източници и на наличната историография по проблематиката да се извърши възстановяване на мястото и ролята на генерал-майор Грозданов при създаването и функционирането на съединенията и частите от Българската армия, в които е служил, като се наблегне върху личните му приноси и постижения в еволюционното развитие на тази система. За отделни елементи на целта могат да се формулират изследването и анализирането на командната дейност на генерал-майор Грозданов през периода 1941 – 1944 г., в аспект защита на националното обединение, както и преживяванията му, като репресиран от комунистическия режим в България след 9 септември 1944 г. по политически причини.

Предметите на изследването включват личните приноси на генерал-майор Грозданов за организационното изграждане на Българската армия в годините между двете световни войни, участието му в Първата световна война като младши артилерийски офицер, ролята на генерал-майор Грозданов за защитата на националното обединение през периода 1941 – 1944 г. В хода на изложението се проследява формирането, утвърждаването и еволюционното усъвършенстване на военните традиции и добродетели на офицерския корпус, с акцент върху Военното училище и Военната академия в София, пречупени през призмата на персоналното участие на Никола Грозданов в тези паралелни процеси.

Във втората част на монографията предмет на изследването е трагичната съдба на генерал-майор Грозданов в епохата на тоталитарния комунистически режим в България от 9 септември 1944 г. до смъртта му през 1976 г. Специално внимание е обърнато на ареста, следствието и съдебното дирене срещу него от т.нар. „Народен съд”. На базата на богатото архивно-документално наследство са изследвани причините за сформирането на тази извънредна и незаконосъобразна съдебна институция, чрез която в полза на чужди интереси е гилотиниран държавния, обществено-политическия, военния, полицейския и значителна част от културния, икономически и социален елит не само в Стара Загора, но и в цялата страна. Детайлно е проучен проблема за политическия терор, упражняван от БКП и ДС върху реалните и потенциални противници на тоталитарния режим, жертва, на който е и генерал-майор Грозданов. В продължение на повече от пет години той е въдворяван, чрез административно решение на министъра на вътрешните работи, в различни концентрационни лагери, при много тежки условия на живот и работа. Твърде дълго време (почти 24 години) след рухването на комунистическата тоталитарна система в Източна Европа темата за принудителния труд в концентрационните лагери на социалистическа България остава забравена, премълчана и потулена или пък съзнателно се прикрива в процесите на припомнянето за престъпленията на БКП и ДС. За да добавим своята скромна лепта в проедоляването и заличаването на тази празнота в изследванията на старозагорската историография и за да привлечем вниманието към безправното положение на българите, подложени някога на принудителен труд, в трети параграф на втора част сме направил обоснован опит за възкресяване личните преживелици на генерал-майор Грозданов в кон-

цлагерите през социализма. Наред с възкресяването на българската родова и историческа памет за тях се стремим към включване в научно обръщение и подлагане на дискутиране на по-общата тематика за подтискането на човешките права и свободи и за комунистическите престъпления през периода от 1944 до 1989 г.

Тъй като настоящето изследване има биографичен характер, в хода на цялото изложение е прокарана непрекъснатата нишка на личните емоции, чувства и преживелици на генерал-майор Грозданов, като е отделено и неизбежно място на неговото семейство и роднини. По този начин пред читателите е реконструиран и вътрешния, духовния облик на човека и гражданина Никола Грозданов, като характерен образ и типичен представител на старозагорската средна класа от първата половина на XX в.

След 10 ноември 1989 г. в средите на българската наука и в оживената обществено-политическа дискусия се обособяват две тези относно историческата и родова памет за близкото минало, т.е. за периода 1944 – 1989 г. Първата е свързана с разбирането за паметта като дълг – съхраняването на паметта за миналите несправедливости като отговорност пред следващите поколения и гаранция за демократичния ред. Това е доминиращата идея на антитоталитарното направление сред историците и обществено-политическите формации, в което комунизмът е равнопоставен с националсоциализма, Белене, Куциян и останалите концлагери в социалистическа България се сравняват с ГУЛАГ и нацистките лагери на холокоста. Паметта и осъждането на престъпленията от комунистическия режим се тълкува като въпрос на морална позиция и хуманни ценности.

Втората теза е за национално помирение и съгласие, според която в името на поставената като ръководна цел пред реалните обществени и политически сили в страната, обединени от отговорната и хуманна идея – осъществяване на мирен преход към демократична обществено-политическа система, трябва да се ограничат до минимум опитите за разкриване в широчина и дълбочина, както на престъпленията на комунистическия режим, така и историческите трудове, посветени на проблематиката за „Народния съд", паметта и справедливостта за концлагерите в България 1944 – 1989 г.[1]

В нашето изследване ние не вземаме страна в тази все още нестихваща дискусия. Опитваме се навсякъде да се придържаме към неписаните хилядолетни постулати на музата на историята Клио, които задължават добросъвестния изследовател на миналото да търси и да показва винаги истината, независимо от конкретните външно и вътрешнополитически условия и, без да се съобразява с платформите на партии, коалиции или отделни политици. Безпристрастният и необременен читател сам ще има възможност да прецени доколко сме успели да изпълним поставените цели в изследването, подчинявайки се на мотото за поставяне на истината и справедливостта над всичко в научната дейност.

1 Л у л е в а, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Принудителният труд в България (1941 – 1962) Спомени на свидетели, С, 2012, с. 62.

ГЛАВА ПЪРВА

Верен страж на Родината. Служба в защита на интересите на българския народ, под знамето на Царя и Отечеството (1894 – 1944 г.)

1. Ранни години. Детство и юношество в Стара Загора (1894 – 1912г.)

На 3 юли 1894 г., в семейството на средно заможния търговец Иван Грозданов и домакинята Ана Чолакова, в Стара Загора се ражда отроче от мъжки пол. Кръщават го по източноправославния обряд с името Никола. Бъдещият генерал-майор от Българската армия има щастието да израстне в един изключително плодотворен и съзидателен период от развитието на града.

Епохата на управлението на правителството на Народната партия, начело с д-р Константин Стоилов (1894 – 1899 г.), се характеризира със забележителен подем в редица стопански отрасли. Благодарение на ефективната политика на протекционизъм на родната индустрия, занаяти, търговия и резултатите от тяхното производство, българската икономика се развива с много високи темпове за времето си. Повишеният брутен вътрешен продукт стимулира развитието на вътрешния пазар и утвърждаването на новите капиталистически отношения във всички сфери на националното стопанство.

С благоприятно географско местоположение, подходящи за активна стопанска дейност климатични условия и богато културно-историческо наследство, Стара Загора, успява за по-малко от две десетилетия да се възстанови от преживения морално-психологически шок и демографска катастрофа, резултат от опустошаването и опожаряването на града през юли 1877 г. Почти обезлюден в началото на 1878 г., към края на 1893 г., града наброява 19 516 жители с 3939 къщи.[2] Стара Загора бързо става популярна със своята качествено нова правоъгълна улична планировка, наложена от чешкия техник Лубор Байер при съставянето на градоустройствения план за възстановяване на опожарения град през 1879 г. Дългите прави улици на Стара Загора разкриват пред очите на наблюдателя една впечатляваща с монументалността си визуална перспектива, която е без аналог в големите български градове.

Разположен в полите на Средна гора и обкръжен от юг, запад и изток от плодородните полета на Горнотракийската низина, в края на XIX в., градът се оформя като главен търговски център и благодатен пазар за пласиране на разнообразната земеделска и животновъдна продукция от северната и източната част на низината.

Точно в този отрасъл – търговията с хранителни продукти – намира своето изгодно поле за изява на предприемаческия си дух и бащата на малкия Никола. Най-ранните дет-

---

2 1 5 0 г о д и н и община Стара Загора. Документален летопис 1849 – 1999. Кънев, Нейчо. Филипова, Лилия. Димитрова, Светла. Василева, София – съставители., Стара Загора., 1999., с. 69.

ски години от живота на момчето, преминават в родната му къща. Тя се е намирала на ул. „Хаджи Димитър Асенов", в района между днешните улици „Христо Ботев" и „Братя Жекови". Къщата е била построена в типичния късновъзрожденски стил. Едноетажна, с дъгообразен фронтон на централната фасада. Поради природо-климатични съображения, за предпазване на обитателите на жилището от преобладаващите за Стара Загора, студени северни и североизточни ветрове през зимата, входът на къщата е от южната страна. Пред него е разположен малък двор, украсен с овощни дръвчета, красиви декоративни иглолистни и широколистни храсти и цветя.

Сред съседите на семейство Грозданови, с най-голяма популярност в старозагорското общество се е ползвал Рашо гледача. На него са му приписвали свръхестествени способности в тълкуването на миналото, сънищата и предсказанието на бъдещето. Нещо не толкова изненадващо, като имаме предвид традиционната склонност на българския народ към мистицизма и спиритуализма, която вследствие на многовековното съжителствуване на елементи от простонародното християнство с останките от многобройните езически култове от предписмения и предхристиянски период, създава плодородна почва за избуяването на множество гадатели и оракули, наричани от българите с прозвището „гледачи".[3]

Разбира се, към края на XIX в., Стара Загора, все още запазва онаследеното от периода на османското владичество, своеобразно вътрешно териториално-административно разделение на т. нар. „махали". Районът на бащината къща на Никола Грозданов попада в „Новата махала", или както става популярен сред старозагорци в следващите десетилетия, квартал „Новий". Очевидно преобладаващата част от населението на махалата не е от местен, „заралийски", т.е. старозагорски произход, а става въпрос за пришълци – преселници от селата в Тракийския регион. Те се заселват в Стара Загора след Освобождението, и след плана на Лубор Байер за възстановяването на града. Това обстоятелство става причина за оформянето на „Новата махала" със значително по-изчистен в етническо отношение облик. Там трайно доминира българската народност. Малкият Никола получава благодатната възможност още от най-ранната детска възраст да бъде възпитаван в здрав патриотичен дух, ясно изразено българско самосъзнание и с ценностите на източноправославното вероизповедание в утвърденото русло от възрожденската епоха.

Съществена положителна роля за благопристойното възпитание на Никола изиграват и двете му по-големи сестри. Те стават неговите най-ранни духовни наставници, като със свойствената за българските девойки мекота в характера, благоприличие в обноските и уважение към възрастните, учителите и духовниците, моделират нравствения мироглед на момчето, изцяло в ценностната система, присъща от векове наред на патриархалната българска народност. Успоредно с това Никола расте като физически здраво дете, относително високо на ръст, без хронични заболявания, със заложби на лични качества, които са благоприятна предпоставка за бъдещата му кариера на офицер и пълководец – твърдост, решителност, спокойствие.

Неговият баща, Иван Грозданов е носител на особеностите на представителите на търговско съсловие от българското общество в края на XIX и началото на XX в. Предприемчивостта, трудолюбието, търговският усет, издигането в култ на купувачите, добросъвестността при съхраняването и предлагането на стоките, са сред добродетелите, които

3 С п о м е н и на Ана Грозданова, дъщеря на генерал-майор Никола Грозданов, Стара Загора, машинопис в Регионален исторически музей – Стара Загора., с. 3.

превръщат търговците в българските градове в една от основните движещи сили на растежа в икономиката, разширяването на вътрешния и външния пазар и утвърждаването на нови, модерни за националното стопанство, отрасли, като: тежка промишленост и машиностроене. Успоредно с това текат и процеси на интензифициране на стари, традиционно високоразвити в България отрасли от леката и хранително-вкусовата промишленост. Сред тях най-добре развити в Стара Загора са: производството на спиртни напитки, особено прочутата „Заарска мастика"; кожарската и текстилната промишленост; мелничарската промишленост; производството на хранителни консерви и мебелно-столарската промишленост.

Една от най-съществените причини, Иван Грозданов да се насочи в сферата на търговията е в това, че той е наследник на преселници в Стара Загора, а не на кореняци. Като всеки новодошъл на непознато място, той не разполага с достатъчно икономически и социални контакти, за да получи по-широка обществена легитимация. А тя е безусловно необходима за личностите с амбиции за ръководна роля в органите за местно самоуправление, в държавните институции, местните представителства на политическите партии или за обемно, масирано присъствие в някои от новите, бурноразвиващи се отрасли от икономиката на града. В този смисъл е съвсем логично и закономерно попрището, избрано от бащата на Никола за реализация – търговията.

Многобройното население на възрожденския град Стара Загора, достигнало по приблизителни оценки около 25 000 души в навечерието на Освобождението, само по себе си представлява един крупен консумативен пазар за храни, облекло и други стоки от ежедневна необходимост. Като прибавим и фактора ключово геополитическо и географско местоположение, става ясна неизбежността от наличието на добре развита и разклонена търговска мрежа в чертите на града. Най-големият пазар на територията на Стара Загора се е организирал на т. нар. „Житен алан", разположен на около 500 м. източно от центъра на града. Но там са се предлагали преди всичко добитък, зърнени храни и други земеделски произведения. По стара българска традиция, датираща от периода на дългите векове на османското владичество, основния брой търговски дюкяни, заемат една от главните стопански артерии на града – чаршията.

В Стара Загора тя е била популярна под името „Рибарска чаршия", защото очевидно там се е предлагала и риба. Там се е намирал и дюкяна на Иван Грозданов, като е предлагал маслини, зехтин, сушени ядки и плодове, други по-екзотични хранителни стоки и подправки със субтропичен средиземноморски произход, предмет на внос предимно от Гърция. Естествено Никола е подпомагал, според възможностите си, труда на своя баща, а този начин и изхранването, и изобщо издръжката на семейството.

През декември 1944 г. при следствието по „Народния съд" в Стара Загора генерал-майор Грозданов посочва, че произхожда от малоимотно семейство. От малък до навършване на пълнолетие, през свободното време, е работил при баща си в дюкяна, за да помага при припечелване прехраната на семейството.[4]

Но годините минават една след друга, без сина да проявява някаква по-особена заинтересованост към занятието на своя баща, въпреки че последния разширява и благоустроява дюкяна, увеличава асортимента на предлаганите артикули, а това логично води и до повишаване на стокооборота и увеличаване на печалбата.

4 ЦДА, ф. 1449, оп.I, а.е. 706.

Към средата на първото десетилетие на XX в., период на ускорено икономическо развитие, характеризиращ се с подобряване на жизненото равнище, културен разцвет и укрепване на международното дипломатическо положение за България, Иван Грозданов се утвърждава, като уважаван заможен търговец в Стара Загора, с търговски капитал, който го поставя в средната, най-многобройна група от гилдията. Въпреки че неговия син Никола не желае да наследи работата му, той се чувства задължен да осигури за него възможно най-добрите условия за образование, възпитание и обучение. В града по това време вече функционират няколко престижни средни училища. Но безспорно сред тях като най-елитно и с най-високо качество на учебния процес се отличава Мъжката гимназия „Иван Вазов". Тя е открита на 1 септември 1879 г., като Мъжко класно училище, наследник на Светониколското класно мъжко училище от епохата на Възраждането, основано на 1 март 1941 г. от учителя Атанас Иванов. На 28 август 1879 г. на Първото заседание на Смесения околийски съвет в Стара Загора се взема решение за строителството на нова училищна сграда за нуждите на Мъжкото класно училище в централната част на града. Тя е построена по плана на Главния архитект на Източна Румелия италианеца Паоло Монтани, като е завършена през 1885 г. Използвана е от Мъжката гимназия до 1947 г., а след това и до денднешен там се помещава Гимназията по строителство и архитектура. През 1895 г. по повод четвъртвековния юбилей от книжовната дейност на великия български писател и поет Иван Вазов, Мъжкото класно училище приема неговото име. А през учебната 1907/1908 г., училището получава статут на Областна мъжка гимназия „Иван Вазов" само горен курс. На обучение са записани 912 ученици, а в училището работят като преподаватели 30 учители и учителки.[5]

Юношите, които показват хубави заложби през периода на основното си образование, са насочвани от своите родители да продължат образованието си в Мъжката гимназия „Иван Вазов". Никола Грозданов не прави изключение от общата тенденция и също завършва средно образование в най-престижното старозагорско училище за младежи. Той постъпва в него през 1905 г., като ученик в I клас и го завършва успешно, като абитуриент в VII клас през 1912 г.

През всяка една от тези години, Никола се записва за обучение в периода от 25 август до края на месеца. По традиция учебната година се открива на 1 септември в училищния салон на гимназията, като свещеник отслужва молебен с водосвет за здраве и благополучие на учениците и преподавателите. На 3 септември започват редовните учебни занятия. Учебната година приключвала приблизително в средата на юни, а към края на същия месец, директорът на гимназията давал публично в гимназиалния салон кратък отчет за развитието на управляваната от него образователна институция. Пак на този ден, при официалното закриване на учебната година се раздавали наградите със зрелостните свидетелства на абитуриентите и на учениците, завършващи курса на прогимназиалната степен (III клас).[6]

Анализът на публикуваните, в ежегодните Годишници на Мъжката гимназия, подробни статистически сведения за учителския персонал, показва няколко характерни особености в развитието на основните тенденции на средното образование в българското учи-

5 А я р о в, Иван. Кънев, Нейчо. Ганева, Невена. Стара Загора 1878 – 1945 г. Просвещение. Култура. Църковно дело., Стара Загора., 2006., с. 15.

6 Г о д и ш н и к на Старо-Загорската общинска мъжка гимназия за учебната 1908 – 1909 година., Стара Загора., Стара Загора., печатница „Светлина"., 1909., с. 6.

лище в началото на XX в.

На първо място прави отлично впечатление разумната кадрова политика от страна на Министерството на Народното просвещение, ориентирана към назначаването на млади, енергични гимназиални преподаватели, намиращи се изключително в границите на младежката (от 20 до 30 г.) и творческата (от 30 до 50 г.) възраст. Например от 36 учители, преподавали в Старозагорската мъжка гимназия през учебната 1908/1909 г., 14 или повече от 1/3 са на възраст от 20 до 30 г., а 17 или почти половината са на възраст от 30 до 40 г. Освен това нито един от учителите няма преподавателски стаж по-дълъг от 25 години, а цели 13 са с по-малко от 5 г. Положително явление е високия образователен ценз на учителите. От 36 души, 21 са с пълно завършено висше образование, 3 с непълно завършено висше, останалите са с пълно или непълно средно и със специално образование по рисуване, музика, гимнастика и ръчна работа.

Българското средно образование е тръгнало решително по пътя на модернизацията и затова неговите ръководители дават приоритет на младите, необременени от патриархалните възрожденски задръжки. От друга страна, обаче, те притежават много добро образование и висока квалификация, които са необходима благоприятна предпоставка за високото ниво на преподаване на знанията и уменията пред учениците и въобще за доброто качество на гимназиалното образование.

С това накратко се изчерпва красноречивият анализ и ярките доказателства, че така важното за оформянето мирогледа и възпитанието на всеки съзнателен човек средно образование на Никола е поверено в добри ръце.

Общо през периода на седемгодишното обучение в гимназията той изучава 21 учебни предмета с различен брой на часовете и в различни класове.[7] Най-голям брой учебни часове за цялото време на получаването на средното образование се падат на български език – 3227 часа; френски език – 2071 ч.; рисуване – 1738 ч.; история – 1701 ч.; естествена история – 1307 ч.; четирите математически предмета: аритметика, алгебра, геометрия и дескриптивна геометрия, получават 3469 часа.[8] Разпределението на количеството учебни часове по основните дисциплини отговаря на необходимите критерии за получаване на минимум знания по общообразователните предмети, за завършване на средно образование.

Младежите получили диплом от Мъжката гимназия, сред които през 1912 г. се нарежда и Никола Грозданов, навлизат в живота с отлично религиозно и нравствено възпитание, благодарение на изучаването на Закон Божи. Те се радват на получените много добри езикови умения, правопис, пунктуация, правоговор и краснопис, не само по родния български език, но и по най-широко разпространения в световен план и основен дипломатически език в международните отношения – френския. Не е забравен и езика на най-многобройния славянски народ, и на Великата сила, традиционно, имаща най-директни военно-политически интереси на Балканите и в българските земи – руския. В същото време обемното изучаване на множество математически дисциплини, позволява на младия

7 З а к о н Б о ж и, Български език, Руски език, Френски език, Аритметика, Алгебра, Геометрия, Дескриптивна геометрия, Физика, Химия, Естествена история, История, География, Психология, Логика, Етика, Рисуване, Краснопис, Пеене, Гимнастика и Ръчна работа. Годишник на Старо-Загорската общинска мъжка гимназия за учебната 1908 – 1909 година., Стара Загора., Стара Загора., печатница „Светлина”., 1909., с. 32 - 33.

8 П а к т а м., с. 32 – 33.

Никола да получи ценни умения, навици и мисловни подходи, които се явяват изконна необходимост и даденост за всеки бъдещ офицер от Българската армия. Здравата логика, основана на хладнокръвния разсъдък, в съчетание с бързата реакция, решителността при вземането на решенията и рационалното обемно-пространствено мислене са основополагащи умствени качества за всеки военен командир, а за тяхното придобиване, оформяне и окончателно изкристализиране в личността на Никола, голяма заслуга има и отличната подготовка по математиката и точните науки, получена от него в Мъжката гимназия „Иван Вазов".

В Свидетелство за зрелост № 826, издадено през юни 1912 г. от реалния отдел на Народна държавна мъжка гимназия в Стара Загора на Никола Грозданов виждаме учебните предмети, които е изучавал. Това са: вероучение, български език, френски език, руски език, история, география, математика, дескриптивна геометрия, физика, химия, естествена история, психология, логика, етика, рисуване и гимнастика. На зрелостния изпит, като редовен абитуриент Никола Грозданов е показал примерно поведение и прилежание. Той е издържал с много добър успех изпитите по: математика, физика, естествена история и география. По успех от обучението, той се освобождава от другите зрелостни изпити по български и френски език. Със Свидетелството за зрелост Никола Грозданов получава право да следва във висши учебни заведения.

През лятото на 1912 г., след успешното завършване на средното си образование, той се изправя пред един от най-важните си кръстопътища в живота. Безспорно интелигентността, високия успех в дипломата му на абитуриент, както и големите заложби и умствени способности, демонстрирани от Никола Грозданов в Мъжката гимназия, се явяват една благоприятна предпоставка за продължаване на неговото образование на по-високо ниво. Изборът, който той е трябвало да направи тогава е бил между военната и гражданската кариера. Несъмнено, една от съществените причини за наклоняването на везните на неговите предпочитания към призванието на офицер от българската войска, се корени в специалната атмосфера, царяща сред политическото и военно ръководство на българската държава, а и изобщо в обществото и сред народа през лятото на 1912 г.

Това е епохата на всеобщ национален подем на нравствените и физическите сили в България, управляващите кръгове, партии и организации, и разбира се, на първо място в българската войска от генералитета до редовия състав. Обединените усилия на всички държавни институции от светската и духовната власт, обществените и социалните слоеве и в крайна сметка на цялата нация са подчинени на изпълнението на грандиозната цел превърнала се в мечта и символ на живота на няколко поколения следосвобожденски българи – националното обединение на разпокъсаните български земи. 34 години след Берлинския конгрес, българите съзряват духовно, укрепват военно, икономически и финансово, натрупват достатъчно самочувствие и увереност в собствените си сили до степен, която да им позволи да тръгнат решително на борба с всички възможни средства, включително и военните, срещу своя вековен поробител – Османската империя. Те осъзнават много добре, че изтичат последните години и възможности, в които би могла да продължи агонията на техните братя-българи, извън границата на царство България. Българската народност в Македония и Тракия, под пряката административна, държавна и военна власт на Османската империя отслабва все повече от гледна точка на своята цялостност и монолитност, като единна етническа общност, с общ език, религия и култура, т.е. нейното бъдеще с оглед

перспективата освобождението й да бъде постигнато в резултат на някакво положително еволюционно развитие на международната дипломатическа ситуация или на вътрешнополитическото състояние на империята, изглежда неясно и застрашително. Демографски погледнато в годините след Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. българите в Македония и Тракия постоянно намаляват на брой, а това води и до опасното редуциране на техния относителен дял от немюсюлманското население на султанските провинции на Балканите. По време на въстанието са дадени тежки жертви, а след неговото жестоко потушаване многократно повече, емигрират в свободна България. Освен това останалите под османска власт са принудени да водят неравна борба за устояване на национална, етническа, културна и религиозна българска идентичност, в условията на утежнен гнет от най-различен характер от страна централните и местни органи на управление – военен, полицейски, данъчен, религиозен и духовен. Българите в Македония и Тракия, са принудени да отделят много сили, енергия, средства и време за борба срещу сръбската и гръцката пропаганда, които често и на много места са явно или нелегално толерирани от османската власт в тяхната антибългарска мисия, насочена към създаване на изкуствена сърбоманска народност или пък към прокарване на шовинистичната великогръцка „мегали идея“, обявила българите за „славяногласни елини“.

Това са само най-важните и една много малка, дори би могло да се каже нищожна част, от многобройните аргументи и фактори, които дават решителен тласък на цар Фердинанд и управляващата българска политическа класа да приемат курс към сформиране на балкански военно-политически съюз с антиосманска насоченост, като безусловна необходимост за реализацията на осъществяването на българското национално обединение, чрез война с Османската империя. Съюзът със Сърбия, Гърция и Черна гора, става факт към края на пролетта на 1912 г. Той е постигнат с поредица от договори и спогодби, някои от които имат устен или съвсем неясен характер. Това обстоятелство залага много «подводни мини» пред курса на кораба наречен Балкански съюз и ще има фатални последици за съдбата на България през 1913 г.

Съвсем съзнателно отделихме подобаващо място на описанието на вътрешното и външнополитическо положение на България през лятото на 1912 г., когато Никола Грозданов е изправен пред първия решаващ избор в своя съзнателен живот, за да може читателя да получи възможността да вникне в дълбочината на процесите, които движат и управляват посоката на развитие на българската държава, армия и народ. Тогава Никола е на 18 години, т.е. вече е бил достатъчно добре ориентиран в политическата обстановка и напълно ясно е схващал съдбоносния, за всички българи, момент, изправен пред съвсем близката перспектива от военен конфликт с една от най-мощните във военно-политическо отношение държави в Югоизточна Европа – Османската империя. Неговият избор е бил ясен и недвусмислен: кандидатстване и постъпване във Военното на Негово величество училище или същото действие в гражданско висше учебно заведение. Първият път е пътят на воина. Пътят на просветения, високообразован и квалифициран офицер, предопределен да защитава интересите, държавния суверенитет, националната сигурност и цялост на своето отечество, като отдаде живота, силите, енергията и познанията си в служба в редовете на българската войска, родена в края на XIX в., продукт на позитивния процес на националното самооосъзнаване и извоюването на политическа свобода на българската нация.

Втората възможност е пътят, насочен към реализиране на интелектуалното поприще.

Той преминава през получаване на качествено висше образование в областта на хуманитаристиката: държавно-правните или историко-философските научни специалности са носители на най-висок обществен статус в културните среди и изглеждат най-съвместими със сериозната общообразователна база на Никола Грозданов, натрупана в Старозагорската мъжка гимназия.

Несъмнено той е имал афинитет и много добри потенциални възможности за плодотворна научно-творческа работа в областта на правните и историческите науки, където също би могъл да даде съществен принос за формирането на едно достойно, патриотично по своя духовен характер историческо съзнание в българската нация, базирано на вярата в Бога, уважението и безпрекословното подчинение на Царя и всеотдайната любов към Отечеството.

В крайна сметка, обаче, младежкото дръзновение, храброто сърце и действената натура надделяват и през лятото на 1912 г. Никола Грозданов, с подкрепата на своето семейство и на първо място на своя баща Иван Грозданов, преминава първия сериозен Рубикон в своя живот, като решава да се посвети на кариерата на професионален военен в един от кулминационните моменти от Новата българска история – всестранната подготовка на държава, армия и народ за война за освобождението на своите поробени братя и претворяването на дело на мечтата на цяло поколение българи от епохата на възхода на национализма – националното обединение на целокупната българска възрожденска нация под скиптъра на суверенния монарх на независимото царство България.

2. Обучение, възпитание и възмъжаване във Военното на Негово Величество училище (1912 – 1915 г.)

След завършването на Старозагорската мъжка гимназия „Иван Вазов” през 1912 г. и след краткотрайна душевна борба и претеглянето на аргументите „за и против”, Никола Грозданов, постъпва във Военното на Негово величество училище в т.нар. випуск „Рилски”. Три години по-късно, вече получил начална военна подготовка и висококвалифицирано специално образование е произведен в първо офицерско звание – подпоручик. Това става на 25 август 1915 г., в навечерието на влизането на България в Първата световна война. Тържествената церемония по встъпването на младите юнкери в редовете на българския офицерски корпус се провежда в Светата Рилска обител, факт който дава основание на съвременниците и на специалистите по военна история да го нарекат и популяризират като „Рилски”.

По принцип всеки випуск от Военното училище никога не е бил механичен сбор от младежи, целещи само да се доберат до офицерски пагон. Защото същността на понятието випуск в това учебно заведение се крие в благородната цел, която сплотява съвипускниците: да се изграждат като достойни защитници на земята българска. Затова във випуска всеки е готов да помага братски на тези, които крачат до неговото рамо минути, часове, години. А всред мъжествената действителност в училището трудно виреят кариеризмът, двуличието и подлизурството[9].

Твърде любопитна, макар и твърде кратка, е историята на този знаменателен за ис-

9 П е т р о в, Иван. Спомени на възпитаник от Военното на Негово Величество училище. В: Военноисторически сборник., год. LXIII., кн. 2., май – юни 1994., С., 1994., с. 131.

торията на българския офицерски корпус, випуск. Ако изследователят следва строго официалната документална хроника на производството на млади офицери във Военното училище, от основаването му през 1878 г. до постъпването в него на Никола Грозданов през 1912 г., то випускът трябва да бъде известен просто със своя пореден номер – 35. Но той има по-специална история, определена не само от светостта на Рилския манастир, където юнкерите получават своите първи офицерски пагони.

Върховното командване на българската войска преценява правилно решаващото значение на офицерските кадри за създаването на силна армия и обръща голямо внимание на подбора на кандидатите за Военното училище във физическо, интелектуално и морално отношение. Постъпването в училището става с конкурс, който се провежда с подчертана взискателност. Кандидатите трябва да бъдат физически здрави, добре сложени, да нямат плобирани „повече от два зъба", да не носят очила, да не са с равни стъпала (дюстабанлии) и др. Одобрените на медицинския преглед се състезават на теоретичен изпит по определана програма върху материал от гимназията или по успеха от гимназиалните дипломи[10].

На конкурса не се допускат никакви ходатайства, а за моралният облик на кандидатите се получават сведения от съответните общини.

Към края на лятото на 1912 г. по установения тогавашен правилник и след проведения конкурс, Никола Грозданов, заедно с още 179 младежи, постъпва във Военното на Негово величество училище, с благородната идея и възвишената цел да завърши неговия пълен курс на обучение. Обявяването, обаче, на 5 октомври 1912 г. на Балканската война, чрез оповестяването на Манифест към българския народ от цар Фердинанд в храма „Свето Въведение Богородично" в Стара Загора, нарушава създадения ред за попълването на българската войска с офицери. Водено от своето патриотично желание и амбиция да изтръгне на всяка цена победата, българското командване, решава за целесъобразно, да затвори Военното училище, докато трае войната. По силата на постъпилото разпореждане, току-що приетите възпитаници от 35-и Рилски випуск трябва според възрастта си сами да си определят своето поведение. С други думи Никола Грозданов и неговите съвипускници могат да се влеят в редовете на Българската армия в свещената война срещу вековния османски поробител или тези, които още нямат навършени 20 г. и не подлежат на задължителна военна служба, просто да се приберат по домовете си. И тук всичките млади юнкери, без изключение, вземат едно изключително със своя висок морал решение, което следва да служи като светъл пример навеки. В името на всеобщата чест и достойнство на всички възпитаници на Военното училище и на институцията „българска войска", всички юнкери, включително и тези, които не подлежат на задължителен набор за явяване в казармите, ръководени от своите разбирания за дълг към скъпата родина, се записват като доброволци за бойното поле и като редници вземат участие в тази вече превърнала се в легендарна борба по тракийските полета.[11]

Никола Грозданов се присъединява към своите другари и въпреки все още крехката си юношеска възраст от само 18 г. също се записва, като доброволец в редовете на българската войска, но тъй като войната не се оказва много продължителна и не се стига до свръхнатовареност по отношение мобилизационното напрежение на държавата той не взе-

10 Х р и с т о в, Димитър. Към въпроса за мирновременните традиции на нашето войнство. В: Военноисторически сборник, година LXV., кн. 3., С., 1996., с. 194.

11 Р и л с к и випуск на Военното на Негово величество училище. , С., 1940., с. 29.

ма участие в активни бойни действия, нито през 1912, нито през 1913 г.

Краят на юли 1913 г. донася голямата покруса и разочарование за цялата българска нация и за всички нейни храбри синове, които посвещават младостта, силата, енергията и най-хубавите години от живота си в името постигането на заветната мечта за национално обединение. Доскорошните съюзници вероломно изменят на договорните си задължения към нашата Родина и обръщат оръжието си към Българската армия, понесла най-тежките загуби и извоювала решаващите победи срещу вековния общ враг – Османската империя. И въпреки че българската войска защитава храбро честта и достойнството на нашето оръжие във войната срещу доскорошните съюзници, като не познава вкуса на поражението на бойното поле, под натиска на дипломатическите обстоятелства и поради предателското нахлуване на румънските и османските войски в тила на нашата армия, блянът за българското национално обединение се сгромолясва главоломно с несправедливите клаузи на Букурещкия мирен договор от 28 юли 1913 г.

Непобедената българска войска свива бойните знамена за по-добри времена, а надеждата за тяхното бързо приближаване се възлага преди всичко на младото поколение командири и началници, възпитавани, образовани и обучавани във Военното училище.

В най-черните дни на униние и всеобща покруса, на 28 декември 1913 г., Никола Грозданов и още 486 млади, дръзновени българи, като че ли отказват да се съобразяват с тягостната действителност и се отдават най-безкористно на подготовката си за служба на онеправданото си Отечество. Те се записват за обучение във Военното училище, като някой от тях, сред които и Никола, го правят за втора поредна година. Това действие на всичките 487 младежи, пречупено през деформираната призма на днешната ни бездуховна действителност, ги кара да ни изглеждат като хора от друга планета, щом жадуват в такъв критичен момент да посветят бъдещето си на една кариера без перспективи. Несъмнено те се ръководят от своята вяра в светлото бъдеще на своя народ и от желанието си да работят за неговото бързо издигане, до онова положение, в което е било преди войните.

Никола Грозданов и другарите му съвипускници смело биха могли да бъдат квалифицирани като идеалисти, защото те доброволно се съгласяват да поемат по пътя на най-тежката и трудна военна подготовка, при най-неблагоприятни условия, когато почти всичко липсва. През лятото на 1913 г., вследствие на военната оскъдица и разруха във Военното училище не е останал нито помен от онова благосъстояние, притежавано по-рано и което е заобикаляло възпитаниците от предишните випуски. Никола Грозданов и колегите му изпитват недостиг не само в обзавеждане, оборудване и мебелировка в битовите корпуси на училището, но дори и в толкова елементарни удобства, като легла, облекло, учебни помагала и продоволствие. Налага се всичко да се икономисва и най-обикновената необходимост да се добива от началниците с цената на много усилия и сериозно аргументиране.

Но всичките тези трудности не пречат на общото дело, нито пък отслабват ентусиазма и желанието за изучаване на военното дело и науки на Никола Грозданов. Всичко се преодолява успешно благодарение на високия патриотичен дух и младежкото дръзновение на 487-те възпитаници, пред които командирите и началниците от Военното училище прекланят глава. Голям проблем е и недостатъчния брой на командния и преподавателски състав, тъй като той не е разчетен за толкова многоброен випуск.

Но огромното достойнство и заслуга на юнкери и офицери е в това, че колкото и да е необикновено положението, колкото и тежки да са условията, колкото и сериозни да са

препятствията, подготовката на Рилския випуск ни най-малко не пострадва.[12]

Неудобствата, липсата, икономиите, неволните ограничения, всичко това има съвсем обратни резултати върху формирането на характерите на светлите души на Никола Грозданов и неговите връстници съвипускници, които по същество са едни непредубедени младежи - идеалисти. Те приемат най-чистото и свято родолюбиво съзнание и преминават една по-сурова, от обикновеното обучение във Военното училище, школа, която ги подготвя по възможно най-добрия начин за изпитанията на бойното поле. Теснотата и битовите неудобства сближават допълнително юнкерите и между тях се създават най-тесни приятелски връзки и като краен резултат разцъфтява онова най-съкровено приятелско чувство между мъже, наречено другарство и бойно братство. То свързва всички младежи до края на военната им служба, отделни съвипускници и дори до смъртта им, в едно общо цяло, в един общ военен и другарски организъм.

Придобитата закалка на Никола Грозданов и останалите бъдещи подпоручици от 35-и Рилски випуск, се доказва с пълна сила на бойното поле, като боен випуск, блестящо изпълнил своето предназначение в Световната война от 1915 до 1918 г. Той предоставя на българската войска жизнено необходимия подготвен кадър от взводни и ротни командири, нуждата от който така силно се чувствва през и особено след Балканските войни от 1912 – 1913 г., и в това е неговата най-голяма заслуга пред олтара на Отечеството и родната войска.

Създаден сред бурите на великите събития, които се разиграват на Балканския полуостров, подготвян под техния знак, Рилския випуск на Военното училище се приспособява към обкръжаващите го събития в името на своето висше нравствено предназначение – служба на Цар и Родина. И когато Отечеството, поисква бойци за фронтовете – 35-и випуск ги дава безрезервно; когато биват необходими герои – изтръгва ги от сърцето си; когато стават нуждни учители – дава ги; а когато десетилетия по-късно моментът налага – поема командването на бригади и полкове, за да ги подготви за очаквания велик момент – осъществяването на националното обединение през пролетта на 1941 г.

През тригодишния си срок на образование, възпитание и обучение във Военното училище, Никола Грозданов живее и се развива духовно и физически под знака на превърналите се във висок нравствен идеал за всеки един от възпитаниците на училището девизи: „Всякога вярвай в светлото бъдеще на България!" и „Отечеството загива само когато е умряло в сърцата на своите синове."[13]

И така, след като направихме опит да проследим накратко онези тайни, неведоми пътища на духовното и нравствено възприятие за понятието „Какво е това любов към Отечеството", тласнали младия старозагорец Никола Грозданов към вливане в славните редове на честития и достоен 35-и Рилски випуск на Военното училище. След като видяхме неговата съдбоносна предопределеност и важност за изграждането на българската войска в годините на войните за национално обединение от 1912 – 1918 г., сега ще направим изложение на конкретните факти, събития, нормативни актове и документи, посредством чиято интерпретация ще се постараем да пресъздадем максимално правдиво и достоверно от военноисторическа гледна точка процесите на образование, възпитание и обучение на Никола Грозданов през периода 1912 – 1915 г.

Както вече посочихме, в навечерието на Балканската война във Военното училище

12 П а к т а м., с. 30.

13 П а к т а м., с. 32.

първоначално са приети 162 младежи, сред тях и Никола Грозданов, които съставляват ядката на 35-и випуск. По-късно, през септември 1912 г., числеността им се увеличава с още 35 души.

Приемането на Никола Грозданов за юнкер е юридически обосновано със Заповед по Военното на Негово величество училище № 98/23 август 1912 г. Тя е издадена съгласно предписанията на началника на военно-учебните заведения под №№ 262, 298 и 312, основани на предписанията на Министерството на войната – Канцелария под №№ 298953321 и 3416 от 1912 г. Никола Грозданов е зачислен по списъците на училището, в 3-а рота на котлова храна и доволствие, считано от 15 август 1912 г.[14] Той е приет за юнкер в подготвителния клас на Военното училище, като в списъка е записан под № 30. Неговият най-близък приятел от юношеските му години в Мъжката гимназия «Иван Вазов» в Стара Загора, Боню Гочев Гочев, също се записва във Военното училище и в негово лице, Никола ще има един истински верен приятел и другар до края на тригодишния му период на обучение във Военното училище.

Заповедите за приемането и зачисляването на Никола Грозданов във Военното училище са подписани от началника на институцията полковник от Генералния щаб Никола Жеков, бъдещият главнокомандващ българската войска в годините на участието на България в Световната война от 1915 – 1918 г.

С обявяването на общата мобилизация на въоръжените сили на царство България на 17 септември 1912 г. за войната срещу Османската империя, Военното на Негово величество училище е разформировано и една част от възпитаниците му са изпратени по полковете на действащата армия, а на другите е предоставена възможност сами да изберат съдбата си, тъй като по-голямата част са младежи, сред тях и Никола Грозданов, които по възрастта си не подлежат на наборна военна служба.

Закърмени, обаче, с идеалите на българския народ при онзи всенароден ентусиазъм, обхванал всички след обявяването на Балканската война, тези подбрани младежи в огромното си мнозинство, намират своите места в редиците на славната българската войска по Тракийските полета, като доброволци и с това доказват, че тяхното постъпване във Военното училище е плод на едно възвишено и чисто вътрешно чувство, а не на кариеристични цели в търсене на материално обезпечаване на бъдещето си.

Със Заповед по Военното на Негово величество училище № 115/22 септември 1912 г. е сложен юридически завършек на кратката предистория на 35-и Рилски випуск, като една част от юнкерите са командировани по частите от българската войска, където преди постъпването си във Военното училище са служили като редови войници, а другата по-голяма част «Пред вид общата мобилизация и съгласно наставлението за мобилизацията, понеже училището се разформирова» от юнкерите от подготвителния клас, са уволнени в домашен отпуск до второ нареждане.[15]

Никола Грозданов фигурира в посочения списък под № 28, а неговия другар Боню Гочев, под № 24. След това двамата, вече станали неразделни приятели, се завръщат в Стара Загора, записват се като доброволци и очакват трепетно своя час да бъдат изпратени в бойните части на българската войска, за да докажат на дело, по бойните поля на Източна Тракия своето родолюбие и военна доблест, но както вече посочихме, поради не особено

14 П а к т а м., с. 33.

15 П а к т а м., с. 38.

дългата продължителност на военните действия срещу Османската империя, а през лятото на 1913 г. и срещу съюзените Балкански държави, а и предвид тяхната все още крехка младежка възраст (18 години), това не се случва.

След приключването на войните от 1912 – 1913 г., българската войска веднага почувствува острата необходимост от млади офицери и тази нужда става толкова по-сериозна, колкото повече се усложнява международното дипломатическо положение в Европа.

Поради тези причини Щабът на войската форсира подготовката за възобновяването на функционирането на Военното училище, чрез назначаването на нов команден и преподавателски личен състав, като същевременно решава да увеличи чувствително числеността на обучаваните юнкери, а за един випуск курсът на следване да се намали от три на две години.

Това е точно 35-и Рилски випуск на Никола Грозданов. Предвид значимостта на решението за неговата военна кариера и изобщо човешка съдба ще си позволим да анализираме мотивите, които ръководят предприемането на тази мярка от Щаба на войската.

На първо място, на армията трябва да се даде, възможно в най-скоро време, значително количество подготвени и млади офицери. Следва да се възстанови поредността на завършващите випуски след войните и всяка година от училището да излизат нови офицери, като естествено попълнение за освежаване и подмладяване на офицерския корпус на войската, а ако това не би се случило, то тогава след производството на 34-и випуск не би имало производство на юнкери в първо офицерско звание в продължение на две години. Освен това възпитаниците на 35-и Рилски випуск са същите младежи, разпуснати в домашен отпуск след приемането им през 1912 г., като се решава редовете им да се допълнят с младежи завършили средно гимназиално образование и взели участие във войните от 1912 – 1913 г. , т.е. това са младежи със завършено средно образование и едновременно получили необходимата начална строева подготовка в казармите и по бойните полета.

В контекстта на този анализ, интерпретацията на предположението, че курсът на обучение във Военното училище би могъл да се съкрати на две години, без да застраши качеството на подготовката на юнкерите, е напълно обоснована. Нещо повече, в учебната програма на подготвителния клас на Военното училище е широко застъпен материалът от последния гимназиален клас и се получава елементарно строево военно образование.

Това са основните предпоставки през м. декември 1913 г. във Военното училище да бъдат приети Никола Грозданов и неговите другари – възпитаници от 1912 г. направо в младши клас, като се затвори веригата на различните випуски и се разреши въпросът всяка година да има попълнение от офицери във войската.

Със Заповед по Военното на Негово величество училище № 30/28 декември 1913 г., на обучение се приемат 487 д. юнкери от младшия и подготвителни класове.[16] Със същата Заповед те са разпределени по отделни роти и взводове. Никола Грозданов фигурира в списъка с имената и родните места на юнкерите, приложен към Заповедта под № 279. Той е зачислен на котлова храна и всички видове доволствия в състава на 2-и взвод от 3-а рота.[17] Най-близкият му приятел и съгражданин Боню Гочев влиза в състава на 2-и взвод от 2-а рота, т.е. двамата неразделни другари са до известна степен отдалечени един от друг, но в свободното от занятия време, продължават активно да общуват помежду си и да поддър-

16 П а к т а м., с. 44.

17 П а к т а м., с. 50.

жат близки контакти.

Времето през последните дни на 1913 г. е толково хубаво, че Никола Грозданов и близо 500-те новопостъпили юнкери чак не могат да повярват, че астрономическата зима е настъпила още преди една седмица. Денят за влизането във Военното училище е очакван с нетърпение от мнозина младежи, особено от онези, които идват твърде отдалеч и войните срещу Османската империя и съюзените балкански държави са ги пропъдили от техните родни домове по бреговете на р. Вардар и р. Черна, от подножието на Шар планина и широките простори на Източна Тракия.

Новопостъпващите юнкери пристигат първо на западния караулен вход на Военното училище, там се разделят със своите близки (въпреки че повечето младежи са пристигнали самостоятелно), вземат куфарите, кошничките, торбичките и сандъчетата с личния си багаж и водени от неколцина портупей-юнкери се насочват към обширния двор, разположен зад прочутата грамадна сграда на Военното училище, завършваща с кули със зъбери, напомнящи средновековните крепости по българските земи. Четириъгълният двор наподобява истински панаир в най-оживеното му време. Портупей-юнкери, волнонаемни служители, войници, новопостъпили възпитаници, камари от куфари, торби, вързопи и сандъчета, пъстра глъчка от ентусиазирани подвиквания и възгласи между стари познати. Един след друг, Никола Грозданов и неговите другари от лятото на 1912 г. се срещат и във възбудената приповдигната суматоха се разпознават. Тук, в този четириъгълник се събират, срещат и запознават близо 500 младежи, които досега са мислили различно и са изпитвали многообразни чувства, но от този момент предстои да се слеят в една-единствена мисъл – вярна, честна и храбра служба на Царя и Родината. Между тях се движат забързани портупей-юнкери с дълги списъци в ръка, като търсят и подреждат по имена в съответните роти и взводове новобранците.

Никола Грозданов за втори път изживява трепетното вълнение от постъпването във Военното училище, което след разпределянето по роти, взводове и отделения, преминава през задължителното изкъпване в банята, за да се стигне до може би най-важния момент от процеса по трансформирането на цивилните младежи в юнкери, а това е получаването на униформено облекло.

Строевата униформа на портупей-юнкерите от Военното училище претърпява известни промени през периода на войните от 1912 – 1913 г. Тя вече се изработва не от висококачествено сукно, а от кафяв на цвят войнишки шаяк, с по-ниско качество и по-груб външен вид. Фуражката е с червена околожка, козирка и офицерска кокарда. Куртката е еднобортна, със скрити копчета, с кройка, като на офицерската, но има само два джоба с тривърхи капаци на гърдите. На високата права яка на куртката, отпред се поставят червени петлици от сукно с правоъгълна форма, които завършват най-отпред до последното копче на куртката, със златен галун и малък позлатен вензел „Ф” отгоре. Вензелът се поставя в чест на почетния Шеф на Военното училище – Негово Величество цар Фердинанд. Пагоните са изработени от червено сукно с характерния за портупей-юнкерите златен галун от сърма по края им. Те са относително тесни – два, два сантиметра и половина, и поради това червеното сукно, образува една съвсем тясна ивица между златистия сърмен галун, който обикаля края на пагоните. Подобен галун се пришива и на островърхите маншети, с които завършва края на ръкавите на куртката. За първи път в униформата на българските юнкери се въвежда характерния панталон тип брич. Той е изработен от същия шаячен плат,

както и куртката, като има червен кант по страничния ръб. Строевата юнкерска униформа се носи с високи черни ботуши, изработени от юфт, с подметки от гьон, обковани със стоманени налчета и гвоздеи. Юнкерите продължават да използват бял колан, изработен от бланк, с позлатена тока. Отляво на пояса в лопус от същата кожа се носи нож от пушка „Манлихер".[18]

Никола Грозданов вкусва първите частици от характерния войнишки бит, най-реалистични последици, от които оставя твърдата шаячна яка на куртката, бързо ожулваща все още нежната и деликатна младежка кожа по неговия и на близо 500-те му другари – съвипускници вратове.

След банята и получаването на униформата, юнкерите са отведени в ротните спални помещения, посочени им са леглата и са разпуснати до края на деня. Всички започват с характерното младежко любопитство да се оглеждат взаимно, някои изкарват дори и малки огледалца. Новият шаяк все още издава характерната миризма на нафталин, но въпреки това всички юнкери изпитват особено чувство на гордост и удовлетворение. Никола Грозданов и съвипускниците му добре осъзнават, че са направили решителна крачка в живота си, която неизбежно ще остави ярък отпечатък върху тях, който никога не ще се изличи.

Първият ден във Военното училище преминава през няколко строявания и разпускания на юнкерите. В промеждутъците между тях юнкерите продължават своето битово устройване. Те пришиват чаршафи към одеялата си, подреждат бельото в шкафчетата си, допрогонват форменото си облекло, бързат да напишат първите си писма до своите близки – дълги, претрупани с развълнувани пресни впечатления.

Но не само униформата на юнкерите е почти идентична с тази на редовните военнослужещи във войската. Нещо много по-важно, правилниците, уставите и наставленията за протичането на службата, които са в сила за войската, важат в пълна степен и за възпитаниците на училището. Тяхното ежедневие протича в съгласие с всички войскови изисквания още от първия ден на постъпването. От училищната скамейка бъдещите офицери взаимно се опознават. Тук важна роля играе обстоятелството, че по-старшите випуски според военния устав изпълняват младшикомандирските длъжности. Така всеки възпитаник наред с общите задължения като военен човек може да бъде назначен да изпълнява задълженията на командир на отделение, взводен портупей-юнкер или фелдфебел на рота на другарите си или на младшите випуски. По този начин бъдещите офицери не само привикват с педагогическите изисквания към подчинените, но и се опознават много добре[19].

Една най-важните задачи на Никола Грозданов и другарите му съвипускници е да се запознаят с установения вътрешен ред, който трябва да спазват точно и безпрекословно. Те са длъжни да се заемат с нея буквално още от първия ден на пребиваването си във Военното училище. Започва се с реда в спалното помещение. На двама души се поверява шкафче за бельо и тоалетни принадлежности, в което по строго определен начин се подреждат личните вещи, а отгоре на шкафчето при лягане се поставя облеклото, сгънато също по установен ред. Зад шкафчетата са леглата. Пушенето в спалните помещения е строго забранено, а след вечерна проверка се пази тишина. В коридора е определено мястото на пирамидата с оръжието и ботушите на всеки един от юнкерите. За спазване на реда в помещението се назначава дневален.

18 В ъ ч к о в, Александър. Български военни униформи 1879 – 1945 г., С., 2010., с. 127.
19 П е т р о в, Иван., Пос. съч., с. 132.

Точно в 22,00 ч. по тръбен сигнал се провежда вечерна проверка с определен ритуал. Проверяват се присъствуващите, взводните портупей-юнкери докладват на фелдфебела на ротата и от всички възпитаници се пее молитвата „Отче наш". След проверката фелдфебелът на ротата подава командата „Свободни сте!", по която всички по най-бързия начин и без излишен шум се подготвят за сън. На сутринта по сигнал „Повестка" всички скачат бързо, безшумно се обличат и приготвят за сутрешен преглед, на който отдельонните командири и взводните портупей-юнкери проверяват спретнатостта и почистването на личното оръжие на своите подчинени[20].

Друга стара традиция, която се спазва още от първия ден на службата на Никола Грозданов във Военното училище е редът в столовата. Откакто е създадено училището, столовата и всички помещения за хранителни припаси, както и готварницата се помещават в сутерена на северното крило на главната сграда. При първото отиване в столовата става разпределянето на юнкерите по маси за 12 души. Всеки получава определено място. Преди започването на храненето старшият на масата показва нагледно поведението на юнкерите при храненето: положението на тялото пред масата; служене с приборите – лъжица, вилица и нож; започване на храненето, след като се сервира на всички; безшумно ядене и др. Той следи непрекъснато за спазването на тези правила, докато точното им изпълнение стане навик за всички възпитаници. Така строгия ред във Военното училище освен всичко друго формира и културно поведение на българския гражданин[21].

Третата традиция е свързана със спазването на установения ред при самоподготовката. Тя се провежда задължително през работните дни от 19 до 21,30 ч. в класните отделения под контрола на старшия на класа – портупей-юнкер.

Създадените и утвърдени, през годините на мирновремнно развитие на Военното училище до войните за национално обединение, много ценни традиции при обучението и възпитанието на юнкерите, са от ключово значение за изграждането на физическия, интелектуален и морален образ на бъдещия офицер. Поради важността на периода на престоя на Никола Грозданов във Военното училище за оформянето на личните му качества ще се спрем по-подробно на тези три главни характеристики от облика на „идеалния" офицер от българската войска. По отношение физическия образ на бъдещите офицери, винаги се спазва принципа във Военното училище да постъпват младежи с различно телосложение. За хармоничното развитие на тялото особено значение има оформянето на войнишкия стоеж. Той е идеалният физически образ на тялото, при който главата, шията, раменете, ръцете, гърдите, коремът и краката са в точно определено положение и се постига с многократни упражнения. Всички останали задачи по строева подготовка започват след пълното усвояване на войнишкия стоеж.

Що се отнася до интелектуалния образ на офицера, той се определя преди всичко от теоретичната подготовка, която получават юнкерите във Военното училище. Тя обхваща както военните, така и обществените науки. За преподаватели се привличат едни от най-изтъкнатите генералщабни офицери и професори от Софийския университет. Военната педагогика и моралната подготовка се преподават от ротния командир, а правилниците и уставите – от взводните командири. Предназначението на правилниците и уставите е да унифицират схващанията по всички аспекти от военната служба Теоретичните заня-

20 Х р и с т о в, Димитър. Към въпроса ...., с. 194.

21 П а к т а м., с. 195.

тия се провеждат преди обед в класните отделения при спазване на строга дисциплина и взискателност от преподавателите. Получилите слаб успех през годината се изключват от училището. Стимул за получаването на по-високи оценки е старшинството по успех на завършилите училището. Това им дава възможност за избор на гарнизон[22].

Получените знания по военните науки във Военното училище не са достатъчни за пълното изграждане на интелектуалния образ на офицера, но са неговата добра основа. Те дават възможност на младия офицер да се справи с най-малката офицерска длъжност във войската – командир на взвод, и да продължи по-нататъшното си развитие. Съществен елемент от процесите на обучение и възпитание във Военното на Негово Величество училище е моралната подготовка на юнкерите. Тя също започва от първия учебен ден и се води до завършването на училището. Тя намира своето място при провеждането на всички занятия по военните дисциплини и други подходящи случаи. Освен това има и отделен предмет по морална подготовка, в който се изучават военните добродетели. Този въпрос също има определящо значение за възпитанието на бъдещите офицери. Една от най-ценните добродетели у юнкерите е гордостта да се носи военната униформа. Спретнатият и стегнат офицер винаги всява респект и уважение сред цивилните граждани. От друга страна, военната униформа задължава офицера да я носи с достойнство и да пази нейния авторитет. На юнкерите се внушава непрекъснато съзнанието, че не може да бъде добър офицер този, който не притежава военните добродетели.

Моралната подготовка и възпитанието на юнкерите – военно, гражданско и идейно са бавни и сложни процеси, които се постигат главно чрез опита, когато човек живее години наред в една среда и е задължен да изпълнява строго нейните правила и отношения. Така се създават навици, с които юнкерът свиква, приема ги като нещо естествено и те стават негова втора природа. Той не се замисля при всеки отделен случай как да постъпи, а има вече изработен рефлекс. С такива схващания за възпитанието командирите започват провеждането на възпитателния процес на юнкерите във Военното училище. Голямо внимание на възпитанието се обръща и в лекциите и учебниците по военна педагогика. Има и отделен учебен предмет – „Правила за държане в обществото". Там се описва конкретно и подробно поведението на офицера при различни положения, в които би могъл да попадне в отношенията си към хората.

Идейното и политическото възпитание се постигат под влиянието на ред фактори: от взаимното общуване, от лекциите на командирите, от учебния материал по история, от книги и списания, от въздействието на празници, ритуали, народни обичаи и от бойните песни. Казано накратко - от цялостния живот в училището, но трябва дебело да се подчертае, че по времето на престоя на Никола Грозданов няма специално определени офицери за ръководене и провеждане на идейната работа. Строевата, стрелковата, тактическата и моралната подготовка на войската се провежда от командира единоначалник, който носи пълната отговорност за нейното състояние.

През периода на войните за национално обединение от 1912 – 1918 г., а и изобщо в епохата на Третото българско царство (1878 – 1944 г.), с проблемите на текущата политика във Военното училище никой не се занимава и не се позволява внасянето на вестници. Офицерът трябва да бъде олицетворение на човек с висок морал, дисциплина, чест и достойнство. Този завършен морален образ се създава във Военното училище и се поддържа

22 П а к т а м., с. 195.

през време на военната служба[23].

Но пред Никола Грозданов има дълъг и тежък път до момента на получаването на първите офицерски пагони и окончателното му изграждане, като пълноценен носител на характерните за българския офицерски корпус нарицателни черти и завършен образ.

Най-яркият спомен от началните юнкерски дни в Никола Грозданов, оставя крилатата фраза „Време за губене няма, господа! България чака!", често повтаряна от неговите началници – преподаватели. Тя става неизменен спътник в цялото пребиваване на 35-и Рилски випуск във Военното училище. Повтаря се всеки ден по няколко пъти, и ако първоначално Никола и другарите му не всякога успяват да схванат истинското й значение, то само след около година и половина събитията с избухването на Първата световна война идват, за да покажат колко прозорливи и обективни са били техните началници и учители във военното дело. А работата по усвояването на тежката и специфична военна наука започва още от първия ден. И което е по-важно, тя не престава до последния ден, дори тогава, когато кандидат – подпоручиците с тежки войнишки раници на гърба, пеш извървяват пътя от София до Рилския манастир. Тази работа е трескава, но неуморна и всеотдайна. Всеки един юнкер влага в нея всичко онова, което може да изцеди от себе си. За нейното сполучливо изпълнение, а и въобще за привикването с нея, на Никола Грозданов и другарите му от 35-и Рилски випуск се налага да преосмислят юношеските си представи за цената на времето. Типични рожби на следосвобожденската действителност в градското общество, на тях им е внушавано, както у дома, така и в училищата и гимназиите, че бързата работа е срам за майстора. Хубава традиционна българска поговорка, но ако тя действително е била актуална за занаатчийските еснафи в българските градове през епохата на османското владичество, то за реалностите на XX в. и за условията на Военното училище, тя е морално остаряла и практически неприложима. Тук тази максима губи значителната част от стойността си, защото като добър майстор в специалността си, военният човек се старае винаги точно, без забавяне да изпълнява възложената задача.

Бързината в действията, като задължително правило в обучението на юнкерите е особено наложителна в един от най-важните компоненти на тяхната бойна подготовка – действията с личното огнестрелно оръжие. Много скоро Никола Грозданов и съвипускниците му разбират, че за да се постигне автоматизъм при действие с оръжието, е необходимо повторение, повторение и пак повторение, чак до втръсване. Но дори и да е така, по-добре хиляди повече усилия на плаца, отколкото кървави жертви на бойното поле. А и нали великия руски пълководец Суворов винаги е твърдял: „Тежко на учение, леко в боя." И всеки юнкер, лека-полека започва да достига до решението, че при всяко следващо повторение на упражнението с оръжието ще се старае да съкращава минутите, та дори и секундите за изпълнението му[24].

Вярно, че Никола Грозданов е привикнал на точност и уважение към времето още от дома, ала истинската ойност на точността разбира във Военното училище. Когато се завръща от домашна или градска отпуска, трябва да бърза в определеното време да се яви на дежурния офицер, за да бъде отметнат в тетрадката за отпускарите. На път към училището, той пресмята минутите, с които разполага. Естествено, че го притеснява мисълта за евентуално закъснение. Защото не е достойно, макар и с минута, да се просрочва времето

23 П а к т а м., с. 196.

24 П е т р о в, Иван., Пос. съч., с. 145.

за отпуск. Така в резултат на натрупването на опит, той привиква да изпълнява всяко свое задължение в срок, без забавяне.

От друга страна промяната в начина на живот на Никола Грозданов и съвипускниците му е твърде рязка и те трудно успяват да свикнат с нея. Затова е необходимо достатъчно време, а условията са наистина тежки. Като се започне от неудобните легла, всъщност корави сламеници, приличащи на гърбове на камили, през психологическия стрес от нощуването в огромно затворено помещение с няколко десетки души, до привикването към особеностите и спецификите на казармения войнишки ред.

Знаменателен етап в базовото военно обучение на юнкерите е получаването на лично оръжие. Той настъпва след завършването изучаването на устройството, механизмите и частите на основното стрелково въоръжение в българската войска – пушката „Манлихер", обр. 1895 г., с калибър 8 мм. Денят на получаването на личното оръжие е един от незабравимите в юнкерския живот на Никола Грозданов. На него и на всеки един от възпитаниците на 35-и Рилски випуск са зачислени по една пушка „Манлихер" с нож. Всички възпитаници помнят номера и серията им за дълго време, почти до дълбока старост. И както подобава на младостта, всеки юнкер, безмълвно обещава пред себе си да пази личното оръжие повече от своя живот. В паласките вече са подготвени кутийките с оваляни в оръжейна смазка парцалчета и клечка за почистване гънките на патронника. И колкото пъти минава по коридора, покрай оръжейната пирамида на ротата, Никола Грозданов, все хвърля поглед, за да се убеди дали повереното му оръжие е там, дали не е паднал ремъкът от ръкохватката, дали не е взведен ударникът затвора. От деня, в който му е зачислено личното оръжие, вече и младежката психология на юнкера осезаемо се променя. Тя става войнишка. Никола Грозданов и съвипускниците му започват още по-силно да се чувстват военнослужещи, след като започват да дават караул, първоначално домашен – на територията на училището на три поста: на портала при портиерската караулка и на двата диагонални ъгъла на училищния корпус. За юнкерите от 35-и Рилски випуск започва т. нар. „малка война", която, обаче е истинска школа за мъжество, другарство, твърдост и себеотрицание в името на благородната цел напълно да се отдадат на една достойна и честна командирска специалност[25].

Но само след няколко дни, младостта и дръзновеното желание за велики дела в името на Отечеството вземат връх, стресът е преодолян и земята на плаца в двора на Военното училище започва да трепери под тежестта на стотиците чифтове здрави подковани ботуши на неговите възпитаници, а първите им задружни войнишки песни огласят въздуха из околните софийски улици. Началството започва да изразява задоволството си, защото получава първите реални доказателства, че Никола Грозданов и другарите му са дошли да работят съвестно и с пълни сили, че те се ръководят от онази скрита вътрешна сила в душата на българския народ, която в решителните моменти от неговата история, винаги го е окриляла и му е помагала да достигне отсрещният спасителен бряг.

Време за губене наистина няма. Единната общност, със здраво, монолитно стоманено ядро, наречена 35-и Рилски випуск на Военното училище, жадува да стане достойна за офицерския пагон на българската войска. Никола Грозданов и всички останали юнкери са дошли доброволно и духът, с който подемат подготовката си още от първите дни показва, че бъдещето на България наистина е в ръцете на нейните синове, а такива синове като бли-

25 П а к т а м., с. 147.

зо 500-те възпитаници от 35-и випуск тя има със стотици и дори хиляди.[26]

Няколко дни след посрещането на Новата 1914 г., юнкерите от випуска на Никола Грозданов започват редовните класни и строеви занятия в училището. Те се планират и провеждат под строгия контрол лично от началника на Военното училище. През периода от постъпването на 35-и випуск на 28 декември 1913 г. до 9 март 1914 г. изпълнението на длъжността е възложено на полковник от Генералния щаб Иван Луков. Още преди края на 1913 г., той издава специална заповед, в която съобщава, че предстои да се приеме едно по-голямо число младежи за юнкери, като в общи линии набелязва основните методи за техното обучение, възпитание и подготовка, които трябва да ги превърнат в достойни и проникнати с национално самосъзнание бъдещи водачи на българската войска в един толкова труден за държавата и армията момент, какъвто е периода след Букурещкия мирен договор от 28 юли 1913 г. Или, с други думи още тогава началника на Военното училище, енергично подготвя отварянето му в най-близко време и с широк размах начертава бъдещата програма на подготовката на постъпилите в училището младежи за офицери. По всички личи, че тази обширна заповед, по-скоро съдържаща характерните черти на план – програма, става ръководно, настолно четиво за подготовката, обучението и възпитанието във Военното училище през годините, когато Никола Грозданов пребивава в него. В този смисъл със своята знакова, определяща роля за развоя на образователния процес в училището, тя и до края на епохата на Царство България през 1944 г., а дори и до ден-днешен остава, като един от най-значимите документални паметници за военно-възпитателното дело в българската войска. В заповедта по един отличен начин става ясно с какво висше нравствено съзнание е приет постът началник на Военното училище от полковник от Генералния щаб Иван Луков и колко голяма е била загрижеността на този способен бъдещ български военначалник за основната, базова подготовка на офицера, каквато е тази, получавана в училището. Тази бащинска загриженост, едновременно съчетана със стратегическа планомерност при протичането на всички видове занятия, се проявява още от първият ден от постъпването на Никола Грозданов и другите юнкери от 35-и Рилски випуск във Военното училище. Поради това всички негови възпитаници гледат с особена благодарност на знаменателното дело на този наш талантлив и високоинтелигентен военначалник, който в качеството си на техен първи началник на училището полага здравите основи на тяхното възпитание, образование и обучение за офицери от българската войска. Без никакво съмнение ролята на командира възпитател в живота и обучението на възпитаниците на Военното на Негово Величество училище е огромна и за нея би могло да се разсъждава и пише в много голям обем. Ние само ще си позволим да подчертаем, че за да бъде един офицер истински командир не е достатъчно да има богат опит и задълбочени познания във военното дело. Той трябва да бъде и добър психолог и умел сърцевед, за да е в състояние и при най-суровите възможни условия за изпълнение на суровия войнишки дълг, да вникне в скритата същност на мислите, думите и делата на своите подчинени. Това е умението на началника да разбира своите войници. А това означава, че той трябва да ги познава индивидуално, така както пръстите на двете си ръце.[27] Полковник от Генералния щаб Иван Луков е един от малцината щастливи командири и началници, надарен богато с това наистина рядко срещано съчетание от качества, поради което никак не е случайна засвидетелстваната му

26 Р и л с к и випуск..., с. 60.

27 П е т р о в, Иван. Пос. съч., с. 141.

синовна обич и искрена благодарност от страна на Никола Грозданов и неговите другари съвипускници от 35-и Рилски випуск.

По това време във Военното училище съществуват пехотен, кавалерийски, артилерийски и пионерен профил.[28] Съгласно тяхната наличност юнкерите имат възможност да си изберат своята бъдеща офицерска специалност, разбира се, класирането по тях се осъществява и на базата на показания успех по време на обучението. Още от първата година Никола Грозданов трябва да се подготвя за своя избор на бъдещата си специалност. Този момент е много важен за посветилите се на военния дълг, защото с него младежът за дълго време се свързва с подготовката на рода войска, към който се зачислява. Тогава вече специалността му се превръща не само в дълг, но и в призвание.[29] Разпределението по специалности, освен по изричното желание на юнкера, се извършва преди всичко на базата на показания успех при редовните годишни изпити, затово по-късно отново ще се спрем на този въпрос, за да анализираме избора на род войски, в който ще служи Никола Грозданов. Въпреки че възпитаниците се подготвят за служба като офицери в различни родове войски, те се обучават заедно и по предварително утвърден учебен план. В него са посочени и обемът на учебния материал, и целите, които трябва да се постигнат от отделните випуски през учебната година. Планът се съобразява с нуждите и възможностите на българската войска и с военната политика на държавата.

След приемането на Никола Грозданов в училището, през м. януари 1914 г., полковник от Генералния щаб Луков, издава заповед, с която се указва кога точно ще завърши учебната година за младшия клас юнкери, от кога до кога ще се проведат снимките, положат изпитите и проведат местните строеви занятия.[30] Според плана за развитие на полковник Луков, в строево и домакинско отношение Военното училище е сведено в дружина от 4 роти. За командир на дружината първоначално е назначен майор Иван Бочев, а през 1914 г. е заменен от подполковник Ламбринов. Успоредно с тази длъжност, те се явяват и помощници на началника на училището. В състава на всяка рота влизат по равно възпитаници от 35-и, 36-и и части от 37-и випуски, а за началствуващи кадри – фелдфебели, взводни и отдельонни командири – са назначени портупей-юнкери от 34-и випуск. Възпитаниците от 35-и випуск са разпределени по-равно между четирите роти, а общо всяка рота наброява внушителния състав от по около триста юнкери от четирите випуска. За командир на 3-а рота, в която както вече видяхме е зачислен юнкера Никола Грозданов, е назначен майор Никола Константинов. Ротата е разделена на четири взвода. Всеки един от тях се командва от взводен командир със звание майор или капитан. За командири на четирите взвода от 3-а рота са назначени: майор Георгиев; майор Иванов; майор Ванков и капитан Цонев. За техни помощници при осъществяването на учебно-възпитателната дейност в ротата са определени: поручик Александър Коларов; поручик Никола Леонтиев и поручик Тодор Новаков.[31]

Интересно и рационално оформено е устройството на Военното училище в обра-

---

28 К р а п ч а н с к и, В. Н. Христов, Г. Р. Възелов, Д. Д. Скачоков, И. К. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г., С. , 1961., с. 66.

29 П е т р о в, Иван. Пос. съч., с. 139.

30 Р и л с к и випуск..., с. 61.

31 П а к т а м., с. 62.

зователно и възпитателно отношение, за което отново главна заслуга има полковник от Генералния щаб Иван Луков. Учебният отдел на училището се завежда от инспектора на класовете – майор от Генералния щаб Петър Мидилев. Всеки един от випуските образува класове, които от своя страна за удобство при преподаването се подразделят на отделения (паралелки). Юнкер Никола Грозданов и другарите от 35-и випуск са определени да следват курса на младшия клас от Военното училище, който по-рано се нарича първи специален клас. Те са подразделени на 7 отделения според големината на класните помещения. Най-многолюдно е шесто отделение, достигайки численост от над 100 юнкери.

Сериозен проблем при провеждането на учебния процес на Рилския випуск възниква във връзка с ограничения брой на подходящи стаи за класни помещения в централната сграда на училището. Освен това липсва и достатъчно количество от т. нар. мобили. Това са чиновете в класните стаи на Военното училище. Изработени са от лята метална конструкция, като са снабдени с подвижни дървени ски и плотове за писане. Върху плота има предвидено достатъчно място и за тетрадки, книги, учебници и учебни помагала. Количеството на чиновете в една учебна стая трябва да съответства на броя на юнкерите от един учебен клас, ако те седят по двама на чин.[32] Поради тази причина юнкерите са настанявани по трима души на чин. Така че се налага и в това отношение възпитаниците на 35-и випуск да преодолеят оскъдицата и изключителността на обстоятелствата на времето, през което са принудени да се подготвят за защитници на Родината си.

Цялостният курс на Военното училище, който по времето на войните за национално обединение трябва да се премине, за да бъде подготвен възпитаникът му за офицер, е разделен на две. Първата половина следва да бъде преподадена и усвоена през началната година и съставлява курса на младшия клас, а втората половина съставлява този на старшия клас и трябва да бъде взета през втората година от обучението на юнкерите. Учебната програма на юнкер Никола Грозданов при обучението му в младшия клас на Военното училище през 1914 г. предвижда слушането на лекционни курсове по следните образователни дисциплини: тактика, артилерия, топография, администрация, фортификация, военна психология, коментар на дисциплинарния устав, физиология, един от модерните езици и рисуване. Съвсем естествено, за преподаватели по военните дисцплини са назначени висококвалфицирани офицери от Генералния щаб или други опитни офицери, докато обучението по модерните езици и рисуването е поверено на цивилни, волнонаемни служители.

За преподаване на Никола Грозданов и на останалите юнкери от 35-и Рилски випуск от младшия клас са назначени следните офицери: по тактика – майор от Генералния щаб Добри Попов, майор от Генералния щаб Илия Каблешков и майор от Генералния щаб Христов; по администрация – майор от Генералния щаб Манолов и майор от Генералния щаб Христов; по фортификация – майор Н. Попов и капитан Джерахов; по топография – майор от Генералния щаб Иван Вълков (бъдещ Министър на войната през 20-е год. на XX в.) и майор от Генералния щаб Маринков; по военна психология (коментар на дисциплинарния устав) – майор Н. Петров; по артилерия – майор Стоименов; по физиология – санитарен майор Юруков; по военна психология – поручик Т. Панов; по модерните езици – Хар. Хараланов и Ташко Костов; по рисуване – Харалампи Илиев.[33]

Класните занятия се провеждат предиобяд от 8 до 12 ч. Учебната подредба в класни-

32 П е т р о в, Иван. Пос. съч., с. 140.

33 Р и л с к и випуск..., с. 63.

те стаи на Веонното училище е проста, но удобна и ефикасна за провеждане на учебния процес: преподаване на уроци, слушане на лекционни курсове, самостоятелно решаване на теоретични задачи от възпитаниците, четене, самоподготовка и т. н. Основната част на стаята е заета от чиновете за юнкерите, подредени в редици или колони, в зависимост от конфигурацията на помещението. Отпред, върху леко издигнат подиум, е катедрата на обучаващия. Зад катедрата и встрани е черната дъска. Светлината от прозорците е отляво на пишещите, а вечер светлината също е обилна от двата електрически глобуса на тавана. Всички стаи, подходящи за провеждане на класни занятия, както и някои кабинети са разположени на първия етаж на главната училищна сграда. Също на него е и големият училищен салон за общи лекции или за тържествени церемонии на закрито. Понякога лекции може да се слушат и в ротните помещения за чай, а спалните се използват за лекционни зали само по изключение. В такива случаи леглата служат за сядане.[34]

През 1914 г. за Никола Грозданов класните занятия продължават до юни, когато завършват с излизане в полето, предимно в околностите на София, на летен лагер, с цел произвеждането на полуинструментални снимки и решаване на тактически задачи, а след това се полагат редовните годишни изпити. Въпреки крайно недостатъчното време, поради много закъснялото начало на учебната година - по същество едва в началото на 1914 г., образователния курс на младшия клас не е съкратен. Лекциите се четат редовно, а икономията на време се постига чрез замяна на часовете за текущо изпитване с проверка на знанията по писмен път и с анулирането на традиционните ваканции за Великден и Коледа. Но и в това отношение затрудненията и оскъдицата нямат край за Никола Грозданов и другарите му от 35-и Рилски випуск. Почти по всички дисциплини липсват учебници и учебни помагала или пък съществуващите се считат за морално остарели. Военното дело е направило, през годините на войните от 1912 – 1913 г., решителна крачка напред в своето развитие. Поради това юнкерите трябва да си водят редовно подробни бележки по време на слушането на лекциите и да се задоволяват с временни записки, които се размножават в литографическото отделение на Военното училище. Дори понякога се налага тези записки да бъдат раздавани по един екземпляр на двама или трима души юнкери.[35]

Следобедната част от светлата част на денонощието е посветена на строевата подготовка. До полагането на редовния годишен изпит тя се заключава основно в единична строева подготовка на отделния юнкер, в щателното изучаване на уставите и в преминаването на строеви учения в състава на отделението. По отношение строевата подготовка на 35-и Рилски випуск е обърнато особено внимание, като при нейното провеждане още в курса на младшия клас се забелязва връщане назад към мушровката. Това обратно действие е предприето в резултат на поуките от войните през 1912 – 1913 г. и слага граница на прекомерното увлечение от периода преди войните, характерен с даването на относителна свобода и възможност за проявяване на лична инициатива от отделния боец. Сега се внушава, че дисциплината трябва да се спазва строго и всеки командир следва строго да държи в ръцете си своите подчинени. Поради това на различните ходове движения при сгъстения строй се обръща значително повече внимание, а добрата стрелба и умелото ръководене на пехотния, картечен и артилерийски огън се разглеждат като едно от най-необходимите условия за качествената подготовка на бъдещия офицер. По принцип строевите

34 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 140.
35 Р и л с к и випуск..., с. 63.

занятия се провеждат на закрито само при много лоши атмосферни условия. При всяко друго време те стават на открито, в двора на Военното училище или при полеви условия.

Тук е мястото да обърнем внимание на особеното значение за пълноценното протичане на учебния и възпитателен процес във Военното училище, а и във всяка казарма, на плацът, като земя за учебно ползване. Както земеделецът не може без земя, за да я засява и събира плодовете й, така и казармата, в това число и Военното училище, не може да функционира нормално без място за учебно ползване. В случая, място означава широк, заравнен с твърдо изкуствено или естествено покритие, терен, наричан във военната терминология – плац. Той е достъпен за всички роти, през всичките часове на денонощието. Ако е с естествено покритие, той трябва да е пригоден за посещение през цялата година. Без значение дали е тревист през пролетта и лятото, мочурлив и влажен през есента или заснежен и заледен през зимата. От плаца на училището започва същинското обучение на Никола Грозданов и неговите съвипускници по строева, стрелкова, физическа подготовка и по боя с нож. За училищния плац от онези години е характерна обичайната глъчка – неизменна спътница на обучението на отделения, взводове и роти. По него кънтят ударите от стъпките на тези, които маршируват така, че шапките им потрепват на главата. Постоянно се чуват и повтарят стрелкови команди. Характерен елемент от оборудването на плаца е високоговорителят тип «камбана», окачен високо на железен стълб. В краткотрайните минути на отдих от него долита хороводна мелодия. Пак там са разположени и уредите за «машинната гимнастика», лостове, стълбички, шведска стена, препятствия, които се използват активно в занятията по физическа подготовка[36]. На плаца Никола Грозданов и другарите му научават основните правила от строевата подготовка на военнослужещия като: «войнишки стоеж» - тялото е изпънато като струна; ръцете са прибрани с длани към кантовете на панталона. Пръстите леко присвити в китката; главата изправена, а погледът е на височината на очите. Други основни правила са: «редкия ход», «отдаване на чест във време на движение». Тяхното прилагане от юнкерите, когато са на улицата в градска отпуска и срещу тях се зададе офицер, се превръща в истинска атракция за столичното гражданство. С напредване на прекараното време във Военното училище младежкото тяло на Никола Грозданов привиква към заученото в упражненията на плаца. Горещо е и желанието му да стане добър строевак. Защото ясно осъзнава, че добрите строеваци се ползват с уважението на своите другари и началници. Постепенно, тренирайки се усърдно и въоръжен с постоянно търпение, той и съвипускниците му, овладяват сръчности и привички, необходими за бъдещата професия на офицер-възпитател. В противен случай няма как да послужи за пример на своите подчинени. Показните учения и зрелища за широката публика се избягват. Всичко трябва да се извършва така, както ще бъде, и то при подходяща обстановка, максимално близка до реалните бойни условия. Затова се предпочита полето и е налице стремеж към неговото търсене, независимо от годишния сезон и метеорологичните дадености.

От друга страна преподавателите и началстващите лица постоянно и целенасочено се стараят да внушават на Никола Грозданов и съвипускниците му, че значението на личния пример, като фундаментален фактор за извоюване на победата на бойното поле, ни най-малко не е отминало. Освен това се набляга на постоянното спазване на изискването офицера винаги да бъде образец за всичко. Той трябва да бъде обучен, и което е по-важно

36 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 144.

да се чувства всякога морално задължен сам да ръководи подготовката на своите подчинени, за да покаже лично кое, какво и как трябва да се направи, като предпочита действията пред думите.[37]

Всички командири и преподаватели проявяват очевиден стремеж към създаване на подходящи условия за физическо и психическо закаляване на юнкерите и за тяхното бързо привикване към тегобите на военната служба. В курса на младшия клас, службата на Никола Грозданов и останалте юнкери е поставена на чисто войнишки начала. Вземат се под внимание всички онези поуки, които са предоставени от богатия опит, натрупан през войните 1912 – 1913 г. Почти всичките офицери преподаватели и началствуващи лица, като участници във войните, притежават този опит в голям обем и това помага при занятията, както на тях, така и на целия 35-и Рилски випуск. Тежко и еднообразно протича юнкерското ежедневие на Никола Грозданов, но военната наука и дело не са за мъже със слаби нерви и крехки сърца. Денят започва в 6 ч. сутринта, когато тръбата или барабанът на дежурния сигналист разбуждат всички. Дневалният от последната нощна смяна със силни викове «Ставай!» също разбужда своите другари. Очите се отварят неохотно, защото дълбокият юнкерски сън е най-сладък на разсъмване. Но време за прозявки и протягания няма. Леглото трябва да бъде бързо и добре застлано, ботушите донесени от коридора и добре почистени и излъскани. В умивалнята крановете не са достатъчни, а водата понякога спира. От своя страна пушачите, сред които се нарежда и Никола Грозданов, за нищо на света не се отказват от утринната си цигара и тя се изпушва припряно, но затова пък с особено удоволствие. Времето лети неусетно, а ето че от двора се подава нов сигнал. Той е за утринен преглед, на който всеки юнкер трябва да е стъкмен и построен, облеклото да му е в ред, хастарът на куртката зашит. Утринният преглед се провежда от отдельонните портупей-юнкери, които винаги са особено взискателни и дори придирчиви. Най-малката дупчица по шева на брича или на ръкава на куртката, с лекота би могла да предизвика разпарянето на целия ръкав или крачол, след което небрежния потърпевш юнкер се залавя за иглата и конеца. Но и това не е всичко. За назидание и по-сериозен възпитателен ефект, същият юнкер на вечерната проверка е задължен да се яви на крайния ляв фланг на строя със снаряжение. Понякога се преглеждат шкафчетата и леглата. Във всяко шкафче бельото, тоалетните принадлежности и останалите лични вещи трябва да бъдат чисти и идеално подредени и подравнени. Отделни юнкери достигат високо ниво на майсторство и изкуство при това нареждане. Тъй като в едно шкафче се подреждат по двама или трима възпитаници, ако един от тях е нередовен, страдат и другарите му, но всичките тези дреболии не могат да понижат високия морален дух на Никола Грозданов и съвипускниците му и обикновено сутрешните прегледи завършват с жизнерадостни войнишки песни. Военните маршове по онова време са наистина хубави и се изучават с особено увлечение от юнкерите. Въпреки че още са сънени и младежите пеят първите славни бойни маршове на българската войска, разказващи за Булаир, за Калиманци, за „съюзници – разбойници" и за всички прочути победи, спечелени с изключителната храброст на ненадминатата българска армия, които тогава, а и до днес са толкова скъпи на целия български народ. В 7 ч. и 30 м. се подава очаквания сигнал за закуска. В столовата се събират близо 1 500 души. По стълбите към столовата никой не приказва. Преминава се през тъмен коридол в сутерена, за да се стигне до училищната столова. Но това не е обикновена столова, а внушителна

37 Р и л с к и випуск..., с. 63.

зала с нисък таван и със сводести подпорни колони. В дълбочина на два реда са поставени масивни дървени маси. Върху тях е сервирана храната в супник и две бакърени тави. Едната за ястието, другата за десерта. Всяка маса се заема от дванадест или от шестнадесет човека, насядали върху кръгли виенски табуретки, подредени под масата. Първоначално всички юнкери стоят прави и мълчаливо изчакват дежурния офицер. По негова заповед се чете молитва. Следва команда „Храни се!" В този миг глух тътен отеква в столовата. Това е шумът от извличането на табуретките под масата. Възпитаниците на Военното училище сядат. Старшият на всяка отделна маса (обикновено това е командир на отделение) разлива храната в порцелановите чинии. Върху всяка от тях има вензел с началната буква от собственото име на владетеля на българската държава цар Фердинанд. Старшият се стреми по равно да сипва на всеки. Вече напълнената чиния консуматорът на ястието поставя така, че вензелът й непременно да бъде към лицето му. Никой не приказва. Чува се само почукването на приборите по чинията. Всичката храна, която се поднася е вкусно и питателно приготвена и в най-кратко време се унищожава. Младежкият апетит е добър, затова чиниите бързо се изпразват. Хлябът е нарязан на филии и сервиран на масата в плетени панерчета, така че всеки юнкер може да се храни на воля с него. След супата следва основното ястие. То започва да се сервира пак след специален тръбен сигнал. А накрая идва и десертът. Изобщо младият и здрав човек (а юнкерите са тъкмо такива кипящи от енергия младежи) рядко се отказва от хранителната добавка, ако нещо остане в общото блюдо. Разбира се има и постоянни добавкаджии. За такива обикновено се очертават някои възпитаници от старшия клас. Те обичат да сядат на последната маса в столовата, където бройката на хората е непълна, но затова пък супникът и другите съдове за храна са пълни[38]. След като възпитаниците се нахранят те са длъжни да останат на местата си по масите, за да изчакат сигнала за ставане. След неговото надаване се повтаря гръмовното прибиране на табуретките под масата. После наново се чете благодарствена молитва Богу заради даденото ястие. След командата „Води!" ротите, бързо и безшумно напускат столовата[39]. В 8 ч. започва деловата част от учебния ден за Никола Грозданов и другарите му със слушането на лекционните курсове. Всяка лекция е с продължителност от 40 м., с междучасия от по 10 м. и голямо междучасие от 15 м. след втория час.[40] Фактически през тези междучасия, преди и след обяд и след строевите занятия до вечерта, е свободното време на юнкерите. Тогава Никола Грозданов и съвипускниците му имат възможност да си свият по цигара от общите табакери, правят си шеги и закачки, споделят си впечатленията, извършват си разходките по двора и из парка, дискретно се имитират началниците и преподавателите. Пак тогава се посещава лавката, в която може да се закупи тютюн, да се изпие чаша боза или лимонада, да се изяде един локум, някоя паста или някакво друго сладко изкушение. През свободното време Никола Грозданов пише писмата до своето семейство. В едно от тях, изпратено от Военното училище на 19 май 1914 г., той споделя: „Драги родители и сестри, изпращам ви тази картичка, на която са изобразени другарите ми и аз... Днес следобед заминаваме за Враца, дето ще бъдем два дни".[41] Очевидно Никола Грозданов и съвипускниците му са

38 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 137.

39 П а к т а м., с. 138.

40 Р и л с к и випуск..., с. 64.

41 Р е г и о н а л е н исторически музей – Стара Загора. Архив на отдел „Най-нова история". Инв. № 7Сз 8356 – 2.

били периодично командировани със служебни задачи в провинцията.

Съгласно училищното седмично разписание възпитаниците разполагат със свободно време в сряда и събота следобед и в неделя през целия ден. Но пък точно по това време се назначават разпявки на ротата по отделни гласове или общи за цялата рота. Тогава се изнасят лекции по добро държане в обществото или точно в тези полудни училищният лекар привиква юнкер Никола Грозданов и другарите му в лазарета за поредната имунизация или пък идва в помещанията на ротата, за да изнесе здравна беседа. Изпраното бельо и чаршафите се получават от пералнята пак по същото това „свободно време". Въобще т. нар. „свободно време" е така осмислено от допълнителни служебни задължения и ангажименти, че реално остава много малко време, което да бъде използвано от възпитаниците според личното им предпочитание. Единствената възможност за Никола Грозданов да посети училищната библиотека и да почете спокойно в нея е била отново в сряда следобед, пак през този интервал от свободно време, защото в събота и неделя, нейният персонал е в законна почивка[42].

Просторната зала с библиотеката на Военното училище е разположена на втория етаж от главната сграда над тържествения училищен салон. Книгите й са подредени в големи дървени шкафове с остъклени крила. В сряда достъпът до книгите е свободен. Когато отива там юнкерът Никола Грозданов изпитва чувството, че потъва в друг свят. Не само коренно различната обстановка, но и това, което среща в книгите, е ново за него. Книжните тела са красиво подвързани. Намират се и стари периодични списания, също подвързани в едно течения от цели годишнини. Има и интересна художествена литература от световноизвестни автори. Библиотечната обстановка респектира ат всякаква гледна точка. Там винаги е тихо. Библиотекарят е възрастен цивилен мъж със старомодни очила на носа. Естествено той владее до съвършенство умението да насочва читателя съобразно неговия литературен интерес. В библиотеката юнкерите могат да открият любопитни подробности за живота и военните схващания на бележити пълководци от миналото. На голямо внимание от младите кандидат офицери се радват студиите за войната от френския автор подполковник Монтен или пък прочутата монография на Клаузевиц „За войната". Всред толкова привличащи вниманието книги минутите и часовете се изнизват неусетно. Ако някой увлечен и потънал в четенето юнкер забрави да погледне часовника си, като нищо може да остане без вечеря. Нали в библиотеката сигнала от тръбата не се чува.

Може би все пак Никола Грозданов и другарите му се ползват от най-голяма относителна свобода в сряда или събота, когато след вечеря в чайната на ротата стават импровизирани мъжки веселби. Чайната, като специфично помещение в ротата е остатък от руското влияние във Военното училище в първите години след Освобождението, когато там по старинен руски обичай се поднася чай. Като обзавеждане, помещението наричано чайна е твърде забележително. По традиция така се назовава просторният салон (всяка рота задължително има своя рота) с висок таван и с широки прозорци. В средата залата е подпряна с масивна колона. На две от срещуположните страни са окачени големи огледала в дървени рамки. Солидни дървени маси опасват стените околоврът. До масите са подредени табуретки. В единия ъгъл на чайната има малък черен роял, а в срещулежащия ъгъл е ротната лавка – голям шкаф, в който се съхранява стоката. По принцип лавката е отворена за клиенти. В чайната се влеза през една врата от коридора на ротата, където е на

42 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 147.

пост дневалният. Обикновено веселието започва почти на шега. Събират се около рояла пианистът и цигуларите и започват да свирят. Някой по-решителен певец се присламчва. После се набират още хора около тях и пригласят, макар и с не дотам стройни гласове. Сега звучи не марш, а шлагерна мелодия. В чайната постепенно идват нови хора. Други пък излизат, но „веселата" група остава, докато дойде някои юнкер, който има добро чувство за хумор и запява злободневни куплети с политически, обществен и социален привкус. Присъстващите с възторг подхващат песента. Общият припев, повтарян от всички, привлича в чайната и други посетители от ротата. Постепенно настроението се повишава, за да дойде ред и на добрите имитатори. В такива минути не е желателно в чайната да надникват дежурният или наблюдаващият офицер. За да предпази другарите си от неприятни изненади, дневалният в коридора има специална грижа. Покрай своите уставни задължения при опасност от нежелан гост той широко отваря вратата на чайната и от коридора изговаря шифрованата дума „око", което означава, че чуждо, нежелано око ще види какво се прави в момента. Щом най-близкостоящия юнкер чуе този сигнал, той е длъжен да го повтори високо или шепнешком (в зависимост от ситуацията), но така, че да го чуят и разберат околните. Така условният сигнал „око" се предава като чута заповед по стрелковата верига от уста на уста[43].

Ако понякога в оскъдните на брой свободни часове Никола Грозданов почувства нужда от уединение, за това много добри условия предлага училищният парк със своите кичести алеи, множество пейки и две беседки: едната в северния, а другата в южния парк. Там той може да седне и да се вслуша в тишината или в шепота на листата. Макар и само за кратко време, тук в парка Никола Грозданов получава благодатната възможност да се почувства далеч от напрегнатото ежедневие.

Свободният съботен полуден притежава характерните черти на санитарен. Тогава се полагат грижи освен за смяната на чаршафите и бельото през лятото и да се изперат белият летен кител и чохъла за шапката. Освен това съботата е ден и за гладене на панталоните. В този ден се посещава и банята на училището. Коминът на този своеобразен „храм на чистотата" вече дими и напомня, че скоро идва времето със сапун и кърпа за бърсане всеки юнкер да бъде там под строй. По принцип в съботният следобед градусът на настроението в юнкерските глави се покачва чувствително. За в неделя се очаква отпуск. Обаче, въпросът точно кой ще излезе, се разрешава чак привечер. Защото отпускът не е право, а награда за постигнати успехи през изминалата седмица. Добрите резултати в сутрешните класни занятия, в часовете по военно обучение, в строя, на стрелбището се преценяват внимателно. Необходими са и успехи в точността и изпълнителността си. Който и да е от юнкерите, ако иска да получи градска отпуска в неделя е длъжен навсякъде и във всичко да успява. А излизането в отпуск зависи от толкова много непосредствени началници, които имат законното право да лишат когото и да било от юнкерите от това право. Умението да се успява в тази импровизирана надпревара за отпуск е задължително условие за създаването на благоприятни условия за протичането на службата във Военното училище от самите възпитаници. Но трябва дебело да подчертаем, че никога не се е толерирал успеха в това отношение на един юнкер, ако той е бил изграден върху неуспеха на останалите. Това е истинско майсторство, при което съвсем точно и коректно се спазват моралните норми на

43 П а к т а м., с. 148.

училищното другарство и общочовешкото съжителстване[44].

В неделните или празнични дни сутрин възпитаниците стават от сън с един час по-късно. Това се чувствува като известна придобивка, макар че силата на утвърдения навик принуждава почти всички от Никола Грозданов и съвипускниците му да се разбуждат в обичайното делнично време. И все пак, който се събуди, има правото да се поизлежава до тръбния сигнал за ставане. В тези дни дневалният от коридора леко открехва вратата и някак си по-ласкаво от обикновено съобщава, че е време за ставане. Понякога в неделя сутрин има още по-приятна изненада за юнкерите. Дежурният по рота е навил ротният грамофон и сега нежна мелодия се разнася в спалното помещение, сякаш за да пожелае „Добро утро!" По-лекият неделен режим се чувства и в обичаят, че тогава липсва ежедневния сутрешен преглед. Затова възпитаниците бавно напускат леглата си и облечени още по пижами сновят из помещението, по коридора, до тоалетната и умивалнята. Все пак и в неделя никой не бива да забравя, че се намира във Военно училище. Затова до закуската леглата, шкафчетата, оръжието, снаряжението, всичко трябва да бъде поставено в ред, защото празникът си е празник, но и редът си е закон, който не бива да се нарушава безцеремонно. Пак в неделни дни или пък на големите църковни празници юнкерите отиват да се черкуват в училищната черква. Там обикновено след постите се приема и светото причастие. Докато трае религиозната служба или по време на проповедта на гарнизонния свещеник, много от присъстващите възпитаници, са само телом там. Това се отнася най-вече за тези, на които предстои излизане в градски отпуск. След напускането на черквата юнкерите се разпускат. Отпускарите обличат празничните дрехи, явяват се на преглед за външния вид и вече снабдени с така силно желания билет за отпуск в ръката се обръщат към другарите си: „Хайде, със здраве до довечера!" Тези от юнкерите, които остават в училището, или отиват в класната стая, за да четат, или на училищния двор, за да спортуват. Ако няма обявен карантинен ден в училището, тогава следобед в неделя има свиждане с външни посетители. Поради това, тези от възпитаниците, които чакат гости от свои роднини или приятели, се навъртат около дежурния по рота[45].

След приключването на периода на свиждането времето преминава в очакване на завръщането на отпускарите, от които се очаква да споделят впечатленията си от видяното и чутото в столичния град и да разкажат своите интересни и весели преживелици през отпуската. След завръщането на отпускарите и след оживеното обсъждане на техните впечатления за живота извън „Белия манастир" (популярно название на Военното училище сред по-шеговитите възпитаници) идва времето и на неделната вечерна проверка, а с след нея приближават нощната почивка и новата седмица на усилено класно обучение и тежки практически занятия по трънливия, но честит път към приобщаването на редиците на славния офицерски корпус на българската войска.

Освен с изпълнението на тези дейности и оползотворяването на съответните възможности за тях, както и след съзерцаването на цивилната столица от оградата в парка на Военното училище, придружено с неизбежните въздишки по красивите софиянки, юнкерите използват свободното си време и за по-творчески и съзидателни дейности. Тогава се упражнява, съставения от над 200 юнкери музикален хор, масово се рисуват карикатури и шаржове, четат се романи и развлекателна литература, правят се опити и за литературно –

44 П а к т а м., с. 149.
45 П а к т а м., с. 149.

творчески изяви - чрез списанието, което излиза в един – единствен ръкописен екземпляр под заглавието „Юнкерски кинематограф” и редакцията на което се помещава в тунела на тръбите на парното отопление между южното крило на училището и щаба.[46]

В сферата на културно-просветната работа във Военното училище е налице хубава традиция, датираща от XIX в., дейността в този аспект да се направлява от самите възпитаници. Поради това импрозираната редакционна колегия на списанието „Юнкерски кинематограф”, в състава на която влизат възпитаници, изявили се в публицистиката, литературата и изкуството, не допуска намесата или внушението на никакъв началник. А това, че за уреждането на списанието се грижат предимно юнкерите от старшия клас, съвсем не е ограничение за останалите възпитаници, като Никола Грозданов. Макар че излиза само в един брой, това списание оставя своята достойна следа в културната история на Военното училище.

Във Военното училище битуват няколко стари традиции, чието утвърждаване и продължило години наред спазване, спомагат за по-лекото преминаване на службата и едновременно с това за по-пълноценната подготовка на юнкерите. Стародавна традиция във Военното училище е всяка сряда в столовата духовият оркестър да изпълнява музикални пиеси, докато възпитаниците обядват. Тогава по изключение им се разрешава да говорят тихо, за разлика от обичайното мълчание. Традиция е също така на големи празници на юнкерите да се сервира по чаша вино. Също толкова традиционно събитие в живота на училището е да се честват кръгли годишнини от производството на випуските. Никола Грозданов и другарите му с интерес посрещат юбилярите. Понякога те влизат в класните стаи, когато юнкерите от 35-и випуск са в час по самоподготовка, оглеждат се и сякаш отново след толкова много години искат да намерят своето място в класа. Обикновено юбилярите, вече опитни офицери, с дългогодишен стаж, излизат развълнувани, с влажни очи. Това впечатлява силно възпитаниците, кара ги в още по-голяма степен да осъзнават степента на значимост на периода на тяхното обучение в училището в контекстта на бъдещата им военна служба.

Други тържествени моменти от живота на юнкерите от 35-и Рилски випуск са свързани с предаването на училищното знаме от старшата рота на следващия випуск, както и прощаването с досегашната знаменна рота. Това са доскорошните младши началници на юнкерите. В този момент с чувства на искрена благодарност младежите се разделят с тези, които са полагали съвестни началнически грижи за тях.

Отколешна традиция за всички випуски е 15-20 минути след всяко занятие юнкерите да преминават в тържествен марш под звуците на духовия оркестър на училището. Дефилиращите винаги се наблюдават и оценяват от заместник-началника на училището, който е отговорен за строевата подготовка на всички випуски. Той е пряко заинтересуван те да се представят добре на гарнизонен парад. Тази традиция остава винаги в сила и постоянно е актуална, защото в Софийския гарнизон се провеждат молебени с паради и на Богоявление, и на Гергьовден. Военното училище участва още и в общоучилищен празник на Деня на Св. Св. Кирил и Методий. А в тези тържества юнкерите и техните началници и преподаватели искат да се представят добре. Затова и нощите преди всеки празник възпитаниците посвещават на подготовката на изрядния си външен вид, защото той е отличителна черта

46 Р и л с к и випуск..., с. 65.

на военния човек, а така го изисква и традицията[47].

От всички випуски в училището се спазва и една точно определена мъжка традиция. По случай рожден ден или имен ден на юнкер неговите приятели сутрин, щом се чуе сигналът за ставане, грабват именника още от леглото и с възгласи и песен го понасят към ротната умивалня. А понякога към градинското езеро, без оглед на дъждовното или мразовито време. Окъпват го там за здраве. Удостоеният да бъде насила изкъпан не може да се отскубне от ръцете на своите доброжелатели. В края на този ритуал всички участници в него са развеселени и бързат да свалят от себе си измокрените дрехи. На 6 декември 1914 г., когато по календара на източноправославното вероизповедание се празнува Никулден, деня на Свети Николай Чудотворец, младши портупей-юнкер Никола Грозданов също става активен „обект" във веселия традиционен ритуал по изкъпването на именниците във Военното училище.

Но безспорно най-любопитната традиция в живота на юнкерите е случващото се в неделята на Сирни заговезни, т.е. деня преди започването на ежегодните Великденски пости. Тогава става нещо наистина необичайно в живота на Военното училище. За 24 часа всички началстващи лица – до фелдфебела на ротата включително, „забравят" правата си, все едно че ги няма в ротата. Тогава на тяхно място за едно денонощие застават възпитаници юнкери, избрани от него. Те направляват действията в ротата според изискванията на правилника, а понякога и не според него. Възможно е „новият" фелдфебел на ротата да се появи пред нейния строй за вечерна проверка, яхнал велосипед. Или да нареди преброяването на хората да стане по обратен ред. Или молитвата да се изпее само от дежурния по рота[48]. Но всичко това е възможно да стане само един път в годината, в онова свободно денонощие. Тази традиция много напомня времето, когато на руския крепостен селянин е било позволено само в деня на Св. Юрий да сменя своя господар. На подобен Юриев ден прилича тази наша традиция в това денонощие на годината, което потвърждава голямото значение на руското влияние в устройството и методиката на обучение във Военното училище, а и въобще в организацията, въоръжаването и системата на попълнение в българската войска през периода от Освобождението до войните за национално обединение.

Както вече посочихме, следобедната част от занятията на юнкерите е посветена на строевата подготовка. През зимата и пролетта строевите занимания започват в 14 ч. и приключват в 17 ч., като се спазва строго определена програма за обучение. Към 14 ч. всички взводове са идеално построени, взводните командири пристигат, поздравяват юнкерите и обучението започва. По стара традиция към края на април и началото на май, приключва т. нар. зимен или теоретичен период в подготовката и обучението на възпитаниците от Военното училище, и едновременно започва летния или лагерен период, който обикновено продължава до октомври.[49] Ето защо с идването на пролетта на 1914 г. строевите занятия на 35-и Рилски випуск се пренасят от двора на училището в полето. А то тогава започва непосредствено от задния изход на Военното училище. София все още не се е разраснала и по целия Слатински редут няма нито една постройка. През първата учебна година, в курса на младшия клас, Никола Грозданов и всички негови съвипускници преминават задължителния общ курс на строевата подготовка. Разпределението по военни специалности

47 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 150.
48 П а к т а м., с. 151.
49 П а к т а м., с. 138.

предстои да се осъществи и встъпването в страшия клас. Общо взето строевата подготовка върви бързо и гладко. Взводовете стройно маршируват, редиците са идеално подравнени, земята трепери, песните са ясни и звучни. Те огласят двора на училището при отиване и завръщане от занятия, тактът се отбива по такъв начин, че земята се тресе под стъпките на юнкерите, а юнашкото „Ура" често оглася въздуха. Цялостната работа по обучението и подготовката на 35-и випуск кипи с невероятна сила и нестихващ ентусиазъм. Съзнанието, че време за губене няма, съчетано с качественото и умело преподаване, спомагат да се постигнат твърде скоро наистина отлични резултати.

На 9 март 1914 г. е извършена промяна във върховното ръководство на Военното училище. На мястото на полковник от Генералния щаб Иван Луков е назначен полковник Стефан Тасев[50], като той е последния началник на Военното училище през периода на пребиваването на Никола Грозданов. Полковник Тасев заема длъжността до 10 септември 1915 г. През пролетта на 1914 г. новият началник на училището с блага умивка на задоволство, наблюдава от прозореца на работния си кабинет, бързия успех на юнкерите от 35-и випуск при усвояването на тънкостите на строевата подготовка. Този храбър офицер, за подвизите на когото през войните от 1912 – 1913 г. се разказват легенди, бързо успява да спечели младите сърца на Никола Грозданов и неговите другари. Той наистина въплъщава духовните черти от реалния образ на бащата – командир, който е осъзнат от всички юнкери и чиито всеотдайни грижи са доловени от възпитаниците му. За него те са му като деца, негови синове чеда на бързо възстановяващата се след първата национална катастрофа България. Със своята обич, с която този славен български офицер обкръжава випускници, той постига твърде много отношение създаването от юнкерите на сърцати бъдещи офицери, напълно готови самите те да достигнат висшите прояви на тази отечествена любов към майката – родина. Полковник Тасев познава много добре и умее отлично да прилага на практика едно основополагащо, златно правило във военната педагогика. То гласи: „Не оставяй нито едно провинение на подчинените без порицание и нито една тяхна добра проява – без поощрение"[51]. Дори при неособено задълбочено разсъждение, ще видим, че това правило съдържа характеристиките на едно изравнено математическо уравнение. От едната страна на равенството застават провиненията, простъпките, а от другата са поощренията и наградите. За Никола Грозданов и съвипускниците му това педогогическо изискване е много ясно и те се стараят винаги да се съобразяват с него. Началникът на Военното училище не пропуска да поощри своите възпитаници. Юнкерите схващат, че от тях са доволни и правят всичко възможно и влагат още повече старание за усъвършенстването си. Но същевременно те не забравят и за другата страна на уравнението – провиненията и простъпките, които при тогавашната възпитателна система в училището винаги са били строго и безкомпромисно наказвани.

Програмата за учебните и строевите занятия на 35-и Рилски випуск е толкова сгъстена и напрегната, че за Никола Грозданов и неговите другари, почивните дни са почти напълно изключени.[52]

Зимата незабелязано си е отишла, за да отстъпи място на слънчевата пролет, която донася приповдигнато настроение, повече простор за строеви и полеви занимания, но ед-

50 Р и л с к и випуск..., с. 65.
51 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 142.
52 Р и л с к и випуск..., с. 66.

новременно и по-голяма загриженост. Бързо отминават хубавите дни, които маркират края на теоретичните учебни и строевите занятия през зимно – пролетното полугодие и бележат началото на приближаването на най-важния момент в юнкерската учебна година – годишните изпити. Треската свързана с тяхното провеждане, бързо завладява изцяло съзнанието, умовете и сърцата на Никола Грозданов и неговите съвипускници, защото всеки един от тях е обсебен от съкровеното желание да вгради по най-добрия възможен начин първото, фундаментално стъпало на своята военна подготовка – да постигне висок успех при изпитите и да си заслужи престижно класиране в избраната от него военна специалност.

От друга страна, по стара традиция след завършването на теоретичните занятия ръководството на Военното училище прави жест на благоразположение и добра воля към своите възпитаници. Още повече, че твърде отдавнашна (още от първите години на съществуването на училището) и силно желана от всички юнкери е тази традиция в училището в края на теоретичните занятия да се устройват вечеринки. На тях присъстват близки на възпитаниците и официални гости от града. Юнкерите още отдалеч се подготвят за доброто протичане на литературно-музикалната част от забавата, а в деня на вечеринката добрите танцьори на виенския валс са в стихията си чак до полунощ, оставайки неуморни, въпреки че духовият оркестър отдавна е започнал да дава признаци на умора[53].

Дните на радости и забавления, обаче, са твърде кратки и интензивния ритъм на обучение и бързо връща Никола Грозданов и другарите му към суровата и строга, но справедлива и укрепваща телата и душите, школа на бъдещите командири на българската войска. Но преди провеждането на изпитите, за първи път в живота си възпитаниците от 35-и Рилски випуск изпитват удоволствието да се насладят на периода на инструменталните снимки, който оставя едни от най-хубавите спомени от юнкерския живот на Никола Грозданов. Съгласно правилника за учебната дейност на Военното училище полуинструменталните топографски снимки се провеждат посменно. Те започват на 25 юни 1914 г. и продължават до средата на юли. От всички юнкери от младшия клас на 35-и випуск се образуват три смени. Причината за това посменно отиване на снимки е познатата оскъдица. По-точно фактическата неподготвеност на Военното училище за такова голямо количество възпитаници, недостигът на инструменти за снимките, малкото подходящи офицери и преподаватели за ръководене на осъществяването на полуинструменталното заснемане. За всяка една от смените са предвидени по 7 дни за извършването на самата снимка, за преначертаването й, и за последвалото решаване на една обща тактическа задача със съставянето на съответното кроки (план-схема на сражение с обозначаване на частите и подразделенията върху преначертана топографска карта)[54].

Никола Грозданов и всеки един от неговите другари получава по 1 лв. за храна на ден и всяка група, след като предварително се снабдява с хартия, моливи, гуми, тушове и други приспособления и помагала за заснемане, чертане и тригонометрични измервания, напуска в пеши строй района на Военното училище и се насочва към селата, в околностите на които предстои да се произведат снимките. Периодът на топографското заснемане на терен е един от най-хубавите и забавни епизоди от юнкерския живот. Това е така, защото на полето е красиво и весело, а самостоятелността в работата и свободата на придвижването, които се получават, примамват всички младежи. Групичките юнкери, натоварени с план-

53 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 149.
54 Р и л с к и випуск..., с. 67.

шети, триноги, с весели песни и шеги на уста, се появяват през тези дни по всички пътища, изходящи от София. Свободата и независимостта наистина опияняват. Юнкерите имат желание да направят толкова много неща и да видят още повече нови обекти, местности и природни забележителности, че им се струва, че дните за снимките са безкрайни. Още на първия ден от излизането на полеви условия, всяка една от групичките остава да нощува в района на местоназначенито си – някое от многобройните села в Софийското поле. Вече отдавна привикнали към ежегодните посещения на юнкерите, местните жители – шопите ги посрещат радушно. За по-старите и опитни от тях това е добър знак след катастрофата от войните и завръщане към доброто старо време на ускорено обучение и организационно строителство в мирно време на българската войска. Кметовете се активизират и бързо намират подходящи къщи за разквартируване, а някои от кръчмарите се заемат с осигуряването на необходимите продоволствени припаси за изхранването на вечно гладните юнкери. Ръководещите офицери и преподаватели вече са обиколили отделните групи и са раздали участъците за предстоящето заснемане. Разговорите се водят около очакваната с нетърпение работа, а после по време на приготвянето на вечерята, гръмват войнишките и патриотични песни и се разлудуват шегаджиите. Постепенно с напредването на вечерта в кръчмата пристига селския свещеник, някои виден селски големец – земевладелец арендатор, бирник или пък търговец на земеделска и животинска продукция, загорелите от слънчевите лъчи селяни се завръщат след непосилния си труд по нивите, и се подема общ разговор. Общото ръководство на топографските полуинструментални снимки при полеви условия е възложено на офицер от учебната рота във Военното училище. Настроен доброжелателно към подготовката на юнкерите и добре запознат с младежката психика, той бързо стопява служебната отдалеченост, която винаги е налице в отношенията между офицери и юнкери. Но въпреки относителната свобода, предоставена от ръководителя, нито Никола Грозданов, нито някой от неговите съвипускници си позволява да прекали с нея. И в резултат на взаимното разбирателство между ръководещи и подчинени топографските снимки са изпълнени качествено и в зададения срок. Така, някак си неусетно и бързо, хубавото време на инструменталните снимки, изпълнено с много емоционални моменти и положителни спомени, отлита. Никола Грозданов и съвипускниците му се завръщат във Военното училище, за да подновят учебните занятия. Тъй като класните занятия по теоретичните дисциплини са приключили още преди заминаването на полето за топографското заснемане, сега юнкерите провеждат само обучение по строева подготовка преди и след обяд и то само на полеви условия, като в останалото свободно време се подготвят за годишните изпити.[55]

Естествен завършек и основен меродавен критерий за постиженията на Никола Грозданов и другарите му от 35-и Рилски випуск, а и въобще на всички възпитаници на Военното училище, представлява тяхното оценяване и атестиране, което те получават ежегодно в периода на своето обучение за производство в първо офицерско звание, чрез провеждането на годишните теоретични изпити по всички изучавани през съответната учебна година дисциплини. Интересни, специфични и сериозно различаващи се от системата за оценяване в гражданското образование са критериите във Военното училище. Знанията и поведението на юнкерите се оценяват по дванадесетобалната система. Най-малката въз-

55 П а к т а м., с. 67.

можна разлика в оценката се изразява с 25 стотни[56]. Тук веднага проличава красноречивото свидетелство за несравнимо по-обективното и безпристрастно оценяване на всеки един от обучаващите се, в сравение с гражданското гимназиално и университетско образование, тъй като при тях господствуваща е петобалната система за оценяване на учениците и студентите. Самата система на оценяване до дванадесет бала и с минималната разлика от 25 стотни, предполага и много по-голяма точност и диференциация, които са от изключително голяма степен на важност при изготвянето на класирането на юнкерите по най-желаните от тях технически военни специалности, като артилерия, пионерни войски, свързочни войски и т. н.

Съгласно правилника на Военното училище, за да се определи класирането на Никола Грозданов или който и да било от възпитаниците на 35-и випуск, се вземат предвид общият успех, оценката на поведението, оценката за личните му качества и умението му да командва. Предложенията за изработването на тези показатели се правят от преките командири в юнкерските подразделения, което е съвсем закономерно и оправдано, защото те имат най-директни впечатления от работата, уменията и личните качества на юнкерите. Ротен командир на Никола Грозданов е майор Никола Константинов, а взводен майор Иванов, които имат основна заслуга не само за неговото оценяване, но и за цялостното му израстване и оформяне, като бъдещ офицер. Освен оценката от общия успех, другият съществен елемент, по който се осъществява класирането на юнкерите в желаните от тях военни специалности е тяхното поведение. Тя се изработва пак по предложение на преките командири в юнкерските части и подразделения, обсъждано на заседание на учебно – дисцилинарния съвет. На него се решават различни срочни и текущи учебни и дисциплинарни проблеми на възпитаниците. Съветът се председателства от началника на Военното училище полковник Стефан Тасев и включва в състава си командирите на дружините, ротните командири, инспектора на класовете и инструкторите на отделните родове войски[57].

През лятото на 1914 г. юнкер Никола Грозданов е изправен пред втория си важен избор в своя живот. След като вече е избрал посвещаването си на военното поприще, сега му предстои да разбере в кой род войски и в коя област от военното майсторство на офицер – командир му предстои да се развива. В крайна сметка, като се изключат малцината възпитаници, допуснали сериозни дисциплинарни нарушения и провинения, разпределението по военни специалности за останалите се извършва преди всичко на базата на показания успех. Онези, които не се справят много добре с математическите дисциплини и точните науки, са принудени да търсят своята реализация в най-масовия род войски – пехотата. Но пък нали тя е наричана, не без основание „царицата на боя”. Освен това в пехотата идват и добри матаматици, на които, обаче, им е изневерило щастието. Това е така, защото понякога за специалностите в артилерията, кавалерията, пионерните и свързочните войски, се налага хвърлянето на жребий. Местата в тях са значително по-малко от броя на кандидатстващите юнкери и при приблизително изравнени резултати, древноримската богиня Фортуна, разплита възникналите гордиеви възли. Нито един от възпитаниците на 35-и Рилски випуск не би могъл да забрави вълненията и трепетите, свързани с очакването какво ще отреди жребия за младите кандидати по специалностите, в които чисто физическите усилия във военната служба са по-леко поносими.

56 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 139.
57 П а к т а м., с. 139.

В добрите математически заложби и аналитични способности на Никола Грозданов имахме възможност да се убедим в хода на повествованието на нашия разказ за гимназиалното му образование в Стара Загора. През лятото на 1914 г. той решава да развива своя безспорен военен талант в областта на артилерията. По това време тя е призната за основен род войски от българската военна мисъл. Според плана, на Генералния щаб за военновременното разгръщане на армията, разработен и утвърден в навечерието на влизането на България в Първата световна война, артилерията се предвижда да бъде втория по многочисленост род войски след пехотата. Или от общо 763 584 военнослужещи в артилерията трябва да служат 56 628 души, срещу 13 486 души в кавалерията, 20 804 души в инженерните войски и останалите 533 208 души в пехотата.[58]

В началото на XX в. започва бурното развитие на съвременната бойна техника. Голям брой от авангардните нововъведения се прилагат именно в областта на артилерийското въоръжение. Така например през 1903 – 1904 г. е конструирано оръдието с подвижна цев и хидравличен спирач, което много бързо е въведено на въоръжение в модерните европейски армии, включително и в българската. Артилерията се определя за главно средство за разрушаване на противниковите дълговременни и полеви фортификационни съоръжения, като неизбежен елемент от усилията на всички родове въоръжени сили за пробиването на мощните отбранителни линии и крепости, чието изграждане е широко застъпено във военните доктрини на редица армии на Балканите и в Европа. Всички тези съображения непременно са направили артилерията един от най-привлекателните родове войски, за мнозина от младите кандидат – офицери от 35-и випуск. И въпреки много сериозната конкуренция, Никола Грозданов е приет за обучение в курса на старшия клас на Военното училище за учебната 1914/1915 г. със званието младши портупей-юнкер, в избраната от него военна специалност – артилерията. При това, без да се налага да използва услугите на богинята на щастието и късмета Фортуна, а благодарение на показаните от него: много добър успех при теоретичните изпити, примерно поведение, старание и умело прилагане на преподадените умения в строевото образование, отлични лични качества за артилерийски офицер от българската войска – силен, аналитичен ум, твърдост, решителност и добра разпоредителност при командуването.

След приключването на редовните годишни изпити и разпределението на юнкерите от 35-и Рилски випуск по военни специалности, настъпва летния период на обучението във Военното на Негово Величество училище. По стара традиция тогава възпитаниците му преминават на полеви лагерни условия. Обикновено района на лагера се подбира в близост на училището и на подходящи терени, където могат да се правят тактически учения и стрелби, тъй като занятията трябва да протичат винаги в обстановка, максимално близка до бойната. През периода на летните учения и занятия разходът на физически и морални усилия е голям, но въпреки това всички възпитаници го очакват с интерес и желание. Просторът, който се разкрива в полето, другарството, което тук всеки ден крепне между младите хора, и хубавите битови условия в лагера, които постоянно се подобряват, всичко това поддържа бодър духа на юнкерите.[59]

Няколко седмици след провеждането на изпитите, началника на Военното училище полковник Тасев издава общо разпореждане за заминаването на цялото училище на летен

58 К р а п ч а н с к и, В. Н.., с. 105.
59 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 139.

лагер при с. Бистрица, разположено в полите на Витоша на около 10 км. югоизточно от София. Потеглянето на Никола Грозданов, всички юнкери и техните началници и преподаватели се осъществява на 18 август 1914 г. В околностите на с. Бистрица, в подножието на местността Резньовете, трябва да се извършат взводните бойни учения, да се преминат ротните и строевото обучение да се завърши с дружинните учения[60]. Полевият лагер на училището се разполага в района южно от селото до р. Бистрица, след което започва интересния лагерен живот за възпитаниците. Пресечената и разнообразна местност дава всички условия и отлична обстановка за предстоящите учения, които трябва да се преминат по предварително зададената програма, обаче студената вода, твърде рязката промяна на температурата през деня и нощта, характерна за полупланинските райони и изобилието на диви сливи край реката, водят до скорошното снемане на всички юнкери от лагера и завръщането им в София. Очевидно високата денонощна амплитуда и поемането на студена изворна вода след положени значителни физически усилия повишават чувствително заболеваемостта от простудни болести, това вдига забележимо процента на болните възпитаници и в крайна сметка принуждава началника на Военното училище да прекрати по-нататъшния престой на юнкерите на лагера край с. Бистрица[61]. Все пак относително краткото пребиваване на лагера при с. Бистрица оставя твърде хубави спомени в душите на Никола Грозданов и неговите съвипускници, а пък и от друга страна стореното не е никак малко.

За всички юнкери от Военното училище първият им лагерен период през лятото на 1914 г., въпреки неговата краткотрайност, се оказва „жътвен", т.е. изпълнен с усилена и тежка работа. Всичко изучено до този момент и проиграно на теория трябва да се приложи в полето. По този начин се закалява волята на Никола Грозданов и другарите му както като командири, така и като изпълнители. Утвърждават се и командно-методическите им възможности. Независимо от избраната тясна военна специалност, всички юнкери участват във взводните, ротните и дружинните учения по тактика на настъпателния бой в разсипан строй, които се редуват с тежки походни маршове (до 30 км. дневен преход) с пълно бойно снаряжение на пехотинец. То е установено през 1898 и включва: кожен поясен ремък с лопус за нож; две поясни и една презраменна паласка, изработени също от кожа, за съхраняване на 100 патрона за пушка „Манлихер"; окопно сечиво – лопата, брадва или киркомотика; кожен ремък за пушка „Манлихер"; раница; сухарна торба и манерка за вода[62]. Освен това при поход всеки юнкер задължително носи скатания шинел и платнището, прикрепени във подковообразна форма върху раницата, с което пълния товар, включително и пушка „Манлихер" достига внушителната тежест от 27, 945 кг. Никола Грозданов и съвипускниците му от 35-и Рилски випуск запомнят за цял живот първия си дълъг поход с изтощението и неимоверната умора, мокрите и осолени от пот ризи, но пък от него извличат ценни поуки за по-нататъшната служба. Колкото по-дълго продължава летния полеви лагер, толкова повече се разбиват някои юнкерски наивни представи и желания за човешките възможности. Опитът от лагерните занятия убеждава юнкерите, че успеха на всяко тактическо учение зависи не само от назначения да командва възпитаник – техен съвипускник, но и от тях – изпълнителите. Не само пехотниците по военна специалност, но и възпитаниците от другите специалности, като Никола Грозданов, по време на

60 Р и л с к и випуск..., с. 67.
61 П а к т а м., с. 67.
62 К р а п ч а н с к и, В. Н.., с. 70.

летния лагер действуват и като командири на отделение и взвод във всички разновидности на пехотната специалност[63].

Като цяло за всички юнкери от 35-и випуск най-интересни и увлекателни са полевите занятия, придружени с бойна стрелба, както пехотна с пушки и пистолети, така и картечната и артилерийската, защото постигането на умение да се води точна и разчетена стрелба винаги е било един от основните аспекти на учебната дейност в българската войска. Обаче, не бива да се забравя, че както стрелбите, така и тактическите учения освен учебната имат и още една важна цел – възпитателната. Всеки юнкер – участник в ученето – трябва да проявява старание в изпълняваната от него длъжност, за да облекчи другаря си, който е назначен като командир. Защото в един от следващите дни командната длъжност ще се наложи да заеме той. Така че през периода на летния полеви лагер Никола Грозданов и другарите му са неколкократно оценявани по отношение командните им качества. Оценката се прави както от офицерът – командир на юнкерския взвод, така и от тези, които като изпълнители вземат участие в занятието[64]. В началото на септември 1914 г. юнкерите от 35-и Рилски випуск, заедно останалите випуски и с техните командири и преподаватели се завръщат във Военното училище. С ясно изразена и нескрита радост всички възпитаници се намират отново между стените на тяхната Алма Матер. Още в района на училището се навлиза с всеобщи и мощни възгласи „Ура”.

По същество първата, и най-важна за обучението и възпитанието на Никола Грозданов и на съвипускниците му учебна година, е на привършване. Юнкерите започват трескави приготовления за дългоочаквания домашен отпуск. На 7 септември Никола Грозданов и другарите му от 35-и Рилски випуск, заедно с възпитаниците от 36-и випуск са разпуснати за период от 20 дни по домовете си[65]. По повод отпътуването в домашен отпуск, за първи път от постъпването си във Военното училище Никола Грозданов и другарите му, получават възможност да се пременят в традиционната лятна домашна униформа. При нея се носи същата фуражка, като на строевата униформа само, че е облякана с бял чохъл от тънка ленена или дочена материя, като чохъла покрива и околожката, както при долните чинове от войската. Куртката е по същата кройка, като на строевата униформа, но е изработена от бяла панама (вид тънка ленена материя). Използува се същия бял кожен колан с позлатена тока, като при строевата униформа. Носи се черен дълъг панталон от висококачествено сукно с червен кант отстрани. При домашната униформа също се носят черни ботуши, но са изработени от висококачествен бокс и по мярка за всеки юнкер. Използват се и бели кожени ръкавици[66]. За един ден Военното училище сякаш опустява. В него остават само портупей-юнкерите от 34-и випуск, подготвящи се за предстоящето им производство в първи офицерски чин. Кратката ваканция, предоставена на Никола Грозданов и неговите другари от 35-и Рилски випуск, под формата на двадесетдневен домашен отпуск, трябва да им даде нови сили, енергия и желание за започване на курса на старшия и последен клас от Военното на Негово Величество училище. Юнкер Никола Грозданов заминава у дома си в Стара Загора в заслужен домашен отпуск, изпълнен с ясното съзнание, че през изминалата учебна година е извършил много важни дела в своя все още кратък живот. Налице

63 П е т р о в, Иван. Пос. съч..., с. 147.
64 П а к т а м., с. 148.
65 Р и л с к и випуск..., с. 68.
66 В ъ ч к о в, Александър. Пос. съч., с. 82, 126, 127.

е възприятието, че получената подготовка, би трябвало да бъде достатъчна, за да придобие мечтаната сабя на портупей-юнкер и първите нашивки във военната си кариера. Несъмнено положеният тежък труд, при наличието на вече описаните и анализирани проблеми не е отишъл напразно. Само след няколко месеца от портала на Военното училище в заслужен домашен отпуск излизат стройни, спретнати и засмени юнкери, оформени военни, в които никой не би могъл да разпознае онази пъстра и разнородна тълпа от младежи, която на 28 декември 1913 г. е изпълнила обширния двор на Военното училище. Резервът от над 400 д. млади български офицери, от който родната армия има в тези неспокойни времена, толкова неотложна нужда, в общи линии е полуготов[67]. А в това време оръдията на запад вече гърмят. Великите сили Германия, Австро-Унгария и Османската империя от една страна, срещу Великобритания, Франция и Русия, последната все още невстъпила в активни военни действия, поради мудността си при осъществяването на мобилизационните мероприятия и стратегическото разгръщане на войските си, заедно с по-малките съюзнически държави, се вплитат в жестока война за политическо надмощиеу икономическо и колониално господство в Европа, Азия, Африка и по световните океански простори.

След завръщането си от домашен отпуск през ранната есен на 1914 г. младши портупей-юнкер Никола Грозданов започва обучението си в курса на старшия клас на артилерийско-инженерното отделение на Военното училище. С това той навлиза във втората и по същество завършваща образованието и обучението му учебна година. Съвсем закономерно се засилва профилирането и специализацията в теоретичните класни занятия. Чувствително по-широко и по-задълбочено е застъпено изучаването на тактика, артилерия, фортификация и други специални военни предмети. Като продължава да бъде голям броят на часовете и по общообразователните предмети, по военните устави и по строевото образование.

Благодарение на генерала от пехотата Никола Бакърджиев, българската военна история притежава един изключително ценен извор. Това е неговия дневник от 1899 – 1900 г., когато той е бил юнкер в старшия клас на артилерийско-инженерното отделение на Военното училище[68]. По стечение на обстоятелствата през учебната 1914/1915 г. Никола Грозданов е юнкер в същия клас, по същата специалност. Учебната програма не е претърпяла сериозни промени за тези 14 години. В този смисъл дневника на генерала от пехотата Никола Бакърджиев съдържа много интересна и максимално достоверна информация и за целите на нашето изследване. Примерната седмична програма на младши портупей-юнкер Никола Грозданов и неговите съвипускници от 35-и Рилски випуск на Военното училище е започвала винаги с първи учебен час по тактика. Това се повтаря през всичките шест дни от понеделник до събота, по закон неделята е почивен ден. В понеделник първия учебен час е по тактика с различни теми за преподаване, като по-интересни сред тях може да отбележим: „Предмет на тактиката въобще; Прикладна част, нейните съотношения с другите военни науки; Съединението на разните родове оръжия в едно цяло; Двойни и тройни съединения; Съединение на трите рода войски; Съразмерност между разните родове войски". Базова за обучението на бъдещите офицери, в контекстта на тяхната подготовка за командуване на взводове, роти/батареи и дружини е лекцията „Основните условия за

67 Р и л с к и випуск..., с. 68.

68 Б а к ъ р д ж и е в, Михаил. Уникален дневник на генерал Никола Бакърджиев от Военното училище в София през 90-те години на XIX век. В: Военноисторически сборник., година година LXIII, кн. 5., 1994., с. 65.

организация на отрядите. Организация на големите тактически организми. Принципите, които се пазят: органическа връзка, самостоятелност, удобо-управляемост". Не по-малка е значимостта и на темите: „Понятие за боя. Условия, на които трябва да удовлетворява бойния ред на войските"; „Свойства на най-типичните форми на бойния ред. Боен ред на пехотата с пеша артилерия. Сили на различните линии. Място на резерва"; „Сила на линиите при отбранителния бой. Маневриране на артилерията и пешата артилерия"[69]. За втори учебен час в понеделник е определена лекция по фортификация. Това е военна наука, която има много важно значение за пълноценното обучение на офицерите в периода до Първата световна война, тъй като в актуалните тогава военни доктрини се отделя съществено внимание на строителството и оборудването на солидни отбранителни линии по държавните граници, които се схващат като жизненонеобходими за защита на националния суверенитет. А за тяхното изграждане и поддържане има остра нужда от достатъчно подготвени офицери с качествено обучение и квалификация по фортификация. Примерни теми, преподавани в часове във Военното училище, са: „Различие в заемането на укрепена местност", „Древна твърдина", „Бастионен фронт", „Плацдарми", „Амбразур – тунели", „Профил на Вобана и бастионно очертание". Като трети час в учебната програма за понеделник е предвидена лекция по механика. Това е един от множеството общообразователни предмети, които се преподават и в старшия курс. Няма нищо изненадващо в това, защото тя обхваща важен дял от по-общата наука физика и обучението по нея е в тясна връзка с всички математически дисциплини. Изучаването на подобни технически науки от общообразователен характер освен важно теоретично значение за специализирани военни науки, като артилерия и топография има и чисто практическо приложение, защото те спомагат за трениране на умствените способности на възпитаниците и формират тяхното аналитично мислене, базирано на здраво логическо разсъждение. Примерни теми за лекции по механика са: „Динамика. Задачата й. Сили: вътрешни и външни"; „Съотношение между силите и ускоренията; между силите, масите и ускоренията". За четвърти и последен час в класните занятия в учебната програма е определена лекцията по военно законоведение. Един от най-старите специализирани военни предмети, застъпен още в обучението на центурионите от древната римска армия, той е в тясна връзка с гражданските правни и държавни науки, но пък съдържа и множество специфики и различия от тях. Неговото добро познаване е необходимо за бъдещите офицери, както от гледна точка на тяхните отношения с цивилната админстрация, така и поради възникващите в хода на действителната служба многобройни дисциплинарни и законови нарушения, чиято превенция и наказания за тях се изучават в дисциплината. Безспорно преподаването по военно законоведение е натоварено и с чисто възпитателни функции за юнкерите. В този смисъл, то е жизненоважно за оформянето им като родолюбиви, добросъвестни и лоялни към короната, държавата и върховното военно началство офицери. Сред по-интересните теми за лекции по дисциплината можем да отбележим: „Значението на военната дисциплина"; „Назначението на човека. Понятие за общество, закон, държавна власт. Положителни закони, военноучредителни закони"; „Съпротивление. Определение на това понятие. Историческото му произхождение"; „Разлика между углавно престъпление и гражданско правонарушение"[70].

За втория учебен ден от седмицата, вторник, програмата отново започва с час по

69 П а к т а м., с. 67.
70 П а к т а м., с. 66.

тактика. Въобще хорариумът по тази специализирана военна дисциплина по количество е най-многоброен. Тя се преподава и в шестте учебни дни от седмицата, което е съвсем обосновано, защото тактиката е азбуката на военното изкуство. Тя е първата от трите съставни части на военното изкуство и намира най-широко приложение в службата на бъдещите офицери до достигането на длъжността командир на полк. Това важи с още по-голяма сила за военно време, когато тактическите методи на водене на бойни действия са в основата на дейността на частите и подразделенията. Вторият учебен час е посветен на специалната военна дисциплина артилерия, военната специалност, избрана като поле за изява и развитие от Никола Грозданов. Без никакво съмнение това е една от най-важните дисциплини за неговото качествено обучение по артилерийската специалност. В нея се преподават конкретните знания, задължителни за формирането на подходящи умения за командване и управление на артилерийските взводове, батареи и отделения, т.е. частите, които ще бъдат ръководени от бъдещите офицери. Темите по артилерия, които са застъпени са твърде разнообразни: „Материали, от които се строят артилерийските оръдия. Качества и условия, на които трябва да отговарят. Якост"; „Устройство на тялото на оръдието: дебелина на стените"; „Определение на разтеглимостта, твърдостта и другите качества на металите. Сравнение помежду им"; „Описание на шрапнела и разни видове"; „Устройство и свойства на разните видове снаряди"; „Устройство на канала. Разни видове"; „Сравнение между клиновидния и цилиндричен затвор". Третият час е определен за дисциплината военна педагогика, която също е от специалните военни предмети и въпреки че е с относително по-малък по брой часове хорариум, нейното значение за военното възпитание на юнкерите е много голяма. Самата дисциплина пряко подпомага всички началници и преподаватели в тяхната учебно-възпитателна дейност, като подготвя младежите за възприемането на учебния материал и ги мотивира за добросъвестно отношение при изпълнението на възлаганите им задачи, домашни и писмени работи, проекти, курсови работи и други елементи от самостоятелната им работа в образователния процес. Основополагащи теми за лекции по тази дисциплина са: „Учебен път. Синтетически и аналитически"; „Примери: учебна работа, питания и отговори"; „Повторение, поправяне. Учебни средства". Четвъртият час е по общообразователната дисциплина аналитична геометрия, която има безспорно важно значение за формирането на уменията на бъдещите офицери от артилерията при организацията, прицелването и точността на артилерийската стрелба. По-интересни лекционни теми по този предмет са: „Задачата на аналитичната геометрия. Геометрично място. Определение на положението на точката в плоскост"; „Определение на плоското съдържание на триъгълник по дадени координати на върховете му. Да се раздели права в съотношение m : n по дадени координати на върховете ѝ"[71].

През третия учебен ден от работната седмица, сряда, учебните предмети в първите два часа се запазват отново тактика и фортификация, за примерните теми за лекции, на които вече се спряхме доста подробно. Третият час е по друга учебна дисциплина – военна администрация. Това е също е от специалните военни предмети и е един от най-новите в учебната програма на юнкерите от Военното на Негово Величество училище. Преподаването му е жизненонеобходимо за бъдещите офицери, тъй като много често се налага военно-административните власти, установени било в мирно време, било във военновременни условия, да се нагърбват с неспецифични за един офицер от българската войска

71 П а к т а м., с. 67.

функции. Тук става въпрос преди всичко за деликатната тема по взаимоотношенията на военните власти с гражданските. Освен това в дисциплината се дава подробно тълкувание на проблемите с офицерските заплати, пенсии и взаимоосигурителни каси, които касаят икономическия и социален статус на българските офицери. Изучават се въпросите за осигуряването на войските с различните видове снабдяване, без които би било немислимо пълноценното протичане на мирновременните учебни занятия и бойна подготовка, както и участието в активни военни действия. Става дума за снабдяване с продоволствие, обмундирование, боеприпаси, инженерно-строителни материали, коне, работен добитък и коли за превози. В светлината на този широк спектър от проблеми и въпроси от войсковото ежедневие, дискутиращи се в лекциите по военна администрация, става ясно, че обемния хорариум по тази дисциплина е напълно обоснован. Примерни теми за лекции по военна администрация са: „Заплата на офицерите по чин и длъжност. Добавъчна заплата"; „Заплата в различни случаи на военнослужещите, пътни и дневни пари"; „Пенсии на военнослужещите"; „Съставяне прошение за изменение на пенсия за изслужено време"; „Изчисление на пенсия по прошението"; „Положение на домакинството на отделните части във войската"; „Обязаности на началниците на частите и техните помощници"; „Служба за снабдяване на войската с инженерно доволствие. Снабдяване с коне"; „Снабдяване на войската с припаси във военно време"; „Снабдяване на войската с огневи припаси"; „Съставяне опис на оправдателните документи"; „Съставяне на контракт от търга"; „Съставяне на платежна заповед"; „Подвижни източници за хранене във военно време"; „Хранене при настъпление и отстъпление и др[72]. Четвъртият учебен час също е по нов предмет – топографско чертане. Много важна дисциплина с практическо приложение във военната топография. Ежедневно задължение на офицерите по време на маневри, учения, полеви занятия и при бойни действия, е съставянето и разчитането на подробни топографски карти, без които би било абсолютно невъзможно управлението и ръководството на войсковите части и подразделения. Изграждането на умения и способности за създаване и работа с военни топографски карти е едно от основните задължения на артилерийските офицери във военно време, защото без това е невъзможна координацията на действията на отделните взводове, батареи и отделения. Няма как да се локализират точно конкретните противникови цели за обстрелване, не би могло да се осъществява навременно артилерийско разузнаване, наблюдение и коригиране прицелността на артилерийския огън. И най-вече, без да умее да съставя и чете карти, артилерийския офицер не може да разчита на култивиране у себе си на военния окомер, онази интуиция, която трябва да роди вярното и навреме взето решение за сложните бойни задачи. Сред по-интересните учебни теми по топографско чертане бихме могли да отбележим: „Чертане на щрихи"; „Чертане на модел"; „Чертане на модел с щрихи"; „Азимути и ромбове" и др[73].

Четвъртият ден от работната седмици, четвъртък, също започва с първи учебен час по тактика, но за втори е определена лекция по нова учебна дисциплина – военна география. Ориентацията и постоянното знание от страна на командващия офицер за това в коя точно географска местност или обект предстои да действа подчинената му част или подразделение е задължителен елемент от военната култура на офицера от българската войска. В контекстта на направената констатация приобщаването на тази дисциплина към специ-

72 П а к т а м., с. 66.

73 П а к т а м., с. 66 - 75.

алните военни предмети е съвсем закономерно. Хорариумът е съобразен целесъобразно с предназначението на обучението по военна география. Логично най-много лекционни часове са предвидени за изучаването на военната география на България. На следващо място ред идва на съседните страни на Балканския полуостров – Османската империя, Сърбия, Гърция и Румъния. Причините за строгото дифернциране на лекционния материал са обусловени от ограниченият периметър на евентуалните театри на бойните действия на българската войска. Съгласно военната доктрина на България от кр. на XIX и нач. на XX в. като основен външнополитически противник е определена Османската империя. Тук са съсредоточени и териториалните и етнически интереси на българската държава. Примерни теми за лекции в часовете по военна география са: «Географическо положение: политически и естествени граници, стратегическа важност, народонаселение на България»; «Население на България»; «Източния фронт на северния театър»; «Южен оперативен театър»; «Югозападен оперативен театър»; «Реки и фронтове в югозападния театър на България»; «Турция (европейска). Географическо положение: естествени и политически граници; държавно устройство»; «Административно деление на Европейска Турция»; «Западен театър в Турция»; «Западният фронт на Македония» и др. Третият час в учебната програма за четвъртък е определен за военната специалност на Никола Грозданов – артилерията. Четвъртият и последен час в учебната програма е предназначен за обучението по общообразователната дисциплина, която има най-екзотичен за юнкерите характер – френски език. В онази епоха той е най-разпространения език в европейски и световен мащаб. Френският е официален международен дипломатически език и и в светлината на тази действителност, неговото перфектно владеене е много добра препоръка за всеки юнкер, желаещ да се посвети на професията и призванието да бъде български офицер. Езикът се оказва абсолютно задължителен за всеки фронтови офицер, който във военно време неизбежно ще трябва да установява служебни, дипломатически или социални контакти с представители на чуждоезични армии, администрации и народи, а най-лесният и удобен начин за постигане на разбирателство е на общопризнат и ползван от всички народи международен език, какъвто по онова време е френският. Хорариумът по френски език е един от най-обемните за общообразователните дисциплини.

По-интересни примерни теми за лекции по френски език са: «Madame de Sevigne.» Un madrigut de Louis XIV" („Мадам дьо Севине". Камерна пиеса за Людовик XIV"); „Bossnet. Le jugementdes morts chez les Egyptiens" (Босне. „Присъдата на мъртвите при египтяните); „Rasin. Rasin e son files en apprenent qu'il etait tombe malade" (Расин. Расин към своя син, научавайки, че е заболял); „Fenelon. Aristonoris temoigne sa reconnaissance a Sophronyme, le petit fils de son bienfaiteur"(Фенелон. Аристонорис изказва благодарност към Софроним, благодетел на неговия внук); „Pierre le Grand en Sardam"(Големият Пиер в Сардам) и др[74].

Учебната програма за петък е съставена от дисциплини, които вече са преподавани в предишните учебни дни в следния ред: първи учебен час – тактика; втори – фортификация; трети – военна администрация; четвърти – артилерия.

В събота учебната програма също е от предмети, които вече са преподавани през предишните дни от седмицата в следния ред: първи учебен час – тактика; втори – фортификация; трети – задачи по военна администрация; четвърти – военна педагогия.

Разбира се, през учебната година са изучавани и дисциплини, които имат относител-

74 П а к т а м., с. 68.

но по-малък хорариум и поради това обучението по тях се води нерегулярно, т.е. те не са застъпени в редовната седмична програма, а само в отделни дни от годината. В тази категория преобладават предметите от общообразователен характер, но има такива и от разделите специални предмети и военни устави. Реториката е интересна общообразователна дисциплина, която е полезна за бъдещите офицери с оглед на нуждата им да формират умения и навици да се изразяват ясно, смислено и разбираемо пред крупна на брой аудитория, каквато безспорно представлява една войнишка част или подразделение – взвод, рота/батарея, дружина и т.н. Великите пълководци от най-дълбока древност до наши дни, като Александър Велики, Анибал, Цезар, Фридрих Велики, Наполеон, Суворов, Молтке и др. до един са притежавали ораторска дарба и са владеели до съвършенство изкуството на реториката, което пък ги е правило големи психолози и сърцеведи в очите на техните войници. А този пълководец, който е съумявал да контролира телата, умовете и сърцата на подчинените си почти винаги е успявал да изтръгне и победата на бойното поле. Примерни теми за лекции по реторика са: „Нрави. Нрави, разглеждани в личността на оратора, и нрави, разглеждани в личността на слушателите"; „Продължение и четене из речите и прокламациите на Виктор Юго"; „Способът на изражението. Акция и дикламация"; „План за реч"; „Ораторски благоприличия".

От раздела военни устави е дисциплината полска служба с примерна тема за лекция: „Рекогносцировка – белези по познаване силите и разположението на противника"; „Нощни действия"[75].

Подходът при оценяването на резултатите и успеха на всеки юнкер в различните учебни дисциплини е наистина впечатляващ със своята акуратност, обективност, справедливост и пълнота на преценката за обема на придобитите знания, умения, навици и поведение. Крайната годишна оценка, официално наричана общ бал, се калкулира на базата на средноаритметичната сума от две репетиции (това са текущи оценки от изпитвания в процеса на учебната година), към която се добавя оценката от екзамена (официалния изпит в края на учебната година). Текущите изпитвания или т. нар. репетиции също са много сериозни проверки на знанията на юнкерите. Тяхното провеждане се осъществява по предварително изготвен годишен график, като в деня на репетицията на определен клас всеки възпитаник отговаря писмено на въпросите от съответния изпитен билет, който е изтеглил. Субективният фактор, когато преподавателя определя какви въпроси да задава на изпитваните си възпитаници, не съществува във Военното училище. За целите на нашето изследване е полезно да покажем как са формулирани изпитните въпроси за текущите репетиции по определени дисциплини. Например за репетиция по специалния предмет с най-голям хорариум – тактика, изпитния билет съдържа въпросите: „Маневрирането на резервния ред, построяване от резервен ред в боен, преминаване на реките под непосредствен контакт на противника". Билетът за репетиция по артилерия изисква отговор по: „Условия на една система; Качества, на които трябва да отговаря всеки артилерийски метал; що е то пъргавата разтегливост, твърдост, определение на твърдостта на един метал". На репетицията по военна администрация въпросите са формулирани така: „1. Сключване на контракт по доброволно съгласие. 2. Участие на общинските управления при реквизицията. 3. Разделяне на заплатата на свръх срочните чинове". Репетиционните въпроси по военна педагогика са: „Целта на обучението по вътрешната служба; гарнизонната служба

75 П а к т а м., с. 74.

и Дисциплинарния устав". По военно законоведение репетицията изисква отговор на въпросите: „Условия, на които трябва да отговаря углавния закон; естествена невменяемост (възраст и органически недостатъци)". По военна география репетицията съдържа въпросите: „Разделение на България на операционни театри. Административно деление на княжеството. Окръзи и околии в Южна България" и т.н.

След съставянето на баловете по всички учебни предмети в края на последната година от обучението на юнкерите в старшия клас предстои да се определи старшинството на отделния възпитаник по отношение общото му класиране във випуска, към когото принадлежи. То се определя след като сбора от баловете по предметите във всяка отделна категория: строево образование, военни устави, специални предмети, общообразователни предмети и поведение се умножи по коефициент, различен за отделните категории. След това се сборува сумата от умножените сборове от балове и от получената крайна цифра се образува класирането между юнкерите за определяне на старшинството им[76].

Под мрачната сянка на заревото от световния военен пожар и ехото от артилерийските залпове на Западния и другите зараждащи се фронтове в Европа, във Военното на Негово Величество училище в София, се оформят храбрите бъдещи водачи на една от найславните войски в света – българската. Тези млади лидери, сред които грее името на доблестния старозагорец Никола Грозданов, са орисани от съдбата още от момента на своето раждане, да поведат нашата армия към онези сияйни победи, които вечно ще обкръжават с ярък ореол името на нашето Отечество – България и постоянно ще напомнят за законните права на един велик по дух народ, какъвто винаги е бил българския.

В края на август 1915 г. старши портупей-юнкер Никола Грозданов завършва окончателно курса на Военното на Негово Величество училище и е произведен в първи офицерски чин. Това е нормативно оформено и узаконено съгласно Заповед по Военното на Негово Величество училище № 80/ 31 август 1915 г. Тя е издадена на основание Височайша заповед № 30/ 25 август 1915 г., с която се повишават в първи офицерски чин, завършилите Военното училище портупей-юнкери, като се зачисляват в съответните части на войската[77]. Старши портупей-юнкер Никола Грозданов е записан в приложения списък със завършилите курса на Военното училище под № 52 и е назначен на действителна военна служба в 8-и артилерийски полк със звание подпоручик[78]. За негово допълнително лично удовлетворение, приятелят му от детинство младши портупей – юнкер Боню Гочев, също завършва Военното училище с отлични резултати, като той дори е класиран на доста по-предно място от подпоручик Грозданов – осмо от 436 завършили юнкери. Двамата приятели получават шанса да продължат близката си дружба за още известно време, тъй като подпоручик Боню Гочев получава назначение също в 8-и артилерийски полк в Стара Загора[79].

35-и Рилски випуск на Военното на Негово Величество училище изиграва не малка роля в историята на българската войска. Твърде многоброен поради вече изложеното стечение на обстоятелствата около участието ни в Балканските войни, той влива свежа струя на истински младежки ентусиазъм в редиците на българското офицерство в един момент непосредствено преди намесата на България в Световната война. Той попълва така крещящо

76 П а к т а м., с. 81.
77 Р и л с к и випуск..., с. 98.
78 П а к т а м., с. 99.
79 П а к т а м., с. 98.

нужните му командни кадри с 436 офицери – веригари, между които и Никола Грозданов. Всички те окичват имената си с не една от чутовните победи на славната българска войска. А след Първата световна война в продължение на четвърт век при най-тежки условия 35-и випуск гради възстановяващата се през 30-те години на XX в. българска мощ, като първи дава пример на вярна и предана служба на Цар и Родина и дава всички доказателства, че е родил не само офицери – веригари, но и достойни военначалници, сред които се нарежда и Никола Грозданов. Випускът приема името Рилски, утвърждава се него, популяризира се сред войската и народа и остава така известен и във военно-историческата книжнина. Причината е в това, че командването на Военното училище взема решение тържествената церемония по производството в първия офицерски чин „подпоручик" на Никола Грозданов и неговите 435 съвипускници да се проведе в свещеното за десетки поколения източноправославни българи място – Светата рилска обител или както е по-популярен през XX в. Рилския манастир. Тази святост и духовна чистота на обителта и околността придават допълнителен духовен и нравственоизвисен оттенък на церемонията и увеличават още повече тежестта на моралната отговорност, поета от младите български офицери. В същото време тя оставя неизмерим, с дълбочината си в техния дотогавашен кратък младежки живот, ярък положителен спомен от това паметно събитие.

Ньойският мирен договор от 27 ноември 1919 г. има тежки последици за състоянието на българския офицерски корпус. В резултат на неговите репресивни военни клаузи един много голям процент от възпитаниците на 35-и випуск трябва да напуснат редовете на войската и да потърси други поприща за реализация в обществения и икономически живот на страната. На малцината офицери от випуска, които остават в редовете на действащата армия, сред които и поручик Никола Грозданов, съумяват да пренесат пламенния дух на Рилския випуск. Благодарение на тях, този дух и през периода на Втората световна война е все така жив в българската войска и пак така мощен, както и преди 25 години, когато в Светата Рилска обител бойното „Ура" на 436 млади току-що произведени подпоручици оглася дивните усои на вечната хубавица на българската земя – планината Рила[80].

Основополагащият документ, издаден от Военното училище, в който са подробно описани успехът и резултатите от поведението и обучението на портупей-юнкер Никола Грозданов е неговия атестат. Той е издаден на 31 декември 1915 г. с пореден № 6271 от Военното на Негово Величество училище, подписан е от началника на училището полковника от Генералния щаб Петър Мидилев и от инспектора на класовете подполковника от Генералния щаб Попов. Атестатът се дава на портупей-юнкер Никола Грозданов за това, че той е завършил курса на Военното на Негово Величество училище. При протичането на курса на обучение той е имал поведение, оценено на 11, 60 пункта по утвърдената дванадесетобална система на оценяване в училището. Сумата от неговите бележки, която образува коефициента му за определяне на старшинството е 381, 60. Съгласно резултатите от обучението и поведението му портупей-юнкер Никола Грозданов е признат за завършил курса на Военното на Негово Величество училище и с Височайша Заповед № 30 от 25 август 1915 г. е произведен в чин «подпоручик». В атестата са поместени всички учебни дисциплини, които са изучавани от Никола Грозданов през периода на обучението му във Военното училище, с точните оценки от изпитите, положени по тях. Те представляват особен интерес с оглед целта на нашето изследване, защото показват не само широката обща култура,

80 П а к т а м., с. 29.

която придобиват българските офицери чрез обучението си във военната Алма Матер, но и отличната военна квалификация и специализирана офицерска подготовка. Високото ниво и качество на образованието във Военното училище са основни строителни елементи във фундамента на зданието, наречено българска войска. Дисциплините, изучавани от Никола Грозданов, са групирани в четири раздела. Първият е «Строево образование», като в него има положен изпит само по една дисциплина – «Фронтово учение и практическо знание строевата служба» с оценка 11,50. Вторият раздел «Военни устави», включва следните изпити: «Полска служба» с оценка 11,50; «Гарнизонна служба» с оценка 11; «Вътрешна служба» с оценка 12; «Дисциплинарен устав» с оценка 12; «Теория на стрелбата» с оценка 11; «Строеви устав» с оценка 11,75. Общата сума от бележките на Никола Грозданов в раздела военни устави е 69,25, което прави отличната средноаритметична оценка от 11,50. Третият раздел «Специални предмети», включва следните предмети: «Тактика» с оценка 10,87; «Военна администрация» с оценка 9; «Артилерия» с оценка 10,62; «Фортификация» с оценка 10,75; «Топография» с оценка 10,13; «Военно законоведение» с оценка 11,41; «Военна география» с оценка 10,33; «Военна история» с оценка 10,50; "Военна психология" с оценка 12; „Окомерна и инструментална снимка" с оценка 8,75; „Тактически задачи в полето" с оценка 10. Общата сума от бележките на Никола Грозданов в раздела специални предмети е 114,36, което прави много добрата средноаритметична оценка от 10,40. Четвъртият раздел „Общообразователни предмети", включва следните изпити: „Френски език" с оценка 10,50 и „Рисуване" с оценка 8,50, което прави средноаритметична оценка от 9,50.

Най-съществено значение за придобиването на висока квалификация, полезни умения и навици, както и за утвърждаването на лични качества, подходящи за един бъдещ офицер от българската армия, имат оценките в разделите „Военни устави" и „Специални предмети". Офицерът, като бъдещ командир възпитател във войската, следва, най-напред, самият той да дава личен пример с поведение и стриктно изпълнение на задълженията и отговорностите си във военната служба, а неотменимо условие за това е отличното и задълбочено познаване на уставите, правилниците и наставленията за различните видове служба във войската. В този аспект Никола Грозданов е показал най-висока средноаритметична оценка, което е отлична предпоставка за неговото възходящо развитие като офицер от действащата армия в направление на управление на мирновременния живот във военната част и регулиране на нейните взаимодействия и връзки с командващите я части и по-висшестоящите щабове.

Вторият решаващ образователен фактор за бъдещия офицер е в сбора от учебни дисциплини, групирани в раздел „Специални предмети". Тяхното съдържание съставлява гръбнака на онези знания, умения и навици, които стоят в основата на бойната подготовка на българския офицерски корпус. На тяхната база и в процеса на натрупване на дългогодишния служебен опит, допълван от различни квалификационни и образователни курсове в хода на действителната военна служба, офицерът ще се развива и оформя като завършен военен специалист в областите на тактиката и оперативното изкуство от военното изкуство. Този раздел е ключов и за специализираното развитие и усъвършенстване на офицерите по избраната от тях военна специалност в края на курса на младшия клас. Дисциплините „Артилерия", „Фортификация", „Тактика", „Топография" и „Военна география" съдържат основния масив от информация и военни знания, чието добро познаване и

владеене е задължително условие за всеки артилерийски офицер от българската войска.

Анализът на успеха, показан от подпоручик Никола Грозданов в следването му във Военното училище, потвърждава по един категоричен и недвусмислен начин неговата висока интелигентност, ерудиция, хладен аналитичен ум. Той притежава в пълна степен умствените и физически качества, които са изконна необходимост за израстването му в служебната йерархия на българския офицерски корпус в периода на войните за национално обединение и между двете световни войни.

Преди да пристъпим към анализиране и на другото основно ядро от резулатите от обучението и възпитанието на старши портупей-юнкер Никола Грозданов – изграждането му като организатор, възпитател и водач на войнишките маси, трябва да разкрием определящите качества, необходими на офицера за да се реализира като такъв. На първо място той следва да притежава високи качества като войник, тънък психологически усет като водач; да умее в мирно време да създава войнишкия дух, а във военно време – да владее и направлява умело този дух. Офицерът трябва да може да бъде учител и възпитател на подчинените си в мирно време, а във военно да бъде водач на подчинените и техен личен пример. Той е длъжен да познава и развива най-здравите опори на съпротивителните сили на бойците: любов към отечеството, силно чувство за лична чест, пълна убеденост в каузата, за която се воюва. Офицерът трябва да умее да работи със специализираните органи и служби, които изучават морално-психологическото състояние на личния състав и да владее основните методики за психологически изследвания. В тази връзка той трябва да познава й психическите измерения на воинското другарство като духовна връзка между бойците. Разбира се, освен чисто военните качества, офицерът се нуждае и от човешки качества, като с тяхна помощ ще завоюва уважението и привързаността на бойците към себе си. В тази група влизат: познаването на психическите процеси и състояния на бойците, както и владеенето на масовата психология; спокойствие, решителност, хладнокръвие и самообладание; офицерът трябва да бъде самостоятелен, да изисква първо от себе си това, което ще изисква от своите подчинени[81]. Възходящият ход на развитието на военната кариера на подпоручик Никола Грозданов, извела го до нейните върхове, чрез мандата му като военен аташе в Румъния и Полша и след получаването на генералските пагони през 1943 г., както и преодоляването на драматичните перипетии в житейската му съдба през втория етап от неговия живот, показват ясно и недвусмислено, че той е успял да се изгради като личност и да се оформи като офицер с придобиването на основните личностни качества, необходими за това, още в периода на обучението му като юнкер във Военното училище.

Точно един месец преди встъпването на България в Първата световна война на страната на Централните сили, Никола Грозданов става пълноправен член на офицерския корпус на българската войска, на когото цар Фердинанд, правителството начело с д-р Васил Радославов, върховното командуване на армията, оглавявано от генерал-лейтенант Никола Жеков с началник-щаб генерал-майор Константин Жостов, войската и народа, възлагат своите съкровени надежди за поправяне на несправедливостта нанесена на българските национални интереси през лятото на 1913 г. В този смисъл, той е един от няколкостотинте млади български офицери, белязани от щастливата съдба, получавайки изключително благодатно поле за изява на своите командирски способности, личностни качества и нрав-

81 П е е в, Илия., Възгледите на Спиродон Казанджиев за възпитанието в българската армия. В: Военноисторически сборник., година LXIII, кн. 1., 1994., с. 203.

ствени достойнства, точно там, където те не могат да се скрият или деформират, преиначат или тълкуват превратно – на бойното поле в Световната война срещу главния противник на българската национална идея от Освобождението насам – Сърбия.

3. По бойните полета на „Голямата война". Велика проверка на храбростта и издръжливостта и върховно изпитание на духа и морално-волевите качества (1915 – 1918 г.)

За свое добро след производството си в първи офицерски чин на 25 август 1915 г. в Рилския манастир, подпоручик Никола Грозданов получава назначение за взводен командир в 8-и артилерийски полк. По това мреме полкът е под командването на полковник Димитър Русчев – ерудиран артилерийски командир с богат опит от Балканските войни 1912 – 1913 г. Тогава той с голям успех командва 2-и артилерийски полк от състава на 6-а пехотна Бдинска дивизия. Неговият полк взема участие в тежките, но славни за българската войска, боеве при Люлебургаз – Бунархисар, при атаката на Чаталджанската укрепена позиция и при Щип и в долината на р. Струма във войната срещу съюзените балкански народи. С перфектното владеене на 4 чужди езика и богатата си военна и обща култура, полковник Димитър Русчев е един от най-авторитетните и надеждни артилерийски офицери от българската войска[82].

Осми артилерийски полк е сформиран през 1903 г. с постоянно местоквартируване в родния град на подпоручик Грозданов – Стара Загора. Полкът е създаден като бойна част на полската артилерия на българската войска в състав: три действащи и едно резервно артилерийско отделение с три батареи във всяко отделение. В организационно и структурно отношение 8-и артилерийски полк е подчинен на щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия, която също е с постоянна дислокация в Стара Загора. В края на август 1915 г. подпоручик Никола Грозданов започва своята мирновременна служба, като взводен командир в 8-и артилерийски полк. По този начин подпоручик Грозданов получава възможността да започне действителната си военна служба, като офицер от българската войска в част, която се намира в неговия роден град. В този смисъл това му осигурява известен психологически комфорт в лично отношение. Позволява му да бъде в близост до своето семейство, да почувства тяхната родителска и сестринска подкрепа и обич, а едновременно с това, неговите родители и сестрите му с още по-голяма радост приемат новината за назначението на техния син във военно формирование на територията на Стара Загора. Семейството на подпоручик Никола Грозданов ще се уповава на него като опора, стълб на българската войска в родния си град, в момент, когато целия континент е обхванат от пламъците на военния пожар. Освен това присъствието на подпоручик Никола Грозданов в обществения живот на града извън границите на казармите на 8-и артилерийски полк, служи като допълнителен повод за родителска гордост на семейството му.

По стара военна традиция, произведения в първи офицерски чин подпоручик Грозданов, както и всичките си 435 съвипускници, получава домашен отпуск. След неговото изтичане, той е длъжен да се яви в поделението, където е назначен да постъпи на действителна служба, т.е. в 8-и артилерийски полк. Първата среща на подпоручик Грозданов

82 Р у с ч е в, Димитър. Генерал-майор Димитър Русчев. В: Военноисторически сборник година., LXV., кн. 2., С., 1996., с. 87.

е с командира на полка. Пред него той трябва да се появи в строева униформа и да му се представи[83]. През 1915 г. са променени униформите на военнослужещите от българската войска. Те засягат предимно офицерските униформи и произтичат на базата на резултатите от натрупания опит в това отношение по време на бойните действия през Балканските войни 1912 – 1913 г. От опитното око на неколцина немски генералщабни офицери, които през 1914 г. издават книга посветена на поуките от току-що завършилите Балкански войни, както и на френския военен аташе в София майор Матарел, не убягват изводите свързани с практическото използуване на униформите и в двете противостоящи страни през войните. Те констатират, че в сравнение с облеклото на османо-турските войски основният цвят на българските бойни униформи в значителна степен се откроява на фона на местността. Позначимото присъствие на цветни елементи в униформите на нашата армия също се изтъква като причина за неоправданите загуби, дадени в резултат на пушечния огън на противника. Прави се изводът, че е наложително да се сведе до минимум цветната украса, като едновременно с това се подчертава и необходимостта военните униформи да се шият от плат с по-пригоден към общия фон на местността цвят[84]. Слабостите, забелязани от чуждите военни специалисти, са добре известни и на българското военно ръководство. Още на 28 април 1913 г., министърът на войната генерал-лейтенант Никифор Никифоров в доклад до цар Фердинанд предлага промени в облеклото на войската, като целта е чрез намаляването на цветните елементи върху униформите косвено да се повлияе за намаляването на загубите по време на война. За офицерите се предвижда въвеждането на кител и лятна куртка от сивозеленикав плат. На 30 март 1915 г. са обнародвани нови правила за облеклото на офицерите и войниците от армията. Ние ще се спрем на основната офицерска униформа, наричана служебна, строева или полева, която се предвижда да се използува и при бойни действия. Все пак това е първата офицерска униформа на подпоручик Никола Грозданов, с която той ще воюва в продължение на три години по полетата и планините на Македония. Фуражката е изработена от сивозелено сукно с кожена или пластмасова козирка от същия цвят. В центъра на околожката е пришит националния символ – кокардата с националния трибагреник, като при някои модели дори и нейната периферия се боядисва в защитен зелен цвят. Зимната куртка се шие от висококачествено сукно със същия като на фуражката сивозеленикав цвят. Кройката на куртката е с единична твърда яка с черен кант по края и с меки пагони от същия плат. Кантовете на пагоните са цветни, в зависимост от рода войски, който за артилерията е червен, а ромбовете – оксидирани. Двата горни джоба на гърдите са с капаци със скрито секретно копче. Двата долни са прави, а капаците им – правоъгълни. Лятната куртка е с идентична кройка, но се шие от по-тънък ленен или памучен плат. Панталоните се шият от същия плат, като куртката, тип брич, с цветен кант и се носят с високи черни ботуши от бокс. Въведен е и шинел за употреба по време на война, който се шие от шаячния плат на войнишките шинели. При него петлиците са с цветен кант, а пагоните - като на куртката[85].

Снаряжението на артилерийските офицери се състои от стандартен нож от пушка «Манлихер», който се носи в кожен лопус, с орехов цвят, с прикрепен малък кожен темляк

83 Р у х ч е в, Н. Още за облика на българския офицер преди Втората световна война. В: Военноисторически сборник., година LXV., кн. 5., С., 1996., с. 163.

84 В ъ ч к о в, Александър. Пос.съч., с. 133.

85 П а к т а м., с. 134.

към дръжката. Ръкавиците и бойният колан са изработени от бланк, с орехов цвят. През 1903 г. в артилерията се приема на въоръжение пистолет «Парабелум», с калибър 9 мм. В определени случаи в мирно време, като паради, религиозни и погребални церемонии, както и във военно време, офицерите носят сабя, препасана през дясното рамо с дълъг кожен портупей и запасана на пояса за колана. На полеви условия и във военно време неотменима част от снаряжението на артилерийските офицери е бинокъла «Карл Цайс» с шесткратно увеличение (25 светлост и 150 хилядни полезрение)[86].

В това, че подпоручик Грозданов по неписано правило е задължен първо да се представи пред командира на полка няма нищо чудно. Все пак принципът на единоначалието във войската датира още от най-дълбока древност. Традицията за върховенството на водача, генерала или най-общо казано висшия командир се заражда и утвърждава със създаването на българската войска. Тя се приема и продължава от следващите поколения до епохата на Никола Грозданов. Принципът на единоначалието се спазва строго във всички организационни поделения на войската, чийто командири ръководят лично тяхната подготовка в мирно време и ги водят по време на война, като носят отговорност за техните действия. Правата и задълженията на командира единоначалник за подготовката и бойните действия на неговите подчинени повишават самочувствието му, защото се радва на постигнатите от неговата дейност резултати и за отстраняване на допуснатите слабости[87]. При първата среща на подпоручик Грозданов с командира на полка, след кратък разговор, свързан предимно с личността на новопоявилия се офицер, командирът му съобщава длъжността, която ще заеме. По същия начин, като новоназначен офицер подпоручик Грозданов се представя в низходящ ред на съответния командир на артилерийското отделение и на батареята. След взаимното запознанство, новият офицер е представен на взвода си от командира на ротата. От този момент започва самостоятелния живот на младия подпоручик в казармата на 8-и артилерийски полк. На първото събиране на офицерите от частта командирът представя новодошлия офицер на колегите му. По принцип, ако в града има повече военни части, както е със Стара Загора, където освен 8-и артилерийски полк е разквартируван и 12-и пехотен Балкански полк, плюс щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия, подпоручик Грозданов, като нов офицер е длъжен да се представи и на началника на старозагорския гарнизон, който от своя страна на първото общо събиране на офицерите от гарнизона би следвало да го представи на всички офицери в града[88].

Както всеки нов етап в жизнения път на човека, началото на действителната служба на младия офицер (през септември 1915 г. подпоручик Никола Грозданов е само на 21 години) е важен психологически момент. Тогава той можеше да прелива от знания, но му липсваше опитът на командир и възпитател. В този смисъл помощта на обкръжаващата го среда е от особено значение. Тя се конкретизира в отношенията му с офицерите, подофицерите и войниците. Безусловно те се основават преди всичко на базата на здравата военна дисциплина. Тази традиция се заражда и утвърждава още със създаването на българската войска и се прилага с цялата си строгост от следващите поколения включително до епохата на войните за национално обединение. Тя се поддържа с особено голямо старание от

86 А н г е л о в, А. Материал за историята на българската артилерия., С., 1927., с. 17, 18.
87 Х р и с т о в, Димитър. Традициите в нашата войска. В: Военноисторически сборник, година LXV., кн. 1., С., 1996., с. 136.
88 Р у х ч е в, Н. Пос. съч., с. 164.

всички командири, защото е от особено голямо значение за боеспособността на войската. Спазването на строга дисциплина се изисква при провеждането на строевата, стрелковата и тактическата подготовка на военнослужещите и в извънслужебно време, спазването на вътрешния ред в казармата, чинопочитанието и доброто държане извън казармата. За най-малки нарушения на дисциплината се налагат съответни дисциплинарни наказания, като се спазва принципът да не остане незабелязана грешката на подчинения[89].

Връзката на подпоручик Грозданов с офицерите от 8-и артилерийски полк е двустранна – от него към по-страшите и обратно. Особено важни са отношенията към него на непосредствените му командири – на батареята и на отделението. По неписана традиция се изисква тези командири да представят новодошлият офицер, в случая подпоручик Грозданов, и на семействата си (ако са вече семейни). Това важи най-вече за командира на полка. Не ни е известно дали за кратко време от около половин месец до обявяването на мобилизацията на 10 септември 1915 г., подпоручик Грозданов е успял да осъществи тези важни от гледна точка на протокола и етикета при отношенията между офицерите семейни срещи. По-вероятно е това да не се е случило, поради напрегната обществено-политическа атмосфера в онези тревожни седмици на очакваното встъпване на България в Световната война. Всъщност важността на въпроса за поддържането на дружески отношения между офицерите от един полк, е оценен съвсем правилно от командването на младата българска войска още непосредствено след Освобождението от османска власт. То тълкува установяването на дружба и другарство между офицерите от един полк (част) като абсолютно задължително условие за изграждането на здрав и сплотен офицерски колектив и полага много усилия за създаването на благоприятни предпоставки за това. Между офицерите от полка (частта) трябва да съществува искрена и сърдечна дружба, основана на вниманието и доверието между тях. Те представляват едно голямо семейство[90]. Новоназначеният в частта офицер е длъжен много бързо да се включи и приобщи към офицерите от полка. Поради това той трябва да направи официална визита на всички по-старши семейни офицери със съпругата си, ако е семеен. Подпоручик Грозданов, очевидно не е разполагал с достатъчно възможности в краткия отрязък от време между назначението си в 8-и артилерийски полк и обявяването на всеобщата мобилизация на 10 септември 1915 г. да осъществи тези традиционни срещи и запознанство, най-малкото, обаче, е бил запознат с тях, като хубава офицерска традиция, заздравяваща моралната устойчивост и нравствена извисеност на българския офицерски корпус.

Но пък дори и този съвсем краткотраен мирновременен период в офицерската служба на подпоручик Грозданов е достатъчен, за да осъзнае, че определящото начало на взаимоотношенията между него и останалите офицери в полка е чинопочитанието. Навсякъде и по всяко време. Във войската винаги има старши. При равни чинове, по-старши е този, който има по-високо звание. При равни длъжности и еднакви звания по-старши е този, който е от по-преден випуск. При офицери от един випуск, при равни длъжности старши е този, който е по-напред в подреждането на випуска при производството му. Утвърдена практика в онези времена е ежегодно да се обявява и публикува подреждането на българските офицери по старшинство. Немислимо е офицер с по-ниско звание да заема по-висока длъжност и да командва офицери с по-високо звание. Това е неотменен закон за

89 Х р и с т о в, Димитър. Традициите в..., с. 137.

90 Х р и с т о в, Димитър. Към въпроса....., с. 192.

войската на България.

Външният израз на взаимното уважение представлява преди всичко отдаването на чест. При всяка среща по-младшия пръв отдава чест, а старшият задължително я приема. Неприемането на отдадена чест е обида. Ако такова незачитане стане обичайна практика, то у подчинените се създава убеждение, че може и без този поздрав. И обратно, старшият е длъжен да изисква от по-младшите да му отдават чест. Всяко неспазване на това правило се тълкува като грубо нарушение на военната дисциплина. Дълбок израз на взаимно уважение в епохата на протичането на военната служба на Никола Грозданов е начинът и формата на обръщението между офицерите. Немислимо е младшият да се обръща към по-старшия на «ти». Учтивата форма се запазва и в обръщението на по-старшия към младшия. Ако понякога между двама колеги офицери с различно старшинство се установят близки, а в отделни случаи и роднински отношения (както това става 20 години по-късно между подполковник Никола Грозданов и кумът му генерал-майор Никола Недев), то в службата им и пред подчинените учтивата форма се запазва. Взаимното уважение се изразява и в поздравленията по празници. Грижа на всеки офицер и на младия подпоручик Никола Грозданов е пръв да отправи поздравления към своите командири. Така се постъпва както при общонационални и християнски празници – Коледа, Нова година, Великден, Деня на храбростта и др., така и по повод имени и рождени дни. Но цялата тази мирновременна идилия продължава по-малко от един месец, защото България вече е направила своя окончателен избор за намеса в Световната война на страната на Германия, Австро-Унгария и Османската империя срещу съюзниците от Тройното съглашение. В изпълнение на поетите договорни задължения към Германия на 10 септември 1915 г. е обявена всеобщата мобилизация на българската войска.

Но преди да се спрем на мобилизационните мероприятия и подготовката на 8-и артилерийски полк за прехвърляне към района на предстоящите военни действия – северозападната граница на България със Сърбия, ще си позволим да направим една кратка характеристика на ролята и значението на артилерията като основен род войски във въоръжените конфлкти и по-специално за периода от началото на XX в. и Първата световна война. Тя предстои да придобие решаващо значение за хода на протичане на военната служба на Никола Грозданов като офицер от българската войска с обер и щабофицерско звание, т.е. от 25 август 1915 г., когато, както видяхме беше произведен в чин подпоручик, до 1931 г., когато като майор завършва успешно курса на Военната академия в София и е зачислен за офицер от Генералния щаб. Преди всичко, за да се фиксира мястото на ролята на артилерията в съвкупността на единния организъм, наречен въоръжени сили трябва добре да се познава и нейното историческо развитие, най-малкото в онзи кратък отрязък от време, в който тя е неразривен градивен елемент от българската войска. Гениалният френски пълководец Наполеон изразява прозорливата мисъл: «Артилерията без история на артилерията е както пътник без карта; той е принуден, когато пътешества да разпитва проходящите»[91]. В този смисъл и с оглед целите на нашето настояще изследване въпросите за зараждането, преобразованието и превъоръжаването на българската артилерия представляват подчертан интерес. При своето създаване през 1877 г. българската артилерия се състои от кадри и материална част, включително цели батареи от руските окупационни войски. Въоръжението от 1877 до 1886 г. се състои от 9 фунтови бронзови и стоманени

91 П а к т а м., с. 3.

полски оръдия. Първите млади войници българи постъпват на служба в артилерийските части през август 1878 г. от втория набор. На 11 май 1879 г. от първия завършил випуск на Военното училище в София са зачислени първите български офицери в артилерията: 12 подпоручици в частите от Северна България и 2 в Източна Румелия[92]. Но по същество за оформянето на артилерията, като що-годе самостоятелен род войски във въоръжените сили на Княжество България бихме могли да говорим едва през 1880 г. Тогава има един артилерийски полк от 6 батареи, дислоциран в Шумен; едно артилерийско отделение с щаб и три батареи, дислоциран в София; два батареи в Самоков и една в Дупница. В Източна Румелия, в Пловдив е дислоцирана една полубатарея в състава на източнорумелийската милиция[93].

Първото сериозно бойно изпитание за българската артилерия е Сръбско-българската война през 1885 г. При мобилизацията на войската, на 27 септември 1885 г., старшите руски офицери напускат страната и младите български капитани командват батареите и отделенията на българската артилерия, разделена в два артилерийски полка, под общото командуване на майор Олимпий Панов. Във войната българската артилерия се оказва с по-добра материална част, защото оръдията и се пълнят отзад, докато сръбските са стара система, пълнещи се отпред, откъм дулото и недалекобойни. Поради това техническо предимство, както при решаващите боеви при Сливница, така и при Пирот българската войска не страда и не дава сериозни загуби от неприятелския артилерийски огън. А този фактор спомага за по-лесното изтръгване на победата над сърбите, които иначе притежават предимството на по-старата и по-дълго време организирана и обучавана армия. След успешната защита на Съединението последват редица реорганизационни мероприятия в българската артилерия, насочени към нейното модернизиране и повишаване на боеспособността й. На първа място постъпва нова материална част от 7,5 см. и 8,7 см. оръдия на известната оръжейна система Круп, заменили 9 фунтовите и 4 фунтовите оръдия, които са изпратени в крепостната артилерия. Сформират се и нови артилерийски батареи, така че през 1887 г. българската артилерия се състои от 3 артилерийски полка - 4-и полк в София; 2-и полк в Шумен и 3-и полк в Пловдив. Всеки полк има по шест батареи в шесторъдеен състав[94]. През 1889 г. последва нова широка реорганизация в българската артилерия, като с извеждане на по четири батареи от съществуващите полкове са създадени още три артилерийски полка. Това са 1-и полк в Самоков; 6-и полк в Сливен; 5-и арт. полк в Шумен (2-и полк е преместен във Враца)[95]. Съгласно първият Закон за военните сили на Княжество България, от края на 1891 г., полската артилерия се състои от 6 артилерийски полка с по 6 батареи във всеки. Всеки артилерийски полк се придава към състава на една от съществуващите пехотни дивизии. Освен това в състава на всяка пехотна дивизия е сформирана по една резервна батарея от по четири взвода. Съгласно Закона за военните сили от 1891 г. срокът на военната служба на наборните военнослужещи е определен на три години, докато за сравнение в най-масовия род войски – пехотата той е две години, което красноречиво показва спецификата и по-високата степен на техническа сложност и трудоемкост на усвояването на знанията в артилерийската служба дори за редовия състав. Според „Допълненията" към

92 П а к т а м., с. 6.
93 П а к т а м., с. 6.
94 П а к т а м., с. 8.
95 П а к т а м., с. 8.

Закона за въоръжените сили, приети през 1897 г. в артилерийските полкове се предвиждат по три артилерийски отделения от по три артилерийски батареи, а резервните батареи се разформироват, като предават материалната си част в полковете, за да се образуват по едно незапрегнато артилерийско отделение. Полските батареи след 1897 г. се състоят от 6 оръдия, 8 зарядни кола и 3 обозни кола. С доставените 8,7 см. оръдия, система „Круп", всички действащи батареи са въоръжени с тях, а 7,5 см. са предадени в резервните отделения. Новият Закон за въоръжените сили от 1903 г. предвижда за артилерията във военно време да се състои от 9 артилерийски бригади, всяка от които да има по два артилерийски полка, състоящи се от по три артилерийски отделения, а те от своя страна от по три батареи. В началото на 1904 г. законът се прилага и за мирно време, като чрез изземване на части от съществуващите шест артилерийски полка са сформирани още три, всички в състав от три артилерийски отделения от по три батареи. Към организационните въпроси и техническите мероприятия в артилерията спада и превъоръжаването на батареите със скорострелни оръдия, осъществено в крупни мащаби през периода 1905 – 1907 г. Полските батареи в деветте артилерийски полка са въоръжени с 7,5 см. скорострелни оръдия, система „Шнайдер"[96]. Така възникналото разнообразие в материалната част на българската полска артилерия се дължи на обстоятелството, че въпросът за срочното въоръжаване на българската войска е свързан и дори е поставен в определена зависимост от успешното сключване на външни финансови заеми от българското правителство. Особено силно се отразява това при сключването на заемите през 1903 и 1906/1907 г. Важна крачка по пътя към въоръжаването с модерна материална част на полската артилерия е осъществена през 1910 г. с пристигането на поръчаните за тежка полска артилерия 12 см. скорострелни гаубици, система „Шнайдер", обр. 1909 г. По една батарея от 4-и, 5-и и 8-и артилерийски полкове са въоръжени с такива гаубици, а старите нескорострелни 12 см. гаубици, система „Круп" са предадени на крепостните батареи[97]. Положителен ефект от осъществяването на превъоръжаването с модерна материална част се постига и посредством създаването на по-благоприятни условия за подготовката на командващите офицерски кадри. Организират се курсове за командирите на артилерийските отделения и за батарейните командири, както и показни стрелби.

При развръщането на артилерийските полкове, по бюджетни причини от финансово естество, те са сведени в по две артилерийски отделения с по три запрегнати батареи. Останалата материална част, състояща се от нескорострелни 8,7 см. оръдия и от по три батареи от артилерийски полк със скорострелни оръдия, включително цялото оборудване и принадлежности, се съхраняват в складовете на съответните част под строгия надзор на домакина и завеждащия парковото имущество. През 1911 г. в артилерийските полкове се предвиждат по три военновременни отделения, но с по две запрегнати и една незапрегната батарея, което улеснява по-бързото провеждане на мобилизацията[98].

Попълването на българската артилерия с офицерски кадри става главно от юнкерите във Военното училище в София. Ежегодно от випуските, по желание са избирани по няколко души, с по-големи балове от оценките по математика и артилерия. Юнкерът Никола Грозданов е точно от тази крайно ограничена бройка възпитаници на училището, които

96 П а к т а м., с. 10.
97 П а к т а м., с. 10.
98 П а к т а м., с. 10.

проявяват отлични математически заложби и добри резултати от обучението по артилерия. В предходната глава проследихме неговата успешна реализация в това отношение и безуговоръчното му приемане във военната специалност „артилерия".

На 24 август 1915 г. с подписването на военна конвенция с Германия и Австро-Унгария, българската държава изоставя своя неутралитет. По силата на клаузите на конвенцията, в срок от 30 дни от нейното подписване Германия и Австро-Унгария трябва да настъпят към Сърбия със сили не по-малки от по 6 пехотни дивизии, а България да ги последва в разстояние на 35 дни и то с най-малко 4 пехотни дивизии[99].

Жребият е хвърлен и българската войска се подготвя за нови тежки изпитания. Подпоручик Никола Грозданов и личния състав на 8-и артилерийски полк са в трепетно очакване за получаването на вестта за мобилизацията, която вече широко ще отвори вратите към войната с похитителя на българското национално богатство в Македония и Поморавието – Сърбия. И заповедта за свикване на запасните под знамената не закъснява. На 9 септември 1915 г. е подписан Указ № 7 за обявяване на общата мобилизация. В своя заповед генерал-лейтенант Никола Жеков (тогава все още министър на войната) определя първия мобилизационен ден да започне на 11 септември от 1 ч. след полунощ[100].

Осми артилерийски полк се развръща в 8-а артилерийска бригада в състава на 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Командир на бригадата е полковник Димитър Русчев, а на дивизията генерал-майор Тодор Митов. В състава на 8-а артилерийска бригада влизат 8-и и 18-и артилерийски полк и 8-о нескорострелно артилерийско отделение. Видно е, че в Световната война силите на артилерията, а оттам и ролята и значението й, са повече от двойни – на мястото на дивизионния полк през Балканските войни сега идва цяла бригада. Това ще промени и характера на военните действия, въпреки че по-късно в условията на позиционната война и това количество на артилерията в българската пехотна дивизия ще се окаже повече от двойно по-малко от необходимото за успешна борба с мощните артилерийски сили на съглашенските войски на Южния фронт[101].

При преразпределянето на мирновременните и запасни офицерски кадри, подпоручик Никола Грозданов е включен в състава на 18-ти артилерийски полк. Той получава под свое командване артилерийски взвод. За това свидетелства факта, че за септември 1915 г. подпоручик Грозданов фигурира в разчетната книга за раздадените заплати и дневните пари на офицерите и чиновниците от 18-ти артилерийски полк под № 15. Той е получил 156 лв. и 66 ст. заплата и 25 лв. дневни пари. Удържани са му 12 лв. и 54 ст. за пенсия. Всичко има начислени 181 лв. и 66 ст. Освен това има и гербов налог от 70 ст., а всичко удръжки 13 лв. и 24 ст. По този начин има за получаване 168 лв. и 42 ст.[102]

На първия оперативен ден – 11 септември 1915 г., командира на втори взвод от 1-ва батарея на 18-ти артилерийски полк подпоручик Грозданов започва по списък да приема пристигналите запасни войници. До 17 ч. всички запасни войници са облечени с ново облекло. Тази важна мобилизационна дейност е отбелязана от командира на батареята по-

99 Б ъ л г а р с к а т а армия в Първата световна война. Т. I. Септември 1915 – август 1916., Военна академия „Георги Стойков Раковски". Секция военноисторически изследвания, С., 2009., с. 70.

100 ДВИА., ф. 48., оп. V., а. е. 60., л. 84.

101 Р у с ч е в, Димитър. Пос. съч., с. 90.

102 ДВИА., ф. 519., оп. I., а. е. 2., л. 2.

ручик Владев в дневника за бойните действия на батареята през Първата световна война.[103] След завършване на мобилизационните мероприятия, на 19 септември, 1-ва батарея провежда първото си учение във военновременен състав - движение по пресечена местност, - което се извършва до Старозагорските минерални бани.[104] Мобилизационните мероприятия в 18-и артилерийски полк протичат съгласно съществуващите планове отпреди войната и са извършени в изискуемите срокове. По-съществени проблеми възникват при набавянето на седла, самари, хамути и друго снаряжение за конския състав и останалия впрегатен добитък, но това е обща тенденция за българската войска. До 1 октомври 1915 г. количеството на конете, воловете и мулетата също не успява да достигне до щатното разписание, поради което маневрирането на артилерийските батареи в първите дни на операциите е затруднено. Още с началото на мобилизационните мероприятия подпоручик Никола Грозданов е прехвърлен в състава на 18-ти артилерийски полк. При обявяването на вестта за мобилизацията на 10 септември 1915 г. ковчежника на 18-ти артилерийски полк е изплатил еднократно по едномесечна заплата за стъкмяване, като впоследсвие е представил оправдателните документи от съответните офицери в дивизионното счетоводство. В съответствие с това, подопоручик Грозданово получава 225 лв., които са използвани за попълване на обмундированието, снаряжението и въоръжението му.[105]

Основната ударна сила на 18-и артилерийски полк е съставена от неговите строеви батареи. Тяхната материална част е разнообразна и се състои от следните модели полски оръдия: 7,5 см. скорострелно оръдие; 8,4 см. нескорострелно оръдие; 8,7 см. нескорострелно оръдие. Най-многобройни са 7,5 см. скорострелни оръдия, които са и най-модерни и на техния ефикасен огън се възлагат главните надежди за мощна поддържка на пехотните полкове, както от страна на младшите офицери, като подпоручик Никола Грозданов, така и от старшите офицери и генерали. Съгласно Заповед № 3/20 септември 1915 г. на командира на 18-ти артилерийски полк се обявява списъчното състояние на офицерите и долните чинове, които се зачисляват на заплата и храна. Според списъка подпоручик Грозаднов е зачислен като взводен командир на 11 септември 1915 г. в първа батарея, на хранително доволствие е зачислен от 11 септември 1915 г., а на заплата от 26 септември 1915 г.[106]

Командирът на 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Тодор Митов е опитен офицер, но не е от представителите на ярките военни таланти на българския генералитет от епохата на войните за национално обединение, каквито по всеобщото мнение на военните специалисти и историци са: генерал-лейтенант Стефан Тошев, генерал-майор Иван Колев, генерал-лейтенант Климент Бояджиев, генерал-майор Вичо Диков, генерал-майор Панталей Киселов и др. За генерал-майор Митов в средите на висшето командване на Българската армия битува схващането, че той не притежава качества да ръководи толкова крупномащабно войсково съединение, като пехотна дивизия. На него му липсва прословутото пълководческо качество окомер, не му достигат смелост при вземането на решенията и бързина в прилагането им. Мнозина от колегите му старши офицери, считат и то не без основание, че по някакви непонятни причини, той е симпатичен на главнокомандващия генерал-лейтенант Никола Жеков, на когото дължи протежирането си до поста командир

103 П а к т а м., оп. II., а.е. 39., л. 1,2.
104 П а к т а м., л. 6.
105 П а к т а м., оп. I., а. е. 2., л. 7.
106 П а к т а м., оп. 1, а.е. 1, л. 5.

на 8-а пехотна дивизия. Това обстоятелство е едно нещастие за подпоручик Никола Грозданов, защото посредствения военен талант на дивизионния му командир, не предполага създаването на благодатни условия за усъвършенстването на младшите офицери в умението им да командват частите и подразделенията, тъй като им липсва най-важното – светлия личен пример от върховния началник на съединението, в което служат.

Съгласно оперативния план Б – Г1 за действие на българската войска срещу Сърбия, 8-а пехотна дивизия и подчинения й 18-и артилерийски полк са включени в състава на I-а армия, под командуването на генерал-лейтенант Климент Бояджиев, с началник-щаб полковник от Генералния щаб Стефан Азманов. Тя трябва да се съсредоточи и да разгърне своите сили на северозападната българска граница със Сърбия. Съсредоточаването на българската войска на театъра на бойните действия започва на петия ден от началото на обявяването на мобилизацията[107]. На 26 септември 1915 г. 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк в състав 3 офицери, 185 долни чинове, 163 коня и 17 кола тръгва на поход през прохода Змеево – с.Тулово –Казанлък, където вечерта нощува. На 27 септември продължава походното движение през Стара планина и прохода Шипка, а на 28 септември започва товаренето от гара Габрово на железопътни ешелони.[108] След това превозването на батареята, 18-и артилерийски полк и останалите части от 8-а пехотна дивизия се осъществява по железопътната линия през Царева ливада, Търново до гара Брусарци, а оттам частите се придвижват на собствен ход по суша до определения район за съсредоточение. Дивизионният район обхваща Белоградчик – Праджда – Салаш – Раяновци – Рабиш – Върба – Сливовик – Калугер – Орешец[109]. До вечерта на 30 септември, т.е. в навечерието на започването на военните действия 18-и артилерийски полк заема разположение в района на гара Брусарци[110]. Това показва, че взвода на подпоручик Грозданов още не е ангажиран преки бойни действия.

Полкът, както между впрочем и всички части от I-а армия, среща големи трудности при натрупването на запасите от материално естество, необходими за предприемането на крупномащабна настъпателна операция. В тази група влизат боеприпасите, продоволствието, фураж, облекло и друго военно имущество. Така например са осигурени по не повече от 500 снаряда на оръдие и както по-късно е направена точна преценка „осигурените боеприпаси са достатъчни само за един сериозен тридневен бой, и то при икономично и рационално изразходване”[111]. Полкът, в чийто редове предстои да се сражава подпоручик Грозданов е придаден като артилерийска поддържка на 2-а пехотна бригада от 8-а пехотна дивизия. Тя е под командуването на полковник Иван Пашинов и се състои от 12-и пехотен Балкански и 23-и пехотен Шипченски полкове, като вечерта на 30 септември е ангажирана в бойни действия със сърбите по фронта: Кръстина равнина – Коритска глава – Янчин дел – Росовити камък.

Театърът, където се развиват бойните действия се пресича от север към юг от р. Ти-

---

107 Б ъ л г а р с к а т а армия в Първата световна война. Т. I...., с. 82.

108 ДВИА., ф. 519, оп. 2, а.е. 39., л. 12.

109 Г е о р г и е в, Т. Командването на Първа отделна армия в Нишката операция от 1 до 15 октомври 1915 г., С., 1943., с. 26.

110 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г., т. II., Военноисторическа комисия., С., 1936., с. 194.

111 П а к т а м., с. 875.

мок. Участъкът източно от тази река е изключително труднопроходим за полска артилерия и коларски обози, с каквито изцяло са снабдени батареите на 18-ти артилерийски полк. Участъкът западно от р. Тимок има същите характеристики. Най-важно стратегическо значение има прохода Кадъбоаз, който започва от границата и следва по Коритска река до долината на р. Тимок. Дължината му е 15 – 20 км. Северно и южно от тесninите на прохода са разположение височините Янчин дял, Коритска глава (к. 928), Китка (к. 954) и Расовити камък (к. 1471), които са добре укрепени от противника и му дават голямо предимство. Най-близката стратегическа цел пред 8-а Тунджанска дивизия – гр. Княжевац и ситуиран на трасето на най-важната операционна посока Белоградчик – Княжевац – Алексинац или Ниш, по която се обхождат всичките укрепени позиции на сърбите по долината на р. Нишава: Пирот, Бела паланка, Плоча и Ниш. Обаче, това обстоятелство не е било оценено от противника и затова Княжевац не е бил добре укрепен.[112]

Генерал-майор Тодор Митов заповядва на 8-и артилерийска бригада с огъня на своите полски батареи, да поддържа настъплението на пехотните полкове от 2-а бригада през прохода Кадъбоаз в направление на Василево поле – Смиловица – Ресовица – Брезов чукар. Още в това първо разпореждане за водене на предстоящите бойни действия, се забелязват слабостите във водаческото изкуство и ръководството на крупни войскови маси на командира на 8-а пехотна дивизия. Вместо да издаде заповед, ръководейки се от главната идея да завладее възможно най-скоро Княжевац, за което има достатъчно благоприятни позиции, заети от частите на дивизията по крайграничните височини в последните няколко дни, генерал-майор Митов определя посоките за действия в различни направления, с което разширява фронта за настъпление на дивизията на над 20 км[113]. Освен тази липса на концентрация на основните сили и средства на направлението на главния удар, той не отправя заповедите си до непосредствено подчинените му бригади, а директно до полковете, дружините и дори до отделни батареи, с което нарушава субординацията във войските и основните принципи на управлението им в боя.18-ти артилерийски полк остава в резерв в състава на войските за маневриране със задача да се съсредоточи в района на с. Салаш. Започва Моравската настъпателна операция на I-а армия, като в направлението на нейния главен удар настъпва 8-а пехотна дивизия. Командир на 18-ти артилерийски полк е подполковник Константин Венедиков. Полкът се състои от две отделения от по три батареи полски оръдия. Всяка батарея има по 4 оръдия или общо 24 оръдия. Численият състав на 18-ти артилерийки полк наброява 23 офицери, 2 чиновници, 1321 подофицери и войници и 833 коня.[114]

През първия ден от войната, 1 октомври, като се възползува от лошите атмосферни условия – мъгла, студ и дъжд, 2-а бригада от 8-а Тунджанска дивизия напредва успешно по прилежащите хребети на прохода Кадъбоаз. 18-ти артилерийски полк завършва съсредоточаването си към граничния район на 1 октомври 1915 г. по маршрут: железопътна станция Брусарци – с. Бяла. Вечерта частите влизат в подчинение на командването на 1-ва пехотна бригада на 8-а Тунджанска дивизия с командир полковник Владимир Серафимов, като нощуват съответно: 1-во артилерийско отделение в Костилчовци; 2-ро отделение – в

112 П а к т а м., с. 198.
113 П а к т а м., с. 200.
114 П а к т а м., с. 900.

Ружинци и 6-та батарея – в Чорлево.[115] В 17 ч. и 26 м. на същия ден в щаба на I-ва армия се получава телеграма от командира на 18-ти артилерийски полк. В нея се посочва, че в 12 ч. и 30 м. на 1 октомври на железопътната станция Брусарци се е разтоварил и последния ешелон от 18-ти артилерийски полк – 6-та батарея, а двата паркови взвода от дивизионния огнестрелен парк се оставили в Стара Загора за довършване на мобилизацията.[116] На 1 октомври 18-ти артилерийски полк продължава движението си към границата и се настанява за нощуване в с. Дубрава, а 6-та батарея в с. Калугер.[117]

В следващите няколко дни 18-и артилерийски полк изпълнява достойно поставените му задачи по оказването на непосредствена артилерийска поддържка на пехотната бригада, която има за цел да настъпи през прохода Кадъбоаз в направление на Княжевац и да отхвърли противника разположен пред нея. За съжаление рязкото влошаване на метеорологичните условия и най-вече продължителните дъждове, редуващи се с гъсти, влажни мъгли, предизвикват настъпването на много сериозни затруднения с придвижването на артилерийските батареи и тяхната прислуга по тесните и стръмни планински пътища, превърнати в непроходима кал и блата от проливните дъждове. Липсата на навременна артилерийска подръжка от 18-и артилерийски полк, води до чувствително забавяне на темповете на настъпление на 1-а бригада от 8-а пехотна дивизия. На 3 октомври 18-ти артилерийски полк действа в състава на маневрените войски на дивизията, като вечерта нощува югозападно от населения пункт Куцаровци.[118] На 4 октомври, на основание заповед от командващия I-ва армия 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк остава в района на с. Салаш, а 2-ро отделение потегля от последното село през с. Рабиша за с. Раковица, за да влезе в състава на маневрените войски на армията и до вечерта достига района на с. Рабиша.[119]

Чак към 5 октомври енергичното настъпление на пехотните бригади от 8-а Тунджанска дивизия е възобновено, като противникът е отхвърлен от дефилето на прохода Кадъбоаз[120]. Следващата задача е спускането в посока към долината на р. Тимок, с цел последващо настъпление към Княжевац. Преди това обаче, пехотните части от 8-а Тунджанска дивизия трябва да овладеят прохода Кадъбоаз – Кралево село – Петруша. По този начин ще се осигурят благоприятни условия за изкарването на предна бойна линия на цялата полска артилерия от 8-и и 18-и артилерийски полк, за да бъде пълноценно използвана при атаката на Княжевацките укрепени позиции на сърбите. Но и на 5 октомври 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк остава в маневрени войски на 8-а Тунджанска дивизия. На 6 октомври изпратеното в маневрени войски на I-ва армия 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк е преместено от с. Рабиша в Раковица, в подчинение на командира на 2-ра бригада от 9-та Плевенска дивизия.[121]

В контекстта на планираните по този начин атакуващи действия на 7 октомври, командира на 8-а Тунджанска дивизия, заповядва на командира на 2-а бригада от същата дивизия полковник Пашинов, подкрепящата го полска артилерия да организира масирано

115 П а к т а м., с. 208.
116 Г е о р г и е в, Тодор. Пос. съч., с. 90.
117 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г., т. II..., с. 212.
118 П а к т а м, с. 220.
119 П а к т а м, с. 224.
120 Б ъ л г а р с к а т а армия в Първата световна война. Т. I...., с. 93.
121 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г., т. II..., с. 244.

огнево нападение над с. Кралево село, за да го очисти от противниковите части. За целта 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк е подчинено на командира на 2-ра пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия полковник Иван Пашинов. Възложената задача е задълбочена малко по-късно, като се заповядва да се рекогносцира удобна позиция за 18-и артилерийски полк при изхода на дефилето за с. Кралево село за обстрелване долината на р. Тимок[122]. По този начин, обаче, за действия срещу с. Кралево село се събират твърде много войски, включително и 3 полски батареи от отделението на 18-и артилерийски полк с подпоручик Никола Грозданов в състава си. Това неизбежно води до мудност и затруднения в скоростта на придвижване. Налага се извода, че овладяването на прохода Кадъбоаз – Кралево село би могло да стане доста по-лесно, ако главните усилия са насочени не по дефилето, а по околните височини северно и южно от него в посоките Олшани – Кралево село и Смиловица – Яковац. Поради тези грешки от команден характер и поради оказваната упорита съпротива от противника, настъплението към Княжевац се развива бавно. Дружините от 12-и и 23-и пехотни полкове търпят сериозни загуби, докато в 18-и артилерийски полк, поради специфичния характер на службата и липсата, поне засега, на пряко бойно съприкосновение със сърбите, загубите са незначителни. Вечерта на 7 октомври маневрените войски на дивизията с 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк се прехвърлят в района в. Янчин дел. На 8 октомври тези части остават по местата си. Заповедта на командващия 8-а Тунджанска дивизия за действията на 9 октомври предвижда маневрените войски, включително 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк да се прехвърлят в с. Ново село, източно от Кралево село.[123]

Едва на 9 октомври първоешелонните части на 2-а пехотна бригада от 8-а пехотна дивизия приближават долината на р. Тимок и започват подготовка за нейното форсиране. Междувременно противника унищожава мостовете и се прехвърля на левия бряг на р. Тимок, където създава силна отбрана от няколко реда окопи по околните стръмни височини. Командира на 2-а бригада полковник Пашинов избира района на с. Дреновац за място за форсиране на р. Тимок, но за тази цел пехотата се нуждае от интензивна артилерийска подкрепа от батареите на 8-и артилерийски полк. И действително, под прикритието на мощния артилерийски огън от шестте (още три батареи се присъединяват към 1-а, 3-а и 4-а) артилерийски батареи на 18-и артилерийски полк, 2-а дружина от 23-и пехотен полк успява да форсира в брода при с. Дреновац ледените води на р. Тимок. Преминаването на буйната река от Шипченци под прикритието на интензивния артилерийски и пушечен огън е величаво бойно зрелище, наблюдавано лично от командира на 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Тодор Митов. Но по-съществения извод от операцията е, че само чрез умелото взаимодействие между различните родове войски, в които главната роля се пада на пехотата и артилерията, може да се осигури бързина в действията, ефективен натиск върху противника и максимален успех.

На 10 октомври от позицията два километра южно от с. Елашница 1-ва батарея с взводния командир подпоручик Грозданов изстрелва 109 снаряда. Съгласно сведенията в дневника на батареята това е първият й реален боен ден във войната. Позицията е разположена на западния хребта на к. 550. Стрелбата се води от открити позиции срещу два сръбски взвода, които са изградили окопите си на склона на левия бряг на р. Тимок. Докато

122 П а к т а м., с. 247.
123 П а к т а м., с. 275.

1-ва батарея води огън, напред успешно настъпват 2-ра и 6-та батерия от 8-и артиилерийски полк, 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк. В 14 ч. 1-ва батарея прекратява огънят и тръгва напред по много тежък и развален път.[124] В реляцията на командира на батареята поручик Владев за бойните действия на този ден се дава по-подробна информация, която има отношение към предмета на нашето изследване. Местността, където се развива боя на 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк на 10 октомври 1915 г. представлява едно плато, разположено от двете страни на р. Тимок, прерязано с много дълбоки долове. В 10 ч. и 30 м. на 10 октомври въпреки извънредно лошия път батареята пристига и по устна заповед на командира на полка заема открита позиция на самия склон на западния хребет на в. 550. За окопаване на оръдията и прислугата няма време, защото заповедта изисква незабавно влизане в действие. Докато оръдията заемат местата си, което става много бавно и трудно, поради меката и разорана угар, съобщават на командира на батареята за разположението на два неприятелски взвода по левия бряг на р. Тимок, в малка горичка. Поручик Владев веднага дава заповед да се открие огън по тях с мерник 30. След няколко артилерийски реда неприятелските стрелци изчезват от позицията си. Към 10 ч. и 45 м. се получава заповед от командира на полка да се обстрелят две неприятелски оръдия, разположени около к. 500, които водят огън по нашите настъпващи части, за да могат другите български батареи необезпокоявяни да се промъкнат напред. Двете сръбски оръдия са заели дълбоко закрита позиция по гънките на местността по к. 500. и по никакви признаци не могат да се локализират техните местоположения. 1-ва батарея е насочена с мерник 57 по приблизителното място откъдето идва звука. В 14 ч. батареята прекратява огъня и настъпва по рекогносцирания път към с. Елашница. Движението е много трудно и това коства сериозни усилия на личния състав, за да се преминат стръмните участъци. В резултат чак към 8 ч. вечерта втори взвод на подпоручик Грозданов заема позиция на една слаба гънка на хребета Прогон, на около 1,5 км западно от к. 516.[125]

На следващия ден противника обстрелва 1-ва батарея на позицията й южно от с. Елашница. По звука от неприятелската стрелба за подпоручик Грозданов и останалите командири става ясно, че противниковата батарея се намира скрита в гънките на местността около к. 470. Сърбите стрелят с гранати, но след 15 ч. неприятелската батарея се обажда все по-рядко. Общо за деня са изстреляни 272 снаряда от батареята.[126] По-подробно изложение за боя намираме в реляцията, изготвена от поручик Владев. Според нея, на 11 октомври на разсъмване две сръбски оръдия откриват огън по българските пехотни вериги. В 8 ч. и 10 м. батареята започва обстрел по посока на к. 470 с мерник 45. Към 9 ч. противника насочва своя огън по нашата батарея и я обстрелва флангово с шрапнели, но без особен ефект. Обаче, към 11 ч. противника започва да обстрелва батареята с гранати, които попадат точно на мястото на разположението на оръдията на подпоручик Грозданов от 2-ри взвод, без да нанесат вреда. В 11 ч. и 25 м. се получава заповед от командира па 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк майор Игнатов да се продължи огъня срещу неприятелската батарея на к. 470. 1-ва батарея усилва стрелбата до степен на огневи урагани с мерник 46,5 до 57 по посока на срещуположния гребен. Към 12 ч. и 10 м. по заповед на майор Игнатов норучик Владев заповядва на командира на втори взвод подпоручик Грозданов с оръдията си да

124 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 17 - 18.
125 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 1 - 2.
126 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 20.

открие огън по с. Щипяне, за да съдейства на преминаването на нашите пехотни части през този населен пункт. Втори взвод започва стрелба по с. Щипяне, но след петия взводен ред се получава заповед да се продължи стрелбата по неприятелската батарея, която към 15 ч. вече стреля все по-рядко. 1-ва батарея обстрелва с батарейни редове всички гънки, гребени и храсталаци около к. 470. В резултат противниковите оръдия почти прекратяват стрелбата си само до отделни изстрели, без да могат да обезпокоят нашата пехота. В 6 ч. и 10 м. вечерта огъня по посока на противниковото разположение е прекратен. На смрачаване командира на 1-ва батарея заповядва на подпоручик Грозданов да премести втори взвод вдясно от първи взвод, понеже позицията на взвода на подпоручик Грозданов е бил по-открита в боя на 11 октомври. Освен това, трябва да се направят дълбоки окопи за оръдията и ровчетета за прислугата да се изкопаят в цял човешки ръст.[127]

На 12 октомври подпоручик Грозданов и артилеристите от 1-ва батарея отново имат кратка престрелка със срещуположната неприятелска батарея, като са изстреляни само 57 снаряда.[128] В реляцията си, командира на батареята, поручик Владев посочва, че на 12 октомври към 3 ч. и 15 м. окопите и втората запасна позиция за батареята са изградени напълно, а към 4 ч. боят се развива по цялата фронтова линия, като задачата на 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк остава да се обстрелва неприятелската батарея към к. 470. Последната веднага открива огън по нашата настъпваща пехота. Отблясъците от противниковите изстрели се виждат отлично през нощта и поручик Владев веднага заповядва да се открие огън с взводни редове. С мерник 50, 50,5 и 51 са произведени всичко 11 взводни реда, след което неприятелските батареи съвършено замълчават и чак след час и половина започват много рядка единична стрелба от друга позиция, но противниковота позиция по вис. Барие вече е в наши ръце. Тогава се получава заповед от командира на 1-во отделение да се прекрати стрелбата на нашата батарея през нощта, за да не се обстрелят погрешно български пехотни части в тъмнината. В 12 ч. и 40 м. се получава нова заповед за това, че 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк ще настъпят, за да усвоят заетото пространство от вис. Барие, затова се иска 1-ва батарея да продължи обстрела на неприятелската батарея. Следобяд, батареята на подпоручик Грозданов продължава да обстрелва неприятелската батарея, която е отстъпила някъде много назад към хребета Хаманичко бърдо. Огънят се извършва с взводни редове с мерник 52, 53 и 54, вследствие на което противниковата батарея престава да стреля към 16 ч.[129]

След преодоляването на солидната водна преграда – р. Тимок, 18-и артилерийски полк прехвърля материалната си част и личния състав на левия бряг на реката и започва подготовка за осъществяването на следващата фаза от Моравската настъпателна операция – завладяването на Княжевацкия укрепен пункт. 8-а Тунджанска дивизия, с две пехотни бригади продължава настъплението към Княжевац. 2-а бригада трябва да установи свръзка и с частите на 6-а пехотна Бдинска дивизия. Артилерията на 18-ти артилерийски полк се включва в средната дивизионна колона със задача да настъпи по долината на р. Тимок към Княжевац.[130] Сърбите оценяват форсирането на р. Тимок при с. Дреновац от 2-а бригада на 8-а Тунджанска дивизия, като сериозна заплаха за пътя на тяхното отстъпление

127 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 7.
128 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 21.
129 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 10.
130 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 293.

към Княжевац – Соко баня и затова предприемат сериозни мерки за предотвратяване на българското настъпление в западна посока към с. Извор[131].

Вечерта на 12 октомври 1915 г. по заповед от командира на 1-ва пехотна бригада на 8-а Тунджанска дивизия, 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк е поставена да действа срещу сръбските оръдия на в. 470 (на левия бряг на р. Тимок), а 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк към 18 ч. и 45 м. заемат позиции на вис. Барие, като се насочват и подготвят за стрелба към Княжевац.[132] На 13 октомври 56-ти пехотен полк форсира р. Тимок и овладява с. Ключ. След това, по заповед от началника на артилерията на 8-а Тунджанска дивизия 1-ва батарея е придадена към състава на 56-ти пехотен полк, като за целта трябва да настъпи по шосето за Княжевац. В 18 ч. батареята достига до моста на р. Тимок, чиито главни греди са нарязани нарочно от отстъпващите сърби. В разстояние само на 1 ч. ремонт мостта е приведен в изправност и батареята минава по него и през Княжевац се разполага на бивак на западния край на града, който през изминалата нощ е завладян от българските части.[133] Това води до забавяне на настъпателните действия на 2-а бригада и 18-и артилерийски полк до 13 октомври, когато 1-а бригада от 8-а Тунджанска дивизия завзема Княжевац, с което улеснява движението на 2-а бригада и 18-и артилерийски полк на юг към с. с. Кожел и Ключ. На 13 октомври вечерта батареите от 18-ти артилерийски полк са разположени за нощувка в района на в. Голи дел, като поддръжка на 33-ти Свищовски полк и на една дружина от 23-ти Шипченски полк.[134] По батареи артилерията на 18-ти артилерийски полк е разположена, както следва: 3-та и 4-та батарея на вис. Барие, а 1-ва батарея на 1,5 км западно от вис. Прогон.[135] Равносметката от боевете на 2-ра пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия на 13 октомври 1915 г. показва, че артилерията на 18-ти артилерийски полк, на която за този ден са възлагани големи надежди от командването на бригадата и на 8-а Тунджанска дивизия, не е успяла да окаже очакваната подкрепа, защото противника е напуснал позициите си по левия бряг на р. Тимок (Ключ, 470, Калиничко бърдо, Виноградско бърдо) още през изтеклата нощ.[136]

Падането на толкова крупен пункт от отбранителната система на сръбските войски, какъвто е Княжевац оказва ползотворно влияние върху развитието на операциите на 18-и артилерийски полк и изобщо на 8-а Тунджанска дивизия. На 14 октомври 1-ва батарея по заповед на командира на 56-ти пехотен полк настъпва по шосето за Соко баня. След тежък и многочасов преход към 9 ч. вечерта батареята се разполага на бивак до близкия чифлик по шосето за Княжевац - Сокобаня, при к. 300. През целия ден проливният дъжд измокря всички военнослужещи до кости, но въпреки всичко в дневника на батареята няма вписан нито един болен.[137] А в реляцията за бойните действия на този ден поручик Владев отбелязва, че батареята се преподчинява на 56-ти пехотен полк със задача да осигурява артилерийска поддръжка на преследването на противика по посока на Соко баня. Батареята настъпва в главните сили на колоната на полка в 8 ч. и 30 м. по шосето за Соко баня. На този

131 П а к т а м..., с. 350.
132 П а к т а м., с. 349.
133 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 21.
134 Г е о р г и е в Тодор. Пос. съч., с. 246.
135 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 369.
136 П а к т а м., с. 377.
137 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 22.

ден противника пред нашите сили води една партизанска война, като заема с малки сили широк фронт и отстъпва крачка по крачка. Движението на главните сили е бавно поради извънредно разкаляния път от проливния дъжд през целия ден. 1-ва батарея нощува в посочения чифлик на шосето Княжевац – Соко баня.[138] На 14 октомври вечерта батареите на 18-ти артилерийски полк са разположени, както следва: 1-ва батарея е придадена към 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия и заема района в. Механдия – в. Лука – Васил – Грезна – Каличина; 3-та и 4-та батареи са придадени към 1-ва пехотна бригада и заемат района в. Осредак (к. 677) – Понор – Щрипци – Жуковци – Княжевец; 2-ро артилерийско отделение е в маневрени войски на дивизията в района на Княжевац – Йелашница.[139]

В действията на следващия ден към 15 ч. 1-ва батарея с взводния командир подпоручик Грозданов е преместена 2 км северозападно от с. Балановац, на маскирана позиция, зад една горичка. Батареята открива, веднага след предислоцирането си, огън с по-голям мерник - 30, който е пренесен бързо върху неприятелските вериги, защото нашите войски от 2-ра дружина от 56-ти пехотен полк наближават к. 563. Благодарение на огъня на батареята противника намалява силата на своята стрелба и започва бързо да отстъпва по склоновете на к. 751, 563 и 57. На смрачаване огънят съвършено отслабва. От 1-ва батарея са изстреляни общо 118 снаряда.[140] В реляцията на поручик Владев се посочва, че в 1 ч. следобяд на 15 октомври командира на батареята получава устна заповед от командира на 56-ти пехотен полк да настъпи през с. Балановец и да заеме позиция западно от селото за съдействие на настъплението на 2-ра дружина от 56-ти пехотен полк за завладяването на к. 563. В изпълнение на заповедтта поручик Владев избира една маскирана позиция на 2 км. северозападно от с. Балановац, зад една малка гора. Противникът в състав около една пехотна дружина заема на широк фронт височините 750 и к. 563, където се е окопал. Време за окопаване на оръдията от 1-ва батарея няма. В 16 ч. и 5 м., само пет минути след като противника открива огън по нашите настъпващи пехотни верити, 1-ва батарея започва стрелба с батарейни редове по неприятелските вериги, които заемат вис. 563 първоначално с мерник 30, а после с 57. След като батареята се пристрелва по локализираните цели мерника е намален на 27. Противникът е особено силен на своя десен фланг и затова поручик Владев пренася стрелбата там и го обстрелва с огневи урагани на мерник 26. Благодарение на огъня на батареята противника намалява значително интензитета на своя огън. След това българската пехота овладява к. 563, а противника задържа к. 750.[141]

В следващите две седмици частите на полка, воюват разделени на отделения и батареи и придадени към различни полкове от 1-а и 2-а пехотни бригади на 8-а Тунджанска дивизия, като дават своя достоен принос за успешните действия на дивизията при овладяването на планинския хребет Треси баба, на в. Кръстатац, при боевете за Соко баня и Алексинац. Районът на бойните действия за подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк е неблагоприятен за бързо настъпление. Местността е планинска, пресечена и проходима само по пътищата и пътеките. Планината Девица, заема пространството между Моравица, от север, и Свърлишки Тимок и Тополница, от юг, разделя двете

138 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 12.

139 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г., т. III., Военноисторическа комисия., С., 1940., с. 3.

140 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 23, 24.

141 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 13.

главни посоки, които водят към Морава: Княжевац – Соко баня – Алексинац и Княжевац – Свърлиг – Ниш. Планината е сложен лабиринт от отделни височини и гребени в различни направления, покрита е с гори и силно затруднява действията, свръзката, храненето и снабдяването на частите.[142] И в тези тежки боеве артилеристите от 18-и артилерийски полк се проявяват със своята бързина и решителност в маневрирането и при избора на огневи позиции, както и със точността на своите мерачи и командири. Командирът на 8-а артилерийска бригада полковник Русчев отделя време и намира място в бойния си дневник, за да отправи към тях няколко хубави думи на преклонение и признателност: „Отидохме с началника на дивизията на в. Търси баба, а оттам на в. 555 (Църквище) и бяхме свидетели на края на славния бой. Нашите батареи с точния си огън изгонваха сърбите навсякъде и всяваха ужас. Пехотата почти без жертви се подаде около 7-8 километра напред"[143].

На 15 октомври 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк получава заповед от командира на 56-ти пехотен полк от 3-та пехотна бригада да заеме позиция западно от Балановац и да съдейства на атаката на полка срещу сърбите, разположени на платото Дрене, в. 563 и височините северно и южно от Слатина. Задачата е изпълнена успешно и надвечер противника отсъпва.[144] През същия ден 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк настъпват успешно в състава на 1-ва пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия, като вечерта 3-та батарея достига района на в. Обършане (к. 764), а 4-та батарея – този, североизточно от в. 757.[145]

В настъплението на 16 октомври двете отделения на 18-ти артилерийски полк продължават да действат изолирани едно от друго съответно в състава на 1-ва и 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия, които се движат по долината на р. Морава, и в състава на войските за меневриране.[146] В хода на боя през този ден 1-ва батерея от 18-ти артилерийски полк от позицията си при Балановац, около 11 ч. обстрелва сръбските окопи на вис. 750 и една неприятелска батарея, разположена зад гребена на тази височина. Към 15 ч. батареята, по заповед на един дружинен командир от 56-ти пехотен полк обстрелва вис. 750 и въпреки мъглата съумява да облекчи действията на пехотата при атаката на в. Върдеица. Вечерта, 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк заема нови позиции на в. Лука[147]. В дневника на 1-ва батарея, поручик Владев резюмира по следния начин решителните й действия: На 16 октомври отново батареята стреля с прексъване, с батарейни редове изключително по върховете на к. 750. Общо са изстреляни 134 снаряда, като батареята получава заповед да обстрелва противника сферично, за да му се отвлече вниманието, понеже 3-та дружина от 56-ти пехотен полк щяла да атакува в. 890. Затова е удължен мерника на батареята, а през нощта противника отстъпва от позициите си.[148] А в реляцията за бойните действия на 1-ва батарея се отбелязва, че в 10 ч. сутринта на 16 октомври командира на батареята получава заповед от дружинния командир от 56-ти пехотен полк да обстреля гребена на к. 750 на един фронт от 2 км. Цялата батарея открива огън с мерник 29, 30 и 31

142 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 60.
143 Р у с ч е в, Димитър. Пос. съч., с. 90.
144 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 26.
145 П а к т а м., с. 28.
146 П а к т а м., с. 61.
147 П а к т а м., с. 66.
148 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 25.

по всичките върхчета, които се очертават на к. 750. Една неприятелска батарея изстрелва по посока на 1-ва батарея само няколко изстрела, но веднага след българския ответен огън, сръбската батарея спира своята стрелба. По сведения от пленници се научава, че още първите снаряди на подпоручик Грозданов и другарите му са попаднали точно в разположението на неприятелската батарея, при което тя бързо отстъпва назад. В 15 ч. поручик Владев получава заповед да обстреля сферично противика на к. 750, за да му се отвлече вниманието, понеже 3-та дружина ще атакува противника, с цел съдействие на завладяването на к. 890. Въпреки гъстата мъгла 1-ва батарея открива огън по гребена на к. 750 и в скоро време покрива със стрелбата си целия гребен на височината. В 10 ч. вечерта противника усилва своя пушечен огън. Веднага 1-ва батарея дава един батареен ред с мерник 32, след което пушечната стрелба оредява и през нощта съвършено спира. Изстреляни са всичко 114 снаряда през деня, а през нощта противника отстъпва от тактически важната к. 750.[149] На 16 октомври 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк са извадени от състава на 1-ва пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия, но поради напредналото време остават да нощуват на местата си.[150]

Настъплението на 8-а Тунджанска дивизия към Алексинац започва на 17 октомври 1915 г. За този ден в маневрените войски на дивизията остават само две батареи от 18-ти артилерийски полк. 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк се снема от позициите си при Балановац и се отправя през Княжевац за масива Треси баба, за да се присъедини към отделението си, което влиза в маневрени войски на дивизията. 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк тръгва от Княжевац и достига до разклонението на шосето и Стари друм, където остава да нощува, а следобяд към него се присъединява и 6-та батарея от 18-ти артилерийски полк, пътуваща от Вина.[151] На 17 октомври се получава заповед 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк да се отдели от 56-ти пехотен полк и да се присъедини към своето 1-во отделение. В следствие на това е извършен тежък и продължителен поход, като към 18 ч. вечерта батареята се разполага на бивак на билото на планината, на 12 км южно от гр. Княжевац и в близост до шосето за Ниш.[152]

На 19 октомври 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк е придадено към 30-ти пехотен Шейновски полк. В 9 ч. и 35 м. командира на полка заповядва една батарея да бъде изпратена западно от Мачоглав, за да обстрелва с по-действителен огън противника на в. Станков връх. Втори взвод от 4-та батарея се вдига от позицията си и въпреки големите трудности за движение към 10 ч. и 50 м. заема позиция западно от Мачоглав, между Чести лиляк и Средна планина и открива ураганен огън с мерник 15. До към 11 ч. и 30 м. само този взвод изстрелва около 300 снаряда по сръбските позиции на в. Станков връх. От тях повечето са регистрирани точни попадения. Нагорещените оръдия периодично са поливани с вода, за да може взвода непрекъснато да стреля. Благодарение на това, както и на огъня на други артилерийски части и устрема на пехотата на 30-ти Шейновски полк към обяд сърбите на Станков връх са разколебани, отстъпват и върха е овладян. Сърбите са преследвани с огън, в който вземат участие и артилерийските батареи, удължавайки в максимална степен мерниците си. 2-ри взвод от 4-та батарея в 13 ч. и 45 м. изкарва едно

149 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 14.
150 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 82.
151 П а к т а м., с. 189.
152 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 25.

оръдие на 400 м. напред, на открита позиция, за по-успешна стрелба по отстъпващия към в. 555 противник. Следобяд в настъплението се включват и съседните дружини от 3-та пехотна бригада от 9-та Плевенска дивизия към в. 580. 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк се придвижва след тях по шосето, заема позиция около 1 км южно от Кантона и открива огън по сърбите, разположени северно от Жагрово. Батареята използва мерник 28 – 29 и спомага за атаката на сръбската позиция, която е овладяна към 17 ч. Вечерта, 1-во отделение (3-та и 4-та батареи) от 18-ти артилерийски полк заема позиция и нощува на вис. 555., а 1-ва батарея, с подпоручик Грозданов в състава си, от същото отделение се придвижва от Княжевац на масива Треси баба.[153]

На 18 и 19 октомври 1-ва батарея запазва разположението си на бивак, заедно с всички батареи от 8-и артилерийски полк в подножиено на масива Треси баба.[154] На 20 октомври 5-та батарея от 18-ти артилерийски полк остава в маневрени войски на 2-ра пехотна бригада в района на Шуман топла. 1-во артилерийско отделение от 18-ти артилерийски полк в състав 1-ва, 3-та и 4-та батареи е в маневрени войски на 8-а Тунджанска дивизия в района на вис. 555.[155] Това дислоциране е използвано от 1-ва батарея на 20 октомври при много хубавото време до обяд за почистване и подтягане на материално-техническата част на батареята: изчистване затворите на оръдията, поставките на раклите, изчистване на проводниците, намазване оковете на каруците. Извършена е и оборка на конете. Щом се нахранва на обяд личния състав към 13 ч. започва движение за присъединяване къв 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк, което е успешно завършено към 15 ч. и 30 м.[156]На 21 октомври разположеното в маневрени войски на дивизията 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк настъпва от бивака си северно от Драинац и вечерта нощува в района северно от Шливовик.[157] И на 22 октомври 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк продължава да бъде в маневрени войски в района на Шлифовик.[158] На 23 октомври 1915 г. 8-а Тунджанска дивизия с подкрепата на други части от I-ва армия овладява Ниш. Артилерията на 18-ти артилерийски полк не взема активно участие в тези боеве. До вечерта, разположеното в маневрени войски 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк се събира в Копай кошара и Сливие.[159]

На 24 октомври 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк действа в състава на 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия. В 8 ч. и 30 м. потегля от Копай кошара през Кравле за Топоница. Въпреки помощта от една дружина от 56-ти пехотен полк, поради стръмния и разкалян път отделението достига към 22 ч. и 40 м. едва до Веле поле, където се разполага за нощуване.[160] Вечерта на 25 октомври 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк се разполага на 2 км западно от Веле поле, в подчинение на 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия. Командването на I-ва армия решава да прехвърли дивизията в Македония, което означава, че частите излизат от бойно съприкосновение с противника.

153 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 218.
154 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 26.
155 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 248.
156 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 26.
157 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 277.
158 П а к т а м., с. 303.
159 П а к т а м., с. 348.
160 П а к т а м. , с. 366.

На 26 октомври 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк, поради поправката на мостовете при Бован, чак вечерта достигат южно от Брадарци. 1-во отделение остава на същото си място, в състава на 3-та пехотна бригада.[161]

На 27 октомври 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк преминава от Брадарци към Кралево, а в разположението на 3-та пехотна бригада с 1-во отделение от 18-ти артилеирйски полк не настъпват сериозни премени. Съгласно заповедта на командира на 8-а Тунджанска дивизия от 28 октомври за устройване похода към Македония, 18-ти артилерийски полк на подпоручик Грозданов е включен във II-ри ешелон. Съгласно разработения график за движение на 29 октомври полка трябва да нощува при Еминова Кутина, на 30 октомври – при с. Личие, на 31 октомври – при Манкичева Мех. На 1 ноември е предвидена почивка, на 2 ноември – нощувка при с. Гърделица, на 3 ноември – при с. Прекодолци, а на 4 ноември – югоизточно от Враня – крайната точка на първата фаза на похода.[162]

През периода от 21 до 25 октомври 1-ва батарея с взводен командир подпоручик Грозданов е разположена, както следва: на 21 октомври батареята и цялото 1-во отделение са включени в маневрени войски на 8-а Тунджанска дивизиязаедно с 55-ти пехотен полк; на 22 октомври следобяд 1-ва батарея заема тилова позиция за 8-а Тунджанска дивизия при с. Сливовки - к. 555; на 23 октомври 1-ва батарея тръгва на поход и преминава в брод (дълбочина половин метър) р. Свърлишки Тимок, като към 7 ч. вечерта се разполага на бивак при с. Сливое, северозападно от с. Лолипар; на 24 октомври 1-ва батарея с цялото 1-во отделение е включена в състава на 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия по пътя за с. Веле поле с обект за достигане с. Вражалица на р. Морава. Към 19 ч. батареята пристига при с. Веле поле; на 25 октомври батареята заема позиция в гората на 3 км северозаподно от с. Веле поле.[163]

На 28 октомври командването на I-а армия взема решение да изведе всички части на 8-а пехотна дивизия от театъра на бойните действия и с форсиран марш да ги насочи в посока към Македония, където трябва да продължат борбата с останките от сръбските войски за освобождението на своите братя – македонските българи. Походът следва да се осъществи по коларския път от Ниш за Дуга поляна – Власотинци – Гърделица и оттам по долината на р. Морава за Враня. На 29 октомври командира на 3-та пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия разрешава на началника на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк да мине по пътя Веле поле – Милковац – Комрен, за да не издаде движението на отделението по посоката Търнава – Чамурлия. Същевременно, командира на 2-ра пехотна бригада съобщава на началника на 18-ти артилерийски полк, че преминава на подчинение на 3-та пехотна бригада.[164] Вследствие на тези разпореждания на 29 октомври сутринта, начело на походната колона на 1-во отделение, 1-ва батарея с подпоручик Грозданов потегля в направление на Ниш, но по пътя застига една батарея от 3-ти гаубичен полк, която я забавя по тесния и стръмен път. Поради всичко това в съчетание с много тежкия и разкалян път батареята достига чак през нощта в Ниш - към 8 ч. и 15 м. Там, обаче след кратка почивка се получава заповед за продължаване на похода за с. Елина Кутина, където стига

161 П а к т а м. , с. 820.
162 П а к т а м. , с. 823.
163 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 29.
164 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 825.

в 1 ч. и 30 м. сутринта на 30 октомври.[165]

На 30 октомври похода на 3-та пехотна бригада, с 18-ти артилерийски полк в състава и е временно забавен, поради задържането на предшестващата я 1-ва пехотна бригада. Двете бригади се засичат при Гаджин хан, където изчакват поправката на мост. 3-та бригада изчаква потеглянето на 1-ва бригада и това води до закъснение от графика за движението и. Тя достига запланувано място за нощуване – Личе, – чак към 2 ч. и 30 м. на 31 октомври. През този ден 1-ва батарея извършва много тежък дневен и нощен поход по посочения път за с. Личе. През нощта изкачването на оръдията по стръмнината по ужасно развален и кален път завършва след титанични усилия от подпоручик Грозданов и всичките му другари от 18-ти артилерийски полк чак в 7 ч. сутринта батареята е успешно изтеглена на върха на билото.[166]

Пристига заповед от Щаба на армията, че поради усложняване обстановката на фронта на 1-ва Софийска дивизия, е необходимо 8-а Тунджанска дивизия да се насочи веднага към Лесковац, за да облекчи положението и. На това основание, след като частите на 3-та пехотна бригада достигат Личие, командира на бригадата решава да насочи пехотата на сутринта към Лесковац, а на 18-ти артилерийски полк, който до 5 ч. и 30 м. на 31 октомври още не е достигнал до Личие, да продължи пътя си през Мезграя и Власотинци за Лесковац.[167] През деня на 31 октомври 18-ти артилерийски полк продължава похода по зададения маршрут, като достига в Г. Присиам. Движението продължава да бъде много трудно и бавно. Пътят е разкалян от проливния дъжд, който вали на 29 и 30 октомври. Артилерията изостава чувствително, защото среща по пътя много обози и връщащи се транспортни колони на 1-ва Софийска дивизия, които задръстват пътищата, и се налагат чести спирания и изчаквания, за да се разминават колите и артилерията. Освен това, е имало множество отвлечени от придошлите води мостове, които трябва да бъдат поправени от пионерите, за да преминат войските.[168]

Влизането в Първата световна война и участието в активни бойни действия се отразява положително върху заплащането на подпоручик Грозданов. За октомври 1915 г. заплатата му се увеличава на 235 лв, а дневните пари на 155 лв. Или всичко получава 390 лв., като за пенсия му се удържат 18 лв., гербовия налог нараства на 80 ст., а за пенсия за получено старшинство му се удържат 10 лв. Подпоручик Грозданов получава всичко 361 лв. и 20 ст., а пълната сума на удръжките достига 28 лв. и 80 ст.[169]

В 8 ч. сутринта на 1 ноември 18-ти артилерийски полк на подпоручик Грозданов потегля от Г. Присиам и отначало пътува безспирно, но в теснината между с. Своге и Власотинци настига продоволствения транспорт на 1-ва Софийска дивизия, който забавя движението му. 18-ти артилерийски полк достига чак в 1 ч. и 30 м. на 2 ноември в с. Боляри, източно от Власотинци, където остава да нощува.[170] На 31 октомври след кратка почивка сутринта, по заповед на командира на 1-во отделение 1-ва батарея продължава безспирно движението си, като в 19 ч. и 30 м. се разполага на бивак на 3 км. югоизточно от с. Личе.

165 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 30.
166 П а к т а м., л. 32.
167 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 828.
168 П а к т а м., с. 831.
169 ДВИА., ф. 519., оп. I., а. е. 2., л. 3.
170 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г..., с. 834.

На 1 ноември батареята извършва нощен марш от бивака през с. Своге за Власотинци, като в 2 ч. сутринта на 2 ноември застига 2-ро артилерийско отделение от 18-ти артилерийски полк и там се разполага на нощувка.[171] Походът се оказва крайно уморителен за подпоручик Никола Грозданов и другарите му от 8-и артилерийски полк, както и за целия личен състав на 8-а Тунджанска дивизия. Основните причини за тези трудности са задръстените пътища със счупени коли от обозите на предшестващите ешелони. Усиленият поход, калният път, липсата на хляб и топла храна изтощават извънредно много войниците и въпреки усилията и старанието на офицерите, като подпоручик Никола Грозданов, разтягането на походната колона става твърде голямо. Много войници изостават назад, оръдията и сандъците с боеприпасите затъват в дълбоката кал и придвижването им е много бавно. До достигането на Враня, походът продължава неизменно при тези извънредно тежки условия. Изтощението на физическите сили на личния състав се засилва от слабото хранене, защото продукти за готвене и хляб почти не се намират. Храната се събира по пътя на движението и то ако има нещо останало, защото предшестващите ешелони обират почти всичко годно за ядене. Вместо хляб се дават картофи. Дивизионното интендантство полага много слаби грижи за прехраната на частите от дивизията. Тежко е положението с обмундированието и снаряжението. Ботушите и обущата на войниците са направо изпокъсани. На 2 и 3 ноември 1-ва батареята е на поход в направление Враня, като на втория ден нощува на бивак край пътя на 3 км. северно от Владишки хан.

На 3 ноември 18-ти артилерийски полк е подчинен на 2-ра пехотна бригада от 8-а Тунджанска дивизия. Вечерта бригадата се събира във Владичин хан. Тук се получава заповед от командира на 8-а Тунджанска дивизия да продължи движението си безспирно към Враня. Походът продължава през цялата нощ срещу 4 ноември. Около обяд на същия ден по пътя за Враня подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи са застигнати от свирепа виелица, конете нямат шипове на подковите си, поради което движението става бавно. В 7 ч. вечерта батареята достига гр. Враня, където личния състав се разполага на квартири, конете се разставят по ханищата, а на войниците се приготвя топла храна.[172] Вечерта се получава нареждане на 5 ноември да продължи похода за Скопие, където дивизията трябва да влезе в подчинение на II-ра армия.[173] Зададеният маршрут за движение до Скопие е следният: на 5 ноември – нощуване около селата Самолице и Боровац; на 6 ноември – нощуване при селата Горно и Долно Коняре; на 7 ноември – нощуване при с. Карачиново; на 8 ноември – в Скопие. Графикът за похода е изпълнен на 5 ноември и вечерта 18-ти артилерийски полк нощува между селата Самолице и Боровац.[174] На 6 ноември 8-а Тунджанска дивизия е извадена от състава на I-ва армия. 2-ра пехотна бригада с 18-ти артилерийски полк на подпоручик Грозданов в състава си продължава похода си към Куманово.[175]

Въпреки че на 3-4 ноември подпоручик Никола Грозданов и личния състав и материалната част на 18-ти артилерийски полк достигат до Враня, където получават дългоочак-

171 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 34.
172 П а к т а м., л. 35.
173 Б ъ л г а р с к а т а армия в Световната война 1915 – 1918 г. т. V. Косовската операция., Военноисторическа комисия., С, 1946., с. 142.
174 П а к т а м., с. 190.
175 П а к т а м, с. 240.

ваната почивка от едно-две денонощия, Главното командване на Действащата армия не желае да губи никакво време, като бърза да освободи окончателно цяла Македония преди дълготрайното влошаване на времето и настъпването на зимните студове, затова още към 5 ноември 8-а Тунджанска дивизия възобновява похода към Скопие, оттам през Куманово се насочва в направление на Тетово – Гостивар – Кичево – Дебър. Целта на този сложен маньовър е да се овладее цялата територия на Македония до границата с Албания, а на юг българските войски да се спуснат чак до Солун и до Орфанския залив на Егейско море, за да предотвратят евентуалното организиране на Южен фронт от съглашенските войски. За съжаление, поради оказания сериозен натиск от страна на съюзниците Германия и Австро-Унгария, продиктуван от техните политически планове да привлекат колебаещата се все още Гърция в орбитата на своя военно-политически съюз, българската войска преустановява настъплението си на гръцката граница, с което е допусната грешка от съдбоносен характер. В изпълнение на горните разпореждания, на 5 ноември в 7 ч. 18-ти артилерийски полк, заедно с другите части от 2-ра пехотна бригада напуска Враня и продължава похода си. Към 18 ч. и 30 м. вечерта достига с. Самолице и се разполага северно от него на бивак. На 6 ноември полкът извършва преход до Куманово, който продължава до 17 ч. и 30 м. Сутринта на 7 ноември, в 8 ч. 18-ти артилерийски полк и 2-ра пехотна бригада отпътуват от Куманово за Скопие, където достигат вечерта в 19 ч. и 30 м. В Скопие, полкът се разполага на относително удобни квартири. Със Заповед № 259 от 2-ра пехотна бригада се съобщава, че частите ще имат пълна почивка (дневка), която трябва да се използва за подтягане и привеждане в ред на материалната част. Подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк остават в Скопие на 8 и 9 ноември, като съумяват да си починат и да подредят и почистят материалната част. Вечерта на втория ден от щаба на 2-ра пехотна бригада се получава заповед, съгласно която във връзка с отстъплението на сърбите към Призрен, трябва да се настъпи от Скопие през Тетово за Гостивар, като се вземат мерки за запазване проходите през селата Шипковица, Бродец и Горяни от посоките откъм Призрен и Люма.[176] Бойният път на 1-ва батарея с подпоручик Грозданов през тези дни следва маршрута на 18-ти артилерийски полк. На 5 ноември батареята достига с. Давидовац, където се разполага на квартири. На 6 ноември продължава движението си за Куманово. На 7 ноември преминава през Куманово, а в 15 ч. следобяд пристига в Скопие, където се разквартирува. Батареята престоява в столицата на Македония до 9 ноември. На 10 ноември 1-ва батарея е при Тетово. На 11 ноември пристига в Гостивар, където остава и на 12 ноември.[177]

От 10 ноември 18-ти артилерийски полк е прехвърлен в маневрени войски на 2-ра пехотна бригада, като се съсредоточава между Гостивар и Долна Баница.[178] Обаче, още на 13 ноември 1-ва батарея на подпоручик Грозданов е включена на предна бойна линия. През този ден тя настъпва по посока на Дебър, заедно с 3-та дружина от 23-ти Шипченски полк. Чак към 16 ч. мъглата се вдига и противника открива пушечен и оръдеен огън, но тъй като от неприятелската батарея не се вижда нищо до вечерта 1-ва батерея не открива огън, като втори взвод на подпоручик Грозданов остава в походна колона до шосето. През

176 П а ш и н о в, Иван. Военна история на 23 п. Шипченски полк II том. Войната със сърбите 1915 г., С., 1931., с. 99.
177 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 38.
178 П а ш и н о в, Иван. Пос.съч., с. 100.

следващите два дни батареята остава на позицията си 2 км южно от с. Речани Турско, като според сведенията в бойния дневник на батареята на втория ден са изстреляни 41 снаряда, почти без никакъв ефект, защото противниковата батаеря не е локализирана точно.[179] В реляцията за бойните действия на 1-ва батарея на този ден поручик Владев отбелязва, че батареята е придадена към 23-ти Шипченски полк. В 6 ч. и 30 м. 1-ва батарея потегля след 3-та дружина от 23-ти Шипченски полк по шосето за Дебър. Задачата на отряда е да овладее Дебър и се прекъснат съобщенията с Битоля. Снегът и мъглата ограничават видимостта. Свръзката с противника е загубена. Поради навалелия дълбок сняг движението е силно затруднено. В 3 ч. следобяд по заповед на командира на отделението до разязсняване на обстановката батареята е спряна на шосето за с. Рачани - Турско. Към 16 ч. батареята открива огън със залпове, защото пехотата от 3-та дружина наближава противника, който също отговаря с артилерийска стрелба. По звуците личи, че сърбите стрелят с планински оръдия. В 16 ч. и 15 м. мъглата се вдига и по хоризонта се очертава силно укрепената неприятелска позиция по Буковик планина в дела Влайница, където лъкатуши пътя Гостивар - Маврово - Дебър. Самата височина командва околните върхове и фланговете и са осигурени по естествен начин от други съседни височини, което прави обхождането много трудно. Височината е осеяна с дълбоки окопи и бойници. Освен това, е гориста донякъде и това позволява добрата маскировка на противниковите позиции. В 16 ч. и 20 м. командира на отделението дава устна заповед един взвод от батареята да заеме маскирана позиция на 2 км. южно от с. Рачани. Това е първи взвод, а втори взвод на подпоручик Грозданов остава на самото шосе до същия населен пункт.[180] В 12 ч. и 30 м. на 14 ноември мъглата се вдига и това дава възможност да се насочат оръдията от 1-ва батарея към неприятелските окопи. В 3 ч. и 20 м. е дадена устна заповед от командира на 23-ти Шипченски полк да се открие огън по сръбските позиции. Оръдията от 1-ви взвод се пристрелват по височините, където се очертават противниковите окопи. Времето е ясно и студено, което допълнително затруднява интензивните бойни действия, но въпреки това, вечерта на войниците на позицията се раздава топла храна.[181]

На 15 ноември 1-ва батарея остава в същото разположение. Предиобяд 1-ви взвод се пристрелва по важните пунктове от неприятелската позиция и командира на батареята отбелязва няколко точни попадения. Противниковата артилерия също дава няколко изстрела, от които се потвърждава, че сърбите действат с планински оръдия. По сведения от пленници става ясно, че противника имал всичко две стари планински оръдия и едно полско оръдие, но всички те били без снаряди. С редки изстрели през деня противниковата артилерия обстрелва с. Рачани, но без никакви резултати. 1-ва батарея изстрелва всичко 41 снаряда на 15 ноември.[182] На 16 ноември от същата позиция 1-ва батарея изстрелва само 35 снаряда, поради сложните метеорологични условия. В реляцията за бойните действия на батареята за този ден командира поручик Владев посочва, че тя заема същата позиция. Още на разсъмване в неприятелските окопи се забелязва движение на отделни войници. В 9 ч. сутринта двете оръдия от 1-ви взвод пристрелват по могилката, разположена приблизително на средата на пътя до върха на височината с противниковите позиции, защото там

179 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 41.
180 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40., л. 17 - 18.
181 П а к т а м., л. 19.
182 П а к т а м., л. 20.

е разположен неприятелския наблюдателен пункт. Освен това, на него често се забелязва придвижване на сръбски военнослежещи. Мерникът е 26, поправката 62. След това се пристрелват и пунктовете, където са локализирани противниковите оръдия с мерник 27 и поправка 62. Сръбската планинска артилерия през деня дава само няколко изстрела без никакъв резултат.[183]

Подпоручик Грозданов и другарите му остават на същите позиции на 17, 18, 19, и 20 ноември. В реляцията за бойните действия на 17 ноември поручик Владев отбелязва, че и през този ден 1-ва батарея остава на същата позиция. В 9 ч. и 30 м. се открива стрелба с двете оръдия от 1-ви взвод по неприятелските окопи, където се забелязва движение на хора. Пушечна стрелба няма. Изстреляни са около 15 снаряда. Времето продължава да бъде типично зимно: снежна покривка, ясно и студено. Въпреки сложните метеорологични условия на позицията редовно се поднася топла храна за подпоручик Грозданов и другарите му. Ежедневно покрай окопите на батареята преминават бегълци от сърбите. По сведения от бягащите снарядите на 1-ва батарея са попадали в самите им окопи, в един от които е бил убит един офицер и около 30 души войници са убити и ранени. Свободното време на позицията се използва за усъвършенстване на землянките за личния състав. На същите позиции 1-ва батарея остава и впоследствие до 21 ноември, заедно с 2-а дружина от 23-ти Шипченски полк.[184]

През нощта на 20 срещу 21 ноември противника напуска своята позиция на в. Виелница и бързо отстъпва към Дебър. Поради това, на 21 ноември батареята закача оръдията и настъпва по посока на Мавровските ханове, където вечерта нощува, а през деня са изпратени 2 подофицери да рекогносцират пътя за Дебър. На 22 ноември 1-ва батарея продължава похода за Дебър по заледен, тесен и на много места съвършено развален път, в следствие на което батареята замръква на пътя южно ото с. Връбен. На 23 ноември 1-ва батарея продължава пътя си по лошия и изпълнен със завои път, като вечерта е принудена да бивакува на открито, край огньовете източно от с. Растолие. На 24 ноември батареята достига гр .Дебър.[185]

Но през ноември 1915 г. въпреки посочените огромни несгоди и трудности, обусловени от тежките походи, плачевното снабдяване с продоволствие и покъртителния недостиг на ботуши и топло облекло, духът на подпоручик Никола Грозданов, на другарите му от 18-и артилерийски полк, а и на цялата 8-а Тунджанска дивизия се запазва на достатъчно високо ниво, за да бъдат преодоляни препятствията и да бъде освободена братската земя на македонските българи. Към края на ноември след преминаването при много тежки зимни условия на района на Яма – Бистра планина и превземането на Дебър, активните бойни действия на 18-и артилерийски полк и на цялата българска войска в Македония приключват, въпреки че сръбската войска е разбита и деморализирана и се оттегля в безредие през Албанските планини към адриатическото крайбрежие, но не е окончателно унищожена, а Егейска Македония остава под враждебната гръцка власт. До 7 декември 1-ва батарея с взводен командир подпоручик Грозданов остава на квартири и почивка в Дебър. На 8 декември по заповед на командира на 1-во отделение от 18-ти артилерийски ролк батареята

183 П а к т а м., л. 20.
184 П а к т а м., л. 21.
185 П а к т а м., л. 42 – 45.

сменя 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк на позицията при с. Коняр.[186] По-голямата част от зимата на 1915 - 1916 г. 18-ти артилерийски полк се разполага на стационарни квартири в Охрид.[187] Едва през февруари 1916 г. подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк са прехвърлени в друг старинен български град в Македония - Ресен.[188]

За решението на българското главно командване да прекрати преследването на противника и да се спре на границата с Гърция има най-малко две основни причини. Първата е от военно-политически характер и е обусловена от натиска върху българското главно командуване от страна на съюзниците Германия и Австро-Унгария, които смятат, че Гърция има предпочитания към Централните сили и разчитат чрез дипломатически средства да я принудят да влезе във войната на тяхна страна. Поради това те налагат на българската страна решението за прекратяване на настъпателните действия при достигането на гръцката граница. Втората причина е от чисто военно естество, като е продиктувана от военно-географската характеристика на театъра на военните действия в Македония. Релефът е предимно планински, особено ярко изразен в района на границата с Гърция, което прави природо-климатичните условия много сурови през есенно-зимното полугодие и почти невъзможни за провеждане на широкомащабни настъпателни действия. Неблагоприятна страна от военната география на Македония е и много слабо развитата пътна мрежа, а това поставя пред сериозно изпитание интендантството и нестроевите снабдителни части при изпълнението на задачите им по осигуряването на своевременен подвоз на продоволствие, боеприпаси, обмундирование, снаряжение и различни военни материали до строевите части на предната бойна линия.

В резултат на интензивните бойни действия, в които взема участие 18-ти артилерийски полк за месец ноември 1915 г. подпоручик Грозданов получава 235 лв. заплата, плюс 150 лв. дневни пари, или общо 385 лв. начисления. За пенсия са му удържали 18 лв., за гербов налог 80 ст. и за друг, неизвестен извънреден данък от 1/12 от брутното възнаграждение в размер на 18 лв. и 75 ст., или общо удръжки от 37 лв. и 55 ст., а за получаване има 347 лв. и 45 ст.[189]

През 1916 г. подпоручик Грозданов остава на служба в състава на 18-ти артилерийски полк от 8-а артилерийска бригада, като получава същата базова заплата от 235 лв. за съответните месеци, а дневните пари варират от 145 до 155 лв. на месец.[190] В началото на лятото на 1916 г. 18-ти артилерийски полк е предислоциран в района на стратегически важния участък с. Кенали – с. Горно Егри, в близост до втория по големина и население град в българска Македония – Битоля.[191] В Заповед № 75/25 юли 1916 г, издадена в с. Горно Егри на командира на 18-ти артилерийски полк полковник Дочев се съобщава, че досегашния адютант на полка подпоручик Грозданов с рапорт № 19 (вх. № 4929) от същата година донася, че на основание заповедта по полка № 74/19 юли 1916 г. е предал длъжността адютант на полка на подпоручик М. Василев. Според заповедта подпоручик Грозданов е

186 ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 39., л. 51.
187 ДВИА, ф. 519, оп. I, а.е. 1, л. 95.
188 П а к т а м., л. 136.
189 ДВИА., ф. 519., оп. I., а. е. 2., л. 12.
190 П а к т а м., л. 14, 19, 28.
191 ДВИА, ф. 519, оп. 1, а.е. 1, л. 256.

освободен от заеманата длъжност и се завръща в 1-ва батарея, като командир на взвод.[192] От документа става ясно, че през първата половина на 1916 г. подпоручик Грозданов е спечелил високото доверие на командира на 18-ти артилерийски полк, който го е назначил за свой адютант. Със следващата Заповед № 76/28 юли 1916 г. на командира на 18-ти артилерийски полк се съобщава, че подпоручик Грозданов се е завърнал в 1-ва батарея от 1-во артилерийско отделение и е встъпил в старата длъжност взводен командир.[193]

След дълъг период на затишие и позиционни действия на Македонския фронт, на 16 август 1916 г. българските войски започват активни настъпателни действия. Съгласно плана за т.нар. Чеганска (Леринска) операция, 18-ти артилерийски полк с подпоручик Грозданов в състава си е подчинен на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия с командир полковник Стефан Тасев. Щабът на полка и 1-во артилерийско отделение влизат в състава на дясната колона със задача да следват по шосето Битоля – Негочани – Долно Върбени – Баница – Горничево. 2-ро артилерийско отделение е включено в състава на лявата колона със задача да настъпи в посоката Негочани – Букри – моста на р. Сакулева – Долни Кремиян – Вощиран – билото на планината Малка Нидже, северно от буквата „и" на надписа на картата.[194] През нощта на 16 срещу 17 август частите се съсредоточават на изходните пунктове. Настъплението започва в 3 ч. и 30 м. на 17 август. В предната охрана на дясната колона се движи 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк с подпоручик Грозданов в състава си. Главните сили на колоната с 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк, следват на 1,5 км зад предната охрана. След успешни действия, към 12 ч. и 35 м., при с. Долно Върбени командира на 18-ти артилерийски полк заповядва 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк (3-та и 4-та батареи), да заеме позиции югоизточно от селото, с цел да обстрелва неприятелските части, движещи се от Баница към Лерин. 3-та батарея, в усилен алюр и под огъня от противниковата батарея от с. Росна, след значителни усилия, в 14 ч. и 50 м., заема избраната позиция южно от буквата „П" на надписа в. Петорак на картата. Половин час по-късно тя започва артилерийска борба със сръбската батарея, разположена непосредствено на юг от с. Росна. Отделението не успява да изпълни поставените му задачи, поради голямата отдалеченост от целите. Към 22 ч. 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк се изтегля от югозападния край на с. Долно Върбени към лозята северно от вис. Петорак, получавайки задачата на другия ден да съдейства за атаката в южна посока.[195] Движението на артилерията на дясната колона, включително и 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, на 17 август се извършва в сгъстен строй (колона) от 7 батареи, което я излага на бомбардиране със самолети. За по-голяма сигурност на подпоручик Грозданов и другарите му би било по-разумно колоната да се движи или да стои на едно място пръсната в дълбочина, дори в страни от колоната и то в разтегнат строй, за да се запази от неприятелската авиация. Въпреки че позицията на артилерията от двете страни на с. Долно Върбени – по височините, се очертава добре на картата и на местността, тя е заета нерешително и с голямо закъснение. Поради това огневата дейност на артилерията на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия е слаба – изстреляни са всичко 491 снаряди от 10 батареи (6 от които от 18-ти артилерийски полк). Причините за това са липсата на задачи и цели. Освен

192 П а к т а м., л. 298.
193 П а к т а м., л. 311.
194 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1, С, 1941., с 50.
195 П а к та м., с. 82.

това, за по-голяма ефективност на действията й, артилерията в дясната бригадна колона би трябвало да се обедини от командира на 18-ти артилерийски полк, за да може след 17 ч. и 30 м. и най-вече на следващия ден, да бъде на позиция с готовност да води масиран огън срещу фронта Борешница – Неокази на разстояние 3 – 3,5 км.[196]

На 18 август 1916 г. 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия води настъпателни действия за овладяване на с. Забърдени. Подпоручик Грозданов и останалите артилеристи им оказват ефективна поддръжка. Задачата на 18-ти артилерийски полк за този ден е формулирана като: „подпомагане пехотата, за да се заемат височините западно и източно от Забърдени". 3-та и 4-та батареи от 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк първоначално насочват стрелбата си към сръбската батарея при с. Росна и скоро я замълчава. След това 3-та батарея пренася огъня по неприятелските вериги североизточно от Песочница за спиране настъплението на 8-и сръбски полк към Лерин, като с навременна и точна стрелба задачата в скоро време е постигната. Един сръбски батальон от 7-и полк, заемащ гребена с лозята южно от железопътната линия, между железопътната станция Арменохор и Борешница, изненадва със стрелба в тил един конен взвод от 3-та конна бригада. Това е забелязано от артилеристите от 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк, която прехвърля огъня си върху него. В следствие, противника напуска своята позиция под ураганния огън на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк, оттегляйки се към Власена и Росна. Към 12 ч. бойния ред на сръбския полк е в пълно отстъпление на югоизток, преследван с шрапнелни урагани на 3-та батарея, която започва стрелбата с мерник 2,4 км и го завършва с 6 км. Енергичното действие на батареята предизвиква контраудар от сръбската батарея при с. Росна, но въпреки нейния доста точен огън, не успява да я замълчи. След заемане на предната неприятелска позиция, разстоянието между българската артилерия и новата неприятелска позиция става твърде голямо (до 5-6 км за батареите от 18-ти артилерийски полк). За да се окаже по-ефективна подкрепа на пехотата от 3-та бригада на 6-та Бдинска дивизия, се заповядва 18-ти артилерийски полк да настъпи. Около 12 ч. командирите на полка и на батареите му тръгват на разузнаване през с. Долно Върбени към Забърдани, последвани от батареите, които начело с 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк се групират в колона. След това, през полето се насочват и заемат избраните позиции зад гребена южно от р. Брод и около ½ км източно от шосето. След това, към 16 ч. батареите откриват стрелба към Забърданския рид и железопътната станция Баница. Противникът скоро напуска позициите си. Командирът на 1-во отделение, получава съобщение от командра на 18-ти артилерийски полк за попадения на собствени снаряди в настъпващата българска пехота, придружено от заповед да измести стрелбата по-източно и само след като устрои по-добра свръзка с пехотата, да поднови огъня. След завършване на боя, към 21 ч., командира на 18-ти артилерийски полк заповядва преследване на отстъпилия противник. За челта още през нощта трябва да се заемат позиции и на разсъмване батареите да бъдат готови за действие от гребена западно от с. Забърдени. В действията на 18 август 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк изстрелва 1342 снаряда.[197]

Цялостната оценка за действията на артилерията на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия на 18 август е по-висока от тази за първия ден на операцията. Настъплението на дясната бригадна колона се развива бавно, но при наличието на отлични ус-

196 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2, С, 1940., с. 34.
197 П а к т а м., с. 122.

ловия за наблюдение, артилерийското съдействие се проявява по-силно. По инициатива на командирите на 1-во отделение и на батареите, подпоручик Грозданов и другарите му влизат в артилерийски двубой, след което част от батареите на 1-во отделение разширяват действието си по пехотата от Неокази до Песочница. С приближаване на настъпващата пехота до предната сръбска позиция, по указание на командира на 18-ти артилерийски полк, всички батареи добре обхващат тази позиция с изстрелите си и с това принуждават противника (7-и пехотен сръбски полк) да отстъпи. Макар и не планирано, това показва, че артилерийското съдействие е мощно и резултатно. Също така 3-та батерея от 18-ти артилеирйски полк дава навременна огнева артилерийска подкрепа на съседната 1-ва бригада от 8-а Тунджанска дивизия за отразяване на сръбско настъпление откъм Песочница. По-късно, 1-во отделение и другата част от артилерията на колоната се прехвърлят на нови позиции, южно от Бродската река. Оттам, обаче, тя не успява да развие масов огън по добре укрепената сръбска позиция. Една от важните причини за това е липсата на жична свръзка между пехотата и артилерията и командирите на отделенията и командира на 18-ти артилерийски полк. Поради това артилерийската стрелба на подпоручик Грозданов и другарите му е разхвърляна едновременно по окопи и по батареи, вместо да се съсредоточи само по окопите на пехотата, не постига достатъчно материална сила и ефект, за да подтикне към активни действия останалата инертна българска пехота пръсната по 7 км фронт. Общо 26 оръдия на дясната колона изстрелват 3383 снаряда, т.е. артилерията дава задоволителна подкрепа на пехотата, защото се падат по 130 снаряда на оръдие.

За действията на 19 август 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия се предвижда са продължи да атакува вис. при с. Баница. 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк трябва да подкрепи 51-ви и 52-ри пехотен полк от дясната колона при настъплението в участъка Горничево – Висина. 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк в състава на лявата колона трябва да поддържа атаката на 12-ти Балкански полк срещу височината югозападно от к. 1500. Вечерта на 18 август командира на артилерията на бригадата заповядва на началника на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк да изнесе батареите си на 1 км западно от Забърдени. Предислокацията се извършва успешно и в 3 ч. и 30 м. отделението излиза на позиция (1 км източно от моста при Росна), където до разсъмване се окопава. В 7 ч. започва стрелбата на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк, но не продължава много дълго. В 9 ч. батареите от 1-во отделение настъпват отново след като изпраща разузнавачи, за да се приближат до противника. Новите позиции са североизточно от к. 653. 3-та батарея открива огън от там по посока на гребените и окопите на к. 824. Но и от това си място, отделението остава относително далеч от противника. Поради това се налага нова предислокация. След разузнаване от командния състав, към 11 ч. и 50 м. 1-во отделение се прехвърля на нови позиции източно от Забърдени, слабо маскирани върху лозята. В центъра е 3-та батарея, вляво 1-ва батарея с взвода на подпоручик Грозданов и в дясно 4-та батарея. Към 12 ч. и 30 м. с. Баница е заето от 52-ри пехотен полк. След това сръбските полски и гаубични батареи съсредоточават огъня си върху 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, което води рядък огън по сръбското разположение. Следобяд, командира на 8-а артилерийска бригада полковник Русчев заповядва на командирите на 8-и и 18-ти артилерийски полкове да се подготвят и по даден сигнал да съсредоточат огъня на батареите си върху гористата височина, югоизточно от с. Баница, която предстои да се атакува. В 14 ч. и 45 м. заповедта е предадена лично на командирите на 18-ти артилерийски полк

и на 1-во отделение от полка. Батареите трябва да се пристрелят предварително и да се подготвят да обстрелват с барабанен огън височината в продължение на 20 м., започвайки от 15 ч. и 45 м. Щом пехотата премине в настъпление, артилерийският огън трябва да се премести напред, за да се очистят от противника последователно наредените една след друга три височини. 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк трябва да обстрелва дясната половина, а 3-та и 1-ва батареи – лявата половина на височината. Сигнал за началото на артилерийската бомбардировка се получава в 17 ч. и 30 м. Отмереният огън на батареите от 18-ти артилерийски полк, 3-та гаубична батарея и 1-во отделение от 12-ти артилерийски полк, към които скоро се присъединяват и батареите от 8-и артилерийски полк продължава непрекъснато до 17 ч. и 50 м. Гранатните и шрапнелни взривове се изсипват върху Гористата височина и в късо време я обгръщат в гъст облак от прах и дим. Получава се един невиждан дотогава по сила барабанен огън на българска артилерия през Първата световна война. Противникът отговаря с концентрирането на необикновено интензивен артилерийски огън върху позициите на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк с командир подполковник Игнатов и с взводния командир подпоручик Грозданов в състава си. Сръбската гаубична артилерия обстрелва с фугасни снаряди разположението на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк, отделни изстрели попадат между оръдията и наблюдателния пункт на командира и капитан Дошкинов. В скоро време в сходно положение попадат и 4-та батарея (капитан Стоилов) на 18-ти артилерийски полк и 1-ва батарея (командир поручик Владев и командир на втори взвод подпоручик Грозданов), поразявани от сръбски полски батареи, югоизточно от Горничево. В хода на сражението, позицията на 1-во отделение се задимява да такава степен, че мерачите изгубват прицелните точки, а телефонните линии се изпокъсват и съобщенията се предават чрез куриери. Артилеристите от 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк, между които и подпоручик Грозданов са подложени на необикновено морално и физическо напрежение, като въпреки явната опасност за живота си не намаляват нито за момент силата и точността на собствената си стрелба. Обаче, въпреки точността на сръбските фугасни снаряди, човешките и материалните загуби в отделението са относително малко (5 ранени и 2 контузени, повредени наблюдателната тръба и далекомера). Това се обяснява с ограниченото въздействие на фугасните снаряди в меката почва, в която се образуват дълбоки ями, поглъщащи осколките. До края на боя отделението издържа геройски на непрекъснатия противников барабанен огън. Същевременно, това отвличане на неприятелската артилерия съдейства за по-нататъшното доближаване на пехотата до Гористата височина, която към 19 ч. е овладяна от части на 52-ри пехотен и 30-ти Шейновски полкове. Артилерийската подготовка на тази атака, в която, както посочихме дейно участие взема 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк с подпоручик Грозданов, е оценена по достойнство от командира на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия и от началника на сръбската Дунавска дивизия. Артилерийското разузнаване, за избиране на нови позиции към билото на планината Малка Нидже се отлага за изгряването на луната в 3 ч. на следващия ден. След тридневни непрекъснати боеве подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи от 18-ти артилерийски полк се чувстват много изморени. В действията на 19 август 1-во отделение изстрелва 1266 снаряда.[198]

Оценката на действията на 18-ти артилерийски полк на 19 август е много добра. В състава на дясната колона, 1-во отделение започва артилерийска борба с противниковите

198 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 157.

батареи и обстрел за обезвреждане на сръбската пехота, заемаща позицията при Баница. Разстоянията се оказват над 5 км и това налага изнасянето на отделението на позиции при вис. 653. След като и тя се оказва много отдалечена от противника е извършено ново предислоциране – на позиция източно от Забърдани. Заповяданата след това артилерийска подкрепа на атаката на противниковата позиция при Баница, замислена за 17 ч., като средство за възстановяване на нападателната способност на пехотата, получава прекрасен израз на замисления от полковник Русчев огневи план. Разгърналият се в следствие на това артилерийски огън е с продължителност общо от 50 минути. Той има различна скорост, отначало има вид на барабанен огън, след това на огневи валяк с наскоци, невиждан и не практикуван дотогава от българската артилерия. Издръжливостта на подпоручик Грозданов и неговите другари е наистина впечатляваща. Те са показали образцово действие на артилерията, като огнева маса. Тогава за първи път е подготвен и успешно приложен артилерийски огневи план и барабанен огън. Цялата артилерия на дясната бригадна колона изстрелва общо 2104 снаряда или по 100 на оръдие.

В лявата бригадна колона, командването формулира несполучливо задачата за действие на 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк. По-важно би било да се укаже къде ще се извърши главния удар, и там да се поиска съсредоточаване на артилерийския огън (например вис. Орлето и после южно разположената височина), като с оглед на това командира на отделението би могъл да избере наблюдателния пункт и позициите, отколкото това, което се получава на практика. Посочват се позиции от които не само не могат да се достигнат невидимите неприятелски батареи, определени да се поразяват при подготовката на атаката, но и са отдалечени от най-близките обекти на поне 5 км. Причините за неуспеха на действието на пехотата, което води до там, че противника тръгва в атака на левия фланг се съдържат и в недостатъчната артилерийска подкрепа, от малочислената артилерия, която лишена от добро наблюдение над неприятелските батареи не успява да ги смълчи, защото не може да ги достигне. Въпреки всичко, усилията на 2-ро отделение на 19 август са много големи, за което свидетелстват и изстреляните 1995 снаряда или по 170 на оръдие.[199]

Рано сутринта на 20 август артилерията на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия, между която е и 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, се придвижва по военния път в обща колона, южно от Забърданската река. Разузнаването се извършва набързо в полумрак и към 4 ч. батареите заемат избраните позиции. 1-во отделение се разполага слабо маскирано зад каменистия гребен, северозападно от к. 824 на малки междини, с наблюдателни пунктове на десния фланг върху прикриващия гребен. На разсъмване батареите започват да се пристрелват към сръбските позиции на гористата височина, южно от с. Горничево и по окопите на гребена на Малка Нидже. По-късно, 3-та батарея обстрелва окопите на Малка Нидже, южно от шосето и към 7 ч. прекратява огъня, защото гребена е зает от поделения на 52-ри пехотен полк. Командирът на 18-ти артилерийски полк полковник Дочев разбира, че е необходима смяна на позициите и заповядва на началника на 1-во отделение да се снеме от сегашната си позиция и през с. Баница да настъпи по шосето за Горничево. Към 11 ч. и 30 м. отделението тръгва по указания път, но като достига с. Баница прекратява движението, заради силния неприятелски огън. Поради безизходицата и липсата на достатъчно място за удобни позиции, командира на 18-ти артилерийски полк заповядва на отделението да се върне северно от с. Баница и да се раз-

199 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 52.

положи на гребена, северно от к. 824. В действията на 20 август 1-во отделение изстрелва само 193 снаряда.[200]

На 20 август командира на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия характеризира положението на войските си като критично, позовавайки се на липсата на артилерийска подкрепа. Този отрицателен факт по отношение действието на 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк се обяснява с това, че командира на полка подполковник Дочев не разузнава пълноценно артилерийските позиции около Горничево, северно от шосето. Той неправилно решава да използва само откритото за наблюдение шосе, по което първо трябва да настъпи 8-и артилерийски полк и което не влиза в участъка на бригадата. Той би трябвало да възложи на командирите на отделения да изучат подстъпи напред за батареите към билото на Малка Нидже, северно от шосето, за да може 18-ти артилерийски полк прикрито на ешелони, да се приближи и да заеме скрити позиции, от които да подкрепи по-късните действия на колоната. Вместо това, артилерията остава на 5 – 5,5 км. от противника, без да го вижда, а след това 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк извършва безполезен маньовър, в страни до с. Баница и обратно, като пак остава назад и встрани. Въпреки че през нощта се изнася на 1 км напред от старата си позиция, на следващата сутрин тя се оказва на 4,5 км от противника и пак няма поглед върху разположението му. Ето защо, денят 20 август е почти загубен за артилерията на дясната колона. Изстреляни са само около 193 снаряда или по 9 снаряда на оръдие.

При действията на 21 август 1-во артилерийско отделение от 18-ти артилерийски полк трябва да подкрепя настъплението на пехотата от дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия за атаката в направление на Жерви, с. Чеган. През нощта на 20 срещу 21 август батареите от отделението извършват усилен марш за заемане на по-изгодни позиции. 2 батареи и 1 взвод от 1-во отделение потеглят от с. Баница в направление на Забърдани към 1 ч. на 21 август. Командирите на полка и на отделението след кратко разузнаване на лунна светлина посочват позициите на отделението – зад каменистия рид, северно от к. 824. Между 4 и 4 ч. и 30 м. позициите са заети, при малки междини между батареите и оръдията. Започва се окопаване в скалистата почва. Но и от тези позиции подпоручик Грозданов и останалите артилеристи от 18-ти артилерийски полк не виждат противник пред себе си. Поради това, до обяд те бездействат. Едва към 14 ч. командира на полка заповядва да се окаже артилерийско съдействие на 12-ти Балкански полк, който настъпва срещу вис. Голяма Висина. 3-та батарея, а след това и 1-ва и 4-та батареи откриват огън по южните ридове на к. 1500, които се наблюдават добре, отначало по противникови батареи, а след това по пехотни окопи. Поради липса на свръзка и наблюдаване хода на боя, стрелбата се води с малка скорост и незначителен ефект. Към 19 ч. и 30 м. артилерийският двубой затихва. При действията на 21 август 1-во отделение изстрелва общо само 74 снаряда.

На 21 август артилерията на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия, по-голямата част от която се състои от 1-во отделение на 18-ти артилийски полк, се придвижва от с. Баница и се настанява на нови позиции, североизточно от к. 824. Те се оказват значително отдалечени от противника (4,5 км от най-близките пехотни части и на 6 км от батареите), и имат наблюдателни места, от които сърбите не се виждат. Затова 1-во отделение не е в състояние да окаже подкрепа на пехотата, защото не успява да

200 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 200.

принуди противниковите батареи да замълчат. До известна степен причината се крие във факта, че подполковник Дочев не е подчинен на командира на дясната колона, който най-добре би могъл да укаже задачите и да съгласува действията между пехотата и артилерията. Като фактор за проявеното бездействие от страна на артилерията на колоната може да се изтъкне и липсата на инициатива в командирите на 18-ти артилерийски полк и на 1-во отделение, които би трябвало лично да изучат местността между шосето и височината Висина и да установят най-добрите позиции и наблюдателни места. Поради тези причини артилерийското съдействие на дясната колона на 21 август е незадоволително. Общо са изстреляни 608 снаряда или по 25 на оръдие.

На 22 август 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк не успява да окаже ефективна поддръжка на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия при настъплението и срещу височините между Жерви и Чеган. През целия ден 1-во отделение е заето с разузнаване и изнасяне на батареите си към Горничево и не взема участие в артилерийския обстрел на сръбските позиции. Едва в 15 ч. командира на 18-ти артилерийски полк указва новите позиции на 1-во отделение – височината западно от Горничево и целите за поразяване. Склонът, по който трябва да се изтеглят батареите се оказва стръмен и скалист. Веднага след огледа и установяването на местата за оръдията е извикана артилерийската прислуга с необходимите инструменти, която още след пристигането си започва да се окопава. На свечеряване, към 21 ч. батареите заемат бойните си позиции и укрепяването продължава. През целия ден 1-во отделение не изстрелва нито един снаряд срещу противника.[201]

При действията на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк в състава на дясната бригадна колона на 22 август се разразява артилерийски двубой с батареите на противника. Изстреляни са 515 снаряда, което прави по 43 на оръдие, от три батареи. Останалите извършват разузнаване и движение към новата позиция.

Боят на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия на 23 август започва в 5 ч. сутринта със силен артилерийски огън от страна на противника. 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, от новата си позиция северозападно от Горничево, и другата артилерия на колоната отговарят със слаба стрелба, което поставя в тежко, угнетяващо положение пехотата от 51-ви и 52-ри пехотни полкове. Към 8 ч. и 10 м. стрелбата на 1-во отделение съвсем замлъква. Батареите от отделението изпращат предни наблюдатели при пехотните дружини, за наблюдение върху позиционния участък. С тяхна помощ са обстреляни едно противниково оръдие зад Лесистия гребен (от 3-та батарея), пехотни окопи и една батарея в Лесистата седловина. Колоната остава на мястото си до обяд напразно изчаквайки да се подравнят с нея съседите от 30-ти Шейновски полк. Тогава бригадния командир решава да започне настъплението. Под прикритието само на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк пехотните поделения започват движение към противниковата позиция. Забележителни резултати не са постигнати. Към полунощ, 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, получава заповед да изнесе напред две от батареите си (3-та и 4-та). Тяхната позиция е разположена върху ниския гребен, непосредствено източно от потока – на 2 км североизточно от Горничево и позиционния път. За действията на 23 август 1-во отделение изразходва общо 2077 снаряда.[202]

201 П а к т а м., с. 259.
202 П а к т а м., с. 291.

На 23 август артилерийските отделения от 18-ти артилерийски полк изостават на 4-5 км от сръбските позиции. Ефективността от действията им би могла да бъде значително по-голяма, ако те са взели навременни мерки за доближаването им. Въпреки това поради добрия обзор, като цяло артилерийската подкрепа е значителна. Изпратените от батареите на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк предни наблюдатели оказват ценна помощ при пристрелването на някои невиждани цели. Взетото решение следобяд да се изнесат на още по-предни позиции (върху най-близките по левия бряг на потока позиции) се оказва неразумно и вредно. Дотогава тези батареи заемат позиция на 4,2 км от противниковата. На новите места те се оказват на около 1,5 км от неприятелските позиции, които се падат в мъртво пространство. Ето защо тези батареи бездействат при започналата подготовка на атаката. Това погрешно решение е взето от адютанта на 18-ти артилерийски полк, на когото очевидно липсва опит и окомер. То довежда до прекомерно изнесена и неподходяща позиция и следователно до разстройство в колонната артилерия. Пропусната е друга много по-подходяща междинна позиция – край военния път по билото на планината, отстояща на 2,4 км от неприятелските окопи. От 6 батареи и един взвод, подчинени на командира на отделението са изстреляни 2077 снаряда или по 80 на оръдие.[203]

През нощта на 23 срещу 24 август командирите на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк и батарейните командири от него се отправят на разузнаване към новите позиции. След тях, по военния път тръгват и 3-та и 4-та батареи. Към 5 ч. на 24 август, когато пехотата от дясната колона – 51-ви и 52-ри пехотни полкове започват нощно настъпление, двете батареи предпазливо заемат в мрака избраната от предния ден закрита позиция на 1,5 км. от сръбските окопи, близо зад линията на пехотните части. Докъм 6 ч. и 15 м. те се окопават и на разсъмване откриват стрелба за подкрепа на пехотната атака от двете страни на конусовидната височина. Поради невъзможността за успешна стрелба на къси разстояния в скоро време батареите прекратяват огъня. Батареите, остават на същите си позиции, където са обстреляни от една планинска батарея на сърбите и дават няколко ранени войници и коне. В това време 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк обстрелва окопите на конусовидната позиция. За намаляване на мъртвото пространство, батареите от 2-ро отделение се изтеглят с около 1 км назад и наново обсипват сръбските позиции. Към 15 ч. с част от прислугата си, започват укрепяването на новоизбраната позиция: 3-та батарея в една гънка на местността малко пред и 4-та батарея зад главното било на Малка Нидже. В 21 ч. тя е заета от батареите. [204]

На 24 август 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк от дясната бригадна колона не е в състояние да окаже действителна огнева поддръжка на пехотата поради неправилното дислоциране на батареите. Бригадният командир взема решение за преместване на 1-во отделение на по-предни позиции, което обаче се оказва неоснователно. Налага се 3-та и 4-та батареи да се върнат малко назад. Огневата дейност на колонната артилерия е задоволителна – изстреляни са общо 1962 снаряда (от 5 батареи), което прави по 100 от оръдие.[205]

На 25 август 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк подкрепя действията на дясната колона от 3-та пехотна бригада на 6-та Бдинска дивизия. В 6 ч. и 40 м. 1-ва батарея, а след това от 7 ч. и с 3-та и 4-та батарея от новите позиции върху билото на планината

203 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 76.
204 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 315.
205 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 82.

Малка Нидже 1,5 км северно от Горничево отделението започва стрелба и отбелязване с изстрели на разни пунктове и цели върху противниковата позиция. Към 13 ч. 3-та батарея, която е по-слабо маскирана, особено откъм вис. Свети Спиридон, е силно поразявана от една гаубична батарея, разположена вдясно от вис. Свети Спиридон. В резултат, 3-та батарея е добре налучкана от противника и понася загуби от 3 ранени. В бойните действия на 25 август 3-та и 4-та батареи от 1-во отделение изстрелват общо 192 снаряда.[206]

За действията на 25 август командира на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия заповядва предислоцирането на артилерията, което е излишно. Само 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк не е достатъчно изнесено напред. Позициите на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк са отдалечени на 2,5 км от фронта, а на 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк – 4,3 км, при много добро наблюдение от билото на Малка Нидже. Същевременно, командирът на 18-ти артилерийски полк не успява да осъществи свръзка с командването на 2-ро отделение, поради липса на кабел. Независимо от това, той би трябвало да поеме командването на цялата артилерия, като застане на наблюдателното място вляво от 1-ро отделение, т.е. по-близо до 2-ро отделение и посочи огневите участъци на отделенията при предстоящата атака. Той би трябвало да състави огневия си план, с оглед на поставената му задача, да го съобщи на отделенията и пехотните полкове, като определи и знаците, с които да обозначава участъците за поразяване и началото на стрелбата. Общо взето на 25 август сръбската артилерия постига сериозно огнево надмощие. Тя използва самолети за наблюдение и затова постига добри резултати. Българските батареи понасят доста загуби. Цялата артилерия на дясната бригадна колона, включително 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк изстрелва общо 1157 снаряда от 5 батареи и 1 взвод или по 50 снаряда от оръдие, което е твърде малко. В лявата бригадна колона, 1-ро отделение от 18-ти артилерийски полк реализира по-слаба огнева дейност – изстреляни са само 191 снаряда от 3 батареи или по 16 снаряда на оръдие.[207]

През нощта на 25 срещу 26 август от Битоля пристига противовъздушния взвод на 18-ти артилерийски полк и се присъединява към артилерийската група на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия. 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк започва артилерийска подготовка в 8 ч. и 20 м. по десния край на дългия окоп, вляво от конусовидната височина и по последната. На много места дългия окоп е разрушен от 3-та батарея на 18-ти артилерийски полк, а стрелците се разбягват. Те са преследавни с огън в ненаблюдавения дол до 400 м зад гребена. После стрелбата на 1-во отделение продължава вляво по окопите на подковообразния горист гребен. Същевременно, след 10 ч. една гаубична и една полска противникови батареи откъм вис. Свети Спиридон продължително обстрелват странично 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк и разбиват лафетите на 2 оръдия, подбиват един затвор, възпламеняват две оръдейни предници и раняват 7 души от прислугата. По този начи 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк е смълчана. Подновява стрелбата си с две оръдия от 11 до 11 ч. и 15 м. и от 13 ч. и 10 м. до 14 ч. След всяка своя проява тя е обсипвана и замълчавана от същите противникови батареи. Обаче, в 14 ч. и 20 м. 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк обстрелва една противникова картечница в окопите на Лесистата височина и съумява да разпръсне защитниците й.[208]

206 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 338.
207 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 88.
208 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 367.

При действията на 3-та пехотна бригада на 26 август командира на 18-ти артилерийски полк отново не успява да обедини бригадната артилерия. 2-ро отделение от полка е усилено с още 5 батареи от Совичката артилерия. Въпреки липсата на телефонна свръзка командира на полка подполковник Дочев е бил длъжен да посочи участъците от сръбската позиция за поразяване от лявата артилерийска група на батареята, за да се формира мощна артилерийска маса от 16 батареи на бригадата при артилерийската подготовка. Макар че батареите, придадени към дясната бригадна колона откриват огън към 7 ч., пехотата започва настъпление, и то само с левия си фланг, към 10 ч., поддържана само от 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, тъй като по същото време останалите артилерийски части в колоната водят безрезултатен артилерийски двубой с противника вместо да поразяват пехотните позиции на сърбите. Следобяд, цялата колонна артилерия – 7 батареи и 1 взвод – вместо да концентрира огъня си по неприятелската позиция пред фронта на 52-ри пехотен полк, продължава да води безплоден артилерийски двубой със сръбските батареи. В левия бригаден участък, артилерията е обединена под общо командване на 26 август, но действията се водят без ясна идея за артилерийска контрабатарейна борба първоначално и след това за подготовка на удара. Тук артилерийските групи също действат разпокъсано и затова не се получава силен материален и морален ефект. Привършването на боеприпасите във 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк също е причина за незадоволителната артилерийска подкрепа на пехотата.[209]

На 27 август 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк участва в заключителните действия от Чеганската настъпателна операция на дясната колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия. През деня отделението води рядка стрелба по окопите и батареите на противника. На това отговаря и неприятелската артилерия, която около 18 ч. засилва огъня си. Надвечер над позициите на отделението прелитат два сръбски самолета. Сведенията на артилерийското командване за разположението (местата) на противниковите батареи са много оскъдни и затова борбата с тях не дава задоволителни резултати. Това принуждава командира на 18-ти артилерийски полк да доложи, че всички неприятелски батареи са дълбоко закрити. Дори през нощта отблясъците от изстрелите им не се забелязвали. Нашите странични наблюдатели са открили блясъците само на 3-4 от тях и те се обстрелват. Останалите на посоки, се бият без резултат. Позициите на противниковите гаубични батареи не се знаят и те поразяват ефикасно собственото ни разположение и шосето Горничево – Баница. Затова подполковник Дочев моли със самолети и артилерийски наблюдатели да се определи точното им място. В действията на този ден 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк изстрелва общо 137 снаряда.[210]

На 27 август артилерията на дясната бригадна колона на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия, в която влиза и 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк води двубой с противниковата артилерия, като са изстреляни 515 снаряда от 5 батареи и 1 взвод или по 23 снаряда от оръдие.[211] При анализът на приноса на 18-ти артилерийски полк в контекстта на оцененяването му за развитието на Чеганската настъпателна операция от 16 до 27 август 1916 г., трябва да се има предвид големият и постоянен недостиг на боеприпаси. За голямата им липса, в края на офанзивата най-красноречиво свидетелстват изпратените

209 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 93.
210 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 379.
211 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 2..., с. 98.

телеграми от командирите на 8-а артилерийска бригада, 8-и и 18-ти артилерийски полкове. На 26 август полковник Русчев съобщава на командира на 18-ти артилерийски полк, че от щаба на I-ва армия са го информирали за абсолютната невъзможност да се попълва огромния ежедневен разход. Затова се препоръчва вземането на мерки за определяне на лимит за разходване на всяко оръдие и да се забрани най-строго превишаването му.[212]

От 28 август до 11 септември 1916 г. фронта в полосата на I-ва армия при планината Малка Нидже се стабилизира и се водят само позиционни действия. Подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи от 18-ти артилерийски полк получават възможност за попълване с личен състав, боеприпаси и продоволствие и за подтягане на материалната част. Вечерта на 11 септември в разпореждане на 3-та пехотна бригада от 6-та Бдинска дивизия остават само 7-а и 8-а нескорострелни позиционни батареи. Другите две отделения на полка се връщат в състава на 8-а Тунджанска дивизия. 1-во отделение (3 батареи) е в състава на 1-ва пехотна бригада, командвана от полковник Серафимов, а 2-ро отделение – във 2-ра пехотна бригада, командвана от полковник Иван Пашинов. 1-во отделение с взводния командир в 1-ва батарея подпоручик Грозданов от 18-ти артилерийски полк е пряко подчинено на командващия дясната артилерийска група на 8-а Тунджанска дивизия полковник Ватев. В състава на неговите 3 батареи остават само 11 боеспособни оръдия. Полосата, в която то трябва да оказва артилерийска подкрепа преминава по масива Свети Спиридон и по планината Малка Нидже, между с. Горничево и с. Церово. Командващ лявата артилерийска група е командира на 18-ти артилерийски полк полковник Дочев. В нейният състав влиза щаба на полка и 2-ро отделение (3 батареи) – 12 оръдия. То трябва да оказва артилерийска поддръжка на пехотата по фронта от югозападните и западните склонове на планината Чеган (вис. Висина). Организацията на артилерийската отбрана в участъците на 18-ти артилерийски полк е изградена съгласно Оперативна заповед № 9/29 август 1916 г. на командира на 8-а артилерийска бригада полковник Русчев. Командирите на артилерията в бригадните участъци трябва да разположат батареите по такъв начин, че всички подстъпи към позицията да се обстрелват добре фронтално, а по възможност и флангово. Батареите се поставят на закрити позиции, като се вземат мерки при необходимост, поне някои от тях (на най-вероятните посоки за настъпление на противника) бързо да излизат на открити позиции за обстрелване на неприятелска атака. Батареите се окопават солидно, като се ограждат по фронта с телена мрежа. Устройват се по-солидни и по-добри наблюдателни пунктове, като се свързват помежду си с телефонна свръзка. Изисква се артилерията да не отговаря на неприятелски обстрел, а да открива огън само по важни цели (гъсти пехотни части, обози, артилерия в движение и др.) При започване на бой командирите на артилерийските групи са длъжни да назначават за борба с противниковите батареи предимно тежки и гаубични батареи, а полската артилерия да се използва за обстрелване на настъващите пехотни части на противника. Средният разход на ден при сериозни боеве да не надхвърля 100 снаряда на оръдие. В духа на тази заповед са дадени разпореждания от командирите на артилерийските групи.

В навечерието на съглашенското настъпление частите на 18-ти артилерийски полк са дислоцирани за защита на предните позиции, както следва: 1-во отделение в участъка на 30-ти пехотен Шейновски полк; 2-ро отделение в полосата на 10-ти пехотен Родопски полк. Артилерийските наблюдателни пунктове на двете отделения се намират на билото

212 Д о ш к и н о в, Петър. Чеганската операция. Кн. 1..., с. 386.

на Малка Нидже. Поради неблагоприятните условия всяко отделение се ограничава с наблюдението само на зоната на пехотния полк, към който е придадено. Батареите заемат дълбоко, а някои по-слабо дефилирани позиции. Всички се намират зад билото на планината Малка Нидже, с изключение на 3-та батарея. Пресечената местност, необходимостта от условия за почивка на личния и конския състав и предпазване от противниковия артилерийски огън, налага предниците, да се оставят в близост до батареите, а ездачите и конете да се оттеглят към бойните и домакински обози на батареите, на 5-6 км зад бойната линия. Разстоянието между батарейните наблюдателни пунктове и позициите им варира от 50 м. до 1500 м. Укритията на батареите от 18-ти артилерийски полк са подобни на тези на пехотните части – плитки изкопи в земята и изградени от камък насипи (суха зидария). По-солидно са вкопани в скалите наблюдателните пунктове на артилеристите, някой от които са блиндирани с релси и покрити с камъни. По отношение маскировката, батареите и командните места не са запазени от въздушно наблюдение. Снабдяването с бойни припаси се извършва нощно време, там където липсват скрити подстъпи за дневен подвоз.[213]

Оценката на разположението на войските на 8-а Тунджанска дивизия на фронта по планината Малка Нидже показва, че артилерията не е разпределена на два ешелона – за близък бой от полски батареи, в които влизат и тези от 18-ти артилерийски полк и за далечен бой – от тежки и гаубични батареи, съответно разположени на позиции – първите сравнително назад от вторите. Вместо това, повечето полски батареи са изнесени много напред, а тежките и гаубичните батареи – доста назад. От друга страна, тъй като на предната позиция трябва да се окаже упорита съпротива, дислокацията и групировката на артилерията би трябвало да отговаря на нейното очертание и особености. Командирът на 8-а артилерийска бригада полковник Русчев предоставя тази свобода на началниците на артилерийските групи, но те не проявяват необходимия интерес, желание и такт да преодолеят съпротивата на командващия 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Митов. Освен това, полковник Русчев и началниците на артилерийските групи сами не проверяват разположението на батареите и наблюдателните пунктове, с оглед готовността им да си изпълнят задачите. В следствие, 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк е изнесено много напред и затова направените своевременно искания от неговия командир, за преместване батареите на по-задни позиции, са напълно основателни. Отрицателният отговор има за резултат оставането им на заетите още при настъплението през август позиции, от които по-късно трябва да бездействат, защото не са в състояние да изпълнят главната си задача – да унищожат атакуващата неприятелска пехота пред, върху или зад пехотната позиция, а така също да подготвят и съдействат на контраатаките. Групирането на тясно пространство по билата на височините на наблюдателните пунктове на командирите на отделенията и на батареите, улеснява управлението на огъня, включително и с глас, но ограничава наблюдението. Освен това те се излагат на едновременно и лесно неутрализиране от противника, а от тях не се наблюдават близките подстъпи към двете позиции, пред фронта и съседите. Липсата на предварително съставен огневи план показва, че артилерийското командване не е осигурило управлението на огъня в случаите, когато артилерийският неприятелски огън прекъсне връзките за по-продължително време.

Сериозни недостатъци има и във фортификационното устройство на артилерийските

213 Д о ш к и н о в , Петър. Боят на Малка Нидже. Артилерийски преглед, год V, кн. 8, С., 1932., с. 739.

позиции на взвода на подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк. Укритията на батареите не се различават съществено от тези на пехотата. Те са оградени от три страни с телена мрежа. Някои от артилерийските наблюдателни пунктове са солидно вкопани в скалите, дори има и блиндирани с релси. Общ недостатък е, че всички фортификационни съоръжения, особено батареите не са запазени от въздушно наблюдение, което е доста оживено от страна на противника.[214]

На 12 септември съглашенското командване взема стратегическата инициатива в свои ръце и предприема офанзива срещу българските войски на фронта при планината Малка Нидже. Използвайки тъмнината, призори сръбските войски преминават в настъпление. На участъка на 30-ти Шейновски полк те завземат челото на Плоската височина. Успехът на сърбите е забелязан към 8 ч. от наблюдателните пунктове на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк и на 1-во отделение на полка. Веднага артилерията предприема огневи нападения, като обстрелва срещуположните пехотни окопи и настъпващите сърби. Стрелбата е била сдържана, защото трябвало да се пестят снарядите. За ограничаване последствията от противниковия успех, към 11 ч. командира на 30-ти Шейновски полк разпорежда 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк да подкрепи предните роти от 2-ра дружина. Командирът на отделението, за изпълнение на поставената му задача, в 11 ч. и 30 м. заповядва на батареите да започнат артилерийска подготовка, като разделя участъка между 1-ва батарея с взводен командир подпоручик Грозданов и 3-та батарея, а на 4-та батарея, поради това, че височината попада в мъртвата й зона, възлага неутрализирането окопите на конусообразната височина – 600-700 м. зад обекта на другите батареи. Огънят на батареите на подпоручик Грозданов и другарите му е точен и продължителен, но 2-ра дружина от 30-ти Шейновски полк не настъпва. В 13 ч. и 15 м. командира на 1-ва бригада от 8-а Тунджанска дивизия дава заповед за нова контраатака на Шейновци. За подготовката й е заповядано 1-во артилерийско отделение да съдейства със силен огън. Началото на действието е планирано за 14 ч. В определеното време 1-ва и 3-та батареи от 18-ти артилерийски полк започват подготовката. След нова продължителна стрелба от двете батареи 2-ра дружина отново не настъпва. Командирът на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк пита нейния командир кога ще настъпи, като допълва, че ако неговата стрелба продължи, без да почне настъплението на пехотата, снарядите ще се изчерпат. Въпреки това контраатака пак не последва. Затова в 16 ч. и 40 м. командирът на 30-ти Шейновски полк за трети път заповядва контраатака на 2-ра и 3-та дружини от същия полк за възвръщане на овладените сутринта от противника позиции по челото на Плоската височина, отново с артилерийското съдействие на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк. Обаче, подпоручик Грозданов и останалите артилеристи намаляват интензитета на стрелбата си заради изчерпването на боеприпасите, а пехотата продължава да бездейства. В 17 ч. и 20 м. командирът на 30-ти Шейновски полк заповядва за четвърти път контраатака, насрочвайки я за 19 ч., като отново дава нареждане и за артилерийска подкрепа от 1-во отделение. В уреченото време 1-ва и 3-та батареи от 18-ти артилерийски полк започват подготовка на участъка за настъпление. Скоро след това се свечерява и те прехвърлят огъня в дълбочина, постепенно го разреждат и към 20 ч. го прекратяват, защото този път пехотата успява да завземе обектите си. При бойните действия на 12 септември вследствие на силния огън, телефонните свръзки на артилерията постоянно прекъсват. Повечето от наблюдателните

214 П а к т а м., с. 747.

пунктове на артилерийските командири и батареите на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк са поразявани от точен противников огън и понасят загуби. Общо отделението дава 20 убити и ранени военнослужещи и 13 коня. За сметка на това, и в най-опасните моменти на този тежък боен ден артилеристите не оставят без подкрепа своите пехотинци.[215]

Анализът на развитието на боя на 12 септември налага следните изводи по отношение действията на 18-ти артилерийски полк: За успешното осъществяване на предприетите от пехотата контраатаки е необходимо да се концентрира върху заетата от противника височина мощен артилерийски огън. Общата дължина на фронта на артилерията северно от шосето позволява това, но целите пред 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк са в мъртвата й зона, а за 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк доста в страни и в ненаблюдаемата зона. За успешното съдействие от съседните отделения, задачите им би трябвало да се посочат от командира на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк. При назначаването на началото на артилерийската подготовка не се определя продължителността на стрелбата и момента, в който пехотните роти трябва да тръгнат в атака на нож. Общо взето, през този ден отделенията действат в участъците на своите пехотни полкове, без да се подпомагат взаимно. Сериозен пропуск е отказа от смяна на позициите на дори една батарея в хода на боя на 12 септември, въпреки че много от тях са добре известни на противниковата артилерия и понасят загуби от огъня й, и независимо от това, че имат запасни позиции.[216]

Поради невъзможността да се остане повече на позициите на масива Свети Спиридон, командира на 8-а Тунджанска дивизия разпорежда на 13 септември да се напуснат, а частите да заемат за отбрана главната позиция по планината Малка Нидже, южно от с. Горничево. Противникът се възползва умело от това обстоятелство и започва незабавно преследване на 30-ти Шейновски и 23-ти Шипченски пехотни полкове. Първоначално, артилерийските части, между които и 18-ти артилерийски полк, трябва да продължат със съдействието на 30-ти Шейновски полк при контраатаките му, обаче хода на действията проваля тези планове. Притиснати от превъзхождащите противникови сили, от всички страни пехотните началници търсят артилерийска помощ. Като се отзовава на тях, командирът на дясната артилерийска група извършва разпределение на огъня. Според него 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк трябва да обстрелва участъка пред фронта на 30-ти Шейновски полк. Обаче, артилеристите са принудени да пестят боеприпасите, поради което интензитета на огъня е с незадоволителна сила и честота. Артилерията не успява да спре вражеското настъпление. Остават надеждите това да се изпълни при осъществяване на противниковия удар или след евентуалното заемане на нашите окопи. Но условията за това са неблагоприятни. Противниковата пехота и собствените окопи са в мъртвата зона на артилерийските отделения от 18-ти артилерийски полк. Моралът на българската пехота, лишена от задоволителни укрития, е силно разколебан от понесените човешки и материални загуби, от угнетяващото действие на противниковата артилерия и мълчанието на българските батареи. Генерал-майор Митов разрешава на частите през нощта на 13 срещу 14 септември да предприемат отстъпление на главната позиция – билото на планината Малка Нидже, около вис. Голяма Висина. Заповедта му е бързо разпространена към подолните инстанции, които извършват съответните разпореждания в същия дух. Вечерта на 13 септември командира на 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк съобщава на на-

215 П а к т а м., с. 793.
216 П а к т а м., с. 796.

чалника на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк, че същата нощ предните роти на полка ще се оттеглят на главната позиция – окопите между 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк и северно от тях. Поради това двете батареи на отделението ще останат открити и незащитени, което налага незабавното им изтегляне на по-задни позиции. Съдържанието на донесението е докладвано на командира на дясната артилерийска група, който е помолен да разреши преместването на 3-та и 4-та батареи от 18-ти артилерийски полк на по-задни позиции, като се изтъква, че противникът е навлязъл в мъртвата им зона. Обаче, командира на 8-а Тунджанска дивизия счита, че ако батареите се изтеглят по-назад ще се прояви боязливост, затова той разрешава да се местят не повече от 1 км, а само минимално да се коригира разположението им. В следствие на отстъплението на пехотата от 30-ти Шейновски полк, 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк остава пред окопите на главната позиция, изложена на пленяване. Командването на 1-ва бригада от 8-а Тунджанска дивизия уверява артилеристите, че 30-ти Шейновски полк ще контраатакува и ще си възвърне предните позиции. Командирът на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк си изяснява положението от изпратения артилерийски подофицерски патрул, научавайки за безредното паническо отстъпление на 2-ра дружина от 30-ти Шейновски полк. Тогава се моли от командването на полка и на бригадата разрешение 3-та батарея да се премести в ляво, за да влезе в отбраната и да заеме резервната позиция на 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк, като отново се дават уверения, че 30-ти Шейновски полк ще контраатакува. Това рисковано положение на подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи е оправдавано от командването на 8-а Тунджанска дивизия с желанието да може артилерията да може да действа против противниковата далекобойна и тежка артилерия. През цялата нощ на 13 срещу 14 септември командирът на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк моли и настоява началството да му разреши оттегляне на батареите, поради неудобните позиции и сигурната катастрофа на другия ден, но началника на 8-а Тунджанска дивизия остава непоколебим в решението си, заповядвайки нито крачка назад, защото било достатъчно да се гърми, без да се гледа къде попадат изстрелите. В лявата артилерийска група на дивизията, на участъка на 10-ти Родопски полк българските батареи обстрелват умерено настъпващите сръбски части. Само 2-ра батарея от 18-ти артилерийски полк действа пред фронта на 30-ти Шейновски полк.[217]

Анализът на действията на 18-ти артилерийски полк в боевете на 13 септември показва редица обективни и субективни причини за неуспехите на 8-а Тунджанска дивизия. Батареите не могат да водят фронтален огън на близки и на най-малки разстояния. За фланкираща стрелба, която е възможна, макар и не особено надеждна, батареите се оказват неподготвени. Следователно, за движението на противника от предната до главната позиция, включително извършване на удара, не съществуват никакви препятствия. За извършване на контраатаки по главната позиция и за преграждане на евентуалния пробив, артилерията не може да оказва никаква подкрепа. По отношение отбраната на главната позиция, артилерията е обречена на бездействие, а при евентуален неуспех и на пленяване. Командването на дивизията не познава реалната действителна обстановка и поради това упорства да държи застрашените батареи от 18-ти артилерийски полк на старите им позиции. В същото време по-долните артилерийски началници, които имат ясна представа за последствията от задържането на батареите не проявяват достатъчно смелост и решител-

217 П а к т а м., с. 804.

ност на своя отговорност да отдадат заповед за оттегляне на батареите, защото това означава в случай на неудача и след преместването на батареите този, който е отдал заповедта да поеме вината. Като цяло, на 13 септември частите на 18-ти артилерийски полк не успяват да изпълнят възложената им задача по противодействие на противниковото настъпление, поради особения характер на местността, незадоволителното наблюдение и неудобните позиции, изобилстващи с множество мъртви зони.[218]

През нощта на 13 срещу 14 септември сърбите се доближават и групират пред главната позиция от двете страни на шосето. Това движение предизвиква 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк да открие огън на малко разстояние, което води до прекратяване на противниковото движение и стрелба срещу Горничевската височина. Към 4 ч. и 30 м. сутринта последната останала на предната позиция дружина от 30-ти Шейновски полк е обхваната и от двата фланга, след което без заповед отстъпва на главната позиция. Сърбите се изравняват с десния фланг на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк. Настойчивата молба за нейнота преместване е удовлетворена 15 – 20 минути преди разсъмване. Изтеглящите се към главната позиция войници от 4-та рота от 30-ти Шейновски полк, преминават покрай позицията на батареята и по заповед на нейния командир бързо извличат оръдията и раклите и ги настаняват на запасните позиции на 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк. Когато завършва това прегрупиране, сърбите от Горничевската височина откриват пушечен огън, в резултат част от снарядите остават неприбрани и са загубени. Сутринта противника възобновява настъплението като на малки групи се придвижва към предударната си позиция пред центъра и десния фланг на 30-ти Шейновски полк. Сърбите преминават дълбоката долина на Горничевската река, без да бъдат обезпокоени от български батареи и картечници, които гробно мълчат. Само 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк води рядък огън по настъпващите пред фронта й групи, докато се намират в зоната на поражение, но след като наближават реката огънят на батареята става недействителен. Въпреки това, макар и без материален ефект, тя продължава да стреля за морално въздействие върху защитниците. За сметка на очевидната огнева слабост на българската артилерия, след 9 ч. на 14 септември неприятелския артилерийски обстрел върху полосата на 30-ти Шейновски полк достига необикновена сила, като обхваща батареите от центъра и пехотните окопи.

Цялата българска позиция от двете страни на шосето се покрива от гъст облак от дим и прах. Върху разположението на 1-ва батарея с взводен командир подпоручик Грозданов от 18-ти артилерийски полк са регистрирани по 20 попадения в минута. Две оръдия от 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк са разрушени и 3 ракли възпламенени. Напуснатата позиция на 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк е обложена със силен огън, обаче новата е по-слабо засегната. Около 10 – 10 ч. и 30 м. противниковия огън по разположената на Гористата височина 3-та рота от 30-ти Шейновски полк достига силата на барабанен. Последната не издържа и започва отстъпление, към което се присъединяват 5-та, 6-а, 7-а, 8-а роти и 4-та дружина от 30-ти Шейновски полк. Ротите, северно от Горничево, незасегнати от неприятелския огън, също отстъпват в сгъстени маси. Отстъплението се превръща в безспирно, ротите заприличват на тълпи, които не слушат никого. Наблюдавайки това и оценявайки го правилно, командира на 30-ти Шейновски полк заповядва 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк да открие огън по Гористата височина, току-що напусната от 3-та рота от 30-ти Шейновски полк. Батареята обръща оръдията кръгом от фронта и открива

218 П а к т а м., с. 808.

точен огън, обаче, тя не е в състояние да поправи положението, защото фронта се руши подобно на бараж при наводнение. Настъпващите от двете страни на шосето сърби скоро овладяват три батареи от 8-и артилерийски полк и един гаубичен взвод. Въпреки убийствения огън, 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк с подпоручик Грозданов продължава да стреля по посока на пробива, докато напредващите сърби не попадат в мъртвата й зона. След това един взвод излиза на гребена за стрелба с право мерене, но бързо е прибран, поради концентрирания върху него неприятелски огън. Телефонните свръзки отдавна са прекъснати. Командирът на батареята, който е леко ранен вижда, че батареята е изоставена от прикритието и пехотата, след като изстрелва всички снаряди и, поради невъзможността да изтегли оръдията, той заповядва да се извадят затворите и мерниците и да се отстъпи. Малко след това, към 11 ч., противникът овладява височината. Към 12 ч. под силен артилерийски и картечен огън, последни напускат позицията командирите на 30-ти Шейновски полк, 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк и 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк. На левия фланг на полка един взвод от 2-ра рота от 30-ти Шейновски полк се оттегля към наблюдателните пунктове на 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк и заема позиция отпред и вдясно от позициите на батареите на отделението.[219]

На участъка на 10-ти Родопски полк през нощта срещу 14 септември по-голямата част от пехотата организирано се оттегля на главната позиция по източната част на вис. Висина. Общо в боевете на 14 септември 12 артилерийски батареи от състава на 8-а Тунджанска дивизия, от които половината от 18-ти артилерийски полк дават 50 души убити и ранени офицери и войници и 16 коня убити и ранени. Средният разход на бойни припаси на полско оръдие е 125 снаряда. 4-та батарея от 18-ти артилерийски полк е изстреляла най-малко снаряди – 148 бр. Разрушени са 3 оръдия и 5 ракли. В резултат на поражението, в ръцете на противника попада като трофей цялата материална част на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк (3 батареи), а общо в участъка на 8-а Тунджанска дивизия са пленени 34 оръдия.[220] Това показва, че 2-ри взвод от 1-ва батарея, командван от подпоручик Грозданов претърпява тежко поражение, изгубвайки цялата си материална част.

При анализиране действията на 14 септември се налага извода, че приноса на подпоручик Грозданов и останалите му другари артилеристи от 18-ти артилерийски полк и другите артилерийски поделения за отбрана на главната отбранителна линия до пробива при Горничево, е минимален. Причините за гробното мълчание на нашата артилерия, докато противника бълва огън и желязо върху окопите и батареите на 30-ти Шейновски полк, са в прекъснатите свръзки, липсата на разработен огневи план за подобен случай, неприятелската пехота е неуязвима, а батареите и са с неизвестно разположение. Противниковият пробив по презумпция би трябвало да привлече огъня на съседните артилерийски отделения, но поради спецификата на планинския терен 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк не е в състояние да извърши това, а по-отдалечената 3-та батарея от 18-ти артилерийски полк прави обръщане на оръдията си кръгом, на 180 градуса от фронта, като остава изолирана в усилията си. В хода на боя, командването на 8-а Тунджанска дивизия пропуска шансовете да стабилизира фронта западно от с. Горничево, чрез огъване назад на съседните флангове на 23-ти Шипченски и 30-ти Шейновски полкове. Този маньовър би трябвало да започне с оттегляне в един или два ешелона на 1-ва, 3-та и 4-та батареи от 18-

219 П а к т а м., с. 814.
220 П а к т а м., с. 822.

ти артилерийски полк и две батареи от 8-и артилерийски полк. При предприетото отстъпление несвоевременното извикване на конете на 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк има за резултат загубата на материалната част на същото. Този факт се дължи на обстоятелството, че никой не мисли за отстъпление. Подобна мисъл се счита за боязън, дори престъпление. Но командирите на батарейните резерви (бойните обози) се били длъжни сами да се погрижат на конете от бойната част. Като заключителна преценка на участието на подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк в сражението при Малка Нидже може да се отбележи, че българската артилерия, макар и зле командвана, се бори, напрягайки силите си до краен предел. Едно умело, с ясен поглед командване, и при оскъдните средства, би и създало условия да нанесе на противника поражения, които да затъмнят спечелената победа. Все пак, неоспорим остава факта, че неприятелската артилерия не успява да обезвреди напълно нашите батареи. В решителните моменти на боевете, последните под най-убийствения огън на противника не оставят своята пехота без материална и морална подкрепа.

При систематизиране на причините за неуспеха на 8-а Тунджанска дивизия в сражението на планината Малка Нидже от 12 – 14 септември се вижда, че голяма част произтичат от нерационалното използване на артилерията, като отделен, специфичен род въоръжени сили. На първо място, подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи воюват от неудобни позиции, които не позволяват да се поразява противниковата пехота в позиционното пространство, върху и зад нашите пехотни окопи. В отбраната на главните позиции батареите на 18-ти артилерийски полк не вземат никакво участие, защото нямат възможност да направят това. Не е организирано земно, денонощно и непрекъснато артилерийско наблюдение. Има задържане артилерията на първоначалните позиции и след напускане на предната позиция. Липсва огневи план за случаите, когато прекъснат връзките. Налице е неуместно оставяне на артилерийските наблюдателни пунктове в предните пехотни окопи. Освен това, недостигат артилерийски бойни припаси. Липсват достатъчни по количество и качество артилерийски резерви на предната бойна линия и в тила на армията. Вследствие на изброените неблагоприятни фактори се достига и до недостатъчната огнева активност на артилерията.[221]

За бойни заслуги и показани особени умения в управлението на подчинените му части в началото на 1917 г. подпоручик Грозданов е награден с военен орден „За храброст" IV степен, II клас.[222] През зимата на 1917 г. подпоручик Грозданов е прехвърлен за кратко в състава на 2-ра гаубична батарея при артилерийската инспекция. За това намираме доказателство в разчетната книга за раздадените заплати и дневните пари на офицерите и чиновниците на 18-ти артилерийски полк. През януари 1917 г. подпоручик Грозданов получава последната си заплата като офицер в 18-ти артилерийски полк, а през март 1917 г. той е подписал разписка за получаване на парите си от ковчежника на 18-ти артилерийски полк в Прилеп.[223] След това, обаче, се връща в своя 18-ти артилерийски полк.

На 1 май 1917 г. на Южния фронт на Българската армия започва голямото и ожесточено сражение в завоя на р. Черна. В него вземат участие подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк. В навечерието на операцията, която има отбранителен

221 П а к т а м., с. 828.
222 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 85, л. 240.
223 ДВИА., ф. 519., оп. I., а. е. 2., л. 99.

характер за българо-германските войски, полкът влиза в състава на западната артилерийска група на 201-ва германска бригада от 302 –ра българо-германска дивизия. Командир на полка в сражението е подполковник Игнатов. 1-во отделение е командвано от майор Атанасов и има състав от 1-ва и 7-а полска гаубична батареи – 8 гаубици. 2-ро отделение на подполковник Г. Станчев, в състав от 2-ра и 5-та и 6-та полски батареи – 12 полски оръдия. Всичко полка разполага с 20 оръдия и гаубици, дислоцирани в района югозападно от с. Путурос – Черничани. Командните и наблюдателните пунктове на полка, отделенията и батареите, са разположени на 1,5 км северно от с. Арматус.[224]

Укрепителните съоръжения на артилерията, наблюдателните пунктове, артилерийските позиции, нишите за снаряди са приготвени от подръчни материали, поради което не предпазват от преки попадения на тежката противникова артилерия. Маскировката на артилерийските позиции и снабдяването с бойни припаси са задоволително осигурени. Отстоянието на батареите на 18-ти артилерийски полк до най-близките и важни пунктове от собствената пехотна позиция е от 2,5 до 4 км. Отбраната на дивизията се основава на добре комбинирания и предварително установен преграден огън на артилерията, на фланкиращия картечен огън подготвен в съответните места на предните линии, на здравите скривалища за поддръжките и частните резерви и на бързи и смели местни контраатаки.[225]

Артилерийската подготовка и разузнавателните действия на съглашенските войски в участъка на завоя на р. Черна продължават от 5 до 8 май 1917 г. На 5 май, в участъка на 2-ра пехотна бригада от 2-ра Тракийска дивизия силата на неприятелския артилерийски и минохвърграчен огън на няколко пъти нараства до барабанен. Общо за деня френско-италианските батареи изстрелват колосалното количество от над 10 000 снаряда. За тяхно противодействие, българската артилерия на западната артилерийска група, състояща се от 5 батареи от 18-ти артилерийски полк, в участъка на бригадата в интервала от 6 до 13 ч. отговаря с точен и сдържан, като в зависимост от ефекта на неприятелския огън, поразява първите противникови окопи северно и южно от с. Паралово, тези пред 27-и пехотен Чепински полк, височината 1020 и 1050. След тричасово затишие, към 18 ч. западната артилерийска група подновява своето противодействие. Трите батареи от 18-ти артилерийски полк изстрелват 1124 снаряда или по 100 средно на цев. Артилерийският и минен огън на противника обхваща почти всички възлови пунктове от целия фронт на 201-ва германска бригада, особено по височините 1020 и 1050 и продължава през целия ден на 5 май, с променлива сила. Неговият ефект, обаче, е нищожен, поради стръмната местност и добрите укрития (галерии) по тях за личния състав. Италианската пехота не предприема активни настъпателни действия. На френско-италианската артилерия през цялото време противодействие оказват батареите от западната (18-ти артилерийски полк) и източната артилерийски групи на 302-ра българо-германска дивизия.[226]

На 6 май активността на противниковата артилерия в участъка на 2-ра бригада от 2-ра Тракийска дивизия продължава да бъде висока, като отново изстрелва около 10 000 снаряда. По същото време частите на 18-ти артилерийски полк от западната артилерийска група се опитват да обезвредят съглашенските минохвърграчки пред фронта на 4-та дру-

224 Д о ш к и н о в, Петър. Майското сражение в завоя на р. Черна – 1917 г., София., 1935 г., с. 13.

225 П а к т а м., с. 16.

226 П а к т а м., с. 50.

жина от 27-и Чепински полк, но безуспешно. Подпоручик Грозданов и другарите му от западната артилерийска група противодействат, чрез разрушителен огън по италианските окопи пред вис. 1050 и преграждат нападенията на разузнавателните отделения, които се опитват да напреднат към позициите на бригадата. В действията през този ден 4 полски батареи от 18-ти артилерийски полк изстрелват общо 2530 снаряда или средно по 160 на оръдие. Неприятелският артилерийски и минохвъргачен огън продължава с променлива сила и прекъсвания до късно на 6 май и пред фронта на 201-ва германска бригада, като обхваща височините 1020, 1050 и В. Пред височините 1020 и 1050 съдействат 1-ва и 7-а гаубична батареи от 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк, обсипвайки противниковите предни окопи.[227]

На 7 май в участъка на 2-ра пехотна бригада от 2-ра Тракийска дивизия артилерийския и минен огън започва в 6 ч. На няколко пъти силата му се усилва до барабанен. Около 17 ч. в отговор на засиления огън на 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк, френско-италианската артилерия се нахвърля върху пехотните позиции на бригадата с необикновено голяма енергия, в резултат на което всички телефонни свръзки са прекъснати. През деня неприятелската артилерия изстрелва грамадното количество от 15 000 снаряда, само на участъка на бригадата. Българската артилерия от западната артилерийска група при Черничени – Путурос (4 полски и 3 гаубични батареи, предимно от състава на 18-ти артилерийски полк), чрез разрушителен и преграден огън съдейства за отбиване опитите на италианските патрули да напреднат. В 16 ч. и 40 м. тя предприема огнево нападение по окопа на противника пред участъците Д и Е, а в 17 ч. и 20 м. ново нападение извършват: 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк, южно от Паралово, а 1-во отделение от същия полк по на изток, където според донесение от пехотата имало групиране на италианска пехота. През този ден, 4 полски батареи от 18-ти артилерийски полк изстрелват 2965 снаряда или по 180 на оръдие. На участъка на 201-ва германска бригада от 6 ч. сутринта започва усилен артилерийски и минен огън, концентриран върху височините 1020 и 1050, който продължава с прекъсване и променлива скорост до вечерта. Противникови пехотни части се опитват да напреднат към тези височини и височината В, но с артилерийски и пехотен огън са отбити. През целия ден най-активно съдействие на бригадата оказват подпоручик Грозданов и другарите му артилеристи от 18-ти артилерийски полк на западната артилерийска група.[228]

Артилерийската подготовка на противника на участъка на 2-ра бригада от 2-ра Тракийска дивизия продължава и на 8 май, като започва в 6 ч. и 30 м. с обстрел на батареите от 18-ти артилерийски полк при Черничени и Путурос. В 13 ч. и 40 м. италиански патрули се доближават до изнесената позиция на нос „Несторов" и навлизат в един от окопите. Малко след това, те са обсипани с огън и желязо от 5-та батарея от 18-ти артилерийски полк, а ударни отделения от 27-и Чепински полк ги контраатакуват и прогонват. Артилерията от западната група съдейства енергично за отблъскването на всички пехотни нападения, както следва: 1-ва и 7-а батареи от 1-во отделение на 18-ти артилерийски полк пред височините 1050 и 1020; 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк пред 4-та дружина от 27-и Чепински полк около Паралово. Освен това, от 14 до 15 ч. и 30 м. 1-ва батарея от 18-ти артилерийски полк води продължителна стрелба по една батарея към вис. 761, която

227 П а к т а м., с. 56.
228 П а к т а м., с. 61.

с флангови огън поразява нашето разположение на вис. 1050 и тилът й. В 16 ч. и 10 м. 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк произвежда огнево нападение по противниковите окопи пред височините 1050 и 1020. Четирите батареи от 18-ти артилерийски полк изстрелват 1570 снаряда на 8 май или средно по 100 на оръдие.[229]

На 9 май 1917 г. съглашенското командване решава да премине към решителна атака в завоя на р. Черна срещу българо-германските войски. Рано сутринта, в 4 ч. и 30 м. френско-италианската войска подновява масовия артилерийски огън върху германо-българските позиции в завоя на р. Черна, с който се подготвя решителното настъпление. Към 6 ч. стрелбата се усилва до барабанна. В 6 ч. и 30 м. цялата позиция от вис. 1050 до вис. Миге е обвита в непроницаеми облаци от прах и дим. Стрелят общо 372 френско-италиански и 130 българо-германски оръдия. В този момент противниковите леки оръдия, гаубици и минохвърграчки пренасят огъня в дълбочина, по тиловите линии на височините 1050, В, Дългия гребен, Щабна, Васкова и Дабица, а далекобойната артилерия - по батареите и наблюдателните пунктове от с. Арматус до с. Чанище. Същевременно, съглашенската пехота от 4 дивизии изскача от окопите си и се насочва на удар срещу германо-българските позиции на посочения участък. В участъка на 2-ра пехотна бригада и на 201-ва германска бригада от 302-ра германо-българска дивизия, където се сражават подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк, настъпват италиански пехотни части. В района срещу Арматус, около 6 ч. и 30 м. отделни малки групи на противника се доближават на около 300 крачки до телените мрежи и започват да се окопават. В този момент са обстреляни от преградния огън на 2-ро отделение от 18-ти артилерийски полк и са прогонени. По на изток, други италиански части навлизат и овладяват първата линия окопи между височините 1050 и 1020, след като успяват да преминат празнините в преградния огън на батареите от 2-ро отделение на 18-ти артилерийски полк. Ударните вълни продължават движението си към втората пехотна линия, в която също успяват да проникнат. Обаче, засиленият в този момент преграден огън на отделението ги откъсва от задните вълни и италианците понасят тежки загуби. След решителна контраатака на българска пехота и германски егери, противника е отблъснат, като дава и много пленници. Италианските части, атакуващи вис. 1050 са посрещнати със силен и точен преграден огън от 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк. Малки групи успяват да проникнат в някои предни окопи, но след кратка и интензивна артилерийска, минна и картечна подготовка, в която участва и отделението, са контраатакувани от германски гвардейски егери и отхвърлени назад с големи загуби.

Противникът претърпява неуспех и в участъка на източната артилерийска група. Съглашенските войски се прегрупират и към 9 ч. и 40 м. започват втора решителна атака за деня. Настъпващите срещу вис. 1050 италиански части са отбити с преградния огън на 1-во отделение от 18-ти артилерийски полк. След 10 ч. и 30 м. артилерийският огън стихва и от двете страни. За унищожаване на окопалите се на 300 м. пред окопите на 9-ти Пловдивски полк италиански пехотни отделения, които започват да монтират телени мрежи, командирът на западната артилерийска група организира и насрочва за 19 ч. огнево нападение с три гаубични и една полска батарея, от които 1-ва и 7-а от 18-ти артилерийски полк. Задачата е успешно изпълнена, като италианците частично отстъпват или са ликвидирани. На 9 май итало-френската артилерия изстрелва 31 235 снаряда или средно по 300

229 П а к т а м., с. 68.

на оръдие. В българската артилерия няма човешки загуби, като са изстреляни само 2858 снаряда от 4 полски батареи или средно по 180 на оръдие,[230] което свидетелства за солидното огнево надмощие на съглашенската артилерия.

При анализът и оценката върху задачите, плана за действията на българо-германските войски в майското сражение в завоя на р. Черна през 1917 г., се налагат няколко важни съображения и изводи, касаещи българската артилерия, неразривно свързан, с която в този момент е взводния командир в 18-ти артилерийски полк подпоручик Грозданов. Разположението на батареите от полка в отбранителната полоса на 302-ра българо-германска дивизия на отстояние от най-предните окопи от 1,5 до 4 км., позволява оставянето им за действие от същите позиции и в случай на изгубване на целия Мойно-Мориховски гребен, но не и при напредване на съглашенските войски на север. Дислоцирането на артилерията в две групировки – източна и западна – отдалечени една от друга на 4 км. и разпръснати на фронт повече от 7 км. не позволява масиране на огъня на всички батареи пред целия фронт, главно заради значителната дължина на общия участък на дивизията от 15 км. Поради това срещу удара на френско-италианските войски, артилерията действа разчленено: западната група, в чийто състав е 18-ти артилерийски полк срещу италианците пред вис. 1050 и западно, а източната група – срещу французите пред 3-та бригада от 7-а Рилска дивизия. При тези условия и при липсата на наблюдение, би могло по всяко време да се очаква и предвижда първоначален успех на противника. В случай на неуспех, т.е. при безвъзвратно изгубване на атакувания участък на дивизията, западната артилерийска група би могла временно да бъде запазена с преградната позиция, което поставя в по-изгодно положение подпоручик Грозданов и другарите му от 18-ти артилерийски полк в сравнение с частите от източната група, тъй като тя остава незащитена.[231]

Оценката на действията на българската артилерия в периода на подготовката на решителната атака от 5 до 8 май показва, че опитите на противника да извърши по-сериозни разузнавателни мероприятия с пехотни части, до голяма степен са осуетявани с артилерийски огън. Българо-германската артилерия във всички случаи започва контрабатарейна борба, когато съглашенската артилерия засилва своята стрелба. Целта на това противодействие е да се обстрелват неприятелските окопи, разположени срещуположно на тези, по които противниковия артилерийски огън става застрашителен, за да се разстройва противника в неговите бъдещи изходни позиции. Тази активност на нашата артилерия има благотворно въздействие върху духът на бранителите.

Положителен атестат за командната дейност на подпоручик Грозданов и другарите му артилерийски офицери е факта, че през периода на артилерийската подготовка, наблюдателните пунктове на българо-германската аратилерия остават незасегнати и, че артилерийският огън по нашите батареи не предизвиква разрушения в материалната част и човешки загуби, въпреки цитираните необикновено големи количества боеприпаси, изстреляни от френско-италианската артилерия. За сметка на това, българската артилерия действа с точен огън, но сдържано, без увлечение, тъй като подвозът на снаряди за едно оръдие на ден е по-малък от разхода, възлизащ средно на 150 снаряда, докато съглашенската армия осигурява среден разход от 300 снаряда на оръдие на ден. След края на четиридневната огнева подготовка на решителната атака, българската артилерия, между която

230 П а к т а м., с. 75.

231 П а к т а м., с. 98.

и взвода на подпоручик Грозданов остава със запазена мощ, а моралът на пехотата – на високо ниво. Главната причина за това е енергичното противодействие на нашата артилерия, която изпълнява заповедта да не пести снарядите.[232]

Анализът на действията на българо-германската артилерия при решителната съглашенска атака в завоя на р. Черна на 9 май 1917 г. показва, че своевременното и мощно противодействие на нашата артилерия, включително и 18-ти артилерийски полк, чрез автоматизирано съгласувани нападателни и отбранителни огньове, сломява съглашенския пехотен удар в по-голямата част от фронта, а там, където противника успява да проникне в българо-германските позиции, той е бързо откъсван от главните си сили, чрез преграден артилерийски огън от полската артилерия (между нея и 18-ти артилерийски полк с подпоручик Грозданов в състава си), след което с бързи местни контраатаки е отчасти пленен или унищожен. В хода на боевете от 5 до 9 май 1917 г. средно на боен ден от едно оръдие на френско-италианската артилерия са изсреляни по около 300 снаряда, докато от българо-германската по около 150 снаряда. Това показва, че въпреки превъзходството на противниковата артилерия в количество и несравнимо по-обилното й снабдяване с артилерийски боеприпаси, подпоручик Грозданов и другарите му от българските артилерийски части, съумяват да окажат решаваща подкрепа на нашата пехота, да минимизират загубите на българо-германските войски (12 % от личния състав в навечерието на операцията срещу 20 % в съглашенските войски), с което предопределят до голяма степен провала на офанзивата на нашите противници. Майското сражение в завоя на р. Черна оставя ценни поуки от практиката за бойното използване на полската артилерия до края на Първата световна война. В изследването им, извършено от артилерийския капитан Петър Дошкинов много точно са определени най-важните поуки. Тъй като те имат отношение към по-нататъшната командна дейност на подпоручик Грозданов във войната ще им обърнем повече внимание. При избора на позицията за отбрана, както наблюдателните пунктове, така и позициите на батареите трябва да се намират: първите поне на 2 - 3 км, а вторите на 2 – 4 км зад пехотната позиция. Такова изтегляне позволява стрелба на по-широк фронт и осигурява спокойно и продължително наблюдение и действие на същата. По-малкото отдалечение на наблюдателните пунктове от 1 км и на батареите от 2 км е вредно и не бива да се допуска, при изключение само за далекобойните батареи. Преобладаващата част от артилерията трябва да бъде съсредоточена на неголям фронт (6 до 8 км) и поставена срещу най-важната и най-вероятна посока на атаката. Най-малочислените артилерийски групи трябва да притежават поне 4 батареи. Групи с три и особено с две батареи са слаби. Те излишно увеличават броя на междинните артилерийски щабове. Групите биха могли да бъдат хомогенни или смесени, в зависимост от характера на местността. В планината е добре да бъдат смесени. Нормално е батареите да бъдат разполагани с оглед на действие с фронтален огън и по изключение с флангов огън. Добре е да се предвижда специална група за борба с противниковата артилерия, която ще използва далекобойността си чрез изнасяне батареите й по-близо да пехотните позиции (примерно на 1-1,5 км). Тази група трябва да получи задача да организира противобатарейната борба, но в решителните моменти основната й задача ще остава близката отбрана, т.е. участието и в отбранителната борба, според огневия план. Наименованието на местните предмети в неприятелската и в собствената зона – важните точки в противниковата позиция, върхове, могили, скали, дървета и

232 П а к т а м., с. 101 - 102.

др., следва да се обозначават в артилерийските щабове, както следва: за противника с известни имена на неговите държавници, генерали, градове, области, а за нашите – с такива на собствени държавници, генерали и т.н. Всяка батарея трябва да има основна преградна зона по такъв начин, че преградните зони на всички батареи ще опасват участъка на дивизията, макар и с прекъсване, но по такъв начин, че важните пунктове да бъдат защитени с непрекъснат огън, в една и повече линии. Трябва да се разработва артилерийски огневи план, съдържащ основните огневи съсредоточения пред най-важните участъци – вероятни обекти от страна на противника – като се разпредели огъня на групите или батареите на достатъчна широчина и дълбочина. В огневият план на съсредоточаването на огъня трябва да бъдат указани обектите на всяка батарея. Артилерийското командване трябва да се стреми батареите в основната зона за действие, във всеки момент на атаката да имат за обект първите противникови окопи, а тези в засилващата зона, при нападателен огън, вторите и по-задни окопи, а при отбранителен огън – преградните стрелби. Огневите съсредоточавания трябва да бъдат автоматизирани и стрелбата да започва по къса, условна заповед, по сигнал или по инициатива на по-младшите командири. Противодействието на артилерията е най-надеждното средство за борба с противника, който е започнал артилерийска подготовка на една предстояща офанзива. Нападателният огън трябва да бъде сдържан, наблюдаван, точен при определена скорост на стрелбата, като тя се съобразява със силата на неприятелската стрелба по собствената позиция. Предварителната пристрелка и впоследствие честите проверки на данните за преграден и разрушителен огън са наложителни. При отбраната следва да се предвиждат само най-необходимите огневи съсредоточавания, при което на батареите трябва да се дават участъци за поразяване, които трябва да търпят по-малко промени. Предните артилерийски наблюдатели в най-изнесените пехотни окопи не са полезни. Те трябва да се намират във вторите, или по-задни линии на пехотната позиция. Изтеглянето на бойните ракли от позицията в резерва е необходимо, за улеснение маскировката, за намаление уязвимостта на оръдията и за увеличение подвижността на батареите. През периода на усилената артилерийска стрелба, оръдията на батареите често отказват да действат, поради комплексни причини, произтичащи от специфичните условия на боя. За предотвратяване на това е необходимо водно охлаждане на телата, спирача и наличието на запасни части и достатъчно квалифициран персонал от техници за незабавен ремонт. Излезлите от строя батареи или отделни оръдия са длъжни да предават своите данни за стрелба на новопристигналите, щом заемат техните места. Всяко усилване на артилерията с нови артилерийски единици трябва да бъде последвано от допълване или преработване на огневия план за различните съсредоточавания. Задържането на артилерия във 2-ра линия, при липса на сведения за целите на атакуващия, е полезна и неизбежна мярка. След като, обаче, настъпващия разкрие своите намерения, тази артилерия трябва бързо да се извади на първа линия – през деня по закрита местноста, а през нощта, или при мъгла и при открита. Наложителното изоставяне на батареи на втората позиция, срещу важните и опасни посоки, при ненадеждност на отбраната ще бъде неизбежна мярка. Изтеглянето на батареи от съседите, където условията допускат това, също е полезна мярка. Контролът върху своевременното попълване на бойните припаси е задължителна и важна отговорност на артилерийското командване.[233]

През 1917 г. вътрешнополитическото положение в България се влошава чувстви-

233 П а к т а м., с. 109.

телно, тъй като затрудненията в снабдяването с продоволствие и други стоки от първа необходимост във сраната стават все по-сериозни. Всичко това води до разколебаване и на духа на Действащата армия, защото близките на военнослужещите са принудени да търпят лишения в тила, а това неизбежно става достояние и на фронта, чрез кореспонденция, разкази на отпускари, слухове и т.н. Подпоручик Грозданов също е изправен пред подобен морален натиск, когато на 23 февруари 1917 г. получава писмо от по-младата си сестра Дошка Иванова от Попово, където тя пребивава временно. Текстът е кратък, но показателен: „Мили ми братко, получих ти писмото и благодаря сърдечно. Ние с Поликсена сме добре, но само, че нали знаеш братко все мислим за хляба".[234] Съвсем очевидно, че откровеното признание за непрестанната мисъл за осигуряване на насъщния влияе отрицателно върху подпоручик Грозданов. Тази тъжна констатация се повтаря в хиляди писма и подронва войнствения дух на Българската армия, което снижава боеспособността й. На 30 май 1917 г., предсрочно, подпоручик Грозданов е повишен в следващ офицерски чин – поручик.[235]

След края на Първата световна война и демобилизацията на Българската армия се налагат организационни и кадрови промени в Действащата армия. Съгласно служебния списък на поручика от 8-и артилерийски полк Никола Иванов Грозданов, съставен на 23 септември 1919 г. научаваме, че той заема длъжност по службата взводен командир. Освен това, е награден с военен орден За храброст четвърта степен, втори клас за участие във войната 1915 - 1916 г. Според заповед по 8-а артилерийска бригада № 81 поручик Грозданов е приведен в 8-и артилерийски полк е се обявява в очакване със Заповед по полка № 175/ 30 ноември 1918 г.[236] Поручик Грозданов пристига в щаба на 8-и артилерийски полк на 13 дкември 1918 г. и е назначен за командир на 3-та батарея, като му е заповяданао да започне да приема със Заповед № 180. Той поема напълно командването на 3-та батарея от 8-и артилерийски полк, считано от 16 декември 1918 г., със заповед № 180. А съгласно заповед на началника на Старозагорския гарнизон е назначен за „помощник-домакин" на гарнизонното офицерско събрание в града.[237] От архивното дело на 8-и артилерийски полк научаваме, че за януари 1919 г. поручик Грозданов получава заплата от ковчежника на 8-и артилерийски полк в размер на 622 лв. и 50 ст. пълно възнаграждение, от които има 125 лв. и 22 ст. удръжки, или всичко чиста сума 497 лв. и 28 ст. за получаване.[238] Съгласно Заповед № 20/1919 г. на командира на 8-и артилерийски полк на поручик Грозданов са разрешени 7 дни домашен отпуск, считано от 4 април до 10 април 1919 г., включително. А съгласно Заповед № 21/1919 г. се съобщава за завръщането на поручик Грозданов от домашен отпуск на 10 април 1919 г.[239] Съгласно Заповед по полка № 38 /15 август 1919 г. поручик Грозданов е назначен за взводен командир в 3-та батарея от 8-и артилерийски полк, считано от 1 август 1919 г., като продължава да изпълнява и длъжността помощник-домакин

234 Р е г и о н а л е н исторически музей – Стара Загора. Инв. № 7Сз 7736 – фонд „Нова история".
235 П а к т а м.
236 ДВИА, фонд 514, оп. I, а.е. 35., л. 311.
237 П а к т а м., л. 311.
238 П а к т а м., а.е. 77., л. 4.
239 ДВИА, фонд 514, оп. I, а.е. 35., л. 312.

на офицерското събрание в Стаар Загора.[240] Причината за това неочаквано понижение е в започналите широкомащабни съкращения в Българската армия, продиктувани от наложените ограничения на съглашенската контролна комисия в страната.

4. От покруса и разочарование към нови надежди и хоризонти (1919 – 1922 г.) Висше образование в Юридическия факултет на Софийския университет (1922 – 1928 г.)

На 1 май 1920 г., предсрочно, поручик Никола Грозданов е произведен в следващ офицерски чин капитан[241] и остава на действителна военна служба в Българската армия, въпреки сериозните съкращения след Ньойския мирен договор. Поради ограничителните клаузи на договора организацията на войската е променена. 8-и артилерийски полк, в който служи капитан Грозданов е преобразуван в 8-о артилерийско отделение, като запазва щаба и мирновременната си постоянна дислокация в Стара Загора. Съгласно Заповед № 1/3 януари 1921 г. по 8-о артилерийско отделение, издадена в Стара Загора се обявява списъчния състав на офицерите. Капитан Грозданов фигурира под № 10 на длъжност помощник-командир на 2-ра батарея.[242]

В началото на 1921 г. капитан Грозданов извършва проучване на цялостното демографско, икономическо и социално състояние на четири общини в района на Централните Родопи. Това са: Чепеларска, Стойченска, Широка Лъка и Богутевска. Информацията се събира с оглед възможностите за разквартируване и изхранване на военни части в този регион, както и въобще от гледна точка на действията на Българската армия там в мирно и военно време. Към януари 1921 г. територията на общините обхваща 120 кв. км., с население 5445 души, от които 56 % са грамотни. Преобладаващата част е заета в земеделието (54 %) и животновъдството (19 %). 100 % от населението са българи, но помаците се отчитат като българо-мохамедани. 94 % от населението изповядва източноправославната религия, а 6 % исляма. В четирите общини има общо 13 населени места. Основните земеделски култури са: пшеница, ръж, царевица, картофи. Характерна особеност е, че разхода за изхранването на населението надхвърля значително добивите на земеделска продукция, което означава, че за гарантиране на прехраната е необходим внос от други региони. В общините има общо 477 коня и 391 мулета, от които годни за военна служба са 220 коня и 379 мулета. Отглеждат се общо 1952 глави едър рогат добитък, 11 264 глави дребен рогат добитък и само 6 свине, които са осигурени с достатъчно фураж. В общините има 9 едноконни, 41 двуконни и 74 волски и биволски коли. Извън вниманието на капитан Грозданов не остава и такъв важен въпрос за изхранването на населението и потенциалните разквартирувани военни части на територията на четирите общини, какъвто е количеството и производителността на фурните и водениците. Общо има 10 селски и 1 031 домашни фурни, 1 моторна и 22 водни воденици, което е достатъчно за осигуряване меленето на зърното и хлебопеченето. Съобразно броя на къщите в общините (1282), яхърите, плевните, чешмите и кладенците, капитан Грозданов прави приблизителна оценка на количеството военни части, които могат да се разположат в населените пунктове на общините. Тя е диференцирана на три категории в зависимост от дислоцирането на войските, както следва: на широки квартири

240 П а к т а м., л. 311.
241 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 101, л. 60.
242 ДВИА, ф. 704 оп. II, а.е. 3, л. 2.

– 4 пехотни полка; на тесни квартири – 6 пехотни полка и на квартиробиваци – 9 пехотни полка.[243]

Съгласно Заповед № 5/18 януари 1921 г. по 8-о артилерийско отделение се обявяват предстоящите занятия с офицерите до април 1921 г. Упражненията биват тактически и артилерийски. Т.нар. субалтернофицери, между които и капитан Грозданов по тактически занятия трябва да изучават уставите на полската и строевата служба; решават задачи върху действията на отделната батарея и в състава на отделението. Артилерийските занятия на субалтернофицерите включват: изучаване на наставленията за стрелбата на полската и планинската артилерия; упражнения в пристрелки с оръдията; проучват организацията на фортификационните постройки; изучават стрелба по планшета; детайлно се изучава описанието и действието на материално-техническата част; изучават се всички устави: дисциплинарен устав, гарнизонна и вътрешна служа, военна дидактика и военна методика; провеждат се занятия с кадри на полето всяка събота от дадения период, включително упражнения по езда. Освен това, през визирания учебен период всеки офицер трябва да изнесе по една кратка беседа върху действията на неговата част през време на войната или на каквато военноисторическа таметакиа си избере.[244]

През февруари 1921 г. капитан Никола Грозданов получава заплата от 2856 лв. всичко начисления в 8-о артилерийско отделение, от които 884 лв. и 60 ст. удръжки и 1971 лв. и 40 ст. чиста сума за получаване.[245] Планомерността на зададената по цитирания начин бойна и морална подготовка на капитан Грозданов в състава на 8-о артилерийско отделение е нарушена по независещи от неговата воля причини. От Заповед № 11/10 февруари 1921 г. на командира на 8-о артилерийско отделение научаваме, че по важни домашни причини на капитан Грозданов се разрешава 30-дневен домашен отпуск в пределите на Царство България, за сметка на полагаемата му отпуска за 1920 г.[246] Съгласно Заповед № 59/30 юни 1921 г. на командира на 8-о артилерийско отделение на капитан Грозданов се разрешава отпуск по болест 2 месеца, на основание медицински акт от 23 юни 1921 г., издаден от Старозагорската гарнизонна медицинска комисия. Понеже на него е бил разрешаван вече 1 месец отпуск по болест, от който на 17 този месец капитан Грозданов се е възползвал, то сега му е отпуснат да ползва още 1 месец отпуск считан от 17 юли до 15 август 1921 г.[247] Според телеграма на командира на 8-и пехотен Беломорски полк (бившата 8-а пехотна Тунджанска дивизия) от 27 август 1921 г., се удължава с още 15 дни отпуска по болест на капитан Грозданов до 30 август същата година.[248] За съжаление, отново липсват сведения от какво заболяване е страдал капитан Грозданов. От 31 август 1921 г. капитан Грозданов се показва налице в архивното дело на 8-о артилерийско отделение, след като се е завърнал от отпуск по болест.[249] Обаче на 8 септември 1921 г. в редовната заповед по 8-о артилерийско отделение отново се заповядва да се показва болен капитан Грозданов. Този път боледуването,

243 Т а б л и ц и от № 1 до № 15 за състоянието на населението и социално-икономическото положение на общините Чепеларска, Стойченска, Широка Лъка и Богутевска към януари 1921 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

244 ДВИА, ф. 704., оп. II, а.е. 3., л. 35 - 37,

245 ДВИА, от ф 704., оп. II, а.е. 4., л. 23.

246 ДВИА, ф. 704., оп. II, а.е. 3., л. 62.

247 П а к т а м., л. 276.

248 П а к т а м., л. 335.

249 П а к т а м., л. 353.

за щастие, се окзава по-кратковременно, защото в документацията на отделението още от 12 септември 1921 г. се заповядва капитан Грозданов да се показва налице като оздравял.[250]

През октомври 1921 г. сред офицерския състав на Старозагорския гарнизон са извършени кадрови промени и съкращения. Те получават широк обществен резонанс в града и са отразени на страниците на местния печат. Съобщава се с нотка на неудовлетворение за преместването на капитан Никола Грозданов в гарнизона във Враца, на капитан Гочев в Самоков, на капитан Латин в Сливен, поручиците Иванов и Станишев. Всички те са оценени като „офицери от тукашния гарнизон, които достойно се държаха през цялото време".[251] Това свидетелства за големия обществен авторитет на капитан Грозданов в родния му град, въпреки все още младежката си възраст (27 години). Всъщност преместването на нова служба на капитан Грозданов е регламентирано по-рано. Съгласно Заповед № 76/22 септември 1921 г. по 8-о артилерийско отделение, в интерес на службата, командира на батарея в отделението капитан Грозданов се прикомандирова към Софийското огнестрелно отделение и се изключва от списъка на 8-о артилерийско отделение.[252] Обаче, от други документи в архивното дело на 8-и артилерийски полк (отделение) става ясно, че чак от месец септември 1922 г. капитан Грозданов е командирован към Военното училище в София, като там продължава да получава заплатите си от ковчежника на 8-о артилерийско отделение.[253] През периода от края на 1922 до юни 1923 г. капитан Грозданов продължава да бъде на служба в София. В писмените си показания пред „Народния съд", през декември 1944 г., генерал-майор Грозданов пише, че по време на преврата на 9 юни 1923 г. той е служил в София, но не е участвал в борбата и преследването срещу „народа и неговите защитници".[254] Така той характеризира действащите лица в метежа от септември 1923 г., терора на БКП през 1923 – 1925 г. и реакцията срещу него на правителството на Демократическия сговор, начело с проф. Александър Цанков, за да не дразни народните обвинители и Третия съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора, като използва комунистическа терминология.

От 13 до 15 юли 1924 г. капитан Грозданов участва в занятие по рекогносциране и анализиране състоянието на пътната мрежа по няколко маршрута в Централните Родопи. Резултатите от изследването на различните маршрути са обобщени в таблици, съдържащи подробна информация за наличните пътища, с оглед използването им за военни нужди и са придружени от разработено от капитан Грозданов кроки на местността, в която преминава дадения маршрут. Първият маршрут е по шосето от Станимака до Пашмакли, и то в участъка от дървения склад до Кара Челебица. По отношение общия характер на местността, по която минава пътя и свойствата на пътното платно: широчина, наклон, грунт, капитан Грозданов констатира: пътят върви по долината на р. Чепеларска; платното е постлано с трошени камъни и е широко 6 м.; наклонът на пътя е средно около 4 %, като на места достига до 9 %; грунтът е здрав, каменист. Общото направление на пътя е от север на юг, дължината на пътя в участъка е 16 км, а покрай него преминава телеграфната линия за Станимака и Пашмакли. Всички мостове в участъка са каменни, солидни, сводовете са с

250 П а к т а м., л. 370.
251 В-к „З о р а", год.XV, Стара Загора, бр. 509, с. 2, 29.10.1921 г.
252 ДВИА, ф. 704., оп. II, а.е. 3., л. 374.
253 П а к т а м., а.е. 4., л. 74.
254 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706, л. 58.

по един отвор, а перилата каменни. Дължината на мостовете е от 8-10 м., а широчината 6 м. и могат да издържат всички видове войскови тежести. По пътя пехотните части могат да се движат в колона по 4 или по 8 души, артилерията в оръдейни колони, кавалерията в колона по 4, а обозите – колите една зад друга. Пътят предлага само едно удобно място за бивакуване – в Чепеларе и то най-много за 2 пехотни полка. По протежение на пътя може да се изгради бойна и главна позиция, опираща се на масивите от двете му страни, съответно от в. Аи Чал (к.1872) до Ада Борун (к.1608), включително, като тя има фронт на юг и затваря Чепеларската долина и посоката за Пловдив. Капитан Грозданов завършва анализа на пътя със заключението, че по него липсват препятствия и трудности и той се поддържа много добре.[255]

Вторият маршрут изследван от капитан Грозданов е по пътя Чепеларе – Стойките. Първоначално той върви по долината на р. Камбурска, бреговете на която са стръмни. След това шосето прехвърля масива Кара Балкан, западно от в. Аи Чал, като билото на планината е слабо залесено и покрито с ливади. До 7 км. наклона е от 5 – 9 – 11 %, от 7 до 9 км. е 6 %, а до 14 км. – от 9 – 11 %, като има опасни завои. Общото направление на пътя е от североизток към югозапад, а общата дължина в участъка е 17 км, като пътя преминава покрай телефонна линия от една жица. До 3 км. от пътя има 6 здрави каменни мостове с по един отвор, дължина от 7 – 10 м. и каменни перила. По-нататък по пътя има още 5 дървени мостове, с основи от зидария. Всички мостове издържат артилерия. По пътя могат да се движат пехотни колони от по 4 души, кавалерийски от по 2 конника, а артилерията в оръдейни колони. По пътя има само две удобни места за бивакуване – западно от върха Кара тепе и до с. Стойките, и то за части не по-големи от полк. Липсват места за изграждане каквито и да било позиции. Капитан Грозданов посочва, че пътят на много места е развален от пороите. Достатъчно е една пехотна рота за един ден да го поправи, като материал има на самите места – дървета и каменна настилка.[256]

Последният маршрут, рекогносциран от капитан Грозданов е пътя от с. Чепеларе до в. Кара Балкан. В началото пътя върви по долината на р. Сивковица. От Чифлика се отделя за в. Кара Балкан. До горния чифлик пътя е общинско шосе, а по нататък обикновен коларски път. Пътят е без изкуствена настилка – с каменисто платно. Средният наклон на пътя е 7 %, а на места достига 15 % и има опасни завои. Общото направление на пътя е от изток към запад. По пътя има 3 дървени мостове с основи от суха зидария, с дървена настилка и без перила, като на първо време биха могли да издържат до 12 см. оръдия, но после е необходимо да се усилят. Има и един каменен мост, разположен на завоя за с. Широка Лъка, който издържа всякакви тежести. По пътя пехотата може да се движи в колона по 4 души, артилерията в оръдейни колони и кавалерията в колона по 4 конници. До горния чифлик може да бивакува един пехотен полк, а в района северно от в. Кара Балкан – също един пехотен полк. По маршрута има възможност за оборудване на отбранителна позиция на линията в. Кара Балкан – гребена в източна посока, с фронт на юг, а в. Кара Балкан е отличен наблюдателен пункт. По пътя е ноеобходимо да се извършат малки поправки в участъка от

255 М а р ш р у т № 1. По шосето Станимака – Пашмакли (частта от дървения склад до Кара Челебица). Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

256 М а р ш р у т № 2. По пътя с. Чепеларе – с. Стойките. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

горния чифлик до самия връх, като са необходими 10 души за около 3 ч. работа.[257]

През периода от 1922 до 1926 г. капитан Грозданов следва висше гражданско образование по специалността правни и държавни науки в юридическия факултет на най-престижното висше учебно заведение на България - Софийския университет «Свети Климент Охридски». Съгласно Свидетелство № 6720/21 юли 1926 г. Никола Грозданов е получил факултетен номер 13909 през 1922 г. за обучението си като редовен студент в Юридическия факултет на университета. През ноември 1923 г. той е положил първи и втори годишни университетски изпити по специалността правни и държавни науки. Изпитният успех се определя със следните бележки: много добър, добър, среден и слаб. Никола Грозданов показва оценки по отделните учебни предмети, както следва: обща теория на правото – добър; римско право – добър; история на българското право – много добър; общо държавно право – много добър; политическа икономия – много добър; финансови науки – много добър; статистика – много добър; конституционно право – много добър. Свидетелството е обгербвано с две марки на стойност по два лева. Подпечатано е с три печата на университета в София. Има подписи на ректора на университета професор Стефан Петков, на декана на Юридическия факултет и на секретаря на университета.

От Свидетелство № 6721/21 юли 1926 г. научаваме за успеха на Никола Грозданов през третата година от следването му като студент по правните и държавни науки. През октомври 1924 г. той е положил трети годишен изпит по своята специалност. Той показва следните оценки по учебните дисциплини: международно право – много добър; каноническо право – много добър; административно право – добър. Обегербването, подпечатването и подписването на документа са идентични с тези на Свидетелство № 6720.

В Свидетелство № 6722/21 юли 1926 г. се съдържат данни за резултатите на Никола Грозданов през четвъртата година от обучението му като редовен студент по правни и държавни науки в Юридическия факултет на Университета в София. През юни 1926 г. той полага четвъртия си годишен изпит по специалността. Никола Грозданов показва следния успех: гражданско право – добър; търговско право – добър; наказателно право – добър; наказателно съдопроизводство – много добър; гражданско съдопроизводство – добър; международно частно право – добър. Обгербването, подпечатването и подписването на документа са идентични с тези на Свидетелство № 6720.

В резултат на успешното полагане на последните си изпити Никола Грозданов завършва Софийския университет, юридически факултет по специалност правни и държавни науки през лятото на 1926 г. Дипломът за завършеното висше образование е издаден на 21 юли 1926 г., под № 6122. В него се посочва, че Никола Грозданов е показал общ успех много добър, а дипломът му дава право да се ползва от него съобразно със законите на страната, т.е. получава правоспособност да работи като юрист. Документът е обгербван с пет пощенски марки на стойност 10 лв. всяка. Подпечатан е с четири печата на Софийския университет и е подписан от ректора на висшето учебно заведение проф. Стефан Петков.

През август 1927 г., няколко месеца следа придобиването на висше гражданско образование по специалността правни и държавни науки капитан Грозданов постъпва на служба като адютант на командира на 6-то артилериийско отделение, с щаб в Сливен. Месечната заплата на капитан Грозданов е 4055 лв., плюс две надбавки за прослужено

257 М а р ш р у т № 3. По пътя с. Чепеларе – в. Кара Балкан. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

врме от по 330 и 400 лв. От делото на 6-то артилерийско отделение разбираме, че са му изплатени две заплати наведнъж през септември 1927 г., като общо получава бруто 9570 лв. възнаграждение, от които има 1423 лв. и 46 ст. удръжки, а за получаване има всичко 8146 лв. и 54 ст.[258] Три месеца по-късно, през октомври 1927 г. капитан Грозданов преминава на нова длъжност в посочената част - офицер за поръчки,[259] на която по традциия командирите поставят най-преданите и интелигентни офицери от щабовете си

.

5. Израстване в мирновременната служебна йерархия на Българската армия. Следване в Генералщабната военна академия в София (1928 – 1931 г.)

Със Заповед № 1/1 март 1928 г. на командира на конно-артилерийското отделение в Сливен се обявява, че от същия ден е формирано едноименното поделение в състав 2 конни батареи и една домакинска команда от 1-ви и 2-ри ескадрони на бившия 7-и конен полк, 1-ва конна батарея, 2-ра конна батарея, домакинската команда на 7-и конен полк. Със същата заповед се назначават командирите на новите батареи, като капитан Грозданов е назначен за командир на 1-ва конна батарея, а дотогава е бил началник на 1-ви ескадрон от 7-и конен полк.[260] В следствие на проведената реорганизация от април 1928 г. капитан Грозданов спира да получава заплата и да се числи на доволствие към домакинството на 6-то артилерийско отделение.[261] А през декември 1928 г. капитан Грозданов получава заплата от 4857 лв. и 60 ст., изплатена от ковчежника на 2-ри конно-артилерийки полк, в чийто състав е конно-артилерийското отделение, но поради много натрупани удръжки в размер на 3199 лв, взема чисто само 1717 лв. и 70 ст.[262] Съгласно Заповед № 14/14 юли 1928 г. на командира на конно-артилерийското отделение се назначава комисия за преглеждане и одобряване за собствено офицерски кон на командира на отделението подполковник Найденов, в която влиза и капитан Грозданов като член.[263]

Със Заповед № 16/31 юли 1928 г. на командира на конно-артилерийското отделение в Сливен се съобщава, че командира на 1-ва батарея капитан Грозданов в служебно писмо му е донесъл, че съгласно акта на медицинската гарнизонна комисия, на 23 юли сащата година е заминал за гр. Месемврия (дн. Несебър) на 20 дневно климатическо морско лечение при курортната климатическа станция в същия град. Заповядва се от горната дата той да се показва на лечение.[264] Поради това от 23 юли 1928 г. капитан Грозданов е отчислен от храна.[265] За съжаление, липсва по-конкретна информация от какво по-точно заболяване е страдал капитан Грозданов на тази все още относително ранна възраст – 34 години. Съгласно Заповед № 19/18 август1928 г. на командира на конно-артилерийското отделение подполковник Найденов се съобщава, че командира на 1-ва конна батарея капитан Грозданов със служебно писмо № 6/18 август 1928 г. донася, че на 13 същия месец се е завърнал

258 ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 91., л. 49 - 50.
259 П а к т а м., л. 53.
260 ДВИА, ф. 805, оп. 1, а.е. 17, л. 1.
261 ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 91., л. 78.
262 ДВИА, ф. 805, оп. 1, а.е. 17а, л. 4.
263 ДВИА, ф. 805, оп. 1, а.е. 17., л. 27.
264 П а к т а м., л. 31.
265 П а к т а м., л. 37.

от курортно лечение, при климатическата курортна станция Месемврия и се разпорежда от същата дата да се показва налице.[266]

Към края на август 1928 г. капитан Грозданов е пътувал служебно до Казанлък, защото от заповедната книга на конно-артилерийското отделение е видно, че на 29 август 1928 г. той заедно с други щабни офицери от частта се завръща в Сливен от командировка до Казанлък.[267] Очевидно командира на конно-артилерийското отделение е доволен от качествата на капитан Грозданов и от проявеното от него усърдие в носене на службата, защото в заповедната книга на частта на 24 октомври 1928 г. е записано, че на батарейния командир капитан Грозданов е разрешен 8-дневен домашен отпуск от командира на конно-артилерийското отделение, за което е обявено в заповед № 29/30 октомври 1928 г. на подполковник Найденов.[268]

Отличните служебни атестации на капитан Грозданов, получавени от него в продължение на години, намират отражение в Заповед № 31/30 ноември 1928 г. на командира на конно-артилерийското отделение подполковник Найденов. В нея се обявява, че с министерска заповед № 37-а от 1927 г. командира на батарея капитан Никола Грозданов е награден със знака за 10-годишна непрекъсната служба, а със заповед № 158а от 1928 г. е награден с народен орден „За военна заслуга" V степен. Тези благоприятни изменения в наградния му статус се вписани в служебния списък.[269]

Съгласно Заповед № 1/1 януари 1929 г. на командира на конно-артилерийското отделение в Сливен се обявява наличността на личния състав към същата дата. Под № 3 фигурира капитан Никола Грозданов, с длъжност командир на батарея и зачисляване на доволствие, тип порцион.[270] Независимо, че годината е още в началото си, и въпреки неблагоприятните климатични условия на зимния сезон от 10 до 12 януари 1929 г. капитан Грозданов получава 3 дни домашен отпуск.[271] По-малко от седмица след изтичане на домашния му отпуск, капитан Грозданов е изправен пред едно от най-сериозните изпитания в кадровата служба на офицер в мирно време – полеви занятия при зимни условия. На 21 януари 1929 г. конно-артилерийското отделение, дислоцирано в Сливен заминава за 5 дни командировка за произвеждане на зимен поход и учебна стрелба по маршрут: Сливен - Стралджа - Карнобат - с. Сегмен - с. Горно Александрово и обратно през с. Сегмен в Сливен. Под № 3 в списъка с участниците е капитан Грозданов - командир на 1-ва батарея. Личният състав на отделението наброява: 10 офицери, 13 подофицери, 2 лекари, 97 канонири (редници) и 146 коня.[272]

Военната академия е върхът в образованието, обучението и квалифицирането на всеки офицер от нашата войска в епохата на Третото българско царство (1878-1944 г.) Достигането до този връх е мечта за няколко поколения умни, родолюбиви и амбициозни млади български офицери, желаещи да продължат военната си кариера във висшите щабове и ръководни структурни звена на Българската армия, като офицери от Генералния щаб. Това

266 П а к т а м., л. 40.
267 П а к т а м., л. 44.
268 П а к т а м., л. 63.
269 П а к т а м., л. 66.
270 ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 18, л. 1.
271 П а к т а м., л. 10.
272 П а к т а м., л. 14.

най-престижно почетно звание и съответстващата висококвалифицирана подготовка се получават в Генералщабната военна академия в София. Капитан Никола Грозданов е един от малцината български офицери, удостоени с високата чест и признание да бъдат приети за редовни слушатели във Военната академия, да я завършат успешно и да окичат със слава името си на способен военначалник – офицер от Генералния щаб. Преди да осветлим въпроса за неговото кандидатстване, прием и подготовка в българската Генералщабна академия, ще направим кратък ретроспективен обзор и анализ на нейното възникване и историческо развитие, той има съществено значение за дълбочината и обхвата на настоящето изследване.

Българската Военна академия в София е нормативно учредена още през 1912 г., но поради започналата война срещу Османската империя, тя не успява да започне своето фактическо функциониране[273]. Военната академия не е официално открита и през следващите две години – 1913 и 1914 г., поради всеобщата покруса от националното поражение през 1913 г. и последвалите неуредици и трудности с организирането й. Едва на 4 януари 1915 г. тържествено е открита първата учебна година, но превратностите на международната политика в съвсем близко време отново прекършват току-що започналия й полет. През август 1915 г. България прави своя избор на страната на Централните сили. Още при обявяване на Указа за всеобща мобилизация на въоръжените сили на царство България на 9 септември 1915 г. Военната академия фактически престава да функционира. Целият постоянен и променлив състав е изпратен в частите на армията, включително слушателите и кандидат-слушателите[274].

По същество планомерното и основано на строги правила и добросъвестни принципи, обучение на офицерите в българската Генералщабна академия започва чак през 20-е години на XX в., когато в условия на строга секретност, обусловена от дискриминационните клаузи на Ньойския мирен договор, забраняващи на България да поддържа институцията Генерален щаб и съответно учебно заведение за подготовка на неговите кадри, т.е. Военна академия тя действа като преподавателски курс. В дейността на академията през 20-е години на XX в. се възприемат и прилагат успешно много правилни методи и схващания за нейната организация, командване, попълване с личен състав и слушаетели, за водене на учебния процес и за отличаване на успешно завършилите я. Още от създаването й през 1912 г. нейната организация се характеризира с простота и стегнатост, които улесняват, както преподавателите, така и офицерите слущатели. Структурата е: командване (щаб), два профила (генералщабен и интендантски) и домакинство. Командването се състои от началник на академията, заместник-началник, адютант, инспектор на класовете, секретар, трима класни (курсови) командири и деловодство. Инспекторът на класовете, секретарят и тримата класни командири изпълняват задачите на своеобразен научно-учебен отдел на академията. Организационната структура на академията дава възможност за нормално провеждане на учебния процес и солидна подготовка на генералщабни и интендантски офицери за войската. Поради тези съображения тя се възприема и утвърждава като традиция за развитие на Военната академия от 20-е години на XX в. до военно-политическия

273 З л а т е в, Марко. Военните коалиции на България и отражението им върху военното образовани. В: Дванадесета международна научна конференция по военна история на тема: „Военни съюзи и коалиции през XX в.", С., 2007., с. 30.

274 П а к т а м., с. 31.

преврат на 9 септември 1944 г. След тази дата традициите в българската военна академия са грубо и безпардонно прекъснати, тъй като в нашата академия е възприета организацията на съветските военни академии. Тя е съвършено чужда на българските национални традиции и с нейното въвеждане се прекъсва континюитетът в цялостните традиции на висшето военно образование и обучение на българския офицерски корпус. Военните академии в СССР действително притежават богат опит, но лошото е в това, че след 9 септември 1944 г., този опит в някои области е пренесен механично и безкритично, без да се имат предвид българските национални особености и възможности и положителния опит на нашата академия, която години наред дава отлично подготвени генералщабни и интендантски офицери, сред които заема своето достойно място и Никола Грозданов[275]. В увлечението и желанието да се осъществят по-бързо и в максимално широк обхват преобразованията по съветски образец са допуснати сериозни грешки. Вместо да се съхрани и усъвършенства утвърдилата се организация на Военната академия, като се създадат в нея генералщабен, военнотехнически и военнополитически факултет (като във военнотехническия факултет се включи подготовката на офицери за тила и снабдяването) и се създаде солидна учебно-материална база, се създават три отделни военни академии – Общовойскова, Военнотехническа и Военнополитическа. Впоследствие тази грешка се отчита. Военнополитическата и Военнотехническата академия са закрити съответно през 1955 и 1957 г. и се създават факултети към Общовойсковата академия. Направените много големи материални разходи за тези академии обаче няма как да бъдат възстановени[276]. Освен това общовойсковият профил на академията не е ясно очертан през първото десетилетие от установяването на комунистическия режим, поради пренебрегването му за сметка на военнополитическия профил по идеологически съображения.

Направените твърдения и очертаните изводи от Димитър Христов и други изтъкнати военни специалисти и историци, че организацията на нашата Военна академия до 9 септември 1944 г. е много добра и напълно съобразена с нуждите на армията от генералщабни и интендантски офицери, са логично обосновани и ние се присъединяваме към тях. Организацията на академията е била утвърдена като традиция, която следва да се усъвършенства съобразно изискванията на съвременното оръжие и бойната техника, икономическите възможности на държавата и нуждите на войската. Структурата на академията според традицията трябва да бъде: командване (щаб), два факултета (генералщабен и военнотехнически с тил и снабдяване), снабдителен отдел и учебно-материална база.

Висшето военно и държавно ръководство на българската държава полага огромни грижи за качествения подбор на личния състав и за материално-техническото осигуряване на академията. Още с нейното създаване през 1912 г. Генералния щаб на войската се захваща конкретно с този въпрос. За началници на академията се назначават едни от най-популярните и авторитетни генералщабни офицери. Преподавателите по военните науки са много добре подготвени генералщабни и тилови офицери, а за обществените науки се привличат известни професори и доценти от Софийския университет. Освен щатните преподаватели се назначават и нещатни. По традиция стратегията се преподава лично от началника на Генералния щаб на армията, тактиката на родовете войски – от инспекторите на съответните родове войски, а военната администрация – от началника на организацион-

275 Х р и с т о в, Димитър. Към въпроса ..., с. 197.
276 П а к т а м., с. 198.

но-мобилизационния отдел при Генералния щаб[277]. След 9 септември 1944 г. и тази положителна традиция за нещатните университетски преподаватели е прекъсната. Въпреки че би било много по-полезно тя да се проучи, преоцени и възстанови онова, което би могло да съдейства за подобряване на условията за протичане на учебния процес в академията. Особено значение за поддържане на дисциплината и успеха на слушателите във Военната академия преди 9 септември 1944 г. имат класните командири. Те поемат курса на новопостъпилите слушатели и го изкарват до края на следването му, като отговарят за поведението и успеха.

Условията за приемането на офицерите на действителна служба в българската Военна академия през втората половина на 20-е години на XX в., когато кандидатства и капитан Никола Грозданов са ясно формулирани и се спазват строго. Офицерите кандидати за постъпване във Военната академия трябва да имат най-малко четиригодишна служба в строя. След това те се удостояват с правото да участват в конкурс, който преминава през три етапа. Първият етап се провежда в щабовете на армиите, на които са подчинени в териториално и организационно отношение военните формирования, в които служи съответния кандидат.

През 1928 г., когато капитан Никола Грозданов решава да кандидатства за прием във Военната академия, той отговаря на първото условие за поне четиригодишна строева служба в редовна част от българската войска. По това време капитан Грозданов служи в шесто артилерийско отделение с постоянно местоквартируване в Сливен. Той е командир на първа конна батарея, като в териториално и организационно отношение неговата част се подчинява на щаба на армия. В него той провежда първия етап от конкурса за прием във Военната академия. Капитан Грозданов държи писмен анонимен изпит по военна история, военна география, топография и решаване на тактическа задача с дружина. Той издържа успешно първият етап и е допуснат до по-нататъшно участие в конкурса. През вторият етап, който се провежда от Генералния щаб, успешно издържалите изпитите в щабовете на армиите като капитан Грозданов се подлагат на строг медицински преглед. Кандидатите трябва да са напълно здрави, за да могат да издържат на големите физически и психически натоварвания по време на следването си и да не боледуват, за да не отсъстват от занятия. Капитан Грозданов издържа успешно и този втори етап от конкурса. Третият, решаващ и заключителен етап от конкурса за приемане на офицери за слушатели във Военната академия също се провежда от Генералния щаб. Сега капитан Грозданов е подложен на анонимен изпит по военни науки (тактика на родовете войски, военна администрация и решаване на тактическа задача по укрепяването) и обществени науки (политическа история на България, западен език и стенография)[278].

Описаната строга и безкомпромисна система за избор на слушатели във Военната академия се възприема и утвърждава като традиция и без никакво прекъсване се спазва до 9 септември 1944 г., като гарантира приемането само на най-качествените и добре подготвени офицери от българската войска. Сред тези малцина избранници през есента на 1928 г. се нарежда и капитан Никола Грозданов. Всички кандидати, които издържат успешно конкурса, сред които попада и капитан Грозданов се изпращат на тримесечен предварителен стаж в съответните родове войски. Учебният процес се провежда при голяма дисциплина

277 П а к т а м., с. 198.
278 П а к т а м., с. 198.

и взискателност от страна на преподавателите. Програмата за занятията е много натоварена и слушателите със средни физически и интелектуални възможности трудно успяват да издържат на голямото физическо и нервно напрежение.

Резултатите от обучението във Военното училище, тригодишния боен опит по бойните полета на Поморавието и Македония, успешното му дипломиране в специалността правни и държавни науки на Юридическия факултет на Софийския университет с много добър успех и неизменното възходящо развитие на военната кариера на капитан Никола Грозданов, се явяват повече от ясни и категорични доказателства за това, че неговият физически и интелектуален потенциал е достатъчен да устои на непосилното за по-слабите физически и с по-малка интелектуална воля офицери, натоварване, за да завърши Военната академия. В академията съществува едно желязно правило – слушател, който получи общ годишен успех по-нисък то 9 точки по дванадесетобалната система, се откомандирова незабавно за постоянната си служба в частта. Без никакво съмнение, тази строга мярка на командването на академията оказва съществено влияние по отношение на старанието, проявявано от слушателите в тяхната подготовка, защото откомандированият слушател се смята за некадърен от своите командири и колеги. През 20-е години на XX в. това правило се затвърждава като здрава традиция в учебния процес на българската Военна академия. Оценката за неговата целесъобразност и ефективност би могла да бъде единствено положителна, тъй като със своя възпитателен ефект то допринася много за повишаване на качеството на подготовката на слушатели и тяхната квалификация[279].

Учебният материал се преподава на високо професионално и методическо ниво, защото голяма част от преподавателите преди постъпването им в академията са служили във военноучебни заведения, а други са били преподаватели в тях след завършването на академията и имат достатъчно опит. Тяхната цел е не само да изнесат лекциите си, а да бъдат безусловно убедени, че преподавания материал е усвоен. Неписано правило е преди започването на новата лекция да се провери как е научен материалът от предишната. Това става чрез устно препитване на 1-2 произволно избрани слушатели, като се дава слаба оценка на тези, които не са се готвили сериозно, а това държи слушателите в напрежение и ги подтиква след изнасянето на всяка лекция, незабавно да се заемат със сериозното й усвояване. В този смисъл, трябва да подчертаем, че методите за провеждане на учебния процес също са утвърдени като традиция, която до момента на записването за слушател на капитан Грозданов е била задълбочено проучвана и щателно усъвършенствана.

След завършването на първата и втората учебна година слушателите във Военната академия на България се изпращат на двумесечен строеви стаж в различните родове войски, а след последната – на едногодишен строеви и щабен стаж, като изпълняват определени длъжности. Освен стажовете през втората и третата година се провеждат полеви поездки за решаване на тактически задачи на местността. След завършването на курса по военна география слушателите правят монографии на местността в различни участъци от територията на страната. Посредством изброените чисто практически занятия (стажове, полеви поездки и монографии) командването на Военната академия постига умело съчетаване на теорията с практиката, което е напълно закономерно и обосновано с оглед на факта, че дейността на пълководеца не би могла да се изчерпва само и единствено с кабинетни съвещания на щабовете, с издаване на директиви и заповеди и механично получаване на

279 П а к т а м., с. 199.

рапорти, донесения и заявления от по-нисшестоящите инстанции. Напротив той трябва да проявява творчество и инициатива, а те обикновено изпъкват най-ярко при практическото приложение на военното образование, обучение и квалификация. В мирно време при маневри, учения и други полеви занятия, а във военно време във вихъра на сраженията на бойното поле.

Докато следва в преподавателския курс капитан Грозданов не прекъсва редовната си военна служба. На 13 април 1929 г. той участва в заседание на полковия съд при 6-то артилерийско отделение в Сливен, като член на съдебния състав в разглеждане на дело срещу редник Сава Кондов от 6-то артилерийско отделение, обвинен в немарливо пазене на повереното му по служба имущество.[280] В Заповед № 7/20 април 1929 г. на началника на Сливенския военен гарнизон са обявени членовете на старшинския съвет при Сливенското гарнизонно офицерско сърание за настоящата 1929 г. Сред тях под №13 е вписан капитан Никола Грозданов, служещ в конно-артилерийското отделение, с щаб в Сливен.[281] През 20-те години на XX в. задължителната трудова повинност в България е една от най-мащабните инициатива на държавата. Дори и офицерите на действителна служба в Българската армия изпълняват отечествения си дълг в това отношение. Със Заповед № 17/16 май 1929 г. на командира на конно-артилерийското отделение в Сливен се съобщават за сведение имената на чиновете от отделението, които са отбили 10-дневната трудова временна повинност при частта за 1929 г. Под № 2 в списъка е командира на 1-ва конна батарея капитан Грозданов.[282] Съгласно Заповед № 21/19 юни 1929 г. на командира на конно-артилерийското отделение се споменават назначените за държавно-офицерски коне на офицерите от частта. На капитан Грозданов е зачислен кон Дечо, от венгерска (унгарска) порода, червен на цвят, 11 години, 158 см. ръст. Конят е най-висок от всичките 7 зачислени държавно-офицерски коне. Назначението на конете се смята от 1 януари същата година.[283] Съгласно именния списък на конно-артилерийското отделение в Сливен към 1 юли 1929 г. капитан Грозданов е зачислен като офицер, но вече не е командир на батарея, а по всяка вероятност щабен офицер. Доволствието му продължава да бъде на порцион.[284]

През август 1929 г. след завършване на първата учебна година във Военната академия капитан Грозданов продължава да изпълнява задължителния си строеви стаж в 1-во полско отделение от 6-ти артилерийски полк. Със Строго поверителна Заповед № 89/13 август 1929 г. на командира на 6-то артилерийско отделение подполковник Ст. Даскалов се обявява, че от същата дата отделението заминава за с. Саркатлий, Османпазарска (дн. Омуртаг) околия, за вземане на участие в артилерийския сбор. Сред изброените офицери е капитан Никола Грозданов и то под №2, след подполковник Даскалов. Численият състав на отделението, участващ в занятието брои 15 офицери, 15 запасни офицери и офицерски кандидати, 3 чиновници, 335 доброволци и 124 коня.[285]

На 22 – 23 август той решава тактическа задача по учебна стрелба с това отделение, като командир на занятието. Пред капитан Грозданов са поставени много високи и разноо-

280 ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 94, л. 123.
281 П а к т а м., л. 121.
282 ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 18, л. 45.
283 П а к т а м., л. 52.
284 П а к т а м., л. 78.
285 ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 95, л. 21.

бразни изисквания при решаването на задачата. Най-съществените са: избор, заемане и организиране на позицията на отделението за отбрана. Но също така важни са и останалите: поставяне на взвод на охранителна позиция за биене на далечни подстъпи; организация на свързочната мрежа; организация зоната за действие и наблюдение на отделението и батареите; съставяне на огневи план и организиране на унищожителен преграден огън; организиране на нощно засичане и странично наблюдение; управление и насочване на огъня на отделението и батареите; задаване и указване на координатите по планшета и картата чрез целулоидната квадратна мрежа; предварително съставяне на огневия план и насочване на огъня на отделението по искане на предния наблюдател или пехотата, чрез използване на съсредоточен или разпределен по целия обстрелван фронт огън.[286]

Във връзка с тази тактическа задача съставя и примерен огневи план на отделението. Той включва избор на обекти на стрелбата, като височини, населени пунктове, отбранителни участъци, артилерийски батареи, наблюдателни пунктове, задни склонове и височини, мостове и кръстопътища. За всеки от обектите се посочва кои части и подразделения от отделението ща го обстрелват. Уточнява се вида на артилерийския огън, който бива: унищожителен, разрушителен, преграден и обезпокоителен. Боеприпасите са: бризантни, фугасни гранати и шрапнели. Капитан Грозданов определя и броя на снарядите или продължителността на стрелбата по различните обекти, като те варират между: 200 снаряда на батарея, 100, 60, 50 и 40 снаряда на батарея. При стрелбата по време вариантите са от 10 минути на батарея до по 10 изстрела на всеки 2 часа през нощта, а през деня според необходимостта. Последният структурен елемент от огневия план са начините на пристрелване. Те биват: обикновен с по една батарея, глуха, с артилерийско инструментално разузнаване и със самолет.[287] Участието на капитан Грозданов в артилерийския сбор е отразено и в сведенията за доволството му за август 1928 г., като се посочва, че било на порцион.[288]

Със Заповед № 97/7 септември 1929 г. на командира на 6-то артилерийско отделение се съобщава, че личния състав се е завърнал в Сливен от артилерийския сбор. В приложения списък под № 2 в е капитан Грозданов.[289] През септември 1929 г. капитан Грозданов е бил 5 дни отчислен от храна на котел по собствено желание. Тогава той служи в щаба на 6-то артилерийско отделение, по всяка вероятност като началник-щаб или заместник-командир.[290]

Съгласно Поверителна Заповед № 113/30 октомври 1929 г. на командира на 6-то артилерийско отделение подполковник Козаров се заповядва да се показва налице от 29 октомври 1929 г. завърналия се от домашен отпуск капитан Никола Грозданов. Съобщава се, че капитан Грозданов му е донесъл, че съгласно служебното писмо на командира на отделението под № 641/29 октомври 1929 г. е заминал за София за довършване преподавателския курс при Военната академия. В тази връзка подполковник Козаров заповядва от горната дата капитан Грозданов да се показва в дългогодишна командировка, а за командир на

286 Т а к т и ч е с к а задача за учебната стрелба от 1/6 полско оръдейно отделение, произведена на 22 и 23 август 1929 година. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
287 Т а б л и ц а за огневи план за учебната стрелба от 1/6 полско оръдейно отделение, произведена на 22 и 23 август 1929 година. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
288 ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 18, л. 96.
289 ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 95, л. 33.
290 П а к т а м., л. 43.

2-ра група от 6-то артилерийско отделение временно се назначава капитан Попненчев, т.е. той замества капитан Грозданов.[291] Със Заповед по Военната академия № 7/30 номври 1929 г. се посочва, че на основание Министерско постановление от 12 август 1926 г, протокол № 56 трябва да се раздадат по 3000 лв. за учебни пособия на офицерите, следващи трети клас на преподавателския курс към Военната академия. В приложения списък от 42 офицери под № 23 фигурира капитан Никола Грозданов.[292] Със същата заповед на капитан Грозданов и колегите му съвипускници от трети курс на преподавателския курс за първите 45 дни обучение от учебната 1929/1930 г. им се отпускат дневни пари в пълен размер, съгласно второто постановление на Министерския съвет, взето на заседание на 18 септември 1928 г.[293]

Със Заповед № 3/30 април 1930 г. на началника на Военната академия са обявени преподавателите в преподавателския курс. Тъй като текучеството на постоянните кадри в онези години е било твърде малко, то за целите на нашето изследване определен интерес предизвикват имената и на тези за първи клас, защото преобладаващата част от тях са преподавали и на капитан Грозданов. По обща тактика преподава полковник Йордан Пеев, по тактика на пехотата - подполковник Константин Лукаш, по тактика на артилерията - полковник Константин Панов, по тактика на кавалерията – подполковник Васил Бойдев, по тактика на техническите войски и въздухоплаването - полковник Георги Попов, по история на военното изкуство - генерал о.з Атанас Христов (популярен в армията и обществото с прозвището Молткето), по организация на тила - подполковник Васил Бойдев, по военна организация - полковник Георги Попов, по устройство на оръжията - генерал о.з. Стефан Славчев, по фортификация - подполковник Антон Ганев, по военна география - полковник Христо Антонов, по топография – полковник Христо Антонов, по държавни науки - професор Стефан Баламезов, по стопански науки - доктор Иван Байнов, по статистика - доктор Загоров, по стенография – П. Бояджиев, по френски език - запасен полковник Петров, по английски език - подполковник Кръстю Маринов, по немски език - доктор Чаушев, по сръбски език - професор Ст. Младенов, по италиански език - Ралчев, по румънски език - доктор Трифон Трифонов, по гръцки едик – В. Стоянов, по турски език - Ст. Янков.

Преподавателите за трети клас, в който следва и капитан Грозданов са: по стратегия -полковник Йордан Пеев, по журналистика – доктор Н. Николаев, по военна игра - полковник Тодор Георгиев, по финансови науки - доктор Иван Байнов, по политическо и социално положение на съседите - доктор Алексиев, по войската в парламентарната държава - доктор Н. Николаев, практическите занятия по техника се преподават в частите от съответно назначени офицери, по френски език – запасен полковник Петров, по немски език - доктор Чаушев, по стенография - П. Бояджиев, по езда - майор Тодор Пармаков, въздухоплаване и аерофотография ще се изучават само от 1 до 20 юни 1930 г.[294]

Със Заповед № 4/1 май 1930 г се обявява, че капитан Грозданов, като офицер от трети клас е докладвал творческа тема по военна история на 27 януари 1930 г. от 16 ч. във Военна академия на тема: „Балканската война 1912 - 1913 г. Първата атака на фортовия пояс на Одрин“, при което е имал преподавател полковник Иван Попов и опоненти майор Пенев и

291 П а к т а м., л. 69.
292 ДВИА, ф.1517, оп. I, а.е. 3, л. 38.
293 П а к т а м, л. 39.
294 П а к т а м, л. 45.

капитан К. Иванов.[295] В същата Заповед се съобщава, че капитан Грозданов е представил на 1 май 1930 г., като курсист от трети клас, разработена втора творческа тема, този път по военно изкуство. Всички подадени теми трябва да се проучат от назначените опоненти до 26 май 1930 г. Докладът на капитан Грозданов е на тема: „Пълна сравнителна оценка върху могъществото на 7,5 см. полска батарея и 10,5 см. полска гаубична батарея и съобразно с това каква трябва да бъде организацията на дивизионната артилерия у нас“. Той трябва да се прочете на 2 юни 1930 г. от 16 ч. и 15 м. във Военна академия с преподавател ген. о.з. Стефан Славчев и опоненти майор Кръстев и капитан Трифонов.[296]

На 15 май 1930 г. Никола Грозданов е произведен в по-високо офицерско звание майор, като с това повишение влиза в категорията на щабофицерските чинове и отваря широко вратите към пътя на възходащото си развитие в стълбицата на военната йерархия.[297] Съгласно Заповед № 5/1 юни 1930 г. по Военната академия капитан Грозданов, заемащ постоянната длъжност завеждащ домакинството в 6-то артилерийско отделение се повишава в чин майор, съгласно Царска заповед № 9/15 май 1930 г.[298] Според Заповед № 6/юли 1930 г. по Военната академия относно занятията в полето през летния перод за курсантите от преподавателския курс от трети клас се предвижда да вземат участие в големите дивизионни маневри на Българската армия през 1930 г.[299] Офицерите от трети клас се разделят на три групи за участие в маневрите, в състава на различни дивизии. Майор Грозданов е включен в трета група - към 7-а пехотна Рилска дивизия, с щаб в гр. Дупница.[300]

През периода на следването си във Военната академия, майор Грозданов установява контакти с представители на военно-патриотичната организация Всебългарски съюз „Отец Паисий”, защото в личния архив на генерал-майор Грозданов е съхранен пощенски плик на организацията, адресиран до капитан Грозданов (въпреки че той вече е с чин майор) с дата на клеймото 21 август 1930 г., което свидетелства за кореспонденция между тях. Със Заповед № 7/30 август 1930 г. на началника на Военната академия в изпълнение на строго поверителна заповед на Министъра на войната № 85/13 юни 1930 г. се обявява списъка на офицерите от трети клас заминали на летни занятия. Майор Грозданов е обявен като причислен към щаба на командира на 7-а Рилска дивизия.[301] През същата година майор Грозданов приключва успешно тригодишния курс на обучение като слушател в българската Военна академия. Със Заповед № 8/5 ноември 1930 г. на началника на Военната академия се признават за успешно завършили курса на Военната академия офицерите, които през периода от 1926/27 г. до 1930 г. са следвали и завършили с успех трите класа на преподавателския курс при Военната академия. Майор Грозданов е класиран под № 16 в списъка по успех от общо 23 офицери, като има окончателна средноаритметична оценка 10, 628, а първи е капитан Никола Костов с 11, 397 (максималният бал е 12 000).[302] В същата заповед се съобщава, че завършилите офицери, включително майор Грозданов на 3

295 П а к т а м, л. 47.
296 П а к т а м, л. 49.
297 Р у м е н и н, Румен. Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. том първи – том втори, С, 1996, с. 211.
298 ДВИА, ф.1517, оп. I, а.е. 3, л. 50.
299 П а к т а м, л. 51.
300 П а к т а м, л. 53.
301 П а к т а м, л. 56.
302 П а к т а м, л. 58.

ноември 1930 г. са откомандировани за новото си местоназначение - Щаба на армията.[303] Със същата заповед на майор Грозданов се отпускат пътни и дневни пари за участието му в тактическите заняния през летните практически учения за периода от 15 август до 15 септември 1930 г., когато е командирован в гр. Дупница, към щаба на 7-а Рилска дивизия.[304]

По традиция на офицерите завършили академията се дават няколко специални отличия. Те се зачисляват към Генералния щаб на войската и им се дава почетното звание офицер от Генералния щаб. Също така получават право да носят двойни червени лампази на бричовете и панталоните (като на генералите), черни околожки на фуражките и бели сърмени пагони с черни черти. Всички се зачисляват към предния випуск от Военното училище. Освен това първите двама по успех от випуска се награждават с ордени и получават право да следват в чуждестранна академия. Отличията имат характер преди всичко на морална награда за големите усилия, положени от слушателите през тригодишния курс на следването им. От друга страна те повишават и тяхното самочувствие, защото генералщабните офицери се ползват с особено голямо обаяние и авторитет сред българското общество и войска[305]. На 30 май 1931 г. Министерството на войната и Щабът на армията издават официален диплом № 1916 на майор Никола Грозданов в уверение на това, че той е завършил с успех курса на Военната академия през учебната 1929/1930 г. с обща средна бележка 10, 628. Дипломът е обгербван с марка на стойност 50 лв., подпечатан е с два печата на Министерството войната, Щабът на армията и е подписан от министъра на войната генерал-лейтенант Александър Кисьов.

6. Стаж във висшите военни органи на управление. Усъвършенстване на уменията на длъжността офицер от Генералния щаб. Военен аташе на Царство България за Румъния и Полша с постоянно седалище в Букурещ (1931 – 1938 г.)

Съгласно Заповед № 8/10 октомври 1931 по Военната академия (на началника на Преподавателския курс), чл. 1, се обявява списъка на преподавателите, асистентите и ръководителите на практическите занятия във Преподавателския курс към Военната академия през учебната 1931/1932 г. Според списъка майор Грозданов е асистент по военна организация за първи курс (академията има само първи и трети курс, очевидно втория е практически). Освен това от същата година вече има и интендантски отдел, но майор Грозданов преподава към по-авторитетния генералщабен (бившия преподавателски) отдел.[306]

На 27 октомври 1931 г. майор Грозданов получава задание за решаване на тактическа задача № 1, предназначена за младшите офицери от Софийския укрепен пункт през учебната 1931/1932 г. На разположения в района на Радомир 12-ти пехотен Балкански полк, усилен с 1-во отделение от 8-и артилерийски полк и една пионерна рота се поставя за цел да настъпи на запад и да заеме изходни позиции за настъпление на 28 октомври през линиите: в. Остри връх (1002 м.) – в. Църнча (874 м.); в. Букова глава (955 м.) – в. Кръст (970 м.); в. Барие (980 м.) – в. Клепало (1064 м.), с цел да охранява движението на армията от към Трън. В срок до 6 ноември 1931 г. от майор Грозданов се изисква да представи пис-

303 П а к т а м, л. 59.
304 П а к т а м.
305Х р и с т о в, Димитър. Към въпроса..., с. 199.
306 ДВИА, ф.1517, оп. I, а.е. 3, л. 95.

мено оценка на обстановката, решение на предстоящото действие, заповеди, донесения и други нареждания, кроки за положението на усиления пехотен полк 4 ч. след тръгване от квартирния район.[307]

В началото на ноември 1931 г. майор Грозданов участва в полски поездки с офицери от 36-ти випуск на Военното училище в София, които са завършили заедно с 35-ти „Рилски" випуск и подпоручик Грозданов през 1915 г. Не е съхранено тактическото задание, което е възложено на майор Грозданов, но затова пък твърде показателно за неговите умствени възможности и командни качества са изследванията на данните за формиране на решението, анализа на обстановката и решението. Майор Грозданов изтъква, че съгласно заповяданата задача, замисълът на по-висшето командване е да се стабилизира разклатения десен фланг на 25-ти пехотен полк и да се запълни празнината между него и 6-ти пехотен полк, докато пристигнат очакваните подкрепления. Изпълнението на този замисъл лежи само върху дружината, подкрепена от съседите си. Неизпълнението или несполучливото изпълнение на замисъла води до компрометиране отбраната на 25-ти пехотен полк и на цялата позиция. Тъй като в заданието не са определени изрично нито начина на действието, нито временните и пространствени рамки, то е ясно, че замисълът може да бъде изпълнен само чрез нападение веднага към десния фланг на 25-ти пехотен полк. За да се изтласка противника и да се осигури десния фланг на този полк трябва да се достигне такава линия, която да бъде извън този фланг, но така че да се гарантира тясна огнева връзка със същия фланг, а също така огнева връзка с нашите части при с. Алдомировци. Решението на майор Грозданов като командващ дружината е: незабавно изнасяне на дружината в обща посока към десния фланг на 25-ти пехотен полк с готовност за атака с цел да се изтласка проникналия противник и да се осигури същия фланг. Твърде поучителен е и направения анализ и оценка на конкретната действителна обстановка, допълнен с указания за начина на действие. В заключение, майор Грозданов завършва с призив, насочен към укрепване моралната подготовка на своите войски. Борбата трябва да се води под лозунга: „От нас зависи съдбата на Сливнишката позиция и съдбата на Отечеството". „Смелост и бързина".[308]

На 27 ноември 1931 г. майор Грозданов извършва учение с кадрите, т.е. офицерите и подофицерите на 1-во 10,5 см. Д30 моторизирано отделение. Майор Грозданов решава тактическата задача в качеството си на командир на отделението, като съставя подробна реляция за действията на отделението. Съставът на отделението включва бойна част от 3 батареи, от които 2 фиктивни, а другата в нормален състав. Взвод за командване и свръзки липсва, а се използва отделението за командване на 1-ва батарея. След получаването на съответната заповед от командира на 4-ти дивизионен артилерийски полк при казармите на Софийския укрепен пункт, въз основа на задачата и оценката на обстановката, майор Грозданов решава: отделението да настъпи веднага по пътя София – с. Слатина – шосето за с. Горубляне – с. Горни Лозен и да достигне заповядания район, където да заеме позиция като се приготви за неутрализиране противниковата артилерия в участъка на дивизията. В 7 ч. и 40 м. майор Грозданов дава устни нареждания пред батарейните командири и батарейните офицери. Той определя превързочното място за отделението. След получаване на

307 Т а к т и ч е с к а задача № 1 за младшите офицери от Софийския укрепен пункт през учебната 1931/1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

308 П о л с к и поездки с 36-ти випуск на Военното училище. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

заповедта от началника на 4-ти дивизионен артилерийски полк за координатно начало на действията, майор Грозданов нарежда на командира на 1-ва батарея да започне пристрелка с артилерийската инструментална батарея по зададени координати. След получаване на известие за противников успех в ляво от полка и по заповед на командира на 4-ти артилерийски полк, майор Грозданов заповядва на батареите от 1-во отделение да се оттеглят на по-задни позиции, а самият той се отправя на разузнаване заедно с батарейните офицери и необходимите органи. Същевременно са дадени разпореждания за оттегляне на домакинския и боен обоз и за евакуиране на ранените и болните, а превързочното място се закрива.[309]

През декември 1931 г. майор Грозданов е зачислен на щабен стаж като офицер от Генералния щаб, който включва решаването на няколко тактически задачи по карта във Военната академия. Тактическо задание № 10 се състои от организиране на пехотно разузнаване на пехотен полк. След получаването на информация за определена фактическа обстановка майор Грозданов, трябва да разработи план и заповеди за разузнаването на 9-ти пехотен полк, придружени от схема за разположението на разузнавателните органи. След решаването на тази тактическа задача, майор Грозданов получава й допълнително задание към чието разрешаване се изисква разработването на заповед от него като командир на пехотен полк, на 2-ра дружина и схема на разузнавателните органи на 2-ра дружина.[310]

През януари 1932 г. подполковник Грозданов служи в 6-ти дивизионен артилерийски полк, като вече е зачислен към Генералния щаб.[311] През зимата на 1932 г. майор Грозданов се обучава в Школата за дружинни командири при Щаба на армията. Характерно тактическо задание от този период е това под номер № 17, придружено от карта с М 1:40 000 на района Брезник – Радомир. Учебната цел на заданието е произвеждане на нощен удар. Съгласно Общото положение на 25 януари 1932 г. след жестоки боеве на линията с. Алдомировци – в. Градище – Свети Илия (к. 1016) – Брезник – с. Сопица, „синята" армия удържа позициите си. Очакват се да пристигнат подкрепления откъм София на 26 януари по обяд в района на с. Сливница и с. Расник. Южно от линията Свети Илия (к. 1016) – в. Острика (к. 922) действа 2-ра „синя" дивизия. Левият й фланг е задържал привечер с големи усилия, района на с. Сопица и гребена североизточно от с. Велковци. По целия фронт противника е в контакт с нея. Към 12 ч. на 25 януари негова част в състав от около пехотна дружина е заела к. 738, разположена южно от с. Велковци и в. Стража (к. 793), като се е опитала да застраши фланга на дивизията, но, вследствие на точния артилерийски огън от батареите на последната, не е могла да напредне и е започнала да се окопава на посочените височини. За осигуряване на крайния си ляв фланг и запазване посоката за с. Мешица, командирът на 2-ра дивизия е насочил последните си разполагаеми части към фронта с. Велковци – с. Богданов дол, като южно от линията с. Ярджилевци включително и к. 809, източно от с. Витановци, са насочени два ескадрона.

Според частното положение, 1-ва дружина от 9-ти пехотен полк с две планински батареи, една пионерна рота, минохвърграчен взвод и един прожектор, намираща се около к.

---

309 Р е л я ц и я за действията на 1-во 10,5 см. Д/30 моторизирано отделение при учението с кадри на 27 ноември 1931 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

310 Т а к т и ч е с к о задание № 10. Пехотно разузнаване. 1931 – 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

311 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 101, л. 339.

831, 3 км. източно от с. Мешица, на 25 януари към 14 ч. е била насочена от командира на 2-ра „синя" дивизия със задача да отхвърли противника от района к. 738 – в. Стража (к. 793), да овладее същия район и да охранява фланга на дивизията от противника, настъпващ от югозапад. След като водила упорит бой с противника, заемащ в. Стража и к. 738, дружината успява до свечеряване да овладее района до линията с. Зидарци – с. Велковци, на около 300 м. от противника. Поради силния неприятелски огън, въпреки направените опити, тя не може повече да напредва. Към 17 ч. и 30 м. на 25 януари се създава следната обстановка: противника, доста разстроен и понесъл тежки загуби, проявява големи усилия да спре напора на дружината. С около една рота, усилена с тежки картечници той отбранява в. Стража, като самата височина и източните й склонове се отбраняват упорито от около взвод с тежки картечници; също около взвод с картечници се е задържал по югоизточните склонове на тази височина. Други противникови части (около една рота с тежки картечници) отбраняват двете малки височини на североизточния склон на в. Стража, също к. 738 и височината непосредствено източно от нея. 1-ва дружина от 9-ти пехотен полк има следното разположение: 2-ра рота е на продълговатата височина южно от източната покрайнина на с. Велковци срещу силния противников картечен огън откъм височината източно от к. 738 и откъм височината североизточно от в. Стража; 1-ва рота е на гребена на височината непосредствено северно от с. Зидарци и самото село срещу картечния огън на противника от в. Стража и югоизточния й склон; 3-та рота е в долчинката, северно от надписа „Зидарци" на картата; пионерната рота е на втория гребен източно от с. Зидарци (около кръстопътя); картечната рота е разположена с по един взвод в района на 1-ва и 2-ра роти, а с другия взвод в района на 3-та рота, на гребена пред нея, откъдето подкрепя 2-ра рота; минохвърлачния взвод се намира в долчинката непосредствено северно от надписа „Зидарци" на картата; пехотния артилерийски взвод – на гребена зад 3-та рота.

Планинското отделение (2 батареи) води огън от позицията си в района на к. 753 (североизточно от с. Велковци), главно по разкритите до момента картечни огневи гнезда на противника. За прожектора е разузната позиция на гребена източно от с. Зидарци. Командният пункт на дружинния командир е разположен на кръстопътя с. Велковци – с. Витановци с втория гребен източно от с. Зидарци. Към 17 ч. и 45 м. майор Грозданов, като командир на дружината получава заповед от командващия 2-ра пехотна дивизия. Според наличните разузнавателни сведения противника привлича силни подкрепления и се очаква на следващия ден да продължи атаката си. Дивизията задържа здраво позицията си и ще я отбранява упорито. 21-ви пехотен полк, чийто ляв фланг се е огънал източно от с. Сопица и с. Велковци, засилен с ново подкрепление, ще произведе през нощта на 25 срещу 26 януари частична контраатака, за да прогони противника от завладените от него пунктове: к. 800 и двете височини южно от с. Сопица и височината 800 м. западно от с. Велковци. Задачата на дружината е да бъде готова на разсъмване на 26 януари да отбие всякакво възможно противниково настъпление. Дивизионният свързочен възел за дружината да се установи в с. Расник, а по-късно през вечерта там да се разположи и предавателното място за бойни и хранителни припаси.[312]

В хода на разработване решението си на задачата, майор Грозданов съставя писмено изследване на данните за формиране на решението. В него е интересна последователност-

312 Т а к т и ч е с к о задание № 17. Карта 1:40 000 с учебна цел – нощен удар. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

та на разсъжденията му и методиката на изследване, анализиране и вземане на решение за тактическата задача, поради което ще цитираме извадки от него. Според майор Грозданов ако подчинената му дружина не изпълни задачата си незабавно, тя ще даде възможност на противника пред нея да се съвземе, да усили позицията си и чрез пристигнали подкрепления през нощта, да затвърди положението си и на другия ден сутринта да застраши решително фланга и тила на дивизията. Ако изпълни задачата си ще заеме много удобно положение за следващия ден, както за огневи действия, така и за наблюдение и ще бъде в състояние да съдейства здраво на дивизията в упоритата отбрана. Следователно характера на действието трябва да бъде – нападение. Въз основа на възложената задача, майор Грозданов счита, че дружината трябва да извърши нощно нападение и завладее района на височината с к. 738 – в. Стража, с цел да осигури левия фланг на дивизията. По-нататък майор Грозданов анализира конкретната обстановка. Собствената дружина разполага с достатъчно сили по количество и състав, за да може да изпълни задачата си. Тя отстои на около 300 м. от противника, на което разстояние тя е достигнала чрез успешен дневен бой, който не е довършила привечер, следователно тя е в изгодна ситуация за един нощен удар. Затова бойния ред на дружината трябва да бъде по-събран като се намалят междините и разстоянията. Досега тежестта на усилията е била насочена на левия фланг, с оглед поставената задача тази главна посока за действие трябва да се запази. Количеството на пехотата в дружината (3 пехотни роти) благоприятства организирането на отделни удари насочени всеки един да овладее отделен обект. Артилерията има възможност да подготви и подкрепи нощния удар, защото и с двете си батареи е обстрелвала в края на деня евентуалните обекти за удара. Така, както е разположена, тя има възможност да съсредоточи огъня по целия участък на дружината и главно по в. Стража и к. 738. Минохвърграчките, понеже са стреляли през деня, също могат да участват в подготовката при необходимост по известните противникови картечни огневи центрове. Минохвърграчките и тежките картечници имат възможност да подпомогнат огнево живата сила. Пехотните оръдия ще се използват най-добре в първия момент, след засилване на заетата противникова позиция.

Моралът на дружината е повишен, като той компенсира понесените до сега загуби и физическата умора. Поради това, за да може личния състава да се подготви за предстоящия нощен удар, последният не трябва да се произведе веднага след смрачаване, а малко по-късно през нощта. Допълнителната подготовка трябва да се състои: а) в поставяне ротите точно срещу обектите им; б) в уреждане на сигурна връзка с артилерията чрез цветни ракети, с прожектора и между различните поделения на дружината с единични или двойни постове; в) вземане мерки за запазване на голяма тишина, поне до започване на удара, за запазване на тайна; г) вземане на мерки за разпознаване на своите чрез условни думи и завързване бели кърпи на ръката. Бойните действия на дружината трябва да бъдат насочени изключително към овладяване на заповяданата линия, откъдето тя може да съдейства на дивизията като охранява фланга й. Поставената й задача, дружината трябва да постигне със своите сили, защото тя е в състояние да я изпълни. Първоначалното решение може да се допълни с по-точните данни за характера на действието – нощен удар и проявяване на главните усилия на левия фланг.

Майор Грозданов анализира щателно и местността, където ще се развиват предстоящите действия. Той изтъква, че линията с. Велковци – с. Зидарци е удобна и позволява поставянето на частите точно срещу обектите им, от които трябва да се започне удара

срещу противника. Дружината трябва да овладее две важни височини: в. Стража и к. 738. Удобни подстъпи към в. Стража има през с. Зидарци и лъжчината на запад от последното; към височината с к. 738 – през южната покрайнина на с. Велковци. Пътищата и подстъпите са по-прикрити откъм левия фланг и облекчават снабдяването на същия. Оценката на местността налага заключението, че като обект за завладяване с нощен удар се явяват: в. Стража – за 2-ра рота; к. 738 – за 1-ва рота.

По-нататък майор Грозданов изследва задълбочено силите, средствата и разположението на противника. Неговите организации и огневи центрове се очертават на в. Стража и к. 738, както и по склоновете им. Те се подсилват от артилерийския огън откъм с. Селищен дол. Най-чувствителното място за противника се явява масива Стража, овладяването на който ще разстрои окончателно положението му пред дружината. По сили и състав противника е приблизително равностоен на нашата дружина. Трябва да се използва нощта, за да се намалят загубите и се прикрият силите. Най-опасно е ако противника получи подкреплевия. След като е решил на следващия ден да продължи настъплението си от сегашната линия, той навярно ще вземе мерки, за да се организира на бързо и противопостави на нашия удар през нощта. Следователно противника ще бъде бодър и сигурно ще осветява предпозиционното пространство с ракети, може би и с прожектори. При това положение, нощния удар с пълна изненада от наша страна няма изгледи за сигурна сполука. Затова удара трябва да се произведе при артилерийска подкрепа, като окончателното решение на майор Грозданов е: в 1 ч. на 26 януари 1932 г. дружината, да извърши нощен удар в участъка със северна граница: южната половина на с. Велковци, вкл. к. 738 и южна: с. Зидарци вкл. – 700 м. южно от в. Стража, за да овладее и се затвърди на височините Стража (к. 793) и к. 738, с цел да осигури левия фланг на дивизията. Тежестта на главните усилия да бъде насочена в посоката с. Зидарци – в. Стража.

В настоящия документ майор Грозданов разработва и план за действие. Особено характерни в него са разпределението, групировката и усилването. Трябва да се усъвършенства досегашното разузнаване и допълнително да се разузнава от ротите за противника, дислоциран по в. Стража и к. 738, за местността и посоките на удара. Бойната част е в състав: 1-ва и 3-та роти с по един тежкокартечен взвод, картечната рота – един взвод – с пехотния оръдеен взвод и минохвъргачния взвод във втора линия в междината между двете роти. Резервът в състав: 3-та рота и пионерната рота зад и близо до левия фланг на 1-ва рота. Артилерийското отделение да се разположи на позиция около к. 753. Прожекторът да се разположи на позиция на гребена източно от с. Зидарци. Бойният и домакинският обоз да се разположат в с. Мещица. След това майор Грозданов анализира частните задачи, чието разглеждане надхвърля рамките на настоящото изследване. В плана, обаче, се дават подробни указания за осигуряването на предстоящия нощен удар. Разузнаването трябва да бъде земно, бойно и да се води по ротно. 1-ва рота трябва да назначи за охрана на южния фланг едно леко картечно отделение. За осигуряване на необходимата маскировка, до и през време на удара трябва да цари пълна тишина. Да няма никаква употреба на светлини от частите, същевременно да се извърши предпазване от осветяване откъм в. Стража и к. 738. Особено внимание се обръща на осигуряването на надеждна и навременна свръзка. При заемане на обектите си ротите подават двойни ракети (червени и бели) неколкократно. След завладяване на обектите, да се възстанови бързо реда и да се организират частите за упорита отбрана, като се избягват сгъстените строеве, предвид опасността от противни-

кови огневи урагани. При преждевременно откриване на удара, да се развива енергично същия, защото артилерията ще съдейства мощно. При силна съпротива от противника – упорито да се задържа овладяната позиция. Като знак за разпознаване на своите се утвърждава бяла кърпа на лявата ръка. Своевременно да се вземат мерки за предотвратяване на дезертьорството и на възможността за залавяне на наши войници от противника. Майор Грозданов устройва и начините и пунктовете за логистичното осигуряване на дружината. По отношение моралната подготовка той подчертава, че на всички военнослужещи трябва да се обясни решителното значение на предстоящия удар и необходимостта да се победи противника и дружината да се затвърди на линията в. Стража – к. 738, преди той да се е заселил и укрепил на нея.[313]

Завършващият елемент от дейността на майор Грозданов по решаването на тактическо задание № 17 представляват нарежданията му като командир на 1-ва дружина от 9-ти пехотен полк. Първата заповед е предадена устно на командирите на ротите и артилерийското отделение в 19 ч. на 25 януари, след което е вписана в полската книжка за донесения. Според нея, противника заема с около една рота с тежки картечници в. Стража и склоновете й на изток и югоизток; с около една рота с тежки картечници заема двете малки височини североизточно от в. Стража, к. 738 и височината източно от нея, като се очаква утре да премине в общо настъпление. Нашата дивизия удържа здраво позицията си; 21-ви пехотен полк е засилен с ново подкрепление и през нощта на 25 срещу 26 януари ще контраатакува, за да овладее к. 800, двете височини южно от с. Сопица и височината 600 м западно от с. Велковци. Задачата на дружината остава същата, като тя трябва да бъде готова на разсъмване на 26 януари да отбие всяко противниково нападение. 2-ра рота с един тежко картечен взвод трябва да настъпи в 1 ч. на 26 януари и завладе к. 738, като достигне в дълбочина до проектираното шосе за с. Велковци, а след това да се подготви за отбиване на противникови контраудари. 1-ва рота с един тежко картечен взвод, в 1 ч. и 15 м. на 26 януари да нападне и завладее в. Стража, като достигне на 400 м. западно от тази височина; след това да се затвърди и подготви за посрещане евентуални контраудари на противника; картечната рота трябва да бъде готова да съдейства към участъка на 1-ва и 2-ра роти по в. Стража и особено по к. 738 при даден сигнал от тези роти. След завладяване на к. 738 и на в. Стража да се изнесе на южния склон на последната. Минохвърграчният взвод да бъде готов да съдейства, при поискване от 1-ва рота по в. Стража и югоизточния склон. След завладяване на тази височина да се изнесе в района източно от същата. Пехотният оръдеен взвод да се подготви да съдейства, при поискване от 1-ва рота по в. Стража и при поискване от 1-ва и 2-ра роти на височината 800 м. североизточно от в. Стража. След завладяване на последната височина да се изнесе в района на същата. Артилерийското отделение да подкрепи удара, като съсредоточи огъня си от 1 ч. и 10 м. до 1 ч. и 15 м. по в. Стража, след което по даден сигнал от 1-ва рота да удължи огъня и образува преграда зад същата височина. Да бъде готово да съдейства по даден сигнал от предните роти, за отбиване вероятни контраудари, особено в посока на в. Стража; да бъде готово да съсредоточава огъня евентуално по района северно от с. Ярджиловци и по този източно от с. Селищен дол; също така, при поискване, за съсредоточаване на огъня си по противниковите батареи около Селищен дол. 3-та пехотна и пионерната рота да настъпят в посока с. Зидарци – в. Стража, в близост

313 И з с л е д в а н е данните за формиране решението. По тактическо задание № 17. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

до фланга на 1-ва рота, с готовност за съдействие на последната.[314]

Като част от дейността на майор Грозданов като офицер на стаж към Генералния щаб може да бъде отбелязано и участието му в тактическо задание № 1 по карта М 1:126 000 на 18 април 1932 г. Съгласно общото положение, след двудневни боеве, „червените" войски са достигнали линията: с. Беглеш – к. 170 – с. Дойренци – Юрюклери и на изток, претърпели са поражение и на 17 април през нощта са се оттеглили в обща посока на север. 9-та пехотна „синя" дивизия, овладява позиция на линията: к. 170 – с. Пирдилово – к. 204,3 – с. Слатино и нощува на нея. Съгласно частното положение, 17-ти пехотен полк, който е действал на десния фланг на 9-та пехотна дивизия е занощувал в района на к. 204,3 (северно от с. Вълково) и западно и източно от него. Командирът на полка получава заповед от дивизионния командир. Съобщава се, че съприкосновението с разбития през нощта противник е изгубено. На 18 април 9-та пехотна дивизия ще настъпи и преследва противника в участъка със западна граница: с. Катунец, включително – с. Карагуй, изключено – Плевен, включително – с. Буковлък, включително – с. Коприва, включително, и източна граница: с. Вълково, включително – с. Бохот, включително – с. Горно Велико, включително – с. Коиловци изключено – с. Мечка, вкл., с цел да разбие противника, като го настигне и го отхвърли на северозапад.

Първата линия за достигане: с. Карагуй – Ралево – к. 177 (южно от с. Бохот); втора линия – с. Кришин (южно от с. Плевен) – Царский рид. 17-ти пехотен полк трябва да настъпи в участъка на дивизията източно от линията: с. Пирдилово, изключено – к. 170, изключено – к. 170 – Царский ред, включително – Ибраим бей табия, изключено – с. Върбица, изключено – к. 99, вкллючително по пътя за с. Богот – Тученица – Гривица. Свръзките се осъществяват по оста с. Пирдилово – с. Учен Дол – Плевен.

Тактическо задание № 1 е придружено с едно допълнително задание. Според него, когато предната охрана на 17-ти пехотен полк, усилена с една возима оръдейна батарея, една пионерна рота и един минохвъргачен взвод, е достигнала линията на с. Тученица, командира на същата получава заповед от командира на полка, в която се описва положението на противника и на собствените сили, като се изисква дружината да се разположи при редута Александър и охранява полка на линията: к. 122 и гребените северозападно и югоизточно от нея. Линията за разузнаване е: к. 99 – с. Коиловци. Крайният свързочен възел за дружината е – с. Гривица. Дивизионното предавателно място е в с. Радишево. Като ръководител на тактическото задание, майор Грозданов посочва, че командира на полка изисква: 1) решение на командира на дружината; 2) разпореждания на същия; 3) да се покаже разположението на дружината на схема.[315]

Тактическо задание № 12 включва действие на предна дружина в срещен бой, при изяснена обстановка. В този случай, майор Грозданов трябва да разработи решението на командира на предната охрана, като заместник на командира на 9-ти пехотен полк и като командир на предната дружина, придружено от плана за действията и съответните му разпореждания със схема на разположението на полка и дружината. Това тактическо задание също е доразвито, чрез поставяне на допълнително задание към него, относно срещен бой.

314 Н а р е ж д а н и я на командира на 1-ва дружина от 9-ти пехотен полк. По тактическо задание № 17. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

315 Т а к т и ч е с к о задание № 1 от 18 април 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

То изисква от майор Грозданов да разработи решението на командирите на 1-ва и 2-ра дружина, като командири на усиления 9-ти пехотен полк и като командири на своите дружини, придружени от техните заповеди.[316]

На същия ден, 18 април 1932 г. майор Грозданов участва в разработването и на Тактическо задание № 3, по карта с М 1:126 000. Общото положение е следното: червените войски, след неуспешни боеве южно от Плевен, са се оттеглили на линията: Марашки Тръстеник – Биволари – Редута Крайово – с. Върбица – с. Коиловци, където се организират за отбрана. 4-ти пехотен полк, действащ в състава на 9-та пехотна дивизия, след отхвърляне на червените северно от Плевен, а достигнал на 17 април вечерта на линията: Баш табия (източно от Плевен) – кладенецът около 1,5 км югоизточно от редута Гривица. 1-ва дружина от 4-ти пехотен полк с един минохвъргачен взвод на 17 април вечерта заема района Баш табия (източно от Плевен) – Араб Табия – Ибрахим бей табия. На 18 април в 5 ч. командирът на дружината получава заповед от командира на полка, в която се дава положението на противниковата и собствената страна. Дружината трябва да се изнесе в района на Хайри бей табия – Баш табия и атакува противника със западна граница: пътят, който преминава през буква „ъ" на надписа „Сюлейман Паша Табия", покрай буква „о" на надписа „Крайово – с. Бръшляница, включително и източно Баш табия, включително – с. Върбица, включително к. 99, включително буквата „л" от надписа „Г. Бръшляница" и достигне района на хребета с редута непосредствено северно от с. Върбица с готовност за действие към к. 87 и в. Г. Бръшляница. Източно от линията с. Гривица – с. Коиловци, включително действат други наши части. Източно ще действа 2-ра дружина от полка, а 3-та дружина ще следва зад 1-ва дружина. Дружината ще се подкрепи от 1-во возимо оръдейно отделение с команден пункт Баш табия[317] Като ръководител на занятието майор Грозданов изисква решението на командира на дружината, разпорежданията му и схема на положението на дружината при получаване заповедта, както и за положението и в момента на атаката

През ноември и декември 1932 г. в Щаба на армията се провежда военна игра. В тази връзка е изработено поверително разпределение на офицерите от Щаба на армията за военната игра. Майор Никола Грозданов е включен в състава на Главното ръководство. Главен ръководител е генерал Никола Бакърджиев. Майор Грозданов е в състава на разузнавателното отделение, заедно с полковник Кръстю Маринов.[318] Военната игра започва на 12 ноември 1932 г. с връчване от отправната секция на заданията до командванията на синята и червената страна чрез ръководителите на страните. На 14 ноември от сутринта до 17 ч. вечерта командванията на страните решават възложените им тактически задачи. След това армейските командвания връчват разпорежданията си до дивизионните командвания и представят решенията си на ръководителя на страната и в Главното ръководство, чрез отправната секция на последното. Ръководителите на страните разучават действията на армейските командвания за разбора. На 15 ноември през целия ден командванията на дивизиите – всяко дивизионно командване в отделна стая – решават възложените им задания,

316 Т а к т и ч е с к о задание № 12. Действие на предната дружина в срещния бой, при изяснена обстановка. 1931 – 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

317 Т а к т и ч е с к о задание № 3 от 18 април 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

318 П о в е р и т е л н о разпределение на офицерите от Щаба на армията за военната игра през м. ноември и декември 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

а в 17 ч. дивизионните командири връчват разпорежданията на подчинените си и представят по един екземпляр от работата си на ръководителя на дивизията, който прави нужните проучвания за разбора. На 16 ноември до 11 ч. командирите на полкове и приравнените им офицери решават възложените им задания, а след половин час връчват разпорежданията си до подчинените им командири и представят по един екземпляр до командирите на полковете и приравнените, които правят необходимите разучавания за разбора. На 17 ноември до 11 ч. решават тактическите си задания командирите на ротите и приравнените им, а след половин час връчват по един екземпляр от работите си на непосредствените си командири, които правят необходимите разучавания за разбора. Дейността на Главното ръководство, в чийто състав е включен майор Грозданов започва на 16 ноември в 10 ч. сутринта с доклад до Главния ръководител от началниците на поделенията на Главното ръководство за развитите действия до този момент от I-ви ход. След това, Главния ръководител дава указания за съставяне на II-ри ход. На 17 ноември в 10 ч. сутринта началниците на поделенията на Главното ръководство докладват на Главния ръководител по съставения II-ри ход. След това се връчва II-ри ход и се разпределя времето за действие.[319]

През 1933 г. майор Грозданов е зачислен в Школата за дружинни командири в София, към Военното училище. В нея той преминава няколкомесечно обучение по време на което трябва да придобие умения и навици за командване на пехотна дружина или друга пехотна част приравнена към нея. Най-голямо внимание се обръща на решаването на различни тактически задания в мащаб на пехотна дружина. Тактическите задачи биват по картата или на полеви условия, но без войски. Примерната структура на едно тактическо задание с изискванията, поставени пред ръководещия занятието офицер, какъвто е майор Грозданов. Първо се излага общото положение на театъра на военните действия. След това, частното положение на участъка, заеман от пехотната дружина, обикновено усилена с една батарея (планинска или полска в зависимост от местността на театъра на военните действия), един пионерен взвод и конния разузнавателен взвод. След описанието на частното положение се поставят условията за решаване на задачата: решение от съответния командир, плана за действие и разпорежданията на командира. В раздела оценка на положението се излага в подробности действителната обстановка, при отчитане на всички фактори, които влияят върху нея: същност и анализ на задачата, последвани от решението на съответния командир; анализ на собствените сили (физическо състояние на личния състав, бойна численост и материално-техническо обезпечаване, морално-психологическо състояние на личния състав); характеристика на местността – релеф, пътища, водни прегради, мостове, източници на питейна вода и дървен материал и т.н.; анализ на метеорологичната обстановка – време, възможности за действие на авиацията; характеристика на числеността и възможностите на противника. В раздела за плана за изпълнение на решението от съответния офицер има няколко пункта, които трябва да се разработят задължително. Това са: групировка на собствените сили и частни задачи на отделните подразделения (трябва да се укаже порядъка на движение и действия на предната охрана, главните сили и страничните стражени отряди); организация на разузнаването; на охранението (включително въздушна и газова); на свръзките със съседните части, на снабдяването с бойни и хранителни припаси. В последния раздел от изложението на задачата се дават разпорежданията на команди-

319 В о е н н а игра в Щаба на армията през ноември и декември 1932 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ра, който решава тактическото задание – обикновено писмена заповед.[320]

Пример за подобно тактическо задание по карта в мащаб до дружина, ръководено от майор Грозданов е това от 29 февруари 1933 г. То се развива при следното общо положение: след бой западно от Брезник 1 пехотен усилен полк е успял да се откъсне от противника и се оттегля южно от линията: в. Острика (к.932) – с. Мала Раковица – с. Клисура, всички включени, по пътя гр. Брезник – южно от в. Градище (к. 1046) – в. Без Глав – Мах. Радово – с. Градоман, за да заеме позиция на линията с. Вердикалино – манастира „Света Троица". Частното разположение на 1-ва дружина от 1-ви полк, усилена с една дълга моторна батарея, една полска батарея и една пионерна рота, се оттегля по същия път като задна охрана на полка. В тилна стража са отделени една пехотна рота с един тежкокартечен взвод. Задачата на дружината е да достигне линията Кръстато дърво (к. 1029) – к. 958 – к. 908, които при силен натиск от противника, да задържи до разсъмване на 1 март. Към 15 ч., когато задната охрана е достигнала с челото си разклонът южно от Кръстато дърво, тилната й страна е обстреляна от противникова батарея откъм с. Бабица. От решаващия задачата се иска да даде предварителните си разпореждания на задната охрана при приближаването линията на в. Кръстато дърво, както и решението и разпореждането му в момента на откриване на противниковата стрелба. Освен това, се изискват предварителните решения и нареждания на командира на артилерийското отделение, заедно с разпорежданията му, когато противниковата артилерия обстрелва тилната стража. Решението трябва да съдържа и предварителните нареждания на ротните и батарейните командири, също при започване неприятелската стрелба.[321] Освен това през периода на обучението си в Школата за дружинни командири майор Грозданов решава тактически задания и по срещен бой, нападателен бой и пехотно разузнаване.

През юни 1933 г. майор Грозданов подписва като началник на отделение в Щаба на армията - Министерството на войната писмо № 364 до българския военен аташе в Букурещ относно награждаване на румънски и германски строителни специалисти, работили за изграждането и поддържането на българските военни гробове в Румъния.[322] В началото на септември 1933 г. офицерите от курса в Школата за дружинни командири в София участват в полски поездки. По време на тях също са решавани тактически задания, но в по-голям мащаб – до отделна армия. Тактическата задача от подобен тип, решавана от майор Грозданов съдържа няколко раздела. В общото положение се излага неблагоприятното политическо положение на Балканите, което предизвиква съсредоточението на противостоящите страни на българо-гръцката и българо-югославската граница. Съсредоточението на една отделна армия на определен театър на военните действия е показано по пехотни дивизии. Отделно е изложено и съсредоточението на армейския тежки артилерийски полк и армейския въздухоплавателен парк. Частното положение включва съсредоточението на една пехотна дивизия в определен район, състава и задачата й. Упоменати са частите, които са натоварени с прикриване на мобилизацията, и районите, които трябва да отбраняват. В

320 Т а к т и ч е с к о задание № 3. Сборник с тактически задания и решения на майор Грозданов от Школата за дружинни командири в София през 1933 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

321 Т а к т и ч е с к о задание № ...Бой на усилена пехотна дружина в задна охрана. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

322 ДВИА, ф.23, оп. I, а.е. 281 , л. 109.

същия раздел на офицера, изпълняващ ролята на командир на пехотна дивизия се предава заповедта на командуващия армията. Тя съдържа всички конкретни цели и задачи пред дивизиите в състава на армията, включително организацията на осигуряването, разузнаването, свръзките и инженерната подготовка на операцията. При описанието на частното положение се добавят и извадки от снабдителната заповед по отделната армия, в която се регламентира организацията и задачите на етепните служби, интендантското снабдяване, огнестрелното снабдяване и санитарната служба. Задачата, която се иска от майор Грозданов е да разработи и нанесе на скица 1:100 000 изходното положение на отделната дивизия до пехотен полк, артилерийско отделение, отделни дружини и всички дивизионни служби; писмено решение, план и писмени разпореждания по тактиката и снабдяването.[323]

Със заповед № 91/28 декември 1933 г. на командира на 8-и пехотен Тунджански полк, както е явното име на иначе възстановената 8-а пехотна Тунджанска дивизия на майор Никола Грозданов, като прикомандирован офицер са изплатени 536 лв. дневни пари за пътуването и престоя му в гр. Пловдив за 2 и 1/2 дни.[324] Документът свидетелства, че по това време майор Грозданов се е завърнал на служба в поделение в родния си град Стара Загора. Съгласно заповед № 27/26 април 1934 г. на командира на 8-а Тунджанска дивизия майор Грозданов е командирован за 8 дни и половина до Сливен, за което получава дневни пари в размер на 1162 лв.[325]

На 15 май 1934 г. майор Никола Грозданов е произведен в чин подполковник от Генералния щаб, а служи като началник-щаб на 8-а пехотна Тунджанска дивизия, с щаб в родния му град Стара Загора.[326] На тази важна длъжност той получава месечно възнаграждение от 7750 лв. до август 1934 г., а след това по 8350 лв. до май 1935 г. От тези суми всеки месец му се удържат по 418 лв.[327] за вноски към офицерската взаимо-спомагателна каса, в която той членува от 4 юли 1933 г. Тези финансови сведения са извлечени от членската книжка на подполковник Грозданов в Офицерската взаимноспомагателна каса. Малко по-различни са данните в архивното дело на 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Там виждаме, че майор Грозданов (все още е записван така, въпреки че производството му в чин подполковник е извършено) е поставен на 4 място в списъка на офицерите от 8-и пехотен Тунджански полк за юни 1934 г., на длъжност командир на пехотна дружина. Като такъв са му изплатени 5010 лв. месечна заплата плюс добавка от 960 лв. или всичко 5970 лв, а има удръжки - 611 лв, или всичко чистата сума за получаване е 5359 лв. Също така е посочено, че тогава майор Грозданов официално е приведен от Министерството на войната в щаба на 8-а Тунджанска дивизия.[328]

Поради крайно неблагоприятното финансово положение на българския офицерски корпус, възникнало в резултат на Ньойския мирен договор, през 30-те години се създава офицерската взаимо-спомагателна каса. Тъй като възнагражденията им не са особено ви-

---

323 П о л с к и поездки 1933 г. Тактическо задание № 1. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

324 ДВИА., ф. 321, оп. I, а.е. 65., л. 130.

325 П а к т а м., л. 162.

326 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 101, л. 223.

327 Ч л е н с к а книжка на майор Никола Грозданов на офицерска взаимо-спомагателна каса при Министерството на войната – София.

328 ДВИА., ф. 321, оп. I, а.е. 65., л. 138.

соки, а стандарта на живота в България е близък до европейския, и по причини от социален и съсловен характер (честата смяна на гарнизоните на офицерите в периода на действителната им военна служба не дава реални възможности на техните съпруги да упражняват редовно някаква професия, което оставя цялата семейна издръжка само на техните заплати) по-голямата част от офицерите до пенсионирането си не успяват да се снабдят със собствено жилище. Предназначението на офицерската взаимо-спомагателна каса е с направените спестявания в нея плюс полагащото му се обезщетение от 12 брутни месечни заплати при пенсиониране офицера да успее да си закупи жилище.[329]

В писмените си показания при следствието на „Народния съд" в Стара Загора генерал-майор Грозданов посочва, че преврата от 19 май 1934 г. е посрещнал на служба в Стара Загора – в щаба на 8-а Тунджанска дивизия. Тогава поради народническите си схващания и идейната си принадлежност е влизал в остри спречкавния и борба с десничарските и реакционни среди (граждански и военни), които го злепоставят, силно го намразват и го атакуват напълно като републиканец, като по всички възможни начини се стараят да му напакостят. От юли 1934 г. подполковник Грозданов е записан на второ място в списъка с офицерите от 8-а Тунджанска дивизия, като командир на дружина, а като командира на 8-и пехотен Тунджански полк се води полковник Никола Недев – бъдещия кум на сватбата на подполковник Грозданов.[330] Подполковник Грозданов взема участие в летните занятия на полеви условия през 1934 г. с продължителност от 3 август до 18 септември и от 20 до 24 септември 1934 г. За този период подполковник Грозданов получава командировка и дневни пари за 52 дни в размер на 1092 лв.[331] От ноември 1934 г. подполковник Грозданов получава увеличение на заплатата си до 6440 лв. Удръжките му са 2385 лв., или всичко чиста сума получаване остава 4055 лв.[332] На основание заповед № 14/6 февруари 1935 г. на командира на 8-и пехотен Тунджански полк на подполковник Грозданов се изплатени командировка и дневни пари за 1 ден и половина до Пловдив в размер на 392 лв.[333] Със заповед № 32/9 май 1935 г. на подполковник Грозданов са изплатени 350 лв. командировка и дневни пари за пътуване до Кърджали, Момчилград, Крумовград, Ивайловград и Хасково.[334]

През май 1935 г. идва на власт правителството на проф. Андрея Тошев. Тогава започва преследването на офицерите членове на Военния съюз – дейците на 19 май 1934 г. Срещу подполковник Грозданов се опълчват още повече десните и реакционни среди, както и някои лица от дворцовите кръгове. Настървението, ожесточението и злоезичието срещу него стигат до такава степен, че искат да го арестуват. Едва-едва е задръжан на военна служба и винаги е бил под заплахата на наказание и уволнение.[335] Вероятно като естествена човешка защитна реакция точно по това време подполковник Грозданов решава, че е дошло времето на извърши може би най-важната стъпка в личния живот на всеки

329 Н и к о л о в, Николай. Генерал-лейтенант Асен Николов. В: Военно-исторически сборник, кн. 5, 1994, С, с. 111 – 112.
330 ДВИА., ф. 321, оп. I, а.е. 65., л. 140.
331 П а к т а м., л. 151.
332 П а к т а м., л. 153.
333 П а к т а м., л. 176.
334 П а к т а м., л. 181.
335 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706, л. 59.

човек – бракосъчетанието. Съгласно Свидетелство за венчание № 13/вр. 3501, издадено от Старозагорска епархия на 19 май 1935 г. са венчани Дишпини Ив. Хаджиолува от Стара Загора на възраст 29 години и Никола Иванов Грозданов, също от Стара Загора на възраст 41 години (всъщност подполковник Грозданов е все още на 40 навършени, тъй като е роден на 3 юли 1894 г.) И за двамата това е първо венчило, като свещенодействието по бракосъчетанието се извършва от енорийския свещеник Стоян Стойков в храма „Свети Николай" в Стара Загора, при свидетелството на кума генерал-майор Никола Недев. Според спомените на дъщерята на генерал-майор Грозданов – Ана, кума на сватбата на баща й е съпругата на генерал-майор Недев – Цветана Недева. Шаферът, който е бил специално избран от кумата г-жа Цветана Недева и бъдеща кръстница на Ана Грозданова е неизвестен млад офицер от София, облечен в пищна гвардейска униформа. И тъй като за това време в Стара Загора почти не са виждали офицер облечен в гвардейска униформа това е било сензация и е предизвикал голям интерес сред обществеността. Когато тръгва сватбеното тържество от бащиния дом на г-ца Дишпини Хаджиолува от кафене „Централ" до храма „Свети Николай", по централната старозагорска улица „Цар Симеон Велики" много граждани се спират и гледат красивата гвардейска униформа на шафера.[336] Съпругата на подполковник Грозданов Дишпини Иванова Хаджиолува е 12 години по-млада от него. Родена е в Стара Загора на 14 април 1906 г. Завършва народното държавно девическо педагогическо училище в Стара Загора. На 5 юли 1925 г. получава Свидетелство за зрелост, според което е завършила VIII-и клас, издържала е успешно зрелостния изпит при показано примерно поведение и с общ успех много добър.

Кумът генерал-майор Никола Недев е пряк началник на подполковник Грозданов, защото заема длъжността командващ 8-а пехотна Тунджанска дивизия в Стара Загора през 1934 – 1935 г. и началник на Старозагорския гарнизон. Съгласно трайно установените традиции в българския офицерски корпус по неписано правило, при сключване на брак от по-нисшестоящ в йерархията офицер, той е длъжен да покани за кум на сватбата си прекия си командир или друг по-висш офицер. Подполковник Грозданов е началник-щаб на 8-а Тунджанска дивизия и прави най-логичния избор като се обръща към командващия дивизията генерал-майор Никола Недев. Той е ерудиран офицер с обширна военна и достатъчно богата обща култура. Европейски възпитаник, завършва Военна академия в Брюксел през 1914 г. В Българската армия се радва на репутация като един от най-академичните генерали и само след две години става Председател на Военноисторическата комисия при Министерството на войната, а от 14 ноември 1938 г. до 15 февруари 1940 г. е министър на вътрешните работи и народното здраве. Генерал-майор Недев оставя изписано името си със златни букви и в аналите на българската военноисторическа книгопис от нейния „Златен век" – 20-те, 30-те години на XX в.[337] Съдбата на генерал-майор Грозданов се преплита тясно със съдбата на неговия кум и в тежките години след преврата от 9 септември 1944

336 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 4.

337 По-важните публикации на генерал-майор Никола Недев са: Дойранската епопея 1915 – 1918 г., С, 1923; България в Световната война 1915 – 1918 г., С, 1927; Освобождението на София, С., 1928; Националната гордост, С, 1934; Освободителните войни 1877 – 1878, 1885, 1912 – 1913, 1915 – 1918 г., С, 1937; Военно-критически бележки върху критиката на книгата „Дойранска епопея", С,. 1934; Боевете на Плевен, С, 1937; Операциите в Македония. Дойранската епопея, С, 1940.

г. През периода 1951 – 1954 г. генерал-майор Никола Недев е арестуван и хвърлен в концентрационния лагер Белене. През първата половина на 1951 г. там излежава присъдата си от „Народния съд" и генерал-майор Грозданов. В своите спомени Ана Грозданова също споделя, че е останала с най-добри впечатления от своя кръстник генерал-майор Недев и от съпругата му г-жа Цветана Недева. Дъщерята на генерал-майор Грозданов си спомня, че през 1942 г., като командир на 12-ти пехотен Балкански полк баща й е затвърдил посочената традиция на офицерския корпус, като приема поканата от младия офицер от полка поручик Пантелей Пантелеев и кумува на сватбата му с Мария Вълканова в Стара Загора.[338]

В архивното дело на 8-а пехотна Тунджанска дивизия е видно, че от юни 1935 г. подполковник Грозданов спира да получава заплата от ковчежника на съединението, т.е. вече не е на служба в Стара Загора, а прехвърлен в София. През август 1935 г., когато подполковник Грозданов е върнат на служба в Щаба на армията при Министерството на войната с месечно възнаграждение от 8350 лв., той и съпругата му Дишпини, или както той я нарича галено „Пончето" пребивават известно време в Краков, Полша. На 30 август 1935 г. те изпращат пощенска картичка, с красив изглед от паметника на Тадеуш Косцюшко в Краков, до сестрата на подполковник Грозданов Дошка Грозданова. Любопитно е, че картичката пристига в Стара Загора чак на 3 септември 1935 г. Целта на пътешествието не е ясна по скоро става дума за чисто лично пътуване на младото семейство. Съгласно списъка на офицерите от Българската армия по общо старшинство към 1 януари 1936 г. състоящи на действителна военна служба, подполковник от Генералния щаб Грозданов е поставен на първо място в листата с подполковници и офицери, завършили Военното училище с 35-ти „Рилски" випуск[339] – достатъчно голямо признание за качествата и перспективността му в оценките за него на нашето висше военно ръководство.

През м. май 1936 г. подполковник Грозданов участва в курс за обучение на командири на полкове в Щаба на армията. Първата тактическа задача, която получава за решаване е „Походно-настъпателно движение много близко до противника и охраната му". Общото положение е неблагоприятно, като „червените" войски (противника) са съсредоточени на западната ни граница и всеки момент се готвят да минат в настъпление. „Сините" (наши) усилени погранични части заемат граничната линия. „А" синя армия в състав три пехотни дивизии организира за отбрана линията с. Букоровци – в. Чепан – в. Три уши – в. Забел – в. Мечи камък – в. Гребен. На левия й фланг е 11-та пехотна дивизия. В посока в. Мали Гарван – в. Елов дол се е групирала 1-ва „синя" конна бригада, която ще задържа настъплението на противника до 16 ч. на 1 май 1936 г., когато 2-ра пехотна дивизия е съсредоточила бойната си част (без обозите) в района с. Ярджиловци – с. Батановци – гр. Радомир. 43-ти пехотен полк, за който решава тактическата задача подполковник Грозданов, с придадените му части се превозва от Южна България и до 22 ч. на 30 април трябва да бъде съсредоточен в с. Иваняне. На 1 май в 7 ч. и 30 м. подполковник Грозданов получава писмена заповед от командващия „А" синя армия. С около 4 пехотни дивизии „червените" войски в много колони (в участъка северно от гр. Трън до в. Ком) преминават границата на 1 май в 6 ч. и 30 м. Към 7 ч. въздушното разузнаване забелязва няколко колони с дължина 2-3 км. да се насочват от запад към Трън, с. Врабча и с. Глоговица. Синята „А" армия продължава организирането си на позицията. От 2-ра пехотна дивизия са пристигнали само два пехот-

338 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 4.
339 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е 129, л. 24.

ни полка с две артилерийски отделения и се разполагат за отбрана в района с. Зидарци – с. Бела вода. Нашите погранични части са се оттеглили в източна посока. Действащите в района гр. Трън – с. Врабча – с. Глоговица са принудени да се оттеглят по долината на р. Светла. Разузнавателните части от тази посока на 1-ва конна бригада са били разпръснати, а бригадата се е групирала около с. Мали Гарван. 43-ти пехотен полк с придадените му части трябва да настъпи в посока Кръстато дърво – с. Расник – в. Добра могила, за да осигури левия фланг на армията, като не позволи проникване на противника към в. Кръстато дърво и е във връзка с 2-ра пехотна дивизия.

От подполковник Грозданов се изисква: оценка на задачата и обстановката; решение на задачата и план за изпълнение. Оценката на задачата и обстановката, направени от подполковник Грозданов са твърде прецизни, затова ще анализираме по-голямата част от тях. Важността на задачата на полка – да осигурява флангът на армията изпъква сама по себе си, защото при неуспешното й изпълнение, с проникването на противника към Кръстато дърво същия се явява в тила на армията и посоката към София остава открита. За това се налага извършването на едно походно-настъпателно движение, с цел да се изпревари противника на една линия, поне наравно с фланга на армията, което да прекрати достъпа на противника към този фланг и да държи връзка с фланга на 2-ра дивизия. Най-подходяща е линията к. 933 – Добра могила – к. 812. Полкът може да потегли най-рано в 8 ч. и 30 м. с челото на главните сили на предната охрана, при което няма да може да изпревари противника, което налага да се съкрати времето за изтегляне и развръщане на полка – да се движи в по-плитки колони, от които дясната да бъде по-голяма, за да може полка да прояви усилията си на близо до фланга на армията, за да отдалечава противника от него и с бързоподвижни и облекчени части да се осигури посочената линия. По този начин се очертава идейното решение на подполковник Грозданов – полка да настъпи в две колони, в участъка с дясна граница шосето к. 694 включително – к. 863 включително – Мала Раковица включително – Радуйски кръст включително – с. Бабица изключено – к. 933 включително и лява граница – к. 700 включително – Мало Бучино изключено – Михалово включително – к. 908 изключено – к. 872 включително – с. Селановци включително, да достигне и заеме линията к. 933 – Добра могила – к. 812 с цел да осигурява левия фланг на армията. Тежест на усилията при среща с противника и на крайната линия за достигане – на десния фланг.

По оценката на собствените и съседните наши сили, подполковник Грозданов посочва, че полка е превозен по влак със запазен морал и сили, снабден с всичко за живот и бой, може да изпълни възложената му задача и лесно да формира колоните му. Фронтът пред полка е открит с отстъплението на пограничните части в югозападна посока, а това налага разузнавателния взвод да се изпрати напред в разузнаване и осигуряване на посочената линия за по-спокойно приближаване. Местността не представлява трудност за преодоляване. Напротив, дава предимства за извършване на ударни усилия повече в посока на дясната половина на участъка и показва, че усилията на полка трябва да бъдат в дясната колона. Времето е благоприятно за активни бойни действия. Противникът е разположен на около 60 км. от полка или около 30 км. от крайната линия за достигане в състав от няколко колони от 2-3 км. – предни охрани на полкове, с които 43-ти пехотен полк ще трябва да се справи. Вероятните посоки, по които би действал противника, за да уязви левия фланг на армията са: к. 933 – к. 989 (в. Червеняк), което потвърждава усилията на полка да бъдат в дясната колона.

В следствие на тези разсъждения подполковник Грозданов предлага следното решение на тактическата задача. Полкът да настъпи на 1 май 1936 г. в 8 ч. и 30 м. с челото на предните охрани в две колони. Дясната по пътя: Иваняне – Вердикалино – манастир Света Петка – Кръстато дърво – Без Глав – в. Градище – к. 938 и лява: Иваняне – Градоман – к. 958 – с. Расник – к. 848, в участък с граници: дясна – шосето – к. 694 – к. 863 включително – Мала Раковица включително – Радуйски кръст включително – с. Бабица изключено – к. 933 и лява – к. 700 включително – Мало Бучино изключено – Михалово включително – к. 908 изключено – к. 872 включително – с. Смековци включително. Полкът трябва да достигне и заеме линията к. 933 - Добра могила – к. 812, с цел да осигурява левия фланг на „А" синя армия и да не позволи проникването на противника в посока на Кръстато дърво. Тежестта на усилията през време на движението и заемане на посочената линия – десния фланг. Подполковник Грозданов фиксира пет последователни линии за достигане: I – к. 1002 – к. 1029 (Кръстато дърво) – в. 958; II – к.к. 876 – 877 – 893 – 872; III – Радуйски кръст – Безименните височини 1 км. южно от същия връх – в. Без глав – к. 827; IV – Жужина могила – в. Градище (к. 1046) – Могила (1053); V – к. 933 – Добра могила (848) – к. 812 – Кръстато дърво. С бързоподвижни и облекчени части да осигури крайната линия за достигане. Бойната готовност трябва да се поддържа след преминаване на четвъртата последователна линия.

Подполковник Грозданов разработва и план за практическо прилагане на решението. За начални места за движение на колоните са дадени за дясната – отклонението на пътя за с. Пожарево, а за лявата – ливадата на 600 м. по пътя на движението й. В челото на групировката на полка трябва да действа разузнавателен взвод, усилен с 2 леко картечни отделения от 6-та рота и една тежко картечна група от 2-ра картечна рота, само с прислугата си, качени на кола от домакинския обоз. Дясната колона се състои от: свързочна полурота, 1-ва и 2-ра дружина, 1-ва и 2-ра возими батареи, 2 минохвърлачни взвода, 2 взвода пионери, 2 санитарни отделения от полковата лечебница, 1 разузнавателно, 1 чистачно химическо и 1 метеорологично отделение от химическия взвод; взвод бойни коли и 2 товарни радиостанции. Лявата колона включва: 3-та дружина, 3-та возима оръдейна батарея, 1 пионерен взвод, 1 минохвърлачен взвод, 1 товарна радиостанция, 1 санитарно отделение, 1 разузнавателно и 1 чистачно химическо отделение.

Разузнавателният взвод трябва да премине изходния пункт за настъпление в 8 ч. и 10 м. и да следва пътя на движението на дясната колона; да разузнава в дадения участък; да установи заета ли е четвъртата линия за достигане и настъпват ли части западно от нея, сила, състав, посока, като при натиск от противника осигури крайната линия за достигане и влезе във връзка с 2-ра дивизия и левия фланг на армията. Трябва да се обърне внимание на посоката по пътя на дясната колона. Дясната колона, трябва да премине през изходния пункт за настъпление в 9 ч. и 30 м. по зададения път и да достигне и заеме линията к. 933 – к. 848 – к. 812 като осигурява левия фланг на армията и не позволява обход в посока на в. Червеняк. При преминаване на четвъртата линия за достигане да има готовност за среща на линията к. 933 – к. 848 – к. 812 – Дървен кръст. В хода на движението дясната колона трябва да се групира в: 1) предна охрана – 1-ва дружина, 2 пионерни взвода, 1 минохвърлачен взвод, 1-ва возима оръдейна батарея, 1 разузнавателно, 1 чистачно химическо и 1 метеорологично отделения, 1 товарна радиостанция, бойни коли и 1 санитарно отделение със задача да настъпи по пътя на дясната колона, да осигурява последователните линии за

достигане и района на бойните действия. Лявата колона или главните сили в състав: свързочната полурота, 1 товарна радиостанция, 2-ра дружина, 2-ра возима оръдейна батарея, 1 минохвъргачен взвод и 1 санитарно отделение трябва да премине изходния пункт в 9 ч. и 30 м. и при преминаване на четвъртата последователна линия следва да има пълна бойна готовност за среща с противника. Разделителната линия между колоните е с. Иваняне – с. Банки включително – к. 873 включително – к. 893 включително – с. Расник включително – к. 48 изключено – с. Селановци включително.

В плана на подполковник Грозданов се посочва и механизма на устройване на свръзките. Централният свързочен възел за полка е в челото на главните сили на дясната колона; крайни свързочни възли за лявата колона и за предната охрана – в челото на главните сили, а централния свързочен възел за армията – в с. Шияковци. Подполковник Грозданов определя командното място на полка на в. Кръстато дърво – в челото на главните сили на полка и след това – в челото на главните сили на предната охрана. Земната охрана се извършва от предните охранителни отряди на колоните, а 2-ра дружина трябва да изпрати по един взвод в челна и тилна охрана на главните сили. Противовъздушната се извършва от дежурен взвод от картечната рота по дружинно. Химическата – от химическите поделения придадени към колоните, като се обърне внимание на района на р. Кална бара. Предвиждат се мерки и относно маскировката. При поява на 1 самолет колоните спират движението си. При поява на повече от 3 самолета, дясната колона трябва да напусне пътя на движението си.[340]

На 2 май 1936 г. подполковник Грозданов ръководи решаването на 2-ра тактическа задача от курса за дружинни командири при Щаба на армията. Тя е на тема: „Походно-отстъпателно движение много близко до противника и охраната му". Съставът на учебната част е: пехотен полк с возимо артилерийско отделение, пионерна рота, взвод бойни коли и 3 товарни радиостанции. Общото положение, съгласно което трябва да бъде разрешена задачата е дадено по карта с М 1:126 000. То се характеризира с много голямо въздушно надмощие на въздушните части на противниковите „червени" войски. След упорити боеве на 1 май 1936 г. с пограничните части „червените" войски са успели към 18 ч. да достигнат линията в. Ком – с. Прекръсте – с. Табан – в. Църнча – височините 2 км. западно от в. Китка – с. Лобош.

Нашата 2-ра „синя" армия не е напълно съсредоточена. Тя заема района северно от линията в. Големи връх – с. Зидарци вкл. Лявофланговата 4-та пехотна дивизия изгражда съпротивителната си позиция на линията в. Големи връх – в. Шардина чука. Районът в. Китка – в. Мали Гарван – с. Планиница се отбранява от 40-ти пехотен полк (като командир на когото подполковник Грозданов решава задачата) с придадените му части. Той от два дни се организира за отбрана и на 1 май привечер е отблъснал една противникова атака. Към 18 ч. той се разполага на позиция, както следва: 1-ва дружина с 1 взвод леки минохвъргачки и 1 товарна радиостанция в района манастир Свети Безсребърници – в. Китка – в. Тумба; 2-ра дружина с 1 взвод леки минохвъргачки, 1 взвод бойни коли и 1 товарна радиостанция в района в. Мали Гарван – хребета южно от к. 1105 – височината южно от с. Планиница – в. Костена могила; 3-та дружина с пионерна рота и лек минохвъргачен взвод е разположена в резерв в района Средни рид – в. Костена могила; артилерийското отделе-

340 П ъ р в а тактическа задача „Походно-настъпателно движение" от курс за подготовка на дружинни командири. Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ние е в района на к. 945 – к. 915; конния взвод с 2 тежко картечни отделения и 1 пионерен взвод от 3 дружина от 40-ти пехотен полк на в. Градище (к. 974) охранява фланга на полка. Частното положение се дава по карта с М 1:40 000. Към 12 ч. на 2 май 1936 г. боя пред левия фланг на 4-та пехотна дивизия е бил много ожесточен. Противникът е атакувал 40-ти пехотен полк, но е бил принуден да спре на 1500 – 2000 крачки западно от предната линия на съпротивителната част от позицията на полка. По-късно през същия ден противника успява да заеме с около един пехотен полк в. Големи връх и в. Главе. Действащият в този участък полк от 4-та пехотна дивизия се оттегля на линията в. Церовица – Лишков рид, поради което нашите части северно от този полк също започват изтегляне. Същевременно, командира на 40-ти пехотен полк (подполковник Грозданов) получава съобщение от началника на левофланговия полк на 4-та пехотна дивизия. Тъй като противника напира срещу последния полк с около 3-4 пехотни дружини и с 4-5 батареи, неговия командир получава заповед да се оттегли в посока на с. Мешица – в. Кръстато дърво, където да се устрои и задържи противника до втора заповед. Лявофланговата дружина проявява признаци на колебания, поради което командира на полка моли за съдействие в посока на в. Церовица. В следствие, към 13 ч. на 2 май 1936 г. командира на 40-ти пехотен полк получава заповед от командващия армията. Съобщава се, че към 12 ч. и 30 м. частите действащи към с. Пчелинци са започнали да се оттеглят в посока на гр. Радомир. Една колона от около усилена дружина е забелязана към 11 ч. да излиза от с. Празноглавци, в посока към в. Градище. В тази връзка, полка да започне оттегляне в посока на с. Голямо Бучино, като осигури дефилето с. Голямо Бучино – с. Малко Бучино и не позволи на противника проникване през дефилето. Да се има предвид, че посоката с. Дивотино – с. Банки може да се използва от противника за обхождане на 4-та пехотна дивизия. От подполковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката като командир на полка, решението и разпореждането му.[341]

Като част от обучението си в курса за командири на полкове подполковник Грозданов на 5 май 1936 г. решава 3-та тактическа задача „Разполагане на почивка за денуване много близко до противника и охраната й". Съставът на частта, за която решава задачата подполковник Грозданов е пехотен полк, усилен с ескадрон, возимо оръдейно отделение, пионерна рота и три товарни радиостанции. Общото положение, зададено по карта с М 1:126 000 към 5 май 1936 г. е характерно с това, че „червените" войски след няколкодневни успешни боеве са настъпили с 2 – 3 пехотни дивизии в източна посока с много колони от линията: с. Калотина – с. Врабча – с. Мисловщица – с. Брул и южно. „Сините" (нашите) прикриващи части се оттеглят като задържат последователно предните „червени" охранителни поделения. „Синята" 3-та пехотна дивизия е настъпила на 5 май от района с. Враждебна – с. Биримирци – с. Славовци, като лявофлангова от 1-ва армия при следната групировка: дясна колона – 1-ви и 2-ри пехотни полкове с по-голямата част от артилерията си по пътя с. Биримирци – с. Суходол – с. Мало Бучино – с. Райлово – с. Търнек; лява колона – 3-ти пехотен полк (за който подполковник Грозданов решава задачата) с придадените му части по пътя с. Враждебна – с. Княжево – с. Владая – с. Батановци. Южно от полка по височините Смеровица – Кръст има 2 - 3 пехотни роти с един артилерийски взвод. През време на движението си полка е в предна охрана, състояща се от: 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк, конния взвод, возима оръдейна батарея, пионерна рота, минохвърграчен взвод, санитарно

341 В т о р а тактическа задача „Походно-отстъпателно движение много близко до противника и охраната му". Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

отделение, товарна радиостанция. Останалите части са били в главни сили. Колоните на дивизията между 6 и 7 часа са били на голяма почивка на линията с. Владая – Люлин планина с главните сили на предните охрани.

Частното положение е зададено към 6 ч. 30 м. на 5 май по карта с М 1:40 000. Към този момент командира на лявата колона от дивизията получава писмена заповед от дивизионния командир. Към 1 ч. противника е настъпил в много колони в източна посока. Неговите най-предни охранителни поделения към 5 ч. са забелязани от нашата разузнавателна част (ескадрона) в движение към линията с. Чорул – с. Пищане – с. Чепино – с. Враня стена. Нашата прикриваща част от посоката на в. Балчар – в. Дубрава се оттегля към Брезник и Радомир. В пространството между тях остава да действа разузнавателната ни част (ескадрона). Въздушната активност на противника е много силна и шосето с. Църква – с. Батановци е разрушено от честите бомбардировки. Под прикритието на предните си охрани дивизията ще денува в района с. Владая – с. Голямо Бучино – с. Мало Бучино – с. Княжево с оглед на 6 май към 1 ч. да продължи настъплението си, за да срещне противника и го отхвърли в югозападна посока. Линията на главната съпротива за неподвижната охрана е махала Света вода – с. Дивотино – к. 843 – Мошинска могила – с. Църква – колибите Тутуловци – махала Бугьовец. Най-удобната позиция на дивизията в случай на нападение от противника е Криви камък – манастир Свети Никола – с. Голямо Бучино – с. Драгичево – с. Мърчаево – с. Кладница. Лявата колона трябва да достигне района с. Драгичево – с. Владая, където се разположи на почивка с готовност да продължи след 1 часа на 6 май настъплението си в посока на Перник – с. Батановци. Участъкът за разузнаване, охрана и действие е с граници: от север в. Тричкова могила – в. Каменна могила – в. Мошинска могила – в. Торище, включително и от юг с. Бела вода – в. Каменна могила – колиби Маниш – с. Мърчаево, включително. Свръзката с неподвижната охрана на дясната колона да се извършва при височината западно от в. Свилен, а с дружината действаща южно - при колиби Тутуловци. Краен свързочен възел за полка се устройва при телеграфопощенската станция в с. Владая. Централният свързочен възел за дивизията се устройва при с. Горна баня. От подполковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката, решението му и разпорежданията относно почивката на усиления полк.[342]

На 7 – 8 май 1936 г. подполковник Грозданов получава за решаване 4-та тактическа задача в рамките на курса за командири на полкове, относно пехотната дружина като разузнавателна част. На 7 май, той трябва да разработи кратка оценка на задачата и обстановката, решение и разпореждане на командира на разузнавателната част, а на 8 май на полеви условия да се разгледа решението.[343]

5-та тактическа задача, решена от подполковник Грозданов по време на курса за командири на полкове в Щаба на армията е на тема „Разузнаване от дивизионната конница" на 11 май 1936 г. Съставът на дивизиона включва: щаб със свързочен взвод, 2 ударни и 1 картечен ескадрон, усилена пехотна рота на камиони, 1 возим оръдеен взвод, 1 взвод леки бойни коли (танкети), 1 група противоброневи оръдия и 3 товарни радиостанции. „Червените" (противниковите) войски продължават да имат въздушно надмощие. Общото поло-

342 Т р е т а тактическа задача „Разполагане на почивка за денуване много близко до противника и охраната й". Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

343 Ч е т в ъ р т а Тактическа задача. Пехотна дружина като разузнавателна част. 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

жение е зададено по карта с М 1:126 000 към 11 май 1936 г. „Сините" (нашите) войски под прикритието на усилените погранични части привършват съсредоточението си в района София – Дупница и се готвят на 12 май да подходят към границата. 2-ра „синя" дивизия се е концентрирала в района на с. Филиповци – с. Суходол – Коньовица. Северно и южно се съсредоточават други части. „Червените" войски на 10 май по обяд са форсирали границата и чрез енергичен натиск в посока на с. Врабча и с. Габер са разкъсали фронта на прикриващите „сини" части и привечер са достигнали линията на с. Цацуровци – с. Завала – с. Мисловщица. Прикриващите „сини" части са били отхвърлени към Голям Чепан и в. Любан.

На 10 май следобяд „сините" части в района на София – Дупница са получили заповед да избързат в съсредоточението и подтягането на частите си на линията с. Филиповци – с. Мрамор – с. Кумарица и да бъдат готови на 11 май сутринта за настъпление на запад.

Частното положение е дадено по карта с М 1:40 000, чрез получаване на частна заповед от командира на 2-ра дивизия в 1 ч. и 30 м. на 11 май. Според нея, противника е преминал границата, отхвърлил прикриващите ни части и привечер е достигнал с пехотни и моторизирани части линията на с. Цацуровци – с. Завала – с. Миловищица. Нашите погранични части са се оттеглили към Голям Чепан и в. Любен, където се организират за отбрана, но посоката към София е останала открита. Сутринта на 11 май армията ще настъпи на запад, разбие и отхвърли противника оттатък границата. На дивизията е заповядано да настъпи в участъка с граници: с. Филиповци – с. Хераково – с. Братушково – с. Драготинци – с. Габер, включително и от юг с. Суходол – с. Вердикаляно – Кръстато дърво – с. Романци – с. Ярославци – с. Проданча, изключено. Като разбие срещнатия противник и до вечерта достигне линията на с. Батушково – Криви коланик. Северно от нея настъпва 8-а пехотна дивизия, а южно 12-та пехотна дивизия. На 11 май дивизията ще настъпи в заповядания участък в 7 ч. с предните охрани от линията на пътя с. Иваняне – с. Волуек в 2 колони по пътищата с. Филиповци – с. Хераково – с. Гълъбовци – в. Жениче и с. Суходол – с. Филиповци – Бели Бряг – с. Росоман – в. Усоя – с. Ракита през последователните линии на в. Остра могила – Големи ридове – Войводина могила – с. Бабица. Трябва да отхвърли срещнатия противник и достигне до вечерта линията на с. Братушково – Криви колник. Дивизионът, с посочените части за усилване да настъпи в посока на с. Росоман – с. Гургулят – с. Пищяне и разузнава в участъка на дивизията, като обърне особено внимание на посоката с. Цацуровци – с. Ракита – Златуша. При невъзможност за напредване да задържа настъплението на противника. От особено значение за дивизията е осигуряване безпрепятственото достигане на крайната линия и проходите през дола източно от с. Ракита. Дивизионът трябва да разузнае проходимостта за артилерия на дола на р. Пелюк между с. Гълъбовци – в. Усоя – с. Ракита – с. Пищяне съответно в 7 ч. и 30 м., 9 ч. и 10 ч. и 30 м. Радиовръзката да се проверява на последните и първите 10 минути от всеки час. От подполковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката, решение и разпореждания.[344]

На 12 май 1936 г. подполковник Грозданов решава 6-то тактическо задание от курса за подготовка на командири на полкове. То е посветено на темата „Нападателен бой срещу противник на позиция от 24 часа". Съставът на частта е пехотен полк, усилен с конен взвод, пионерна рота, возимо оръдейно отделение, взвод бойни коли, придадена тежко картечна

344 П е т о тактическо задание „Разузнаване от дивизионната конница". Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

рота и 3 товарни радиостанции. „Червените” (противника) войски имат много голямо въздушно надмощие. „Сините” (нашите) действат на своя територия, но нямат противовъздушни средства. Общото положение е дадено по карта с М 1:40 000. След тридневни боеве, „червените” войски са успели при големи загуби да заемат на 11 май 1936 г. вечерта линията в. Попова Глава – с. Вердикалино – в. Пролешка Могила – в. Остра Могила, където започват да се укрепяват. „Сините” (нашите) войски действат в този район след претърпян неуспех, като при оттеглянето си са се групирали по височините Хасковски кошари и тези южно от с. Белица, където се укрепяват. Те са влезнали във връзка с действащите „сини” части на к. 751 и 694, които бранят много успешно своята позиция. „Синята” конна дивизия охранява проходите през планината Люлин южно от линията махала Света Вода – с. Мало Бучино. 12-та „синя” дивизия се превозва по железницата от Южна България и едва към 24 ч. на 11 май ще бъде напълно съсредоточена. Тя е разквартирувана с по-голямата си част в района с. Мировяне – с. Требич – с. Илиянци. 26-ти пехотен полк (за който решава задачата подполковник Грозданов) с придадените му части е бил разквартируван в района на железопътното училище в София.

Частното положение е дадено също по карта с М 1:40 000, чрез писмена заповед от командира на дивизията. Според нея, противника се организира за отбрана в района в. Киселец – в. Попова Глава – в. Ресовица – в. Чичков рид – в. Остра могила. Дивизията в 6 ч. и 30 м. ще настъпи в западна посока, за да атакува противника от в. Киселец до в. Остра могила, посредством проникване в посока на Остра могила с цел да поправи положението на левия фланг на Сливнишката позиция. Тежестта на усилията да бъде на десния фланг. 26-ти пехотен полк с придадените му части да настъпи като лява колона на дивизията, за да достигне в боеготовност района к. 831 – к. 786 – к. 742, за да атакува противника заемащ в. Попова Глава – в. Ресовица, като го отхвърли в западна посока. Пътят за движение е София – с. Иваняне – с. Вердикалино – в. Големите ридове в участък с граници: от север к. 863 – к. 694 – к. 633, включително и от юг в. Киселец – к. 750 – Тресул. Дивизонната конница с ядрото си да се движи пред дясната колона. По шосето с. Връбница – с. Обеля – с. Божурище – с. Пожарево – с. Росоман да се движи дясната колона на дивизията. Централният свързочен възел на дивизията трябва да бъде разположен в челото на главните сили на дясната колона. Крайният свързочен възел за лявата колона да бъде в челото на главните й сили. От командира на лявата колона (подполковник Грозданов) се изисква оценка на задачата и обстановката, решение и разпореждания.[345]

8-та тактическа задача в рамките на курса за командири на полкове, решена от подполковник Грозданов е по отбранителен бой. Общото положение е зададено по карта с М 1:126 000. Според него, „червените” (наши) войски след бърза мобилизация са разбили прикриващите границата „сини” (противника) войски и са успели с бой да достигнат линията на Понор – Опицвет – Храбърско – Мала Раковица – Перник. Поради бързото съсредоточаване на много силни „сини” войски на линията вр. Тиева глава – в. Люляка – с. Хераково – Люлин планина и привличане на подкрепления от Северна и Южна България, „червената” армия нахлула в Софийското поле спира временно настъплението до съсредоточаването си, след което трябва да премине в настъпление. Частното положение е зададено по карта с М 1:40 000. Според него, на 6 октомври 1936 г. [датата фиктивна. Б.

345 Ш е с т о тактическо задание „Нападателен бой срещу противник на позиция от 24 часа”. Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

а.] в 21 ч. 21-ви «червен» полк, усилен с едно возимо оръдейно отделение, пионерна рота и две товарни радиостанции е достигнал с. Лопушна. Същевременно, подполковник Грозданов, като командир на полка получава заповед от командващия I-ва «червена» армия. Пристигането на нови «сини» войски продължава. Тази вечер към 19 ч. нашата авиация е установила стоварване на войски на гара Своге, в Курило и София. Изглежда, че «сините» ще преминат в настъпление на 6 или най-късно на 7 октомври. По сведения на задграничен агент, «сините» групират войски и към прохода Петрохан. Изпратената в тази посока наша слаба конница е била посрещната с огън от Петрохан и дори някои «сини» части са се опитали да настъпят срещу нея, но поради настъпилата тъмнина движението им е било преустановено. Нашите войски с бързи движения и по железницата се съсредоточават зад достигнатата от армията линия. Връх Ком засега се държи здраво от «сините» и не е овладян от нашата 7-а дивизия. Армията ще се окопае и задържи на достигнатата линия с. Понор – с. Богевци – с. Хераково – Люлин планина с цел да спечели на нея време до пристигането на подкрепления и на 8 октомври да се подготви за настъпление, разбиване на «сините» войски и овладяване на София. Поради особено застрашеното положение на левия фланг на армията, 21-ви «червен» полк трябва да се изнесе в района вр. Градище – вр. Могила – к. 874 – кръчмите при Бучино Дервент, който да заеме и отбранява упорито, с цел да запази фланга на армията от посоките идващи от Своге и Петрохан. Полкът следва да бъде готов до 8 октомври по посоката Искрец – Своге. Срещу противника, заел вр. Тиева глава сега се намира един «червен» ескадрон с 4 тежки картечници, като заема к. 912 и к. 938. След като 21-ви полк заеме участъка си, ескадрона има задача да се изнесе в района северно от с. Шума и поддържа свръзка с II-ра армия, която на 7 октомври трябва да се движи с дясната си колона в посока на Комщица. Крайният свързочен възел за полка е с. Василовци. От подполковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката, решението му и схема – план за заемане на позицията.[346]

Последната, 9-та тактическа задача, решена от подполковник Грозданов в периода на участието му в курса за подготовка на командири на полкове през м. май 1936 г. е по темата: «Оттегляне на бойното поле под натиска на противника». Съставът на частта е пехотен полк, усилен с пионерна рота, возимо артилерийско отделение, взвод бойни коли и три товарни радиостанции. Както при всички задачи условията за работа са неблагоприятни, защото противника има въздушно превъзходство. Общото положение е зададено по карта с М 1:126 000. Според него, «сините» (нашите) войски са отстъпили от запад и са се спрели и организират за отбрана на линията на Бучино Дервент – Голяма Глава – Войнишка махала – Войводина могила – с. Вискяр – с. Витановци и южно. 1-ва дивизия заема участъка за отбрана от север Голяма Вишая – Дебели дел – с. Хераково изключено и от юг гр. Брезник – с. Расник – манастир Света Троица включително. 6-ти пехотен полк (за който решава задачата като командир подполковник Грозданов) с 1-ва дружина, 2 минохвърграчни взвода и 1 радиостанция отбранява района в. Градище – в. Джермен – в. Усоя – в. Острица – в. Пладненица – с. Кърнул; 3-та дружина с бойните коли и пионерната рота в резерв организира резервната позиция на линията в. Остри връх – височината и хребета 1800 м. западно и югозападно от с. Златуша; 1-во возимо артилерийско отделение за непосредствена поддръжка на полка е на позиция около шосето югоизточно от Побиен камък; 1-ви

346 О с м а тактическа задача „Отбранителен бой". Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

пехотен полк се организира на позицията: височината югозападно от в. Острика – в. Градище – Могила – в. Радуйски кръст, а 25-ти пехотен полк организира резервната позиция на линията с. Златуша – с. Мала Раковица – Кръстато дърво. Артилерийският полк без 1-во артилерийско отделение е в района на к. 854 – в. Радуйски кръст – в. Без глав. Северно от дивизията се организира 2-ра пехотна дивизия, а южно – 3-та пехотна дивизия. На 28 май сутринта превъзхождащ противник е започнал атаките си по целия фронт на отбраната, но без съществени резултати.

На 29 май на разсъмване противника е подновил атаките си. Установено е присъствието на нови значителни сили срещу 3-та пехотна дивизия. Последната в 7 ч. и 30 м. е отхвърлена и едва успява да се задържи с пристигналите слаби подкрепления на лиинята Дери вол – с. Дивотино – с. Църква. Резервът на 1-ва пехотна дивизия (25-ти пехотен полк) с част от артилерията на противника е привлечен в района на Витошица – к. 908 – Кръстато дърво за прикриване посоката от Мешица към Вердикалино. Вследствие на горното и обхода на противника 1-ви пехотен полк се е оттеглил на линията в. Радуйски кръст – Без глав, а частите от в. Острика – на в. Пладнище; 3-та дружина с бойните коли е привлечена към Кърнул и северно в готовност за контраатака в тази посока. Частното положение, зададено по карта с М:40 000 е получено от командира на 6-ти пехотен полк (подполковник Грозданов) в 11 ч. и 50 м. на 29 май, чрез хелиограма от командващия дивизията и чрез писмена заповед, получена в 12 ч. и 30 м. на същия ден. Поради значителното превъзходство на противника и силното разстройство на 3-та пехотна дивизия е заповядано общо оттегляне на изток. Затова дивизията трябва да започне оттеглянето си в 14 ч. от сегашната си позиция в общо направление към София, като поддържа тежест на усилията си в южния участък.

Полкът с придадените части и артилреийското отделение трябва да започне оттеглянето си в 14 ч. в досегашния участък и отстъпи по пътя Росоман – с. Пожарево – с. Гурмазово – Филиповци, като се стреми да задържа напредването на противника и облекчи оттеглянето на останалите части от дивизията в посоката Кръстато дърво – Вердикалино. Задната охрана на полка трябва да осигурява линията с. Росоман – Големи ридове до смрачаване. Издадена е заповед на 2-ра пехотна дивизия да започне оттеглянето си също в 14 ч., като своевременно е наредено оттеглянето и на дивизионните обози. Насочени са подкрепления, които с 3-та дивизия трябва да задържат билото на Люлин планина до полунощ. Съобщава се, че заповедта за формиране на походно-отстъпателния марш ще постъпи допълнително. Командващият дивизията трябва да бъде при манастира Света Петка, до задната охрана на южната колона до към 19 ч. Към този момент противника отстои от 1-ва дружина от 6-ти пехотен полк на около 800 – 1200 крачки, а пред 2-ра дружина от 6-ти пехотен полк – на 600 – 800 крачки. Южната граница на 6-ти пехотен полк е линията в. Острика – к. 876 – к. 1002 – с. Вердикалино изкл. От подполковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката, решение и план за оттеглянето.

По-късно, към 9-та тактическа задача е добавено и 1-во допълнително задание, по карта с М 1:40 000. Според него, бойната част на 6-ти пехотен полк (1-ва и 2-ра дружини) успява да се оттегли от боя без сериозен натиск на противника. Към 17 ч. се очертава енергично противниково настъпление. Прикриващите части (на ротите от бойната част) на линията Остри връх – височината западно от с. Златуша са принудени към 17 ч. и 15 м. да започнат бързото си оттегляне към изток под непосредствения натиск на противника.

Към 18 ч. същите части (прикриващите части на ротите) са успели да преминат линията на оставените за прикриване оттеглянето поделения северно и южно от с. Златуша. Повече от една дружина настъпва северно и около една дружина южно от шосето за Златуша. Едно противниково артилерийско отделение открива огън откъм в. Усоя като съсредоточава огъня си по височината непосредствено северно от с. Златуша. Същевременно, предните противникови пехотни части са достигнали на около 600 – 800 крачки от нашите прикриващи части (на ротите). Командирът на дружината на отделната височина при буквата „Р" на надписа Росоман наблюдава колебание на прикриващите части и оттегляне на единични войници главно от височината северно от с. Росоман. Изисква се подполковник Грозданов да разработи решение и разпореждания като командир на прикриващата дружина.[347]

Към края на май 1936 г. подполковник Никола Грозданов е назначен за военен, морски и въздушен аташе на България в Румъния и Полша, с постоянно седалище в Букурещ, като преди заминаването му е бил за съвсем кратко време на служба в щаба на гарнизона на 8-а Тунджанска дивизия в Стара Загора.[348] На 31 май 1936 г. подполковник Грозданов, заедно със съпругата си Дишпини вече са пристигнали в Румъния, защото изпращат поздравителна пощенска картичка от Синая до сестрата на подполковник Грозданов Дошка Грозданова в Стара Загора На 21 май 1936 г. в Румъния тържествено се чества „Паметта на героите" загинали във войната. Участват персоналите на легациите на България, Германия, Унгария и Австрия на общото съюзническо гробище в Букурещ „Про Патрия". Планирано е на същия ден да се извърши и освещаването на гробището на загиналите в Първата световна война военнослужещи от съюзническите армии на България, Германия и Австро-Унгария, за което са необходими разходи от 7300 румънски леи.[349]

Със служебно Писмо № 73/4 юли 1936 г. военния аташе в Румъния подполковник Грозданов съобщава в Щаба на войската за началото на дейността по монтирането на двете надгробни плочи в българското военно гробище в Букурещ.[350] В донесение № 148/11 юли 1936 г. подполковник Грозданов съобщава в Щаба на войската, че през март същата година Висшият съвет на народната отбрана на Румъния се е занимавал с нуждите на армията и по-конкретно с превъоръжаването й с нови по-модерни средства за борба и стремежа да се извърши в по-скоро време. Със заводите „Шкода" е сключен договор за закупуване на нова артилерийска материална част от 100 и 150 мм гаубици. До подполковник Грозданов са достигнали сведения, че със същия завод са договорени 30 танкетки и 100 бойни коли, а от заводите „Викерс" трябва да се доставят 42 противосамолетни батареи.[351] На 30 юли 1936 г. подполковник Грозданов изпраща в Щаба на войската опис със 7 оправдателни документа за направени разходи от него като военен аташе за поддръжка на български военни гробища в Румъния.[352] На 31 юли 1936 г. подполковник Грозданов долага в Щаба на войската, че освещаването на гробището на 21 май 1936 г. минава успешно и прилага 9

---

347 Д е в е т а тактическа задача „Оттегляне на бойното поле под натиска на противника". Май 1936 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
348 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 18, л 3.
349 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 28, л. 349.
350 П а к т а м, л. 267.
351 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 339, л. 173 - 174.
352 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 28, л. 340.

снимки от церемонията.[353] На 8 септември 1936 г. подполковник Грозданов донася за кабинетната промяна в Румъния и смяната на външния министър Титулеску, който е уволнен от крал Карол II.[354]

На 4 октомври 1936 г. подполковник Грозданов като военен аташе в Букурещ сключва договор с предприемача Димитър Т. Георгиевски от гр. Габрово, българин живущ в Букурещ за поставяне на две железобетонни греди и циментиране на две паметни плочи на българското военно гробище в Букурещ, наречено „Про Патрия“ в срок до 1 ноември 1936 г. на стойност 26 000 румънски леи.[355] На 11 ноември 1936 г. подполковник Грозданов донася на началника на Щаба на войската в София, отделение военни музеи, паметници и гробове, че монтирането на двете паметни плочи и на малките паметници е приключено. Изразходвани са общо 37 000 леи, защото имало цялостно поскъпване на живота, особено на строителните материали и работната ръка. Освен това се е извършило общо благоустрояване на гробището, градинки, пътеки и т.н. Освен това, е необходимо да се даде известно възнаграждение на надзирателя - германец за участието и съдействието му в процеса на монтажа. Подполковник Грозданов прилага две разписки на обща стойност 37 000 леи и осем снимки на гробището.[356] На 12 ноември 1936 г. подполковник Грозданов долага, че получил от предшественика си всичко 63 малки паметници - надгробни плочи, докато българските военни гробове, в Букурещ са 88, като от тях 7 са празни.[357]

На 5 март 1937 г. подполковник Грозданов донася от Букурещ за вътрешнополитическото състояние на Румъния напоследък и за преустройството на кабинета на Татареску. Като съществена промяна определя закриването на министерството на въоръжението, което се слива с Министерството на отбраната.[358] На 6 април и на 22 май 1937 г. в Щаба на войската в София са получени донесения от подполковник Грозданов по вътрешното положение на Румъния. На 7 юли 1937 г. подполковник Грозданов докладва за посещенията на румънския крал Карол II в Полша и на полския министър на външните работи Бек в Букурещ.[359] На 5 юли 1937 г подполковник Грозданов изпраща от Букурещ до Щаба на войската три книги на военна тематика, издадени в скоро време от румънски офицери.[360] На 9 юли 1937 г. подполковник Грозданов докладва в София за усилията си да научи мнението на представителите на Русия и Чехословакия в Букурещ за отношенията между Румъния и Полша.[361] Подполковник Грозданов донася в Щаба на войската за пътуването на румънския началник-щаб генерал Сикитиу във Франция на 11 юли 1937 г.[362]

На 8 януари 1938 г. подполковник Грозданов изпраща в Щаба на войската донесение от Букурещ за вътрешнополитическото положение в страната след избора на ново румънско правителство в резултат на изборите от 20 декември 1937 г. Резултатите били изненадващи за всички. Съставено е ново правителство с министър-председател Гог, а за министър

353 П а к т а м, л. 350.
354 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 18, л. 1032.
355 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 28, л. 328.
356 П а к т а м, л. 283.
357 П а к т а м, л. 285.
358 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 18, л. 1007.
359 П а к т а м, л. 1010 - 1024.
360 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 339, л. 57.
361 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 18, л. 1031.
362 П а к т а м, л. 1027.

на отбраната е назначен генерал Антонеску. В донесението подполковник Грозданов го характеризира с добри думи като енергичен и способен военен деец. Накарая той съобщава, че още тогава се е предполагало в политическите кръгове в Букурещ, че ака сегашното правителство при бъдещи избори не спечели пълно мнозинство, то може да се мине към авторитарно или диктаторско управление, което да бъде съставено от Антонеску, натоварен от румънския крал.[363] На 31 март 1938 г. подполковник Грозданов изпраща от Букурещ в превод до началник-щаба на войската в София новата Конституция на Румъния, публикувана на 20 февруари 1938 г. в Букурещ.[364] На 1 юли 1938 г. подполковник Грозданов изпраща в Щаба на войската карта на района на Балчик с М 1:50 000, изготвена по аерофотогеометричен начин от Румънския географски институт. Той съобщава, че през 1936 г. на другите места в Добруджа още нямало изготвени толкова подробни карти.[365]

7. Издигане към върховете на военната йерархия. Началник-щаб на Четвърта армейска област и командир на 3-и пехотен Бдински полк (1938 – 1940 г.)

В края на юли 1938 г. мандатът на подполковник Никола Грозданов като военен аташе на България в Румъния и Полша изтича и той е отзован обратно в София, в разпореждане на Щаба на войската. Остава там през юли 1938 г., с брутно месечно възнаграждение от 11 350 лв.[366], а от август същата година получава назначение за една от най-висшите щабни длъжности в Българската армия в мирно време – началник-щаб на IV-та армейска област, с щаб в гр. Плевен. Независимо от отговорната длъжност, която във военно време се приравнява на началник-щаб на отделна армия, поради преминаването обратно на строева военна служба, брутната месечна заплата на подполковник Грозданов е намалена на 10 750 лв.[367]

За да придобием представа за покупателната способност на лева трябва да цитираме сведения за цените на основни услуги и стоки от първа необходимост в царство България по това време – 1937 г. В своята книга „Аз бях осъден на смърт от Народния съд", поручик Желязко Стойчев, офицер-артилерист от Стара Загора, р. 1921 г. и завършил 61 випуск на Военното училище привежда твърде интересни данни в това отношение: „ще запозная нашия млад съвременник с доходите и цените на стоките към 1937 г.", по-нататък посочва месечната заплата на среден чиновник от 3000 лв., а за най-ниските заплати посочва, че варират между 1200 и 1500 лв. Цените на основните хранителни стоки са: за хляб от 5 до 6 лв., за месо от 12 до 18 лв., за сирене от 14 до 16 лв., за прясно масло от 25 до 35 лв., за прясно мляко от 3 до 5 лв, за олио от 12 до 18 лв. Всички показатели са за количество от килограм и съответно литър. Що се отнася за индустриалните стоки те са квалифицирани като „сравнително по-скъпи от хранителните продукти, но в сравнение с днес, имаха голяма трайност и високо качество". Цената за чифт мъжки обувки със сая от естествена лицева кожа – бокс, шевро или лак и с подметка от гъон е около 200 лв, а на дамски от същите материали между 140 и 160 лв., 1 метър фин английски плат за мъжки костюм от 220 до 300 лв, 1 метър басма за дамска рокля от 25 до 30 лв. Заключението на поручик Стойчев е

363 П а к т а м, л. 996.
364 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 339, л. 4 - 21.
365 ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 339, л. 206.
366 Ч л е н с к а книжка..., с. 15.
367 П а к т а м., с. 15.

кратко и ясно: „нашето семейство имаше месечен доход около 2700 лв. и живеехме добре, но разумно. Така живееха стотици хиляди средни български семейства".[368]

IV-та армейска област няма дълголетни военни традиции, защото е сформирана последна от армейските области в Българската армия. Тя е създадена в следствие на реорганизацията в Българската армия през 1928 г., като IV-та военноинспекционна област (ВИО)[369] – висше мирновременно организационно обединение, което при обявяване на мобилизация формира IV-та отделна армия. Заповед № 12/26 юли 1938 г. на щаба на IV-та армейска област, с щаб в Плевен е първата подписана от подполковник Грозданов, като началник-щаб на армейската област. Чрез нея се регламентират правилата за зачисляване по библиотечната книга на IV-та армейска област и по частите и учрежденията на областта на проекто-правилници за укрепяването и на правилници за приемане на младежи за възпитаници във Военното училище.[370]

Като началник-щаб на IV-та армейска област подполковник Грозданов регламентира работното време в присъствените дни през работната седмица в щаба на армейската област от 8 до 12 ч. и от 15 до 18, 30 ч. а в съботните дни от 8 до 13 ч.[371] Освен това, подполковник Грозданов ръководи заприходяването по книгите на щаба на областта на редовно доставяните канцеларски и други материали и предмети и изписването в разход на изчерпаните такива. В тази категория влизат: пишещи машини, четки конски, метлички, ламби, електрически крушки, тромба за файтон, камшик, паста за месинг, тенекии с газ, кутии лоени свещи, рула и хартия, пера, мастило, моливи, стъкла с туш, опаковъчна хартия, гуми, папки, картони, меки папки, заповедни книги, разносни книги, бележници, креда, мукава, кламери, паус, канап, пликове, кревати, входящи и изходящи дневници, тетрадки, телчета за машинно подшиване и др.[372]

Взводните, ротните и дружинни упражнения в частите на 6-та пехотна Бдинска дивизия и цялата IV-та армейска област се извършват съгласно указанията в Заповед № 3470/2 август 1938 г. на Министъра на войната. Той е присъствал на някои взводни упражнения, които са оставили в него впечатлението, че се върви по стария и утъпкан път: отбраната се състои изцяло и изключително в укрепяването, като на взвода не се дава никаква възможност да брани позицията си с огън и нож, защото никой не настъпва срещу него. Атаката се състои в напредване с часове, настъпва се срещу височини, а не срещу противник, защото последния или не е обозначен или е обозначен с вериги от стрелци (остарелите вериги от Балканската война). В тази връзка министъра на войната генерал-лейтенант Теодосий Даскалов заповядва всички взводни и ротни учения, подготвителни и бойни, да се произвеждат двустранно. Отбраната да се организира на смрачаване и през нощта, а на следващата сутрин да се води отбранителния бой: спиране на противника с огън и маневриране с него, посрещане на удара и контратака. Атаката да започва от линията, на която се поставят в действие тежките пехотни машини. Да се утвърди навик за разузнаване на противника и да се търсят неговите огневи центрове, като се неутрализират последните с превъзхождащ и групиран огън, да се настъпва чрез прецеждане и скрито, да се произвеж-

368 С т о й ч е в, Желязко. Аз бях осъден на смърт., Стара Загора, 1994, с. 11.
369 К р а п ч а н с к и, В.Н..., с. 127.
370 ДВИА, ф.44, оп.I, а.е.1, л. 221.
371 П а к т а м, л. 224.
372 П а к т а м, л. 259 - 260.

да удара смело, и да се отбиват контраатаките изкусно.

Дълг на ръководителя на всяко упражнение е да се създаде обстановка най-близка до бойната. Да се върши това, което е най-подходящо и възможно по време на война. Командирът на взвода може да командва взвода си най-много до 400 – 500 крачки от противника. След това неприятелския огън става толкова силен и убийствен, че командването става невъзможно. Затова трябва да се премине към новата организация на взвода. Командирите на взводове трябва да се обучат да дават своевременно задачите на отделенията си, за да могат последните да действат самостоятелно и по своя инициатива от 400 – 500 крачки нататък. Командирът на взвода, след това, подвежда ударните групи и произвежда удара. Най-важната и трудна дейност на взвода при нападателния бой е от 600 м., до произвеждане на удара включително; на ротата – от 1500 м. до проникването в дълбочината на ротното опорно място. На това трябва да се обучават взводовете и ротите, като задачите при тези упражнения бъдат най-прости: взвода (ротата) да отбранява даден участък; другия взвод (рота) да атакува този участък. Дружинните учения по нападателния и отбранителния бой да се произвеждат също така двустранно. Всички командири трябва да се стремят да поставят при удобни случаи в съвместна работа всички оръжия: картечни взводове с ротите, минохвъргачни взводове, картечни роти, артилерия с дружините. Един минохвъргачен взвод би могъл да произведе много по смислено своето подготвително упражнение по отбраната, съвместно с някоя от дружините, защото ще види своето място сред бойния ред, ще насочва огъня си по настъпващите, ще маневрира с него според нуждите на дружината и т.н.[373]

На 12 септември 1938 г. в щаба на 6-та Бдинска дивизия се извършва тактическо занятие за офицерите от щаба на дивизията, като подполковник Грозданов решава две тактически задания по отбранителни действия на пехотна дивизия. Първото, когато дивизията преграждa дадена посока и поддържа връзка между две групи дивизии на една армия. Второто, при отбрана на пехотна дивизия, действаща на фланга на една армия. Подполковник Грозданов разработва схема на разположението на дивизията в бойна част и тилови служби и предлага съображения за вероятните предстоящи действия на същата, заедно с разузнавателно известие и план за разузнаването.[374]

На 20 – 21 септември 1938 г. подполковник Грозданов участвува в първото за годината дивизионно упражнение на IV-та армейска област. То е посветено на нападателния бой, провежда се в района на с. Горско Сливово, а подполковник Грозданов изпълнява длъжността началник-щаб на сформираната за занятието 2-ра пехотна маневрена дивизия, от състава на „синята" страна. В състава на дивизията влизат: 3 пехотни полка; един дивизионен артилерийски полк; една дивизионна тежко картечна дружина; една свързочна дружина; една инженерна дружина и една рота бойни коли. Ръководител на упражнението е генерал-майор Иван Марков – командуващ IV-та армейска област. Той съставя оперативното задание № 1 за нападателни действия на пехотна дивизия, по което трябва да представи решението си подполковник Грозданов. Противниковите „червени" войски са преминали р. Дунав при Свищов и Никопол и изтласквайки добруджанските и прикриващите „сини"

373 З а п о в е д № 3470/2 август 1938 г. на Министъра на войната. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

374 З а д а н и е по отбрана с дивизия. Септември 1938 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

дивизии на 18 септември достигат линията: Полски Сеновец – Левски – Пордим – Плевен. „Сините” войски усилено се съсредоточават в Северна България под прикритието на 5-та и 9-та пехотни дивизии и на 1-ва и 2-ра бърза (маневрена) дивизия, последната с командир полковник Петър Илинов и началник-щаб подполковник Грозданов. На 18 септември вечерта 2-ра бърза дивизия е разположена в района на с.с. Дебнево – Врабево – Дълбок дол (северно от Троян). На 19 септември „червените” войски са продължили настъплението си и към 14 ч. достигат линията: с. Драганово – височините по левия бряг на р. Росица – с. Димча – к. 237 – с. Летница – с. Вълчитрън и на запад. От своя страна, на същия ден „сините” прикриващи части се оттеглят непреследвани, като до 18 ч. 2-ра бърза дивизия достига района с. Градище – с. Кърчина. На основание на изложеното задание от подполковник Грозданов се иска да представи: схема за разположението на 2-ра бърза дивизия на 19 септември вечерта, писмен доклад за евентуалните предстоящи действия на дивизията и разузнавателно известие. В 18 ч. на 19 септември подполковник Грозданов представя искания доклад. Той посочва, че за сега на дивизията не е поставена задача, но предвид обстановката предполага, че замисъла на по-висшето командване е дивизията в най-скоро време (до ден-два) да бъде използувана за активни нападателни действия, като бъде насочена в междината между I-ва и II-ра „червени” армии, с цел да действа върху фланга на едната или другата армии. Подполковник Грозданов счита за най-вероятно дивизията да бъде насочена към фланга на II-ра четвърта армия, за да съдейства за прекъсване пътя на оттеглянето й в посока на Никопол, поради това счита за вероятен участък за действие този между реките Росица и Осъм. 2-ра бърза дивизия е усилена с две артилерийски отделения, с една рота бойни коли и едно разузнавателно ято, което увеличава твърде много огневата и ударната мощ, и дава размах на въздушното разузнаване. Пред дивизията на 12 – 13 км. е конният дивизион с една рота и една батарея, който и осигурява време и пространство. Главните сили на дивизията са разположени на 19-20 км. отстояние от противника. Групировката на дивизията, техническото, моралното състояние и снабдяването, позволяват напълно тя да предприеме нападателни действия. В междината между двете противникови армии, където подполковник Грозданов очаква да предприеме настъпление със своята дивизия, неприятеля разполага с около една пехотна дивизия, която се прикрива от един конен полк, с около 1-2 батареи. В заключение, във връзка с предстоящите действия на 2-ра бърза дивизия, подполковник Грозданов предлага: дивизионната конница да разузнае противниковата групировка пред фронта на дивизията и да осигури линията: височината северно от с. Сухиндол – к. 178 и западно до пристигането на силни пехотни части от дивизията; дивизионното ято да разузнае в достатъчно дълбок и широк район, с цел да си изясни какъв противник има, къде се намира и какви укрепителни работи извършва; стремежът за отхвърляне на противника в северозападна посока – в равнината около р. Осъм – да се осъществи с енергичен мощен удар в избраната посока на главните усилия; да се разузнаят и поправят, където е необходимо пътищата.

Междувременно, на 19 септември командира на 2-ра бърза дивизия получава Тактическо задание № 1 по частното положение от командуващия IV-та армейска област – ръководител на учението. Дивизията трябва да нощува в достигнатия район и на 20 септември да се изнесе на линията: к. 125 (южно от с. Сопот) – к. 203 – к. 178 – гребена северно от с. Летница с готовност на 21 септември да атакува противника в обща посока на с. Бутово – с. Караисен. Дивизията трябва да действа в участъка: западната разграничителна линия

на „синята” армия – с. Градище (изключено) – с. Крамолин (включително) – с. Сухиндол (включено) – к. 117 (включително) – с. Павликени (изключено). Дивизията се усилва с едно 10,5 см. дълго и едно 15 см. гаубично отделение от армейския артилерийски полк.

След извършване на дивизионното упражнение по нападателния бой, дейността на подполковник Грозданов е подробно анализирана и оценена от командира на дивизията полковник Илинов и в разбора и бележките на ръководителя на занятието генерал-майор Марков. Полковник Илинов посочва редица положителни явления в работата на неговия щаб и по-специално на началник-щаба подполковник Грозданов. Разучаването на общото положение и оценките на елементите на обстановката от началник-щаба продължава около 30 минути. Докладът на подполковник Грозданов е изготвен в писмен вид също за около 30 минути. Разучаването на тактическата задача по частното положение и оценката на елементите на обстановката продължава около 20 минути. Докладът на подполковник Грозданов пред командира на дивизията продължава 10 минути, а решението му на тактическата задача е формулирано пред полковник Илинов веднага след доклада. Съществени различия в решението, идеята на маньовъра, групировката и частните задачи, между началник-щаба и командира на дивизията – липсват. От 18 до 20 септември щаба на дивизията се разполага в с. Брестово. В 12 ч. на 20 септември щаба се изнася на к. 215, където поради отсъствие на донесения от командира на 6-ти Бдински полк до 17 ч., командира на дивизията изпраща подполковник Грозданов при него за установяване положението на полка и даване на указания с насочване на полка за атаката на 21 септември. Боят на 21 септември се ръководи съгласно начина на действието. Началник-щабът показва, че познава добре обсега на своята дейност, като помощник на командира в управлението на частите. В щаба на дивизията царува необходимото спокойствие, за което главна заслуга има началника му подполковник Грозданов. Щабът на дивизията възприема метода да предупреждава частите за разпорежданията си, чрез цитиране на извадки от заповедите по телефона и радио връзката. Като цяло, полковник Илинов оценява дейността на дивизията в периода от 18 до 21 септември 1938 г. за много добра.

Разборът на ръководителя на дивизионното упражнение генерал-майор Марков също съдържа редица положителни моменти относно командната дейност на подполковник Грозданов. Най-голямо внимание се обръща на доклада му от 19 септември, като се подчертава, че преценката на подполковник Грозданов за вероятните настъпателни действия на дивизията и по-конкретно за прекъсване връзката на противника при Свищов, е много правилна. Преценката на противниковите сили, обаче е пресилена, поради това, че докладите на началниците на Оперативната секция и на разузнавателната секция на дивизията, погрешно оценяват противника на една пехотна дивизия, вместо на една пехотна бригада. Като известен пропуск в доклада, се сочи изследването на елемента „местност”, където прави впечатление фиксирането към една линия, като вероятна за изходна такава за атака на дивизията, когато би трябвало да се имат предвид още най-малко една-две такива. В заключителната част не е конкретизиран района за разузнаване на дивизионното ято.

При разбора на атаката на 2-ра бърза дивизия генерал-майор Марков посочва, че са допуснати известни слабости: забелязало се е известно натрупване на левия фланг на Сухиндолската височина при овладяването взводните опорни места на отбраната. К. 221 е игнорирана, като е обходена от изток, без да се държи сметка, че обхождането става неестествено. Резервът на дивизията остава много назад. Това поставя в тежко положение бой-

ната част на десния участък. Поради това, щабът на дивизията не би трябвало да остава на к. 215 до края на боя, а да се изнесе на к. 203, за да вземе в ръце своите части и чувствайки пулса на боя да се намесва своевременно в развитието му и при проникването в дълбочина. При нападателните действия липсва съгласуваност в усилията между огъня и живата сила по време и място. Наблюдението и разузнаването по време на боя не са използвани за постигането на по-големи успехи.[375]

Още на втория месец от поемането на длъжността началник-щаб на IV-та армейска област, подполковник Грозданов взема участие в тактическото учение: „Дивизионно упражнение по отбранителния бой", проведено на 23 и 24 септември 1938 г. в района на с. Горно Сливово, Сухиндолско. Командуващ 6-та Бдинска дивизия е полковник Петър Илинов. Тя е в състава на „синята" страна, която играе ролята на прикриващи войски, изтеглили се на линията: в. Чемурдже – Ески баир – Плоска могила – с. Недан – Чатал тепе – Усоито – к. 178 – с. Горно Сливово – к. 244 – с. Брестово. „Червените" настъпателни войски са преминали р. Дунав и след успешни действия на широк фронт са достигнали линията: гр. Бяла – с. Акчар – с. Овча могила – с. Лъджене – с. Каменец - с. Дреново – в. Лисец (Ловчанско). Командуването на 6-та Бдинска дивизия получава заповед от щаба на IV-та отделна армия, на която е подчинена, до обяд на 23 септември да заеме определения й участък от главната отбранителна позиция на армията, с цел да не позволи неприятелско проникване към гр. Севлиево. Решението на тази тактическа задача на командира на дивизията полковник Илинов е частите на 6-та Бдинска дивизия да се изнесат в района: в. 178 – с. Горско Сливово – в. 244 – с. Крамолин – с. Коевци - в. 203, да го заемат за отбрана и да предотвратят настъплението на противника към Севлиево. Бойното разписание на 6-та Бдинска дивизия, определена за маневрена при дивизионното бойно упражнение на 23 – 24 септември 1938 г. е следното: щаб, два пехотни плътни полка, един представен пехотен полк, изобразен от пехотната рота на тежкокартечната дружина, тежкокартечна дружина (щаб, две тежкокартечни роти, една фиктивна пехотна рота), един дивизионен артилерийски полк (щаб, 2 щаба на артилерийска група, 4 артилерийски отделения, една пионерна дружина, една свързочна дружина, един конен дивизион (щаб, 2 фиктивни саблени и един картечен ескадрон) и тилови служби по мирновременната организация.[376]

На 3 октомври 1938 г. Никола Грозданов е повишен в по-висок офицерски чин – полковник. Съгласно публикувания през 1941 г. Списък на г.г. офицерите от българската войска към 1 януари 1941 г., издаден от Министерството на войната в София подполковник от Генералния щаб Никола Грозданов е произведен в чин полковник на 3 октомври 1938 г., под № 26 от цялата армия и под № 2 по рода оръжие – артилерията.[377] Командир на IV-та армейска област, с щаб в Плевен е генерал-майор Иван Христов Марков – опитен генералщабен офицер с 29 години служебен стаж, назначен на длъжността началник на IV-та военноинспекционна (армейска) област с Министерска заповед № 54/1938 г.[378]

---

375 П ъ р в о дивизионно упражнение по нападателния бой – 20-21 септември 1938 г., с. Горско Сливово. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

376 Д и в и з и о н н о упражнение по отбранителния бой от 23 – 24 септември 1938 год, с. Г. Сливово. Необработен архив в РИМ – Стара Загора., с. 1 – 2, 4.

377 С п и с ъ к на г.г. офицерите от българската войска към 1 януари 1941 г., Министерство на войната, С., 1941 г., с. 15.

378 Р у м е н и н, Румен. Пос. съч, с. 227.

Първият сериозен принос на полковник Грозданов в издигане нивото на бойната подготовка на частите от армейската област е разработването на указания за провеждане на занятията с личния състав през зимния период 1938/1939 г. Те са сведени за изпълнение със Заповед № 64/6 октомври 1938 г. на командващия IV-та армейска област. Занятията през зимния период на учебната 1938/1939 г. имат за основна цел подготвянето на частите да водят изкусно боя при нормални условия, като се усвои задълбочено техниката за водене отбраната и нападението. Тези занятия трябва да завършат с двустранни упражнения, в които вземат участие три пехотни и една бърза дивизии, с придадени към тях дивизионни разузнавателни ята, инженерни и свързочни дружини, армейска артилерия и по възможност дивизионна конница. Тежестта на подготовката през зимния период трябва да се насочи изключително към командния състав, която в тактическо и техническо отношение трябва да продължи, за да се постигне пълно съвършенство в бойната му подготовка, като заедно с това се поддържа и постоянна бойна готовност на частите, макар и в намален състав. Учебният материал при отбранителния бой е насочен към създаване на навици за добро организиране на отбраната, чрез: правилно използване местността и нейното засилване; съответно ешелониране на живата сила и бойната техника в дълбочина; добра организация на огъня и контраатаките; правилно водене на отбраната. При занятията по нападателния бой трябва да се придобият навици към създаване на: силно разчленен боен ред в дълбочина и изнасянето му незабелязано и без загуби към противника; търсене съпротивителните центрове на отбраната, чрез непрекъснато наблюдение и разузнаване; стрелба от дълбочина на бойния ред и заемане чувствителните места на противника, чрез маневриране с огъня и живата сила, т.е. – чрез изкуство; последователни удари и бързо организиране за ново напредване в дълбочината на противниковото разположение; бързина в развиване успеха. При подготовката на командния състав се търси: унифициране тактическите схващания и разбирания по използването на войсковите съединения и разните родове войски във всички офицери; оценяване и усвояване напълно техниката за водене на отбранителния и нападателния боеве, както и използването на всички огневи средства, бойни коли, въздушни войски и бойните газове; утвърждаване на навик за работа при бойна обстановка: кратки и бързо отдадени заповеди, работа с помощта на щабовете и съответните помощни органи; пълноценно използване на всички оръжия и части; постигане пълна тренираност на офицерите, за да понасят леко всички походи и бойни упражнения.

В Заповед № 64 се отделя много внимание на методиката на работа през зимния период, най-вече относно дейността на командния състав. Най-важните препоръки в това отношение са: 1) рационално разделяне на учебния материал, за да се избегнат претупването на занятията, преумората и повърхностното отнасяне към работата; 2) правилно организиране и ръководене на всяко упражнение в установения за провеждането му срок; 3) всички бойни упражнения да бъдат двустранни и с посреднически апарат; 4) да се учи само това, което е необходимо и възможно да се случи при война; 5) зимният период да се използва за извършване на образцови упражнения, като се усъвършенства практическата подготовка на взводното, ротното и дружинното командване с оглед поуките от летните занятия; 6) тактическите задания да не се решават шаблонно, а да се разработват много ходове и задания, които да оживят тактическата мисъл, да предизвикат решаващите да бъдат под напрежение и по-близко до развоя на истинската бойна обстановка, която по принцип е разнообразна и пълна с изненади; 7) подготовката на командира на артилерийските и

инженерните отдели от щаба на армейската област ще се извършва от командващия армейската област; 8) завършилите общия отдел на Военната академия офицери, изпратени на стаж в щабовете да се подготвят от съответния командир, по програма, дадена от Щаба на войската.

Занятията през зимния период са разделени условно на два подпериода: първи и втори срок. Първият следва да се използва като: 1) се приведе в изправност имуществото и се разпредели по равно между частите и се попълва с оглед предстоящите маневри; 2) да се изработят годишните отчети, в които да си проличат явно всички поуки от минали занятия, да се видят грешките и непълнотите; 3) да се формират всички школи, като занятията в тях започнат на 1 ноември. Обучението в тях да се свърже само с най-необходимото и да има практическа насоченост; 4) да се отдадат заповеди за зимните занятия, като се съобразят с поставената за постигане цел и с поуките от извършените през летния период упражнения; 5) командирите на дивизиите от армейската област да проверят до каква степен всеки един от подчинените командири на полкове умее да вложи нещо свое в заповедтта по частта си и до колко може да я съобрази с особените условия и дотогавашните постижения на частта.

Вторият срок да се използва като: 1) в Щаба на войската се произведат тактически занятия с командирите на армии и дивизии при съответни щабове. Последните да се формират по възможност в състав какъвто ще бъдат при мобилизация. Тези занятия имат за цел да уеднаквят разбиранията на висшето командване по водене на боя и използването на различните родове войски при съвременните условия; 2) със същите командири при Щаба на войската ще се направят упражнения по подготовката и ръководството на полковите и дивизионните упражнения: поставяне на преследваната цел, избор на място за упражненията, съставяне на заданието на самото място, точен разчет на времето, за да се избегне преумората; 3) с командирите на дивизиите, заедно с щабовете и командирите на родовете войски и служби ще се произведат следните упражнения: дивизионно упражнение по карта, през ноември 1938 г., с продължителност 2 дни при щабовете на съответните дивизии; дивизионно упражнение по карта, в състава на армията при работа и на армейския щаб, през втората половина на декември 1938 г., също с продължителност 2 дни; 4) двустранна военна игра с щабовете на дивизиите и този на армейската област, с продължителност 4 дни (2 упражнения от по 2 дни), която ще се състои в края на януари или началото на февруари 1939 г.; 5) командирите на дивизиите трябва да се разпоредят за произвеждането на 4 тактически упражнения с продължителност от 2 дни за всяко едно с командирите на полковете; 6) командирите на полковете да наредят произвеждането на 4 тактически упражнения с командирите на дружините, като в тях участват и командирите на артилерийски отделения; 7) с ротните и взводни командири да се произведат същото количество упражнения, само че разпределени по време и продължителност според участието им в различните школи; 8) при занятията в отделните войскови части, да се изпълняват няколко основни препоръки: в края на януари и началото на февруари 1939 г. да се произведат двудневни зимни походи, със зимна стрелба върху снежна покривка с дружина и артилерийско отделение; за тренировка на офицерите, да се преминава с тях ежедневно по един час физическа подготовка, в която да се застъпи ездата, бягането, гимнастиката, походите и др. спортове, за да може да се закалят офицерите и подофицерите и да служат за пример на войниците си, да понасят трудностите и лишенията; моралът в частите да се насажда чрез личен пример на началниците, чрез строг ред, дисциплина, точност, другарство и

готовност да се жертват при изпълнение на дълга си; подготовката в тактико-стрелково отношение да продължи и през зимния период; във всяка част да се определи от командира й една седмица за занятия по мобилизацията, с цел да се запознае всеки офицер за пряката му работа и да се подпомогне съставянето на мобилизационния план на частта.[379]

Като началник-щаб на IV-та армейска област полковник Грозданов участва в няколко тактически занятия с щаба на 5-та пехотна Дунавска дивизия. На 9 – 11 октомври 1938 г. се провежда занятие по решаване на II-ра тактическа задача с предмет „Противодействие на преминал р. Дунав противник при Никопол и Свищов". Съгласно общото положение, след взаимно обявяване на мобилизация в България и Румъния на 11 октомври 1938 г. в полунощ Румъния без формално обявяване на война, преминава р. Дунав при Никопол – Сомовит. Изненаданите български погранични части в безредие се оттеглят на юг. Частите от IV-та армейска област към 1 ч. на 11 октомври са вдигнати по тревога и към 3 ч. и 30 м. са готови за действие в гарнизоните си. За противодействие срещу преминалия при Никопол – Сомовит противник се назначава 9-та пехотна Плевенска дивизия при бойно разписание, в което са включени и части извън щатната организация на дивизията. Това са: 1-ва, 2-ра и 3-та дружина от 4-ти пехотен полк, усилени с минохвърлачни и противоброневи взводове; 4-ти артилерийски полк; 1-ва дружина от 35-ти пехотен полк с един минохвърлачен взвод; 1-ва дружина от 33-ти пехотен полк; 1-ва дружина от 34-ти пехотен полк с един минохвърлачен взвод; една свързочна полурота и едно разузнавателно ято.

Към 3 ч. на 11 октомври пристигналите разузнавателни сведения в щаба на IV-та армейска област дават основание на полковник Грозданов да ги характеризира, както следва: При Никопол са стоварени една пехотна дружина и 2 товарни батареи, които към 3 ч. достигат линията Ерменлуй - Джурно. При Сомовит противника е прехвърлил две пехотни роти с една товарна батарея и към 3 ч. е достигнал пътя Джурно – Щамлиево. Към 0,30 ч. е открит артилерийски огън по казармите в Русе, Свищов, Оряхово, Лом и Видин, поради което гарнизоните в ред ги напускат и заемат брега и височините южно от същите градове, където се окопават. По сведения на пленници, в пристанищата Турну Мъгурели и Ислаш се товарят съответно една дружина и 2 пехотни роти. Освен това в първия град се съсредоточават един пехотен полк и две артилерийски отделения, а в гр. Раковица 2 дружини и едно артилерийско отделение. Според пленниците задачата на румънските войски след форсирането на р. Дунав е да настъпят към Търново, Плевен и София.

Частното положение на 9-та пехотна дивизия, съставено по карта М 1:126 000 е съобщено към 4 ч. сутринта на 11 октомври. Положението на противника е съобразно посочените разузнавателни известия. Българските войски са в период на мобилизация и съсредоточение към Добруджанския и Дунавския оперативен театър съгласно оперативен план Д (отбранителна война срещу Румъния). Задачата на IV-та армия е да прикрие и осигури спокойното съсредоточение на нашите войски в Делиормана и Северна България. Командването на IV-та армия решава да продължи прикриването на Добруджанските и Дунавските граници, като спре преминалия при Никопол – Сомовит противник, на линията Бела вода – Шияково – Крета, с готовност още днес да го атакува и отхвърли на Северния Дунавски бряг. Основната тежест на усилията е в посока на Никопол. Командирът на 9-та пехотна дивизия полковник Атанас Стефанов получава задача да спре настъплението на

379 П о в е р и т е л н а заповед № 64/6 октомври 1938 г. по IV-та армейска област, по занятията през зимния период 1938/1939 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

противника в южна посока на посочената линия, където да се подготви и с пристигащите части да го атакува и отхвърли в северна посока. Командирът на 9-ти дивизионен артилерийски полк полковник Боев трябва да се съсредоточи на гара Павликени, с готовност за действие главно към Никопол и за товарене на гара Павликени. 4-ти инженерен полк остава в Плевен в разпореждане на командването на IV-та армия. Армейският орляк получава за задача да разузнае района Свищов – Букурещ – Питещи – Оряхово, с главно внимание за посоката Никопол – Питещи, като попречи на прехвърлянето на войски и строежа на мостове в Никопол и Сомовит. От командира на 9-та пехотна дивизия се изискват решение и разпореждания.

След бързото съсредоточение и подхождане към противника на части от 9-та пехотна дивизия, към 10 ч. на 11 октомври командването на IV-та армейска област издава I-во допълнително задание по карта М 1:126 000. То е разработено от началник-щаба полковник Грозданов. Към 8 ч. и 30 м. форсиралите р. Дунав противникови части са успели да се изнесат на юг на линията с.с. Ерменлуй – Джурно – Шамлиево. По същото време състава на българските погранична и понтонна рота при с. Въбел и източно от него, както и на пограничния взвод на линията Джурно - Градещи се увеличава до 150 – 200 души всяка. Тези части се състоят от завърнали се войници, запасни и доброволци. Към 9 ч. около рота румънска пехота с една тежка картечница заема височините по левия бряг на р. Ермелия, от двете страни на шосето Бяла Вода – Никопол. В същото време противника открива артилерийски огън по нашите части. В 9 ч. и 30 м. всички противникови части, преминали на нашия бряг (около един пехотен полк с едно товарно артилерийско отделение), преминават в настъпление на фронта р. Ермелия – р. Вит. До 10 ч. въздушните ни сили не позволяват на противника да прехвърли войски към Никопол и Сомовит и да строи мост в тези пунктове. От командващия 9-та пехотна дивизия се изисква решение и разпореждания на схема с групировката към 10 ч. до рота и батарея, включително.

След разрешаване на първото допълнително задание, към обяд на 11 октомври командването на IV-та армейска област издава второ допълнително задание по карта М 1:126 000. Между 10 и 11 ч. в района с. Въбел – к. 117,8 – с. Слатина се развръща на позиция моторизирания 4-ти артилерийски полк, без една 12 см. гаубична батарея. Между 11 и 12 ч. на позицията Въбел – Градещи пристигат 1-ва дружина от 33-ти пехотен полк, която заема позиция по височините по десния бряг на р. Ерменлия, от двете страни на шосето Бяла Вода – Никопол и 1-ва дружина от 35-ти пехотен полк, разтоварена на гара Крета и заела позиция по билото източно от с. Градещи. До обяд успешната дейност на българската авиация и далекобойна артилерия е осуетила опитите на противника да прехвърли войски при Никопол и Сомовит и да направи мост при Никопол. Между 13 и 14 ч. се очаква да пристигне 1-ва дружина от 34-ти пехотен полк, разтоварена на гара Ореш и насочена към к. 117,8 – с. Въбел. Командването на 9-та пехотна дивизия трябва да се подготви за атака и отхвърляне на противника по северния Дунавски бряг, със силите, с които разполага. Началото на атаката да започне в 14 ч. От командващия 9-та пехотна дивизия се изискват решение и разпореждания на командира на 9-та пехотна дивизия.[380]

На 15 и 16 декември 1938 г. полковник Грозданов участва в решаване на същото тактическо задание с 6-та пехотна дивизия. След неговото извършване командването на

380 В т о р а тактическа задача – 9 и 10 октомври 1938 г. Противодействие на преминал р. Дунав противник при Никопол и Свищов. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

IV-та армейска област прави разбор, с цел да се извлекат необходимите полезни поуки от практиката. Полковник Грозданов има принос за разработването на разбора, който е сведен за изпълнение от командира на областта. По-важните моменти от разбора се отнасят за начина на формиране на правилно решение при скоротечна обстановка. Изтъква се, че правилния начин на работа е по съкратена схема, при който всеки елемент от решението (начин на действие, начало и граници, крайна цел, последователност, тежест на усилията) ще се търси направо от всеки елемент на обстановката (задача, собствени сили, местност, време и противник). С оглед на поставената цел (да не се позволи на противника да разстрои съсредоточението на нашите войски) се налагат следните изводи: собствените сили на прикриващата позиция са слаби, за да спрат противника; налага се, колкото е възможно по-скоро да бъдат засилени, като се противопоставят на противника поне сили равни на неговите такива към 3 ч., за да могат да се противопоставят и на двойно числено превъзходство. Това ще се постигне най-бързо като се изпрати една дружина срещу Никопол и две роти срещу Сомовит с моторизираното артилерийско отделение срещу Никопол и една батарея от него срещу Сомовит. За изпълнение на второто тактическо задание – атаката, е необходимо да се съсредоточат сили около 1,5 – 2 пъти по-големи от противниковите и особено артилерия.

Местността предлага най-големи удобства за отбрана на прикриващата позиция, защото тя е най-къса, най-близко до р. Дунав и от там с далекобойна артилерия може да се обстрелват пристанището и града Турну Магурели, като се възпрепятства строителството на мост и прехвърлянето на войски. За втората задача – атаката, прикриващата позиция също дава най-добри условия поради обхватното положение спрямо противника и близостта до р. Дунав. Характеристиката на местността налага тежестта на усилията да бъде при Никопол поради командващото положение на теренните форми в участъка източно от р. Осъм. Времето налага бързина в действията. Тъй като противника е преминал р. Дунав през нощта местността му е неизвестна, той е неориентиран и със силите, с които разполага не е в състояние да продължи движението си на юг от разсъмване, а дотогава трябва да си осигури предмостово пространство, след това да прехвърли още войски и да строи мост, което не бива да се позволи по никакъв начин. Още на 11 октомври проникналия на нашия бряг противник трябва да бъде отхвърлен на северния бряг, в противен случай той може да построи мост през нощта на 11 срещу 12 октомври, да прехвърли още войски и да ни постави в тежко положение. Основната идея на маньовъра е: при първата задача, за да се спре настъплението на противника, всички части, включително и прикриващите са длъжни чрез боеве за печелене на време да спират противника на промеждутъчни позиции между зададените, като отстъплението от дадените ще става по заповед. За втората задача – идеята на маньовъра налага да се ангажира той по целия фронт, като се прикове здраво западно от р. Осъм и с решителен удар източно от р. Осъм, да се отхвърли към Никопол и северно от р. Дунав.

Съгласно така изложените разсъждения и направената оценка на обстановката, командващия IV-та армейска област и началник-щаба полковник Грозданов, дават като правилен отговор на задачата следното окончателно решение: Спиране настъплението на противника до 11 октомври на обяд на прикриващата позиция, с готовност към 14 ч. да се атакува и отхвърли северно от р. Дунав. Тежестта на усилията и в двата случая е източно от р. Осъм. Последователните линии за задържане са: прикриващата позиция, позицията

при Дебово и линията на с. Мечка. След приключване на анализа в разбора на тактическото задание командващия IV-та армейска област и началник-щаба полковник Грозданов обобщават няколко основни поуки: Пограничната стража трябва да има по-голяма бойна готовност и непременно да държи тежките си картечници в щаба на ротата и по-важните щабове на пограничните взводове. Крайдунавските гарнизони да имат по-голяма готовност от тези във вътрешността и особено на пехотните машини и превозните средства. Да се извършват системни проверки от командира на дивизията и командира на пограничната дружина на бойната готовност на пограничната стража, с по-често задаване на задачи от този род, изпълнявани във всяко време на денонощието. Проверка готовността на граничните гарнизони, със задачи от този род и такива за заемане брега и околността на гарнизона. Да се изискат своевременно съображения от командирите на граничните гарнизони за действие, както в района на своя гарнизон, така и за съдействие към съседните гарнизони с разполагаемите свои и частните превозни средства. Да се извършва проучване от командирите на крайграничните полкове с офицерите от същите на нашия бряг на р. Дунав, с оглед на възможности за преминаването му в двете посоки, в участъци, указани от командира на дивизията. Щабът на дивизията да има своевременно подготвени съображения за действие при такива случаи, не само на Дунавската граница, но и на сухопътната, като с таблици, графики трябва да се установят възможностите за изпращане подкрепления, с бързоподвижни средства или пеш към Дунавската или сухопътна граница. В тези предвиждания трябва да се направят и съображения за противодействие на преминал противник между Рахово и Лом (около Козлодуй), между Лом и Видин, някъде около Акчар, срещу проходите Връшка Чука, Кадъбоаз, Свети Никола и Чипровски и по билото на Стара планина в посока на Ком – Петрохан.

Важността на резултатите от извършеното тактическо задание се подсилва от направените след разбора допълнителни бележки по оперативно задание № 2 – противодействие на десант – решено от 6-та пехотна дивизия на 15 и 16 декември 1938 г. Допълнителните бележки са детайлно разработени от полковник Грозданов и одобрени от командващия IV-та армейска област. Бележките от тактически характер посочват, че извода на оперативната секция за най-бързо подкрепяне на прикриващите части и атакуване противника от линия, възможно най-близка до р. Дунав е правилен. Предвиденият срок за изнасяне на 1-ва и 2-ра пехотна дружина от 4-ти пехотен полк на линията на Дебово към 5 ч. е нереален поради твърде голямото разстояние от гарнизоните им. Уточненият участък за действие е твърде тесен, а източната му граница би трябвало да бъде линията с. Деков – с. Ерменлуй. Неправилно е определянето за крайна линия левия бряг на р. Дунав, тъй като това е предмет на отделната операция. Твърдението, че преминалите през нощта противникови части може да отхвърлят нашите прикриващи такива по на юг не е правилно, защото силите на противника не са достатъчни за едно толкова дълбоко изнасяне и отдалечение от пункта на преминаването и то особено до разсъмване. Фактът, че той се окопава потвърждава този извод. Това преминаване следва да се изследва с оглед на вероятните намерения на общия противник – неговата 3-та дивизия и нейната задача при изпълнението, на която той би попречил на изпълнението на нашата задача – например прекъсване железопътната връзка при Плевен.

Особено интересни са бележките по оценката на задачата. Прикриващите части трябва да се подкрепят възможно най-бързо с оглед да се противопоставят на противника сили

поне равни на неговите. Това налага изпращането на части от най-близкия гарнизон. Това е Плевенския, за което в разписанието е дадено, че една и половина пехотни дружини в 4 ч. са натоварени на камиони и готови за тръгване. От тях 1 пехотна и 1 тежкокартечна рота се насочват за усилване на Сомовитската група, а 1 пехотна дружина за Никополската група. Тогава срещу противниковите 1 дружина, 2 роти и 3 батареи към 9 ч. нашите войски ще разполагат с 3 сборни роти, половин пехотна дружина и един артилерийски взвод. За усилване на артилерията още в 4 ч. сутринта трябва да се изпрати една 12 см. батарея в Сомовитския участък, с което на противниковите три батареи ще бъдат противопоставени една и половина батареи.

При отбранителните действия, силите на нашите войски са достатъчни и дивизията може да продължи първата част от задачата си – да задържи противника и под прикритието на тези си части да осигури съсредоточението на останалите поделения за извършване на атаката и отхвърлянето му на левия бряг на р. Дунав. Пространствените рамки са уточнени от последователните линии. Временните такива не са дадени, но опасността от прехвърлянето на все нови и нови части и чрез това отдалечаване от предмостната позиция на пункта на преминаването на противника, налага бързина в действията, за да могат час по скоро да се изнесат повече части за засилване на прикриващите войски. Местността подсказва, че тежестта на усилията трябва да бъде източно от р. Осъм, още повече, че чрез владеенето на платото при с. Въбел се осигурява господството над целия участък, в който е извършено преминаването.

Що се отнася до противника, той трябва да си осигури предмостово пространство. За тази цел той трябва да се спре на дадената линия, където се окопава. Силите му към 3 ч. и дългия фронт не позволяват да се изнесе по на юг, а тези преминали р. Дунав в 7 ч. не могат да бъдат готови за настъпление южно от линията с. Ерменлуй – с. Джурево по-рано от 9 ч. и 30 м., когато нашите части му противопоставят 1 и ½ дружини, 3 сборни роти и 1 и ½ батареи. Извода е, че трябва да се бърза, за да може към 9 ч. на противника да се противопоставят сили поне наполовина от неговите. Това ще се извърши като се задържи линията при с. Въбел с групировка от 1 дружина, 2 сборни роти и 2 оръдия, а към Сомовит се концентрират половин пехотна дружина, 1 сборна рота и 3 оръдия. След спирането на противника на платото при с. Въбел до обяд нашите сили ще нараснат на 2 и ½ дружини и 3 артилерийски отделения, а към 14 ч. те ще се увеличат на 5 пехотни дружини, 3 сборни роти и 7 и ½ батареи – сили достатъчни да се атакува и отхвърли с успех миналия на нашия бряг при Никопол – Сомовит противник, като се плени или се отхвърли на северния бряг на р. Дунав.

В заключение от направения анализ на оценката на задачата и решението са извлечени следните изводи: 1) целта на решението на командира на понтонната дружина не е правилно поставена – трябва да осигурява изнасянето на 4-ти пехотен полк на определената линия; 2) в точката за противника трябва да се изразява общия извод от сведенията, с които се разполага за него, а подробностите – в развитите изводи и придружаващата ги схема; 3) в точката за нашите сили да се укаже с общи фрази онова, което не може да се изрази на схемата; 4) за втория ешелон, съставен от 1-ва дружина на 4-ти пехотен полк и целия армейски артилерийски полк няма разпореждане от дивизията за тръгването им от Плевен; 5) не са назначени части в резерв на дивизията, а всички се подчиняват на командира на 4-ти пехотен полк. Едва във второто допълнително задание за резерв се назначава 1-ва дру-

жина от 34-ти пехотен полк, обаче съгласно маршрута даден от командира на дивизията тя ще закъснее за атаката, като ще бъде готова за действие в участъка на усилията едва в 17 ч., т.е. три часа след началото на атаката; 6) командния и наблюдателния пункт на дивизията не са в посоката на усилията, а на пасивния участък.

Относно I-во допълнително задание бележките по оценките на задачата са следните: 1) в оперативната заповед би трябвало да се каже в колко часа, къде и колко сили ще има дивизията. Решението трябва да бъде за заемане изходна за атака линия (тази на платото при с. Въбел), а не за атаката, при което дадените последователни линии са излишни; 2) образуват се само две бойни групи: дясна с командира на 4-ти пехотен полк, а лявата без определен командир – резерв също няма; 3) ако оперативната заповед е заповед за атака – няма групировка за оперативни действия, а трябва да се счита за такава, тъй като съдържа начин на действие. Фактически тя трябва да бъде заповед за заемане изходната за атака линия.; 4) командира на дивизията остава зрител. Само указанието за артилерийско съдействие с 1-ва батарея посочва, че командира на дивизията иска да има нещо в свое разпореждане, с което да влияе на хода на действията.

Относно II-ро допълнително задание са направени следните бележки по оценката на задачата: 1) възлага се на командира на 1-ва дружина от 4-ти пехотен полк да обедини действията си с тези на 1-ва дружина от 35-ти пехотен полк (лявата половина на участъка), но последната още не е пристигнала и фактически Сомовитската група е в състав само 1 тежкокартечна рота, 1 пехотна рота, 1 минохвърграчен взвод и 1 артилерийско отделение; 2) разчетите за времето, в което пристигащите части ще бъдат на линията на прикриващите войски не е точна и първите дружини на 34-ти и 35-ти пехотни полкове ще закъснеят.[381]

Бойната подготовка на частите от IV-та армейска област получава основните си цели и насоки в Поверителна Министерска заповед №393/12 октомври 1938 г. След излагането на впечатленията от летните занятия, като основна цел на занятията през учебната 1938/1939 г. е поставена изкусното водене на боя при нормални условия, като се усвои основно техниката за водене на отбрана и нападение, чрез пълно взаимодействие между различните родове войски. Материалът за преминаване при отбранителния бой трябва да включва: 1) добро и бързо окопаване на частите, маскировка до невидимост, широко използване на изкуствените препятствия и особено на телените мрежи; 2) заемане и организиране на позициите в укрепени групи, за да се създадат центрове с по-голяма съпротивителна стойност; 3) пълно и правилно организиране на цяла система от разположени в дълбочина огневи центрове; 4) постигане съвършенство в организацията и механизирането на отбраната (огън и контраатаки), така, че навлезлия в позиционна дълбочина противник да бъде изненадан, разстроен и унищожен от добре организираните от дълбочина огньове и от последователните контраудари; 5) постигане пълно взаимодействие между всички родове войски и особено между пехотата и артилерията за разстройване, отблъсване или унищожение на противника; 6) изкусно и правилно оттегляне под натиск на противника и упорита отбрана на ред последователни линии.

При нападателния бой да се обърне внимание на: 1) насаждане на навик във всички части за спазване на установените строеве, с всички междини и разстояния до последния момент, за да се избегнат загубите, да се осигури подхранването на бойния ред и по-

381 Т а к т и ч е с к и задачи с 6-та пехотна дивизия. Декември 1938 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

следователно нанасяне на ударите; 2) постигане пустота на бойното поле, чрез съответно прецеждане, бързо прибягване и изкусно приспособяване към местността; 3) добиване на навик и опит за разузнаване на неприятелското разположение; 4) вкарване в действие на всички огневи средства и то не като се поставят само в първа линия, а като се приучат да стрелят от дълбочината на бойния ред – над главите или в междините; 5) проникване успешно и с най-малко жертви в позиционното пространство. Създаване на навици за изкусно водене на боя в дълбочина на противниковото разположение; 6) пълноценно взаимодействие между различните родове войски, особено между пехотата и артилерията. Масиране на артилерийския огън по време и място съобразно нуждите на пехотата; 7) насаждане на навик за преследване на противника по петите, за да не му се даде възможност да се опомни и организира нова съпротива.

По отношение подготовката на командния състав се поставят няколко основни цели. Уеднаквяване на тактическите схващания и разбирания по използването на войсковите съединения и различните родове войски; пълно усвояване техниката за водене на отбранителния и нападателния бой, както и употребата на всички огневи машини, бойни коли, въздушни войски и бойните газове; добиване на навици за дейност при бойна обстановка; даване на кратки и бързи заповеди; работа с помощта на щабовете и съответните помощни органи; пълноценно използване на всички оръжия и части; постигане максимална тренираност на офицерите, за да понасят леко всички походи и бойни упражнения.[382]

През втората половина на октомври 1938 г. полковник Грозданов разработва още по-задълбочени указания за зимните занятия на частите от IV-та армейска област, които са сведени със Заповед № 67/21 октомври 1938 г. по армейската област, относно занятията. Предписанията от Заповед № 64/ 6 октомври 1938 г. остават в сила, но трябва да се вземат за изпълнение следните допълнения и изменения: Към целите на занятията да се добави достигането на пълно взаимодействие между различните родове войски. Най-съществените допълнения са в раздела за схемата на работа в щаба на пехотните дивизии от армейската област. В преобладаващите случаи до този момент, в отделните секции не се извършват подготвителните работи, необходими за предстоящата им дейност. Забелязва се увлечение в докладите на секциите, някои от които продължават до 40 – 50 минути. В докладите на разузнавателната секция обикновено се пропускат необходимите за събиране данни. В оперативната секция не се предлага решение и липсва карта или схема за положението на двете страни, с обозначение разстоянията между собствените сили и това между тях и противника. При написването на разпорежданията се забелязва стремеж за писане на дълги общи оперативни заповеди, дори и тогава, когато общата обстановка налага частни заповеди. В периода на формирането на решението и плана за действието, а така също в прилагането им, се забелязва увлечение. Това трябва да се преустанови чрез прекъсване на докладчика, когато той се увлече в доклада си, както и чрез повторно написване на разпорежданията, когато те по форма не отговарят на момента, или се повтарят пасажи, дадени в частните заповеди или схемите.

Много слабости са констатирани и по идейното решение, като твърде често целта за достигане и задачата се смесват. Целта, обикновено се материализира с известни райони за изнасяне, линии за достигане и овладяване, посоки за преграждане, а задачата се конкре-

382 П о в е р и т е л н а Заповед № 393/21 октомври 1938 г. по IV-та армейска област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

тизира, с начина, по който ще бъдат достигнати тези цели. Тежестта на усилията, често се определя с десен (ляв) фланг, което е много неопределено, особено за по-големите войскови единици. Това налага конкретизиране: „в района", „в направление", „в посока". Често пъти липсва идея за маньовъра. При атаката, тя може да бъде изразена: „чрез едновременен натиск по целия фронт и пробив в посока..., или обхващане на десния (левия) фланг".

По отношение плана за действие, при създаването на участъците трябва да се държи винаги сметка за наличието на артилерията. Формирането на трети участък от дивизионната конница или тежкокартечната дружина не е за препоръчване при състава на нашата дивизионна артилерия. В частните задачи на поделенията, много пъти се повтарят началото на действието, последователните линии за овладяване и други данни, залегнали в идейното решение. Веднъж поставени в последното те са задължителни за всички поделения и не е необходимо повторението им в частните заповеди, защото по този начин се утежняват разпорежданията. Освен това, твърде често частните задачи са обременявани с определяне на граници и райони, посочени на схемата.

При определяне начина на действие, често се среща обща теория, неконкретизирана по време и място, и по съгласуваност на действията между пехотата и артилерията. Основното начало, което трябва да се има предвид при тази дейност е – маневрирането с траекториите на огневите средства, чрез преливането им от един пункт към друг съобразно тактическите нужди – при нападението и противодействието, което всички огневи средства проявяват за разстройството и унищожението на противниковите организации и даването на преграден огън пред и в позиционното пространство, предимно в посоката на главните усилия – при отбраната.

В Заповед № 67 са отбелязани и по-съществените поуки, извлечени от действията при изпълнение на заповедите. Във фаза нападение те включват: 1) движение на частите без пехотно разузнаване при приближаването, след като изпращането на самостоятелни офицерски патрули в тази фаза е задължително за полковете и дружините от първа линия; 2) констатиран е стремеж за фиксиране обикновено към една изходна линия, без да се държи сметка, че тя може да бъде заета от противника, обстоятелство, което налага да се има винаги поне още една такава; 3) пропуска се възможността артилерията да има готовност да подкрепи пехотата при овладяването на изходната за атака линия. Съвсем правилно изходната линия в повечето случаи се заема с по-малобройна жива сила и повече техника, с оглед първата да бъде предпазена от въздействието на артилерийския и машинен огън на противника, затова тази практика трябва да продължи и занапред.

При фазата на напредването все още не е напълно изкоренен навика на групирано движение на някои части. Разузнаването и наблюдението и тук почти липсват, поради което частите тръгват в атака неориентирани. Обектите се материализират с местни предмети, на които дори липсват сериозни противникови организации; съпротивителните центрове в дълбочината на позиционното пространство не се познават. При проникването в дълбочина на позиционното пространство се постигат също добри резултати, но често се забелязва закъсняване в използването на резервите. Поради липса на разузнаване и наблюдение и тук много изгодни моменти за получаване на по-големи успехи са пропуснати. По въпроса за взаимното разбирателство, целеуказанието и свръзката между пехотата и артилерията трябва да се работи с още по-голяма настойчивост. При бойните стрелби от дружина и полк, все още продължава натрупването на пехотните машини в първа линия. Този вреден

навик трябва да се изкорени и там, където местните форми позволяват да се практикува стрелба в междините и над главите.

По отношение на отбраната са направени няколко извода: Липсва навик за разузнаване на противника. Не се изпращат части за заемане на предни пунктове, вследствие на което слабите поделения на охранителната част на позицията не са в състояние да разкрият групировката на настъпващия противник. Вредният стремеж да са напред почти всички пехотни машини, за да се обстрелва предпозиционното пространство не е още напълно изкоренен. В съгласуваността на действията между артилерията и живата сила все още има много какво да се желае. Най-често резервите закъсняват и контраатаките попадат под организирания огън на атакуващия. При контраатаката, не са изградени навици за предвиждане всички вероятни начини за действие от страна на противника, от където трябва да изхождат и мерките за противодействие изразени в организиране на запасни позиции, употреба на живата сила и огъня за контраатака. На техниката при оттеглянето под натиск на врага следва да се обърне сериозно внимание, като огъванията от най-малките поделения до най-големите се извършват в нужния ред и дисциплина, винаги под организиран огън и запазване на разстоянията и строевете.[383]

През есента на 1938 г. по указание на генерал-майор Марков, полковник Грозданов разработва поверителен план за тактически занятия с командирите на дивизии и другите офицери от частите на IV-та армейска област за зимния период на учебната 1938/1939 г. На 15 ноември 1938 г. в щаба на 6-та пехотна Бдинска дивизия във Враца е одобрен план за извършване на военната игра с командирите на полковете при щаба на 6-та пехотна Бдинска дивизия, която се състои от 16 до 19 ноември 1938 г. Планът е разделен за двете страни: „червената", която е в отбрана и „синята" – в настъпление, като се посочва материала за преминаване и задачите за решаване. „Червената" страна трябва да отработи следния материал: 1) подхождане и заемане определен район за отбрана; 2) водене отбранителен бой; 3) употреба на полковите резерви; 4) употреба на дивизионния резерв. За разрешаване на тактическите задачи по този материал се изисква разработването на разпорежданията и схемите за групировките на войсковите части от съответните командири. „Синята" страна трябва да премине учебен материал по: 1) нощно приближаване и овладяване изходна линия за атака: 2) атака; 3) проникване и употреба на полковия резерв; 4) употреба на дивизионния резерв. При тях също се изисква разработване на разпореждания и схема за групировка от командирите на частите.

В съответствие с плана, от 16 до 18 ноември 1938 г. се провеждат занятия с командирите на полкове на 6-та пехотна Бдинска дивизия при военната игра, разиграна от ръководството на щаба на 6-та Бдинска дивизия. Полковник Грозданов участва във военната игра в състава на „синята" страна. Тя играе ролята на прикриващи войски, които с ред боеве за печелене на време срещу „червените" войски, преминали р. Дунав в две групи в районите: Русе – Свищов и Оряхово – Козлодуй, са се оттеглили и на 16 ноември сутринта са достигнали и задържат линията: с. Обретник – с. Тръстеник – с. Долни Луковит – с. Кнежа - с. Мадан – гр. Лом.[384]

---

383 П о в е р и т е л н а Заповед № 67/12 октомври 1938 г. по IV-та армейска област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

384 З а н я т и я с командирите на полкове на 6-та пехотна Бдинска дивизия при военната игра, разиграна от ръководството на щаба на 6-та пехотна дивизия – синя страна. 16 – 18

От 7 до 17 декември 1938 г. под ръководството на генерал-майор Марков следва да се проведат по две тактически упражнения, всяко с продължителност от по два дни, с началниците на 5-та пехотна Дунавска и 6-та пехотна Бдинска дивизия, заедно с щабовете и командирите на родовете войски и тилови служби. Целите на предстоящите занятия са: практическо приложение на новите принципи за работа в щаба на дивизията; унифицирание схващанията за използването в бойни условия на българската усилена пехотна дивизия; извличане на ценни изводи и поучения за бъдещата командна дейност на отделната армия и пехотната дивизия. Учебният материал за тактическите задачи включва нападение срещу укрепени места (приближаване, атака с проникване и развиване на успеха), както и преминаване на големи водни препятствия и противодействие на подобни препятствия. Занятията се провеждат в помещенията на щабовете на 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия, съответно в Русе и Враца по топографски карти с мащаб 1: 200 000 и 1: 126 000, а за гр. Тутракан 1: 40 000. Местността, на която ще се разрешават тактическите задачи е в района Силистра – Шумен – Търново – Плевен – р. Дунав, а предполагаемия противник – румънската армия.[385]

На 28 декември 1938 г. с бързо поверително писмо на командира на IV-та армейска област генерал-майор Марков до командира на 6-та пехотна Бдинска дивизия се дават нови указания за провеждане занятията в частите на дивизията с началник-щаб полковник Грозданов за зимния период. Командващият областта е проверил заповедите за зимните занятия в частите и е останал с впечатление, че са направени пропуски, които излага в писмото с нареждането, че те трябва да се вземат под внимание от полковник Грозданов и командането на дивизията през оставащото време от зимния период. Занятията трябва да се водят по начин, отговарящ на навечерие на война, а изпълнението на упражненията да става, както при военни действия. Моралната подготовка на личния състав да се задълбочи и усъвършенства, като по-забележителните дати, в които българската войска, дивизията или полка са взели участие в изминалите войни се напомнят и то преднамерено.

По отношение на тактическата подготовка, образцовите взводни, ротни и дружинни упражнения не са разпределени по време в частите. Би трябвало в заповедите да се определи ноември за взводни упражнения, декември за ротни и останалите месеци за дружинни учения, като по едно от тях трябва да бъде с бойна стрелба. При тактическите занятия с командирите на полковете, следва да се изнесат от командването на дивизията по две беседи, с продължителност не повече от един час върху оперативните условия на Румъно-българския (през м. декември) и Гръцко-българския (през м. януари) театър на военни действия, в които да се застъпят главно оперативните направления, позициите които ги преграждат и условията за преминаване на р. Дунав, в двете посоки.

Командващият армейската област е констатирал редица слабости при бойните стрелби през летните занятия, които трябва да бъдат ликвидирани при предстоящите зимни такива. По-важните са: определяне разстоянията с просто и въоръжено око (телеметри, рогатки, бинокли и т.н.); разпределение на огъня по фронта и в дълбочина, за да не се оставят цели отделения и групи необстреляни; практическите упражнения по целеуказването; наблюдаване попаденията по време на стрелбата; дисциплината на огъня. От подофице-

ноември 1938 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

385 Т а к т и ч е с к и занятия с щаба на 5-та пехотна дивизия. I-во тактическо задание: нападение срещу укрепено място. Необработен архив в РИМ – Стара Загора., с. 1 – 2.

рите не трябва да се изисква решаване на теоретични стрелкови задачи, това да се върши от офицера-ръководител. Изводите, обаче от решаването на такива задачи с практическо приложение да се представят на подофицерите за изучаване.

Направени са редица забележки и по занятията в артилерията. Трябва да се съкрати времето за подготовката на дивизионния артилерийски полк, за да съсредоточава огъня си по пунктове в целия дивизионен участък. Командирът на 2-ри дивизионен артилерийски полк да приготви доклад (беседа) с продължитолност до 1 час, която да изнесе пред командирите на полкове при тактически занятия върху стрелковите задачи, които по обем могат да бъдат възлагани на дивизионния артилерийски полк, при нападателен и отбранителен бой, по отношение обезвреждане противниковата пехота, замълчаване на неприятелски батареи, направа на проходи през препятствие и разрушаване земните постройки, за да се получат различни степени на поражение (унищожение, трайно или кратко обезвреждане) при нормално развитие на боя. Писмото завършва с указания от общ характер. Изисква се на занятията да присъстват абсолютно всички войници, с изключение на наряда и болните, а преди всяко упражнение да се отделят по няколко минути, за преглед на облеклото и стъкмяването на хората, защото то цели не само обучение, а и възпитание. По всички дисциплини трябва да се назначат общи и технически ръководители, защото това също има възпитателно значение.[386]

В края на януари 1939 г. командващия IV-та армейска област натоварва началник-щаб полковник Грозданов да обобщи резултатите от направените проверки по тактическата подготовка на някои от полковете в армейската област. Те са сведени за изпълнение чрез Заповед № 6/1 февруари 1939 г. по IV-та армейска област, относно занятията. При отбраната са констатирани следните слабости: 1) липсва постоянно разузнаване и наблюдение за противника, което поставя отбраната без ориентация; 2) налице е стремеж да се изнасят всички машини в една линия, като тежките картечници отиват на най-предната линия, а леките се оставят на втора линия; 3) липсва разположение на малките пехотни единици в дълбочина и особено на пехотното отделение, което обикновено се групира във верига в една лииня, дори и тогава, когато местните условия позволяват стрелците да се разполагат прикрито назад и в междините; 4) липсва механизирането на отбраната, с огън и контраатаки, така че навлезлия в предпозиционното пространство противник да бъде слисан, разстроен и унищожен от добре организирани в дълбочина огневи центрове и последващи контраудари; 5) липсва правилно и бързо оттегляне под натиск на противника в позиционното пространство.

При нападението са констатирани също редица пропуски. Липсва насочаване на малките пехотни поделения (ротата, взвода и отделението) срещу живата сила на противника. При напредването, не се спазват уставните междини и разстояния, необходими, за да се избегнат загубите от силния противников огън и осигури подхранването на бойния ред, чрез вкарване на резервите. В сферата на действителния пехотен огън (800 крачки) не се спазват препоръките на членовете от Правилника за бойната подготовка на отделението и взвода. Липсва комбиниране на огънят с движението; няма съгласуване на огневите средства и маньовъра на живата сила в даден участък по време и място, съобразно тактическите нужди. Навикът за изкусно водене на боя в дълбочина на противниковото разположение

386 Б ъ р з о поверително писмо № 5162/ 28 декември 1938 г. до командира на 6-та пехотна Бдинска дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

още не е усвоен напълно.

Поради изложените недостатъци, всички упражнения, с които ще се завърши зимния период, както и тези, които ще се произведат перз летния период, трябва да се изпълняват съгласно следните разпореждания: 1) да се прави задължително донесение от най-предните разузнавателни органи до по-задните такива; 2) след заемане на позицията частта трябва да се провери от посредник, който трябва да коригира всяка неподходяща групировка; 3) заемането на позицията да бъде групово и с ешелонирани в дълбочина пехотни машини и скрито разположена жива сила с възможност да обстрелва междините и готовност за контраатаки; 4) да се работи с установен начин на действие, който да предвижда най-типичните случаи за противодействие на отбраната, чрез съчетание на огъня и контраатаките; 5) да се придобие навик за правилно оттегляне под натиска на противника в позиционното пространство; 6) при атака, насочването на пехотните поделения, към техните обекти да става от съответните линии и по възможност след по-пълно и по-подробно разузнаване за противника; 7) насочването на огъня и ударите да става по живата сила на противника и неговите огневи центрове; 8) дълбочината на бойния ред да се спазва безусловно, чрез групово разположение на машините и живата сила, навик за вкарване действие на повече машини, чрез стрелба над главите и в междините; 9) комбиниране на огъня с движението, първият от които винаги да разчиства пътя на втория, чрез изнасяне все по-близо до противника на огневите средства, за да се увеличи огневата им мощ, да се гнети духа на врага и завърши с удар на нож и преследване; 10) бързо устройване на частите след удара, бързо ориентиране в лабиринта на добре организираните съпротиви на отбраната и нападение в дълбочина на противниковото разположение; 11) да се утвърди навик да се преследва противника, за да не му се дава възможност да се опомни и да организира нова съпротива.

По планиране на заняния се изисква: 1) да се работи винаги чрез посреднически апарат при взводните и отдельонните учения, които задължително са двустранни; 2) посредническата мрежа да бъде така организирана, че посредниците да могат да следят наймалката подробност при движението и действията на поделенията, към които са назначени; 3) плана за занятията да не се обвързва с часове, а да става в зависимост от развитието на действията и скоростта на движението в дадена фаза от боя. Само в основни линии планирането може да бъде свързано по време и то приблизително, а за останалата част от времето, посредниците ръководят действията, имайки предвид идеята на ръководителя; 4) тактическите задания да се съобразяват със силите и средствата на малките пехотни единици, на които да не се възлага повече от една задача. За да се гарантира добро осигуряване на занятията е необходимо: 1) упражнението да не започва докато посредниците не проверят и не коригират разположението на отбраната и заемането на изходната линия от двете страни; 2) при изпълнението всяка сторена грешка да се коригира от посредниците, като се повтаря, ако трябва и потретя, докато се изпълни, както трябва; 3) да се приложи, с учебна цел, употребата на пехотно отделение в две групи – ядро и стрелци – като нормален начин действие, както при атаката, така и при отбраната.[387]

От 6 до 10 февруари 1939 г. в щаба на IV-та отделна армия се провежда военна игра с щабовете на пехотните дивизия. Началник на военната игра е командващия армията генерал-майор Иван Марков, а полковник Грозданов изпълнява задълженията си на началник-

387 З а п о в е д №6/1 февруари 1939 г. по занятията на командира на IV-та армейска област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

щаб на армията. Съгласно разработения от последния план за военната игра, тя преследва изпълнението на 4 главни цели: 1) прилагане схемата за работа в щаба на пехотната дивизия; 2) упражняване командирите на дивизиите в използване на щаба и в употребата на дивизията; 3) съгласуване схващанията по употребата на усилената пехотна дивизия; 4) запознаване щабовете на дивизиите с организацията на гръцката отделна армия, армейски корпус и пехотна дивизия, както и с използването на гръцката пехотна дивизия при нападателни и отбранителни действия. Учебният материал включва употребата на второлинейната дивизия в следните аспекти: приближаване на пехотна дивизия; атака от същата; развиване успеха на бойното поле; отбрана от дивизията; употреба на дивизионните резерви и оттегляне на дивизията.

Военната игра се провежда в щаба на армейската област – гр. Плевен, с щабовете на 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия. „Синята" страна (6-та Бдинска дивизия) работи във Военния клуб, а „Червената" страна – в щаба на армейската област. Решението на първото упражнение и отдаване разпорежданията по него, включително разбора се извършват на 6 и 7 февруари. Решението и разпорежданията по второто упражнение, включително с разбора – на 8 и 9 февруари. На 10 февруари офицерите се разотиват по частите си. След приключване на двете упражнения, като началник-щаб на армейската област полковник Грозданов разработва общ разбор на военната игра с командирите на 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия и щабовете им, в който се съдържат най-ценните обобщения на резултатите и изводи от дейността на офицерите във военната игра при проверка схемата на работа в щабовете. При анализа на оперативното задание на „синята" страна, което има за цел предвиждане на командира на дивизията за евентуална употреба на второлинейна дивизия, която подхожда зад наши войски, водещи боеве при тежки условия, полковник Грозданов прави следните забележки: За в бъдеще да се спазва следния ред в схемата на щаба: да се изказват разузнавателна, строева, оперативна секции, началник-щаб и след вземане решение от командирите на дивизии - командирите на родовете войски и началника на снабдяването. По отношение оценката за противника в доклада по общото положение, полковник Грозданов посочва, че той би спрял вниманието си върху възможността второлинейните части на противника да се появят на фронта и с това да попречат на нашите действия. Изводът от това разсъждение е, че трябва да се избърза с намесата на 6-та Бдинска дивизия. Оценявайки възможностите за действия от наша страна, полковник Грозданов би предложил безспирно движение на дивизията към Доспат и източно от него през последователни линии: Коваджи даг и Чилийски връх. При анализа на оперативното задание на „червената" страна, полковник Грозданов посочва, че при оценката на противника би спрял вниманието си главно на този пред фронта на 18-та пехотна дивизия, неговото морално и материално състояние в момента, неуспехът му в посока Доспат и източно от него, за да потърси благоприятно положение за употребата на 18-та пехотна дивизия в най-слабото и чувствително място от противниковия фронт пред участъка на корпуса. При оценка възможностите за действие от наша страна и изхождайки от намеренията на командира на корпуса, полковник Грозданов би предложил намесата на дивизията в посока на Доспат и източно от него през последователни линии Чавдарица и Касък, с готовност от последната дивизията да се намеси в посока на Доспат и източно за развиване успеха на първолинейните дивизии, насочвайки тежестта на усилията си в посока Доспат даг – Чилийски връх.

При анализа на първото допълнително задание, което цели намеса по инициативата

на второлинейна дивизия при тежко положение на наши части или при успех на такива по отношение на „синята” страна полковник Грозданов излага следните възможни мотиви за своето решение: 1) да има готовност да срещне противника, който е разстроен от развиване успеха си на дадена линия, където да го бие и да създаде благоприятни условия за спечелване на време; 2) да има готовност при неблагоприятен случай, когато нашите части не ще могат да се задържат на достигнатата линия и се оттеглят назад, да ги поеме и прикрие тяхното оттегляне; 3) в най-неблагоприятния случай – на разкъсване на фронта в междината на двете наши първолинейни дивизии – да има готовност да запуши пробива на противника и да не му даде възможност да развие успеха си. Полковник Грозданов решава да се стреми към изпълнението на тези задачи на линията на Чилийски връх, откъдето най-добре би могъл да прикрие частите при най-неблагоприятното развитие и да запуши разкъсания фронт. Още повече, че оттам вече при по-изгодни условия, може да се намеси и активно – развърнат и готов да изпревари нашите части в този участък и контраатакува противника.

По отношение на „червената” страна полковник Грозданов посочва, че второлинейната дивизия като корпусен резерв е имала задача да се разположи в дадения й район с готовност да развие успеха към Борино или Доспат. С оглед поставената цел на армейския корпус за първата операция – достигане Коваджи даг, теренните форми и очертанието на противниковия фронт налагат корпуса да насочи усилията си в посока на Доспат даг – Чилийски връх, за да откъсне действащите западно от тази посока противникови части от единствената връзка с вътрешността им и ги отхвърли в северозападна посока, като със заемането на линията Чилийски връх – Дуван чукар, нашите части ще се поставят при по-благоприятни условия за действие в северна посока, без да излагат фланга и тила си на сериозна опасност откъм Борино.

При анализа на второто допълнително издание, с цел вкарване на второлинейните дивизии в бойната част и вземане участъци на фронта за участие в развиване успеха и парирането му чрез контраатака, полковник Грозданов прави няколко препоръки. По отношение решението на „синята” страна той го одобрява напълно, при същата групировка и задача. Само по начина на действие изисква конкретизиране на последователното овладяване, чрез преливане огъня от единия дивизионен участък към другия. С огъня на 7-мо артилерийско отделение трябва да се тласне бойния ред на 3-ти Бдински полк за овладяване първата последователна линия, след което следва да се съсредоточи 6-то артилерийско отделение в участъка на 15-ти пехотен полк, за да му се съдейства при овладяване на първата последователна линия. Полковник Грозданов би поставил за задача на дивизионното ято да разузнава района до Папазкьой, като обърне особено внимание на посоката Доспат – Каин чал – Папазкьой. В нарежданията по свръзките полковник Грозданов препоръчва определяне дължините на радиовълните, тайните наименования и таблиците за свръзка, за да бъдат известни и задължителни от всички дивизионни части за контраатаката. По отношение решението на „червената” страна полковник Грозданов одобрява напълно предложеното решение от дивизионния командир, но препоръчва поставянето на три пехотни полка в бойна част и един в резерв зад посоката на главните усилия.

При анализа на третото допълнително задание на „синята” страна, което има за цел да покаже оттеглянето на дивизията под натиска на противника и под прикритието на дивизионния резерв, полковник Грозданов се солидаризира с предложеното решение. Но не

приема отделянето на артилерийски отделения и придаването им към пехотни полкове, за да прикриват оттеглянето. Той предпочита да се придържа към постановленията на Правилника за бойната служба за обединено действие на пехотата в този тежък за нея момент. Само определените в начина на действието артилерийски отделения за сменяване на позициите, извършват това и то по ешелонно. При „червената" страна целта е да се види приложението на начина на действие във фазата „проникване" от полковете в бойна част. Тук полковник Грозданов одобрява решението, като препоръчва в разузнавателното известие да се посочат точно числото и мястото на артилерийските отделения, които съдействат на противника.

При анализа на четвъртото допълнително задание, което има за цел при „синята" страна използване на дивизионния резерв за контраатака, полковник Грозданов счита за най-правилно вземането на решение за контраатакуване с дивизионния резерв с цел да възстанови положението на левия дивизионен участък и би определил изходна линия и час за тръгване от нея за контраатака. По отношение на „червената" страна целта е вкарване на дивизионния резерв за развиване на успеха преди да се намесят подкрепленията на врага, идващи от Девин. Полковник Грозданов предлага като решение вкарване на дивизионния резерв за овладяване на Оман баир, южно от горното течение на Кочоолу дере. По този начин ще бъде заставен противника на Каран таш да се оттегли към Гьозчу – Каракол – Доорутлу, за да застави колоната достигнала при сушилнята за семе, да се развръща под нашия огън, още повече, че два от полковете на дивизията не са вкарани в действие.

При анализа на петото допълнително задание по отношение, на което от „синята" страна се цели преследване на бойното поле полковник Грозданов одобрява решението на командира на дивизията. Само че при групировката за преследване не е съгласен да предостави участък на дивизионната конница, а предпочита да я запази в свое разпореждане, за да я тласне в разузнаване внезапно, в случай, че контакта с противника през нощта бъде нарушен. По отношение „червената" страна със заданието се цели оттегляне на дивизията под натиск на противника на бойното поле. За него полковник Грозданов подчертава, че той би решил да започне оттеглянето си под прикритието на дивизионните корпусни резерви с цел да достигне линията Ер Дерменлий – Барутин, откъдето да прикрие оттеглянето на корпусния резерв на пограничната линия, след което да се оттегли на последната. Поради това, полковник Грозданов счита, че предложеното групиране на корпуса на тази линия е излишно. В замяна на това той предлага следната групировка: 58-и пехотен полк, развърнат с три дружини в първа линия да се оттегли под прикритието на 59-ти пехотен полк на първата последователна линия; 59-ти пехотен полк под прикритието на 37-и и 23-ти пехотен полкове да се оттегли първоначално под прикритието на резервната си дружина и след като задмине корпусния резерв да продължи за с. Чавдарица, където остава във втора линия. През това време 58-и и 61-ви пехотни полкове под прикритието на корпусния резерв се насочват съответно на Чавдарица и Барутин. В заключение полковник Грозданов посочва, че би издал и заповед по снабдяването, в която да определи реда на оттеглянето, пътищата и организация тила на дивизията южно от граничната линия.[388]

Успоредно с това упражнение от 6 до 11 февруари 1939 г. в щаба на IV-та отделна

388 В о е н н а игра с щабовете на 5-та и 6-та пехотни дивизии от 6 до 10 февруари 1939 г. Употреба на второлинейните дивизии при нападение, отбрана и преследване. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

армия се провежда друга военна игра с щабовете на 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия с предмет употреба на второлинейната дивизия за запазване фланга и тила на армията при срещен бой. В тактическото задание по общото положение се посочва, че „червените" войски след продължителни боеве със силни „сини" прикриващи части са достигнали линията: в. Ком – с. Калотина – с. Филиповци – с. Видрар – с. Трекляне – с. Шишковци – с. Багренци. „Сините" войски завършват съсредоточението си, както следва: II-ра армия се е концентрирала на линията с. Пищане - Муртинци – в. Рудина – Шундола – Колош. Северно от нея на фронта Годеч – Сливница, се е съсредоточила I-ва армия. 11-та пехотна дивизия (която ще решава тактическата задача), като резерв на II-ра „синя" армия, се е групирала в районите на: в гр. Перник и околността; в с. Църква; в с. Дивотино – Църнел; в с. Студена и в Божурище. Заданието изисква представянето в писмен вид на: съображенията на началника на оперативната секция на вероятното използване на 11-та пехотна дивизия; доклад от началника на разузнавателната секция за предполагаемите действия на противника и доклад на началник-щаба на дивизията за вероятното използване на 11-та пехотна дивизия. След завършване на военната игра, полковник Грозданов прави разбор на резултатите. Целта на оперативното задание е употребата на второлинейна дивизия на свободен армейски фланг, при срещен бой, с противникови бързоподвижни части в посока Перник – Дупница. По отношение общото положение на 11-та пехотна дивизия, като резерв на II-ра армия, пред нейния командир се очертават три възможности за действие: посоката Радомир – Трекляно; от Радомир към Кюстендил, където се появяват нови противникови части и в посока на Дупница – Горна Джумая, където се явяват бързоподвижни части. Най-вероятна от тези посоки е последната по три причини: в тази посока освен дружина в прикриваща част, други наши войски няма; тя обхожда фланга и тила на армията и тя води през Самоков към дълбокия тил на действащата ни армия – към София и Ихтиман.

Относно частното положение, полковник Грозданов посочва, че в решението би трябвало да се установи началото на действията, пространствените рамки и тежестта на усилията, а всичко друго е дадено. По отношение групирането на дивизията полковник Грозданов предлага следното решение: дясна колона – един пехотен полк и едно тежко артилерийско отделение; лява колона – един пехотен полк с две возими артилерийски отделения, зад които третия пехотен полк с гаубичното артилерийско отделение; към всеки пехотен полк се придава по една пионерна рота. Дивизионната конница получава назначение да разузнава дивизионния участък. Тази групировка се запазва неизменна до към обед, когато дивизията с предните си части достига определената линия за изходни позиции за настъпление и се развръща в боен ред с два пехотни полка в бойна част и третия в резерв. Командирът на дивизията решава да се продължи безспирно движението на юг, да се бият и отхвърлят срещнатите предни противникови части. Същевременно, артилерията трябва да бъде обединена на една линия и след това движейки се по ешелонно трябва да има готовност да подкрепи развръщането на бойния ред и заемането на изходна линия. По този начин към 16 ч. дивизията би трябвало да бъде готова да атакува противника, но поради напредналото време, снежната покривка и трудно проходимата местност, напускането на изходната позиция не би могло да стане преди 17 ч., вследствие на което като командир на дивизията полковник Грозданов би решил да се затвърди на достигнатата линия, с готовност на разсъмване на следващия ден да тръгне в атака срещу противниковата бърза

дивизия, зад която нови подкрепления на противника не се очакват.[389]

В началото на февруари 1939 г. полковник Грозданов разработва указания за занятията през летния период на частите на IV-та армейска област. Те са сведени за изпълнение със Заповед № 9/11 февруари 1939 г. на командващия IV-та армейска област генерал-майор Марков. Занятията трябва да организират съгласно Поверителна Министерска Заповед № 18/3 февруари 1939 г., като се използва богатият опит и ценните поуки от армейския сбор и блестящо завършилите Царски Стрелкови маневри в Средногорието през 1938 г. Основната цел на занятията е частите от IV-та армейска област да усъвършенстват подготовката си за изкусно водене на нападателния и отбранителен бой, при всякаква обстановка, на разнообразна местност, при пълно взаимодействие между родовете войски, като се усвои задълбочено и техниката на водене на тези боеве.

Планирането на занятията да не се фиксира с часове, а да става в зависимост от развитието на действията и скоростта на движението, в дадена фаза от боя. Само в основните си линии планирането на упражнението, може да бъде свързано по време, и то приблизително, а за останалата част от времето, посредниците ръководят действията, имайки предвид идеята на ръководителя. Да се обърне особено внимание на посредническия апарат и на настойчивостта и взискателността от командири и посредници при водене на бойните упражнения. Занятията по нападателния и отбранителния бой да започват след като посредниците проверят разположението на отбраната и направят съответните корекции. При действията в отбрана да се предвиждат най-често срещаните случаи на противодействие на отбраняващия се, със съчетание на огъня и на контраатаките. Атаките и проникването в дълбочина, да се извършват също така по предварително установен начин за действие, кратък, ясен и известен на всички изпълнители и посредници, особено в използването на артилерията и тежките машини, в тясна връзка с последователното вкарване на резервите. Да се изисква от ръководители и изпълнители бързо устройване на частите след удара, бързо ориентиране в лабиринта на добре организираните съпротиви на отбраната и нападение в дълбочина на противниковото разположение, за да сломи и последната му съпротива.

Дават се и специални указания за родовете войски. В пехотата по отношение на отбраната се препоръчва преустановяването на изнасянето на всички машини в една линия и особено на поставянето на тежките картечници в най-предната линия и оставянето на леки картечници на втора линия. Сериозно внимание трябва да се обърне на дълбокото разположение на малките пехотни единици и най-вече на отделното пехотно отделение, в което ядрото трябва да се поставя в предна линия, а стрелците да се разполагат прикрито назад и в междината. Навлезлият в позиционното пространство противник да бъде изненадан, разстроен и унищожен от добре организираните в дълбочина огневи центрове и последователните контраудари. Да се усили постоянното разузнаване и наблюдение на противника, организирано по предварително съставен план за разузнаването и търсенето на сведения, за да не се оставя отбраната неориентирана.

По отношение на атаката, насочването на пехотните поделения към техните обекти да става от съответните линии по възможност след по-пълно и по-подробно разузнаване

389 В о е н н а игра с щабовете на 5-та и 6-та пехотна дивизия от 6 до 11 февруари 1939 г. Употреба на второлинейната дивизия за запазване фланга и тила на армията. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

за противника, по установен план и чрез задължителни донесения от най-предните поделения към по-задните такива. Насочването на огъня и ударите да става по живата сила на противника и неговите огневи центрове. Дълбочината на бойния ред да се спазва безусловно, чрез групово разположение на машините и живата сила, посредством усвояване на навик за вкарване в действие на повече машини. Да се комбинира огъня с движението, чрез изнасяне все по-близо до противника на огневите средства, за да се увеличи огневата им мощ, да се срива духа на врага и да се довърши с удар на нож и преследване. След удара, частите да се устройват бързо и да се ориентират незабавно в лабиринта на добре организираните съпротиви на отбраната и нападение в дълбочина на противниковото разположение. Организацията на пехотното разузнаване при нападение и в отбрана да се извършва със самостоятелни офицерски и подофицерски патрули и да става по предварително обмислен от началника на патрула план, проверен от дружинния командир и съдържащ предварително проучване на посоката по картата или на местността. В заповедта се изисква да се обърне сериозно внимание на подготовката на разузнавателния патрул на артилерийското отделение, като му се възлага една главна задача. Патрулът да се изпраща своевременно, за да има време да извърши възложената му задача.

Поставят се още по-високи изисквания по взаимодействието между пехотата и артилерията. Трябва да се намали времето за готовност на артилерийските групи и артилерийските отделения. Пропуските в това отношение се дължат на: 1) неопитността на артилерийските командири да осветляват своевременно пехотния командир върху възможностите на отделението и групата; 2) желанието на артилерийските командири да се действа по заповед от пехотния командир, т.е. последния да носи отговорност, без да се държи сметка, че закъснялото развръщане на артилерийските отделения и групи се дължи обикновено на късното предизвикване заповедта за това от артилерийския командир и не непълното и ненавременно осветление на пехотния командир от артилериста. Не бива да се забравя, че последния носи отговорността за подкрепата на пехотата (дивизията, полка и дружината) на даден фронт и че за това е необходима една разумна стъпка, която артилериста трябва да предприеме, без да чака заповед. Артилерийските командири да привикнат да инициират заповеди за своевременното развръщане или излизане на позиция на артилерийското поделение командвано от тях. На тяхното запитване или искане на заповед пехотния командир да бъде отзивчив. Макар че изслушването на артилерийския командир не е задължително за общия такъв, да се практикува с учебна цел, написването на членове за задачите на артилерията в общата оперативна заповед от артилерийския командир, за да свикне по този начин и артилерията да сътрудничи на общия командир. При занятията с инженерната дружина се предписва използването на преградите против бойни коли, особено на минните заграждания. Летният период да се използва за инженерното проучване на Дунавския оперативен театър, на самото място (позиции, пътища, шосейни и железопътни съобщения и инженерно снабдяване).

В заповедта по IV-та армейска област се обръща внимание на тактико-свързочната подготовка на новоформираната армейска свързочна дружина. Тя трябва да се подготви за уреждането на армейските свръзки и на посредническия апарат, който през летните занятия трябва безупречно да работи. В хода на занятията да се установи най-рационалното използване на техниката на командването и.[390]

390 З а п о в е д № 9/11 февруари 1939 г. по IV-та армейска област, относно занятията през

В края на февруари 1939 г. командването на IV-та отделна армия извършва проверка в по-голямата част от полковете на армейската област, по водените през зимния период занятия. Впечатленията са обобщени писмено от началник-щаба полковник Грозданов и са сведени до личния състав на армията със Заповед №15/884 от 2 март 1939 г. на командващия IV-та армия генерал-майор Марков. Относно констатираните резултати в обучението на офицерите се обявяват няколко особености. Тактическата подготовка, със старшите и младшите офицери е водена редовно, правилно и в духа на дадените по този въпрос нареждания за зимните занятия. Поуките от тях, обаче, не са налице, тъй като делата са прибрани от ръководителите и написаните бележки остават по тях, без да може съответния офицер да ги използва при нужда. Поради това, поуките от занятията, които ще се проведат през летния период, трябва да се записват в книжката за донесения или бележника на офицера и проверяват в края на всеки месец от командира на полка – за старшите офицери, от дружинния командир – за младшите офицери.

Не е било обърнато достатъчно внимание на разузнаването. В някои части задачите по разузнаването се започват и не се довършват; липсват последователните линии за достигане и задържане и т.н. Като се има предвид, че разузнавателната част държи връзка с противника, то тя трябва да се стреми по-скоро да го посрещне и да води бой с него, за да може да го разузнае. Душата на разузнавателната част или патрул е неговия командир. Писмените донесения с кроки или скици са задължителни, затова занятията по тази подготовка трябва да продължат през летния период, с необходимата сериозност, с участието на всички младши офицери, като командири на разузнавателни части. Тези занятия да бъдат добре организирани, с предварително проучен план за разузнаването и действието на разузнавателната част или патрула, проверени от командира на дружината или полка, който изпраща разузнавателната част. По отношение стрелковата подготовка в дейността на офицерите в редица части е забелязан стремеж да се работи с формули за изчисляване загубите или необходимото количество патрони, за да се извади от строя известен процент от противника, без да се дава практическа насоченост на тези занятия и без да се провери приложимостта на изчисленията при дадена тактическа обстановка. За да се осмисли стрелковата подготовка, на изводите от формулите да се обърне най-голямо внимание. Добре систематизирани, те трябва да се вписват в книжката за донесения на офицера, за да може той да си послужи с тях във време на боя. По физическата подготовка на офицерите, като цяло резултатите от проверката са много добри, но на издръжливостта на бягане и езда следва да се обърне повече внимание. Резултатите от проверката на обучението на подофицерите също са обнадеждаващи. Тя е застъпена в тясно практически аспект, но и тук липсват поуките и изводите от преминатите упражнения. Затова, поуките от занятията, които ще се проведат през летния период, да се записват от всеки подофицер в неговата книжка за донесения. Тъй като при занятията с подофицерите през зимния период не е обърнато достатъчно внимание на разузнаването в Заповедта от 2 март 1939 г. се изисква през летния период подофицерите да се упражнят в командване на разузнавателна част и водене на патрул. По стрелковата подготовка, в почти всички части от IV-та армейска област, с подофицерите, са решавани стрелкови задачи на чисто теоретични основи, като е работено с формули, които нямат практическо приложение във време на боя и особено от подофицера. За да може да се осмисли тази подготовка, трябва да се акцентира върху

летния период. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

изводите от формулите, които добре систематизирани, трябва да се впишат в книжката за донесения или бележника на подофицера, за да се запомнят и използват от него по време на боя. В занятията по физическата подготовка все още има много да се желае по методиката на преподаване на урок по физическа подготовка. Занятията в школите за кандидат-подофицери на територията на IV-та армейска област през зимния период не са постигнали напълно целта да се подготвят отдельонните командири за водачи на отделения в боя и като учители на младите войници. Като командири на отделения в някои от тях липсва самочувствието на командир и водач на отделение; командите им са вяли, а разпорежданията несигурни и непълни; пропуска се изпращането на огледвачи и се изпада в суетене, когато пред отделението падне противников снаряд. Като учители на младите войници също на мнозина подофицери им липсват похвати. Повечето от тях започват с обяснения, при откриването на урок, по някоя хватка, вместо да спазват началата, посочени в уставите.[391]

От 6 до 11 март 1939 г. полковник Грозданов взема участие във военната игра с военновременните щабове на 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия по нападателния и отбранителен бой. Целта на занятието е да се постигне сглобяване на военновременните щабове на двете дивизии и да се повиши и усъвършенства подготовката им за военновременна дейност. Освен това трябва да се приложи практически схемата за работа на щабовете във военно време и да се уеднакви доктрината по нападателния и отбранителния бой. След приключване на военната игра е направен разбор от ръководителя на занятието генерал-майор Марков. Той изтъква редица положителни моменти в дейността на щабовете на т.нар „синя страна”. Прилагането на последователната мобилизация и насочването на частите към отбранителния район са извършени правилно. Докладите на щабовете са изготвени пълно и изчерпателно, даващи възможност за формулиране на правилни решения. Последните са точни и позволяват създаването на удачни групировки и висока бойна готовност за настъпление. По отношение на дейността на щаба на т.нар. „червена страна” се посочва, че решението на заданието е правилно, пълно и подробно, но предложеното съсредоточение на групировката е невъзможно. Организацията на снабдителните служби и санитарните органи е правилна и за двете страни.

В разбора се изтъкват и няколко много сериозни слабости по отношение и на двете страни. При „синята страна” това са: Неотговаряща на действителната обстановка схема на групировката на войските; оперативната заповед е разработена не пълно и не достатъчно подробно, като в нея липсва планомерност в указанията за използване на пионерните части, инженерния обоз и местните средства. При „червената страна” са констатирани следните недостатъци: неправилно решение за изграждането на последователните линии за съсредоточението на войсковите части; неточно съставяне на групировката на цялата дивизия; слаба морална подготовка на войските поради липсата на позиви, бюлетини и др. агитационно-пропагандни материали; подценяване на разузнавателните задачи, поради което не са обобщени дружинните опорни места и не са направени изводи за откритите батареи; разпределението на санитарните превозни средства не е уточнено по количество (санитарни линейки и др.); предавателните места за огнестрелните припаси също не са уточнени и обозначени за съответните части; обозните поделения не са определени по числеността на мобилизационните единици (роти, взводове и отделения), а по броя на

391 П о в е р и т е л н а Заповед № 15/884 от 2 март 1939 г. на командващия IV-та отделна армия по занятията. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

превозните средства.[392]

Успоредно с това упражнение, от 6 до 11 март 1939 г. полковник Грозданов участва във военна игра с военновременните щабове ва 5-та Дунавска и 6-та Бдинска дивизия. Тя е посветена на отработване начините на действие на пехотната дивизия при срещен бой. Разборът на основното задание на военната игра е разработен от полковник Грозданов. По отношение „синята" страна той отбелязва, че в предложеното решение идеята за отхвърляне на противника в североизточна посока, за обграждане и пленяване на действащия пред фронта противник би трябвало да бъде по-ясно подчертана. При сформирането на групировката дивизионната конница е отслабена – би трябвало да се усили най-малко с една т.к. рота и бързоподвижна батарея. 12 см. гаубично отделение с далекобойност 6 км не трябва да се оставя в разпореждане на командира на дивизията, а трябва да се предаде на полковете в първа линия, защото с тази далекобойност то не ще бъде в състояние да защитава развръщането на артилерийските отделения в първа линия. При това, 12 см гаубично отделение би трябвало да се придвижва по път, а не в участъка на дивизионния резерв. По-правилно би било в разпореждане на командира на дивизията да се остави едно 10,5 см гаубично отделение от дивизионния артилерийски полк. Освен това, командира на последния следва да даде райони за разузнаване на артилерийските групи, около последователните линии, за да може при нужда от артилерийско съдействие артилерийските групи да са готови да подкрепят пехотата, в случай, че тя бъда спряна на една от тези линии. В дадения случай, това би трябвало да стане след разсъмване. По този начин артилерията ще има готовност за обединено действие. Полковник Грозданов няма забележки по отношение използването на пионерните и свързочните части. При осъществяване на свръзките, обаче не са указани тайните наименования на местността, началстващите лица, на поделенията и дължината на вълните. Искането на началника на снабдяването на два армейски обозни взвода за пренасяне на хляба на Малорад по принцип е одобрено от полковник Грозданов, тъй като по задание този населен пункт не е в наши ръце, би трябвало да се избере Три кладенци. Освен това, той отбелязва, че дивизионния лекар би следвало да нареди до частите да изпратят приемчици на предавателните места за получаване санитарни материали, а не неговите органи (дивизионни превързочни места) да правят тези нареждания до частите. По отношение интендантската служба, полковник Грозданов посочва, че интенданта командва само интендантската дружина, но не и превозните средства на дивизията, които са подчинени на началника на снабдяването, разпорежданията му следователно до групите и обозите в тях не са от неговата компетентност.

При разбора на действията на „червената" страна полковник Грозданов одобрява решението и сформирането на групировката, но усилията на разузнаването не би трябвало да бъдат насочени на левия фланг и вън от участъка, а в посока на Малорад. Правилно поставените задачи на дивизионната конница следва да са конкретизирани по време. Забележките на полковник Грозданов относно артилерийското разузнаване на вероятните райони на последователните линии за „синята" страна важат и за „червената" страна. Пионерните и свързочните войски са правилно използвани. По отношение снабдяването, полковник Грозданов отбелязва, че групировката на поделенията от обозната дружина трябва да съ-

392 В о е н н а игра с военновременните щабове на 5-та и 6-та дивизии от 6 до 11 март 1939 г. Нападателен и отбранителен бой. Необработен архив в РИМ – Стара Загора., с. 1 – 3.

ответства на групировката на бойните части, а не цели обозни роти носещи еднородно съдържание (само артилерийски или само пехотни бойни припаси) да бъдат в една група, защото при откриване на предавателните места ще трябва да стане кръстосване, свързано със забавяне откриването на предавателните места и безредие в тила на дивизията. И при „синята" страна интенданта е давал нареждания на обозните поделения, които не са в негово разпореждане.

По отношение на изпълнението на допълнителното задание от „синята" страна полковник Грозданов отбелязва, че с прекъснатия контакт с противника „синята" страна би трябвало веднага да тласне дивизионната конница в разузнаване по пътищата, а не да се чака разсъмване. При срещния бой линията за обединение на „синята" артилерия би трябвало да се изнесе на 1-2 линии пред вероятната линия за среща, а не обединението да става на самата нея. Полковник Грозданов посочва, че по време на движението, когато към пехотните полкове има предадени по две и повече артилерийски отделения в очаквателно положение следва да се остави цяло артилерийско отделение, а не само една батарея, защото иначе се ангажират командните органи на всички артилерийски отделения с излезлите на позиции батареи и няма кой да се движи напред към следващата линия. Полковник Грозданов критикува командира на дивизионния артилерийски полк за „синята" страна, тъй като не е конкретизирала задачите и не е добре систематизирана.

Относно допълнителните задания за срещния бой на „червената" страна полковник Грозданов одобрява решението на спиране и организиране на отбраната, но не приема групировката на силите за отбрана с равномерни усилия. Само тесния фронт на десния участък дава известна идея за усилия на десния фланг, разпределението, обаче, на резервната част на позицията, сочи за тежест на усилията в центъра. Полковник Грозданов подчертава, че задачата на резервния пехотен полк би следвало да бъде конкретизирана след започване на боя. Относно фортификационната организация на позицията полковник Грозданов посочва, че в ограниченото разполагаемо време, издадената частна заповед по укрепяването е излишна. Достатъчно би било в оперативната заповед да се укаже необходимото време за работа. Също така е излишно да се откриват предавателни места за бойни припаси по отделно за пехотните и артилерийските части в един пункт, защото те по принцип са заедно и на един пункт за всяка дивизионна група. По отношение допълнителните задания за срещния бой на „синята" страна полковник Грозданов приема решенията относно заемането на изходната линия и разпорежданията за атаката, групировката и използването на пионерните и свързочните части за правилни. Обаче, дивизионните предавателни места за бойните припаси са изнесени доста напред до позициите на артилерийските отделения, а при срещния бой това е опасно, би трябвало да бъдат най-малко на 5-7 км. Дивизионната хирургическа болница следва да се открие към часа, в който почва атаката, а не това да става по допълнителна заповед. Относно допълнителното задание за оттеглянето и преследването на бойното поле на „червената" страна полковник Грозданов определя предложените решения като напълно правилни. За „синята" страна дадените решения за вкарване в действие на дивизионните резерви и преследването на бойното поле също са правилни. Обаче, полковник Грозданов посочва, че съсредоточаването на три свързочни възли на един пункт (за дивизията и за двата полка в посоката на усилията) трябва да се избягва. Свързочното място на дивизията трябва да бъде обезателно отделено от това на полковете. По отношение химическата служба и двете страни при тези занятия дават правилни, точни

и изчерпателни нареждания до поделенията по носенето на химическата служба.[393]

На 20 март 1939 г. офицерите от щаба на IV-та армейска област изнасят цикъл от доклади, посветени на проблемите по устройството на тила на отделната армия във военно време. Началник-щабът полковник Грозданов изнася доклад по предварителните проблеми на устройството на тила на отделната армия.

През юни 1939 г. полковник Грозданов разработва указания за занятията в частите на IV-та армейска област за летния период. Те са сведени за изпълнение със Заповед № 44/1 юли 1939 г. на командващия IV-та отделна армия генерал-майор Марков. Учебното време по подготовката на дружината, полка и двустранния дивизионен маньовър е разпределено, както следва: от 21 август до 3 септември дружинни упражнения; от 4 до 17 септември – полкови упражнения и бойни стрелби с артилерийска група, с участието на въздушни сили (ято) и рота средни бойни коли; от 18 до 25 септември – двустранен дивизионен маньовър между частите от армейската област, сведени в маневрена пехотна дивизия и сборна бърза дивизия. Целите на подготовката на дружината са: 1) създаване на хармонично развита бойна част, способна за успешно водене нападателен и отбранителен бой на разнообразна местност; 2) усъвършенстване поделенията в използване огъня на пехотните машини и артилерията, за по-бързото и безнаказано движение и маневриране в зоната на противниковия огън; 3) усъвършенстване качествата на командния състав – дружинните и ротни командири. За дружинните упражнения, пехотните полкове от IV-та армейска област трябва да формират плътни дружини, в състав, съгласно щатовете за Големите Царски маневри от 1937 г. Организацията на плътните дружини включва: щаб на пехотна дружина (отделение за командване, свързочен взвод, боен и домакински обози), три пехотни и една тежко картечна рота, по един минохвъргачен и противоброневи взвод. Дружините трябва да се командват в административно отношение от постоянен дружинен командир, назначен от командира на полка, а за бойните упражнения да се редуват всички старши офицери. 4-та тежко картечна дружина формира една тежко картечна дружина в състав: щаб (отделение за командване, свързочен взвод, боен и домакински обози), две тежко картечни роти и една пехотна рота, приблизително по щатовете от Царските маневри от 1937 г. Продължителността на двустранните бойни упражнение по нападателния и отбранителния бой се определя на два дни, а на третия ден се дава почивка.

Целите на подготовката на пехотните полкове са: подготвяне на частта за добре организиран цялостен маньовър при водене нападателни и отбранителни боеве; усъвършенстване поделенията на полка в умело използване на местността и огъня на пехотните машини, съвместно с артилерията, въздушните сили и бойните коли; придобиване практически умения от командира на полка и дружинните командири по използването на полка и дружината в боя и взаимодействието между пехотата, артилерията, бойните коли и въздушните сили. Организацията на полковете за упражненията се формира съгласно щатовете за Царските маневри от 1937 г. и включва: щаб с щабна рота и полково домакинство, три пехотни дружини, по една минохвъргачна и една противобронева рота. За упражненията през летния период пехотните полкове се обозначават като маневрени, командват се в административно отношение от назначен от командира на дивизията началник, а при бойните упражнения в командването им се редуват всички титулярни полкови командири. Маневрените пехотни полкове, усилени с артилерийски полкове от по две артилерийски

393 П а к т а м.

отделения, въздушно ято и рота средни бойни коли, следва да извършат двустранни бойни упражнения по нападателния и отбранителния боеве, с продължителност от по два дни; на третия ден – почиват. През двата дни се извършва двустранно бойно упражнение между два от маневрените пехотни полкове, а третия по това време произвежда бойна стрелба, съвместно с артилерийската група. След това полковете си променят ролите, докато се изредят съгласно календарния план. Съгласно Заповед № 44, през летния период на 1939 г. войските от IV-та армейска област трябва да завършат подготовката с двустранен дивизионен маньовър. Целите на това занятие са: 1) усъвършенстване командирите и щабовете на маневрената пехотна и сборната бърза дивизии при обстановка максимално близка до бойната; 2) подготовка на маневрената пехотна дивизия за водене отбранителния и нападателния боеве, проникване в позиционното пространство и развиване успеха на тактическото поле; 3) подготовка на сборната бърза дивизия при разузнаването пред фронта на армията, в нападателния и отбранителния боеве и в боеве за печелене на време.

Маневрената пехотна дивизия трябва да бъде в състав: щаб на дивизията, три пехотни полка, рота средни бойни коли, дивизионен артилерийски полк, свързочна дружина, конен дивизион, моторизирано артилерийско отделение, разузнавателно ято и служби. Сборната бърза дивизия да бъде организирана, съгласно нарежданията на Инспектора на конницата, като нейното бойно разписание трябва да се изпрати на 1 август 1939 г. Ръководството на двустранния дивизионен маньовър между маневрената пехотна дивизия и сборната бърза дивизия ще се извърши от командващия IV-та отделна армия генерал-майор Марков, с началник-щаб полковник Грозданов и посредническа служба, организирана от командващия армията. Районът на произвеждане на маневрите е р. Дунав – р. Янтра – Търново – Севлиево – Левски – Свищов.

Заповед № 44 разглежда и проблема за подготовката на артилерията в контекстта на съвместните занятия и бойните стрелби между пехотата и артилерията. Те трябва да се произведат между артилерийско отделение и пехотна дружина, като от всички артилерийски части в армейската област се формират шест артилерийски отделения. По такъв начин всяка пехотна дивизия за дружинните упражнения има по 2 артилерийски отделения, които се разпределят между дружините от командира на дивизията. При тези занятия трябва да се обърне внимание на следните действия: 1) усъвършенстване цялостната дейност по взаимодействието между пехотата и артилерията; 2) усвояване възможностите на артилерийското отделение за обезвреждане противника в дадено време и с определено число снаряди и за развръщането на артилерийското отделение при разнообразните условия, създавани от обстановката; 3) подобряване умението и сръчността на артилерийските командири в едно навременно и мощно подпомагане действията на пехотната дружина; 4) създаване умение в артилерийските командири за бързо справяне с промените, които боя налага да се направят в огневата дейност на артилерийските поделения. Предвиждат се занятия и на артилерийската група с пехотен полк, като при тях трябва да се обърне внимание на следните действия: 1) упражняване и подобряване съвместната работа на командира на артилерийската група с командира на пехотен полк, при отдаване разпорежданията за движение, развръщане и огнево действие на групата; 2) да се предвидят и изпълнят наложените от боя изменения в установения предварително начин на артилерийско огнево действие; 3) да се уреди грижливо огневата дейност на групата, преди, във време и след удара; 4) да се упражни установяването на сигурна свръзка с командира на пехотния полк

при изместването му напред.[394]

През август 1939 г. международните отношения и дипломатическата обстановка в Европа се изострят. Реваншистките амбиции на нацистка Германия и завоевателните стремежи на болшевишкия Съветски съюз твърдо тласкат континента към война. Българското държавно и военно ръководство следи внимателно хода на събитията и независимо от твърдото намерение на цар Борис III да запази пълен неутралитет, Щаба на армията взема мерки за непрекъснато повишаване бойната подготовка на въоръжените сили. Предвид предстоящите по редовния календарен план за занятията във войсковите части на IV-та армейска област дружинни учения всички офицери от щаба на областта, между които и полковник Грозданов получават за сведение „Упътване за устройството и службата на посредническия апарат за дружинните учения в 5-та пехотна Дунавска дивизия за периода 22 август – 3 септември 1939 г.", издадено на 4 август 1939 г. от командира на дивизията полковник Стефанов, като приложение към Поверителна заповед № 59/1939 г. по 5-та Дунавска дивизия. Като главна цел на ученията за командирите на всички поделения се изтъква усвояването на заложения в правилниците начин за водене на бой, утвърждаване вяра в успеха и насаждане у всички началници, освен храброст, и хладнокръвие, което е абсолютно необходимо, особено, за да се изнесе тежкия и свързан с едно продължително напрежение на нервите бой във вътрешността на позицията. По-нататък Упътването дана указания за броя на командирите и посредниците, които трябва да участват в съответните фази на дружинните учения. По отношение дейността и задълженията на посредниците, ще се спрем само на общия ръководител – двустранния дружинен посредник, защото полковник Грозданов изпълнява такава функция в занятията. Той има следните основни задачи: 1) да проучи задълбочено тактическите задания на страните и учебния материал от правилниците, който трябва да се премине при ученията; 2) да обходи предварително местността, на която ще се проведат занятията; 3) да състави подробен план по време, участъци и местни линии, по които ще се изпълняват ученията; 4) чрез едностранните посредници да зададе своевременно съставени ходове на командващите с оглед изпълнението на плана, нарежданията на командващите и фактическото състояние на частите; 5) със своите ходове полковник Грозданов трябва да застави и двете страни да минат по възможност повече от случаите предвидени в правилниците за тактическата подготовка на частите; 6) да запознае всички посредници с предстоящите учения, планът за развитието на действията и начина на регулирането им преди произвеждането на самите упражнения; 7) да контролира действията на ротните двустранни посредници.[395]

През септември 1939 г. в Щаба на IV-та армейска област се извършва подготовка за I-во полково двустранно бойно упражнение. За двустранен полкови посредник и главен ръководител е утвърден командващия областта генерал-майор Иван Марков. Като началник-щаб полковник Грозданов е назначен за първи щабен офицер при определянето на посредниците за бойното упражнение. Същевременно, полковник Грозданов разработва проекто-план за протичането на полковите учения по карата с М 1:200 000. Те са част от

394 П о в е р и т е л н а Заповед № 44/1 юли 1939 г. по IV-та отделна армия за летните занятия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

395 У п ъ т в а н е за устройството и службата на посредническия апарат за дружинните учения в 5-та пехотна дивизия (22 август – 3 септември 1939 г.) Необработен архив в РИМ – Стара Загора. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

подготовката за дивизионните маневри в IV-та армейска област и се насрочват за периода от 4 до 17 септември.[396]

През октомври 1939 г. полковник Грозданов разработва план-график за провеждане на занятия с частите на IV-та армейска област. Това се налага поради нарежданията на Щаба на войската №№5568, 5609 и 5613 за пускане на войници в домашен отпуск от 20 октомври 1939 г. Планът е сведен по частите съгласно Заповед № 5193/29 септември 1939 г. на командващия IV-та отделна армия. В пехотата трябва да се проведат следните упражнения: 1) по време - по едно двустранно бойно упражнение седмично; 2) по вид – неподвижно охранение на 5 октомври и подвижно такова на 11 и 18 октомври, застъпено в усилена предна, задна или странична охрана. При подвижното охранение да се постигне бързина при оглеждане на местните предмети, при действията срещу изнесените противниковите разузнавателни и охранителни елементи и други изнесени противникови съпротиви; 3) ръководството да се извършва от командира на полка, а по един дружинен командир да се изпраща към ротите в челна, тилна или странични стражи за едностранен посредник и задължителен двустранен посредник – помощник-командир на полка; 4) организацията на всеки полк да включва: щаб на дружина, свързочен взвод (в зависимост от пуснатите в отпуск), две плътни сборни роти, тежко картечен и противоброневи взвод, в зависимост от отпуска на специалната рота.

В артилерията упражненията да се извършат при следния състав: 1-ви и 2-ри дивизионен артилерийски полк участват с 5-ти и 35-ти пехотни полкове с командир на отделение с или без щаб, в зависимост от това кога Щаба на отделението и взвода за командване и връзки се намират в отпуск, и с една или две батареи, отново в зависимост от пуснатите в отпуск. 4-ти армейски артилерийски полк само с командира на артилерийското отделение и щаб, в зависимост от наличността на взвода за командване и свръзки, трябва да вземе участие при занятията с подвижното охранение на 4-ти пехотен полк, като армейска артилерия. Този артилерийски полк ще излиза на занятия без влачени оръдия, с най-необходимото число моторни коли за командните органи. 9-ти дивизионен артилерийски полк и 4-то тежко артилерийско отделение да произведат занятията си самостоятелно, при организация, както на 1-ви и 2-ри дивизионни артилерийски полкове, като имат предвид съдействие на предната охрана при настъпателен и отстъпателен марш с артилерийското отделение или батарея, придадени към неподвижното охранение. Във всички артилерийски части, независимо от тези бойни упражнения веднъж в седмицата да се произвеждат занятия с откачена батарея, с продължителност 3 часа седмично. С дивизионната и армейска свързочни дружини, да се произведат последователно занятия със свързочни роти, от състава на свързочните дружини, поддържащи връзка в едно направление: към пехотен полк (за дивизионна свързочна дружина) или към дивизия (за армейска свързочна дружина) при отбранителен и нападателен бой. Съставът на свързочните роти, да се изработи по щат на командира на 4-ти инженерен полк. Понтонната дружина да произвежда с ротата, която не е в отпуск, специални мостови занятия по изработване на леко и тежко понтонни мостове и такива от подръчни материали.[397]

---

396 П р о е к т о-п л а н за полковите учения (Карта 1:200 000) от 4 до 17 септември 1939 г. в IV-та армейска област.

397 З а п о в е д № 5193/29 септември 1939 г. по IV-та отделна армия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

През периода на изпълняването на длъжността началник-щаб на IV-та армейска област полковник Грозданов полага усилия по нормативното устройване дейността в щаба на областта. В правилника за разузнавателното отделение на щаба залягат няколко основни положения. То трябва да улеснява началник-щаба за вземане решение и съставяне плана за действие и то по отношение противника и местността. Примерният доклад на разузнавателното отделение трябва да съдържа следните сведения за противника: числен състав; групировка и разположение; укрепяване; възможности за съсредоточаване и заемане на изходно положение; вероятни начини на действие - отбрана или настъпление, придружени от предположение за посоката на главните усилия. По отношение местността разузнавателното отделение следва да събере информация за характеристиката на различните участъци: пресечена, достъпна, най-достъпна; къде е с най-малка и най-голяма дълбочина; къде затруднява движението в ляво или в дясно при достигане някое препятствие; кой участък е най-достъпен и къде пътищата са най-добри. Примерното заключение на разузнавателно донесение с оглед посочените изисквания трябва да съдържа следните данни: настъплението в западната третина на дивизионния участък е силно затруднено поради непроходимата местност. Освен това, тук ще се срещнат почти всичките (или главните) противникови сили; настъплението в източната третина обещава лесен успех (най-достъпна местност и слаб противник), но резултата, с оглед задачата, няма да е решителен; настъплението в средния участък дава възможност за действие на по-големи части и за изпълняване на поставената задача, като в този участък противника е по-слаб, отколкото в западния. В заключение, полковник Грозданов посочва, че разузнавателното отделение трябва да добие представа за противника не само в актуалния момент, но следва да се определи своевременно неприятеля, който ще се яви на бойното поле в бъдеще, в момента на изпълнението на сегашния маньовър. Разузнавателното отделение е длъжно да се съобразява с подвижността и бързината на намесата на моторизираните и въздушни средства на противника, като се търсят сведения по-надалече: най-малката дълбочина за изследване на противниковата зона не бива да бъде по-малка от един преход на моторизирани единици.[398]

Полковник Грозданов разработва и правилник за дейността на оперативното отделение на щаба. То е длъжно първо да установи точно решението и въз основа на него плана за действие. Разсъжденията да се извършват с оглед на решението и плана за действие. Задачите се разрешват в следната последователност: решение, след това групировка и частни задачи. Началникът на оперативното отделение трябва да отговори на следните въпроси: каква е поставената цел съобразно поставената задача?; Какви са възможностите съгласно собствените сили, местността и противника?; В каква последователност (какви по-главни етапи и последователни линии) следва да се развиват действията?; Къде да се насочат главните усилия (в зависимост от задачата, нашите сили, местността и противника)? В окончателното решение на началника на оперативното отделение не бива да се повтаря заповяданата задача. Той трябва да разработи плана за действие в примерен вариант: численото превъзходство на нашите сили не е много голямо (или численото превъзходство на противника е голямо) и затова не бива да се оставят големи резерви (в случай на нападение от наша страна). Дълбочината на неприятелския тил не е голяма, затова трябва да се нанесе решителен удар, като се поставят в първа линия всички или почти всички дивизии, а една

398 П о р а б о т а т а на щаба на IVармейска област. Разузнавателното отделение. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

дивизия остане в резерв. Примерното разпореждане по групировката и частните задачи трябва да съдържа следната информация: от населен пункт ... на запад една дивизия, която да действа на юг. Източно трябва да се поставят две дивизии, които да нанесат главния удар в посока на ...и още по на изток на широк участък – бързата дивизия засилена с пехотна бригада. Западната дивизия трябва да прикове противника, а останалите две дивизии да нанесат решителния удар, а бързата дивизия ще прикове останалите сили на противника. Резервната дивизия ще се движи на главното направление. Освен това, началника на оперативното отделение трябва да предвиди необходимите мерки за противодействие на вероятните намерение на противника с цел да се осигури свобода на действие. Нашите части не трябва да се подчиняват на волята на противника, а да поставят в действие голямата част от силите си само в изброените от командира място и време.[399]

Полковник Грозданов разработва и правилник за дейността на снабдителното отделение на щаба на IV-та армейска област. С оглед на предстоящите действия то трябва да проучи снабдителните възможности на района: богатства и пътища и по-специално кои пътища ще се използват за снабдяване. Отделението трябва да проучи предварително снабдителен план при разни възможности за действие (в аспект начина на действие според това къде са насочени главните усилия, какви пречки ще се срещнат и т.н.) Ако оперативното отделение, началник-щаба или командващия армията констатират възможности за известни снабдителни проблеми, те могат да поискат своевременно осветление от началника на снабдителното отделение. По принцип, те трябва да познават снабдителните възможности (да са проучили района предварително в контекстта на условията за използване на пътната мрежа и на района като източник на снабдителни средства) до степен да могат да вземат решение и да съставят план за действие, без да се допитват до началника на снабдителното отделение. Началникът на снабдителното отделение не трябва да докладва преди вземане решението, а след като началник-щаба е взел своето решение. Началникът на снабдителното отделение трябва да е предвидил всичко и когато му съобщят решението на командващия армията, той коригира с помощниците си своите планове и съставя проекта за действие на службите, който се докладва на командващия армията и заляга в основата на снабдителната заповед. И накрая, началника на снабдителното отделение трябва да помисли колко и какви снабдителни средства са необходими за натрупване.[400]

Като началник-щаб на IV-та армейска област полковник Грозданов издава и правилник относно докладите в щаба на областта. Той е разработен в два варианта. Първи, в случаите, когато има достатъчно време. Общото положение се проучва не повече от 2 часа. Установяват се няколко възможности за използването на войските и службите и при получаване частното положение (задачата на армията) се избира най-подходящата от тези възможности. Продължителността на доклада за общото положение пред началник-щаба продължава от 40 – 60 мин., като докладват разузнавателното и оперативното отделение. Частното положение се проучва от 30 – 50 мин., като отново докладват разузнавателното и оперативното отделение. Докладът на разузнавателното отделение при общото положение е не повече от 10 мин., а при частното положение – до 5 мин. Оперативното отделение

399 П о р а б о т а т а на щаба на IVармейска област. Оперативното отделение. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

400 П о р а б о т а т а на щаба на IVармейска област. Снабдителното отделение. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

докладва не повече от 10 мин. Ако е необходимо командирите на отделните родове войски и началниците на отделните служби докладват всеки от 2 – 5 мин. Докладът на началник-щаба е от 15 – 20 мин. След вземане решението, началника на снабдителното отделение докладва на началник-щаб от 2 – 5 мин. Във втория вариант, в случаите, когато няма достатъчно време общото положение се проучва от 20 – 30 мин., а частното положение от 20 – 25 мин. Накратко докладват само разузнавателното и оперативното отделение, а снабдителното отделение само ако е необходимо и важно. След това началник-щаба взема решение. Понякога са необходими и кратки доклади от командирите на родовете войски – по 5 мин. пред командира на армията; при одобрение докладите им се използват впоследствие при написване частните задачи в оперативната заповед.[401]

Командната дейност на щаба на IV-та армейска област се извършва на основата на „Проекто-правилник за действието на големите единици" от 1938 г. Правилникът дава указания предимно по употребата на отделната армия и групата армии при наши условия, а косвено – и по воденето на операциите изцяло. Вероятните наши условия се характеризират с няколко особености. Липса на значително пространство между съсредоточените противникови армии и със сливането на съсредоточението и развръщането. Необходимост от поставяне на военна нога още в началото на войната на всички сили и средства, или поне на възможно по-големи. Поради това, нуждата от специални прикриващи войски, или от далечни набези на бързоподвижни кадрови части. Налага се по-голяма децентрализация в ръководството поради просторните, предимно планински театри и недостатъчните свръзки, които често ще налагат отделно действащи дивизии, подчинени на главното командуване. Подвижността на железопътния и автомобилния транспорт е сравнително по-ограничена, поради по-слаборазвита инфраструктура и ограничено количество превозни средства, но въпреки това съществуват условия за повече маневреност и активни подвижни действия на войските, вместо техника и позиционни фронтове. Съществуват условия и големи възможности да се изтръгне победата в едно или две решителни сражения. Характерна особеност е и ограничената психологическа склонност на народа към затегнати изтощителни операции. Фронтовете са широки, а обикновено силите са недостатъчни за плътното им заемане и затова има необходимост не толкова от съображения за гъсто огнево насищане, колкото за тактическа и маневрена свръзка между поделенията, при комбинации със завесите, наблюдаваните междини и предварително създадени, или осъществени изкусно при самите действия, ударни групировки за пробив. Театрите на военните действия предполагат сравнително по-плитки групировки, свободни флангове и междини, но при все това, без да се сковава само върху флангови маневри. На последно място, условията на военни действия на нашата армия се характеризират с обширни територии, които позволяват печелене на време чрез пространството, но от друга страна с повишена пригодност на много от планинските театри за упорити закъснителни действия, крачка по крачка.

Документът разглежда армията (наричана „отделна" за разлика от цялата – действаща армия), като обединение от няколко пехотни дивизии, с или без армейска конница, но винаги с отделен щаб, съответните технически войски, снабдителни и етапни служби. При българските условия тя е нормална стратегическа единица за действие в даден опе-

401 П о р а б о т а т а на щаба на IVармейска област. Доклади. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ративен театър от 2 до 6 пехотни дивизии, при боен участък от 30 до 100 км. Корпусът обхваща 2 до 3 пехотни или конни дивизии, пак с отделно командване, технически войски и снабдителни служби, и е приет в армиите на по-големите държави. Групата армии е чисто оперативно съединение, без отделни снабдителни служби, но винаги със собствено командване и свързочни средства. Тя се създава за обединяване на действията в някой пространен и по-самостоятелен театър, или в най-важния участък на полесражението. За българските условия по-подходящ е втория случай, но само при конкретно очертана нужда от обединяване и никога не във вреда на прякото ръководене от щаба на действащата армия. Подчиняването временно една армия на друга, вместо да се образува група армии с отделен командир и щаб, е вредно и недопустимо. Целесъобразно е прибягването до групата, само поради увеличеното разстояние между върховното командване и армиите. Последното при решителните сражения на главния театър трябва да се изнесе напред и да поеме своевременно прякото им ръководство. Фронтът представлява няколко обединени (под общ командир с щаб) групи армии на даден военен театър. Обаче, при българските условия, той не е приложим.

В „Проекто-правилникът" се обръща голямо внимание на особеностите в командването на големите единици. Командването се проявява повече в подготовката на операцията (сражението), отколкото при нейния развой: изкусно създаване (навреме), скрито и в нужния район на подходяща групировка; предвиждане отрано на бъдещите нужди, възможните противодействия, изгодни моменти или опасности; гъвкавост в плана на противодействието им, но също така спокойна твърдост и постоянство, за да се наложи собственото решение и воля и да не се подчиняваме на противника; осигуряване действието във всяко отношение – разузнаване, свръзка, снабдяване и т.н. Тъй като подготовката на крупномащабните операции изисква време, командването на големите войскови единици трябва да взема решенията си възможно по-рано, макар и при недостатъчни и непълни сведения и въпреки нарасналата необходимост, от друга страна, за възможно по-грижливо и всестранно организиране на разузнаването. При развитието на действията, командването не бива да се увлича в частни подробности, поради опасност да не замъгли общия поглед и изпусне общото ръководство. Последното трябва да се чувства най-силно. Неуместни и вредни са, както дребнавата намеса в дейността на подчинените и стесняването кръга на компетентността им, така и избягването от отговорност чрез неясни и разтегливи задачи. При българските условия, поради недостатъчните или липсващи армейски резерви, влиянието на армейското и по-висшето командване върху хода на дадена операция ще се изразява освен с моралното въздействие и подтикване и в съгласуване усилията на отделните бойни групи при добитите техни успехи или частични неуспехи; в промени на участъците им и последователните линии; в прегрупиране или нови задачи, съобразно обстановката. Формите на маньовъра при големите войскови единици във фаза нападение биват: флангови, с по-плитко или дълбоко застрашаване на единия или двата фланга едновременно, и централен, наричан още действие по вътрешни линии, т.е. пробив или заслоняване срещу известни противникови групи и нахвърляне с превъзходни сили върху останалите. Във всички случаи, важно е да се прикове противника възможно по-дълго време, т.е. да се ограничи маневрирането му, особено с резервите. Затова в подвижната война са нужни бързина, съгласуваност в действията между отделните групи и едновременен, общ натиск по целия фронт, независимо от различното разпределяне на силите в разните участъци.

При всички форми на маньовъра групировката може да бъде предварително очертана, или пък гъвкаво да бъдат предвидени няколко възможности за действие и да се пристъпи впоследствие към някоя от тях съобразно обстановката. Тежестта на усилията се осъществява с резервите, при тесни участъци на групите във важното направление за сметка на широките във второстепенните посоки, с общо концентрично насочване отдалеч срещу избран тесен участък. Недостатъците на концентричния маньовър са главно в невъзможността на командването да влияе решително върху развоя му.

Продължителността на подготовката може да продължи от едно денонощие, при скоротечни операции до няколко месеца, при големи пробиви на силно укрепен позиционен фронт. Винаги подготовката на новата операция трябва да започва още в края на предшестващата, когато вече постепенно се очертава, макар и приблизително – къде и какви нови действия ще се наложат. Най-важната особеност в метода на вземане на решения е необходимостта – при предварителните проучвания за дадена операция или изцяло за плана на войната – да се отделя много повече място и важност за различните противникови възможности, вероятни групировки и решения, изследвани грижливо въз основа на съществуващите предпоставки. Работата в щаба на големите войскови единици, се отличава с повече методичност, поради по-пълната му организация и разполагаемото време. В някои случаи, при своевременната разработка на дадена операция, проучванията и предложенията могат да бъдат подкрепени и от документални писмени доклади. Характерна особеност при групата армии и по-крупни единици във формата на заповедите е само в обстоятелството, че разпорежданията се правят не по дни, а за по-продължителни периоди – за дадена операция или за някой етап от нея. Поради сравнително по-голямата продължителност на действията и възможността за контактуване с по-висшето командване и за предлагане на собствени обосновани проекти, инициативата н големите единици – в смисъл действие в разрез с разпорежданията – е по-ограничена.[402]

В началото на януари 1940 г. полковник Грозданов разработва указания за занятията през учебния период с частите от IV-та отделна армия. Те са сведени за изпълнение със Заповед №2/10 януари 1940 г. по IV-та отделна армия. През летния учебен период на 1940 г., занятията в частите от армейската област, трябва да се организират, съгласно Поверителна министерска заповед № 418 от 1939 г. Формулираната основна цел на занятията изисква, като се вземат предвид поуките от дейността през 1939 г. по мобилизацията, по материалното обзавеждане на частите, по моралната, по строево-учебната подготовка, а така също и постигнатия успех по укрепяването (за 4-ти инженерен полк), частите от армейската област през 1940 г. да натрупат сериозен опит по подготовката им във всяко отношение.

В Заповед № 2 се дават подробни указания за мобилизационните планове. Да се ревизират назначенията на хората и средствата, като се проверят специалностите и съобразно тях се дадат мобилизационните назначения на офицерите, подофицерите и войниците. Да се проучат също така и назначенията по гражданската мобилизация, с оглед млади запасни офицери, подофицери и войници да получат бойно назначение или такова по тяхната специалност. Не трябва да се срещат хора, коне, коли и др. с две и повече назначения. Трябва неотклонно да продължи работата по снабдяването на частите с мобилизационно обзавеждане, с оглед всеки ден да се прибавя нещо към неприкосновените запаси (ремък за пушка, поясен ремък и др.) За тази цел да се използват по-голямата част от отпуснатите

402 П р о е к т о - п р а в и л н и к за действието на големите единици., С., 1938., с. 5 – 12.

парични средства на частите, сумите реализирани от икономии, а така също и собствените на частта суми. Командирите на дивизии и командирите на полкове да направят проверка на мобилизационното разпределение на имуществото в полковите складове и на начина, по който то ще се изнесе в мобилизационните центрове на частта. Не трябва да се харчат излишни суми за материали, които могат да се получат по реквизиционен начин и особено за шнурови книги и канцеларски материали.

По отношение моралната подготовка се изисква създаване на подходящи възможности за насаждане на висок дух и ентусиазъм в частите в казармена и лагерна обстановка. Чрез по-близък и постоянен контакт между началници и подчинени, дисциплината, вътрешния ред, другарството и спойката трябва да се усъвършенстват. При всички случаи и всеки контакт с подчинените, дейността на командирите от всички степени трябва да бъде съпроводена с преливане на моралните им сили и високия им дух в сърцата и душите на техните подчинени. Моралната подготовка има за задача да вдъхне в подчинените вяра в победата; офицера е главния проводник на моралната подготовка, затова той трябва да притежава вдъхновението на апостол, за да подхранва нравствените сили на подчинените си и да ги подготви до съвършенство на родолюбци, готови безрезервно да го следват и да се жертват за Цар и Родина.

Бойната подготовка на частите от IV-та армейска област да се провежда с цел затвърждаване и разширяване на постиженията от 1939 г. до степен на съвършенство, като се обърне внимание на следните особености: 1) при отбраната - да се прекрати изнасянето на всички машини в една линия и особено на поставяне на тежките картечници в най-предна линия; да се обърне сериозно внимание на дълбокото разположение на малките пехотни единици; на механизиране на отбраната с огън и контраатаки; на постоянното наблюдение и разузнаване на противника. При атаката да се има предвид нуждата от: по-пълно и подробно разузнаване за противника; собствения огън и живата сила да се насочват по живата сила на противника и неговите огневи центрове, а не по местни предмети; да се спазва безусловно дълбокото разположение на машините и живата сила; да се комбинира огъня с движението, чрез изнасяне по-близко до противника на огневите средства, чрез увеличаване на огневата им мощ, чрез завършване с удара на нож и преследване; бързо устройване след удара, бързо ориентиране в лабиринта на добре организираните съпротиви на отбраната и нападение в дълбочина на противниковото разположение.

Специални указания се дават и за занятията с офицерите и полските поездки. Упражненията с командирите на дивизиите и този на граничната бригада, подпомогнати от техните щабове и командирите на родовете въоръжение сили, да се произведат през март 1940. До 1 март същата година командирите на дивизиите се задължават да представят списъци за разпределение на старшите офицери от дивизионните артилерийски полкове за участието им в полските поездки, като командири на артилерийски групи, с командирите на пехотните полкове и като командири на артилерийски отделения с командирите на дружините. Предвидената половинчасова ежедневна езда със старшите офицери в частите да се ръководи от командирите на полковете.

Специалните указания за пехотата започват с препоръки към подготовката на отделния боец, където трябва да се акцентира върху използване особеностите на националните черти на българския войник, за да може да се създаде стремителност в настъплението, съобразителност в действията, усет и навик при използване на огъня, движението, мест-

ността, окопаването и маскировката, по начин, който да осигури неговото безнаказано и безспирно движение напред и неговата упоритост при отбраната – качества в които се крие и залогът за победата. Моралът в частите до последния боец трябва да се насажда чрез личния пример на началниците, чрез строгия ред, дисциплината, точността, другарството и готовността към жертви при изпълнение на дълга. Поради това ръководно начало, всеки командир е длъжен да подготви подчинените си офицери и подофицери за длъжностите, които заемат. Офицерският и подофицерският кадър са източниците на подходяща морална среда и жизнени огнища в армията, в които се поддържа съзнанието на дълга, на чувството на солидарност, на себеотрицанието, на другарството и на принципите на военното изкуство, като всичко това се върши в името на безусловното изпълнение на отечествения дълг.

При подготовката на отделението и взвода да се акцентира върху запазването на бойния им ред при атака и отбрана, строевете за движение и скритостта им; по съчетанието на огъня и движението при настъплението; по взаимодействията между отделенията и взводовете. При подготовката на ротата и дружината да се обърне особено внимание на задачите давани от ротните и дружинни командири – на взводните и ротни такива. Всичко, което взвода извършва до 800 крачки трябва да бъде за него „общо положение", от тук ротния командир дава последните си нареждания, които трябва да влезнат в „частното положение". За ротата и дружината тези задания трябва да се дадат съответно от 1600 крачки и от изходната линия.

Много задълбочено се указва и начина на организиране на занятията. Изисква се повишаване настойчивостта и взискателността на всички командири и посредници при водене на бойните упражнения. Всяка грешка да се коригира от посредниците. Упражненията по нападателния и отбранителния бой да започват след като посредниците проверят разположението на отбраната и направят съответните корекции. Относно занятията в артилерията, в Заповедта се препоръчва при занятията с офицерите по стрелбата, вниманието на стрелящия да бъде насочено – както на бързината в определяне данните, така и в точността – особено при работа без планшет. Също така, да се обърне внимание на упражненията по определяне разстоянието на око, защото в боя този начин на определяне на разстояние се налага често, поради липса на далекомер, или при наличие на такъв, но при съмнение за погрешно измерено разстояние.

По употребата на артилерията се предписва при приближаването на пехотните командири да не определят път за следване на колонната артилерия. При заемане на изходната линия на артилерийските поделения да се дават пълни задачи, включващи артилерийското съдействие към съседните и особено към откритите флангове. Пехотните и артилерийските командири да обърнат особено внимание на организацията на местността, с оглед на доброто целеуказание и управление на огъня. Пехотните командири трябва да отправят правилно искане на артилерийско съдействие от артилерийския командир, изразено не в определяне с колко батареи и колко оръдия, а с указание пехотното действие и целта, която трябва да се порази, като техническото й изпълнение се остави на артилерийския командир.

В подготовката на 4-ти инженерен полк следва да се обърне специално внимание на строевата и стрелковата подготовка във всички роти от 4-ти инженерен полк. В пионерномостовите роти да се наблегне на разрушителните, пътните и укрепителните работи. В

техническата рота - на изучаване двигателите с вътрешно горене и правилното им обслужване за безотказна работа; на електромоторните машини и проводи за високо и ниско напрежение. В свързочните дружини - на пълното изучаване материалната част и правилното манипулиране с нея и на службата в съответния пост и възел; на педантично поддържане на свързочната дисциплина и безупречни предавания и приемания. В автомобилната рота - на изучаване условията и непрекъснатите грижи по поддържане в пълен ред всички органи на моторната кола. Така поставената цел ще се постигне след като командира на полка организира занятията по такъв начин, че да не се разкъсват организационните единици в полка, отделенията от еднаквите роти да се събират в определен вид занятие. Подготовката на младите войници трябва да се организира така, че в инженерната и понтонната дружина до 16 март 1940 г. да се произведе подготвителната стрелба. Командирът на инженерния полк да намали часовете за инженерната и понтонната дружини по някои занятия, с цел да не се накърнява подготовката на отделния боец. Изучаването на моторната кола и правилното й обслужване и управление, а също така и на мотоциклета да започне от 1 април, за да могат водачите на 1 юли 1940 г. вече да са положили изпит.[403]

През ранната пролет на 1940 г. щаба на IV-та отделна армия е прехвърлен на югоизточната граница с Турция. За това научаваме от писмото на полковник Грозданов до сестра му Дошка Иванова от 8 март 1940 г. Той пише, че е получил двете й затворени писма едва през последните дни, защото не е бил в Стара Загора, а на село, в близост до българо-турската граница, и там са му ги препратили. Полковник Грозданов пише, че се е отказал да се нанася със семейството си в къщата в Стара Загора, която е наел, като а е отложил това за времето си след завръщането си от границата. Съпругата му Дишпини с дъщеря им Ана останала да живее в къщата на родителите си. Поради това полковник Грозданов предлага на сестра си, ако желае да се настани в една стая от квартирата му в Стара Загора, каято била на добро място – в центъра на града, близо до старата поща.

През лятото на 1940 г. полковник Грозданов разработва указания за продължаването на занятията през летния период на частите от IV-та отделна армия. Те са сведени за изпълнение съгласно Заповед №31/3 юли 1940 г. по IV-та отделна армия. Във връзка с тежката военновременна ситуация занятията в частите на армейската област трябва да продължат в духа на Поверителни Министерски Заповеди №№ 418/39 г. и 244/40 г. Целите на подготовката на малките пехотни поделения са: създаване на благоприятни условия за подготвянето на отделението, взвода и ротата в изкусно водене на боя, като се усвои основно техниката на отбраната и нападението; да се използва огъня на пехотните машини и артилерията за по-бързото и безнаказано движение и маневриране в зоната на противниковия огън; да се продължи усъвършенстването на малките пехотни командири – отдельонни, взводни и ротни. Учебният материал за преминаване при бойната подготовка на малките пехотни поделения относно моралната, строево-учебната, стрелковата и бойната подготовка изисква обръщане особено внимание на настойчивостта и взискателността от всички командири и посредници при провеждане на упражненията и на коригирането и повторението на всяка допусната грешка. Целите на подготовката на дружината са: създаване на хармонично развита бойна част, способна за водене на нападателен и отбранителен бой на разнообразна местност; да се усъвършенстват поделенията в използване огъня на пехотните машини и

403 З а п о в е д №2/10 януари 1940 г. по IV-та отделна армия, относно занятията през летния период. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

артилерията, за по-бързото и безнаказано движение и маневриране в зоната на неприятелския огън; да се усъвършенства командния състав – дружинните и ротни командири. Учебният материал за преминаване при бойните упражнения с пехотните и тежко картечните дружини да се разработва на основата на указанията в Поверителни Министерски Заповеди № 418/1939 г. и № 244/1940 г., като вниманието на командирите се насочи главно върху изкуството за водене на боя, чрез което трябва да се запази духът на частите. Целите на подготовката на полка са: създаване на предпоставки за провеждане на добре организиран и цялостен маньовър при водене на нападателен и отбранителен бой; да се усъвършенстват поделенията на полка, в умело използване на местността и огъня на пехотните машини, съвместно с другите родове войски; да се придобият практически умения от командири на полка и дружинните командири по управлението на полка и дружините в боя и взаимодействието между пехотата и другите родове войски. Плътните пехотни полкове, усилени с артилерийски групи, трябва да преминат като учебен материал двустранни бойни упражнения по нападателния и отбранителния бой, с продължителност от по два дни, като на третия ден почиват. По отношение моралната и учебно-строевата подготовка е наложително да постигне голяма физическа и морална издръжливост, отлична техническа, тактическа и бойна подготовка, като се усвои артистично командната дейност от всички поделения на полка. При стрелковата подготовка, бойните стрелби на плътния пехотен полк, с артилерийска група се организират и ръководят от командира на дивизията.

В Заповед № 31/1940 г. се отделя значително място и на уреждането на занятията в артилерията. Подготовката на отделната батарея, трябва да се уреди от командирите на частите, с оглед на условията, при които се намира всяка една част и необходимостта да се затвърди и подобри главно стрелковата дейност на батареята, при едно бързо, правилно и навременно развръщане. Предвиждат се съвместни упражнения на пехотна дружина с артилерийско отделение. Те трябва да се преминат с 2-ри дивизионен артилерийски полк и 4-то товарно артилерийско отделение от 6-та Бдинска дивизия през периода от 1 до 15 август 1940 г. Подготовката на инженерните войски в IV-та армейска област да се води, като в състава на 4-ти инженерен полк се формират следните части: дивизионна свързочна дружина (отделение за командване, домакински и свързочни обози, работилница, жична рота и безжична рота); армейска свързочна дружина с отделение за командване, домакински и свързочен обоз, работилница, жична и безжична роти.

Наред със спазването на останалите предписания, Заповед № 31 изисква строго изпълнение на следните условия: 1) предварително обмисляне и планиране на всяко бойно упражнение; 2) подготовката на по-малките поделения да продължи през време и в състава на по-големите такива; 3) да се обърне особено внимание на организацията на разузнаването, както в пехотата, така и в артилерията. Занятията да не започват преди разузнавателните елементи да са заели местата си; 4) схемата за устройване на посредническия апарат да се развива в зависимост от свободните офицери, школници, подофицери и наличните свързочни средства; 5) разходът на личния състав да се ограничи до минимум, като на занятията в полето, трябва да присъстват всички войници, освен наряда и болните; 6) преди всяко занятие, да се отделят по няколко минути за преглед на облеклото и стъкмяването на личния състав, което цели не само обучение, но и възпитание. Стъкмяването на целия личен и конски състав да се извършва съгласно образците на Големите Царски маневри от 1937 г.; 7) разборите да бъдат кратки и да се провеждат за дружинните и полковите

упражнения на самото място, веднага след края на упражнението, с продължителност за дружинните – от 30 до 45 мин., а за полковите от 45 до 60 мин. Разборите да завършват с поуки, които задължително да се записват; 8) снабдяването на частите в районите, където се произвеждат дружинните и полковите упражнения, да се уреди от интендантите на пехотните дивизии, като се акцентира върху доброто хранене на хората, запазване на техните сили и на гледането и на храненето на конете; 9) плановете за упражненията по подготовката на дружината и полка да се представят в Щаба на армейската област.[404]

Със Заповед № 91/10 август 1940 г. по 3-ти пехотен Бдински полк, с щаб и мирновременна дислокация в гр. Видин, полковник Грозданов обявява, че от този ден е приел във всяко отношение командването на полка.[405] Със Заповед № 92 от същия ден той поздравява личния състав на 3-ти Бдински полк.[406] Поради напрегнатия ритъм на бойната подготовка през летния сезон още на 10 август полковник Грозданов заминава на занятия с частите на полка в околността на гара Долно Церовене, Ломско - с.с. Габровница, Безденица, като оставя за свой заместник в щаба на 3-ти Бдински полк във Видин командира на 23-ти граничен участък подполковник Слави Димитров.[407] Полкът е един от полковете с най-големи бойни традиции в Българската армия, защото е сред първите осем сформирани пеши полкове в армията на Княжество България през пролетта на 1884 г. по инициатива на военния министър генерал Кантакузин.[408] При приемането на длъжността командир на 3-ти Бдински полк полковник Грозданов получава специални указания. Те се отнасят до задълженията на няколко от по-важните длъжности в полка, които трябва да бъдат представени на полковник Грозданов при приемане. Домакинът на полка трябва да представи следните сведения: домакински план за използването и изразходването на бюджетни суми, отпуснати на полка за 1940 г.; план за оползотворяване на съестните и фуражни икономии; проверки на паричните книги, паричния ковчег и отпуснатите суми от редовния бюджет; състояние на полковия вещеви склад; доклад по собствените полкови суми; книга за казармите и другия сграден фонд на полка; план и нотариален акт на полковия район и другите полкови имоти.

Завеждащият прехраната на полка представя следните сведения: сведение по отпуснатите суми по храната на хората и добитъка; какъв е оклада?; по какъв начин се набавят хранителните и фуражни припаси?; състояние на хранителните и фуражни складове и на складовите книги; отчети по храната на хората и добитъка; планове и доклади за състоянието на зеленчуковите градини, консервите със зеленчуци и животновъдните стопанства на полка; план и състояние на кухнята и артелните; начини за набавяне на месото; състоянието с готвачите и съдовете на храна (в казармата и при поход и мобилизация); състояние на гарнизонната хлебопекарница – производство, рандеман на полученото брашно и проверка на склада за брашно и отчетността му. Командирът на домакинската рота трябва да предостави сведения за: помещения, хора, добитък, превозни средства, складове и работилници; за поддържане облеклото, ботушите и снаряжението на чиновете от полка и за

---

404 П о в е р и т е л н а Заповед № 31/3 юли 1940 г. по IV-та отделна армия за продължаване занятията през летния период. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

405 ДВИА, ф. 73, оп.I, а.е.382, л. 474.

406 П а к т а м., л. 475.

407 П а к т а м., л. 476.

408 Ж е к о в, Никола. Българското войнство 1878 – 1928 г., С., 1928., с. 22.

сумите, отпускани за поддържане на облеклото; за ушиването униформите на офицерите и подофицерите; за складовете и състоянието с отоплението и осветлението на полка в казармата и при походни условия; санитарно-хигиенно състояние на полка; състояние на водоснабдяването и инструкция за противопожарна безопасност. Завеждащият подофицерската кооперация представя сведения за: начина на учредяването й; за делопроизводството; за отчетността на магазинера; за продажбата на продукти на чиновете от полка и за преференциите, които получават; за начините на снабдяване с продукти на магазина и за транспортирането им до полка. Адютантът на полка представя следните сведения: заповеди, скици и инструкции за числото и състоянието на караулите и караулните помещения; кои офицери служат като дежурни по полка и по гарнизона и през колко дни?; за състоянието на музикантския взвод; за подготовката на щабните и ротни сигналисти и барабанчици; за службата в щаба (канцелария, телефон, свръзки и работно време); за полковата библиотека и читалня; за плановете по мирновременната служба и за преписката по мобилизацията. Полковият лекар представя: доклад за състоянието на полковата лечебница (аптека, легла, прислуга, инвентар, необходими за мирно време и за мобилизация); за подготовката на персонала; доклад за здравословното състояние на полка; за състоянието на санитарните прегледи и книгите, които се водят; за снабдяването с хинин и други медицински медикаменти. Началниците на отделните роти и команди трябва да представят: доклади за разположението на ротата; да представят за преглед всички помещения, всички шнуровани книги, ротната библиотека, склада на ротата, бегъл преглед на оръжието, пирамидите и взводните тетрадки; за мястото на ротните баки; за даването на хляб на личния състав; за войнишкото парично доволствие; за войнишките перални и къпални.[409]

По заповед на полковник Грозданов заместник-командира на 3-ти Бдински полк изготвя план за поддържане моралната сила (дисциплина, нравственост и дух) в чиновете от 3-ти пехотен Бдински полк, който има за цел да усили моралната подготовка на личния състав. Официалната цел на плана е да се насади сред всички чинове на полка – офицери, подофицери и войници по един строг и непоколебим начин: единомислието в гледищата, единодушност в стремленията и задружност в действията, които предполагат една дълбока вътрешна солидарност. Второстепенни цели са: поддържане в съзнанието на всеки офицер, чиновник, подофицер и войник от полка необходимост от твърдо и правилно отношение към войнишкия дълг в името на клетвата, който включва добросъвестна и предана с готовност за саможертва служба към Цар и Родина; съзнателна, самодейна и задължителна подчиненост – желязна дисциплина всред всички чинове от 3-ти пехотен Бдински полк; повишаване и поддържане на необходимата височина нравствените качества във всеки офицер, чиновник, подофицер и войник от полка; развиване и поддържане всред всички чинове от полка на другарството и корпоративния дух.

Средствата за постигане на заложените в плана цели са: въздействие чрез личен пример и поддържане на постоянен контакт със съответните категории чинове на полка. Срещите на командира на полка с офицерите се провеждат на всяко 7-о, 14-о, 21-о и 28-о число от месеца, за установяване на техните настроения и за съобщаване на някой възникнали проблеми от възпитателен характер. Отделно с дружинните командири се провежда служебна среща на същите числа в месеца, а командира на 2-ра дружина писмено докладва за състоянието на духа, дисциплината и морала в частта си, за възникнали проблеми в това

409 У к а з а н и я по приемане на полка. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

отношение и за тяхното отстраняване. Командирът на полка провежда служебна среща и с военните чиновници веднъж в месеца, за установяване на тяхното настроение и за съобщаване на някои служебни въпроси във връзка с морала на чиновника. Служебни срещи с подофицерския състав се провеждат на всяко 2-о, 12-о и 29-о число за установяване на техния дух, настроение и разглеждане на някои въпроси във връзка с възпитателната им дейност. Командирът на полка прави преглед на всяко 15-о число от месеца, за да провери духът им, да съобщят и поощрят положителните им прояви, а се порицават отрицателните, ако има такива. Освен това, командира на полка прилага следните мероприятия за поддържане на моралната подготовка на личния състав на полка: отдаване на заповеди по занятията през летния и зимния период, засягащи и моралната подготовка; периодично отдаване на заповеди, в които чрез използване някои факти из живота на полка да се влияе върху възпитанието на всеки военнослужещ в полка; употреба на събитие в полка, което има съществено значение за повдигане настроението, духът и самочувствието в личния състав, за да се представи пред всички чинове във формата на беседи – развитието на занятията по периоди, паметно народностно или военно събитие от националната или военна история; организиране на екскурзии до близки населени места за поддържане контакта с населението, с което да се повдига общо духът сред чиновете от полка и запасното войнство във военното окръжие на полка; създаване на условия за развиване и поддържане другарството и корпоративния дух сред офицерите и подофицерите с постоянни насрочени и случайни срещи, вечери и закуски, взаимни посещения между семействата.

В плана за моралната подготовка са предвиждат и методите за възпитание, приложени от командния състав (офицерите) спрямо долните чинове по-важните, от които са: въздействие чрез личен пример; полагане на постоянни грижи към подчинените и изявяване като сърцеведи – насаждане сред долните чинове с жар и вдъхновение на най-възвишените войнишки добродетели и съзнателна дисциплина; преподаване предвидения в плановете за занятията по морална подготовка материал; поддържане на постоянен контакт със своите подчинени офицери, подофицери и войници, за да им се влияе постоянно с беседи за поддържане на необходимата висока дисциплина, нравствени качества и дух на другарство сред личния състав; постоянно изтъкване на положителни проявени нравствени качества и отправяне на похвали и порицаване на тия, които са дали отрицателни прояви; четене на разкази за проявени възвишени добродетели от българската войска: храброст, мъжество и търпение. Планът завършва с начина за извършване на контролната отчетност, която включва: план за поддържане на моралната сила (дисциплина, нравственост и дух), разработван от всички началници до командир на взвод включително; дневник за вписване вървежа на възпитателната дейност, който се води до командир на взвод; преглеждането и утвърждаването на плановете се извършва, както следва: от командира на полка – тези на дружинните и ротните командири, а от командирите на дружините – тези на взводните командири; проверката на дневниците се извършва от командира на полка, както следва: всеки 10 дни на дружинните командири; всеки 20 дни на ротните командири и всеки 30 дни на взводните командири.[410]

Освен плана за водене моралната подготовка на полка след приемане длъжността полковник Грозданов разработва отделен план за командната си дейност като командир на

410 П л а н за поддържане на моралната сила (дисциплина, нравственост и дух) в чиновете от 3-ти пехотен Бдински полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

3-ти пехотен Бдински полк. Основната му цел е да поддържа една всестранна подготовка, развита до степен, позволяваща на 3-ти Бдински полк по всяко време и в пълна степен да представлява във всяко отношение надеждна войскова част, способна да изпълни с достойнство всички задачи, възложени и по изпълнение отечествения дълг към Цар и Родина. Командирът на полка трябва да основава своята служебна длъжност върху законните правилници, упътвания и нареждания от висшестоящи командни инстанции. Командирът на полка е длъжен да познава напълно състоянието на частта си; да живее с нейното настроение и да познава духът й; да държи винаги в ръце пулса на полка, който трябва да бъде надежден боеви инструмент в ръцете му; нищо в полка не бива да остава скрито от неговото зорко око. При упражняване на непосредствената си служебна дейност командира на полка съсредоточава вниманието и времето си главно в непосредствено ръководене и проверка на службата по обучението и възпитанието на частта си, по поддържане във всяко време на нейната бойна готовност, по благоустройството й, по устройството на домакинските и други служби, като за работа в кабинета си, отделя строго необходимото минимално време. Освен тези общи длъжности, полковник Грозданов има и редица специални длъжности, като командир на полка. По организацията на полка той трябва да ръководи преминаването през зимния период на полка към 50% щатен състав при организация: щаб, школа за кандидат-подофицери, сборна рота при 1-ва и 2-ра дружини, нестроева рота, нестроеви взвод при 2-ра дружина, музикантски взвод при щаба на полка, лечебница. Същевременно, при приключване на занятията през зимния период и преди постъпване на младите войници, когато полкът ще се разгърне в 100 % състав, в полкът ще се разформироват Школата за кандидат-подофицери и сборните роти. След това ще се премине към основната организация: щаб, 1-ва и 2-ра дружини, специална група, нестроева рота, 2 музикантски взвода, 2 лечебници и нестроеви взвод. По личния състав командира на полка зачислява онези офицери, подофицери и войници, които постъпват или които напускат по различни причини. Освен това, той трябва да следи строго за щатната, списъчната и налична численост; изисква от всеки командир на поделение да има у себе си сведение за наличния състав и разхода на хората му; важно задължение на командира на полка е да знае всестранно качествата на своите офицери и подофицери и да въздейства постоянно за по-нататъшното им усъвършенстване.

По възпитанието и поддържането на духът и дисциплината командира на полка трябва да насочва военновъзпитателната дейност на всички началстващи лица в полка за развиване и поддържане сред подчинените на всички добродетели, които изискват безгранична любов към Царя и Родината и в името на войнишката душа да им дадат съзнателна и всеотдайна служба, развита до степен на самопожертване. Командирът на полка трябва да следи всички началстващи лица в полка да дават личен пример, като лично той сам служи за такъв на подчинените си. Той трябва да: поддържа желязна и съзнателна дисциплина в полка, като следи всички началници да вършат същото; свещен дълг на командира на полка и на неговите подчинени офицери е да развиват и поддържат с всички средства мощен военен дух и юнашка бодрост у всички подчинени; дълг на командира на полка е да развива в частта си, която е едно цяло и неразривно свързано военно семейство силен корпоративен, сплотен дух и солидно другарство, което особено между офицерите трябва да достигне до степен на взаимно самопожертване.

По обучението и бойната подготовка командира на полка има задължението в изпъл-

нение на получените от по-горните инстанции нареждания да организира и ръководи занятия с офицерите, подофицерите и войниците. Той проверява хода на занятията, като следи за дейността на обучаващите офицери. След завършване на всеки род занятие командира на полка лично се уверява в постигнатия резултат, обявявайки го със заповед. Командирът на полка следи готовността на полка за бойни действия, да бъде всякога здраво организирана, като за целта има винаги добре разработени планове. Той устройва библиотеката с читалня с подходяща литература от военен и общ характер. Също така следи в ротите да има подходящи библиотеки и се грижи за подготовката на частта си, проявявайки неуморна дейност, за да постави образованието на рационални начала.

Командирът на полка носи пълната отговорност за благосъстоянието и благоустройството на частта си. Главно условие за поддържането му в изрядно състояние е непрекъснатата и неуморна грижа и проверка от страна на командира на полка на цялото разположение на частта: сгради, постройки, дворове и изобщо целия район. За да постигне това командира на полка взема мерки: за подобряване на екстериора и интериора на казармените помещения и за снабдяването им с всички възможни удобства; за извършване на текущите ремонтни дейности по предварително утвърдени планове; за поддържане на образцова чистота, хигиена, мебелиране и добро устройство на помещенията; за полагане на грижи за спретнато обличане и стъкмяване на хората с винаги чисто и грижливо прогонено облекло; за разнообразяване живота на войниците чрез забави, разходки, игри и екскурзии.

Големи са задълженията на командира на полка и по въоръжението в частта, за което той е отговорен морално и материално. Той има следните задължения по него: за постоянната наличност на полагаемите се за мирно и военно време предмети по въоръжението; за поддържане на въоръжението в изправност и за отстраняване на повредите; в работилниците на полка да се извършват с предимство дейности по поддръжката и поправката на оръжието; всички чинове от полка да познават и да умеят практически да прилагат съществуващите правилници по запазване на въоръжението, като се уреждат специални курсове за офицерите и подофицерите; лично проверява състоянието на въоръжението в ротите, и в складовете по отношение правилността на извършените прегледи и смазване на оръжието.

По санитарната служба в полка командира има грижата за запазване здравето на войниците, при каквито и положения да се намират, за което е длъжен: да установява, по доклад на полковия лекар, хигиенни правила и санитарни мерки и да следи за изпълняването им.; да възлага на лекаря да разучава и му докладва подходящи санитарни мерки и да нарежда за прилагането им; да следи за редовното извършване на установените медицински прегледи, а след тях да изисква лекаря да му докладва за здравословното състояние на частта; при поява на заразна болест или епидемия в частта да изисква от лекаря да му докладва за необходимите санитарно-хигиенни мерки; да възлага на лекаря да следи за чистоплътността на войниците, за чистотата на облеклото им; да изисква от лекаря да проверява и да му докладва за доброкачествеността на ястията и водата, употребявани от войниците, както и да проверява доброто поддържане и безвредността на котлите и другите съдове за приготвяне на храната; да изисква от лекаря да му докладва за начина, по който би могло да се подобри храната на войниците и да възлага на лекаря да участва в съставянето на разкладките; командирът на полка следи за редовното водене на санитарните преписки и санитарната отчетност.

Командирът на полка има широки задължения и по службата на конския състав и ветеринарната служба, като: зачислява със заповед постъпилите коне и друг добитък; поддържа постоянно сведения за щата, списъчния и наличен състав, като при недостиг донася за попълване; следи за доброто гледане на конете, за правилната им подготовка, за правилното експлоатиране на силите им, за добрата прехрана и доброкачествеността на фуража; назначава ветеринарни прегледи, най-малко веднъж в месеца, а при нужда и по-често; по доклад на ветеринарния лекар, взема нужните мерки за запазване здравето на конете и се осведомява за смъртността на конете/добитъка; при поява на заразна болест, командира на полка, независимо от мерките, които взема за прекратяването й, донася на по-висшето началство и уведомява административните власти; нарежда на ветеринарния лекар да преглежда добитъка, предназначен за храна на хората, ако се коли в частта или ако месото се получава от доставчик, назначава ветеринарния лекар да участва в комисията, която го приема; възлага на ветеринарния лекар да чете пред чиновете от частта, които носят службата при конете, беседи по ипология и хигиена на конете.

По домакинството в полка, командира следи да се развива планомерно домакинската дейност в частта, с оглед най-голяма икономия на държавното съкровище. Освен това, той е длъжен: да ръководи управлението на домакинството, чрез домакинските органи на частта; да се грижи за доброто спазване и обновяване на неприкосновените вещеви запаси чрез ежегодно попълване; да упражнява пълна разпоредителна и контролна дейност по устройството на домакинските служби в частта, като следи всички разходи, които се извършват и всички мероприятия по домакинската служба да стават след предварително одобрен от него проект; командира трябва да следи мерките по охраната на паричните суми и на цялото имущество в частта да са ефикасни; той е длъжен да назначава всеки 3 месеца комисия за проверка на паричните и вещеви книги, на книгите за хранителните и фуражни припаси, отоплителните и осветителните материали, като резултатите от проверката – протоколите на комисията, се обявяват със заповед на командира. Командирът е длъжен, поне веднъж в годината, да провери състоянието на цялото имущество в количествено и качествено отношение и според установеното да направи съответните разпореждания. Всяка година, след завършване на летните занятия, командира на полка назначава комисия под председателството на домакина, която определя кои предмети и кои вещи са станали негодни. За резултата комисията съставлява протокол, който домакина докладва на командира на частта, след което го изпраща на полковия интендант за одобрение. Командирът на полка трябва да следи да не се образуват съестни суми и фуражни икономии в ущърб на качеството и количеството на храната и фуража за хората, конете и добитъка от частта, нито пък да се харчи за същата цел повече от необходимото. Той утвърждава разкладките и дажбите за добитъка, съставени от домакина, заедно със завеждащия прехраната и съответния лекар (медицински и ветеринарен). Командирът на полка се разпорежда със собствените на частта суми съгласно установените за тях специални наредби. При сменяване на длъжностните лица от домакинството, командира на полка дава лично, или чрез домакина, подробни упътвания за начина на приемането, с цел новоназначените да се запознаят основно с длъжността и предстоящите им задължения.

Командирът на полка има задължението да следи длъжностните лица в полка да приемат и сдават длъжностите си точно според установените правила и в определените срокове. Възникналите спорове при сдаването и приемането на длъжностите, командира на пол-

ка разрешава съгласно законите и официалните наредби. Едно от най-важните задължения на командира на полка е да поддържа във всяко време готовността на мобилизационните планове за различните формирования.[411]

В сложните условия на Втората световна война и усилената дипломатическа офанзива на царство България за връщане на Южна Добруджа с поставяне на по-далечна стратегическа цел за пълно ревизиране на териториалните клаузи на Ньойския мирен договор и осъществяване на българското национално обединение, пред Българската армия, намираща се в мирновременно състояние, се поставят все по-високи изисквания по отношение нейната бойна и морална подготовка, насочена изцяло към повишаване на боеспособността и боеготовността й, в съответствие с модерните тенденции във военното дело и теорията и практиката на съвременната война.

На 22 – 23 август 1940 г. полковник Грозданов участва в двустранно полково бойно упражнение по нападателния бой с 6-ти пехотен сборен полк и една сборна дружина, като командир на 6-ти пехотен сборен полк. Планът за занятието е разработен от командира на 6-та пехотна Бдинска дивизия полковник Петър Илинов. Учебната цел е да се упражни действието на нападателния бой от усилен пехотен полк на свободен фланг на армията при всички фази на боя. Трябва да се премине следния учебен материал: приближаване и отдаване заповед за приближаване, атака и начин на действие; водене бой за охранителната позиция и заемане изходна линия за атака; произвеждане атаката и удара; водене бой за проникване в опорните места, с отбиване на контраатаките; овладяване първата линия на главната съпротива и извършване проникването до резервната част на позицията; преследване на бойното поле Полковник Илинов съставя тактическото задание за двустранно бойно полково упражнение с 6-ти пехотен сборен полк и една сборна дружина, проведено на 22 и 23 август 1940 г. То съдържа сведения за състава на полка и сборната дружина, съгласно плана и действащите щатове. „Сините" действат на собствена територия, докато „червените" притежават въздушно надмощие. Според общото положение, изобразено схематично на карта с М 1:125 000 „червените" войски след успешно преминаване на р. Дунав на 20 август 1940 г. между Арчар и гр. Лом, са настъпили в южна и югоизточна посока със стремеж да прекъснат железопътната връзка и заемат проходите в Стара планина. На 22 август техните предни части са били забелязани на линията на с.с. Крумово – Комощица – Расово и Василовци. Една колона от „червени" войски с артилерия е настъпила в посоката Лом – с. Расово. „Сините" войски, набързо съсредоточени, на 21 август са започнали да организират за отбрана десния бряг на р. Цибрица – р. Цибър и западно.

Частното положение за 6-ти сборен пехотен полк е схематизирано на карта с М 1:125 000. Според него, частите на полковник Грозданов, усилени с една артилерийска група (едно товарно и едно возимо артилерийско отделение), са насочени в посоката с. Расово – с. Долно Церовене – гр. Фердинанд на 21 август и са занощували в района на с. Расово. В 23 ч. командира на полка полковник Грозданов получава заповед от командира на дивизията. Противникът е започнал организирането за отбрана на десния бряг на р. Цибрица – р. Цибър и западно. Укрепителните му работи се простират до височините южно от с. Вълчедръм. Дивизията утре на разсъмване трябва да продължи настъплението си и атакува противника със задача да достигне линията: с. Безденица – височините северно от

411 П л а н за командната дейност на командира на 3-и пехотен Бдински полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

Габровница - височините северно от с. Люта. 6-ти сборен пехотен полк, с придадените си части на разсъмване на 22 август трябва да продължи настъплението си в посока на с. Долно Церовене – гр. Фердинанд, със задача да охранява десния фланг на армията и прекъсне връзката на противника с гр. Фердинанд.

Участъкът за действие е с граници от изток: с. Комощица изключено – с. Дългоделци изключено – с. Габровница включено – с. Ерден изключено и от запад: с. Аспарухово включително – гробището 3 км. източно от с. Медковец включетилно – с. Безденица изключено. Крайният свързочен възел е линията с. Расово – с. Пишурка – с. Долно Церовене.[412]

На 22 август полковник Грозданов издава Оперативна заповед № 1 по полка, придружена с карата М 1:125 000. Съгласно заповедта, противника се организира за отбрана на десния бряг на р. Цибрица – р. Цибър и западно. Укрепителните му съоръжения се простират до височините южно от с. Вълчедръм. Нашата дивизия на следващия ден ще продължи настъплението и атакува противника със задача да достигне линията: с. Безденица – височините северно от с. Габровница – височините северно от с. Люта. Полкът, заедно с придадените му части има за задача да настъпи на разсъмване в участъка с източна граница с. Комощица изключено – с. Дългоделци изключено. – с. Габровница включително – с. Ерден изключено – западна граница с. Аспарухово включително – кладенеца 3 км. източно от с. Метковец включително – с. Безденица изключено, като охранява десния фланг на армията и прекъсне връзката на противника с гр. Фердинанд. Полковник Грозданов решава на разсъмване да настъпи в заповядания участък, да достигне височините на десния бряг на р. Козаревец, с цел да се подготви за атака на противника по южния бряг на р. Цибър и го отхвърли в югозападна посока. Той задава следните линии за достигане: 1) южната окрайнина на с. Пишурка; 2) височините по левия бряг на р. Божуровица; 3) крайна линия – височините по десния бряг на р. Козаревац. Тежестта на усилията трябва да бъде в левия участък на полка. За разузнавателна част се назначават 1-ва рота и един тежкокартечен взвод от 3-та дружина от 35-ти пехотен полк. 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк като направляваща следва да настъпи в десния участък на полка и достигне района на хребета непосредствено южно от р. Козаревец, където да се подготви за атака на противника в южна посока, като обърне внимание на десния си фланг. 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк трябва да настъпи в левия участък на полка и достигне района на хребета непосредствено южно от р. Козаревец, където да се подготви за атака на противника в южна посока. Разграничителната линия за дружините е шосето с. Расово – с. Долно – Церовене, включително за 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Минохвъргачната рота трябва да следва зад 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк с готовност да подкрепи полка при заемане на втората и третата последователни линии. Противоброневата рота се движи зад 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк с готовност за действие срещу противникови бойни коли. Возимото артилерийско отделение трябва да се движи в участъка на 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк зад противоброневата рота, а товарното отделение – в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк зад минохвъргачната рота с готовност да подкрепят дружините при овладяване на последователните линии. Изисква се обединено действие на артилерийската група от втората последователна линия за подкрепа на полка при овладя-

412 П л а н за устройството на двустранното бойно полково упражнение с 6-ти сборен пехотен полк и една сборна дружина на 22 – 23 август 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ване на третата (крайната) линия. 3-та дружина от 35-ти пехотен полк трябва да следва зад товарното отделение в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк и достигне района на хребета непосредствено северно от р. Турловица, където да се подготви за действие в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Главната ос за свръзките на полка преминава по шосето с. Расово – с. Долно Церовене.[413]

По-късно на 22 август полковник Грозданов издава Заповед № 2 по 6-ти сборен пехотен полк. Тя е специално насочена към разузнавателната част, като отново е по карта с М 1:125 000. Полкът с придадените части има задача да настъпи на разсъмване в участъка с източна граница с. Комощица изключено – с. Дългоделци изключено и западна граница с. Габровница включително – с. Ерден включително – с. Аспарухово включително – кладенеца 3 км. източно от с. Медковец включително – с. Безденица изключено, като охранява десния фланг на армията и прекъсне връзката на противника с гр. Фердинанд. Ротата от разузнавателната част с един тежкокартечен взвод трябва да настъпи в посока на шосето Расово – с. Долно Церовене, като в 7 ч. на 22 август настъпи в посока на шосето южно на 1 и ½ км. от с. Пишурка и разузнава за противника. Крайната линия за достигане е по височините на левия бряг на р. Козаревица.[414]

В 13 ч. и 30 м. полковник Грозданов издава Оперативна заповед № 3 по 6-ти сборен пехотен полк, в която се дават указания за атака. Към този момент противника продължава да се укрепява по десния бряг на р. Цибър. По-усилено укрепяване се забелязва в района източно от шосето с. Долно Церовене – с. Вирове. Дивизията днес на обяд трябва да продължи настъплението си в южна посока, а задачата на полка остава без промяна. Решението на полковник Грозданов е в 15 ч. да атакува противника в дадения участък и чрез едновременен натиск по целия фронт е удар в посока на платото, с кръстопътищата източно от шосето – в. Стратимир да го отхвърли в югозападна посока, като тежестта на усилията е на левия фланг. Той посочва последователните линии за заемане: 1-ва – височините по южния бряг на р. Цибър; 2-ра – кръстопътя южно от к. 95 – завоя на железопътните линия – голямо Куилово; 3-та – с. Безденица – височините северно от с. Габровница – височините северно от с. Люта. След това, в заповедта полковник Грозданов дава подробни указания за действията на отделните дружини. 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк, усилена с един лекоминохвъргачен и един противоброневи взвод да атакува противника в участъка западно от линията с. Долно Церовене включително – с. Вирове включително. С бързо проникване в посока на шосето с. Долно Церовене – с. Вирове включително да облекчи атаката на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Дружината трябва да съдейства поне с тежкокартечния взвод на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк, като обърне специално внимание на десния си фланг. 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк трябва да атакува противника в участъка източно от линията с. Долно Церовене изключено – с. Вирове изключено и го отхвърли в посока на кръстопътя на шосето за с. Габровница и черния път за с. Вирове. Лекоминохвъргачната рота в състав от два взвода от позициите си в района, където се сливат реките Турловица и Козаревица трябва да подкрепи атаката на полка главно в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Противоброневата рота в състав от два взвода следва във

413 О п е р а т и в н а заповед № 1/22 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

414 З а п о в е д № 2/22 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

втора линия и в междината на 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк и 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк с готовност да подкрепи атаката на полка главно в посока на шосето с. Долно Церовене – с. Вирове и в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Артилерийската група трябва да заеме позиции в района с. Дългоделци изключено – реката Божуровица и р. Козаревица със задача да подкрепи атаката на полка главно в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. Пределната линия на поразяване с цялата група е с. Безденица – с. Габровница, а с две батареи на к. 95 и к. 100. Командното място е при завоя на шосето, северно от р. Турловица. 3-та дружина от 35-ти пехотен полк трябва да настъпи зад 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк с готовност за проникване в посоката на главните усилия. Тази дружина трябва да вземе мерки за наблюдение на посоката откъм к. 100. Централният свързочен възел първоначално трябва да се разположи до завоя на шосето, северно от р. Турловица, а след това, до същото шосе в южната покрайнина на с. Долно Церовене.[415]

В 14 ч. на 22 август 1940 г. полковник Грозданов издава Заповед № 4 по 6-ти сборен пехотен полк, относно овладяването на предните дружинни опорни места. Предвижда се първия етап да започне в 15 ч. Дружините атакуват едновременно. Лявата дружина овладява източното дружинно опорно място на противника, а дясната дружина приковава със стремително настъпление западното такова. Артилерийската подготовка трябва да започне от 14 ч. и 50 м., като 5 батареи, 2 минохвъргачни взвода и 2 противоброневи взвода подкрепят лявата дружина, а 1 батарея, 1 минохвъргачен и 1 противоброневи взводове – дясната дружина. На втория етап, дясната дружина атакува, за да овладее дясното дружинно опорно място, а лявата дружина и съдейства с огън от завладяното дружинно опорно място. Дясната дружина трябва да се подкрепи от 5 батареи, 2 минохвъргачни и 2 противоброневи взводове. На третия етап се предвижда изместване на артилерийската група напред. Возимото артилерийско отделение в района на шосето, а товарното в района на 1500 м. източно от завоя на шосето. Преместването ще стане по ешелонно по заповед на полковник Грозданов след овладяване на дружинните опорни места от бойна част. На последния етап са планира овладяване резервното дружинно опорно място. Тогава резервната дружина, по заповед на полковия командир, прониква и овладява резервното дружинно опорно място. 5 батареи, 2 минохвъргачни и 2 противоброневи взводове подкрепят резервната дружина, а 1 батарея, 1 минохвъргачен и 1 противоброневи взводове – дясната дружина.[416]

В 21 ч. на 22 август 1940 г. полковник Грозданов издава Оперативна заповед № 5 по 6-ти сборен пехотен полк, относно проникването. Противникът в участъка на полка се е оттеглил на линията на резервните ротни опорни места. Дивизията на следващия ден на разсъмване ще продължи настъплението си в южна посока, а задачата на полка остава същата. Полковник Грозданов решава на 23 август сутринта в 6 ч. да атакува противника в участъка на полка и проникне в обща посока на кръстопътя 2 ½ км. южно от с. Долно Церовене – прелеза на железопътната линия – с. Вирове. За последователни линии се определят: к. 95 – завоя на железопътната линия – к. 100 и с. Безденица – височината северно от с. Габровница. Тежестта на усилията е на левия фланг. В съответствие с това решение, полковник Грозданов дава конкретни указания за действията на отделните части. 1-ва дру-

415 О п е р а т и в н а заповед № 3/22 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

416 З а п о в е д № 4/22 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

жина от 3-ти пехотен полк, усилена с един противоброневи взвод, трябва да проникне в посока на шосето и да овладее платото 2 км. южно от р. Цибър. 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк, усилена с минохвъргачен взвод трябва да проникне в обща посока на с. Вирове и овладее платото с двата кръстопътя 2 км. южно от р. Цибър. Минохвъргачната рота трябва да съдейства на проникването на полка главно в участъка на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк и поне с един минохвъргачен взвод в участъка на 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк. Противоброневата рота трябва да следва във втора линия и в междината на 1-ва рота от 3-ти пехотен полк и 2-ра рота от 15-ти пехотен полк и съдейства на проникването на полка. Артилерийската група да съдейства на проникването на полка главно в участъка 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк. 3-та дружина от 35-ти пехотен полк да следва зад 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк с подаден ляв фланг и в готовност да я подкрепи при проникването в общата посока на полка. Централният свързочен възел трябва да се разположи на височината с пирамидата. Оста на свръзките е с. Долно Церовене – с. Вирове. Крайните свързочни възли за дружините са на последователните линии за достигане.[417]

На 23 август 1940 г. полковник Грозданов издава Оперативна заповед № 6 по 6-ти сборен пехотен полк, относно преследването. Противникът се оттегля в обща посока на с. Вирове, а дивизията продължава настъплението си в южна посока. Задачата на полка остава същата, като полковник Грозданов решева да настъпи в участъка на полка и преследва противника с цел да прекъсне пътя на оттеглянето му към гр. Фердинанд (дн. Монтана). Последователните линии за достигане са на линията на височините северно от с. Вирове и на височините южно от с. Вирове – Вълкова слатина, а тежестта на усилията се съсредоточава на левия фланг. 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк трябва да преследва противника в участъка на полка западно от шосето Долно Церовене – Вирове. 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк получава задача да преследва противника в участъка на полка източно от същото шосе. Артилерийската група трябва да придаде по 1 батарея на дружините от бойната част за близко съдействие при преследването, а с останалите батареи да се изнесе бързо на позиции в района на с. Габровница – прелеза на железопътната линия и западно и съдейства на полка при преследването. Минохвъргачната рота в състав от два взвода следва да се изнесе в района на прелеза на железопътната линия и съдейства огнево на преследването. Противоброневата рота трябва да следва във втора линия и в междината на 1-ва и 2-ра дружина в посока на шосето Долно Церовене – Вирове и съдейства на преследването. 3-та дружина от 35-ти пехотен полк следва зад 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк с готовност да я задмине по заповед на полковник Грозданов и продължи преследването на противника. Оста на свръзките се запазва с. Долно Церовене – с. Вирове, а за дружините е по посока на движението.[418]

На 26 и 27 август 1940 г. 6-ти пехотен сборен полк провежда 3-то полково бойно упражнение по бойна стрелба с пехотен полк, усилен с артилерийска група. Учебната цел е да се упражни действието на усилен пехотен полк в нападателен бой – заемане на изходна линия за атака и атака до овладяване първите огнища на съпротиви от главната отбранителена линия на противника. Освен това, трябва да се упражни взаимодействието между

417 О п е р а т и в н а заповед № 5/22 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

418 О п е р а т и в н а заповед № 6/23 август 1940 г. по 6-ти сборен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

различните пехотни машини и артилерия при водене на нападателния бой, и да привикнат частите да действат под траекториите на своята артилерия и пехотните огневи средства. Учебният материал за преминаване включва: овладяване охранителната позиция на противника, отдаване заповед за атака, произвеждане на атаката и удар. Съгласно плана за занянието, полковник Грозданов е назначен за главен оценител на бойната стрелба.[419]

След завършване на бойното упражнение, полковник Грозданов обобщава резултатите от своята дейност и проведените бойни стрелби, командвани от полковник Михаил Михайлов. Това става с писмено разработени бележки на 28 август 1940 г. в с. Габровница. Бележките на полковник Грозданов в тактическо отношение подчертават даването на ясни и конкретни задачи на отделните части от командира на усиления пехотен полк. Решението и групировката на командира на полка за приближаването са правилни, а последователните линии и участъците за движение на бойните групи са ясно посочени. Полкът е настъпил в ред за приближаване от първата последователна линия. Това би трябвало да се извърши още при тръгването от изходното положение, защото при едно разстояние от 12 до 15 км. до противника, е възможно полка да бъде обстрелван от противников артилерийски огън. При избора на участъци за движение на артилерийските отделения през време на приближаването, следва да се имат предвид не само пътищата, но и къде на изходната линия за атака има по-удобни позиции съответно за возимото и товарното артилерийско отделение. Полковник Грозданов счита начина на действие, решението и разпорежданията на командира на полка за правилни. Обаче, началото на артилерийската подготовка, съгласно начина на действие, е определено за 7 ч. и 30 м., а началото на атаката – за 8 ч. Времето се оказва недостатъчно да се съобщи начина на действие на всички командири и бойци, а също така и да могат артилерийската група, леко минохвърлачната рота и тежкокартечните роти да подготвят данните си за стрелба. През периода на настъплението артилерийския и тежкокартечен огън са много мощни и точни. Противоброневата рота също открива точен огън по своите цели. Напредването на ударните части се извършва методично. Леките картечници откриват своевременно огън. Получава се пълно взаимодействие между огъня и движението, а така също и пълна пустота на бойното поле. Артилерийският огън при подготовката за овладяване конкретните обекти в участъците на лявата и дясната дружина е разпределен точно съгласно начина на действие и дава много точни и мощни попадения върху позицията на противника. Преди тръгване на удар двете дружини последователно подават зелени ракети за пренасяне огъня на артилерията в дълбочина, което се извършва и подчертава от артилерийската група. Ударът е подготвен от своевременен и силен тежкокартечен и лекокартечен огън. След овладяването на ротните опорни места на дружините от бойната част, настъпва третия период от атаката. По отношение използването на артилерията в него, полковник Грозданов подчертава, че ще бъде от полза веднага след овладяването на първите ротни опорни места на дружините от бойната част, да се изнесат в двата дружинни участъка на атаката по една батарея напред. Като цяло, действията на полка във фазата на приближаването и атаката са правилни и бойната стрелба в тактическо отношение е повече от много добра.

Много изчерпателни са бележките на полковник Грозданов и в техническо отношение. Съгласно донесенията на посредниците при дружините разстоянията до целите от

419 П л а н за 3-то бойно полково упражнение и бойна стрелба с пехотен полк, усилен с артилерийска група на 26 – 27 август 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

всички позиции н поделенията са определяни вярно. Това е проличало от точния и мощен огън, който е произведен от всички видове оръжия. Фронтовете на целите също са определени правилно и самите цели са обстрелвани с точен огън. Попаденията се наблюдават много старателно и се взимат незабавни мерки за бързо коригиране на стрелбата. По време на стрелбата почти не са забелязани някакви по-сериозни засечки. Направените малки такива в картечните роти са бързо отстранявани от мерачите и помощник-мерачите. Общо взето, полковник Грозданов счита, че в техническо отношение стрелбата е била отлична. Този извод се потвърждава и от изчислените крайни резултати от стрелбата на двете дружини, докато третата дружина не е стреляла. На базата на 18 стрелкови показателя (брой на оръжията, които са стреляли; количество на изстреляните патрони; средно-пропорционален мерник; фронт на целта; число на мишените; теоретичен брой на ударените мишени; фактически ударени мишени; теоретичен коефициент на действителността на стрелбата; реално получен коефициент на действителност на стрелбата; крайно съотношение между двата коефициента) стрелбата на 1-ва дружина от 3-ти пехотен полк е оценена за отлична. На базата на същите коефициенти, стрелбата на 2-ра дружина от 15-ти пехотен полк също е оценена като отлична. В заключение, полковник Грозданов подчертава, че бойната стрелба на пехотния полк в тактическо, техническо и стрелково отношение е повече от много добра и се доближава до отличната.[420]

На 29 август 1940 г. под ръководството на полковник Грозданов се извършва бойно упражнение на 1-ва дружина от 3-ти Бдински полк по действие в задна охрана. При частно положение – оттегляне на полка в боен ред към с. Церовене, 1-ва дружина, усилена с един минохвъргачен и един противоброневи взвод получава заповед от командира на полка полковник Грозданов, че се назначава в задна охрана, със задача да охранява полка в дадения му участък, осигурявайки спокойното му оттегляне.[421]

На 1 септември 1940 г., след приключване на летните занятия полковник Грозданов с щаба на 3-ти Бдински полк се завръща във Видин.[422] Със Заповед №104/16 септември 1940 г полковник Грозданов обявява, че заминава на проверка на поделенията от 22-и граничен участък в района на с. Арчар и гр. Лом, като оставя за свой заместник в щаба на 3-ти Бдински полк във Видин подполковник Топалов.[423] На 18 септември 1940 г. полковник Грозданов завършва проверката и се завръща в щаба на полка във Видин.[424] На 24 септември 1940 г. полковник Грозданов потегля за инспекция на поделенията от 22-ри гараничен участък в района на с.с. Сланотрън и Ново село, Видинско, а на 26 септември 1940 г. се завръща в щаба на 3-ти Бдински полк във Видин.[425] На 12 октомври 1940 г. полковник Грозданов издава Заповед № 119 по 3-ти Бдински полк относно формирането и занятията в кандидат-подофицерската школа към полка. Засягат се и проблемите за попълване на специалните школи и формирането на сборните поделения в 3-ти Бдински полк през зимния период.[426]

420 Б е л е ж к и на главния оценител на бойната стрелба с 6-ти пехотен сборен полк на 26 – 27 август 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

421 Т а к т и ч е с к а задача за бойно упражнение с пехотна дружина на 29 август 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

422 ДВИА, ф. 73, оп. I, а.е. 382, л. 476.

423 П а к т а м, л. 491.

424 П а к т а м, л. 493.

425 П а к т а м, л. 505 - 506.

426 П а к т а м, л. 538.

Със Заповед № 124/28 октомври 1940 г. по 3-ти Бдински полк полковник Грозданов съобщава, че заминава на югоизточната граница, като оставя за заместник като командир на полка подполковник Топалов, а на 14 ноември 1940 г. полковник Грозданов се завръща от югоизточната граница и освобождава заместника си подполковник Топалов.[427] Съгласно Заповед № 128/17 ноември 1940 г. по 3-ти Бдински полк полковник Грозданов сдава длъжността си и командването на полка на подполковник Топалов.[428], с което напуска окончателно гарнизона във Видин.

7. Завръщане в родния град. Командир на 12-ти пехотен Балкански полк. Заместник-началник на 8-а дивизионна област (1940 – 1943 г.)

Със Заповед № 95/14 ноември 1940 г. по 12-ти Балкански полк временно изпълняващия длъжността командир подполковник Антонов дава подробни указания за занятията през предстоящия зимен период, провеждащи се под ръководството на полковник Грозданов, който приема командването полка от 25 ноември 1940 г. В преамбюла се посочва, че усилията, положени през летния период по подготовката от войниците от полка и повиканите три смени на обучение запасни в прикриващата дружина на южната граница, се увенчават с успех. Изводът се констатира от направените прегледи от командира на полка, командира на дивизията, началника на армейската област и началниците на прикриващия фронт. В заповедта си по зимните занятия командира на II-ра армия изтъква добрите резултати от изтеклата година, а в общите указания за предстоящите зимни занятия изтъква и констатираните грешки и привлича вниманието на всички началници да положат усилия за тяхното отстраняване. По-нататък подполковник Антонов цитира дословно констатираните грешки и дадените напътствия от командира на II-ра армия, като заповядва на всички командири да ги проучат най-внимателно и да отстранят съществуващите грешки. По стъкмяването на войниците, конете и колите се срещат неуставни начини на носене на определени предмети от снаряжението и обмундированието на личния състав и на конете. По-подробни са указанията по отношение походните движения. Подготовката им трябва да бъде пълна и всестранна, като е необходимо да се вземат и съответните мерки за неговото правилно извършване и запазване дисциплината на похода. Дългите трудни походи, устроени и извършени правилно изморяват по-малко войниците, отколкото по-късите походи, но неправилно устроени и извършени. Трябва да се спазва дисциплината на похода. Желателно е повече млади офицери да се движат пеш и със своето бодро движение да поддържат духа на войниците и ги подтикват към по-усилено движение. Всички яздещи офицери да слизат периодично от конете по заповед на началника на колоната и да вървят пеш най-малко 8 км през един поход. По отношение нападателния бой са констатирани следните по-съществени пропуски: по време на приближаването до противниковите позиции при преминаване през гребените не се избират удобните и скрити от наблюдението на противника места, а се преминава през съвършено голите части на гребените, изложени на неприятелско наблюдение и обстрел с далечен артилерийски огън; във фаза атака някои поделения не спазват добре посоката на напредването, поради неправилно насочване от по-висшестоящия командир или погрешно разбиране от началника на поделението, а

427 П а к т а м, л. 552.
428 П а к т а м, л. 553.

това става причина тези поделения да се движат косо на противниковото разположение, което е твърде рисковано. Затова атакуващите пехотни части трябва да бъдат поставяни на изходната линия за атака право срещу точно и ясно определените им цели, като им се определят съответните участници или посока на действие. Предадените към ударните роти тежкокартечни групи или взводове трябва да ги следват отблизо, като придружаващи. При произвеждане на удара и трите леки картечници на ударния взвод трябва да излизат напред с първите стрелци, за да могат да открият веднага огън и да затвърдят постигнатия от взвода успех. В повечето части при произвеждане на удара на предната съпротивителна линия се получава доста голямо струпване на хора и оръжие. Поради това със завладяването на предната съпротивителна линия, командирите на атакуващите части трябва да се стремят възможно по-бързо да вземат частите си в ръце и да възстановят бойния ред, с което ще се избегне голямото натрупване, което излага частите на сериозни загуби. Почти при всички занятия резервите – ротни, дружинни и полкови закъсняват с намесата си в боя, защото изостават много назад. За да се отстрани тази слабост с приближаването на атакуващата част до противника, резерва трябва да се сближава с бойната част, за да може да се изпревари противниковата контраатака, да се дублира удара и да се развие успеха с проникването в дълбочина на противниковото разположение. Тъй като пробивния маньовър е труден, изисква много сили и средства, винаги, когато има условия за обходен или обхватен маньовър трябва да се прибягва към тях. След завладяването на предната съпротивителна линия на отбраната, атакуващия трябва да продължи бързо проникването, като тласка възможно повече части напред, за да не дава възможност на отбраняващия се да спре отбраняващите се части за нова съпротива. Във фазата на проникването в противниковата отбрана противотанковите огневи средства трябва да се изнасят веднага напред в онези посоки, където е най-вероятно използването на бойни коли от отбраняващия се.

По време на занятията през летния период по отбранителния бой в някой части са забелязани следните грешки: по избора на предната линия на съпротивителната част на позицията; по разпределението на силите и използване на огъня и удара, свръзката със съседите, което намалява общата съпротивителна способност на отбраняващата се част. За да се усъвършенства подготовката на частите по подготовката и воденето на отбранителния бой се дават следните указания: предната линия на съпротивителната част на позицията трябва да включва добри наблюдателни места за артилерията и командването и да осигурява възможно най-добър близък обстрел за пехотните оръжия на първолинейните части; позицията на всяка част да се разпределя на участъци, които се дават за отбрана на поделенията на частта; тежестта на усилията на отбраната трябва да се прояви в район, включващ важни тактически места от съпротивителната и резервната част на позицията, а огневите усилия да се насочват в посоката, по която е най-вероятно да се развият главните усилия на противника; при разпределението на огневите и ударните части по позицията трябва най-напред да се определят местата на тежкокартечните поделения, които образуват скелета на отбраната и следва да се определят местата на ударните поделения, които трябва да допълнят, а не да пречат на огъня на тежките картечници; най-голямо значение за успеха на контраатаките има добрият избор на времето и посоката за произвеждането им, бързината, внезапността и съгласуваността между контраатакуващите части и огъня на онези части, които остават на място; най-удобното време за произвеждане на контраатака е момента, когато проникналия в позицията противник още не е успял да се организира

и утвърди и когато той е сравнително слабо подкрепен от огъня на своята артилерия. В плана на отбраната трябва да се предвидят и мерки за в случай на оттегляне. Последователните позиции, на които трябва да става спирането на пехотните части при оттеглянето не трябва да бъдат отдалечени на повече от 1000 – 1500 м една от друга.

След това в заповедтта се излагат по-важните цели на занятията за зимния период: да се подготви командния състав физически и морално за тежките изпитания, които може да му наложи една бъдеща война; да се усъвършенства съгласуваността на огъня с движението на малките войскови единици; да се усили бойната подготовка на частите, главно в аспект използуване на новите средства за борба (бойни коли, авиация, инженерни части, укрепени позиции); да се подготвят запасните офицери в командно, строево и тактическо отношение; да се отстранят всички празноти и грешки в мобилизационните планове; да се изучат добре правилниците и упътванията по стъкмяването на войниците и обозите.

Предвид постоянно нарастващата военна опасност българското военно и държавно ръководство предприема редица мерки за увеличаване числеността на наборните и мобилизационни контингенти за попълване на Българската армия. Указанията в това отношение са сведени до 12-ти пехотен Балкански полк със служебно поверително писмо № 4094/4 септември 1940 г. на началник-щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия полковник Яначков. Съобщава се, че съгласно поверително служебно писмо № 7082/31 август 1940 г. на Министерството на войната – Щаб на войската, при определяне годността за военна служба на лицата повикани на 75 дневно обучение да се считат за годни и тези, които имат ръст не по-малък от 152 см. С други думи, изискването за минимален ръст от 154 см за приемане на военна служба, вече официално не се спазва. Същевременно, контролните медицински комисии, във всички случаи, могат да вземат решение за освобождаване от проверка по запаса, при очевидно неизличими и непоправими недостатъци, които правят лицето негодно за военна служба. В такъв случай комисията взема и вписва следното решение: „Негоден за военен служба – не подлежи за нова проверка и се изключва по списъците на запаса”.[429]

В края на ноември 1940 г. полковник Грозданов участва в занятията с командирите на полковете на 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Тактическото задание, което получава за решаване е по карта М 1:200 000 българска, и по карта 1:100 000 - гръцка. Условията за работа са следните: решаващият заданието е 112-ти пехотен полк (всъщност 12-ти пехотен Балкански полк, с командващ полковник Грозданов) с две товарни артилерийски отделения, въоръжени с 7,5 см. оръдия система „Бофорс”, една тежкокартечна рота и една пионерна рота. Населението е благоприятно настроено. Превозните средства, собственост на същото не могат да се използват, а въздушното надмощие е на страната на „червените” (противниковите) войски. Общото положение се характеризира със следните особености: след упорити боеве, настъплението на 2-ра „червена” бърза дивизия по долината на р. Струма е спряно на линията с. Дрангово – с. Чучулигово – с. Кулата – с. Еразмион и по на запад. II-ра „червена” армия, след като е била принудена да се оттегли на 29 ноември 1940 г. се е задържала на линията Фея – Петра (Елешница) – Фея – Петра (Охирон) – к. 1666,77 – Бебика – Орос Боз (Боз даг), и по на югоизток, където очаква пристигането на нови части, за преминаване в настъпление. „Сините” (нашите) войски, след първоначалните успехи по

429 П о в е р и т е л н о служебно писмо № 4094/4 септември 1940 г. на началник-щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

целия фронт са били принудени да спрат на линията Нови Чифлик – Пиперица – к. 701,3 – Мокра (к. 1287) – Али Бабас – к. 1420 – к. 1298,48 и по на югоизток. Един смесен отряд се задържа в района Нови Чифлик – с. Пиперица – с. Яново – к. 448 – с. Елешница – с. Долно Сушича, а 22-ра пехотна дивизия в района к. 701,3 при с. Ахладохори (Крушево) – Мокра (к. 1287) – Али Бабас (к. 1849) – к. 1432 – Зимна Застава – Пестере – Конина Петра (всички включително) – Краста Мандра (изключено) От север към с. Голешово е насочен 112-ти усилен пехотен полк.

Съгласно частното положение, зададено по карта с М 1:100 000, на разсъмване на 30 ноември 1940 г. усиленият 112-ти пехотен полк е достигнал и се е разположил за дневна почивка в района на с. Голешово. В 4 ч. на 1 декември командира на полка полковник Грозданов получава заповед от командващия армията. Сведенията за противника са същите, както и при общото положение. Нашата армия, съгласно показаната в общото положение групировка от днес 1 декември 1940 г., 1 ч., следва да премине, до пристигане на подкрепления, към отбрана. Усиленият 112-ти пехотен полк трябва да се изнесе в югоизточна посока и съдейства на 22-ра пехотна дивизия, като поддържа връзка със смесения отряд в посока на с. Пиперица. След посочване местата на крайният свързочен възел и армейското предавателно място за полка, от полковник Грозданов се изисква оценка на задачата и обстановката, решение и разпореждане, показване на схема 1:100 000 положението на усиления 112-ти пехотен полк до дружина, артилерийско отделение и картечна рота към 16 ч. на 1 декември 1940 г.[430]

Полковник Грозданов решава поставеното му тактическо задание с Оперативна Заповед № 3/1 декември 1940 г., съгласно карта с М 1:100 000. Първо, той излага фактическото положение на двете страни. Противниковите части след несполучлив за тях бой на 30 ноември 1940 г. към 16 ч. са спрени в района на с. Драганово – с. Чучулигово – с. Кулата – с. Ерамзион, гребена Крамор изключено. В района на с. Фея Петра (Охирон) – к. 1376 – к. 1666 е спряна 6-та противникова дивизия, а източно други противникови части. Неприятелят разтоварва нови войски на станция Серес – гара Скотуси (Просеник) и на гарата 2 км. югоизточно от с. Верония. По шосето Серес – Демир Хисар и с. Неопетрица (Ветрена) – Ел тепе е забелязано към 16 ч. усилено движение на обозни части. Българските войски на 30 ноември след успех по целия фронт са се спряли, както следва: един смесен отряд в района Нови Чифлик – Пиперица – Яново – Челешница – Долна Сушица, а 22-ра пехотна дивизия в района к. 701,3 – с. Ахладахори – Мокра – к. 1287 – Али Бабас – к. 1849 – Зимна Застава – Пестера – Кокина Петра вкл. – Краста Мандра изкл. На 112-ти пехотен полк с придадените му части е заповядано да се изнесе в югозападна посока и съдейства на 22-ра пехотна дивизия, като поддържа връзка със смесения отряд в посока на с. Пиперица. На основата на изложената обстановка, полковник Грозданов решава усиления полк на 1 декември в 6 ч. и 30 м. да настъпи по пътя с. Голешово – к. 1500 – к. 1194 и се изнесе в района на масива с паметника на Айос Константинос – к. 1018 – масива Орос с цел да съдейства на 22-ра пехотна дивизия и поддържа връзка със смесения отряд в посока на с. Пиперица. Тежестта на усилията да бъде по пътя на движението. Определят се следните последователни линии: I-ва с. Петрово – к. 1500 – с. Застава; II-ра буквата „с" от надписа „Орос" на картата – буквата „С" от надписа „Садова" на картата; III-та паметника Айос Константи-

430 Т а к т и ч е с к о задание за занятия с командирите на полковете за зимен учебен период 1940/1941 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

нос – к. 1018. Началният пункт за изпълнение на операцията е югозападната окрайнина на с. Голешово. Предната охрана в състав 1-ва дружина, усилена с един пионерен взвод, една тежкокартечна рота, една товарна батарея, противоброневи и минохвъргачен взвод, една радиостанция трябва да премине през началния пункт в 5 ч. и 30 м. и настъпи по пътя с. Голешово – к. 1500 – височината Орос – к. 1194 – к. 1018 със задача да охранява полка и осигурява последователните линии; да достигне района на к. 1194 – к. 1018 и го осигури до нова заповед. Главните сили, под командването на полковник Грозданов при следния ред: щаб на полка, свързочната полурота, 2-ра дружина, противоброневата рота, 2-ро тежко артилерийско отделение (2 батареи), 3-та дружина, 1-во тежко артилерийско отделение, минохвъргачната рота (2 взвода), полковата лечебница да се движат по пътя на предната охрана. С достигане на кръстопътя югозападно от к. 1500 2-ра дружина с 1-во тежко артилерийско отделение, 2-ри минохвъргачен взвод и 1-ви противоброневи взвод следва да се насочи по пътя за района на гребена с паметника на Айос Константинос. Артилерийската група следва да има готовност за действие след преминаване на втората последователна линия с 2 батареи. Разузнавателният взвод трябва да премине началният пункт в 5 ч. и 15 м. и настъпи в посока на к. 1500 – к. 1018, като разузнава за противника в посока к. 1500 – Орос – Цингелион. С достигането на к. 1194 да влезе във връзка с деснофланговите части на 22-ра пехотна дивизия, в района на к. 701,3 (с. Ахладохори) – Крушево и със смесения отряд при с. Пеперица. Посочената крайна линия за достигане е тази на к. 1044. Тиловата охрана в състав от един взвод от 3-та дружина има за задача да следва на 500 м. зад минохвъргачния взвод. Полицейският взвод трябва да следва зад домакинските обози на полка и не позволява изоставяне на чинове от тях. Същият да следи за реда зад колоната, особено при напускането на с. Голешово. Земната охрана трябва да обърне особено внимание на посоката на с. Ченгел. Въздушната охрана да се извършва от дежурните тежкокартечни взводове. Химическият взвод да следи за евентуално явяване на бойни газове, като обърне особено внимание на дола откъм паметника Айос Константдинос. Централният свързочен възел да се разположи в челото на главните сили.[431]

По-късно, на 1 декември 1940 г. полковник Грозданов получава и допълнително задание № 1. Според него, когато полкът с челните части на колоните си достига линията Крахосори (Лахово) – надписа „Застава" – Кокина Петра се получава следната заповед от командването на армията. Относно противника се установява подхождането на пехотни и артилерийски части от надписите „Кел Кая" и „Ел тепе" на картата съответно към с. Месея (Орта Махле) и Тополница; от Сидерокастрон към Поливриси (Махмудли) и от Палеокастрон (Кула Тополка) към Монастири – Аетофомия (Мусаджали). Относно положението на собствените части се посочва, че изнасянето на полка югозападно от линията Вранко – Чифлика Аинистрон (Ченгел) – надписа „Панлия" – с. Червица, може да изложи полка на разбиване отделно от останалите части. Когато полкът е достигнал линията Крахосори (Ляхово) – Застава частите му са атакувани от нисколетящи противникови самолети и са понесли загуби около 2 %. От полковник Грозданов се изисква решение и разпореждане, като на схема 1:100 000 се покаже групировката на полка до дружина, артилерийско отделение и картечна рота към 18 ч. на 2 декември.[432] Полковник Грозданов решава 112-ти

431 О п е р а т и в н а заповед № 3/1 декември 1940 г. по 112-ти пехотен усилен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

432 Д о п ъ л н и т е л н о задание № 1 от 1 декември 1940 г. Необработен архив в РИМ –

пехотен полк да продължи движението си към района: Масива с паметника на Айос Константинос – к. 1194 – к. 1018 – масива Орос, като до 17 ч. на 2 декември заеме, укрепи и отбранява участъка с граници: от северозапад с. Ляхово – с. Ченгел – к. 322 всички включени и от югоизток с. Застава изключено – развалините Емерли – Исарион включително, с цел да съдейства на 22-ра пехотна дивизия и поддържа връзка със смесения отряд в посока на с. Пиперица. Тежестта на усилията ще бъде в югоизточния подучастък в посока Орос – к. 1194 – к. 1306 – к. 1044. Разузнавателната линия е на к. 1044. Охранителната част на позицията преминава по линията: с. Ченгел – гребена с отделното дърво – к. 1306 – Развалините Емерли. Предната линия на главната съпротива преминава по предния скат на гребена северно от паметника на Айос Константинос – предния скат на к. 1194 – предния скат на к. 1118. Резервната част на позицията следва да минава по линията с. Красофори (Ляхово) – буквата „ъ" от надписа „Оросъ" на картата – буквата „С" от надписа „Садова". Във връзка с решението на допълнителното задание № 1, на 1 декември 1940 г. полковник Грозданов издава Оперативна Заповед № 4 по 112-ти пехотен усилен полк, придружена с карта с М 1:100 000. Нови противникови части се насочват от Кел Кая и Ел тепе на север към с. Месая и Тополница, както и от Сидерокастрон към Поливроси и от Палеокастрон към манастира Аетофомия. Задачата на полка остава без промяна. По-нататък полковник Грозданов повтаря решението на допълнителната задача, след което излага подробно задачите на отделните части на полка. 2-ра дружина с придадените й части трябва да заеме и организира за отбрана десния подучастък, като създаде дружинно опорно място в района на гребена с паметника на Айос Константинос, с отделни ротни опорни места. Дружината трябва да съдейства с един тежкокартечен взвод и един минохвърлачен взвод на смесения отряд в посока на Кирида и с един тежкокартечен взвод на 1-ва дружина в посока на Панлия. 1-ва дружина с придадените части трябва да заеме и организира за отбрана левия подучастък на полка, като създаде дружинно опорно място в района на к. 1194 – к. 1018. Дружината трябва да съдейства на 22-ра пехотна дивизия в посока на надписа „Айос Константинос" на картата с два тежкокартечни взвода, а на 2-ра пехотна дружина с един тежкокартечен взвод в посока на завоите на шосето с. Ченгел – с. Крушево. 1-ва дружина трябва да обърне особено внимание на левия си фланг. Разграничителната линия между дружините от бойната част е фиксирана от кръстопътя югозападно от к. 1500 – източният завой на шосето – буквата „е" от надписа „Цингелион" вкл. за 2-ра дружина. 3-та дружина е оставена в резерв, като има за задача да заеме резервната част на позицията, създавайки дружинно опорно място по гребена североизточно от буквата „О" от надписа „Оросъ" на картата. Дружината трябва да се подготви за контраатака по целия участък на полка и главно в участъка на 1-ва дружина. Минохвърлачната (1 взвод) рота, да се изнесе и разположи в долът източно от паметника на Айос Константинос и съдейства за отбраната на полка, като съсредоточава огъня си по охранителната част на позицията в района на к. 1306; обстрелвайки съсредоточено шосето, започващо от с. Ченгел на изток; като дава основен преграден огън на 400 м. пред лявофланговата рота на 2-ра дружина; като съсредоточава огъня си във вътрешността на позицията особено, в участъка на 1-ва дружина. Противоброневата рота (един взвод) трябва да се изнесе и разположи в района на облата височина 500 м. североизточно от к. 1194 и съдейства на отбраната, като съсредоточава огъня си по посока на Панлия и северно. Артилерийската група следва да се изнесе и заеме позиция с едно

Стара Загора.

отделение в района Леховон и североизточно и с едно отделение в района югоизточно от надписа „Орос”, като се подготви да съдейства на отбраната в следния участък: в дълбочина до линията: букната „Р” от надписа „Орехон Рупел” – к. 773, и височините югоизточно от последната кота; в страни: в дясно с. Ново Ходжово – с. Капнотопос (Райковци) с две батареи и в ляво с. Фея Петра (Охирон) – с. Цервица и безименната височина югоизточно от к. 701,3 с едно артилерийско отделение. Артилерийската група трябва да може да съсредоточава огъня на две артилерийски отделения по к. 1044, с едно артилерийско отделение по гребените североизточно от к. 1044 и с едно артилерийско отделение по Рудница.

Като артилерист по специалност полковник Грозданов поставя много високи цели пред този род войска и разнообразни задачи за изпълнение в заповедта. Артилерията, придадена към 112-ти пехотен полк трябва да дава унищожителен огън по охранителната част на позицията и предната линия на главната съпротива. Да води основен преграден огън с по едно артилерийско отделение пред фронта на дружините от бойната част (пред дясната дружина на фронт 600 м., по шосето от буквата „ъ” на надписа „Ченгелъ” на картата и пред лявата дружина на 700 м. източно от к. 1306 на фронт 600 м. Да води допълнителен преграден огън пред дясната дружина непосредствено в дясно от основния преграден огън и пред лявата дружина по гребена югозападно от к. 1018 на фронт от 600 м. Артилерията трябва да дава унищожителен огън по гребена Орос, както и във вътрешността на позицията главно в участъка на лявата дружина. Полковник Грозданов предписва охраната на полка да се извършва по дружинно, като охраната пред лявата дружина се усили с повече тежки картечници. Химическият взвод трябва да изследва условията за обгазяване от противника на съпротивителната част от позицията, и тези за обгазяването от наша страна в района на охранителната част на позицията главно в участъка на 1-ва дружина. Централният свързочен възел за полка трябва да се устрои на гребена при буквата „С” на надписа „Оросъ”, крайното свързочно място за 2-ра дружина е при паметника на Айос Константинос; за 1-ва дружина при к. 1194; за 3-та дружина – при централния свързочен възел; за минохвърграчната рота при буквата „К” от надписа „Кимисис” на картата; за противоброневата рота на облата височина североизточно от к. 1194. След това, полковник Грозданов урежда начините на действие относно укрепяването, снабдяването и организацията на полицейската служба.[433]

Като приложение към Оперативна Заповед № 4 полковник Грозданов издава писмени указания относно начина на действие, разработени по карта с М 1:100 000. Той препоръчва разстройването на настъплението и спирането на противника да се извърши от артилерийската група още от линията Охирон Рупел – к. 773 и югоизточно. При отхвърляне на нашите охранителни части и изнасяне противника на охранителната част на позицията да се съсредоточи огъня на 5 батареи в участъка на лявата дружина и една батарея и един минохвърграчен взвод в участъка на дясната дружина. При равномерен натиск по целия фронт на полка, да се съсредоточат 4 батареи от артилерийската група пред фронта на лявата дружина и 2 батареи пред този на дясната. При натиск на противника в десния подучастък трябва да се съсредоточи огъня на 5 батареи върху същия и една батарея върху левия; при натиск на противника в левия участък да се съсредоточи огъня на цялата група и един минохвърграчен взвод в същия участък. Да се води преграден огън в определените

433 О п е р а т и в н а Заповед № 4/1 от 1 декември 1940 г. по 112-ти усилен пехотен полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

участъци (по оперативна заповед № 4) при подаване на серия червена ракети. Особен интерес предизвикват разработените от полковник Грозданов три вероятни варианта за начин на действие при евентуален успех на противника. Съгласно вариант „А" при падане на дясното опорно място може да се извърши контраатака от полковия резерв при следната изходна линия: първите букви на надписите „Палеон – Кимисис". В този случай следва да се извърши огнево съдействие от 3 батареи и един минохвъргачен взвод от минохвъргачната рота и 2 тежкокартечни взвода от лявата дружина. Съгласно вариант „Б" при падане на лявото дружинно опорно място да се извърши контраатака от полковия резерв при изходна линия тази на втората буква „о" от надписа „Оросъ" на картата и огнево съдействие от 4 батареи, един минохвъргачен взвод от минохвъргачната рота, един минохвъргачен взвод от 2-ра дружина и един тежкокартечен взвод от същата. Съгласно вариант „В" при едновременно падане на двете опорно дружинни места трябва да се окаже съдействие от резервната дружина за оттегляне на дружините от бойната част на резервната част на позицията. В десния подучастък да се окаже огнево съдействие с две батареи и един минохвъргачен взвод, а в левия подучастък – с 3 батареи, тежкокартечнана рота на резервната дружина и противоброневия взвод от противоброневата рота.[434]

На 2, 3 и 4 декември 1940 г. в щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия се провеждат военни игри. Полковник Грозданов взема участие в тях като командир на 12-ти пехотен Балкански полк. Неговата част е в състава на „синята" страна и извършва учебно походно-настъпателно движение. След завършване на военните игри висшите командири правят писмени бележки към изпълнителите на бойните упражнения. Полковник Грозданов получава бележки от командира на 8-а Тунджанска дивизия и от командващия II-ра армия. Според командира на дивизията последователните линии би трябвало винаги да се определят най-малко от две точки. Същите, особено за полка да не са много близки, а най-малко 3-4 км., т.е. с вероятни бойни полета. Когато частта има придадена артилерия, линиите да са на 3-4 км. Ако има само тежки картечници те да са до 2 км., ако има само леки картечници до 1 км. Колкото частта е по-малка, толкова линиите за достигане са по-близки. В непозната местност винаги да се вземат водачи. Радиостанциите да не се изпращат с разузнавателния взвод, защото те са товарни и не могат да следват взвода. На предни позиции в пехотната колона да се назначават по-малко далекобойни оръжия. Първо противоброневата рота, после минохвъргачната рота, а накрая артилерията. Винаги да се дава задача на пионерната рота, освен когато е придадена.

Командващият армията отправя повече бележки към командната дейност на полковник Грозданов. Задачата да се съдейства на 22-ра дивизия е много добре схваната, като усилията правилно са насочени на вътрешния фланг. Да се прави така, че на средни разстояния (както е направил командира на 12-ти Балкански полк полковник Грозданов) междините да се насищат с огъня на артилерията и на минохвъргачните части. Колкото частта е по-силна и голяма, толкова тя може да застава по-надалеч. Когато е много близко, то това е само удължение на фланга. Отхърлянето на противника непременно да бъде навън (това е постигнато много добре при 12-ти Балкански полк). Когато полка е на фланга на дивизията, тогава тежестта на усилията на полка трябва да бъде на външния фланг. При действия в планина, ако има пътища, непременно движението да става в отделни колони, които са

434 Н а ч и н на действие, по карта с М 1:100 000, приложен към Оперативна заповед № 4/1 от 1 декември 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

достатъчно усилени и имат голяма бойна готовност. При тези пътища, в които се извършва военната игра, решението на командира на 12-ти Балкански полк е много правилно. Винаги при тръгване в поход трябва да се определя сборно място на частите. Готовността на обозите или частите, които ще тръгват по-късно, да се изчисли така, че те да са готови за тръгване, когато ще дойде времето, а не по-рано. Това се налага, за да се пестят силите на личния състав. Винаги трябва да се взема под внимание необходимото време за изтегляне на отделните дружини. Когато се дава участък за действие не е задължително навсякъде равномерно да бъде прикрит. Той трябва да се владее или с огън или с маневриране, чрез движение по най-удобната за тази цел посока.[435]

След завръщането си на гарнизон в родния си град Стара Загора, полковник Грозданов подновява кореспонденцията си със своята сестра Дошка, живееща в София. На 6 декември 1940 г. той пише, че засега все още живее със семейството си в дома на родителите на съпругата му Дишпини. Причините са, че като търсили квартира, повечето били неудобни или с малко стаи. Накрая, се спряли на една, като тя била със стая подходяща и за дъщеря му Ана. Обаче, още не са започнали да се нанасят, защото времето се развалило – било студено. От друга страна, полковник Грозданов споделя, че би искал да изкара зимата в къщата на родителите на съпругата му Дишпини, а пък напролет ще помислят за преместване. Въпреки че той пише, че се притеснява от неудобството, което ще създадат, защото ще се съберат повече хора в една къща. Полковник Грозданов моли сестра си да му пише, ако те вземат квартирата, дали тя е съгласна да дойде при тях, за да бъдат заедно. Накрая, той споделя, че малката му дъщеря била добре, но пак малко се хранила и била все така деликатна.

В средата на декември 1940 г. полковник Грозаднов одобрява план за подготовката на запасните офицери – взводни командири от 12-ти пехотен Балкански полк, свикани на обучение от 23 до 25 декември 1940 г. Целите са: опресняване и затвърждаване знанията на запасните офицери по отраслите на военната служба, които са свързани непосредствено с дейността им на взводни командири; придобиване на практически похвати в командване на взвод, при дадена бойна обстановка; придобиване на самоувереност и търпение при изпълнение на задълженията. Материалът за преминаване включва: бойни упражнения с взвода, ротата и дружината; беседи по моралната подготовка; конференции за разглеждане справочната книжка за запасния офицер от пехотата. Занятията трябва да се водят предимно практически. Преди започването им, назначените ръководители обясняват целта, а след завършването същите правят разбор, за да се изтъкнат грешките и да се извлекат поуки от практиката.[436]

Съгласно Поверително предписание № 5859/30 декември 1940 г. на началник-щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия полковник М. Яначков, на 3 и 4 януари 1941 г. трябва да се проведат тактически занятия по картата с командирите на 12-ти, 23-ти, 30-ти пехотни и 8-и артилерийски полкове. При тях като командир на 23-ти Шипченски полк ще участва полковник Грозданов. За район на провеждане на занятието е определен участъка между

---

435 Б е л е ж к и, направени при военните игри, изпълнени в щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия на 2,3 и 4 декември 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
436 П л а н за подготовката на запасните офицери – взводни командири от 12-ти пехотен Балкански полк, които се викат на обучение от 23 декември до 25 декември 1940 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

шосето Кърджали – Гюмюрджина и р. Марица, по карта с М 1:100 000, листове Гюмюрджина, Янули, Марония и Деде Агач.[437] Според приложението към плана за провеждане на тактическите занятия при Щаба на дивизията на 3 и 4 януари 1941 г., като командващ 23-ти Шипченски полк полковник Грозданов участва в занятието на страна на „сините" войски. Действията трябва да се развиват между два усилени пехотни полкове – 130-ти и 23-ти, като полковник Грозданов ще решава тактическо задание срещу полковник Владков.[438]

Въпреки сериозните си служебни ангажименти полковник Грозданов не забравя да поздрави сестра си Дошка Иванова за Новата 1941 г. година. На 31 декември 1940 г. той й изпраща поздравителна картичка от името на своето семейство, с което и честити Новата година и пожелава всичко най-хубаво, здраве и щастие, като праща специални поздрави на всички роднини.[439]

В плана за тактическите занятия с командирите и щабовете на полковете от 8-а Тунджанска дивизия за зимния учебен период 1940/1941 г., част от които са и тези от 3 и 4 януари 1941 г. се указват целите, учебния материал и времето за провеждане на занятията. Основните цели са: 1) опресняване и утвърждаване знанията и упражняване командирите на полковете, артилерийските групи и отделения в командване на усилени пехотни полкове и своите части, във взаимодействие и използване на придадените поделения – тактическа и снабдителна дейности; 2) упражняване на щабовете в спомагателна на командването дейност; 3) чрез решаването на задачи по картата, върху местност – участък от южната ни граница, да се запознаят: Щаба на дивизията, командирите на полковете и другите офицери, участващи в занятието с условията за действие в този военен театър. Учебният материал за преминаване включва: при двустранно упражнение фазите от нападателния бой: приближаване, подготовка и извършване на атаката; от отбранителния бой: преминаване към отбрана, водене на боя и контраатаки. Времето се подразделя на два учебни дни: в първия – на 3 януари 1941 г. се дава, както следва: общо положение, частни основни положения за страните, устни доклади, изготвяне на разпореждания и схеми, първи ход за двете страни, устни доклади, изготвяне на разпореждания и схеми. Във втория – на 4 януари 1941 г., се дават: втори ход за двете страни, устни доклади, изготвяне на разпореждания и схеми, а накрая следва разбор на занятието.[440]

Междувременно, полковник Грозданов продължава личната си кореспонденция със сестра си Дошка Иванова. На 16 януари 1941 г. той пише, че все още пребивава заедно със семейството си в дома на родителите на съпругата му Дишпини, защото времето е студено и той не иска да рискува здравето на дъщеря си и съпругата си с преместване в квартирата. Очевидно сестра му изпитва сериозни финансови затруднения в София, защото полковник Грозданов и пише, че същия ден е пратил на нейно име пощенски запис за 500 лв., тъй като, когато тя е била на посещение при него във Видин миналата година, той е обещал за януа-

---

437 П о в е р и т е л н о предписание № 5859/30 декември 1940 г. по 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

438 П р и л о ж е н и е към плана за тактическите занятия при Щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия на 3 и 4 януари 1941 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

439 Р е г и о н а л е н исторически музей – Стара Загора. Инв. № 7Сз 7726 – фонд „Нова история".

440 П л а н за тактическите заняния с командирите и щабовете на полковете от 8-а пехотна дивизия – при Щаба на същата. Зимен учебен период 1940 – 1941 г.

ри следващата година да и изпрати 500 лв. Сега я съветва да ги запази за плащане на наема си за февруари. Полковник Грозданов моли сестра си да му пише до полка със затворено писмо, когато получи изпратените пари и също ако и трябват за още някои месец за наем, за да може да й изпрати.

На 3 март 1941 г. полковник Грозданов издава Заповед №1/31 по 12-ти Балкански полк. за заемане на позиции на Прикриващия фронт. 8-а Тунджанска дивизия е получила заповед да заеме, организира и отбранява укрепената позиция в участък с граници: от запад с. Щит - с. Мустрак - с. Младеново изключено, с. Дрипчево - с. Българска поляна включително и от изток р. Тунджа - с. Княжево. На 12-ти Балкански полк, усилен с едни тежкокартечен взвод от дивизионната тежкокартечна дружина е заповядано да заеме, доукрепи и упорито отбранява укрепената позиция със западна граница к. 282 изключено, с. Михалич включително, Стрелкова могила (к. 389), с. Дервишка могила изключено и източна граница: Бейски кайрак включително, Черния камък, Голия рът, к. 201 включително, с цел да не се позволи проникването на противника в северна посока, главно към Таушан тепе - с. Крумово. Главните огневи усилия са в посока на с. Михалич. Полковник Грозданов решава полка да заеме, доукрепи и упорито отбранява укрепената позиция в дадения участък с цел да не позволи проникването на противника в северна посока, главно към Таушан тепе (к. 311), к. 342, с. Крумово и на север. Тежест на усилията в района Данаджийски рит, Таушан тепе (к.311), к. 295. Линията на разузнаването е до граничната такава. Охранителната част на позицията Карлък баир (к. 406,7), южната окрайнина на Михалич, Айпандо (к.350), Дюз баир (к.316), к. 232 - к. 152, западно от Бангелово дере, Голия рът (к. 157). Предната линия на съпротивителната част на позицията: Стрелкова могила (к. 389), югоизточния скат на Таушан тепе (к. 311), обратната височина югоизточно от к. 295, южната част на Балабановия рид, обратната височина югозападно от к. 260, Черния камък и към к. 274. Резервната част на позицията: к. 349 - Данаджийски рид, югоизточни склонове на к. 310 - Голия рът.[441]

Съгласно Заповед № 8/1023/30 март 1941 г. на командира на 8-а пехотна Тунджанска дивизия за отбрана на дивизията на Прикриващия фронт на участъка: ограничен от запад - с. Щит - с. Мустрак - с. Младиново, изключени, с. Дрипчево - с. Българска поляна включени и от изток - р. Тунджа до с. Княжево, включително, 12-ти Балкански полк, под командването на полковник Грозданов, без една пехотна дружина, един тежкокартечен, един минохвърграчен и един противоброневи взводове е назначен в дивизионен резерв. Затова трябва да се подготви за контраатаки в участъците на 23-ти Шипченски и 30-ти Шейновски полкове, главно в този на 30-ти Шейновски полк.[442] В изпълнение на това, на 1 април 1944 г. от щаба в с. Студена, полковник Грозданов издава Заповед №5/154 по 12-ти Балкански полк. Полкът е получил заповед да се разположи в местността „Двата бряста“, югозападно от с. Крумово, като резерв на 8-а Тунджанска дивизия. Той решава да изнесе полка (3-та дружина, минохвърграчната рота и противоброневата рота) в заповядания район и се подготви за контраатаки в целия участък на дивизията, а главно в участъка на 30-ти Шейновски полк в посока на Големия Карабаш - Таушан тепе. Тежестта на усилията трябва да бъде в направление на Дервишка могила - Големия Карабаш. 1-ва дружина, усилена с един противоброневи взвод след изпълнение на задачата си като прикриваща част

441 ДВИА, ф.343, оп. IV, а.е.140, л.21.

442 ДВИА, ф. 343, оп. IV, а.е. 139, л. 3.

и оттеглянато й, да се разположи също в района на „Двата бряста“, където да се подготви за контраатака в участъците на 30-ти Шейновски и 23-ти Шипченски полк. Полковник Грозданов заповядва в района, където е разположен полка по укрепяването да не се работи нищо. Поделенията да се прилепят близко към скатовете и се маскират грижливо, като не дадат възможност на противниковото въздушно разузнаване да ги наблюдава и открие.[443]

На 3 април 1941 г. полковник Грозданов получава заповед от началник-щаба на 8-а Тунджанска дивизия за поддържане на готовност за прехвърляне към укрепената линия на Прикриващия фронт, както и за бързото й заемане и укрепяване. За тази цел частите на 12-ти Балкански полк да се разположат: една дружина и минохвъргачна рота в Кара Орман, една дружина и противобронева рота - на северните скатове на Голям Карабаш; една дружина в западната окрайнинна на с. Дервишка могила. Тежкокартечната дружина - северно от опорното място Таушан тепе. В участъка на 23-ти Шипченски полк дружината от 12-ти Балкански полк заедно с придадените минохвъргачни и противобороневи взводове трябва да заеме местността Памуклука. 12-ти Балкански полк трябва да се разположи северно от с. Студена на местност по избор на полковник Грозданов. Избраните места за лагери трябва да отговарят на всички бойни нужди. Всичко де се маскира с оглед за предпазване от наземно наблюдение откъм страната на противника и от въздуха. Трябва да се пази скритост при излизане, заемане и използване на становете. Да се проучат пътищата за изнасяне и скритите подстъпи; да се проверят огневите планове при разчет да се постигне пълна автоматизация на огньовете и възможностите за огнево маневриране.[444] На 6 април 1941 г. полковник Грозданов издава Заповед №7 по 12-ти Балкански полк относно укрепяването. Поделенията на Черния камък, Таушан тепе и на линията на к. 310 се намират под негово разпореждане. Върху укрепените места на съпротивителната и резервната позиция трябва да се извършат следните работи: изработване на стрелкови гнезда за картечници, минохвъргачки и противоброневи пушки и противовъздушни оръдия и за стрелците; изработване на ходове за съобщения; почистване и довършване на окопите; изработване на срезове за бойците и т.н.[445]

Националното обединение на българските земи, извършено през април 1941 г. под скиптъра на Негово Величество цар Борис III, в следствие на поражението на Югославия и Гърция от германските войски и присъединяването на България към Тристранния пакт на 1 март 1941 г., не остава встрани от вниманието на полковник Грозданов. При навлизането на частите на V-та армия в Македония на 19 април 1941 г. и тяхното посрещане като освободители от изстрадалите македонски българи, полковник Грозданов се намира на бойния си пост на Прикриващия фронт в щаба на 12-ти пехотен Балкански полк. Като всеки родолюбив българин – предан войник и благороден човек, той приема с радост новините за обединението и споделя своите чувства със сестра си Дошка Иванова, която по това време живее в София, ул. „Фердинанд” № 37. На военна пощенска карта, изпратена от поделение 3320, с шифър Места, полковник Грозданов и изпраща кратко поздравително писмо с дата 19 април 1941 г.: „Драга сестро, специално ти честитя великия ден и възкресението на българския народ. Желая ти весело прекарване”.[446]

443 П а к т а м., л. 11 – 12.
444 П а к т а м, а.е. 138, л. 13.
445 П а к т а м, а.е. 139, л. 18.
446 П и с м о от полковник Грозданов до сестра му Дошка Иванова от 19 април 1941 г.

Присъствието на темата за безкръвното присъединяване на Македония, Беломорска Тракия и Западните покрайнини в личната кореспонденция на полковник Грозданов е обусловено от доминиращите характеристики във вътрешната политика на авторитарния режим на Цар Борис III и правителството на проф. Богдан Филов (1940 – 1943 г.) Решаването на националния въпрос, както се възприема тогава заемането на югославски и гръцки територии (без международно признание в условията на бушуващата Втора световна война), съвпада с върхната точка на развитие на установения след 19 май 1934 г. безпартиен авторитарен режим. Националното обединение се превръща в негово основно достижение. То изземва значителна част от антигерманската аргументация на представителите на разтурените буржоазни партии. Обединението придава положителен смисъл на съюзничеството със силите на Оста, инициирайки благоразположение и одобрение към Германия в представите на значителна част от обществото. С това се обяснява факта, че антиправителствената съпротива се идентифицира почти напълно само с действията на българските комунисти.[447]

На 29 април 1941 г. полковник Грозданов довежда до сведение на личния състав на 12-ти Балкански полк Заповед №99/1941 г. на командващия IV-та армия генерал-лейтанант Иван Марков относно укрепяването. При извършването на 10 - 11 април 1941 г. от него проверка на първа армейска съпротивителна позиция той констатира някои слабости. Затова с цел избягването им, командира на 8-а Тунджанска дивизия заповядва: укрепявянето на пехотното отделение да се развие в дълбочина; гнездото за леките картечници и окопите за стрелците да се съединят с ходове за съобщения; входовете на бетонните картечни гнезда да се почистят, отводнят и пригодят за стрелба и отбрана от фланга и тила; входовете на готовите минни галерии да се разчистят; маскировката на окопните работи да бъде грижлива; маскировката на входовете на бункерите и скривалищата да бъде с гладко опъната тел; телените мрежи да се подобрят; местността на минните полета против бойни коли да се маскира; артилерийските поделения да се окопаят на дълбочина.[448]

През лятото на 1941 г. под ръководството на полковник Грозданов 12-ти Балкански полк извършва двустранно дружинно учение по отбрана и атака на широк фронт. Първо, полковник Грозданов разработва схема за командване и посреднически апарат на учението. Според него, свръзката се осъществява от свързочния взвод на 12-та пехотна дружина, както следва: централа при ръководството на лявата височина, южно от Иниджика. Крайна станция за атакуващата дружина – западно от с. Паничерево по шосето за с. Ръжена. Крайна станция за отбраната – в района на централата на ръководството по указания на командващия отбраната. Полковник Грозданов назначава за свой адютант капитан Димитър Баръмов. Частите, които вземат участие в упражнението се командват, както следва: 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк – от подполковник Грънчаров с посредник подполковник Магеров; 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк от майор Димов с посредник подполковник Пиперков. Ротен посредник в 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк е майор Чолаков, а в 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк – по назначение от командира на дружината. Останалите свободни офицери следва да се назначават за посредници и асистенти при поделенията от дружините на съответните полкове. Всички посредници трябва да имат определение знаци, като тези от отбраната носят на лявата си ръка бял знак, а тези

447 И с т о р и я на България. Том 9 история на България 1918 – 1944., С., 2012., с. 411.
448 ДВИА, ф. 343, оп. IV, а.е. 139., л. 59.

от атаката – червен.

На 14 и 15 август 1941 г. 12-ти Балкански полк провежда двустранно дружинно учение по атака и отбрана. Командирът на полка полковник Грозданов съставя поверителен план за организацията на двустранното бойно упражнение. В него участват 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк в атака и 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк в отбрана. Районът за провеждане на бойното упражнение е с. Чанакчийските бани (дн. с. Ягода) – с. Ръжена – в. Саръ Гьол. Целите на занятието са: да се създаде чувство на единство и сплотеност в поделенията на дружината; да се развие и утвърди устрема на пехотата при атака и твърдостта при отбрана, под защитата на собствената артилерия; да се усъвършенстват командирите от различните степени в ръководенето на частите, при отбрана и атака, чрез пълно съчетаване на огъня с движението, при всички възможни обстановки. Учебният материал е разделен на две главни части. Първата включва: подготовка, заемане и организиране на позицията за отбрана и водене на отбранителен бой при всички възможни случаи на променящата се обстановка. Втората, обхваща действията на пехотната дружина във фаза атака от изходната позиция напред, бой за овладяване на главната съпротивителна позиция, бой във вътрешността на позицията.

1-ва дружина от 12-ти Балкански полк получава частно тактическо задание от командващия II-ра армия да атакува „противника" (дружината от 23-ти Шипченски полк) в 8 ч. на 15 август. Последният заема линията Стара Загора – с. Борилово – с. Тулово – с. Мъглиж. Задачата на 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк в състава на II-ра армия, която е разположена на линията с. Ново село – с. Ръжена – с. Черганово е да атакува „противника" в района на с. Горно Паничерево, в състава една пехотна дружина и две-три батареи. Заемането на изходните позиции от 1-ва дружина завършва към 6 ч. на 15 август. В уречения час бойната част започва настъплението. Атаката протича по следната схема: достигане до предударната позиция; произвеждане на удара по целия фронт, овладяване на едно ротно опорно място и на едно взводно опорно място; спиране на атаката от силния артилерийски огън на отбраняващия се; прегрупиране и повторна атака с поддръжката на собствената артилерия; проникване на разстояние 100 м. до резервното ротно опорно място и повторно спиране на атаката; окопитване на „противника" и контраатака на 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк до пълното й отхвърляне с тежки загуби.[449]

След това, полковник Грозданов разработва план за двустранното бойно упражнение, което ще се произведе на 18 август 1941 г. по вече посочената схема за командване и посреднически апарат между 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк в отбрана и 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк в атака. Районът за произвеждане занятието е: Чанакчийските бани (дн. с. Ягода) – с. Ръжена – с. Борилово – с. Змейово (дефилето към с. Змейово). Целите на упражнението са: създаване чувство на сплотеност в поделенията на дружините; развиване и затвърждаване устрема на пехотата при атаката и твърдостта при отбраната, покровителствана от собствената артилерия; да се усъвършенстват командирите от различните степени във водене на частите си, при отбраната и атаката, като се добие пълно съчетание на огъня и движението, при най-различни обстановки; да се усвои начина на водене на бой при отбраната и атаката на широк фронт, като се приложи обхватния маньовър от атаката и контрадействия от отбраната. Учебният материал е атака и отбрана

449 Д р у ж и н н о двустранно учение по отбрана и атака на 12-ти пехотен Балкански полк за лятото на 1941 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

на широк фронт с обхващащи действия. Подготовката включва заемане и организиране на позицията за отбрана и водене на отбранителен бой при всички възможни случаи на променящата се обстановка. Извършват се действия на пехотната дружина във фаза атака, от изходната линия напред, бой за главната съпротивителна позиция, бой във вътрешността на позицията, посрещане и контраатака. Атакуващата 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк е усилена с един минохвърграчен взвод от 12-ти Балкански полк и едно возимо артилерийско отделение, а отбраняващата 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк е усилена с едно смесено артилерийско отделение.

Дейността на дружината в атака се изразява в две главни фази. Първата, включва действията в предпозиционното пространство и съдържа следните компоненти: настъпление от изходната линия; посрещане и преодоляване на противниковите огневи съпротиви; огневи нападения от фланговете; приковаване на дясната рота на 600 крачки от отбраната и успех в преодоляването на лявата рота; невъзможност дясната рота да продължи настъплението си по фронта, а от десния фланг абсолютно никаква дейност от противника; слаба дейност от десния фланг на противника; лявата рота продължава настъплението си към слабо заетия десен фланг на противника, като се стреми с огън да се заслонява от десния; насочване резервната рота в обхват на левия фланг на главното ядро на отбраната; неуспешен опит за напредване от двете роти на бойната част на атакуващия. Втората фаза включва действията във вътрешността на позицията и съдържа следните компоненти: обхватно действие от резервната рота на ядрото на отбраната, чрез заангажиране по фронта от дясната рота и съдействие на обхващащата рота от дясно; обхващане с част от лявата рота в посока на Облата височина източно от Илиджика; посрещане контраудара на резерва на отбраната от дясната обхващаща рота северозападно от височината Илиджика; проникване към височината Илиджика от дясната обхващаща рота; отбиване на нов неуспешен контраудар в района на Илиджика; удар от дясната рота и оттегляне на противника от главната част на позицията (двете височини).

Дейността на дружината в отбрана включва следните по-важни елементи: посрещане противника на изходната линия; дясната противникова рота спряна с огъня на отбраната, но лявата има успех и продължава към левия фланг на слабо зает участък; противника насочва резервната си рота в обхват на централните две височини, като се стреми да проникне към Илиджика; лявата противникова рота е заслонена с огън откъм левия си фланг и е подкрепена с артилерийски огън, след което се насочва по двете височини и бавно прониква към Облата височина източно от шосето; противника заема Облата височина; неуспешен контраудар на резерва на отбраната северозападно от Илиджика – резерва се оттегля; проникване на противника към Илиджика и удар от противника на централните височини; неуспех на отбраната на централните височини и Илиджика; започва оттегляне на отбраната до сигнал „отбой”. Разборът на занятието се провежда на двете височини с котата южно от Илиджика, като присъстват всички офицери и фелдфебели-школници.

Полковник Грозданов разработва тактическите задания за двете страни в учението по общо и частно положение. Общото положение за „синята” страна (отбраняващата 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк) указва, че след продължителни боеве по билото на Стара планина „червените” войски са отхвърлили „сините” в южна посока и на 16 август преминават в общо настъпление. След дебуширането им в долината на р. Тунджа, червените се спират временно на 17 август, за да се устроят и на 18 август се готвят за продъл-

жаване настъплението си в южна посока. В района гр. Казанлък – с. Мъглиж на 17 август към 15 ч. са забелязани преносими части с артилерия. „Сините" войски напускат билото на Стара планина на 15 август и през нощта се оттеглят в южна посока, опирайки се на билото на Средна гора. 4-та „синя" дивизия се организира източно от линията с. Хрищени – в. Бетеря – с. Мъглиж включително, а западно от линията с. Борилово – в. Видин – с. Черганово, включително, заема позиции 2-ра дивизия, която на 16 август е сменила конната дивизия. На 17 август към 14 ч. 1-ва преносима дружина от 30-ти Шейновски полк, усилена с едно смесено артилерийско отделение и един минохвърграчен взвод от 30-ти Шейновски полк е била превозена в района на с. Змейово, като веднага започва подготовка за организиране на отбрана в района на дефилето. Съгласно частното положение за „синята" страна 1-ва дружина от 30-ти Шейновски полк трябва да заеме, организира и отбранява района на елипсовидната височина южно от Шумата, двете височини непосредствено западно от завоя на шосето Чанакчийските бани – Стара Загора и Облата височина североизточно от Биюклийски дол (южно от железопътната линия) с цел да не позволи дебуширането на противника в прохода Змейово. Дружината трябва да има готовност за огнево съдействие в посока на източния скат на в. Виден на 2-ра дивизия и в посока Дере Курт кая на 4-та дивизия с придаденото артилерийско отделение. Общото положение за „червената" страна (атакуващата 1-дружина от 23-ти Шипченски полк) указва, че на 17 август сутринта в района на Казанлък е пристигнала една преносима дружина, която се е спряла северозападно от с. Черганово с готовност на същия ден да премине в настъпление заедно с останалите червени части. Източно от линията к. 339 изключено – с. Долно Мъдарци изключено – в. Бетеря включително – в. Кючуковци изключено, действа 9-та червена дивизия. Привечер на 17 август „червените" след кратък енергичен бой са успели да изтласкат охранителните поделения на „сините" като бойната охрана на същите е занощувала на десния бряг на р. Тунджа. На 18 август 1-ва дружина от 23-ти Шипченски полк, усилена с два минохвърграчни взвода и едно возимо артилерийско отделение, заедно с другите части трябва да настъпи в посока на гр. Стара Загора, поддържайки връзка между 9-та дивизия и планинската бригада. Съгласно частното положение за „червената" страна дружината с придадените й части, която има назначение да действа като свръзка между 9-та дивизия на изток и конната бригада на запад, сутринта на 18 август трябва да настъпи от десния бряг на р. Тунджа, заедно с другите части и да атакува противника, заемащ дефилето от двете страни на шосето и чрез бързо овладяване на височината Илиджика и тези северно от нея да осигури прохода за преминаването му от други войски на „червените". Дружината трябва да има готовност за огнево съдействие в посока на в. Виден на конната бригада и в. Бетеря на 9-та дивизия.[450]

Бойните занятия на 12-ти Балкански полк продължават с упражнение по нападателен бой на 21 август 1941 г. Полковник Грозданов получава тактическа задача за решаване като командир на 12-ти Балкански полк от командващия II-ра армия. Съгласно общото положение, след няколкодневни упорити боеве, „червените" (противника) войски са овладели билото на Стара планина. Продължавайки настъплението си, на 21 август 1941 г., предните им части са дебуширали от Шипченския проход. Изнасяйки се възможно по-далеч от прохода, същите се стремят да осигурят спокойното преминаване главните сили на

450 Двустранно дружинно учение по отбрана и атака на широк фронт. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

действащите в този участък негови части и тяхното развръщане в равнината. Поради численото превъзходство на противника, „сините" (нашите) войски са били принудени бързо да се оттеглят и с по-големи преходи да търсят откъсване от въздействието на противника. По този начин, те са достигнали северните склонове на Средна гора, където са се спрели и организирали за отбрана осигурявайки по този начин съсредоточаването на частите, назначени да разбият „червените". От югоизточната българо-турска граница, 8-а пехотна Тунджанска дивизия е насочена към гр. Казанлък, т.е. изхода на Шипченския проход със задача, като разбие изнесените напред противникови части, да не позволи излизането на главните сили на противника от Шипченския проход до проявяването на армейския маньовър в избраната друга посока. След усилено движение 12-ти Балкански полк е успял на 21 август към 16 ч., да достигне района на местността „лагера" при с. Горно Паничерево, където е занощувал. Дивизионната конница е разположена на линията местността „Топ кория" – с. Тулово – с. Ръжена. Частното положение за „синята" страна е зададено по карта с М 1:50 000. Съставът на частта – 12-ти пехотен Балкански полк е по щатовете. Освен това е усилен с една возима оръдейна артилерийска група от 2 артилерийски отделения по 3 батареи, с по 2 оръдия всяка. Местното население е благоприятно настроено. Забранява се използването на неговите средства, а въздушното превъзходство е на страната на „сините".

В 18 ч. на 21 август командира на 12-ти Балкански полк полковник Грозданов получава от командващия армията заповед по частното положение. В района на с. Шипка в 17 ч. на 21 август, са забелязани конни и малки пехотни части на врага. Очаква се на 22 август противника да се опита да разшири успехът си и да тласне по-далеч от Шипченския проход предните си части. II-ра армия, под прикритието на преминалите към отбрана по северните склонове на Средна гора наши части, се съсредоточава и на 22 август ще премине в настъпление, за да прогони проникналия южно от билото на Стара планина противник. 12-ти Балкански полк, усилен с една возима артилерийска група, трябва да настъпи на 22 август по пътя: местност „Лагера" – шосето за с. Тулово – черният път, започващ 1,6 км. южно от с. Тулово и минаващ през Бей кър – Герена, край Черганово, а от там по шосето към гр. Казанлък и като отхвърли евентуално срещнатите противникови части, да достигне района на с. Енина – Казанлък – с. Долно Изворово с готовност на другия ден да продължи настъплението в северозападна посока. След задминаването й от 12-ти Балкански полк, дивизионната конница следва да остане в разпореждане на командира на 8-а Тунджанска дивизия. Последната ще настъпи на 22 август в северозападна посока в участъка с дясна граница с. Борилово – с. Горно Градище – с. Бузовград, включително и ще достигне района на Бузовград – Горно Черковище – Средногорово към 17 ч. на същия ден.

Решението на зададената тактическа задача от полковник Грозданов се съдържа в Заповед № 2/21 август 1941 г. по 12-ти Балкански полк, придружена с карта М 1:40 000. След оценка на задачата и обстановката, съобразно общото и частното положение, полковник Грозданов решава усиления 12-ти Балкански полк на 22 август в 5 ч. сутринта да настъпи в участъка североизточно от линията с. Борилово – с. Горно Градище – с. Бузовград, всички включени по заповядания път, с цел да се изнесе в района с. Долно Изворово – с. Енина – гр. Казанлък с готовност на следващия ден да продължи настъплението си в северозападна посока. Основната тежест на усилията да бъде по пътя на движението. Определени са последователни линии, както следва: I-ва - с. Мъглиж – Герена – с. Горно Градище; II-ра - двете височини североизточно от кръчмата на Кара дере – с. Розово и III-та с. Горно Изво-

рово – гр. Казанлък. Изходният пункт за движението е на шосето на кръстопътя гр. Стара Загора – гр. Казанлък с това за с. Горно Паничерево. Предната охрана, под командването на подполковник Радев, в състав 2-ра дружина от 12-ти Балкански полк, усилена с един минохвърграчен взвод, една возима оръдейна батарея и една радиостанция трябва да премине през изходния пункт в 4 ч. и 20 м. и да настъпи по зададения на полка път, със задача да охранява полка и отхвърли евентуално срещнатите противникови части като осигурява последователните линии. Главните сили под командването на полковник Грозданов в състав: щаб на полка, свързочна полурота, 1-ва дружина, противоброневата рота, минохвърграчна рота, 1-во артилерийско отделение от 2 батареи, 3-та дружина, 2-ро артилерийско отделение от 3 батареи и полковата лечебница трябва да се движат по пътя на предната охрана. Артилерийската група следва да има готовност за действие след преминаване на втората последователна линия, с 2 батареи. Разузнавателният взвод да мине изходния пункт в 4 ч. и да настъпи по пътя зададен за полка, като разузнава за противника в посока на с. Черганово - височините североизточно от гр. Казанлък. Тиловият стражеви отряд в състав един взвод от 3-та дружина да следва на 500 м. зад 2-ро артилерийско отделение и охранява колоната отзад. Страничният стражеви отряд в състав един взвод с една тежкокартечна група от 3-та дружина да се движи на височината на челото на 1-во артилерийско отделение по шосето (1 км. източно от колоната), със задача да охранява полка от североизточна посока. Страничната стража да се отдели от колоната при с. Тулово. Полицейският взвод да следва зад домакинските обози на полка и не позволява изоставане на военнослужещи по време на марша. Да пази реда зад колоната особено при напускане на бивака и населените места. Сухопътната охрана да се извършва с посочените отряди, като се обърне особено внимание на посоката към Казанлък, а противовъздушната охрана от дежурните тежкокартечни взводове. Противохимическата защита да се извършва като химическия взвод следи за евентуална поява на бойни газове, като обърне особено внимание на доловете спускащи се от възвишенията североизточно от Казанлък. Централният свързочен възел да се разположи в челото на главните сили, а оста на свръзките да преминава по пътя на движението.[451]

След завършване на полковите бойни упражнения през август 1941 г. полковник Грозданов разработва писмени указания относно начина на действие по някои важни елементи от нападателния бой. Те имат теоретичен характер, който спомага за усъвършенстването на командните умения на началниците, поради което ще се спрем по-подробно на тях. Последователността на действията на отделните части във фазата на проникването трябва да има следния вид: След като противника е отхвърлен по целия фронт, по една височина успява да се задържи пехотна дружина, покровителствана от две батареи, а другите му части или се групират на тилови позиции или са в отстъпление към по-задни пунктове. Нашите части са достигнали до зададения им обект и бързо проникват към следващия. При това положение полка веднага ще проникне в зададената посока, за да обходи по фланга противника по съседните височини и да облекчи действията на съседния полк от нашите войски. След това се определят посоката за тежестта на усилията и последователните линии за заемане. Указанието за начина на действие при проникването завършва с групировката на войските, посочване на централните свързочни възли, осите на свръзка, местата

451 О п е р а т и в н а заповед № 2/21 август 1941 г. по 12-ти пехотен Балкански полк относно бойно упражнение по „нападателния бой”. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

на домакинските обози, дивизионните предавателни места, полковото превързочно място и полицейския взвод.

Указанието относно следващия елемент от нападателния бой – преследване също съдържа интересни моменти. Въображеамата обстановка се характеризира с бързо оттегляне на противника. В ляво и дясно частите от дивизията бързо настъпват, а полка е получил за задача да преследва противника като достигне зададения му обект. Решението на командира на полка би трябвало да бъде продължаване на настъплението в две колони и да достигне определена линия, като се посочат посоката на тежестта на усилията и последователните линии. Лявата колона би могла да има приблизителен състав: една пехотна дружина с една батарея и един минохвъргачен взвод, като тя трябва да настъпи със задача да пресече пътя на противника. Дясната колона в състав: 3-та и 2-ра дружина, една минохвъргачна рота, противоброневата рота и артилерийското отделение се движат по определения им път. 3-та дружина с една минохвъргачна група и една батарея са в предна охрана, като имат задача да настъпят бързо напред по същия път. Главните сили в приблизителен състав: щаб на полка, минохвъргачна рота, противоброневa рота, артилерийско отделение, две дружини и полковата лечебница имат за задача да следват по същия път и да достигнат зададения им обект. Домакинските обози трябва да достигнат определеното им населено място, където трябва да се попълнят от откритото дивизионно предавателно място с хранителни и бойни припаси.

Полковник Грозданов разработва и разпореждания за използването на полковия резерв чрез задминаване. Това е фазата от нападателния бой, която обикновено настъпва след развитието на проникването. В този случай, полкът ще трябва да продължи проникването си с участието на полковия резерв с определени тежест на усилията и последователни линии за достигане. 1-ва и 2-ра дружини от полка трябва да отбраняват достигнатата от тях линия, като първата бъде готова с 3-та дружина от полка, да продължи проникването си по допълнителна заповед в дадения й участък. 3-та дружина трябва да заеме изходна линия за атака в югоизточната окрайнина на посочения населен пункт, с готовност да атакува противника в участъка на 2-ра дружина по допълнителна заповед. Придружаващата 3-та товарна батарея да подготви от заетата позиция проникването на полка, като съсредоточи огъня си главно по зададения й обект.

Полковник Грозданов посочва и зададения начин на действие. По подаден сигнал от западната покрайнина на населения пункт 3-та дружина трябва да настъпи енергично и премине през разположението на 2-ра дружина, с цел да атакува противника в участъка, ограничен от четирите посоки с дадените обекти. 1-ва дружина, с преминаването на предните поделения на 3-та през тези на 2-ра дружина, да продължи проникването си в дадения й участък, като съдейтва с огън на съседните части. С тръгването на 1-ва и 3-та дружина в удар придружаващата батарея трябва да съсредоточи огъня си по зададения обект. Когато дружините заемат зададената им линия батареята да прехвърли огъня си в дълбочина. 2-ра дружина, след като бъде задмината от 3-та дружина, да следва зад последната на 500 крачки, като резерв на полка.[452]

На 15 и 16 септември 1941 г. в щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия се провежда снабдително занятие с командния състав на 12-ти Балкански и 30-ти Шейновски полкове.

452 У к а з а н и я от полковник Грозданов по проникване, преследване и употреба на полковия резерв при задминаване. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

То е посветено на снабдяването с бойни припаси на пехотните полкове. Ръководителят на занятието – командирът на дивизията генерал-майор Асен Сираков, издава заповед след провеждане на занятието, която има за цел да се улесни и ускори поднасянето на бойните припаси и евакуацията. Затова трябва да се имат предвид следните указания: работниците за дивизионните предавателни писма да се назначават по указание на Щаба на дивизията от стопанската рота на Интендантската дружина. Приемането на бойните припаси и натоварването им да става по нареждане на приемчика. На всяка отделна кола да се товарят по възможност само един вид бойни припаси. Движението на колите да се извършва само в дясно. Откриването на дивизионното предавателно място да става винаги на удобно място; предавача разтоварва бойните припаси по видове на по-голяма междина или в дълбочина. Дивизионният предавач след като получи искането от съответния приемчик, назначава по един предавач за всеки вид бойни припаси. Всяка кола след като се натовари бързо се изтегля на определеното място и подхожда следващата кола за товарене. Дивизионните предаватели избират удобно и маскирано място за разкриване на дивизионни предавателни места. Товаренето на моторните коли става последователно, по 2-3 или едновременно, като при товаренето вземат участие всички помощник - водачи. Моторните коли се движат в стегната колона със скорост 20 - 40 км/час, в зависимост от пътя. Коларските обози - нормално с 5-6 км/час, а при нужда - на тръс.

Важен аспект от снабдяването с бойни припаси е дейността на командирите на дружините и артилерийските отделения по отношение бойните обози. При това, ако от полка е изпратен общ приемчик, той получава общото количество бойни припаси за полка, разпределя ги между дружините съгласно исканията и указанията от полковия адютант. Когато дружините получават бойните припаси поотделно, дружинният приемчик получава лично бойните припаси. Ако дружинния боен обоз е докарал опаковъчен материал, командира първоначално разтоварва и сдава същия на определеното място и тогава започва приемането. Движението на колите до дивизионното предавателно място става в дясната страна на пътя и по възможност скрито. Не трябва да се допуска натрупване и задръстване на предавателното място. При движението, бойния обоз се движи винаги в събрана колона – без разстояние, като скоростта е нормална, а при нужда – на тръс. Ако някои коне са по-слаби, командира заповядва тяхната кола да се облекчи за сметка на по-силни коне. Командирът на дружинния боен обоз разкрива дружинното предавателно място съгласно указанията дадени му от дружинния адютант, като избира удобно място за претоварване. При разкриването на дружинното предавателно място трябва да се има предвид следното: когато има готовност за бързо изнасяне напред – колите не се разтоварват, а се подреждат в междини в една линия или в колона по видове бойни припаси; когато дружинните обози трябва да се върнат назад или при отбрана, бойните припаси се разтоварват на отделни купчини – по видове припаси с оглед бързото им натоварване. Командирът на дружинния боен обоз разпределя припасите между ротите и при явяване на ротните обози – предава припасите, като улеснява товаренето им и с хора. При изместване на дружинното предавателно място, командира на дружинния боен обоз прибира всички бойни припаси. При товаренето на колите, на всеки командир на дружинен боен обоз трябва да се даде от дружинните адютанти по една табличка, в която да се указва по колко сандъци от всеки вид бойни припаси се товарят на една кола.

В заповедта на командира на 8-а Тунджанска дивизия по снабдителните занятия с

12-ти Балкански и 30-ти Шейновски полкове се разглежда въпроса и за дейността на командирите на ротните бойни обози. Началникът на такъв обоз, по нареждане на командира на ротата подвежда празните коне от бойния обоз до дружинното предавателно място по скрити позиции. Получаването на бойни припаси от ротните бойни обози на дружинното предавателно място се извършва последователно (по ротно) или едновременно. Командирът на ротния боен обоз получава исканите бойни припаси и извиква коневодите за товарене. Всеки натоварен кон се измества, командира проверява товаренето и се поема от специален коневод. Щом се натоварят конете, командира повежда обоза си по скрити подстъпи към ротното предавателно място. Ротното предавателно място се открива на определеното от ротния командир място. Командирът на ротния боен обоз (или фелдфебела на ротата) избират скрито място за целта. Изнасянето на бойните припаси към взводовете става: с коне или двуколките, а ако обстановката позволява на ръце. Пълненето на пълнителите за леките картечници и лентите за тежките картечници се извършва на ротното (взводно) предавателно място, по указание на ротния командир или фелдфебела на ротата. Когато ротния боен обоз извозва празни сандъци, командира на обоза най-напред предава опаковките, а след това приема бойните припаси. Всеки командир на ротен обоз и коневод, следва да изучи най-бързото и практично товарене на различните видове сандъци, като всеки товар трябва да бъде здраво привързан. В заключение, се изисква от всеки командир на боен обоз и орган по снабдяването, а така също и от тези от обозната рота на дивизията, много добре да познават опаковката на разните видове бойни припаси.[453]

С Поверителна Заповед № 82/23 октомври 1941 г. по 12-ти пехотен Балкански полк, командира на полка полковник Грозданов указва устройството и правилата за провеждане на занятията. На първо място, за да се ускори подготовката на набор 1921 г. и се продължи усъвършенстването на набор 1920 г. и командния състав се променят сроковете на обучението на различните поделения в полка. Относно материала за преминаване и начина за водене на занятията, полковник Грозданов красноречиво отбелязва, че трябва „по-малко да се приказва, а по-много да се показва и върши", защото „войникът е човек на делото, а не на приказката". Трябва да се съкрати обема на материята до минимум, за да може да се изучи добре същественото. Обучаващият да има предвид винаги какво подготвя: отделен боец, командир на отделение или взводния командир и да засяга само онази материя, която засяга обучаемия и нищо повече. Срокът на подготовката на отделението не трябва да завърши в определения период от 15 дни, а да продължи настойчиво и през времето, определено за подготовка на по-големите войскови единици: взвода, ротата, дружината и т.н. За тази цел да се използват в практическа дейност приетите вече в полка мирновременни срочни подофицери (командири на отделения), а всички по-висшестоящи командири да следят за тази подготовка. За да не се губи време за изчакване и най-слабите войници да заучат цялата материя да се прибегне към известна специализация на войниците, като след първите 2-3 месеца се готвят за мерачи само тези, които са показали, че могат да станат такива. С цел поделенията да свикнат и се упражнят по-рано за действие в състава на по-големите поделения и единици, след завършване подготовката на отделението, взвода и т.н. да се произвеждат упражнения съответно с взвод, рота, дружина и полк, преди настъпване срока на тяхната подготовка.

453 Б е л е ж к и по снабдителното занятие с 12-ти Балкански и 30-ти Шейновски полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

По физическата подготовка на офицерите, полковник Грозданов нарежда всяка седмица да се провежда по един час езда под негово ръководство. Освен това, младшите офицери да извършват по време на упражненията с поделенията си всички гимнастически упражнения, които последните преминават. Другите офицери, да се тренират в движение бегом и друга подходяща гимнастика с оглед да се калят, поддържат и бъдат издръжливи. С подофицерите и войниците да се преминат най-вече упражнения, които са в пряка връзка с бойната дейност и чрез които ще се постигне гъвкавост, укрепване и пъргавина на тялото.

За повишаване нивото на моралната подготовка на полка, полковник Грозданов предвижда с офицерите и подофицерите да се състоят през периода от 1 ноември 1941 до 15 февруари 1942 г. конференции, на които да се разгледат и изяснят началата и методите, по които трябва да се води моралната подготовка. Конференциите трябва да се провеждат два пъти месечно и с продължителност 50 минути, като всеки офицер докладва новостите, до които е достигнал при своята дейност, за да влияе най-правилно и успешно върху войнишкия дух. Моралната подготовка с войниците трябва да се стреми към насаждане на отлични военни добродетели и вдъхване на непоколебима вяра в победата. Според полковник Грозданов моралната подготовка трябва да се води в две посоки: 1) неутрализиране (париране) на противниковата пропаганда и 2) вдъхване вяра в собствените сили и победата. Чрез възпитанието командирът, от която и да е степен трябва да въздейства постоянно върху подчинения си, за да го създаде като военно нравствен, дисциплиниран, послушен, търпелив, честен и предан боец. Всички офицери и подофицери при всеки подходящ случай трябва да използват създадените поводи, за да възпламенят сърцата на подчинените си, да подхранват военните добродетели и да вдъхват вяра в победата си и да ги подтикват към подвиг. За да се постигне всичко това, според полковник Грозданов, офицерите трябва да бъдат винаги на местата си, като проявяват изключителни грижи за подчинените си и разумна командна дейност. При всеки случай трябва да изпъква и се подчертава стегнатостта и дисциплината на всеки командир по външен вид, дух и при всяка служебна дейност. За да се поощрява развитието на военните добродетели, положителните прояви да не се оставят без внимание, а при удобни моменти да се връчват парични или морални награди.

По отношение строево-тактическата подготовка на личния състав и на поделенията до рота включително, трябва да се обърне внимание на следните особености: напредване под 1000 крачки и удар; проникване в дълбочина на противниковото разположение, когато не е сломена съпротивата в страни; атака на участък от укрепени позиции и бункери; действие на ударното отделение като щурмова група за завладяване на бункери; отбрана на силно укрепено взводно и ротно опорно място от съпротивителната част на позицията и на бетонен бункер; действие на разузнавателния патрул и на взвода и ротата като разузнавателна част; оттегляне при натиск от противника.

Полковник Грозданов обръща още по-голямо внимание на бойната подготовка, изхождайки от мисълта, че с нея се слага венец на подготовката на отделния боец, при което всеки командир се стреми да създаде съобразителност, навик и усет у личния състав към използване местността, движението, огъня, окопаването и маскировката по начин, че да осигури своето безнаказано движение с голям устрем и безспирно движение напред. Добре подготвения боец трябва да може да използва винаги и навсякъде местността за позиция, за прикритие, за избор на подстъпи, за движение напред. Също така трябва най-целесъобразно да използва своето оръжие, бомбата, окопното сечиво и противогазовата

маска. При своите действия той трябва да се приучи към проявяване на съобразителност и хитрост, за да създаде изненада за противника. 25 % от времето за упражнения на боеца с пълно бойно снаряжение да се преминава нощно време, за да може да се развие същата смелост, безстрашие и спокойствие, както и при дневните действия, привиквайки към ориентирането, зрителните и слуховите впечатления, пазене на тишина и посоката при движението, безшумно преодоляване на препятствията през нощта.

При обучението по атаката трябва да се търси добиваването на навик за разузнаване на противника и след това проявяване на изкуство за доближаване и сразяване на противника. Винаги да се спазват определените междини и разстояния, за да се намалят жертвите и осигури подхранването на бойния ред. Да се постига превъзходство в огън чрез стрелба от дълбочина, а не чрез изнасяне в първа линия на всички оръжия. Да се постига бързо и съвършено съгласуване и взаимодействие между пехотата и артилерията, като огневото превъзходство се организира в посоката на главните усилия или там, където се е получил успех или се е очертал пробив. Създаденият пробив в противниковото разположение да се използва с най-голяма бързина и в тези посоки да се хвърлят всички средства, като противника се преследва по петите и не му се позволява да се организира.

При обучението по отбраната, според полковник Грозданов пехотното отделение трябва да се разполага в дълбочина – с ядрото отпред, а стрелците отзад, но не в зигзагообразна линия. Същността на отбраната се състои в правилното организиране на огневи центрове, разположени в дълбочина. Трябва да се разчита повече на огъня от вътрешността на позицията, отколкото на този насочен в предпозиционното пространство. Да се усъвършенства организацията и механизирането на отбраната (огън и контраатаки) по такъв начин, че проникналия противник да се слиса, разстрои и унищожи от целесъобразно организираните огньове от дълбочина и следващите един след друг бързи контраудари. Полковник Грозданов отделя особено внимание и на подготовката на запасните офицери. През втората половина на януари 1942 г. трябва да бъдат повикани в полка за 3 дни обучение запасните офицери, имащи назначение „взводен командир". Под ръководството на ротните и дружинните командири – действащи офицери – повиканите запасни взводни командири да прокомандват лично по 3 бойни взводни упражнения. През февруари 1942 г. трябва да бъдат повикани на обучение за 3 дни запасните офицери, имащи назначение „ротен командир". Същите под ръководството на дружинните командири, да прокомандват лично по 2 бойни ротни упражнение.

Предвид големите затруднения със снабдяването в цялата страна и военното положение полковник Грозданов заповядва да се вземат редица мерки по опазване на облеклото, снаряжението и обмундированието. Препоръчва, ако условията позволяват, занятията да се водят по терлици (в помещенията), които да се ушият от бракувано облекло. Разрешава използването на бракувано и носенето на работно облекло при водене на занятията. Същевременно, заповядва ново облекло, раници, патронни паласки, поясни ремъци, сухарни торби да не се носят от никой войник при всекидневните занятия и особено при домакинска работа. Разрешава се носенето на ножове (кортици) от офицерите и подофицерите вместо сабя при занятията в казармата и полето. За бойните упражнения се разрешава носенето на бойното или на строевото по-старо облекло от офицерите, с оглед запазването на офицерските дрехи.

Полковник Грозданов дава и общи указания по провеждане на занятията. Бойните

упражнения трябва да се водят в пълен състав на дадено поделение. Нито един здрав войник не трябва да отсъства от седмичните бойни упражнения. Същите да се характеризират със стремителност, стегнатост, дисциплина, настойчивост и правилност. Всички командири трябва да бъдат образец на дисциплина и спретнатост във всяко време и на всяко място. Със своя личен пример той въздейства на войниците и с това създава характерни и смели бойци. При завършване на бойните занятия, да се използват случаите около историческите места, паметниците на падналите за Родината и т.н. от командирите като кажат подходящи думи на своите войници.

Полковник Грозданов завършва заповедтта си с ободрителени слова към целия личен състав на полка. Да се преминава само жизнено необходимата материя, без нито една излишна дума. Личният състав да се възпитава и обучава не само в определените часове, а непрестанно и чрез една подходяща околна среда и условия, създаването на които трябва да бъде една от големите грижи на всички командири. За да се осигури истинска бойна подготовка на поделенията, всички занятия да се произвеждат с плътни и с постоянен състав части. При отдельонните упражнения да се формират плътни отделения; при взводните упражнения да се формират плътни взводове; по-късно плътни роти и дружини. Така устроените организационни единици – от отделение до дружина, да бъдат постоянни през време на всички упражнения, със свой постоянен команден състав. Така ще се усили вътрешната спойка и дисциплината и ще се облекчи обучението. Всички бойни упражнения да бъдат двустранни, при добре устроен посреднически апарат. Винаги да се съгласуват огъня и движението и се употребят всички усилия и изкуство, за да се създаде пустота на бойното поле. При всички упражнения да се имат предвид новите оръжия и средства за водене на боя, както с оглед на тяхното използване, така и с оглед на отбраната срещу тях. Заповедите на командирите да се отдават устно, бързо, кратко, категорично и на място, като нарежданията на по-младшите командири са по-скоро команди, отколкото заповеди.[454]

С Поверителна Заповед № 84/27 октомври 1941 г. по 12-ти пехотен Балкански полк полковник Грозданов регламентира програмата за седмичните бойни упражнения съгласно Министерска заповед № 360 от същата година. Тези упражнения трябва да се преминават от школната рота и старите войници, докато набора 1921 г. се подготви и влезе в състава на дружината. Тези упражнения, при подходящи случаи трябва да се съчетават с походни движения. Всяко бойно упражнение да се подготвя всестранно от ръководителя така, че да се постигне поставената цел и да може да се извлекат най-много поуки и полза за участниците. За да се проведе всяко упражнение образцово, ръководителите, още при подготовката могат да се обръщат своевременно към полковник Грозданов, като плановете за всяко упражнение трябва да му се представят за одобрение 2 дни преди изпълнението на занятието. Трябва да се изисква най-точно и строго спазването на условията за изпълнението на упражненията при една напълно близка съвременна бойна обстановка. Ръководителят на упражнението, чрез едностранните посредници, да предава нарежданията си за развоя на упражнението. Ходовете трябва да се създават съобразно действията на страните, т.е. всяка страна трябва да достигне поставената си задача, като взема съответни мерки, за да попречи на противника да затрудни или забави действията й. Като цяло ръководителят и изпълнителите трябва да се стремят към напълно естествено развитие на

454 П о в е р и т е л н а заповед № 82/23 октомври 1941 г. по 12-ти пехотен Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

действията. После, полковник Грозданов обръща внимание на проблемите по разумното изразходване на боеприпасите, прехраната на личния състав и конете, условията за екипиране и подслоняване на войските Предвидените бойни упражнения през зимния период от една страна трябва да поддържат на висота бойната подготовка на полка, а от друга – с образцово произведените занятия ще се даде възможност на по-младия командирски състав да се усъвършенства.[455]

Като приложение към Поверителна Заповед № 84, полковник Грозданов утвърждава програма за бойните упражнения в 12-ти пехотен Балкански полк от 1 декември 1941 г. до 15 март 1942 г. Занятията са обособени на три групи: ротни бойни упражнения, дружинни бойни упражнения и зимно двустранно бойно полково упражнение. Целта на ротните бойни упражнения е да се продължи практическата подготовка на командния състав и войниците от набор 1920 г. на полето. Да се поддържа бойната подготовка на необходимото ниво и се покажат образцови упражнения пред командния състав. До подготовката на набора 1921 г. упражненията да се произвеждат с полковата кандидат-подофицерска школа и химическата рота. От школите да се формира една плътна пехотна рота и един тежкокартечен взвод. Всички стари войници трябва да участват в тези бойни упражнения, като нито един здрав войник не бива да отсъства. Заданието, плана за упражнението и ръководството на ротните бойни упражнения да се извършват от старши офицери, а при отсъствие на такива – от най-старшия ротен командир. Трябва да се обърне особено внимание на планирането на тези двустранни бойни упражнения, като най-важното е да се разпредели правилно и целесъобразно времето, като най-много трябва да се отделя за същността на упражнението. През това време да се развива истинска бойна дейност, да се държи на кратките, категорични и ясни заповеди. За цел на дружинните бойни упражнения полковник Грозданов формулира усъвършенстването на дружинните командири в работата на полето. Трябва да се покажат образцови дружинни упражнения на младите войници, като се поддържа тренировката на командири и войници. От войниците на полка да се образува една плътна дружина (в боен състав) и една в намалени кадри, използвайки се всички стари войници. При упражненията дружините да се усилват с по една батарея (взвод) от 8-и дивизионен артилеририйски полк. Заданието, плана и ръководството на упражненията ще се дават от командира на полка. Зимното двустранно полково упражнение по срещния бой трябва да сее произведе между 6 и 9 февруари 1942 г. в района Стара Загора – Чирпан – Симеоновград. 12-ти пехотен Балкански полк действа в „синята" страна при състав: 2 пехотни дружини, 1 минохвърграчен взвод, 1 противоброневи взвод, полка е усилен с едно возимо артилерийско отделение от 8-и дивизионен артилерийски полк. Задачите и ръководството на това упражнение ще се дават от щаба на 8-а пехотна Тунджанска дивизия.[456]

На 22 ноември 1941 г. под ръководството на полковник Грозданов 12-ти Балкански полк извършва двустранно дружинно бойно упражнение съвместно с въдушните войски. Целта на занятието е: да се покаже действието на самостоятелна дружина, усилена с

455 П о в е р и т е л н а Заповед № 84/27 октомври 1941 г. по занятията по 12-ти пехотен Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

456 П р и л о ж е н и е към Поверителна заповед № 84/27 октомври 1941 г. по 12-ти пехотен Балкански полк. Програма за бойните упражнения в 12-ти пехотен Балкански полк за времето от 1 ноември 1941 г. до 15 март 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

една батарея, в нападателния бой във фазата атака (напредване от изходната линия, удар и проникване); да се покаже действието на самостоятелната дружина в отбранителния бой – заемане, организиране позиция и водене на боя в предпозиционното пространство и във вътрешността на позицията; упражняване на всички командири и бойци в успешно наблюдение и разузнаване на противника – да свикнат да „виждат противника" и да откриват огневите машини, огневите гнезда, наблюдателници, батареи и т.н.; обучаване въздушните наблюдатели в откриването и вярна преценка на земните войски в различните им положения на война, чрез пряко изучаване на строевете от въздуха и по-специално в откриване настъплението на атакуващата дружина и определяне предната линия на нашите части. Дружините участвуват в упражнението с плътни роти, като 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк е усилена с една батарея. Занятието се извършва в района Чадър могила – в. Голеш (к. 288) – безименните височини северно и североизточно от този връх. Полковник Грозданов задава следното общо положение на „синята" страна (1-ва дружина): след упорити боеве на линията с. Богомилово и южно – с. Малка Верея – с. Борилово и северно. „Червените" войски, на 21 ноември, преди разсъмване са започнали да се оттеглят в източна посока, като същия ден след обяд са достигнали линията: в. Голеш – Сакара – в. Дебели Рът (к. 551) – с. Горно Паничерево. Нашите войски са настъпили в обща посока на изток, като южно от линията шосето Стара Загора – Нова Загора, изключено, действа бързата дивизия, а северно от линията казармите на 12-ти Балкански полк – с. Хрищени, включително – 8-а Тунджанска дивизия. За връзка между двете дивизии е била назначена 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк, усилена с една возима гаубична батарея. След обяд на 21 ноември тя успява да изтласка охранителните поделения на противника и към 17 ч. достига района Чадър могила – гребена около 1 км. източно от нея – прелеза на железопътната линия с черния път северозападно от Чадър могила.

Съгласно зададеното частно положение на „синята" страна към 22 ч. на 21 ноември командира на 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк получава частна заповед от командващия II-ра армия. Противникът се е оттеглил на линията: с. Малко Кадиево – с. Зора – в. Голеш (к. 288) – в. Дебели Рът (к. 551) – с. Горно Паничерево и северно и започва да се устройва за нова съпротива. В района на в. Голеш и безименната височина 1 км. северно от нея са установени около 2-3 пехотни роти с тежки картечници и се укрепяват. Частите от „синята" армия са достигнали линията: с. Колю Ганчево – Чадър могила – в. Бойчов Бунар (к. 401) – с. Змейово. На 22 ноември в 9 ч. армията ще атакува противника с цел да го отхвърли в югоизточна посока към равнината, където да го унищожи. Усилената 1-ва дружина да атакува противника, заедно с другите части на армията в участъка си, с оглед да го отхвърли в полето.

Полковник Грозданов задава следното общо положение за „червената" страна (2-ра дружина от 12-ти Балкански полк): след тежки боеве на линията: с. Борилово – в. Кара Сиврия – с. Малка Верея – с. Богомилово, поради неуспех на десния си фланг, на разсъмване на 21 ноември нашите войски, са започнали изтегляне в източна посока, достигайки линията: с. Горно Паничерево – в. Дебели Рът (к. 551) – в. Голеш (к. 288). Противникът е преминал в преследване на нашите части и привечер заема линията с. Змейово – в. Бойчов Бунар – с. Колю Ганчево. Северно от линията с. Хрищени – казармите на 12-ти Балкански полк действа 3-та Балканска дивизия, а южно от линията шосето Нова Загора – Стара Загора, изключено – конната бригада. За свръзка между 3-та Балканска дивизия и конната

бригада е назначена 2-ра дружина от 12-ти Балкански полк, която към 15 ч. на 21 ноември достига района на в. Голеш – височината 1 км. северно от нея – височината около 1 км. североизточно от в. Голеш, където е започнала да се устройва за отбрана. Същият ден към 17 ч. нейните охранителни поделения на линията на Чадър могила са били отхвърлени от противника. Към 20 ч. на 21 ноември командира на 2-ра дружина получава заповед по частното положение от командващия III-та армия. Противникът е преминал в общо настъпление в източна посока, като към 17 ч. предните му поделения са достигнали линията: с. Змейово – в. Бойчов Бунар – Чадър могила – с. Колю Ганчево. В района на Чадър могила са установени около 2-3 пехотни роти с тежки картечници и артилерия. Нашата армия е достигнала линията: с. Горно Паничерево – в. Дебели Рът (к. 551) – Сакара – в. Голеш, която линия ще организира и упорито отбранява, с цел да не позволи по-нататъшното напредване на противника до пристигане на подкрепления, след което ще се премине в общо настъпление в западна посока. 2-ра дружина трябва да заеме, организира и упорито отбранява района на в. Голеш и височините северно и североизточно от нея, с цел да не допусне проникване на противника към с. Хрищени и източно.[457]

На 31 декември 1941 г. с препис на Поверителна заповед № 121 на командира на II-ра отделна армия генерал-лейтенант Иван Марков, полковник Грозданов дава указания за методите на провеждане на занятията през зимния период в частите на 12-ти пехотен Балкански полк. По бойната подготовка на поделенията целта е да се създаде нов манталитет в командирите и бойците, за съдействие при всички случаи и по-конкретно: да се действа с по-голяма бързина, при всички положения и особено при суровите условия на зимата, при действие с новите оръжия и при най-разнообразни обстановки на походните движения и нападателния и отбранителния бой. Походните движения да бъдат във формата на екскурзии – дневни и нощни и под предлог на „туризъм" да се постигат поставените цели. При нападателния бой взводовете да се обособят на „тимове", които да се състезават помежду си по правилата на спорта. Например кой взвод най-бързо, в ред и със запазени сили ще достигне заповяданата линия. При отбранителния бой, занятията да се водят както досега, в дълбочина и с по-голяма упоритост и по-продължително задържане на взводните опорни места при отбраната и особено при отбрана на предварително създадени укрепени линии. Същото да се направи и при подготовката на ротата.

Необходимо е да се създадат силни ударни групи при нападението и особено в групировката на дивизията и полкът, разпределени в дълбочина, за да може пробива да успее. Абсолютно се забранява равномерното разпределение по фронта. Групировката на ударната група, да бъде във вид на клин, който дълбоко да се врязва в разположението на противника, като грижата за осигуряване на фланговете се остави на командването. В това отношение през предстоящите зимни занятия да се изгради нов манталитет у всички командири, които да се отърсят от прекалените грижи за обезпечаване на фланговете. В групировката на бойния ред да се създава по-голяма гъвкавост, за да може при промяна на обстановката, по-големите поделения (дивизията и усиления полк) да се развръщат в други посоки. Затова по време на занятията, командирите на дивизиите да създават нови обстановки, за да може да се действа с по-голяма бързина и с по-голяма инициатива от страна на полковите командири. През периода на зимните занятия, всеки командир тряб-

457 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение съвместно с въздушните войски на 22 ноември 1941 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ва да се стреми да създаде съобразителност, усет и навик в своите войници в използване огъня, движението, местността, окопаването и маскировката по начин, осигуряващ безнаказаността и безопасността на движението напред. В занятията да се използват расовите черти на нашия войник, за да се създаде стремителност в настъплението, стихийност на удара, непрекъснатост в преследване на неприятеля и упоритост в отбраната, в които е залогът на победата.[458]

През зимата на 1941/1942 г. полковник Грозданов разработва условия за осигуряване успеха на обучението, по-специално подготовка на военно-учителя. Последният е получил своята военно-педагогическа подготовка във Военното училище. Осланяйки се на това, той изнася урока си пред войниците и импровизира. Но ако военно-учителя не е подготвен щателно за всеки отделен урок и най-добрата импровизация от негова страна може да заприлича на кърпеж. За да се избегне това неблагоприятно обстоятелство, военно-учителя трябва да познава точно и подробно условията на учебната си работа с войниците всеки ден при всеки урок. Затова военно-учителя трябва да се подготвя за обучението за всеки урок. Общата подготовка е необходима предпоставка за дейността на всеки учител, а всекидневната е пробния камък за неговата ежедневна учебна дейност, която е същински творчески синтез, не само за младите учители, но и за дългогодишните началници, които също са отговорни за подготовката на войниците. Самата педагогика налага на военно-учителя да бъде винаги с повишено внимание, да следи новостите в тази наука, за да подготвя войниците по-добре, по-лесно, по-скоро, което се налага особено от относително краткия срок на службата. Според полковник Грозданов за постоянната подготовка на военно-учителя е необходимо следното: 1) да следи литературата по военната педогогическа наука, особено методиката; 2) да умее да се справя с учебния план и седмичната програма; 3) да привикне точно да си определя целта на урока: нов материал ли ще се преподава, преговор, упражнения и т.н.; 4) да приготвя навреме учебните пособия, да определя мястото на провеждане на урока – в клас, на плаца, на полето и т.н.; 5) да подготвя план за урока, за да провери подготовката си и, ако греши в нещо, с време да се поправи, а не след като сгреши пред учениците.[459]

Взводните и ротните учения в 12-ти пехотен Балкански полк през зимата на 1942 г. се провеждат съгласно разпоредбите на Поверителна Министерска заповед № 25/5 февруари 1942 г. на министъра на войната генерал-лейтенант Теодосий Даскалов. В допълнение на Заповед № 360/4 октомври 1941 г. се нарежда взводните и ротните учения да продължат до 15 март 1942 г. Това се прави с цел да се подготвят основно войниците от младия набор, за водене на боя при тези учения, тъй като дружинните, полковите и други упражнения засягат повече командния състав, „който можем да смятаме е вече добре подготвен". Дават се следните указания по отношение метода на работа: цялата казармена дейност на всички командири да цели, преди всичко, да се развие бойния дух на частите. При подреждане на занятията, на почивките и забавите, да се преследва непрестанно една цел: да се поддържа бодростта на войниците и да се развие борческия им дух. Това налага превръщането на занятията в спорт. Всеки взвод и рота при всички занятия, трябва да има отделен отбор,

458 П о в е р и т е л н а заповед – препис № 121/31 декември 1941 г. по занятията на командира на II-ра отделна армия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

459 О с и г у р я в а н е успеха на обучението. Подготовка на военно-учителя. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

който да се стреми да изпревари другите със своето изкуство, издръжливост, постижения и тренировки. От днешния войник се изисква да може да води войната при всички атмосферни условия и да издържа всякакви тежести на боя и похода. Това се постига чрез дълга и добре водена тренировка, но без да се преуморяват войниците.

По отношение на упражненията да се имат предвид следните съображения: всички занятия – от отделение до дружина – да имат за цел, главно, да постигнат идеално приспособяване към местността и съгласуване на огъня с движението. Ръководителите и посредниците не трябва да позволяват напредване, докато не се използват най-добрите подстъпи и не се уверят, че противниковите машини са открити и подложени на огън. Затова ¾ от взводните и ротните упражнения трябва да обхванат самия бой – от вкарването в действие на съответните оръжия. Останалите ¼ от занятията да се използва за движенията до откриване огън, за особени случаи и др. Тъй като при сегашните начини на действие, при които се иска бързина и изненада, е необходимо пехотата да се движи възможно по-бързо и да минава по-големи преходи. За облекчените пехотни части трябва да се счита за нормален преход от 40 км. Поради това трябва да се създаде система от походни упражнения, като се почне от периода на взводните и свърши с този на дивизионните упражнения. На разузнаването да се обърне особено внимание, като се устроят специални занятия с използване на всички бойни упражнения и походи. В изнесените най-напред до противника патрули да има подофицер, или офицер и непременно да бъде снаряжен с бинокъл, а и командирите да се движат възможно по-напред, за да могат сами да се ориентират по-добре и навреме в обстановката. Пионерните части да обърнат внимание на разчистването на минните полета и щурмуването на укрепени позиции. За щурмуване и прочистване на минните полета да се нареди подготовката на 1 взвод от всеки пехотен полк. Останалите да познават също тази дейност, за да я приложат при своите методи за атака. Свързочните части трябва да бъдат готови да осигуряват свръзката със средства, които са на въоръжение в армията. Мостовите части да се подготвят да преминават водните препятствия и да строят мостове, под огъня на противника и под бомбардировката на противниковата авиация. Артилерията трябва да бъде готова за действие в големи маси на тесни фронтове, но, едновременно с това, тя трябва да се подготви за бързи и енергични действия, за да може да следва настъпващите поделения отблизо и дори да ги изпреварва, по примера на нашите батареи в Добруджа. Кавалерията да се подготви да действа като пехотата, с нейната упоритост при отбраната и по-голям устрем при атаката. Затова, тук трябва още по-голямо изкуство, при използване подстъпите и съгласуване на огъня и движението. Всички родове войски трябва да се подготвят да срещнат противниковите бойни коли и да се справят успешно с тях. Щабът на войската да нареди специални изпитания, в бронирания полк в това отношение и поуките да се изпратят на частите като правила за действие. Впоследствие да се наредят упражнения в частите с истински или приспособени бойни коли.

В заключение, полковник Грозданов изтъква, че всеки командир на полк и дружина трябва да организира занятията си предвид следните обстоятелства: 1) че не с много занятия, а занятията ръководени умело и изпълнявани с желание за работа, с ентусиазъм и съревнование, са тези, които ще дадат исканите резултати; 2) че това са войниците и частите, с които те ще водят утре боя и че следователно те трябва да ги подготвят, с оглед нуждите на боя и войната, като избягват всичко онова, което няма връзка с тях; 3) че дадените тук указания са само идеи, които трябва да се разработят от строевите командири, за да се под-

готвят войници, способни да побеждават в модерната война, с минимум жертви, защото само така те могат да проявят продължителни военни усилия.[460]

Със Заповед № 422/7 март 1942 г. по 12-ти Балкански полк полковник Грозданов дава подробни указания за методите и формите на провеждане на взводните и ротните занятия в полка до 15 март 1942 г. Всички упражнения да бъдат всякога двустранни – по две роти и по два взвода. При занятията следва да се обърне особено внимание на съчетаването на огъня с движението. Без огнева поддръжка от леки и тежки картечници да не се позволява напредване под пехотния огън на противника. Командирите да се стремят да се възбуди съревнование между отделните отделения, взводове и роти, кой по-правилно и по-бързо ще извърши дадено упражнение. Трябва да се усвоят: заемането за отбрана на взводно или ротно опорно място; точното разполагане на бойната техника; скрито провеждане на настъпление и по възможност с по-малко жертви; начините за пробиване на противниковата отбрана и проникването в дълбочина. Полковник Грозданов набляга на подготовката за борба с бойните коли на противника, насочена към изграждането на знания и умения у всички бойци от поделенията на полка да се противопоставят на бойните коли с всички възможни средства. В същото време не бива да се пренебрегва и подготовката на хватките за боя с нож.[461]

На 10 март 1942 г. полковник Грозданов издава Поверително разпореждане до командирите на 1-ва и 2-ра пехотна дружина, специалната рота и школната рота на 12-ти Балкански полк. При изпълнение на бойните упражнения той дава следните напътствия: духът е и си остава най-важния фактор за достигане на победи. Едно от най-важните средства, за да се запази пък духът, е постигането на победата с възможно най-малко жертви. За тази цел трябва с такова изкуство да се води боя, че да се дават най-малко жертви. Атакуващият да настъпва така, че да се постигне действителна пустота на бойното поле, която да принуди противника да разсейва своя огън и да може възможно по-малко да поразява атакуващия. Отбраняващият трябва пък да се приспособи така към местността и окопа, че да понася възможно по-малко жертви от противниковия артилерийски и пехотен огън. В хода на бойните упражнения постоянно да се поддържа на високо ниво подготовката на поделенията по укрепяването, маскировката, свръзката, сигнализацията и химическата служба, по снабдяването с бойни припаси и евакуацията на ранените. При изпълнение на всяко бойно упражнение да се изпълнява условието преди започване на упражнението да се обърне внимание на бойците, както от отбраната, така и от атаката да наблюдават „противника си" какви грешки допуска, като в края на упражненията се поискат бележките от отдельонните командири и по-схватливите войници. През периода на извършване на самото упражнение да се обърне внимание на следните общи условия: да се вземат мерки за даване на по-малко човешки загуби и за запазване духа при разпорежданията и при действията; какви мерки са взети, за да се съчетае огъня с движението. Във фаза атака разпорежданията на командирите трябва да се отдават последователно, за да може да се атакуват не височини и гребени, а съпротивителните центрове на противника и за да се осигури взаимодействието

460 П о в е р и т е л н а заповед на Министъра на войната № 25/5 февруари 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

461 П о в е р и т е л н и указания от командира на 12-ти пехотен Балкански полк до командирите на 1, 2-ра дружина, школната рота, специалната рота и домакина на полка. Необработен архив в РИМ – Стара Загора., с. 1 – 2.

и изкуството в използване на огъня. Във фазата на отбраната да се следи планирането на укрепяване, огнева подготовка и боя в дълбочина.

Полковник Грозданов дава конкретни указания относно отдаването на разпореждания. При всички упражнения стремежа трябва да бъде, да се постигне бързо ориентиране върху обстановката, бързо решаване и бързо отдаване на кратки заповеди. Командирите на отделения и взводове да не се ангажират с дълги оценки и планове, а техните разпореждания да имат по-скоро характер на команди, отколкото на разпореждания за действие. Ротните командири също трябва да бъдат готови да командват заповедтта си няколко минути след получаване на нареждането, защото на тях почти всичко им е заповядано. Повече време да отделят на анализ на обстановката по-висшите командири и то толкова, колкото са по-големи частите им. Но и те не бива да се забавят излишно само, за да украсяват заповедта си и да попълват всичките пунктове, предвидени в правилника, а за да осигурят пълното взаимодействие на всички части и машини и да създадат такава групировка на огъня и живата сила, която е най-подходяща за дадено положение и най-добре осигурява успеха. Затова всеки командир, който отдава заповед, трябва да се запитва винаги не дали е изпълнил всички пунктове от заповедта, а дали е осигурил успеха на действията.[462]

Двустранно дружинно бойно упражнение с частите на 12-ти Балкански полк се провежда от 12 до 15 март 1942 г. Учебният материал, който се преминава е действие на дружината в нападателен и отбранителен бой – бързо изнасяне, заемане на определена линия и осигуряването й за подхождащите войски, атака на заета вече местна линия от противника. Целите, които се поставят са: упражняване командирите в управление на плътни части; привикване на личния състав към действия при зимни и планински условия; придобиване на полезни навици при настъплението: прибежки, откриване на огън от различни позиции, подготовка на удара с нож, проникване и преследване на противника, а при отбрана: откриване огън на действителни разстояния, контраатаки, заемане на нова позиция и ново откриване на огън.[463]

На 19 и 20 март 1942 г. се провежда двустранно дружинно бойно упражнение между частите на 12-ти Балкански полк по нападателен и отбранителен бой за двете дружини. Учебните цели на нападащата дружина са: упражняване командирът на дружината в командване на плътна дружина, особено в съчетаване усилията на поделенията, и главно на огневите средства на дружината с ударните роти; в непрекъснато напредване без сковаване с линии за достигане; упражняване командирите и бойците в създаване на силно разчленен боен ред в дълбочина и изнасянето му незабелязано и без загуби към врага; за стрелба от дълбочина на бойния ред и заемане чувствителните места на противника, чрез маневриране с огъня и живата сила. Целите за отбраняващата дружина са: упражняване в заемане и устройство на дружинно опорно място, чрез правилно използване местността; устройване на огньовете по фронта и в дълбочина; използване на далекобойните пехотни машини; всички командири и бойци трябва да се упражнят в проявяване на голяма енергия, продължителни усилия и смели действия (откриване огън на действителни разстояния, упорито

462 П о в е р и т е л н о разпореждане до командирите на 1-ва, 2-ра дружина, Специалната рота и школната рота на 12-ти Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
463 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение, което ще се произведе от 12 до 15 март 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

дочакване на удара и контраатаки).[464]

На 23 и 24 март 1942 г. се провежда двустранно дружинно бойно упражнение по нападателен и отбранителен бой за частите на 12-ти Балкански полк под ръководството на полковник Грозданов. Учебните цели за атакуващата дружина са: повишаване нападателния дух на дружината и придадените поделения; използване на подстъпите и последователно създаване на огнево превъзходство за успешно напредване по среднопресечена местност; личният състав на частите трябва да се приучи за стрелба от дълбочина на бойния ред и заемане чувствителните места на противника чрез изкусно маневриране с огъня и живата сила; към нанасяне на последователни удари и бързо организиране за ново напредване в дълбочината на неприятелското разположение и успешно и устремно развиване на успеха. Целите на отбраняващата се дружина са: упражняване на дружинния командир в командване на дружината в отбранителен бой, чрез упорита отбрана при добра организация на огъня и контраатаките; изготвяне на прост и лесно изпълним план за използване на дружинния резерв.[465]

С цел запазване силите и здравето на конския състав в полка по време на започналите интензивни бойни упражнения, на 24 март 1942 г. полковник Грозданов изпраща до: командирите на 1-ва и 2-ра дружина, специалната рота и до домакина на 12-ти пехотен Балкански полк препис от Заповед № 18/14 март 1942 г. на командира на II-ра отделна армия, относно храненето и водопоя на конете. През време на упражненията и особено при тези по отбраната, при заемане на изходната линия, напредването, товарните коне на пехотните машини и ездитните на командния състав, въпреки че имат условия за паша, не са допускани до нея от коневодите. Поради това, че през периода на занятията конете получават много малко тревен фураж и то обикновено вечерно време на становете, се заповядва ездитните и товарните коне през време на действия, свързани със застой (отбрана или фаза, в която не се използват), стоейки на закрито и намирайки се на място определено им в бойния ред или в близост до него, да им се дава възможност да пасат, на свободни за паша места (синури, угари и т.н.) Същевременно, много често се забелязва, че когато конете не се използват активно за работа, те стоят в близост до река или чешма, без да се напоят, само заради това, да не се наруши за кратко време мястото им в бойния ред. Заради това се заповядва при близост на вода товарните и ездови коне да напуснат за кратко време определеното им в бойния ред място и да се поят по всяко време на денонощието. Тъй като подобно нещо се върши и с обозните коне, които при спиране на място с паша, за повече от 2 часа, не им се позволява да пасат, или при преминаване край чешма или река не се напояват. През периода на пролетно-летните занятия, определеното за водопой време сутрин, обед и вечер, е невъзможно да се спази. Затова се заповядва обозните коне, да използват всеки случай за спиране за повече от два часа, да се разпрягат и да пасат, като по отношение водопоя се спазва нареждането за ездовите и товарните коне. Констатирано е, че по време на спиране на действията през деня, за хранене на войниците, на почти всички коне не се дава никакъв зърнен фураж, макар че такъв се носи в обозите или в саквите. Поради това, при спиране на действията на обяд (за храна и почивка на войниците) на всички коне да

464 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение, което ще се произведе на 19 и 20 март 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

465 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение, което ще се произведе на 23 и 24 март 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

им се дава полагаемия зърнен фураж. За тази цел в частите, където липсват сакви, както за ездовите, така и за товарните коне, да се приготвят такива, а за обозните задължително да се носи зърнен фураж в колите. В задните кобури на ездитните коне, на съответното място за товарните коне и в колите за обозните коли, освен саквите да се носят и зобните торби. Тази заповед е продиктувана от извода, че конете са скъпо и ценно войсково имущество, което трябва да се използва години наред, за което за запазване силите и здравословното му състояние са нужни грижи не по-малки от тези за войника.[466]

Полковник Грозданов разработва план за двустранното бойно упражнение на 12-ти Балкански полк, което се провежда на 26 – 27 март 1942 г. Упражнението се състои в отбранителен бой за едната дружина и нападателен бой за другата. Учебните цели за отбраняващата дружина са: да се добие увереност в силата на отбраната в дълбочина и да се развие необходимото хладнокръвие в командирите и бойците; да се упражни усилената дружина по заемане и устройство на дружинно опорно място чрез правилно използване местността и съответното укрепяване; упражняване използването на далекобойните пехотни оръжия; упражняване дружинния командир и щаба му в командване на плътна дружина при упорита отбрана; усъвършенстване на частите в борбата пред и вътре в позицията, в съчетаване на огъня с контраатаките, във водене на боя, особено в дълбочина с по-голяма упоритост и по-продължително задържане на опорните места. Пред настъпващата дружина се поставени следните цели: усъвършенстване на командването в съчетаване усилията на поделенията и главно на огневите средства с ударните роти; в правилно използване на далекобойното пехотно оръжие, в създаване на огнево превъзходство и в непрекъснато устремно, но разумно водено напредване за достигане и проникване в дълбочината на позицията на отбраняващия се.[467]

Дружинните занятия на 12-ти Балкански полк се провеждат на два етапа, първи - от 16 до 31 март 1942 г., и втори – от 14 до 30 април 1942 г. За първият етап е сформирана една военновременна дружина в състав: щаб, свързочен взвод, 3 пехотни и 1 тежкокартечна рота и една дружина в нормален състав (намален) за въображаем противник. За вторият етап – полка формира една военновременна дружина в състав: щаб, свързочен взвод, 3 пехотни роти, 1 тежкокартечна рота, 1 минохвърграчен и 1 противоброневи взвод. Занятията се провеждат, съответно за първия период – около Стара Загора, за втория период – около с. Горно Паничерево. Учебният материал, който трябва да се премине при организиране на отбранителен бой, включва: добро и бързо окопаване на частите, заемане на позиции в укрепени групи. Трябва да се усъвършенстват методите на пълно и правилно организиране на цяла система от разположени в дълбочина на отбраната огневи центрове, да се постигне съвършенство в организацията и механизирането на отбраната чрез ефикасно взаимодействие между всички родове войски за разстройване, отблъскване или унищожаване на противника. Сериозно внимание се обръща и на дружинните занятия при нападателния бой. Целта в това отношение е да се създадат и дълбоко вкоренят следните полезни навици сред личния състав: развръщане в силно разчленен боен ред в дълбочина и незабелязаното му изнасяне към противника; непрекъснато наблюдение и разузнаване на съпротивителни-

466 З а п о в е д № 1506/24 март 1942 г. по 12-ти Балкански полк относно храненето и водопоя на конете. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

467 П л а н за двустранното бойно упражнени, което ще се произведе на 26 и 27 март 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

те центрове на вражеската отбрана; водене на огън от дълбочина на бойния ред и заемане чувствителните места на противника, чрез изкусно маневриране с огъня и живата сила; нанасяне на последователни удари и бързо организиране на ново напредване в дълбочина на противниковото разположение; постигане на максимална бързина в развиване на успеха. Полковник Грозданов поставя високи изисквания и пред ръководителите на посочените дружинни занятия. Командването да не се задоволява само с даване на разпореждания, но и да контролира изпълнението им. Командирът да предвижда действията си най-малко 24 ч. напред. Волята на всеки командир трябва да власти на бойното поле и да се стреми да се налага на противника. Всички бойни упражнения да се изпълняват така, както биха се изпълнили в присъствието на Върховния вожд на армията цар Борис III. Посредническият апарат да бъде най-опростен, като посредниците бъдат ориентирани най-подробно върху идеята на маньовъра и планирането на упражнението. Начинът на действието при отбрана и при настъпление да бъде известен на посредници и изпълнители. И при отбрана, и при настъпление да се използват най-типичните и предварително известни методи на действие – кратки, ясни и известни на всички посредници и изпълнители. Командирите на частите да водят занятията по такъв начин, че с най-малко усилия да се постигне съвършенство в бойната подготовка на частите, защото от умелото водене на тези занятия ще се преценява до каква степен командирите са усвоили целите и пътя за достигане на тях в мащабите, посочени в Министерска заповед № 71 относно дружинните занятия в пехотата.[468]

На 15 и 16 април 1942 г. под ръководството на полковник Грозданов 12-ти Балкански полк провежда двустранно дружинно бойно упражнение по нападателния и отбранителния бой. Учебните цели за атакуващата дружина са да се: усъвършенстват командирите в съчетаване усилията на поделенията; в използване на подстъпите и последователно създаване на огнево превъзходство за по-сполучливо напредване по пресечена местност; за упражняване командира на дружината в умело водене на боя от същата в предпозиционното пространство, в бързо организиране и задържане на достигнатата линия през нощта, в смело продължаване на разсъмване настъплението и безспирно преследване на противника; всички командири и бойци трябва да се усъвършенстват в нанасяне последователни удари, без да се навлиза съвършено безогледно в неприятелската позиция; да се постигне стремителност в проникването чрез бързо ориентиране; всички да проявяват крайна енергия и устрем в боя, за да привикнат на продължителни усилия, правилни и смели действия, да разузнават за противника и търсят огневите му центрове, да се отбиват контраатаките изкусно, да се преследва бързо и решително. Целите на отбраняващата се дружина са: усъвършенстване на дружината по заемането и устройването на дружинно опорно място чрез правилно използване местността и съответното засилване; устройване на огньовете по фронта и в дълбочина и съставяне на огневи план; усъвършенстване на дружинния командир и щаба на дружината при упорита отбрана, при пълна автоматизация на огъня и контраатаките; всички командири и бойци да придобият навици за разузнаване и наблюдение на противника, за предпазване от противниково разузнаване, за правилно използване местността и оръжието, за проявяване на крайна упоритост, енергия, продължителни и смели действия; насаждане на увереност в силата на отбраната и дълбочина и развиване на необходимото хладнокръвие и твърдост при отбраната в командирите и

468 З а п о в е д № 27/17 март 1942 г. по 12-ти пехотен Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора., с. 1 – 2.

бойците от всички степени.[469]

На 18 и 19 април 1942 г. под ръководството на полковник Грозданов 12-ти Балкански полк провежда двустранно дружинно бойно упражнение по срещен бой, с показване действията на поставените една срещу друга дружини, назначени в предна охрана, при еднакъв състав, еднакво положение и задачи, които се стремят да овладяват дадена местна линия от съществено значение за по-нататъшните действия на полка. По-важните учебни цели на упражнението са да се упражнят командирите в: създаване на условия за стремително движение на поделенията с оглед бързопроменяща се обстановка; сформиране на подходящи групировки, налагащи бързо и съсредоточено прилагане ударните и огневи усилия; правилно и пълноценно взаимодействие между пехотата и артилерията; създаване на условия на командирите на дружини и по-малки поделения за проявяване на по-широка инициатива при използване на частите; да се проявят командирите като въодушевени водачи с непрекъснат устрем при всички положения, без да се влияят от бездействието или бавното действие на своите съседи и без да се страхуват за откритите си флангове; да се обърне особено внимание на всички командири и бойци за разузнаването и събирането сведения за противника, като се донася своевременно за всичко разузнато.[470]

Съгласно Заповед по занятията на командира на 12-ти Балкански полк полковник Грозданов от 27 април 1942 г. се дават указания за провеждане на бойно упражнение и бойна стрелба с пехотната дружина, усилена с една возима гаубична батарея, един минохвъргачен, един противоброневи и един пехотен оръдеен взвод. Бойната стрелба ще се извърши на 28 април при следните учебни цели: 1) усъвършенстване усилената пехотна дружина в нападателния бой по заемане на изходни позиции за атака с готовност за незабавно настъпление, по напредване, достигане на предударната линия и нанасяне на удара; в действие след овладяване на първите ротни опорни места на противника; 2) да се усъвършенства командира на дружината в командването и в управление на огъня; 3) да се усъвършенстват командирите на поделенията на дружината в твърдо ръководене и управление на огъня; 4) да се подобри взаимодействието на оръжията в самата дружина и придадените й такива за близък и далечен бой, както и с артилерията от изходната линия напред; 5) да се усъвършенстват различните поделения на дружината в стрелба с бойни патрони и взаимодействие при условия максимално близки до бойните, с цел постигане огнево надмощие в желаната посока или участък; 6) да привикнат поделенията да действат под траекторията на своята артилерия и на пехотните огневи средства; 7) да се повиши и затвърди вярата в могъществото на нашето оръжие, в неговия точен и масов огън. Материалът за преминаване е действие на дружината в нападателен бой със заемане изходната линия за атака, напредване и удар; проникване за овладяване дружинното опорно място и преследване.

Ръководител на стрелбата и дежурен по стрелбище е командира на полка полковник Грозданов. Той обръща специално внимание на следните особености при произвеждане на стрелбата: наблюдението да се организира най-щателно, тъй като от доброто наблюдение относно попаденията, пълното спокойствие на стрелците зависи до голяма степен точността на стрелбата; управлението на огъня, особено налагането му в различни важни

469 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение, което ще се произведе на 15 и 16 април 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

470 П л а н за двустранно дружинно бойно упражнение, което ще се произведе на 18 и 19 април 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

участъци от организационните поделения и предадените такива, е от решаващо значение, затова управлението трябва да се изпълнява спокойно и целесъобразно съответно създадената обстановка; последната през време на изпълнението трябва да бъде като основа на стрелковите задачи, които ще се възлагат; дисциплината на огъня, толкова необходима за резултатите при бойната стрелба, и самия бой, да бъде ръководно начало; влиянието върху стрелците да се указва само чрез умело командване и водене; стрелбата да се извърши при напълно бойна обстановка и всички началници да бъдат по местата си.[471]

С Наредба № 7/25 април 1942 г. по 12-ти Балкански полк, издадена в лагера в с. Горно Паничерево се урежда начина на провеждане на бойната стрелба на 28 април от усилена дружина от състава на полка под ръководството на командира на полка полковник Грозданов и с командир на стрелящата дружина подполковник Грънчаров. Районът на стрелбата е с граници: от изток с. Нова махла – с. Оряхово, от север с. Оряхово – Горно Паничеревските бани, от запад шосето Горно Паничеревски бани – с. Змейово и от юг с. Змейово (ханчетата) – с. Нова Махла. Директрисата на стрелбата е: котираната височина – северно от Илиджийския рът – в. Чукара (к. 660). По-нататък Наредбата на полковник Грозданов указва начина и числеността на войниците за охраняване на стрелбището и разставянето на мишените. Голямо внимание се обръща на оценката на стрелбата. За старши оценител е назначен капитан Иван Стойчев. Към ротите се назначават записвачи от дружинния командир, като при изчисляването резултата на стрелбата, като помощници на капитан Стойчев се назначават капитаните Пърлиев и Топалов.[472]

Оценката на дружинната бойна стрелба в стрелково отношение се извършва, съгласно упътването за царските стрелкови маневри от 1938 г. В него се посочват съответното количество бойни припаси, които се отпускат на различните видове оръжия за занятието. Противникът се изобразява с мишени приблизително по щата, както са формирани плътните дружини. Следователно едно пехотно отделение ще има фронт от 30 м.; едно тежкокартечно отделение – фронт от 3 м.; един пехотен взвод – фронт от 90 м., а един тежкокартечен взвод – фронт от 12 м.; една пехотна рота – фронт от 270 м.; една тежкокартечна рота – фронт от 36 м.; една пехотна дружина – фронт от 846 м. Минохвъргачният взвод от 2 минохвъргчки има фронт от 30 – 50 м., а противоброневия взвод същото количество. По-нататък упътването дава препоръчителни сведения за числото на мишените по подразделения и части; алгоритъм за изчисляване относителната уязвима площ на мишената; алгоритъм за изчисляване на средно пропорционален мерник, и накрая критерии за оценяване на стрелбата.[473]

На 14 май 1942 г. със Заповед № I – 34 на командващия войските на Прикриващия фронт по занятията от 1 май до 31 юли 1942 г., сведена до личния състав на 12-ти пехотен Балкански полк се дават основните цели и насоки по подготовката на частите за летния период в условията на постоянно нарастваща заплаха от война с Турция. Като основна задача на моралната подготовка на личния състав се формулира вдъхването на вяра в победата, тя трябва да се наблюдава, вижда и чува в погледа на всеки подчинен. При провеждане на мо-

471 З а п о в е д / 27 април 1942 г. по занятията на командира на 12-ти Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

472 Н а р е д б а № 7/25 април 1942 г. по 12-ти Балкански полк. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

473 О ц е н к а на дружинна бойна стрелба. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

ралната подготовка да се обърне най-голямо внимание на съзнателната дисциплина, обединяваща нравствените елементи и почиваща на принципни разбирания, а не на грубости и побоища; на духът; на традициите; на историята на частта; на грижите за настаняване, хранене и обличане; на носене службата от офицерите и подофицерите при обстановка еднаква с войнишката; на ориентиране подчинените върху общото политическо и военно положение.

Любовта на подчинените към началника е първостепенно условие за високия дух, за добрата дисциплина и голямото търпение, които се изискват от българските войници. За да се постигне това трябва да се изоставят досегашните методи за възпитание и всеки командир проникнат от дълга си, да се стреми да прояви най-бащински обноски към своите подчинени и за техните случайни грешки да не ги ругае, а да се стреми да ги научи. При всички случаи на занятия в полето, на становете, вън от тях, при разговори и при всеки друг допир с подчинените, дейността на командирите от всички степени, трябва да бъде съпроводена с преливане на моралните им сили и високия им дух – в сърцата и душите на техните подчинени, защото само по този начин усилията им ще бъдат увенчани с успех. Моралната подготовка е актуална дейност; офицерът е агент на моралната подготовка; с вдъхновение на жрец и апостол всеки командир трябва да подхранва нравствените сили на подчинените си и ги подготви за съвършени родолюбци, готови безрезервно да го следват и без мъдруване да се жертват за Цар и Родина. Физическата подготовка трябва да се задълбочи, за да се поддържа бодрост и втегнатост на бойците и командния състав. Строевата подготовка да продължи да бъде най-ефективното средство за поддържане стегнатост в частите, будно внимание и добър външен вид, като се укрепват традициите в нашата войска.

Стрелковата подготовка също трябва да се усъвършенства, особено с тежките машини и артилерията. Масовият, точен и гъвкав огън, своевременно насочен по най-важните според тактическата обстановка цели, е най-мощното средство за поддържане устрема у бойците и осигуряване на действието. Бързината и точността на огъня на артилерията при съвременната обстановка добиват важно значение. Затова при стрелковата подготовка всички командири трябва да влагат амбиция, старание и съревнование. При произвеждане на стрелбите да се спазват няколко основни правила: 1) предварително организиране на стрелбата на самата местност, като същата се разчете и планира най-подробно по местността; 2) машините да откриват огън и действат, както ще бъде при действителна обстановка, т.е. от дълбочината на бойния ред, а не да се напластяват в първата линия, за да се произведе стрелбата, като се вземат мерки за избягване на жертви; 3) всички машини да се настанят на местността по начин да отговарят напълно на една действителна бойна обстановка; 4) при всяка стрелба да се вземат най-сигурни и проверени мерки за охрана на района на стрелбата. Да се създаде чувство за пестене на боеприпасите, като се внуши на всички военнослужещи, че въпроса е много сериозен и че при днешната голяма скорострелност на оръжията без икономия на боеприпасите частта много бързо ще остане без такива. Командването на Прикриващия фронт изисква вземането на мерки и полагането на непрестанни грижи за здравеопазването на личния състав, за изследване водните източници, за пазене чистота около отходните места. Дават се специални указания и за опазване на тайната. В щабовета на армията, дивизията и полковете оперативните и снабдителни разпореждания да се пишат от офицер и само по изключение от определен със заповед маши-

нописец; всички чинове да знаят номера на поделението си и да използват за обозначение само него; строго се забранява воденето на разговори относно сигурността и отбраната на държавата на неслужебни места.

Много внимание се отделя на различни слабости по стъкмяването на личния състав, конете, товарите и колите, като то трябва де се урежда съгласно упътването за стъкмяването. Раниците трябва да са стъкмени правилно; шинелите да са навити и обтегнати здраво без гънки; на раниците да има 5 шинелни ремъци; да не се допуска връзване с върви; в раницата да се поставя всичко, което се полага; каските да се прикачват еднообразно и здраво; раниците с кожени капаци да се отделят и групират в отделни поделения. Сухарните торби да се прогонят – да бъдат еднакво дълги. Кепетата да се разпределят по цвят в ротите и взводовете. Облеклото да се пази и редовно изкърпва, затова грубата работа, която бързо поврежда униформата да се извършва с комбинезони. По отношение ботушите следва да се вземат героични мерки, защото дефицитните суровини за изработването им - гьон и юфт все повече и повече липсват. Ботушите трябва да се употребяват само в строя и за отиване до района на обучението. На лагерите и около бункерите, войниците да събуват ботушите си, да обуват „терлици" или други заместители на обувки и така да правят занятия. Боята за обувки да не се пести, а на ботушите да се прави ежедневен преглед; всеки командир трябва да знае състоянието на ботушите на всеки войник по отделно. Като цяло, по стъкмяването да се изисква най-строго да се поддържа красив войнишки вид и еднообразие, които са необходими предпоставки за поддържане духа и дисциплината в строя.

Препоръчва се подобряване на условията за настаняването и прехраната на личния състав. Полевите лагери да се усъвършенстват, за да се създадат на войниците пълни удобства за почивка, живеене и запазване на здравето на хората и конете. Хлябът да се изпича добре и по количество да не е под определената норма. В складовете, при фурните и в артелните да се пази от овлажняване и мухлясване. Мухлясъл хляб в никой случай да не се раздава на ръце. Икономии от храната на хората и добитъка да не се правят, а всичко да се употребява за възможно по-доброто хранене. Във фурните, в готварниците и складовете да се спазва образцов ред и чистота, а продуктите да се подреждат така, че да не се развалят и да не прихващат миризма един от друг. Домкинските материали: газ, сапун, цигари, боя за обувки и др. да се държат в достатъчни количества в складовете.

За да се претворят на дело всички изисквания и препоръки, командирите от различни степени трябва да изкарват по-голямата част от времето си между подчинените и особено на занятия. Не бива командири да остават в щабове и палатки – на канцеларска работа, тогава, когато частите им са на занятия. Те трябва да бъдат при тях и със своите напътствия да им бъдат полезни за подготовката на поделенията. Командващият Прикриващия фронт изрично подчертава, че трябва се прекрати „престъпното държане на войниците с часове, в пълно бойно снаряжение, в очакване на своя командир, за да ги поздрави и поведе на занятие".[474]

Съгласно Заповед № 176/25 май 1942 г. по 8-а Тунджанска дивизия полковник Грозданов е назначен за посредник при 12-ти Балкански полк за двустранното полково бойно упражнение с преминаване на река, което трябва да се произведе на 30 и 31 май в района на гр. Харманли. За целта, на 29 август полковник Грозданов трябва да бъде в бивака на

474 З а п о в е д № I – ¾ /14 май 1942 г. по занятията от 1 май до 31 юли 1942 г. на командващия Прикриващия фронт. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

12-ти Балкански полк, където ще получи допълнителни указания. Със Заповед № 177/25 май 1942 г. по 8-а Тунджанска дивизия се дават допълнителни разпореждания по организирането на полковото бойно упражнение. 12-ти Балкански полк се усилва с I-во возимо артилерийско отделение от 8-и артилерийски полк и с едни противовъздушен взвод, намиращ се на позиция при гр. Харманли. Със Заповед № 187/25 май 1942 г. по 8-а Тунджанска дивизия на полковник Грозданов се изпраща план за провеждане полковото двустранно бойно упражнение с преминаване и отбрана на река в района на гр. Харманли. Целта на упражнението е приучаване командирите на полковете да управляват частите при обстановка близка до бойната и с особеностите при преминаване на непроходима в брод река. Всички долни чинове трябва да привикнат в товаренето на гумени лодки и понтони и преминаването на реката с тях, като по този начин се дисциплинира чувството на страх от водата. Освен това, да се провери вземат ли се необходимите мерки от атаката – за осигуряване преминаването и от отбраната – за осигуряване самата отбрана на реката. 12-ти Балкански полк е включен в състава на „синята" страна, която извършва преминаването на река, чрез изненада и с построяване на мост.[475]

Съгласно тактическото задание за учението на 30 и 31 май 1942 г., след упорит бой и понасяне на тежки загуби „сините" прикриващи части са се оттеглили в участъка източно от р. Марица, а главните им сили се съсредоточават към линията Симеоновград – южно от Ямбол и Харманли – Любимец. На 29 май сутринта 12-ти Балкански полк е разтоварен на гара Раковски и насочен за нощуване в района на Узунджово. Частното положение на 12-ти Балкански полк, усилен с 1-во возимо артилерийско отделение от 8-и артилерийски полк, с един противовъздушен взвод и една мостова рота е достигнал на 29 май вечерта в района на с. Узунджово, където се е установил на почивка. Поради бързата мобилизация полка е в намален състав. В 12 ч. на 30 май, когато полка е в движение по шосето от с. Узунджово към гр. Харманли, командира му полковник Грозданов получава при кръстопътя 2 км. южно от с. Фердинандово извадки от Заповедта по 8-а пехотна Тунджанска „синя" дивизия. Според нея, противника е достигнал с предни части линията: левия бряг на р. Марица – с. Свирково – с. Помощник, а опитите му за преминаване на р. Марица и атаките му южно от линията Свиленград – Беш тепе са отбити. Командващият дивизията полковник Сираков решава да атакува на разсъмване и премине р. Марица, с цел да отхвърли противника в североизточна посока, като го обхване и обгради от юг и съвместно с настъпилите части от север го унищожи. Основната тежест на усилията се насочва в посоката в. Бакърджик (к. 263,1) – с. Коларово – с. Набожно. Първата фиксирана линия за достигане е с. Българин – к. 255 – 1, 1 ½ км. североизточно от в. Бакърджик – в. Дойчова могила (к. 238) – с. Изворово. Началото на действията трябва да започне в 2 ч. на 31 май. Съгласно решението на полковник Сираков 12-ти Балкански полк, усилен с цитираните части, трябва да настъпи и премине р. Марица в участъка с граници: от север: шосето Хасково – Харманли – с. Българин – в. Теке баир, включително и от юг: с. Надеждин – с. Доситиево, изключено и с. Набожно, включително, със задача да отхвърли противника в североизточна посока, обхващайки го от юг. За начало на преминаване на реката е определен 3 ч. на 31 май 1942 г. В ляво от полка ще действа 2-ра пехотна дивизия, а в дясно – 23-ти пехотен Шипченски полк, който има за задача да настъпи с главни усилия по посока на с. Йерусалимово – с.

475 П л а н за произвеждане полковото двустранно бойно упражнение с преминаване и отбрана на река в района на гр. Харманли. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

Черепово и да осигурява дивизията от юг.[476]

В служебния архив на генерал-майор Грозданов се съхранява интересен документ, разработен от неизвестен офицер от нашата армия с чин подполковник, използван от полковник Грозданов през периода 1940 – 1942 г., т.е. когато изпълнява длъжността командир на 3-ти пехотен Бдински и 12-ти пехотен Балкански полк. Документът е озаглавен „Дейност на командира на полка във време на война по запазване бойната сила на полка". Според автора на това своеобразно указание за сполучливо изпълнение на командната дейност на полковите командири, един от решителните фактори за запазване бойната сила на частта и изтръгване на победата над врага е безспорно командирът. Най-трудната и сложна задача за всеки командир е управлението на войските във време на боя, когато в безкрайната променливост на бойната обстановка, всеки трябва да бъде духовно подготвен да действа във всички случаи съобразно обстановката. Ключовият момент настъпва, когато частта навлезе във фазата на боя на първите оръдейни гърмежи, предупреждаващи за предстоящия сблъсък, защото тогава състоянието на духа в личния състав се изразява само с едно мъртво мълчание. Точно в това време, камондирът трябва да окаже своето ценно въздействие върху душите на подчинените си и да води по-нататък частта си умело, за постигане на крайния успех.

За да се изпълни това, съвременния командир трябва да притежава редица качества. Разсъдливост и предвидливост, характер и воля, готовност да поема отговорност, чувство на дълг и интелектуална дисциплина. Командирът трябва да притежава чувство за тактическите възможности на своите поделения и да умее да преценява правилно моралното и материално състояние на последните. Той трябва да разбира добре своята работа; да познава съвременната техника – свойствата и качествата на всяко оръжие и да съчетава усилията им. Командирът трябва да познава подчинените си и да може да преценява – кого трябва да въздържа, кого да въодушевлява, на кой каква задача може да възложи, кой трябва да бъде контролиран, кой се нуждае от подробни и кой от по-общи указания и т.н. Той трябва да бъде строг, но не за поддържане на механична дисциплина, а да обича подчинените си и да дава личен пример. Да има бащински обноски, поведение и съвети към войниците; спокоен, благ, справедлив и винаги отзивчив към всички трудности в службата на подчинените; да не бъде надменен, горд и сприхав в обноски, изказ и поведение; да бъде прям, сърдечен и искрен към подчинените, без да използва престижа и почитта, която му се дължи по силата на неговото положение и длъжност. Командирът винаги и навсякъде трябва да показва на дело, а не на думи своята готовност за саможертва в името на общите идеали и Върховния вожд. Той е длъжен да мисли постоянно, обмисляйки и преценявайки всеки факт и признак, за да си вади навреме заключения и да не бъде изненадан. Командирът трябва да проявява твърда и непоколебима воля, но не груба, своеволна, угнетяваща, изхождаща от кораво сърце, а воля на здравия разум, за добруване на всички. Накратко, командирът трябва да стои близко до сърцата на подчинените, а същевременно и да бъде недосегаем, поради превъзхождащото си положение като началник. Командири-водачи с такъв набор от качества във време на война са способни да творят победи и да печелят блага за Родината. Това изисква от всеки от тях: самонаблюдение, самокритичност, разумно, дълбоко и лично вътрешно превъзпитание. Командирът трябва да притежава чувство

476 Т а к т и ч е с к о задание за двустранно полково бойно упражнение с преминаване на река на 30 – 31 май 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

за мярка и за възможното и невъзможното, защото да се заповяда е лесно, но умението да се заповядва винаги само това, което е изпълнимо, е истински трудно. Той трябва да има твърд характер и настойчивост, да изисква изпълнението на заповяданото, въпреки всички трудности, след като по неговата разумна преценка е възможно. Командирът трябва да притежава знания, решителност, човеколюбие и строгост, чувство на мярка и твърдост, за да може винаги и при най-трудните моменти да търси решението само в себе си и да вярва в това решение, за да може да го довежда до сполучлив край. Сборът от посочените качества, заедно с храбростта и хладнокръвието, подкрепят духа на подчинените в опасните моменти на боя и ги правят безкрайно предани и готови към пълно самопожертване – залог за победата.

По-нататък, автора на документа развива идеите си за дейността на командира на пехотния полк във време на война, по запазване бойната сила на полка. Поради нейното разнообразие, сложност и трудност тя се подразделя на няколко фази. През периода на мобилизацията, командира на полка е длъжен да упражнява непрекъснат контрол относно действията на разните комисии по приемане хората, добитъка, превозните средства, като изисква под заплаха от съдебна отговорност – попълването, освобождаването, разпределението и назначаването на различните длъжности в полка да се извършва в дух на пълна справедливост, защото в противен случай, още тогава могат да се създадат условия за разколебаване морала на полка и снижаване на боеспособността му.

През време на походите и почивките, командирската дейност трябва да се изразява в следното: 1) добра подготовка и организация на похода. Поддържане на весел дух и бодрост, за да се отвлече вниманието на войниците от мисълта за трудностите на похода; 2) указване на неизбежните трудности и лишения, за да свикнат войниците с мисълта за тях; 3) да не отнема никога почивката на войниците, за да им се държат беседи, поучения и т.н.; 4) през периоди на дълги почивки, понякога с дни и месеци, войниците да не се оставят в бездействие, а да се устройват забави, състезания, игри, четива и т.н., за да не униват войниците и да не изпадат в носталтия по Родината и близките; 5) да използва почивките за подтягане оръжието, облеклото, хигиената на личния състав; 6) да провежда занятия, необходими за втягане на хората; обучението и нравственото възпитание, като се цели чрез хармонична работа върху душата, ума и тялото на войника, да се създаде от него една съвършена волева личност с висок нравствен дух; 7) да се запознават войниците с хода на военните действия и особено с нанесените победи над противника и предстоящата задача на полка; 8) да се опровергават най-енергично или разумно разясняват и омаловажават пакостните слухове и неблагоприятните известия от тила, защото при тежки обстоятелства и в неудобни моменти само твърдо проявената воля, енергична заповед и личния пример могат да внесат желаната яснота в погледа и равновесието на хората.

Изключително важна е дейността на командира на полка. Той трябва да заповядва енергично, решително и разумно. Всяко мрачно настроение и всяко колебание върху целесъобразността и полезността на започващото действие, отслабва порива на войниците. Командирът е длъжен да сгрее духа и желанието за борба у своите подчинени, чрез пламенни думи, за да оживи пълната им вяра в командира. Той трябва да внуши на подчинените убеждението, че спасението на Отечеството зависи от способността на всички мъжествено да понасят страданието и опасностите на боя, както и от храбростта и упоритостта при преследване задачите на боя. Чрез спокойната си разпоредителност и личен пример

командира трябва да създаде в полка убеждение, че непременно ще завърши с успех започнатото действие. Той трябва да обясни добре бойната задача и надлежно да осведоми подчинените си върху възможните случайности, за да ги направи по-малко чувствителни към изненадите на бойното поле. Командирът е длъжен да снабди поделенията с всичко необходимо за боя, като предвиди всичко и вземе предварителни мерки за осигуряване и предпазване от излишни жертви.

Разбира се, автора на документа категорично изтъква решаващото значение на дейността на командира на полка прзе време на самия бой. Той трябва правилно и сръчно да води действията на полка си; да е готов за самопожертвование, за да даде последен тласък на борбата, или, за да предотврати едно нещастие с полка; да показва личен пример на хладнокръвие (спокойна и разсъдлива храброст); да организира своята свръзка и да поддържа тази с подчинените си по начин, че последните и техните части постоянно да чувстват неговото влияние и твърдостта на духа му. Командирът е длъжен да не излага без необходимост живота на своите подчинени, като създаде убеждението, че никога не ще поиска от тях безполезно пожертване, и тогава той може да бъде сигурен, че подчинените му ще го последват навсякъде. За поддържане реда и дисциплината, той не само има право, но е длъжен да употреби с твърдост крайни средства, без да държи сметка, че може сам да загине. Една от основните длъжности на командира в боя е да следи за точното изпълнение на заповедите. Той трябва да постави задачите и определи средства на подчинените, като им предостави напълно начина на изпълнението. Командирът не трябва никога да забравя, че бездействието в боя е най-тежко престъпление. Той е длъжен да възлага задачи на подчинените си според способностите, разпределяйки равномерно трудностите и отговорностите. Положителните прояви да се поощряват чрез награди и похвали, а отрицателните – да се отстраняват своевременно. Командирът е длъжен да не внушава презрение на подчинените си към силите на противника, а да изтъква превъзходството на нашите морални, умствени и материални сили. Той трябва да не допуска своеволно прекъсване на боя и оттегляне на поделенията му и да следи никой да не напуска своята част в боя, под какъвто и да било предлог, без заповед. Командирът е длъжен да полага грижи за ранените, за евакуацията им и за даването на помощ. Много важно е той да взема мерки срещу разпространението на неверни слухове и всякакви действия и движения, които могат да всеят паника и разстройство, както и да предотвратява ограбването на ранените и убитите.

В боя от начало до край бойците са в непрекъснато възбуждение, което ту се усилва, ту отслабва, а понякога стига най-високи предели. Във време на опасност погледа на подчинените инстинктивно е насочен към командира, защото от него те ще черпят вяра и кураж. Подчинените не се страхуват щом видят между себе си командира. Началник, който достойно заеме мястото си в боя е ценен и войниците безусловно му се подчиняват. Дейността на командира на полка след боя също е важна. На първо място, той трябва да обсяни сторените грешки и причинените жертви от това. Да ободри хората и да убеди живите, че жертвите не са отишли напразно. Командирът трябва да повдигне борческата гордост на своите подчинени и чрез подходящи думи, лично казани или обявени в заповед, да се разведрят душите им. Той е длъжен да поздрави храбреците, без да унижава останалите, като посочи заслугите на отличилите се. Командирът е длъжен да се погрижи за ранените и убитите, както и за попълване на загубите. Той трябва да създаде възможности за почивка и да вземе мерки за втягане на хората. В заключение, автора подчертава, че „с цялата

си дейност във време на война, командира на полка, трябва да се стреми да бъде душата, стълбът в борбата, водачът и обаянието на бойците, под знака, командата и примера на когото подчинените трябва да се въодушевляват от жаждата за победа и да бъдат подтиквани да вървят напред, готови да умрат за доброто на Цар и Родина".[477]

От началото на юни 1942 г. полковник Грозданов поема функциите на заместник-началник на 8-а пехотна Тунджанска дивизионна област с щаб в Стара Загора. Обаче, той получава Царската заповед за новото си назначение по-рано. Затова още на 24 май 1942 г. със Заповед по 12-ти пехотен Балкански полк, издадена в гр. Харманли, полковник Грозданов съобщава на подчинените си, че е назначен на друга длъжност. Той благодари сърдечно на всички за истинската им войнишка служба през цялото време, когато е бил командир на „славния балкански полк". Полковник Грозданов пише: „Смело мога да заявя, че и при най-трудните условия... вие всеотдайно и с пълно себеотрицание носихте и изпълнявахте върховния си дълг към нашата Родина". Той пожелава на Балканци: „Нека високия боен дух, съзнателната и здрава дисциплина, другарската сплотеност между всички ви да разцъфтят още повече, да красят името на полка и неговите чада и да бъдат истински залог за най-успешната дейност в мирни дни и в дни на геройска борба на полето на честта". Полковник Грозданов призовава личния състав на полка: „Продължавайте да бъдете все така възторжени бойци с пламенен дух и пълна вяра в светлото бъдеще на България и в непобедимостта на храбрата ни войска и особено на победеносната ни пехота". Като свой завет към полка, полковник Грозданов оставя думите, които още в първия ден, когато приема полка, казва пред него и които военнослужещиге винаги прилагат на дело: „Преданост, вяра и сплотеност към командирите; любов и пълни грижи към подчинените".[478]

В писмените си показания пред следствието на „Народния съд" през декември 1944 г. генерал-майор Грозданов посочва, че като заместник-началник на 8-а дивизионна област през 1942 г. се е занимавал изключително с мобилизационното дело на дивизията.[479] Обаче, от 1 до 3 август 1942 г. полковник Грозданов взема участие в двустранното дивизионно бойно упражнение между 8-а пехотна Тунджанска и 10-та пехотна Родопска дивизия. То се извършва под ръководството на командващия Прикриващия фронт генерал-лейтенант Иван Марков, който разработва плана за упражнението и е двустранен дивизионен посредник. Полковник Грозданов е назначен за едностранен дивизионен посредник при 10-та пехотна Родопска дивизия. Целите на упражнението са: 1) подготовка командването на пехотната дивизия и тези на нейните поделения в правилно съгласуване действията на родовете войски и съвременните оръжия; 2) прилагане на новостите по воденето на отбранителния и нападателния бой в рамките на пехотната дивизия; 3) уеднаквяване знанията и усъвършенстване уменията в съгласуване действията между земните и въздушните войски в рамките на пехотната дивизия; 4) упражняване командирите и началниците на службите в изпълнение на снабдителните задачи в рамките на пехотната дивизия. Упражнението се провежда в района: с.с. Черна могила – Лозен – Сива река – Мезек – Ново село (изключено) – Любимец – Бисер. Районът на съсредоточение на „синята" страна (30-та пехотна

477 Д е й н о с т на командира на полка във време на война по запазване бойната сила на полка. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

478 З а п о в е д по 12-ти пехотен Балкански полк от 24 май 1942 г. на полковник Грозданов. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

479 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706., л. 59.

дивизия) – всъщност 10-та Родопска дивизия, усилена с едно 105 мм гаубично артилерийско отделение от 2-ри армейски артилерийски полк да 31 юли 1942 г. вечерта трябва да се съсредоточи в района с. с. Лозен – Любимец – Белица. „Червената" страна (28-а пехотна дивизия) – всъщност 8-а пехотна Тунджанска дивизия, усилена с едно 105 мм гаубично артилерийско отделение и едно 15 мм гаубично армейско артилерийско отделение от 2-ри армейски артилерийски полк до вечерта на 31 юли 1942 г. се съсредоточава в района с. с. Сива река – Мезек – Ново село (изключено). Съставът на частите на 10-та пехотна Родопска дивизия, при която е назначен за едностранен посредник полковник Грозданов включва: щаб, свързочна дружина без свързочните възли на Прикриващия фронт, 10-ти и 44-ти пехотни полкове, всеки с щабна рота, две пехотни дружини с по 3 пехотни и една тежкокартечна рота, минохвургачна, противобронева и домакинска рота. Освен това в „синята" страна влиза дивизионния артилерийски полк с щаб на полка, един групов щаб и три артилерийски отделения. Съгласно разпределението на времето за упражнението на 31 юли срещу 1 август „синята" страна трябва да заеме позиция за отбрана. На 1 август и през нощта срещу 2 август се организира за отбрана. На 2 август отработва техниката на отбраната и контраатаките за задържане на позицията в района Лозен – Любимец – Белица, изпробва се употребата на дивизионния резерв за задържане на позицията. През нощта на 2 срещу 3 август извършва нощно оттегляне на втората армейска отбранителна позиция на линията Черна могила – Бисер, която поради големите площи със зърнени култури в района Белица – Бисер – Черна могила трябва да се извърши изключително по съществуващите пътища, а това налага да се разузнаят предварително. На 3 август се отбранява на втората армейска позиция на лиинята Черна могила – Бисер, където успява да спре настъплението на противника, а следобяд частите се насочват за нощуване в района Белица – Любимец – Лозен, с готовност за прехвърляне на 4 август на северния бряг на р. Марица за второ дивизионно учение. Съгласно плана за упражнението всички посредници, между които и полковник Грозданов трябва да се снабдят с „Упътване за уредба и ръководене на двустранни бойни упражнения". След като частите заемат изходната линия за атака или позицията си за отбрана всеки командир и посредниците при него трябва да обиколят частите си, да проверят разположението им и да направят съответните поправки в положението. В хода на упражнението да се следи за бойната обстановка и главно за огъня на врага. Посредниците да подтикват частите, като задават положения съгласно идеята на ръководителя. Те трябва да наблюдават действията на поделенията и да се намесват за отстраняване на грешните ходове. Посредниците трябва да настояват разузнавателните органи да донасят, за да бъде командването ориентирано. Всички посредници трябва да се снабдят от частите си с карти 1:50 000 листове Харманли и Свиленград. През периода на упражнението едностранните посредници трябва да бъдат неотлъчно при съответните командири. Свързочната мрежа на посредниците ще се устрои от армейската свързочна дружина, усилена с част от 3-та дивизионна свързочна дружина.

При извършване на упражнението трябва да се имат предвид следните общи указания: Във фазата на атаката да се избягват последователните линии; да има стремеж към изпреварване и дълбоко проникване към зададения обект, чрез съответна организация на бойния ред; да се върви напред – стремително, безспирно с огън, бомби и нож. Огънят да се поддържа до последния момент, като се съчетава с движението. Да се прекрати практиката за действие срещу обекти на местността – височини, гори, дървета и т.н., а да се

търсят и унищожават противниковите съпротивителни гнезда и живата му сила. Тежестта на главните усилия при настъплението трябва да бъде насочена към най-удобния подстъп и на най-чувствителното място. Забележи ли се пукнатина в противниковия фронт, всичко да се насочва там, за да се разшири успеха на всяка цена. Там трябва да се насочват усилията на огъня, живата сила, пионерно-разузнавателните поделения и всички средства. Желанието и волята да се насочат именно към тази главна цел – да се пробие на всяка цена противниковия фронт, като се избягват шаблоните за сметка на твърдите и светкавични действия на спортни начала. Във фазата на отбраната по фронта да се разполагат малки части, а в дълбочина – по-големи резерви, за да може отбраняващия да се противопостави ефикасно на удара. Всяко гнездо и опорно място, да се отбранява докрай, като се знае, че помощ ще дойде отзад, а тя трябва да се прояви в бързи и светкавични контраатаки – с огън и движение. Да не се забравя, че отбраната е активен начин на действие, който започва от момента на стъпване на противника в предната част на съпротивителната позиция. Разборът на упражнението ще се извърши от командващия Прикриващия фронт, като на него трябва да присъстват всички посредници и командири от дружина нагоре.[480]

Съгласно общото положение за „синята" страна на полковник Грозданов, Б „синя" армия заема укрепената зона на югоизточната граница със задачи: да прикрива българо-турската граница в участъка от Дедеагач до Черно море; да отбранява същата, като обърне особено внимание на долината на р. Марица. „Червените" противникови войски, подкрепени от превъзхождащи въздушни сили на 29 юли 1942 г. са нападнали изненадващо „сините" и на 31 юли вечерта са успели да овладеят укрепената им позиция от двете страни на р. Марица, в участъка в. Алтън тепе, в. Тас тепе (к. 614), с. Сива река, с. Пъстрогор, в който действат около 4-5 пехотни и 1 конна дивизия. „Сините" войски задържат I-вата укрепена позиция в югоизточната си граница, по целия й фронт, но в участъка на в. Кара тепе (к. 669), гребена Харамиите, Чабуклийската река, Лозенската река, с. Момково, включително, в. Ибряма (к. 236), те са се огънали и на 31 юли вечерта са се задържали на горепосочената линия. В участъка: с. Лозен, включително - в. Градище (387,8), включително, с. Лешниково включително и р. Марица действа 30-та пехотна дивизия (при която е едностранен посредник полковник Грозданов), южно от нея – 31-ва пехотна дивизия, с щаб в с. Орешец; северно от нея – 32-ра пехотна дивизия, с щаб в с. Йерусалимово. Съставът на 30-та пехотна дивизия е 10-ти пехотен Родопски, 44-ти пехотен полк и 10-ти дивизионен артилерийски полк.[481]

В 7 ч. на 31 юли 1942 г. командирът на 30-та пехотна дивизия получава извадки от оперативна заповед по „синята" армия, които съдържат сведения за частното положение. Армията трябва да продължи отбраната на I-та армейска съпротивителна позиция по целия фронт, като спре настъплението на противника по долината на р. Марица и до 3 август не му позволи да овладее II-та армейска съпротивителна позиция на линията Черна могила – Бисер – Коларово село. Предната линия на главната съпротива е: в. Кара тепе (к. 669) – гребена Харамиите – к. 489 – к. 205 (1 км североизточно от с. Малко Градище) – Новия

480 П л а н за произвеждане на двустрано дивизионно бойно упражнение между 8-а и 10-та пехотни дивизии, което ще се произведе от 1 – 3 август 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

481 О б щ о положение за „синята" страна към 30 юли 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

Будак – Тузлата – прелеза на железопътната линия 1 км южно от с. Любимец – южната окрайнина на с. Момково. 30-та пехотна дивизия, усилена с едно 10,5 см артилерийско отделение има за задача да отбранява участък със северна граница р. Марица и южна: с. Лешниково включително – в. Градище, включително – Мальова могила, включително – с. Мезек, включително с цел да не позволи проникването на противника западно от линията Черна могила – Бисер. Дивизията трябва да съдейства с едно артилерийско отделение на 31-ва пехотна дивизия в посока на Новия Будак.[482]

Решението на заданието на 30-та пехотна дивизия е издадено от командващия дивизията с Оперативна заповед № 1/4/31 юли 1942 г. по 30-та пехотна дивизия. Противникът в състав около 4-5 пехотни и 1 конна дивиизии, подкрепени от превъзхождащи въздушни сили на 29 юли сутринта изненадващо напада укрепената позиция от двете страни на р. Марица и до 31 юли вечерта достига линията в. Алтън тепе – в. Тас тепе (к. 614) – с. Сива река – с. Пъстрогор. Нашите войски са успели задържат укрепената зона по целия фронт, като само в участъка Тас тепе – с. Малко Градище – с. Момково – в. Ибряма са се оттеглили. Армията има за задача да прикрива и отбранява югоизточната ни граница, като обърне особено внимание на долината на р. Марица. С оглед изпълняване на задачата на дивизията, формулирана в частното положение, командирът решава да продължи упорито отбраната в заповядания участък, с цел да не допусне до 3 август противника да проникне северно от линията Черна могила – Бисер. Предната линия на главната съпротива преминава по: Тузлата – Гогова могила (к. 112,4) – хребета северно от Лозенска река – прелеза 1 км южно от с. Любимец. Резервната част на позицията: к. 265 – с. Белица – Чалъка – Чатма дере – хребета южно от Бисерска река. Главната тежест на усилията се определя на десния участък на дивизията. В Оперативната заповед се отделя голямо внимание на осигуряването на действията на дивизията. Командирите на дивизионните участъци трябва да организират непрекъснато разузнаване пред фронта си, за да установят противниковите поделения срещу тях. Охраната, свръзките, снабдяването и дивизионното превързочно място да се устроят съгласно правилниците.[483]

След завършване на упражнението на 3 август 1942 г., полковник Грозданов обобщава писмено резултатите от наблюдението си в „Бележки на едностранният посредник при 10-та пехотна дивизия за действията на 2 срещу 3 август 1942 г.“ Първият раздел е по оттеглянето към линията в. Градище – с. Бисер. Решението и плана на командира на дивизията са правилни. Предвидените групировки, частни задачи и осигурителни мерки са много добри. Командирът на дивизията взема навреме необходимите мерки за редовно и точно изпълнение на плана за оттеглянето, което го прави успешно. Според полковник Грозданов би било добре началник-щаба или някой друг подходящ офицер от щаба на дивизията да разузнае новата позиция още на 2 август привечер, за да може на другата сутрин по-бързо и лесно да установи всичко на местността. В противен случай се рискува да се закъснее, особено като се имат предвид трудностите за наблюдение (избиране на своевременно подходящо наблюдателно място в гориста местност и устройване на свръзка до него).

Относно разпорежданията на командващия дивизията полковник Грозданов прави

482 Ч а с т н о положение за „синята” страна към 31 юли 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

483 О п е р а т и в н а заповед № 1/4/31 юли 1942 г. по 30-та пехотна дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

следните забележки: 1) веднага след вземане решението командирът на дивизията по отделно предава устно на командирите на полковете решението си и задачите им, които след това се оформят в писмена заповед; 2) като цяло, заповедта е написана много добре, но има следните пропуски: в решението може да се укаже и участъка за оттегляне или поне да се посочи, че той е досегашния; по-правилно е да се даде най-напред задачата на артилерията, като и на нея е от полза да се укажат пътищата за оттегляне, за да не стане объркване; 3) заповедта е писана през нощта, но така е най-често на война и трябва да се вземат мерки за по-силно и сигурно светещи фенери, за да се избегнат възможни и с лоши последствия грешки при даване задачите на бойните части, особено при оттегляне и то нощем.

Относно устройване и водене на отбраната на 3 август 1942 г. полковник Грозданов посочва, че решението на командира на дивизията за отбраната е правилно, както и другите решения на дадените му допълнителни ходове през време на действията. Според полковник Грозданов разпорежданеията на командващия дивизията са точни. Повече пропуски е констатирал при изпълнението им от страна на частите: 1) преди да заемат сутринта на 3 август позициите си, войските остават известно време на местата, на които са достигнали през нощта, които в строево отношение са неподходящи с оглед едно въздушно и земно противниково наблюдение. Частите би трябвало да застанат на закрито зад гребените и да чакат там след окончателното определяне на позициите, и да отидат да ги заемат скрито; 2) разузнаването за противника се извършва по-активно и се правят редовни донесения; 3) общо взето, действията се развиват добре, включително и контраатаката на полковия резерв на 44-ти пехотен полк; 4) контраатаката на дивизионния резерв, обаче, закъснява, тъй като връзките не работят добре – прекъснати са и командирът на дивизията не е имал възможност да провери готовността на резерва и за разположението му към момента; 5) желателно е командирите да нареждат мястото, където ще се постави телефона им на наблюдателния пункт да бъда такова, че да може командира всеки момент да гледа и по картата и по местността, и да говори по телефона, а не да се изправя, за да вижда по-добре и да се мести или изобщо да се раздвижва често в наблюдателния пункт или около него, което е невъзможно по време на бой.[484]

През периода 12 – 14 август 1942 г. полковник Грозданов взема участие в двустранно дивизионно бойно упражнение между 3-та пехотна Балканска и 8-а пехотна Тунджанска дивизии. Планът за неговото провеждане е разработен от командващия Прикриващия фронт генерал-лейтенант Иван Марков. Основните цели са: 1) подготвяне командирите и щабовете на пехотни дивизии в правилно съгласуване действията на земните родове войски; 2) упражняване употребата на дивизионния резерв, със стремеж за точно определяне момента на неговото вкарване в действие, без да се избързва и без да се закъснява много; 3) упражняване командирите на войсковите части и техните поделения в правилната и съгласувана употреба на новите оръжия: бронеизтребителни, противовъздушни, минохвърлачни и бойни коли; 4) да се упражни взаимодействието между въздушните сили – бомбардировачи (леки и тежки), изтребители и разузнавачи и земните войски, в работата на щабовете и при действията на войските; 5) да се приложат и проверят новостите по воденето на нападателния и отбранителния боеве в рамките на пехотна дивизия; 6) да се упражнят командирите и щабовете на пехотните дивизии в устройване тила и снабдява-

484 Б е л е ж к и на едностранния посредник при 10-та пехотна дивизия за действията на 2 срещу 3 август 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

нето, а също и изпълнението на последното в рамките на пехотната дивизия. Районът, в който се провежда упражнението за земните войски е ограничен, както следва: с. Хлябово включително, с. Орешник включително, с. Дуганово включително, с. Срем изключено, р. Тунджа, к. Княжево включително, с. Синапово изключено, с. Додьова чешма включително, Слънчев извор включително, Бялата чешма включително, Смесената река включително. Тъй като полковник Грозданов изпълнява задълженията на едностранен дивизионен посредник при 8-а пехотна Тунджанска дивизия, за целта на нашето изследване е необходимо да се анализират нейните действия. В упражнението тя се обозначава като 28-а пехотна дивизия, влиза в състава на „синята" страна и след нощни походни движения на 11 август вечерта трябва да се изнесе и съсредоточи в района Кардаш чешма (2 км южно от Тополовград) – в. Плочест (к. 346) – Света Петка (к. 314) – Слънчев извор – в. Кери Мар (к. 305,4), 3,5 км северозападно от Тополовград – с. Хлябово с готовност до разсъмване на 12 август да заеме за отбрана дадения й район. Най-късно до 9 август вечерта щаба на дивизията ще бъде при манастира „Св. Св. Кирил и Методий" (южно от Тополовград). 8-а пехотна Тунджанска дивизия е в състав: щаб, свързочна дружина (без свързочните възли и линии, разставени в участъка на дивизията от Прикриващия фронт), 12-ти, 23-ти и 30-ти пехотни полкове, всеки с щабна рота, две пехотни дружини с по 2 пехотни и 1 тежкокартечна рота, минохвърлачна, бронеизтребителна и домакинска рота. Бойните и домакински обози трябва да бъдат в състав, позволяващ задоволяване нуждите на войсковите части и техните поделения. В състава на дивизията се числи и 8-и дивизионен артилерийски полк – с щаб на полка, щаб на артилерийската група и 4 артилерийски отделения, от които трите с щаб на артилерийско отделение и две двуоръдейни батареи, а четвъртото артилерийско отделение – с щаб и една двуоръдейна батарея, три противовъздушни взводове, два 37 мм бронеизтребителни взводове. Към „синята" страна се включват и въздушни войски в състав: щаб на едно дивизионно въздушно командване; въздушна ескадра – щаб, 2-ри линеен полк, 5-ти бомбардировъчен полк, 6-ти изтребителен полк и летища.

Планът на генерал-лейтенант Марков съдържа много подробни указания за задачите и дейността на посреднااческия апарат, към който е причислен и полковник Грозданов. Посредниците са определени като органи на ръководството, поради което след като частите заемат изходната линия за атака или позиция за отбрана, всеки командир от този на дивизията до дружинните и посредниците при тях трябва да обходи частите си, да провери как са разположени и да извърши съответните промени. Всеки ден от периода на упражнението в 7 и 19 ч. трябва да се представя в Щаба на ръководството схема, която да се налага на карта 1:50 000 за разположението на войсковите части от дивизията до дружина и артилерийско отделение включително. Всеки ден в 13 и 20 ч. едностранните дивизионни посредници като полковник Грозданов трябва да представят на ръководството обобщени бележки (свои и на едностранните полкови, дружинни и артилерийски групи) за действията през изминалия ден. Те да са придружени със схема за положението на дивизията, и в тях да се засяга дейността на разузнавателните органи, правдивостта на събраните от тях сведения и доколко са улеснили командването. В хода на упражнението трябва да се държи сметка за бойната обстановка и главно за огъня на противника. Посредниците трябва да подтикват частите като задават положения съгласно идеята на ръководството. Те са длъжни да следят най-внимателно действията на поделенията и на време да се намесват за отстраняване на грешните ходове. Посредниците трябва да изискват от разузнаванелните органи да

донасят постоянно, за да бъде по-добре ориентирано командването. На 12 август по обяд всички посредници трябва да бъдат в Тополовград за указания и получаване на опознавателни ленти. През периода на упражнението едностранните посредници трябва да бъдат постоянно при съответните командири. Свързочната мрежа на посредниците трябва да се устрои от армейската свързочна дружина, усилена с части от 10-та дивизионна свързочна дружина. При действията в хода на предстоящото упражнение трябва да се имат следните „поуки" от Втората световна война: 1) при атаката да се избягват последователни линии, за да има стремеж към изпреварване и дълбоко проникване към дадения обект; да се върви напред – стремително, безспирно с огън, бомби и нож, като не се забравя използването на бомбите; 2) огънят да се поддържа до последния момент, като се съчетава с движението; 3) главните усилия да се насочат към най-добрия подстъп и на най-чувствителното място, като всяко поделение се стреми колкото се може по-бързо да достигне зададения му обект, оставяйки фланговете на по-горното командване; 4) при наличието на пукнатина в противниковия фронт, всичко да се насочва натам, за да се разшири успеха на всяка цена. При отбраната да се спазват следните правила: разполагане на малки части по фронта и по-големи резерви в дълбочина, за да може отбраняващия да се противопостави успешно на удара. Всяко гнездо и опорно място да се държи до край, като се знае, че помощ ще дойде отзад, а тя трябва да се прояви в бързи и светкавични контраатаки – с огън, движение, бомби и нож. Командващият Прикриващия фронт подчертава, че писмени заповеди не бива да се отдават от полк надолу. Всеки командир от полк надолу да върви напред и да дава лично своите устни разпореждания. На разбора на упражнението трябва да присъстват всички посредници и командири от дружина нагоре.[485]

За да се опита да ускори темповете на строеж на строителството на почивен дом на Старозагорските минерални бани за ветераните от Сръбко-българската война на 29 август 1942 г., председателя на Старозагорското доброволческо дружество „Сливница" д-р Христо Спасов, се среща с началника на 8-а дивизионна област полковник Никола Грозданов. Д-р Спасов отправя молба за ходатайство пред управата на благотворителния фонд към Министерството на войната за отпускане на помощ от 500 000 лв. за строежа на почивния дом. Полковник Грозданов, одобрява по принцип идеята, но заявява, че решението за финансиране принадлежи единствено на военното министерство.[486]

През зимата на 1942 – 1943 г. частите на Старозагорския гарнизон, обединени в състава на 8-а пехотна Тунджанска дивизия с командир полковник Асен Сираков, осъществяват няколко зимни упражнения, които повишават боеспособността на дивизионните формирования. Управлението на 8-а Тунджанска дивизионна област, ръководено от полковник Грозданов оказва активно съдействие на подготовката и организирането на занятията, поради което ще се спрем по-задълбочено на тях. Полковник Сираков поставя на полковник Грозданов задача да изготви заповед по частите от 8-а Тунджанска дивизионна област относно подготовката на войските. Тя е издадена от началника на дивизионната област на 2 декември 1942 г. под № 115. Най-голямо внимание се отделя на проблема за моралната подготовка на личния състав. Обща цел в това отношение е повишаване борческия дух във

485 П л а н за двустранното дивизионно бойно упражнение между 3-та пехотна Балканска и 8-а пехотна Тунджанска дивизии, което ще се произведе от 12 до 14 август 1942 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

486 П а к т а м., л. 22.

войската, с цел всеки боец фанатично да вярва в крайната победа, в справедливостта на нашата кауза и да бъде готов за всеки момент в интересите на нашата Родина да даде живота си. Това може да се изпълни при следните условия: 1) пълноценно използване всички успехи на нашите съюзници за разясняване събитията на нашите бойци и вдъхване на вяра в крайния успех; 2) всички бойци да привикнат с мисълта, че и нашата войска ще вземе участие във войната. Това е главното предназначение на армията, а колкото тя е подготвена по-добре – толкова нашите противници няма да смеят да ни нападнат и толкова по-добре българската войска ще изпълни задачата си по защита на родната земя и Отечеството; 3) да се втълпи на личния състав, че само готовия за борба народ може да изгради добро бъдеще. Военното време винаги носи лишения, страдания и изисква жертви. За това е нужно търпение, издръжливост и готовност за жертви. Само във войната, която е върховно изпитание за всеки народ, може да се покаже доколко една нация има право да съществува. Затова всеки офицер, подофицер и войник – действащ или запасен съзнателно да работи, да се готви и усъвършенства за върховното изпитание – войната; 4) Сега, когато почти е постигнато освобождението на нашите земи и българите са обединени, на нашата армия предстои задачата да ги съхраним от чужди посегателства и да осигурим бъдещето на народа си; 5) нашата войска е снабдена с всичко необходимо за борба, а българския войник е познат със своята храброст на целия свят. В този момент, българската държава е много по-силна и числеността на народа ни е удвоена; 6) Всеки войник трябва да има доверие в командването и в мъдростта, предвидливостта и дарованията на Върховния вожд - Негово Величество Царя. Всеки боец трябва да мисли за войната и да се готви и работи, за да се формира като отличен бранник на своята земя и своите близки. Всички военнослужещи следва да бъдат уверени в справедливостта на нашата борба и в крайната победа, заедно с нашите съюзници; 7) командирите – офицери и подофицери трябва да задълбочат бащинските си грижи и обноски към своите подчинени и спечелят сърцата им. Между всеки началник и подчинен да се засили доверието и привързаността. Дисциплината и послушанието да се повишат. Само при една здрава дисциплина и при истински сърдечни връзки между командири и бойци, Българската армия ще бъде здрава и годна за победи; 8) Необходимо е да се задълбочи военното другарство между всички чинове в частите. Войниците трябва взаимно да се обикнат и да бъдат готови да се жертват за другарите си. Да се изкоренят кражбите и злоупотребите, защото по този начин ще се издигне морала във войските.

По-нататък, Заповед № 115 съдържа указания по бойната подготовка, които акцентират върху факта, че частите трябва да заучават това, което е необходимо за война. Нищо излишно не трябва да се предвижда. Да не се губи нито една минута за безсмислена работа, а цялото време да се използва за подготовката ни за война. Особено внимание се обръща и на стрелковата подготовка, като всеки военнослужещ следва да бъде отличен стрелец. Да се усвои правилото, че войника се движи напред, за да заеме по-изгодна позиция за стрелба. Дисциплината при огъня трябва да бъде образцова, а стрелбата на месо. Указанията относно тактическата подготовка засягат въпросите за: 1) самоокопаването – до него се прибягва, както при отбрана, така и при нападение и е задължително за всички военнослужещи; 2) нападението – движението винаги да се подкрепя с огъня на собствените оръжия и артилерията, като се поддържа и търси връзка с последната. Настъплението изисква спазване на установения боен ред. Ударът да се произвежда не масово, а разпръснато, като се групират само ударните отделения. Проникването да се извършва смело и бързо, без

оглеждане встрани. Всеки командир има свещен дълг да подкрепи и осигури проникващите части. Нападението трябва да се води с изкуство и обмислено, за да се постигнат големи и бързи успехи – с най-малко жертви.; 3) отбраната – нейната главна сила е огъня, което означава всички усилия да се насочат към умело и пълноценно използване мощта на всички оръжия. Отбранителните позиции трябва да са умело прикрити. Огънят по предпозиционното пространство трябва да бъде непреодолим. Най-страшни за противника са тежките картечници, стрелящи флангово, затова трябва да се стремим към флангови тежкокартечен огън, който се открива само в последния момент (на най-близки разстояния) и с това се търси изненада за противника. Разполагането на частите за отбрана да става умело и приспособено към местността. Главната цел при отбраната е да запазим позицията си. Затова предните опорни места трябва да се засилват с огън и да заемат здраво и добре организирано – за кръгова отбрана; 4) по борбата с бойните коли – за успех при нея трябва да се спазват следните указания: борбата с бойните коли да се води от пехотата със спокойствие, като се използват всички разполагаеми оръжия и начини за борба. Главна задача на дивизионната артилерия е да води борбата с бойните коли, като всички батареи без заповед трябва да се нахвърлят върху откритите бойни коли, за да ги разстроят и унищожат. Подготовката на пехотата и артилерията да се води с оглед повишаване самочувствието на бойците и вярата им, че могат да се справят с бойните коли. За тази цел да се предвидят специални занятия с бойни коли.

Заповед № 115 изисква взаимодействието в пехотните поделения и между пехотата и артилерията да се доведе до съвършенство. Огънят на всички пехотни оръжия да се съгласува винаги с движението. Взаимодействието между тежките картечници, минохвъргачките и бронеизтребителните пушки трябва да се извършва от дружинните командири, а това на пехотните и 37 мм оръдия – от командира на полка. Дават се следните специални указания към командирите от всички звена: те са длъжни да заемат бойните си места, като се прикриват, залягат, окопават и маскират. Войниците трябва да свикнат да виждан командирите си на бойните места, с което ще се даде пример на самите бойци. Всички офицери и подофицери да се усъвършенстват в правенето на донесения до по-горното командване. Всички командири следва постоянно да държат частите си в ръце. За това да се употребяват всички средства и усилия. При забелязване на неправилно действие, командирите веднага да се намесват и да дават указания на подчинените си. Относно поддържането на висока мобилизационна готовност на частите от 8-а Тунджанска дивизионна област, Заповед № 115 изисква вземането на следните мерки: 1) всяка военновременна рота да провери своето имущество; 2) да се направят упражнения по изнасяне имуществото до мобилизационното място за отделни поделения; 3) да се подреди личния състав от запаса; 4) да се положат още по-големи усилия за запазване на облеклото и главно ботушите, като всеки командир е отговорен за състоянието на ботушите в частта си; 5) да се приведе в изправност оръжието и бойните припаси и всичко останало имущество.

Тъй като от снабдяването зависи бойната дейност на частите, в Заповед № 115 се обръща специално внимание на този проблем. При всяко занятие по бойната подготовка да се извършва и снабдяване с бойни и хранителни припаси. Трябва да се упражнява хранене на бойците, когато са в боен ред при нападение, като при бързо вдигане на войниците, храната да не се хвърля, а да се остават войници, които да я поднесат в канчетата. Да се избягва натрупването на коне и коли при нападение и отбрана, а да се прикриват и движат с

наскоци – от прикритие на прикритие. Всеки снабдителен орган да знае, че от него зависи дали хората ще бъдат нахранени и снабдени със средства за борба. Последният въпрос в Заповед № 115 е за подготовката на старите войници. Занятията с тях да се водят с оглед: обучаването им като наблюдатели в групите за командване на взвода и ротата, а така също и в отделението; да се обучат като разузнавачи – в състава на патрул или отделни двойки и разузнавателен взвод; да се подготвят съответно число сигналисти и барабанчици за всяка част; да се подготвят по трима носачи от всяка рота за санитарна служба; от всяка мирновременна рота да се подготви по един войник за готвач.[487]

По указание на началника на 8-а Тунджанска дивизионна област полковник Грозданов разработва писмени разпореждания по подготовката на пехотното отделение. Те са официално регламентирани и издадени в Заповед № 122/26 декември 1942 г. по 8-а дивизионна област. От 1 до 28 февруари 1942 г. следва да се подготвят разните видове отделения с цел: 1) подготвените отделни бойци да влезнат в състава на отделението и образуват едно здраво, боеспособно и издръжливо отделение; 2) да се постигне идеално тактическо и техническо съдействие от страна на отделението при всякаква обстановка; 3) да се постигне отлично взаимодействие между лекокартечното ядро и стрелците; 4) да се продължи тренировката на бойците, докато свикнат автоматично да изпълняват всяка заповед, команда или желание на своя командир; 5) да се упражнят командирите на отделенията във воденето на своите поделения при всяка обстановка; 6) да се упражнят подобрите кандидат-подофицери от набор 1921 г. във водене и командване на отделенията. Подготовката на отделенията да се ръководи от всеки ротен командир, като се намалят до минимум подготвителните упражнения и се заменят с бойни такива. Вместо подготвителни учения да се предвидят показни такива, при които едно отделение да изпълнява, а всички други да наблюдават. По отношение строево-тактическата подготовка на отделенията, всяко едно ударно отделение следва да се подготви за действие и като щурмова група. А всички други видове отделения да минат упражнения по действия със средства за близък бой при отбрана и нападение. Особено внимание да се обърне на: настъплението под 1000 крачки, нанасяне удара и проникването; атакуване на бункер и преодоляване на изкуствени препятствия; нападение и защита срещу бойни коли; отбрана на бункер, огнево гнездо, задържане на отделението, когато противника е успял да проникне в ляво и дясно от отделението; оттегляне под натиск или пробив за измъкване от обкръжаване. Заповед № 122 засяга и въпроса за бойната подготовка на отделението, като се изисква постоянно запазване пустотата на бойното поле: добро маскиране, скрито действие и използване на подстъпите, бързи и къси прибежки, бързо залягане. При прибягването окопния инструмент да се носи в ръка и винаги боеца да го използва, за да си направи закритие или опора за стрелба. Да се обърне внимание на наблюдението и разузнаването, с цел всеки боец да може по откритите признаци да прави своите донесения за числеността, вида и действията на протиника.[488]

В началото на 1943 г. полковник Грозданов разработва указания за предстоящите съвместни занятия с войските на дивизионната област. Те са издадени с Поверителна Заповед

487 П о в е р и т е л н а Заповед № 115/2 декември 1942 г. по 8-а дивизионна област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

488 П о в е р и т е л н а Заповед № 122/26 декември 1942 г. по 8-а дивизионна област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

№1/2 януари 1943 г. по 8-а дивизионна област за занятията на началника на областта полковник Асен Сираков. На основание поверителна Министерска заповед № 308 и в допълнение на Заповед № 89/4 септември 1942 г. по 8-а дивизионна област се нарежда занятията в гарнизоните да се организират и произведат от началниците на гарнизоните или от командирите посочени допълнително. Продължителността на занятията е един ден. Частите трябва да заемат изходните си места съобразно създадената обстановка. Началниците на гарнизоните да вземат мерки за охрана на казармите и складовете в деня на занятието, като се оставят достатъчно войници за наряда и едно ядро в казармата при офицер, като дежурна част. Тъй като войниците от набор 1922 г. ще бъдат в период на подготовка на отделението, командирите на дружините да предвидят и да се преминат по 1 – 2 взводни занятия от 8 до 11 февруари 1943 г. Занятията между гарнизоните да се ръководят и организират от щаба на 8-а Тунджанска дивизия, като последния своевременно даде указание за подготовката и изпълнението им. Командирите на частите трябва да изготвят програми за подготовката на отделението през февруари, с оглед предвидените в настоящата заповед занятия. През периода на занятията да се осигурят условия за: храната на войниците да бъде винаги топла и силна; личния състав да се снабди със зимно облекло, ръкавици, качулка и одеяла; за нощуване хората да се разквартируват в подходящи помещения, които да се отоплят. Да се вземат необходимите мерки за опазване здравето и силите на хората и конете и за правилното протичане на занятията. Съгласно приложената към заповедта таблица за гарнизонните занятия в 8-а дивизионна област при снежна покривка полковник Грозданов е натоварен да ръководи и да постави тактическите задачи на второто упражнение на частите от Старозагорския гарнизон на 17 февруари 1943 г. Видът на занятието е двустранно по отбранителния бой, като противника се изобразява от една сборна дружина, усилена с една товарна батарея. От Старозагорския гарнизон участват: 12-ти пехотен Балкански полк (2 пехотни дружини, 1 минохвъргачен, 1 противоброневи, 1 пехотен оръдеен и 1 свързочен взводове), 8-и дивизионен артилерийски полк (1 артилерийско отделение от 3 батареи, 2 оръдейни возими, 1 товарна двуоръдейна батарея, 8-а интендантска дружина, II-ра въздушна база и 8-а трудова дружина, като пехотния полк се усилва с 1 возимо артилерийско отделение.[489]

Занятията в 8-а дивизионна област започват с двустранно полково бойно упражнение по нападателния и по отбранителния бой, което се произвежда на 12 февруари 1943 г. Учебните цели за нападащия са: упражняване и усъвършенстване на командирите от всички степени - в съчетаване усилията на поделенията и главно в правилно и пълно взаимодействие между пехота и артилерия; създаване на огнево превъзходство и непрекъснато устремно, но разумно водене напредване за достигане и проникване в дълбочина на позицията на отбраняващия се; всички командири да проявяват широка инициатива при използване на частите си с оглед поставената крайна цел; да проявяват непрекъснато устрем при всички положения, без да се влияят от бездействието или бавното действие на съседите и без да се страхуват за фланговете си. От отбраняващите се изисква: да се упражни и усъвършенства командира на усилената сборна дружина в командването на същата при упорита отбрана срещу по-силен противник, чрез правилно използване местността, съответното й засилване и устройване на стрелбата по фронта и в дълбочина; да се упражнят

489 П о в е р и т е л н а заповед по занятията № ½ януари 1943 г. по 8-а дивизионна област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

командирите и частите в новостите по водене на отбранителния бой: със съсредоточен огън и контраатаки отбраната да се стреми да унищожи настъпващия пред предния край на позицията; силата на отбраната да се подчертае, чрез сгъстяване огъня с контраатаки, като отбраната се изгражда преди всичко срещу брониранте части на противника.[490]

На 17 февруари 1943 г. се провежда гарнизонно упражнение с частите от Старозагорския гарнизон. Целите на занятието по отношение на отбраната са: поддържане техническата подготовка на командния състав по организирането и воденето на отбранителния бой; показване на младите войници заемането за отбрана на местността в рамките на пехотен полк, усилен с артилерия; демонстриране новостите по водене отбранителния бой при отбиване на противника пред главната съпротива, борбата във вътрешността, задържане на обградени поделения, произвеждане на контраудари. По отношение на атаката се цели поддържане на нападателен порив у войници и командири; показване методите на водене на нападателен бой, а именно: приближаване, атака, нанасяне на удар, обграждане на противникови съпротиви, постигане огнево превъзходство.[491]

По заповед на началника на 8-а дивизионна област полковник Сираков, началник-щаба на областта полковник Грозданов разработва указания по подготовката на взвода. Те са формулирани в Заповед № 13/17 февруари 1943 г. по 8-а дивизионна област. Основните цели в тази учебна дейност са: влизане на подготвените отделения в състава на взводовете, сглобяването им и образуването на един добре подготвен и способен за всякакви действия взвод; постигане на отлично взаимодействие между отделенията във взвода при всички бойни обстановки; да се упражнят взводния командир и взводния подофицер във воденето на взвода; да се продължи тактическата и техническата подготовка на бойци и командири, като привикнат автоматично да изпълняват всички команди, знаци, заповеди и желания на своите отдельонни и взводни командири. По отношение метода на работа се предвижда подготвителните упражнения да се сведат до най-необходимите такива. Да се произведат показни упражнения с взводове попълнени със стари войници. Такива показни упражнения да се демонстрират по нападателния и отбранителния бой. Относно строево-тактическата подготовка Заповед № 13 изисква обръщане особено внимание на: настъплението под 1000 крачки, нанасяне удара и проникване; обграждане на противникови съпротиви; продължаване на кръгова съпротива от обкръжен взвод; действия на взвода на широк фронт (на охранителната линия); взвода като разузнавателна част; посрещане на бойни коли, отбрана и унищожаването им; обезвреждане и заемане на бункер и преодоляване на препятствия; оттегляне на взвода под натиск през деня; нощна атака и отбрана от взвода. По бойната подготовка се изисква запазване правилен боен ред на взвода и отделението през цялото време и при всякаква обстановка; командирите от всички степени да заемат своите бойни места, като заемат съответно положение и се прикриват; при действията да се изисква спазване на пустотата на бойното поле; използване подстъпи и закрития, маскировка, самоокопаване, бързо ставане, бързи и къси прибежки и бързо залягане зад закрития, като началниците трябва да дават пример в това отношение; с навлизането в зоната на пехотния огън, лопатките да се носят в ръка, не само от бойците, но и от взводните

490 П л а н за двустранно полково бойно упражнение, което ще се произведе на 12 февруари 1943 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

491 П л а н за гарнизонното упражнение, което ще се произведе на 17 февруари 1943 г. с частите от Старозагорския гарнизон. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

командири; особено внимание да се обърне на разузнаването и събиране на сведения. От признаците, които се забележат, следва да се прави заключение за намеренията, силата и състава на противника. С подготовката на взвода, се завършва обучението на малките войскови единици в пехотата. Всички командири и бойци трябва да вложат амбиция, труд и постоянство, за да могат към началото на пролетта, нашите взводове да бъдат отлично подготвени и и готови за действие.[492]

Важно бойно упражнение между частите на Старозагорския, Казанлъшкия и Новозагорския гарнизон, съвместно с ята от въздушната ескадра се провежда на 22 – 24 февруари 1943 г. Целта на упражнението за „червената" страна (12-ти Балкански полк, 8-а интендантска дружина, 2-ри конно-артилерийски полк, 8-и артилерийски полк) е да се покаже задържане на проход до пристигане на подкрепления при зимна обстановка; да се покаже правилното заемане на местността, маскировка, окопаване, задържане на обградени точки и да се покаже взаимодействието между пехотата и другите родове войски (артилерия и въздушни войски). За „сините" войски (23-ти Шипченски полк, 1 дружина от 12-ти Балкански полк, части от 8-и дивизионен артилерийски полк) целта е да се покаже: воденето на нападателния бой в рамките на полк: настъпление, самоокопаване, произвеждане на удар съвместно с въздушните войски, проникване, обграждане на противникови съпротиви и задминаване; упражняване на командири и бойци за водене на нападателен бой при зимни условия, за наблюдение на противника и обграждането му по забелязаните признаци, събиране и използване на сведения, правене на донесения.[493]

В навечерието на 3 март 1943 г. и честването на 65 години от Освобождението на България, полковник Грозданов лично написва текста на поздравителната си реч към личния състав на Старозагорския гарнизон и на историческа беседа на тема: „Опити за създаване на българска въоръжена сила", предназначена за ученици. Последната е особено любопитна, защото показва ролята на Българската армия за формирането на историческото съзнание и патриотичното възпитание на младото поколение българи още в училищна възраст, поради което ще приведем някои по-интересни извадки от нея. Полковник Грозданов пише, че в борбите срещу османското владичество българите винаги са се стремяли да се обучат военно, да бъдат униформено облечени, да имат добра организация и на бунтовниците да предадат външен вид на редовна българска войска. Той акцентира върху записването на няколко хиляди българи, прокудени от родните огнища, като доброволци в руската армия през 1877 г., създавайки „първата народна войска на третото ни царство". По-нататък, полковник Грозданов обрисува бойния път на Българското опълчение в Руско-турската война. Специално внимание обръща на боя при Стара Загора на 19 юли 1877 г., където „българските опълченци получиха бойното си кръщение, покриха със слава Българското оръжие и показаха, че са достойни за свобода, и, че могат юнашки да я бранят". След описване на сражението, той предава сърцераздирателната картина на турското нахлуване в Стара Загора. „Турците нахълтаха в Стара Загора и се отдадоха на своето най-жестоко варварство. Те изклаха и избиха всички българи – от невръстно пеленаче до

492 П о в е р и т е л н а заповед № 13/17 февруари 1943 г. по 8-а дивизионна област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

493 П л а н за бойното упражнение, което ще се произведе на 22 – 24 февруари 1943 г. от частите на Старозагорския, Казанлъшкия и Новозагорския гарнизони, съвместно с ята от въздушната ескадра. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

най-стари хора, които заловиха в града, след което го ограбиха и опожариха до основи". В заключение на своята лекция, полковник Грозаднов обобщава главните изводи за учащата младеж. „Нашият народ, в продължение на вековете е преживявал времена на велик подем и години на много тежки падения... Той никога не се отчая от неуспешния край на кървавите борби и, когато дойде време той, подпомогнат от въоръжената сила на братска тогава Русия в една тежка война" съумява да извоюва свободата си. „От тогава и до днес, борбата за пълното обединение на българския народ не е преставала и в продължение на половин век българите водиха много тежки въоръжени борби". Полковник Грозданов призовава младежта да помни, „че сме потомци на славни и храбри деди, че сме рожба на славната и непобедима българска войска, чиито победни и разпокъсани от люти боеве знамена са се развявали гордо по целия Старопланински полуостров и са всявали страх и трепет в душите на неприятелите на българското отечество".[494]

На 26 февруари 1943 г. се провежда упражнение между гарнизоните на Харманли (2-ра бронеизтребителна дружина, свързочен взвод и 3 пехотни роти, усилени с 37 мм бронеизтребителни взвода) и Симеоновград (30-ти пехотен Шейновски полк). Целите за настъпващите войски (30-ти Шейновски полк) са да се покаже на младите войници воденето на нападателния бой във фазите: приближаване, настъпление, произвеждане на удар, проникване, обграждане на противникови съпротиви, задминаване и др. Отбраняващите се части (гарнизона на Харманли) имат за цел да отработят организирането и воденето на отбранителен бой – задържане на височини за идващите подкрепления, когато част от оръдията са излезли от строя; да се покаже правилното заемане за отбрана на местността, маскировка и окопаване и воденето на отбраната в зимна обстановка.[495]

9. Дивизионен командир на 24-а, 7-а и 25-а пехотни дивизии. Произвеждане в звание генерал-майор на 14 септември 1943 г. Защита на националното обединение в Поморавието, Македония и Беломорието (март 1943 – юни 1944 г.)

На 1 март 1943 г. полковник Грозданов е назначен за командуващ 24-та пехотна дивизия. Той отправя първата си по-емоционална Заповед по частите на дивизията на 2 април 1943 г. С нея той обявява, че е поел командването на дивизията на 1 март 1943 г., като е приел във всяко отношение. Заповедта има преди всичко мотивационен характер и цели да укрепи морала и бойния дух на личния състав на 24-та пехотна дивизия, който носи тежка служба извън пределите на Родината. Полковник Грозданов засяга най-съкровените и емоционални струни на своите подчинени, обръщайки се към тях: «Встъпвайки в длъжността ми на командир на дивизията, аз с радост и гордост се нареждам под знамето на същата». Разбира се, той следва основната цел на моралната подготовка по обучението на личния състав и набляга на необходимостта от постоянна боеспособност и съзнателна жертвоготовност за защита на Родината. Затова се обръща към войските: «с пълна вяра гледам на вас, драги юнаци, с пълна вяра, че когато върховния ни вожд ни призове за нови бойни дела, всички ще литнем с присъщия на балканци устрем и готовност да мрем за свободата

494 О п и т и за създаване на българска въоръжена сила. Лекция пред ученици и ученички на полковник Грозданов. 25 февруари 1943 г.

495 П л а н за упражнението, което ще се произведе между гарнизоните на Харманли и Симеоновград на 26 февруари 1943 г. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

на нашата прекрасна земя, за изграждането на могъща и целокупна България. Да се готвим за тоя славен час. Да работим непрестанно за нашата всестранна подготовка с всичкия жар на сърцето си и цялата мощ на тялото си. Нека нашата дума бъде труд, постоянство и преданост в службата, обич и вяра в началниците, любов и грижи за подчинените.»[496]

Ангажиментите на Българската армия в Сърбия произтичат във връзка с поетите съюзнически задължения към силите от Оста на 1 март 1941 г. През декември 1941 г. «блицкригът» на Вермахта на Източния фронт претърпява неуспех и войната се затяга. В края на декември германското главно командване настоява български войски «да окупират част от Сърбия», за да се освободят германските войски, контролиращи тази област. Смяната на частите трябва да се извърши до 15 януари 1942 г. като «наздорът върху сръбското управление» и общото командване на района, т.е. и на българските части остават в германски ръце. За изпълнение на новите окупационни функции е сформиран Първи окупационен корпус с командващ генерал-лейтенант Асен Николов с щаб в Ниш/Нишка баня. Корпусът е подчинен изцяло на германския командващ за Сърбия. Както изрично е подчертано в наименованието той изпълнява окупационни функции извън държавните предели. Освен охрана на комуникациите и най-вече железопътната линия София – Скопие, задължение на частите на Първи корпус е «да вземат бързи мерки» срещу разширяващото се нелегално «четничество».[497]

На 7 април 1943 г. щаба на 24-та пехотна дивизия изпраща препис на служебно писмо № II – 467/31 март 1943 г. на Първи български корпус генерал-лейтенант Асен Николов под формата на заповед до подчинените му части. В щаба на корпуса са постъпили сведения, че от различни командири са налагани наказания, с които не се спазват разпорежданията относно прилагането на чл. 649 от Военно-съдебния закон. Според него командирите на полковете, по-висшите началници и приравнените имат право да налагат наказание на своите подчинени подофицери и войници за престъпни дейния, за които е предвидено наймного казармено запиране, тъмничен затвор до 6 месеца или глоба до 3000 лв. Тъй като прилагането на чл. 649 предвижда издаването на наказателна заповед със сила на присъда, която не подлежи на отмяна и обжалване, то за в бъдеще се изисква преди налагане на наказанието и оформянето му в заповед да се взема предвид чл. 182 от Военно-наказателния закон и ако има случаи, в които провинението е от маловажен характер и следва да се накаже виновния дисциплинарно, то да се отдава заповед по „Военната дисциплина", а не наказателна заповед. До момента, началниците при налагане на наказанията са използвали своята дисциплинарна власт, а оформяли същите в „Наказателни заповеди", вместо в заповеди по „Дисциплината". Дори има случаи, в които и наказания на офицери са обявени с наказателни заповеди, което не е правилно, тъй като приложението на чл. 649 има сила само спрямо долните чинове, което още веднъж подчертава, че тук се касае за дисциплинарно наказание.[498]

Със Заповед № 23/24 април 1943 г. по 24-та пехотна дивизия полковник Грозданов

496 З а п о в е д от 2 април 1943 г. на командира на 24-та пехотна дивизия. Инв. № 8Сз 8354 (2) – фонд „Най-нова история" на РИМ – Стара Загора.

497 И с т о р и я на България. Том 9 история на България 1918 – 1944., С,. 2012., с. 439.

498 З а п о в е д № II – 113/7 април 1943 г. по 24-та пехотна дивизия с приложен препис на служебно писмо № II – 467/31 март 1943 г. на командира на I-ви български корпус. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

отправя поздравления до личния състав по повод „нашия най-голям и тържествен религиозен и народен празник – Великден". Заповедта има силен емоционален оттенък и акцентира върху патриотичното и християнско възпитание на военнослужещите. Полковник Грозданов пише: „Днес всички ние с пушка в ръка, стоим, като верни стражи и тук пазим майката Родина, за да бъде тя на всички времена, напълно възкръснала от гроба, в който враговете й – близки и далечни, по пътя на най-голямо безчовечие искаха да я погребат навеки. Години под ред хубавата ни Родина, беше разпъната на кръста, хулена и изтерзана, като великия человеколюбец Христос, само затова, че с цената на безброй скъпи жертви, тя се бори за правдата и свободата на своите поробени братя. Но възтържествува най-после българския Бог; зората на свободата и обединението почти на целия български народ вече изгряха". Полковник Грозданов умело свързва съюзническата кауза на България с националното обединение и най-значимия християнски празник: „Нека, вдъхновени от безпримерна саможертва на всеблагия Христос, с още по крепко търпение, спокойствие, с духовна бодрост и пълни със светли надежди, да чакаме крайния ден на общата победа над враговете, за да настане новия ред тук на Балканите и другаде, който ред ще донесе мир, благоденствие и правда частно за нас българите и въобще за човечеството".[499]

През лятото на 1943 г. Министерството на войната и пехотната инспекция предприемат мерки за повишаване техническата подготовка на пехотните поделения. Те са регламентирани в Поверително разпореждане на Пехотната инспекция от 5 май 1943 г. Допълнителните указания по техническата подготовка на пехотните поделения до 7 август 1943 г. изискват редица специфични действия по строевата, стрелковата и бойна подготовка в рамките на отделния боец, отделението, взвода, ротата и дружината. По-важните от тях са: 1) при боя с нож да се обърне особено внимание на ловкостта при нанасяне удара. Командирите на ротите трябва да предвиждат за тази подготовка поне 15-20 минути на ден. При удара с нож бойците трябва да се обучат да не поставят предпазителя на пушката (карабината) на предударната линия, при понасянето си в удар, а командирите да не подават командата „предпазител"; 2) по отношение стрелковата подготовка трябва винаги да се проверяват стрелците и мерачите при всички видове пехотни машини, до каква степен са усвоили: правилният избор на целите, вида на огъня, който ще открият, мерните точки по целите, които ще обстрелват във връзка с атмосферните влияния. Тъй като стрелбата е изкуство, в основата на която лежат предпоставките за победата. Понесените загуби от врага поради точен огън, понижават духа му и подготвят поражението му. Поради това, подготовката на наблюдателите, далекомеристите и бусолистите да продължи с още по-голяма настойчивост.

При подготовката на отделението се акцентира върху обучението на ударното отделение в разузнаване на гора и населено място, защото е съпроводено с големи трудности. Разузнаването в гора започва с поставянето на задача на разузнавателния патрул, след това се начертава на карта или схема маршрута на преминаване. Групировката на патрула е целесъобразно да се формира в следния вид: двойка съгледвачи, изпратена по фронта, предшестваща ядрото на близко разстояние (очна връзка). В ляво, дясно и зад ядрото се назначават по един охранител, също на очна връзка, а ядрото се състои от лека картечница в колона по един. При среща с противников патрул, нашия патрул се укрива незабелязано

499 З а п о в е д № 23/24 април 1943 г. на командира на 24-та пехотна дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

в гората и се стреми да му пресече пътя и устрои засада, за да го плени или унищожи. Ако се натъкне на укрепена позиция началника на патрула скрито се приближава близо, оглежда характера й, укрепителните постройки, като: огневи гнезда, изкуствени препятствия, флангове, нанася ги върху най-проста схема, след което заема с патрула удобна позиция, открива изненадващо огън с леката картечница и всички пушки, с цел да предизвика противника да открие огневите си машини, след което незабелязано се оттегля. При разузнаване в населено място, патрула се насочва в посока към площада (центъра) на селището и важните съоръжения и обекти, като: електроцентрала, водни инсталации и др., които непременно ще са заети за отбрана от противника. Движението на патрула се предшества от една охранителна двойка в избраната посока (улица), ядрото в колона по един от двете страни на улицата.

Картечното отделение (група) и бронеизтребителното отделение често ще биват придадени към пехотен взвод (рота) при охрана, разузнаване или отбрана на широк фронт. Подготовката на ударния взвод в отбрана трябва да изпълни следните изисквания: участъка за отбрана се устройва, така че да може да се задържи, дори когато бъде напълно обкръжен, като се създават в тила и фланговете запасни гнезда за машините и стрелците, имащи пълен кръгов обстрел при осъществена взаимна огнева връзка помежду им (кръстосан огън). При атака, през периода на напредването, ударният взвод използва не само огневото надмощие на нашата артилерия и пехотни машини за далечен бой, но и всички подстъпи за скрито бързо движение на целия взвод, до където бъде възможно. При липса на подстъпи в собствения участък, използват се тези на съседите в ляво и в дясно. С достигането на предударната линия (която не е в никакъв случай геометрична линия, защото ще имаме отделения на 100 м., други на 120 – 150 м.) взводния командир подава установената сигнална ракета за пренасяне на огъня и произвежда удара. Добитият огневи превес трябва да се поддържа до удара, със стрелба в движение от леки картечници, пушки и картечни пистолети до момента, когато взвода се доближи на 30 м. и хвърли бомбите, след експлоадирането на които, яростно се нахвърля върху врага.

При отбрана ротата и дружината устройват позициите си и водят боя при обкръжаване, както взвода, като състава на тези пехотни единици позволява да се създаде една дълбока таралежова позиция, отбранявана с много повече пехотни машини за близък и далечен бой и с по-силни резерви. Огневият бой в предпозиционното пространство се води от всички пехотни огневи машини и артилерията, така, че неговото напрежение постоянно да расте към линията на преградния огън, за да достигне своя предел до изкуствените препятствия. Ако въпреки това противника успее да проникне в позицията, то се контраатакува по фланговете смело и дръзко, с цел да се унищожи. Ако противника успее да разкъса отбраната на таралежовата позиция и създаде два „чувала” от обкръжената рота или дружина, то борбата продължава упорито, като през нощта се подготвя концентричен удар от разкъсаните части, за да унищожат врязалия се помежду им противник. Указанията отделят голямо внимание на подготовката на бронеизтребителните поделения. 20 мм. бронеизтребителни пушки ще се използват за борба с противниковите леки бойни коли, от много близки разстояния – под 200 м. 37,2 мм бронеизтребителна рота, като основна огнева единица на полка ще изпълни с успех задачите си само, ако стрелковата й подготовка се доведе до пълно съвършенство, поради което до началото на дружинните упражнения, половината от времето трябва да се употреби за стрелкова подготовка, а останалото за бойна.

В „Допълнителните указания" се отделя специално внимание на маскировката на личния състав и бойната техника на пехотните подразделения, като задължително условие за успех в съвременния пехотен бой. За целта за всички военнослужещи трябва да се подготвят каски и специални мрежи. Бойците да се обкичват с клонки от дървесна зеленина, зелена трева или суха трева, съобразно местността, в която се водят бойните действия (гора, неприбрани култури или пожънати ниви). Бойната техника на изнесените напред охранителни елементи (пред съпротивителната позиция) да се разполагат по възможност в кошари, отделни къщи и т.н., а при липса на такива местни предмети, същите да се разполагат винаги пред гребена. Постоянните или временни наблюдателни места да се маскират найгрижливо, а маскировъчните мрежи да се използват широко за прикриване на машините.[500]

Към началото на м. юни 1943 г. командващия 24-та пехотна дивизия извършва проверка по частите на дивизията, при която констатира, че в някои поделения заплатите и парите на ръце за месеците март и април не са разпратени още. Това се дължи на несериозното отношение от отговорните и натоварени с тази задача длъжностни лица към този толкова важен въпрос, свързан със спокойствието на военнослужещия. Полковник Грозданов открива, че е имало доста военнослужещи, които са били в домашен отпуск за Великденските празници, и след това при заминаването са оставили на семействата си, за посрещане на ежедневните неотложни нужди, много малко средства, с надеждата, че в скоро време ще им бъдат изпратени полагаемите им се възнаграждения. Това не се е направило от някои поделения, оправдавайки се с неизпълнение на някои формалности, свързани с отчетността на определени чинове от частите. Такива са били сигурно отделни единици и само те би трябвало да бъдат лишени от навременното получаване на полагемите им се възнаграждения, а не всички чинове от поделенията. Затова е било необходима само малко повече съобразителност. Ако това е било извършено, надеждата, за своевременното изпращане на семействата на полагаемите им се възнаграждения, би била оправдана и с това духът, дисциплината, себеотрицанието и морала присъщи на българския войник, нямаше да бъдат понижени, а биха били на такава височина, на каквато полковник Грозданов и останалите началници с различни възпитателни методи желаят да поддържат, за да може дивизията да изпълнява добре възложената й задача. Командващият 24-та пехотна дивизия подчертава, че основните принципи в моралната подготовка на личния състав за обич, вяра и преданост към началниците и омраза към враговете на Родината, ще бъдат недостатъчно изпълнявани, ако принципа „любов и бащинска грижа към подчинените", не бъде строго и последователно изпълняван от командирите. Поради това, формалностите не трябва да задържат извършването на задълженията на отговорните лица, а съобразявайки се с тях, да направят всичко възможно за навременно изпълнение на дълга си. За в бъдеще, полковник Грозданов заповядва полагаемите се възнаграждения на чиновете от дивизията да бъдат навреме превеждане на семействата им в Родината.

Също като допълнение към Министерска заповед № 115/15 април 1943 г. е издадена Заповед № 238/28 юни 1943 г. на Министъра на войната, в която се дават указания за провеждане на занятията. Полковник Грозданов я взема за ръководство при командната си дейност. Относно подготовката на командирите се изисква всеки офицер и подофицер

500 Д о п ъ л н и т е л н и указания по техническата подготовка на пехотните поделения до 7 август 1943 г. (към поверителна министерска заповед № 115/1943 г.) Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

да бъде добре подготвен да замести излезлия от строя свой началник и при най-тежка обстановка. Подготовката да се извършва последователно, като в предвидените занятия по подготовката на командирите, съответната група командири (старши офицери, младши офицери и подофицери) премине в два-три урока длъжностите на по-горния командир. След това, при преминаването на предвидените бойни упражнения, някои от занятията с взвод, рота, дружина и полк от пехотата и приравнените от другите родове войски, се прокомандват от съответните по-низши командири. Добре е при тези упражнения да се предвижда излизане от строя на командира и заместването му от подчинените командири. При тези занятия да се обърне особено внимание на бързото вземане в ръка от заместник-командира на останалата без командир част и изпълнението до край на възложената задача. Всички командири и бойци трябва да се възпитават в увереност, че излизането на командира от строя е обикновено явление в боя, и че той винаги има заместник, който е подготвен да го замести достойно. Тази подготовка за заместването на командирите да се пренесе и до най-малките поделения на частите – отделението и приравните, като при занятията по подготовката на боеца и отделението често да се създават положения, при които определените по правилниците бойци да заместват излезлите от строя най-низши командири.[501]

В Заповд № 85/10 август 1943 г. по 24-та пехотна дивизия полковник Грозданов обявява, че напоследък е забелязъл отслабване в отдаването на чест на всички чинове в дивизията. Той заповядва на командирите от всички степени да се вземат крути мерки в това отношение, за да се прекрати тази проява на недисциплинираност.[502]

На 26 август 1943 г. полковник Грозданов отправя прощалната си Заповед по личния състав на 24-та пехотна дивизия. Той съобщава, че с Царска заповед, в интерес на службата, е назначен за командир на 7-а пехотна дивизия и трябва да отиде на другото си служебно място. Полковник Грозданов пише, че с искрена тъга се разделя с бойните си другари, „защото всички ние – от най-малкия боец до най-старшия командир – със съвместни усилия можахме да създадем нашата нова дивизия, чиито поделения тук, в окупираното пространство, пропити от истинска войнишка обич и в дълга си към Върховния ни вожд и Родината, достойно изпълняват задачата си при каквито и да било условия. Затова и аз съм горд, че командвах достойни български войници". По-нататък, той пише, че никога няма да забрави службата си в дивизията в тези усилни времена, от които е запазил най-скъпи спомени. Полковник Грозданов благодари на всички военнослужещи за войнишката им служба и им пожелава все така да служат безукорно и безрезервно на отечествения дълг. Накрая, той емоционално възкликва: „Нека бойното другарство по между ви да крепне още повече и с търпение, постоянство и пълна вяра в правдата и победата, смело действайте срещу враговете на Родината. Нека в сърцата на бойците да пламти, както до сега, вяра и преданост към командирите, а у последните всякога – обич и грижи за подчинените. Така ще бъдете мощна дивизия, годна винаги и за най-тежки задачи".[503] С втора Заповед за същия ден под №96/26 август 1943 г. полковник Грозданов обявява благодарност по 24-та пехотна дивизия за вярната и упорита служба в дивизията, която е командвал до този мо-

501 П о в е р и т е л н а заповед № 238/28 юни 1943 г. на Министъра на войната. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

502 ДВИА, ф. 331, оп.I., а.е. 1, л. 42.

503 З а п о в е д от 26 август 1943 г. на командира на 7-а пехотна дивизия. Инв. № 8Сз 8354 (3) – фонд „Най-нова история" на РИМ – Стара Загора.

мент. Специално благодари на подполковник Георги Шиев - началник-щаб на дивизията, който е проявил отлични качества и всякога му е бил най-ценен сътрудник.[504]

Със Заповед № 45/4 септември 1943 г. по 7-а пехотна дивизия се обявява, че дотогавашния й командир генерал-майор Борис Богданов се назначава за инспектор на граничната стража, а с Царска заповед № 32 от 1943 г. за командир на 7-а пехотна дивизия се назначава командира на 24-та пехотна дивизия полковник Никола Грозданов.[505] Само 10 дни по-късно на 14 септември 1943 г. полковник Никола Грозданов е произведен в първи генералски чин – генерал-майор.[506] На 18 септември 1943 г. със Заповед № 61 по 7-а пехотна дивизия генерал-майор Богданов обявява, че е сдал командването на генерал-амйор Грозданов, а съответно със Заповед № 62/18 септември 1943 г. генерал-майор Грозданов обявява, че е приел командването на дивизията във всякакво отношение.[507] През същия ден генерал-майор Грозданов издава първата си заповед към личния състав на 7-а пехотна дивизия, като щаба му се дислоцира в гр. Лангадас, Беломорието.[508]

През лятото на 1943 г. паралелно с пораженията на Германия при Курската дъга на Източния фронт и излизането от войната на най-важния й европейски съюзник Италия се увеличават българските военни ангажименти по охрана на заетите от Германия гръцки и сръбски територии. Със задача да се противопоставят на евентуален съюзнически десант, българските войски окупират допълнително Халкидическия полуостров и част от Гърция между Струма и Вардар, но без Солун (съгласно Заповед от 5 юли 1943 г.). Командванията на изпратените 7-а, 16-та и 28-а пехотна дивизия (формиращи Беломорския фронт) образуват Втори окупационен корпус с щаб в Драма.[509]

Със Заповед № 64/19 септември 1943 г. по 7-а пехотна дивизия генерал-майор Грозданов обявява 3-и месечен траур за смъртта на Борис III на основание Министерска заповед № 356/8 септември 1943 г.[510]Съгласно архива на 7-а пехотна дивизия през септемри 1943 г. генерал-майор Грозданов е бил в служебна командировка в Солун в продължение на 7 дни.[511], т.е. съвсем скоро след поемане на поста е отпътувал за Солун, най-вероятно за служебна среща с командването на силите на Оста на Балканите. Предвид тежкото положение на Германия и нейните съюзници по фронтовете и реалната опасност от десант на западните съюзници на Балканите, генерал-майор Грозданов е участвал в преговори по устройването на бреговата отбрана на Беломорието и готовността за отблъскване на дебаркиралите съюзнически войски.

Със Заповед № 82/5 октомври 1943 по 7-а пехотна дивизия генерал-майор Грозданов заповядва да се вземат мерки по борбата с маларията в гр. Лангадас и другите гарнизони на дивизионните части, като заплашва военните лекари и командирите с най-строги наказания при неизпълнение на предписаните противомаларични мероприятия.[512] Според спо-

504 ДВИА, ф. 331, оп.I., а.е. 1, л. 2.
505 ДВИА, ф. 60, оп. I., а.е. 79, л. 176.
506 Р у м е н и н, Р. Офицерския корпус в България 1878 – 1944 г. том първи – том втори, С,. 1996., с. 212.
507 ДВИА, ф. 60, оп. I, а.е. 79, л. 220.
508 П а к т а м, л. 221.
509 И с т о р и я на България. Том 9 история на България 1918 – 1944., С, 2012., с. 439.
510 ДВИА, ф. 60, оп. I, а.е. 79, л. 220., л. 224.
511 П а к т а м, л. 279.
512 П а к т а м, л. 251 – 252.

мените на дъщерята на генерал-майор Грозданов – Ана, през периода, когато баща й бил на служба в Беломорието, той е преболедувал от тежка форма на малария. Това би могло да се случи само през времето на командването на 7-а пехотна дивизия, защото то е единственото съединене или част, в което той е служил през целия период на Втората световна война, дислоцирано в посочения регион, където е била разпространена тази тропическа болест. В писмените си показания при следствието на „Народния съд" от декември 1944 г. генерал-майор Грозданов пише, че е командвал 7-а пехотна дивизия в района западно от устието на р. Струма. Той посочва, че там е заболял и дълго време боледувал от малария и общо разстройство. Продължителен период е бил в отпуск по болест,[513] т.е. действително тогава генерал-майор Грозданов е прекарал това тежко заболяване.

Организацията на 7-а пехотна дивизия към октомври 1943 г. включва следните части: щаб на дивизията, 13-ти, 41-ви пехотни полкове, 1-ви армейски попълващ полк, 12-ти дивизионен артилерийски полк, 12-та дивизионна инженерна дружина, 7-и конен дивизион, 6-та дивизионна тежкокартечна дружина, 7-а дивизионна свързочна дружина, 7-а дивизионна бронеизтребителна дружина, 12-та дивизионна противовъздушна батарея, както и други снабдителни и полицейски подразделения.[514] През октомври 1943 г. генерал-майор Грозданов е бил 5 дни в служебна командировка в Солун.[515] Със Заповед № 105/1 ноември 1943 г. по 7-а пехотна дивизия генерал-майор Грозданов устройва занятията по частите предвид спокойната обстановка в дивизионния район.[516] На 8 ноември 1943 г. генерал-майор Грозданов съобщава, че от днес ще се възползва от полагемия му се служебен годишен отпуск като оставя за свой заместник начело на 7-а пехотна дивизия дивизионния интендант полковник Иван Попов.[517] Очевидно, от тази дата започва и неговото маларично заболяване, което влошава здравословното му състояние и прави невъзможен по-нататъшния му престой в Беломорската област, като командващ 7-а пехотна дивизия.

През декември 1943 г. генерал-майор Грозданов получава назначение като командващ 25-та сборна пехотна дивизия, дислоцирана в българската окупационна зона в Сърбия. В показанията си пред следствието по „Народния съд" генерал-майор Грозданов пише за това назначение, че най-после след повече от две години, откакто другарите му от Военната академия са редовни, титулярни командири на дивизии, той, след продължителни морални и материални страдания, разкарвания тук и там, бил назначен за редовен командир на дивизия.[518] На 9, 10, 11, 15, 16, 17 и 22 януари 1944 г. генерал-майор Грозаднов приема частите на 25-та сборна пехотна дивизия. В тази връзка на 23 януари 1944 г. той издава Поверителна заповед № II – 9 по приемането на дивизията. Приетата дивизия е в състав: щаб на дивизията с щабен взвод и тежко камионно отделение, 25-та дивизионна тежкокартечна дружина; 25-та дивизионна свързочна дружина; 25-та дивизионна ловна рота; 25-ти дивизионен военно-полицейски ескадрон; 25-та дивизионна интендантска рота; 25-ти интендантски разходен склад; 25-та дивизионна лечебница; щаба и поделенията на 69-ти пехотен полк; щаба и поделенията на 70-ти пехотен полк 4-то смесено артилерийско отде-

513 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706, л. 59.
514 ДВИА, ф. 60, оп. I, а.е. 79, л. 269.
515 П а к т а м, л. 291.
516 П а к т а м, л. 304.
517 П а к т а м, л. 318.
518 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706, л. 59.

ление от 1-ви артилерийски полк. Всички части се представят много добре, като особено изпъкват високия боен дух и съзнание за истинско разбиране на бойната задача и военния дълг. Генерал-майор Грозданов посочва, че в настоящата заповед ще изтъкне само това, което трябва да се има винаги предвид от всички командни лица, за да не се допуска в бъдеще. По външния вид на частите и войниците са направени следните забележки: равнението и правилното построяване в някои части не са на ниво; почти във всички части има много небръснати войници; след даване на команда „свободно", много войници започват да говорят; почти във всички части войниците са със силно измачкани шинели и не добре дигнати панталони, което влияе отрицателно на бойния дух и външния вид на частите изобщо.

Много сериозни недостатъци са констатирани и в снаряжението. Във всички части има скъсани, разпрани или недобре закърпени раници и сухарни торби. Манерките са съвсем измачкани, обвивката скъсана, а много са без капачки. Не всички са закачени еднакво, би трябвало всички да бъдат закачени от ляво на раницата. Раниците и сухарните торби са стъкмени с предмети според усмотрението на войника. Поясните и презраменните ремъци са окъсани, непрогонени, кърпени с груби бели конци, завързани с тел и т.н., което влошава външния вид на войника. В някои части носимите кирки и лопати не са намазани. Голям процент каски са олющени и със съвършено изтрити щитове с националния трибагреник, а много от тях стоят на криво. Много паласки са скъсани, оръфани, разпрани, зле закърпени, а по някои от тях войниците са се подписвали с нож, което е строго забранено.

По отношение на облеклото се посочва, че всички шинели са много износени – някои дори негодни, понеже те се използват и за завивка. Много куртки не са прогонени, а на голям процент от тях яките са силно износени – окъсани, оръфани, изцапани и т.н. Почти в цялата дивизия панталоните са много изхабени – някои вече почти негодни. Почти във всички части голям процент от ботушите не са в добро състояние. Много войници са с разпрани, скъсани и разкривени ботуши. Доста войници са с липсващи (скъсани) копчета на куртките и шинелите. На много войници кепетата са смазани, обезформени и изкривени. В много части, а особено в 3-та дружина от 70-ти пехотен полк, войниците – най-вече помаците – са без долно облекло; куртките са облечени на голо, което се отразява тежко на хигиената и чистоплътността. Много войници са без партенки и чорапи. Почти във всички части подофицерите са с изтрити, силно смачкани или неформени (бели) нашивки.

Генерал-майор Грозданов отбелязва, че общо взето в дивизията оръжието е в добро състояние, с изключение на няколко особености. Тъй като много пушки са дебело намазани, при зимния студ замръзването на смазката се отразява на спускателния механизъм и на ударника и те излизат от строя. Поради това, че не се практикува използването на гърлени втулки, почти всички пушки и карабини са със зацапани, дори задръстени цеви, което причинява пръскане и раздуване на цевта при стрелба. В много войници, над патронните тенекийки са дебело поставени парцали, а патроните в паласките са непочистени. В много части войниците нямат куки за закачане на бомбите, а са прикрепени с тел, което увеличава времето за откачане на бомбата и води до забавяне на употребата й. Бойните припаси – мини, бомби и патрони се съхраняват най-разнообразно и на различни места, а е редно и правилно, бойните припаси да бъдат съвсем отделно, но близо до частта. Всички командири на части да се погрижат и намерят такива помещения в чертата на разположението на частта. Съществен проблем в това отношение е лошата подредба на оръжието в жилищни-

те помещения и складовете, като някъде дори няма пирамиди за оръжието.

Сериозни пропуски са констатирани в състоянието и поддръжката на амуницията. Почти във всички части конската амуниция не се поддържа добре, като разпраното или скъсаното не е изкърпено своевременно. С малки изключения амуницията не се намазва редовно, а някъде е съвсем запусната и доведена до негодност. Почти във всички поделения железните части на амуницията (мундщуци, трензелки, верижки, халки, токи, синджири и т.н.), ръждата не е почистена, а амуницията е извънредно ценно съоръжение за войската и трябва винаги и постоянно да се поддържа в изправност. Съхранението на амуницията почти във всички части не е правилно, затова всички командири на част следва да прегледат още веднъж амуницията и я поставят в ред според дадените им на място устни указания.

Генерал-майор Грозданов обръща особено внимание и на автомобилните поделения на дивизията, защото тяхното изправно състояние осигурява благопрятни условия за поддържане общата боеспособност на съединението. Камионното отделене на щаба и придадените към полковете камионетки, са в добро състояние и добре поддържани. При експлоатацията на моторните коли е констатирано прибирането в гаражите на недобре почистени коли. Дават се препоръки за по-правилното им използване при зимни условия: да не се пътува без вериги, да не се използва инерцията в пресечена местност и при завои, да не се оставя в радиаторите вода, която може да замръзне. Като цяло, на моторните коли да се обърне най-голямо внимание като при пазенето и използването им се стига до педантизъм, защото техниката е скъпа и във военните условия няма начин за доставяне на нови.

Състоянието на обозите е общо взето добро, но все още някои каруци са оставени на открито, железните им части не са смазани и т.н., затова при занятията трябва да се отдели повече време за обучение на каруцарите. Общо взето конският състав на дивизията е представен в добро състояние, но генерал-майор Грозданов посочва, че трябва да се обърне внимание на някои слабости. Да се контролира изразходването на фуража; да се чистят по-редовно конете; да се изкърпят и уредят всички оглавници; да се подковат всички коне с шипове, подходящи за работа при зимни условия. В особено лошо състояние е конския състав на 1-ва дружина от 69-ти пехотен полк, където от наличните 75 коня, 45 са със сериозна набивка по холката и гръбначния гребен, което е осъдително при положение, че дружината трябва да бъде готова във всеки момент за маневрени действия. Според обясненията на командира на полка и командира на дружината, последната е била непрекъснато в акция – придадена към 24-та пехотна дивизия – действаща в изключително планински терен. Всички тежести е трябвало да бъдат натоварени, целият обоз е станал товарен. Обаче, дружината е разполагала само с щатното си число самари, т.е. по 4 на рота, съвсем недостатъчни за целта. Наложило се товаренето на конете на гол гръб без никакво приспособление или чрез въжета. В тази връзка, генерал-майор Грозданов заповядва: 1) командирите на полковете да наредят, всяка дружина да си приготви най-необходимото количество самари от местното население; 2) в никакъв случай да не се товари кон, който няма самар; 3) да се прилага непрекъснат и сигурен контрол при засамаряването на всеки кон.

В заповедта по приемане на дивизията се обръща голямо внимание и на състоянието на домакинските постройки на дивизията. Общо взето всички жилищни помещения са правилно подредени според условията и обстановката. По-тежко е положението с конюшните, защото повечето не са уредени – сеното е разпиляно, сушат се прани дрехи,

има развърляни дърва, метли и т.н. Генерал-майор Грозданов отделя достатъчно място и на проблема за готварниците и за храненето на личния състав. Почти във всички части за готварници са подбрани подходящи помещения или са наследени готови помещения и инсталации от германските войски. Почти във всички части сготвената храна не отговаря по вкусови качества на сравнително най-хубавото, което би се получило от доброто използване на поставените продукти. Тъй като, с малки изключения, готвачите не са специалисти по професия, а случайни хора, и понеже практиката показва, че хубавата и вкусна войнишка храна е резултат на умело готвене, следва да се уреди при интендантството на дивизията опреснителен готварски курс. Всички командири на части да обърнат най-сериозно внимание върху войнишката храна, като проявяват постоянен контрол при приготвянето й – влагане на продуктите в казана и разпределяне на самата храна между поделенията и войниците. Храненето на войниците през зимния сезон трябва да става в покрите помещения. Там, където няма, командирите да вземат мерки за установяването и устройването им. Всички столови да се оборудват с приспособления за сядане – предимно маси или стойки; столовите да се почистват и проветряват винаги; да се избягва честото влизане на командни лица в столовата по време на самото хранене, за да не се командва и постоянно да се дигат войниците от храна.

По отношение военната поща генерал-майор Грозданов констатира, че трябва да се прояви по-голям контрол по събирането, изпращането, получаването и раздаването на войнишките писма. Той посочва, че съобразно обстановката всички лечебници са правилно устроени и подредени с изключение на Дивизионната лечебница в Пожаревац и клона й в Аранджеловац, които са откъснати от общото разположение на частите. Комендантът на Пожаревац и началника на гарнизона в Аранджеловац трябва да вземат мерки за сигурната охрана на тези поделения. Дружинните лечебници трябва да се попълнят с необходимите според съответните таблици лекарства. Констатирани са значителен процент болни от краста, затова трябва да се вземат бързи и решителни мерки за изкореняването й.

Според генерал-майор Грозданов полковите и дружинни щабове са устроени в добре подбрани и подходящи помещения, с изключение на щаба на 70-ти пехотен полк, който по заповед е трябвало да напусне много добре уредения си щаб (както и казарма) в хотел „Шумадия" (Аранджеловац) и е бил принуден много бързо да разположи в неподходящи помещения, както щаба си, така и поделенията му. Генерал-майор Грозданов препоръчва следните мерки за оптимизиране дейността на щабовете в дивизията: 1) в коридора на всеки щаб да се постави дъска, на която ежедневно да се вписват имената на дежурните офицер, чиновник и свързочник; 2) при дежурния офицер (или при командира) да се съхранява инструкция за противопожарната дейност; 3) телефонната централа да се контролира почесто, като дежурният телефонист да бъде неотлъчно на поста си; 4) в щабовете, където има работници сърби от местното население, последните да бъдат основно проверени, като на благонадеждността им да не се разчита с абсолютност, а се прилага постоянен контрол; 5) по възможност при всеки щаб да се обособи една стая за приемна, в която началникът ще контактува с посетителите, за да не гледат последните, какво има по работната му маса или какви означения има на картите по стените. Генерал-майор Грозданов прави редица забележки по гарнизонната (комендантската) служба. Всички чинове в гарнизона да ходят облечени по формата на караула. Да се следи най-строго, да не се посещават кръчми и локали от военнослужещите. Всички офицери да се прибират по квартирите си до полицей-

ския час. Да се поддържа винаги будна дисциплина, живост, пъргавост и висок дух сред войниците, предвид на факта, че дивизията е в чужда страна, където всички я наблюдават и преценяват. Строго се забранява посещаването на политическите затвори и разговорите със затворниците. Всички неподвижни часови да се снабдят с топли ботуши, подплатени с кече, бракувани одеяла или др. материали.

След прегледа на артилерийските части, генерал-майор Грозданов отбелязва няколко по-съществени пропуска и мерките, които трябва да се вземат за отстраняването им. Голяма част от артилерийската прислуга (сред които офицери и дори един батареен командир) не познават длъжностите, защото са обучавани по съвсем друга материална част (армейски или брегови артилерийски части), поради което веднага трябва да започнат съответни занятия за опознаване и действие със сегашната материална част. В 16-та батарея от 1-во полско артилерийско отделение оръдията са непочистени, замърсени, несмазани, с ръждясали части, особено вериги. В батареята има едно сръбско оръдие, което е различно от останалите две български и това създава сериозни трудности с обслужването му. Оръдията на 17-та батарея от 1-во полско артилерийско отделение са турски от системата Круп, но те не се познават добре от личния състав, защото войниците са комплектувани предимно от запасните на армейските артилерийски полкове. Гаубиците на 18-та батарея от 1-во полско артилерийско отделение са в недобро състояние: много изцапани, замърсени, ръждясали, ненамазани, правят впечатлене на запуснати. Оправданието, че батареята е била дълго време в акция – на позиция, изложена на атмосферни влияния, не е състоятелно, защото добрия артилерист трябва да поддържа оръдията в изправност при всякакви бойни действия. В тази батарея войниците също не познават добре материалната част. 19-та товарна батарея от 1-во полско артилерийско отделение е комплектувана с оръдия Круп с разнородна прислуга от армейските артилерийски полкове.

Особено голямо внимание в заповедта по приемането на 25-та сборна пехотна дивизия се обръща на бойната готовност на частите. Генерал-майор Грозданов посочва, че поради естеството на приемането и липса на време, тя не е проверена чрез действие, задачи и тревоги. Все пак той набляга на факта, че всяка част трябва да има във всеки момент автоматична готовност за действие, защото дивизията се намира в центъра на противникова страна, където всеки момент може и трябва да се очаква всякаква изненада. При прилагането на плановете трябва ясно да се различават следните видове готовност: при внезапно нападение на частта; при внезапно нападение на гарнизона; при ударно действие вън от гарнизона, като се почне от дружина и до най-малкото поделение. Предвид обстановката, от особено значение за дивизията е разузнаването, като на сведенията от местното население не може напълно да се разчита. Окопите да се поддържат в постоянна изправност. От всички окопи, бункери и гнезда за тежките пехотни машини да се премери разстоянието до набелязани точки по предлежащата местност, които да се знаят от личния състав. Съществен дълг на всеки командир е да поддържа постоянна бойната стойност и готовност на частта си и тя да бъде готова за действие.

Въпреки че генерал-майор Грозданов не успява да провери директно занятията по частите, той дава редица указания и по този проблем. Материалът по общата подготовка трябва да се намали или пропусне, като се обърне основно внимание на бойната, стрелковата и моралната подготовка. При бойната подготовка трябва да се преминава материал и се правят упражнения предимно свързани с дейността на частта при актуалната обстанов-

ка: - четнически (партизански) действия в противникова страна. Отбраната да се характеризира: с изненада; упоритост (смелият и упорито отбраняващ се боец може да се държи и прогони 10 – 15 нападащи го противникови войници); дух, взаимодействие, подпомагане, маневриране в разположението на отбраната; отлично разработен и приложен огневи план, при който всяка машина постига възможно най-висок резултат. Нападението (ударно действие извън частта и гарнизона) да се съчетава с: разузнаване и устрем в действието; стихийност на удара; обграждане и отрязване пътя за отстъпление на противника; откриване и бързо справяне с устроени засади; крайна цел – унищожаване на противника. Тъй като в началните моменти на боя българският войник е склонен да пилее боеприпасите безразборно, основната задача на стрелковата подготовка да бъде привикване към ред и спокойствие, точно мерене и сигурен удар в целта. Стрелковата подготовка трябва да се води на спортни начала, спокойно, свободно, при участието на всички командни лица, като се вдъхне у бойците желание и стремеж към това занятие.

Генерал-майор Грозданов дефинира моралната подготовка като най-съществения и деликатен клон от българската обща военна подготовка. При нея се проявява истинския офицер, началник, обучаващ и водач. За правилното й протичане са необходими две главни неща: опит и сърце. Духът и моралът на войника не са постоянна величина. Правилното схващане на този дух, духовната подготовка на войниците да умират с него – това е най-съществената задача на офицера началник и водач – това е най-съществената задача на офицера - началник и водач. По-нататък, генерал-майор Грозданов излага интересни мисли по този въпрос. Според него, от всички приложни изкуства военното изкуство се различава по това, че то твори и създава чрез кръвта. Истинският резултат в това изкуство се получава само чрез сърцето. „Сърце подир сърце отива. Истинският, сигурният път към победата води само чрез душата и сърцето на боеца”. Това означава, че за да постигне сериозни резултати при моралната подготовка офицера – водач трябва да вложи плодовете на своята душа и сърце. Офицерът, който обучава по морална подготовка войниците трябва да бъде апостол на тази идея. Не може да вдъхне вяра и да запали сърцата на войниците онзи, който не чувства този огън в собствените си гърди. Генерал-майор Грозданов подчертава, че не бива да се забравя никога, че нашият войник е особено чувствителен, когато забележи очевидна разлика между думите и делата на своя началник. Попаднал на такъв началник, войникът става мнителен, апатичен, затворен в себе си, което показва ясно, че при моралната подготовка на нашите войници важно значение има личния пример. Моралната подготовка не трябва да се насажда само в избрани часове по обучението. Тя трябва да бъде дейност, която продължава неустетно през цялото време, служебно и неслужебно, при всеки контакт с всеки войник от частта, за да могат да се постигнат истински резулатати. При тази подготовка не бива да се прилагат шаблони. Всеки офицер – водач трябва да разрови съкровищницата на своята същност, да извади най-хубавото от там и да го поднесе на войника в името на общия идеал, към който се стреми цялата армия, в името на нейната обич към Цар и Родина, в името на доброто на целия народ. При занятията по морална подготовка да се влага максимум амбиция, системност и настойчивост, защото само чрез тях се получават истински резултати.

Генерал-майор Грозданов посочва, че при приемането на дивизията са заявили оплаквания общо само 12 души, като почти всички се отнасят до неизплатени войнишки помощи или до тежко семейно положение на боеца. В заключение, генерал-майор Грозданов

пише, че при приемането на дивизията преди всичко е видял в очите на всички войници бойния пламък на миналите български поколения, пламъка на хилядите българи, паднали по бойните полета на Балканите за обединението на Отечеството. Този пламък е най-добрият залог за светлото бъдеще на целокупния български народ. Освен духът, обаче, има и материални и служебни изисквания, подчертани от практиката и бойния опит. Последните трябва да се изпълняват при всички случаи, защото сама така ще се оформи общия комплекс и съчетание на истински резултати и крайна победа.[519]

Съглсно Заповед №II-11/7 февруари 1944 г. по 25-та пехотна сборна дивизия генерал-майор Грозданов обявява, че е приел командването на дивизията на 28 януари 1944 г., от щаба й в Пожаревац.[520] На 25 февруари 1944 г. със силите на 25-та пехотна дивизия се провежда ударна акция срещу нелегални комунистически бойни групи при района на с. Драговац, 6 км западно от Пожаревац. Участват 25-та дивизионна картечна дружина, ловната рота, конния взвод от 25-ти дивизионен полицейки ескадрон, една радиостанция от 25-та дивизионна свързочна рота и 8 души германци, всички обединени в сборен отряд под командването на подполковник Кирков. Акцията започва при много трудни условия - дълбок сняг, но въпреки това са пленени 82 бандити, включително двама командири, с цялото им въоръжение.[521]

Първостепенна задача за генерал-майор Грозданов е издигане нивото на подготовка на частите от 25-та сборна дивизия. За целта, през пролетта на 1944 г. той разработва план за водене на занятията в дивизията. Изисква на първи план да се постави моралната подготовка, като във всички началници се развие истински командирски пламък, възторжено желание и твърда воля за здраво командване и водачество и при най-тежки условия, а в бойците да се развие висок боен дух, смелост, устрем и упоритост в действията срещу неприятеля. Относно тактическата и бойна подготовка, генерал-майор Грозданов посочва, че при подготовката на взвода, ротата и дружината, всеки командир трябва да свикне не само да взема бързи и смели решения и да отдава кратки и ясни разпореждания, но също така да извършва планомерна и смислена оценка на задачата и обстановката, и да изработва прост и ясен план за действие. При оценката на обстановката, освен изучаване на задачата, собствените сили и противника, да се проучва местността и времето като продължителност. Повечето от задачите, които се възлагат да бъдат при трудна обстановка, т.е. решаващия офицер да се поставя в обстановка, каквато ще бъде въобще на война – почесто при трудни и опасни положения. По воденето на нападателния бой, генерал-майор Грозданов изисква да се разглеждат на първо място организацията и бързото устройство на обкръжаването, а когато се наложи – извършване и на пробив, за да се разкъса противниковия фронт и се бие и унищожи противника, обкръжен или притиснат в отделни групи към някои препятствие. По отношение на отбранителния бой, се изисква упорито водене на кръгова отбрана, съпроводена със смели и унищожителни контраатаки. Генерал-майор Грозданов подчертава, че при всеки нападателен и отбранителен бой в изработените планове или отдадени заповеди трябва да се поставя и отделна точка за бронеизтребителната отбрана. При воденето на близка борба с бойните коли да се подготвят всички чинове,

519 П о в е р и т е л н а заповед № II – 9/23 януари 1944 г. по приемането на 25-та пехотна дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
520 ДВИА, ф. 322, оп. I, а.е. 8, л. 155.
521 П а к т а м, л. 129.

включително и нестроевите в тила – болници, складове и др., макар и с пасивни средства, като за собствена отбрана създават окопи (трапове) срещу бойни коли. При всички занятия, ръководителите трябва да посочват и въздушната обстановка, като винаги се изисква от съответния командир да вземе необходимите мерки за пасивна и активна противовъздушна отбрана, като се наблегне особено на своевременната и добре устроена предупредителна служба, маскировката, разчленяването и въздушната дисциплина. По правило походните движения, ако други условия не налагат, да се извършват нощно време. Частите да се подготвят и за отблъскване на парашутни и въздушни десанти. При бойната подготовка на поделенията да се извършват и някои упражнения в нощно време, както и други в гора и при мъгла, тъй като от досегашните действия срещу противника се оказва, че българските войски почти не са подготвени в това отношение, докато напротив неприятеля нощем и в гора действа с голяма опитност и дързост. Според генерал-майор Грозданов е целесъобразно да се подготвят във всеки взвод войници, които в хода на боя, непременно да залавят пленници, тъй като при досегашните упражнения, такива почти не са залавяни.

По стрелковата подготовка се предписва във всички поделения да се подберат и специално подготвят отлични стрелци с назначение да разстройват противника чрез изваждане от строя на командния му състав. При занятията в родовете войски техническата подготовка по стрелбата и управлението на огъня да се води най-настойчиво. Да се извършват упражнения предимно по окомера и точната стрелба. Да се обучат бойците в точна стрелба и разумно изразходване на боеприпасите. При обучението по стрелбата да се изоставят всички излишни движения, действия и хватки, които имат парадно предназначение. Въпреки че бойни газове още не са употребени през Втората световна война, генерал-майор Грозданов подчертава, че не е известно кога противника ще ги вкара в действие, поради което обучението по газовата отбрана във всички части, щабове и служби да продължи настойчиво. Всички лекари да се запознаят с химическите бойни вещества и противогазовите средства много добре, като за целта дивизионния санитарен лекар да устрои курс за всички санитарни и ветеринарни лекари и подофицери.

Относно укрепяването и маскировката се изисква усъвършенстване на подготовката във всички гарнизони, за да може с най-малко сили да се отбранява и държи даден гарнизон срещу по-силен противник, а главната маса от нашите сили да се използва за активни маневрени действия. Всички части включително и тиловите служби, трябва добре да се укрепяват и маскират с оглед да водят борба и срещу бронирани сили на противника. Масираното използване на въздушните сили от противника също налага сериозни грижи по оборудване на подходящи укрития не само за личния състав, но и за всички средства (бойни и хранителни припаси, моторни и обикновени превозни средства).

По отношение физическата подготовка генерал-майор Грозданов изисква преминаването й да става на спортни начала, като се застъпят предимно упражнения, които развиват смелост и пъргавина. Физическата подготовка на офицерите да се провежда най-настойчиво, като взводните и ротните командири да имат ежедневно с поделенията си по един час такива упражнения и да вземат задължително участие във всички спортни мероприятия. По принцип, физическата подготовка да се възприема не като цел в казармата, а като средство за насаждане на спортен дух при военната подготовка, смелост и самочувствие за превъзходство над противника.

Генерал-майор Грозданов обръща голямо внимание на занятията в артилерийските

части. Акцентира върху упражняването в хода на стрелковата подготовка на батареите на най-простите и бързи начини за насочване, като не се пропускат възможностите и за заемане на открита позиция. Уреждането на противодействието и близкия бой с противниковите бойни коли и противовъздушната отбрана се издига като първостепенна задача, защото при съвременните бойни условия, всяка батарея е изложена на нападения от бойни коли и самолети. При техническата подготовка на батареите да се обърне внимание на бързото заемане на позиция и своевременното даване истинска огнева подкрепа на пехотата. В заключение, генерал-майор Грозданов дава няколко общи нареждания за начина на провеждане на подготовката. В частите и службите, където има повече неслужили и трудоваци, те да се групират в отделни отделения или взводове, за по-подробно обучение по строевата подготовка; същото правило да се спазва при стрелковата подготовка – техническото обучение по стрелбата с пушка, с лека картечница, и с ръчна бомба; останалата им подготовка да преминава общо с останалите войници. При занятията с командния състав да се наблегне главно на тактиката на съответния род войски, като се изучат новите правилници и упътвания, новите оръжия, а също така да се направят доклади и показни упражнения от завърналите се от курсовете на Военното училище и школите на родовете войски. На офицерските занятия с офицерите и подофицерите от пехотните дружини да се привличат офицерите и подофицерите от артилерията, свързочните роти и военно-полицейските ескадрони. В другите гарнизони, артилерийските офицери и подофицери да бъдат привличани също на занятията с командния състав от пехотата. Дружинните и полкови командири, както и командирите на артилерийските отделения да проверяват по-често занятията и особено тези с командния състав на отделно квартируващи части и да ръководят лично някои упражнения. Да се представят в Щаба на дивизията редовно и на време седмичните програми за занятията в дружините, батареите, свързочната рота, военно-полицейския ескадрон и от останалите самостоятелни поделения и служби. Всички части и поделения да се готвят ежечасно смислено и с преизпълнени от борчески дух и любов към Цар и Родина сърца, защото това са българските войници, с които може всеки момент да се наложи да се води бой срещу неприятеля.[522]

Със Заповед №II-474/26 април 1944 г. по 25-та пехотна дивизия генерал-майор Грозданов обявява резултатите от бойните операции на частите срещу нелегалната съпротива в Босна и Херцеговина. След спиране напредването на 2-ра и 5-та комунистически дивизии в долината на р. Ибър в началото на април 1944 г., 25-та пехотна дивизия е изместена в планините западно от тази река. На 9 април дивизията е на позиции по линията: Плочник - Търняк - Ступа - Чуке - Борково - манастира Студеница - десния бряг на р. Ибър. На 10 април противника напада нашите войски и малки групи се промъкват в тила на дивизията, където се съединяват с по-големи други групи и нарушават пътищата за подвоз към дивизията. Това усложнява допълнително снабдяването на дивизията. Щабът на 61-ви пехотен полк и една дружина от 122-ри полк водят една седмица (10-16 април) тежки боеве с превъзхождащ пхротитвник, като дават следните загуби: 23 убити, 65 ранени и 45 изчезнали, предимно в района Рудно - Борково. Генерал-майор Грозданов поисква съдействие от въздуха чрез авиация от Главнокомандващия Югоизтока. В резултат, ценна помощ оказва командира на летище Кралево - капитан Томас, който организира пускането от въздуха на 11

522 П л а н о в е за занятията с офицерите и подофицерите в пехотните части на 25-та Сборна дивизия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

128 кг хранителни припаси и над 1 тон бойни припаси и ръчни бомби на българите, за което командващия дивизията генерал-майор Грозданов му изказва служебна благодарност.[523]

Със Заповед №II-557/2 май 1944 г. по 25-та пехотна сборна дивизия генерал-майор Грозданов съобщава резултатите от акцията. Задачата на войските е била да се спре напредването на противика в източна посока към долината на р. Ибър в участъка Рашка - Богутовачка баня, след което да се премине в контранастъпелние и да се унищожи врага. Условията за действие в сравнение с досегашните в окупиранато пространство са били доста тежки: труднопроходим планински район, дълбок сняг, чести студени дъждове, недостатъчно товарни обози, свързочни средства, упорит и фанатизиран враг. Щабът на дивизията е бил набързо сглобен и попълнен с офицери и помощен състав от щабовете на 22, 24 и 25-та пехотни дивизии и този на I-ви български корпус. Въпреки това частите са изпълнили добре поставените им задачи, за което генерал-майор Грозданов изказва благодарността си на войските. Той казва, че дължи много на началник-щаба на дивизията - майор Радославов, който съумява да сглоби щаба, както и на германския офицер за свръзка при щаба на дивизията - капитан Хелд, за неуморната му и полезна денонощна работа в полза на общото ни дело.[524]

Със Заповед № II-61/24 май 1944 г. по 25-та пехотна дивизия, генерал-майор Грозданов обявява резултатите от проверката и приемането на частите от гарнизона на Пожаревац и поделенията на 69-ти пехотен полк, всички от състав „Б“ на дивизията. Общият външен вид е добър, но облеклото и снаряжението са вехти и закърпепи. Съществени пропуски има и по церемониалния марш, а някой младши командири са нехайни в службата.[525] Пак през май 1944 г., щаба на 25-та пехотна дивизия обявява, че в някои цигарени кутии, пристигащи от старите предели на Царството, които са предназначени за военнослужещите в Сърбия са намерени нелегални позиви, написани на ръка с комунистическо съдържание. Първоначално, полицейският отдел на дивизията е предположил, че позивите се поставят от тютюневи работници в страната. Но след щателно разследване се оказва, че същите се слагат в полковата лавка чрез внимателно разлепване на бандерола или при пренасянето им в корпусното пространство.[526] Това свидетелства, че генерал-майор Грозданов следи стриктно за недопускане разпространението на противодържавните антикомунистически идеи сред личния състав на подчинената му дивизия, гарантирайки нейната боеспособност във враждебната среда и укрепвайки войнствения дух на частите.

На 1 юни 1944 г., в щаба на 25-та пехотна дивизия, в гр. Пожаревац съгласно Царска заповед №55/1 юни 1944 г. генерал-майор Грозданов сдава командването на 25-та пехотна дивизия на полковник Кирил Валявичарски.[527] Със Заповед №II-65/1 юни 1944 г. по 25-та пехотна дивизия генерал-майор Грозданов се прощава с личния състав.[528] Съгласно Заповед №II-72/17 юни 1944 г. по 25-та пехотна дивизия, полковник Валявичарски съобщава, че от 1 до 11 юни 1944 г. е приел командването от генерал-майор Грозданов и частите на дивизията. Той обявява резултатите от приемането: „Общо частите от дивизията се пред-

523 ДВИА, ф. 322, оп. I., а.е. 8, л. 81.
524 П а к т а м, л. 77.
525 П а к т а м, л. 56.
526 ДВИА, ф. 332 – историческа справка за 25-та пехотна дивизия.
527 ДВИА, ф. 322, оп. 1, а.е. 8, л. 45.
528 П а к т а м, л. 46.

ставиха в доста добър вид и вдъхват пълно доверие. Духът е много добър. Чувствителни нарушения на дисциплината, изобщо, не е имало“,[529] като всичко това е доказателство за сполучливата командна дейност на предшественика му генерал-майор Грозданов.

10. Върховен военен началник на въоръжените сили в Стара Загора и областта. Благоразумна ненамеса или съдбоносна слабост по време на събитията на 9 септември и узурпирането на властта от комунистическата просъветска клика (юни 1944 – 28 ноември 1944.) ?

От началото на юни 1944 г. генерал-майор Грозданов поема командването на 8-а пехотна Тунджанска дивизия с щаб в родния му гр. Стара Загора. Съгласно Заповед № 50/10.06.1944 г. по 8-а пехотна Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов обявява, че от същия ден е приел във всяко отношение командането на дивизията от полковник Димитър Иванов Владков.[530] От друга страна по време на процеса на „Народния съд” в Стара Загора, самия генерал-майор Грозданов заявява, че още на 6 юни 1944 г. е пътувал за назначението си в Стара Загора, защото си е спомнял ясно, че на същата дата е станал десанта на западните съюзници в Нормандия.[531]

В писмените си показания при следствието по „Народния съд” генерал-майор Грозданов излага подробно обстановката на територията на 8-а Тунджанска дивизионна област по отношение борбата с нелегалното движение. Той пише, че към средата на юни 1944 г., след поемане командването на дивизията, заварил, че има изпратени части в Чирпанско (т.нар. Южен сектор), в Казанлъшко и Карловско (т.нар. Северен сектор) за борба с нелегалните. По-късно, през август 1944 г., се създава и Източен сектор. За водене борбата се получавали заповеди от Военното министерство. Отначало генерал-майор Грозданов не предприема никакви действия, макар че на места е имало нападения от групи на народоосвободителното движение. Той пише, че не споделял схващането, че войската трябва да участва в борбата срещу своя народ и с неохота изпълнявал онова, което му се нареждa отгоре. Правил всичко възможно да не увлича войската в братоубийствени действия. Нарежданията, обаче, от горе му заповядвали да действа, а в края на юли или началото на август 1944 г. се получила нова заповед от Щаба на войската, за започване най-енергични общи акции в страната, като се вземат всички мерки, за да се ликвидира вече напълно с нелегалните. Също така генерал-майор Грозданов получава от Щаба на войската „Упътване за борба с нелегалните” и други документи с такъв характер. Той посочва, че прекият му началник – командващия II-ра армия генерал-лейтенант Никола Стойчев, изрично настоявал да се водят най-енергични и подготвени във всяко отношение акции, за да се добият резултати. Той заповядвал да се включат всички офицери от щаба на 8-а Тунджанска дивизия. Когато е идвал в Стара Загора генерал-лейтенант Стойчев искал да се запознае с хода на акциите, резултатите и бъдещите проекти. Веднъж потърсил по-пълен доклад, който бил направен от полк. Панчев, началник-щаба на 8-а Тунджанска дивизия, като го запознал с положението в 8-а дивизионна област, тъй като генерал-майор Грозданов отскоро е заел

529 П а к т а м, л. 38.
530 ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 94, л. 84.
531 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705. л. 62.

длъжността си.[532]

В показанията си по следствието на „Народния съд" генерал-майор Грозданов засяга и много важния въпрос за връзките и работата на полицейската служба в Старозагорска област с щаба на 8-а Тунджанска дивизия в контекстта на общите им ангажименти в неутрализирането на нелегалното движение. Той пише, че полковник Панчев му доложил няколко пъти, че полицията им давала недостатъчно проверени сведения. Също така полицията криела някои сведения, за да ги запази като свой актив. Щабът на дивизията нямал средства и подходящи органи за разузнаване по принцип. Като командир на 8-а Тунджанска дивизия, генерал-майор Грозданов не желаел щаба му да се занимава с разузнаване относно нелегалните. Съгласно заповедите от Щаба на войската за акциите, се нареждало полицията да се подчинява на военните власти за съвместни действия. В тази връзка в щаба на дивизията е извикан Областния полицейски директор на Стара Загора Христо Димитров и в присъствието на генерал-майор Грозданов и полковник Владков, началник-щаба на дивизията полковник Панчев изтъкнал, че разузнаването трябва да се води напълно от полицията. Генерал-майор Грозданов подкрепил това становище и настойчиво заявил, че разузнаването не е работа на войската, а изключително на полицията, която има средствата и органите за това, че не бива и това да се прехвърля върху войската. Дори той нервно изтъкнал, че, въобще борбата с нелагалните, е работа на полицията, а не на войската. По този начин разузнаването е било възложено на полицията, с което поне в това отношение генерал-майор Грозданов успял да предпази армията. Генерал-майор Грозданов подчертава, че в различните публични конференции и събрания, където се е разглеждал въпроса за борбата с народните въстаници и въобще с нелегалното движение, не е участвал. Също така не е присъствал и на конференции във военното министерство и във висшия военен съвет. С организацията „Ратници за напредъка на българщината" не е имал никаква връзка.[533]

На практика, мащабите на нелегалното комунистическо и просъветско движение през лятото на 1944 г. в България достигат размерите и придобиват характеристиките на ярко изразен вътрешнополитически конфликт. Българската армия разполага с разработени планове „Аспарух" и „Асен", които регламентират използването на войскови части за вътрешнополитически цели, като преследване на разбойници и потушаване на размирици. Според тях всяка военноорганизационна единица във войската е длъжна да сформира отряди за действие при извънредни обстоятелства от вътрешнополитически характер в точно определен състав. Всеки пехотен полк, като тези от 8-а пехотна Тунджанска дивизия, би трябвало според посочените планове да отдели по една сборна пехотна дружина (от две пехотни роти с по един тежкокартечен, минохвъргачен и бронеизтребителен взвод). Обаче под влияние на регионални особености препоръчените нормативи на сили и средства в 8-а пехотна Тунджанска дивизия се надвишават. 12-ти пехотен Балкански и 30-ти пехотен Шейновски полкове определят за използване в кризисни вътрешнополитически ситуации по две пехотни дружини (всяка в състав три ударни и една тежкокартечна рота), а в 23-ти пехотен Шипченски полк предвидената пехотна дружина се състои от три пехотни и една тежкокартечна рота и два минохвъргачни роти. За посочените цели 8-и дивизионен артилерийски полк трябва да отдели едно возимо артилерийско отделение от две 75 мм и една

532 П а к т а м., а.е. 706., л. 59.
533 П а к т а м., л. 62.

105 мм батареи.[534]

Съгласно постановление № 30/28 април 1944 г. на Министерския съвет на военното ведомство се възлага задачата да ръководи операциите по пълното ликвидиране на нелегалното комунистическо движение в страната. От държавническа гледна точка войската не само има право, но е и длъжна да даде своя решителен принос за поддържане и укрепване на вътрешния ред, за да може законната власт да се разпростре върху всички краища на страната и всеки поданик да усети нейната сила. Именно затова Щабът на войската призовава всички командири, че от този момент изтриването на разбойническите гнезда в страната се превръща в една от най-съществените задачи на армията. Най-съществената последица от това решение на кабинета на Добри Божилов е, че задачите по борбата с въоръжените му нелегални противници ангажират цялата войскова структура. Началниците на дивизионни области, като генерал-майор Грозданов поемат основната дейност по разузнаването, преследването и унищожаването на нелегалните формирования, като за целта им се гарантира и пълното съдействие от останалите властови структури на съответната територия. На генерал-майор Грозданов и останалите началници на пехотни дивизии се препоръчва да разделят дивизионните области на полкови, дружинни и гарнизонни райони, чиито командири да изпълняват ролята на началниците на дивизионни области и да разполагат с идентични пълномощия в границите на района си. И най-важното, предвижда се конкретният акт на ликвидация на противника да се извършва от жандармерийски или полицейски поделения, но когато обстановката го изисква, се допуска използването и на армейски подразделения за тази цел.[535]

Успоредно с ангажиментите си, произтичащи от намесата на армията във вътрешнополитическия конфликт в България, генерал-майор Грозданов организира и контролира бойната и моралната подготовка на частите от поверената му дивизия. Той организира провеждането на занятията в 8-а Тунджанска дивизия съгласно Лично-поверителна Заповед № I-2/26 май 1944 г. на командващия Прикриващата армия генерал-лейтанант Станчев. В нея се постановява, че занятията с частите от Прикриващата армия, между които и 8-а Тунджанска дивизия, трябва да се устроят и водят съгласно поставената бойна задача на армията. Основните цели на подготовката са: затвърдяване дисциплината и повдигане борческия дух в командири и бойци; подобряване подготовката на водача командир и на боеца с оглед съвременните бойни изисквания; подготовка на поделенията за успешни действия и при най-трудните условия, които съвременната бойна обстановка създава; подобряване умението за водене на отбранителния бой при укрепена позиция и тежки условия; непрекъснато подобряване реда и дисциплината в тила: поделения, служби, офицери, подофицери и войници.

След указване реда за разпределение на времето за занятията в Заповедта се дават подробни указания за провеждане на занятията. Всеки командир е длъжен да опознае добре своите подчинени и техните способности, като спечели тяхното доверие, привързаност и обич, за да ги подготви за храбро и умело действие в боя. Службата на всеки военнослужещ от Прикриващата армия трябва да бъде осмислена. Разпределението на времето да бъде съобразено с изискванията на поставената бойна задача. При всяка дейност да проли-

534 Н и к о л о в, Румен. Армията и вътрешнополитическият конфликт в България 1941 – 1944., С,. 1999., с. 83.

535 П а к т а м., с. 102 – 103.

чава умелото ръководство, дейния и навременен надзор и личния пример, проявяване всякога и навсякъде. Ежедневно да се провежда по един час физическа подготовка. Строевите занятия да се водят с цел непрекъснато подобряване бодростта, правилното стъкмяване, дисциплината и вниманието на личния състав в строя. В обучението по стрелковата подготовка да се обърне внимание, както на единичната подготовка на боеца и командира, така и на умелото ръководене на огъня от по-низшите и висши командири във време на боя. Необходимото огнево превъзходство в боя ще се получи чрез: по-точна стрелба; правилния избор на важните за момента цели; откриване на огън в подходящ момент и умело съгласуване на огневите усилия на възможно повече машини, по най-важната в момента цели.

В заповедта на командващия Прикриващата армия от 26 май 1944 г. се отделя много внимание на подобряване тактическата подготовка на командния състав, за което да се работи постоянно и с много умение. При отдаване на разпорежданията да се цели, заповедта да съдържа само най-важното за момента, като бъде винаги съобразена със създадената бойна обстановка. Всеки командир е длъжен да провери как се провежда заповяданата от него бойна дейност на подчинените му поделения и при необходимост да даде допълнителни указания. Трябва да се предвидят достатъчно нощни бойни упражнения, за да се подготвят частите по-добре за такива действия. Всяко упражнение трябва да бъде предварително добре подготвено и проведено с умение, за да се провокира интерес и се извлекат поуки, както за изпълнителите, така и за ръководителя. При всяко бойно упражнение всеки командир трябва да има установен за себе си начин на действие за по-важните случаи, каквито обстановката може да създаде (поява на противник дълбоко в тила, на фланга и други трудни ситуации).

За да привикнат командирите, поделенията и бойците успешно да се справят със съвременните бойни средства, необходимо е при всички занятия да се отделя време и създават допълнителни задания за поява на отделни или групи бойни коли, използване от противника на бойни отровни вещества, въздушни нападения, минни полета, парашутни десанти. За да не бъдат изненадани частите при подобни действия, необходимо е винаги (при почивка, движение и бой) поделенията да имат съответно наблюдение, разузнаване и установен начин на действие. При тези занятия да се отдели достатъчно време за подготовка на отбраната срещу възможни въздушни десанти върху важни обекти от Прикриващия фронт: щабове, важни железопътни центрове, важни участъци от укрепената позиция, обекти в тила. При подготовката на бронеизтребителните поделения трябва да се обърне голямо внимание на подбора на мерачи и на командирите на оръдията. Да се установи и упражни начина на действие при поява на много бойни коли, като се спазва винаги основното правило – да се действа винаги по най-важната в момента цел (най-близката, най-голямата, командната). Техниката на меренето и на действието при оръдията да се упражнява и подобрява постоянно. Бронеизтребителните поделения да се подготвят и за бързо заемане на нови позиции. Подготовката на всички свързочни поделения – дружини, роти и взводове, да се води с оглед повишаване уменията им за действия в нападателния бой. При подготовката на тези поделения трябва да се вкорени дълбоко съзнанието за важността на връзката в боя. Това да ръководи всякога всички свързочници при носене на службата и да създава от тях скромни, знаещи, работливи и дисциплинирани свързочни подразделения. По отношение подготовката на граничните поделения от командващите дивизии, като генерал-майор Грозданов, се изисква да проявят по-големи грижи за граничните поделения.

Всеки граничар трябва да съзнава важността на поверената му бойна задача. Във всеки един от тях трябва да залегне съзнанието, че винаги и навсякъде те са на пост, готови с достойнство и чест да изпълнят първи Отечествения дълг.[536]

Заповедта на командващия Прикриващата армия завършва с няколко заключителни указания: 1) всеки командир е длъжен винаги да упражнява навременен и деен надзор за поддържане образцов ред и дисциплина в тила на частта му (взвод, рота, група, дружина и т.н.); 2) всички щабове и тилови поделения – складове, болници и др. да се подготвят за успешно справяне с нападения от отделни лица, групи, парашутисти и други нелегални; 3) да се отдели време, според нуждите, във всеки укрепен участък за почистване и поправяне повредите и разрушенията по отбранителните постройки и съоръжения; 4) използването на превозните средства – моторни коли, конски сили и др. да бъде винаги съобразено с изискванията да се намалява разхода на хора, средства и гориво и да се поддържа образцов ред, особено от водачите на превозните средства.

На 10 юли 1944 г. генерал-майор Грозданов издава Поверителна Заповед № 99а по 8-а дивизионна област относно целите и реда за провеждане на занятията в подчинените му части. Основните цели при подготовката са: затвърждаване на дисциплината и борбения дух сред командирите и бойците; подобряване подготовката на водача командир и на отделния боец с оглед съвременните бойни изисквания; продължаване усъвършенстването на отделението, взвода и ротата под ръководството на съответните командири, като се опреснят знанията на запасните чинове; усъвършенстване взаимодействието между различните роти и оръжия в дружината; да се усили и поддържа устрема, духовната и физическа издръжливост, бойното търпение и другарство в дружината; непрестанно да се подобрява реда и дисциплината в тиловите служби. Пехотните части на 8-а Тунджанска дивизия трябва да преминат следните видове занятия през периода от началото на юли до края на август 1944 г.: смесени упражнения, в които да се обърне повече внимание на по-слабо усвоените дялове от подготовката. Усилено да се провежда и усъвършенства близката, далечна и обща борба с бойните коли. За дружинните упражнения командирът на 8-и дивизионен артилерийски полк да назначи за всеки пехотен полк по една батарея. Командирите на артилерийските части на 8-а Тунджанска дивизия да подготвят артилерийските отделения за самостоятелни действия и за влизане в състава на артилерийска група и полк. Да се упражнят поделенията при трудна обстановка – затруднено наблюдение, заслепяване от противника, разстроени връзки, намалена прислуга и трудно снабдяване. Да се вземат мерки относно самозащита срещу проникнали в дълбочина, фланг и тил бойни коли, както и маскиране и укрепяване срещу въздушни нападения. Отделните бойци от артилерията да се подготвят и обучат добре за кръгова отбрана, а ако оръдията излязат от строя да се бият като пехотни бойци.

В бронеизтребителните дружини на 8-а Тунджанска дивизия да се обърне внимание на предупредителната служба и наблюдение. Да се осигури бързо маневриране – изместване и заемане на нови позиции от отделни оръдия и цели поделения през време на боя. Винаги да се действа срещу най-важната в момента цел. Всички поделения да се упражнят и за нощни действия. Войниците от бронеизтребителните части да се усъвършенстват в бързо мерене, бърза стрелба, бръза промяна на целите и спокойно, смело изчакване на

536 Л и ч н о п о в е р и т е л н а заповед № I-2/26 май 1944 г. на командира на Прикриващата армия. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

противниковите бойни коли. В свързочните поделения на 8-а Тунджанска дивизия да се акцентира върху осигуряване тактическото взаимодействие между тях и частите, които обслужват. Да се преминават повече упражнения на местността, винаги свързани с подходящо тактическо предположение. Да се обърне особено внимание за запазване тайната на радиопредаванията и приеманията и предпазване от подслушване. Строевата подготовка на всички части от 8-а Тунджанска дивизия да се издигне до степен на отлично извършване на всички построявания, движения и действия; отдаване чест, хватки с оръжие, особено «за почест»; боя с нож да бъде с мощен, енергичен удар и гръмогласно «ура» от всички строеви и нестроеви чинове.

При стрелковата подготовка да продължи изучаването на новите оръжия. Огънят непременно да се ръководи от командирите на отделенията и взводовете, като се вземат мерки и не се допуска безцелна стрелба. На обучението по стрелбата и боя с нож да се привличат, без изключение всички хора: писари, готвачи, каруцари, коняри, файтонджии, водачи на МПС, дори чиновниците от щабовете на частите и службите. Целта е всеки военнослужещ, да може сигурно и успешно да борави с даденото му оръжие, а не с боязън и неумение да се отнася с него. Да се използва времето за подготовка на повече войници за мерачи, наблюдатели, минохвъргачи, бронеизтребители, гранотохвъргачи, оръжейници др., за да има достатъчно подготвени специалисти и бързо да се заместват излезлите от строя. Противовъздушната подготовка да се усъвършенства, като се подготвят напълно бойците за вземане адекватни мерки за защита при всички положения и действия. Подготовката да се води с оглед борбата срещу ниско летящи самолети, чрез стрелба срещу тях. Обучението по близка борба с бойните коли да се провежда с оглед придобиване на максимална техническа сръчност. Тъй като няма достатъчно бронеизтребително оръжие, затова групите за близка борба във взводовете да получат отлична подготовка и да се направи много внимателен подбор на хората в тези групи. Войниците от тях да бъдат по природа смели и сърцати. При бойните упражнения да се създават подходящи обстановки за действия на групите за близка борба, изискващи съобразителност, бързина и самостоятелност в действията на изпълнителите.

Генерал-майор Грозданов обръща много внимание на провеждането на бойната подготовка във формата на отделните части на 8-а Тунджанска дивизия. По-важните акценти са: 1) при атака да има стремеж атакуващия да бъде забелязан от отбраната едва, когато е проникнал на предударно разстояние. При отбрана – така да се приспособи и маскира, тя, че да бъде забелязана, когато атакуващия дойде на същото разстояние; 2) половината от упражненията да са нощни, за да се усъвършенства подготовката за нощни бойни действия и да се придобие увереност за сигурни действия през нощта; 3) командирите от всички степени трябва да привикнат не само да отправят кратки и ясни разпореждания, но също така и да извършват планомерна и смислена оценка на задачите и обстановката, като според случая изработват прост и ясен план за действията си; 4) да се утвърди убеждението и да се свикне с мисълта, че противника, в някои случаи, ще може да пробие позициите ни, но, в такива случаи, един добър и решителен командир има възможност да се справи, като смело и енергично предприеме контрамерки, чрез застрашаване с огън и маньовър по фланговете на промъкналия се неприятел; 5) ротните и дружинните командири да не обръщат внимание какво става в съседния участък, защото успеха на съседа е успех и на тяхната задача; 6) при отбрана, всеки командир, трябва да се запознае със съседните

участъци, поне на фронт равен на половината от фронта на своя собствен участък, защото винаги може да се наложи да действа и на него; 7) да се усъвършенства подготовката за кръгова отбрана, като се наблегне на добрата маскировка, умелото приспособяване към местността, точната стрелба и икономията на бойни припаси, за да може установилата са за кръгова отбрана част да устои на всяка цена до деблокирането й.

Генерал-майор Грозданов, както винаги поставя на водещо място и въпроса за повишаване нивото на моралната подготовка на неговите войски. Той изисква у всички командири непрестанно да се развиват истински командирски пламък, възторжено желание и твърда воля за здраво командване и водачество при най-тежки условия. Във всички редови бойци да се насажда постоянно висок боен дух, смелост, устрем и упоритост в действията срещу врага. Тези качества да се калят чрез създаване на подходящи опасности през периода на целокупната подготовка на командирите и бойците, по такъв начин, че да се изкорени впечатлителността, и във връзка с това да се постигне и физическа издръжливост, бързина и подвижност при бойните действия. В сферата на моралния фактор не бива да се допуска униние; не трябва да има отслабване на духовните сили. Всички командири – при своите условия да печелят доверието и сърцата на подчинените си, да работят за повдигане и затвърдяване висок борчески дух и светоглед у тях. Трябва да им вдъхват непоколебима увереност в силата и мощта на нашето оръжие и вяра в победата. Тази цел може да се постигне само тогава, когато подчинените виждат този дух и вяра във възторжения идеализъм на командирите, който трябва да се почувства не само в специалните беседи, но и във всестранната им дейност и грижи към подчинените. Всеки командир е длъжен да опознае добре своите подчинени и способностите им, да общува с тях с цел да им влияе благотворно.

Заповедта на генерал-майор Грозданов по подготовката на 8-а Тунджанска дивизия завършва с няколко заключителни извода, насочени предимно към командния състав. Подготовката на личния състав трябва да продължи да се води с енергия, бодрост и въодушевление, защото това са голяма част от войниците, с които ще се води боя. Всички командири да се стремят, преди всичко да развият и вкоренят дълбоко здравите военни добродетели в частите си. Да не се губи нито минута за излишни работи, а цялото време да се използва за подготовката ни за война. Командирите от всички степени да полагат непрестанно големи грижи за подобрение бита на войника и качеството на неговата храна. Любов и грижи за подчинените – това са основните изисквания, за да отвърнат подчинените с вярност и преданост към командирите си. Всички усилия да се насочат към това да няма командири с отслабнала енергия, инертни, без инициатива и без творчески замах, и без готовност да поемат отговорност. Необходимо е да не се говори за длъжности, а да се революционизират духовете, сърцата и военните водачи да бъдат апостоли в истинския смисъл на думата.[537]

Съгласно Заповед № 62/20 юли 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов, обявява, че от днес заминава на служебна командировка в Гюмюрджина и Ксанти. До завръщането си остава за свой заместник заместник-началника на 8-а Тунджанска дивизионна област полковник Димитър Владков.[538] На 25 юли 1944 г. генерал-майор Грозданов се завръща от командировката в Стара Загора и освобождава заместника

537 П о в е р и т е л н а заповед по занятията № 99а/10 юли 1944 г. на началника на 8-а дивизионна област. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.
538 ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 94, л. 103.

си полковник Владков. В тази мисия, генерал-майор Грозданов е бил придружен от полковник Станю Панчев - началник-щаб на дивизията, майор Асен Бунджулов - ковчежник на учебната секция, капитан Иван Халачев и други офицерски чинове от 8-а Тунджанска дивизия.[539]

На 7 август 1944 г. генерал-майор Грозданов присъства на бойно упражнение с поделения от парашутната дружина на летищата Казанлък и Стара Загора. Тъй като то се провежда на територията на 8-а Тунджанска дивизионна област и има важно значение за издигане нивото на бойната подготовка на най-модерния вид въоръжени сили в Българската армия – парашутните войски, ще анализираме по-важните елементи от него. Целите на занятието са: 1) обучаване поделенията на Парашутната дружина в овладяването на едно противниково летище, чрез парашутен десант и стоварване на преносима пехота; 2) упражняване на земните поделения на летищното комендантство Стара Загора, в отбраната на летището срещу парашутен десант; 3) упражняване чиновете от Парашутната дружина да извършват скок от самолет „Ю-52", с пълно бойно снаряжение и да се направят задължителните за всички парашутисти срочни скокове; 4) да се усъвършенства като цяло тактиката и техниката на парашутно стоварване от поделенията на Парашутната дружина. Упражнението се провежда от 16 до 18.30 ч., в района Казанлък – Стара Загора – Речица. От „синята" страна действат една лекопарашутна рота (80 души); един взвод преносима пехота (40 души); едно преносимо ято „Ю-52" (3 самолета); едно „Щука" ято „Ю-87" от 2-ри щурмови полк – 9 самолета. От „червената" страна летищният гарнизон Стара Загора – в досегашния си състав. Ръководител на упражнението е командира на въздушния разузнавателен полк – полковник Сапунов. Командир на летищния гарнизон в Стара Загора е майор Тотко Колев, а на парашутните и самолетни поделения – капитан Ноев. Материалът за преминаване включва: подготовка на скока; щурмуване на летище Стара Загора от ятото „Щука", за да се парализира отбраната; излитане на ятото „Ю-52" и спускане на първите групи парашутисти; спускане на оръжие и материали; групиране на скочилите парашутисти и овладяване на местни опорни точки; противодействие от летищната отбрана; съгласуване действията на скочилите парашутни поделения и борба със земната отбрана; стоварване на преносима пехота; борба в летищния район от страна на гарнизона, по предварителен план.

Бойното упражнение се развива при следната последователност: в 16.05 ч. на 7 август 1944 г. излитат самолетите „Щука" от летище Речица; в 16.15 ч. излита първата вълна „Ю-52" от летище Казанлък, а на летище Стара Загора (Колю Ганчево) се получават сведения от въздушно-предупредителната служба, че противникови разрушителни, преносни и изтребителни поделения се движат по посока Габрово – Казанлък, в югоизточна посока, след което се обявява въздушна тревога на летището, а поделенята заемат определените им места. В 16.25 ч. започва щурмуването на летище Стара Загора от ятото „Щука", след което се спуска първата вълна парашутисти. Същевременно противовъздушната отбрана на летището започва борба с въздушния противник. В 16.40 ч. излита втората вълна „Ю-52", охранявана от ятото „Щука". В 16.50 ч. се спуска втората вълна парашутисти на летище Стара Загора, след което ятото „Щука" се отправя за летище Речица. Парашутните отделения от двете вълни, под командата на ротния командир се групират за овладяване на летището, подготвят стоварването на преносимата пехота и започват борба в летищ-

539 П а к т а м., л. 106.

ния район за овладяване на заповяданите обекти. Същевременно, комендантът на летище Стара Загора поставя в действие плана си за борба със скочилите парашутисти, за противодействието и унищожаването им. В 17 и 20 ч. каца третата вълна „Ю-52" на летище Стара Загора. Стоварват се преносима пехота и бойни снабдителни средства, след което се пристъпва към окончателно затвърдяване на летищния район. Упражнението завършва с разбор от ръководителя.[540]

През периода, в който генерал-майор Грозданов командва 8-а Тунджанска дивизия до 9 септември 1944 г. на територията на 8-а дивизионна област са извършени по заповед отгоре няколко акции срещу нелегалните. Всъщност, заповедта за устройване на борбата срещу комунистическите и просъветски банди в областта съгласно предписанията на министерското постановление № 30/28 април 1944 г., е издадена от предшественика му генерал-майор Асен Сираков. Тя се характеризира с липсата на препоръки за прилагане на крайни форми на разправа с нелегалните и съучастниците им. Генерал-майор Сираков се аргументира със спешната необходимост да се възстанови и запази вътрешния ред в Старозагорския регион и дефинира всички усилия за постигането на тази цел като основен дълг на всички органи. Той категорично отхвърля възможността представители на останалите силови структури на територията на областта да бездействат в борбата срещу проявите на вътрешния враг, като се оправдават, че оказването на активно противодействие вече било работа на войската.[541]

Правителството на Иван Багрянов внася малко по-различен нюанс в методите и формите на действията срещу нелегалните просъветски формирования. На 14 юни 1944 г. кабинета приема постановление за поемане на борбата на вътрешнополитическия фронт от Министерството на вътрешните работи и народното здраве. Задачите в това отношение трябва да се изпълняват преимуществено от жандармерията, но чиито командири се подчиняват в оперативно отношение и ловните дружини от пехотните дивизии. Това решение на правителството освобождава армейските части от бремето на първостепенната роля в борбата на управляващите срещу въоръжения им вътрешнополитически противник. Предвижда се действията срещу него да не се извършва в никакъв случай от войсковите поделения, които само при крайна необходимост да оказват съдействие на жандармерията и полицията за тази цел.[542]

В изпълнение на цитираното постановление и съответните заповеди от висшестоящите армейски органи, генерал-майор Грозданов веднага обявява, че за действия срещу нелегалните въоръжени формирования на територията на 8-а Тунджанска дивизионна област се определят 8-а и 10-та дивизионна ловна дружина, 8-а жандармерийска дружина и 8-и дивизионен военно-полицейски ескадрон, на които само при възникване на специална необходимост от усилване съдействие могат да оказват 23-ти пехотен Шипченски полк и 28-а пехотна дружина.[543]

Генерал-майор Грозданов дава обяснение за причините, хода и резултатите за про-

---

540 П о в е р и т е л е н план за бойното упражнение, което ще се извърши на 7 август 1944 г. с поделения от парашутната дружина на летищата Казанлък и Стара Загора. Необработен архив в РИМ – Стара Загора.

541 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 105.

542 П а к т а м., с. 107.

543 ДВИА, ф. 23., оп. I., а.е. 924., л. 287 – 290.

вежданите акции срещу комунистическите банди от части на 8-а пехотна Тунджанска дивизия в писмените си показания пред следствието на „Народния съд". Първата акция, за която пише генерал-майор Грозданов е през юли или началото на август 1944 г. в района на с. Яворово, Чирпанско с части от 8-и артилерийски полк, който от по-рано имат даден охранителен участък там. В тази акция участвали поделения от 8-и артилерийски полк и от 30-ти Шейновски полк. Акцията се е ръководела непосредствено от майор Брашнаров в охранителния участък на 8-и артилерийски полк. В престрелката са били убити 5 или 6 души партизани. Имало и други, които са успели да се оттеглят. След няколко дни отивайки по служба в Чирпан, генерал-майор Грозданов се отбил в с. Яворово, за да провери реда, настаняването, прехраната и дисциплината на поделенията в него. Пред строя военнослужещи той изказал служебна благодарност за доброто им устройване, външния вид и дисциплината. Заявил, че те са се държали при антипартизанската акция като истински войници – не са се оставили да бъдат изненадани или обезоръжени, както е имало другаде такива случаи. С това генерал-майор Грозданов е искал да им обърне внимание да бъдат бдителни и да не попадат в неблагоприятно положение, като останал в селото около 2 – 2,5 часа.

Генерал-майор Грозданов посочва, че понеже получил заповед отгоре да се извършат съвместни акции и със съседните дивизионни области, началник-щаба полковник Панчев му предложил да влезе във връзка с щаба на 2-ра пехотна Тракийска дивизия за уреждане на съвместна акция. Генерал-майор Грозданов му разрешил и той заминал заедно с майор Асен Бунджулов. След завръщането им в Стара Загора се изготвят разпореждания за съвместни акции до съответните части. От 8-а Тунджанска дивизия участвали 23-ти пехотен Шипченски, поделения от 30-ти пехотен Шейновски и вероятно поделения от 10-та ловна дружина. Тези части образували североизточната (източната) част на обкръжителния обръч. По-късно, на генерал-майор Грозданов било съобщено, че имало убити партизани от частите на 2-ра Тракийска дивизия. Общото командване на акцията, която се извършила през август 1944 г. било възложено на командващия 2-ра Тракийска дивизия. След тази акция по предложение на началник-щаба и по изработени нареждания се извършила друга акция. Източната граница на района на действието минавала по шосето Стара Загора – Казанлък. Участвали поделения от 23-ти Шипченски, целия 12-ти Балкански, поделения от 30-ти Шейновски пехотни полкове и от 2-ри конно-артилерийски полк. Тази акция е ръководена от генерал-майор Грозданов, подпомогнат от щаба на 8-а Тунджанска дивизия. Той подчертава, че фактически никакво особено ръководство не е имало, тъй като завършила с изпълнение само на първоначалните задачи на частите. Нямало никакви резултати, а през време на акцията генерал-майор Грозданов бил в Стара Загора. Друга акция през август 1944 г. била извършена в района на с. Малка Верея – с. Старозагорски минерални бани. В нея участвали: 23-ти Шипченски, поделения от 12-ти Балкански и поделения от 30-ти Шейновски пехотни полкове и части от 10-та ловна дружина. При тази акция имало убити двама души с неустановена самоличност. Говорило се, че те са се самоубили, а от войсковите части имало убит един кандидат-подофицер. Акцията била под ръководството на генерал-майор Грозданов, а щабът на 8-а Тунджанска дивизия се е изнесъл на Старозагорските минерални бани. Генерал-майор Грозданов останал в Стара Загора, защото имал други задължения.[544]

544 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е 706., л. 63.

През август 1944 г. се провела акция и за претърсване на Боздугановската кория. Участвали части от 2-ра конна бригада, под ръководството на полковник Гайтанджиев, но нямало никакви резултати. Отново през август 1944 г. станали няколко нападения на мините в Стара планина и обезоръжаване на охраната им. Полковник Владков направил предложение за засилване охраната, тъй като той се грижил за мобилизиране и попълване на тази охрана. След нападението генерал-майор Грозданов отива да види какво е положението. Той си признава по войнишки, че бил ядосан от обстоятелството, че охраната там била обезоръжена. Афектът му се усилвал от факта, че преди известно време във връзка с други такива случаи в Чирпанско, командващия II-ра армия остро му обърнал вниманието да вземе пълни мерки за подготовка на охраната, за да не се допускат такива произшествия. Войниците от мина „Твърдица" заявили пред генерал-майор Грозданов, че били стреляли, но противникът (нелегалните) бил много, появил се внезапно и ги обезоръжил. Генерал-майор Грозданов отвърнал, че ако са стреляли на близко разстояние ще има следи по близките дървета или местността. Той добавил, че в уплахата си войниците вероятно са изстреляли патроните, без да знаят защо стрелят и, че при такава стрелба може да се избият един друг и, че не бива да се изпада в такава паника. Генерал-майор Грозданов допуска, че в яда си може да е казал някои излишни приказки. Във връзка с този инцидент се наложило известно засилване на охраната изобщо в района около мини Твърдица. Първоначално назначил подполковник Димов от 23-ти Шипченски полк за началник на този район, а по-късно, тъй като той заболял – майор Стойчев от 30-ти Шейновски полк. Последният, по повод на едно нападение на нелегални в с. Западно Шивачево, предприема акция в района северно от това село. Тогава бил тежко ранен един подофицер от хората му, без други резултати.

По-нататък, генерал-майор Грозданов обяснява, че по изпълнението на заповедите от Щаба на войската и от Дирекцията на гражданската мобилизация (военно учреждение, което имало грижа и за производството на мините) трябвало да се предприемат действия за по-пълно осигуряване безопасността изобщо на мините, а също да се види от по-горните командни части, че се вземат мерки. Налагало се да се извърши акция, като това мнение се споделяло и от двамата помощници на генерал-майор Грозданов – полковник Владков и полковник Панчев. Генерал-майор Грозданов възлага на полковник Владков, като негов заместник и като общ началник на охраната на мините, да произведе акцията. Планът се разработил от началник-щаба полковник Панчев, а после след някои поправки от полковник Владков, който ги уговаря с полковник Панчев и докладва на генерал-майор Грозданов, се провежда акцията към края на август 1944 г. в нея участват поделения от 23-ти Шипченски полк, от 30-ти Шейновски полк и от 2-ри конно-артилерийски полк, също и едно малко поделение от 5-та пехотна Дунавска дивизия. Акцията продължила няколко дни, без особени резултати. След неуспеха на акцията полковник Владков докладвал на генерал-майор Грозданов, че смята за необходимо да се извърши акция и в Източна Средна гора в района южно от с. Твърдица. В нея участвали същите поделения, както и в предишната, с изключение на тези от 5-та Дунавска дивизия, но отново нямало резултати. С това, според генерал-майор Грозданов се приключили акциите, а той заповядал на частите да се приберат по гарнизоните.[545]

Анализът на политиката на кабинета на Иван Багрянов и разпорежданията на българското висше военно ръководство (военния министър, началник-щаба на войската и

545 П а к т а м., л. 63.

командващите отделни армии) показва, че генерал-майор Грозданов действително се старае максимално да смекчи радикалността в провежданите мероприятия по преследване и ликвидиране на нелегалните комунистически банди в Старозагорска област. На 2 август 1944 г. Министерския съвет приема решение да се заповяда на войската, към която се придава и жандармерията, незабавно да пристъпи към широкомащабна енергична борба с нелегалните просъветски въоръжени формирования (превърнали се вече в първостепенна държавна опасност), като за целта временно остави на заден план целия обичаен учебен процес. Изисква се действията срещу тях да се провеждат съобразно с правилата на боя под командването на началниците на дивизионните области и под непосредственото ръководство на командирите на армии.[546]

На 3 август 1944 г. е одобрено постановление № 33 на Министерския съвет за подчиняване на жандармерията на Щаба на войската, като нейните дружини стават организационни единици на дивизионните обрасти, от които предстои да получават задачите си. Всъщност това единственото, което остава на правителството на Багрянов да направи, защото от втората половина на юни 1944 г. акциите на нелегалните комунистически формирования се усилват и БРП (к) и Отечествения фронт не крият претенциите си към властта. Независимо от тежките удари, които нанася на шумкарските части, и безкомпромисността, с която подхожда към укривателите, жандармерията, полицията и привличаните войскови части не успяват да елеминират нелегалното движение като постоянно застрашаващ сигурността и вътрешната стабилност на България фактор. Вътрешнополитическото положение се доминира от намаляващите съпротивителни сили на държавната власт, от желание за промяна, изразявано от различни обществени слоеве, което се акумулира от неудържимото настъпление на армиите на Антихитлеристката коалиция по всички фронтове. Страстните призиви на опозиционни крайно десни политически формации (Съюз на българските национални легиони, Ратници за напредъка на българщината и др.) с ярко изразена прогерманска ориентация ,за общонационално сплотяване и съпротива срещу настъплението на болшевизма остават глас в пустиня.[547]

В изпълнение на посоченото решение на 5 август 1944 г. генерал-майор Грозданов нарежда на всичките си подчинени командири незабавно да въведата пълна и постоянна бойна готовност за задействане на всички налични сили и средства в срок до 30 минути след получаване на заповед за включване в преследването на нелегални. Той специално призовава при провеждането на такива акции да се пази името и честта на войската, но без да е за сметка на бързото и решително справяне на Тунджанци със зловредната вътрешна язва в живота на страната. За да може след това спокойно да се посветят изцяло на подготовката си за възможно предстоящата много по-величава борба с външните врагове на Отечество.

Генерал-майор Грозданов продължва със сдържаността си в интерпретирането на правителствените решения и заповедите на висшето военно командване, касаещи участието на войсковите части в борбата за неутрализиране на нелегалната комунистическа и просъветска съпротива. На 6 август 1944 г. той обръща внимание на подчинените си върху необходимостта от поддържане на постоянна бойна готовност и от извънредно старателна подготовка на акциите срещу нелегалните, като същевременно се предприемат и строги

546 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 108.

547 И с т о р и я на България. Том 9 история на България 1918 – 1944., С., 2012., с. 431.

осигурителни мерки за предпазване от внезапни нападения от тяхна страна. Генерал-майор Грозданов специално изтъква нуждата от предотвратяване на нежелателни случаи в действията на поверените му части, които да опетнят името и авторитета на Българската армия и да подкопаят вярата на народа в нея.[548]

Военно-политическият преврат от 9 септември 1944 г. заварва генерал-майор Грозданов на бойния му пост начело на 8-а пехотна Тунджанска дивизия. Правителството на Константин Муравиев полага усилия да запази неутралитета на България като основна преграда пред нейната съветизация. На 5 септември България скъсва дипломатическите си отношения с Германия и започва разоръжаването на германските войски на своя територия, но СССР обявява война на България. През нощта на 5 срещу 6 септември правителството решава, че обявената от Съветска Русия война не може да се води и трябва да бъде преустановена незабавно, за което се правят дипломатически постъпки за примирие със СССР. По вина на военния министър генерал Иван Маринов правителството отлага влизането в сила на положението за война с Германия за 8 септември. По същество той саботира решенията на собственото си правителство, като провежда действия в изгода на силите на ОФ и БРП (к).[549] В 9 ч. 20 м. на същия ден Червената армия навлиза на българска територия и започва окупирането й. На обяд Министерския съвет решава положението за война с Германия да започне от 18 ч., а по-късно отново моли съветското командване за примирие. Отговор няма, тогава правителството на Муравиев нарежда своевременно да не се оказва съпротива на съветските войски и да се улесни тяхното движение. По цялата територия на България не прозвучава нито един изстрел и не е убит нито един български или съветски войник. Но Москва има други планове. Страната ни е окупирана, българските комунисти, подкрепени от Червената армия, започват жестока разправа с политическите си противници.[550]

Като цяло Българската армия споделя напълно политиката на кабинета Муравиев. Нейният офицерски корпус е за съхранение на националното обединение на България и против окупацията и съветизацията на страната. Патриотичното офицерство, в очакване на нахлуването на Червената армия на българска територия заема неутрална изчакваща позиция, единствено възможна, за да се избегнат излишните жертви и разрушения.[551] Развоят на събитията след 9 септември 1944 г. в Стара Загора показва, че генерал-майор Грозданов влиза в тази категория. След неуспеха в предотвратяването на окупацията на България от съветските войски, правителството на Муравиев проявява държавническо мислене и политическа мъдрост, приема свършения факт, примирява се със слепотата и глухотата на Лондон и Вашингтон[552] към българските молби за примирие и дава указания по места да се предаде по мирен начин властта на Отечествения фронт, което става от 9 до 12 септември.[553]

Действията на новия военен министър Дамян Велчев също следват посоката на ненамеса на войската при установяване властта на ОФ. Същевременно той се стреми да пред-

548 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 109 – 110.
549 И с т о р и я на България. Том 9 история на България 1918 – 1944., С., 2012., с. 434.
550 Ш а р л а н о в, Диню. История на комунизма в България, Т. 1., С, 2009, с, 189.
551 П а к т а м., л. 211.
552 М у р а в и е в, Константин. Събития и хора, С, 1992., с. 404.
553 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 218.

пази армията от брутална политическа чистка, подобна на провеждащата се в полицията и другите силови структури в страната. На 10 септември 1944 г. командира на НОВА (официалното наименование на нелегалните комунистически и просъветски формирования) генерал Благой Иванов нарежда: „Всички офицери, които се опитват да подронват престижа на Народния фронт, да се арестуват и предават на правителствената власт. Всички, които противодействат на правителството, да се разстрелват незабавно. За да предотврати бягството и укриването на страхуващи се от репресии военни чинове, със същата заповед Благой Иванов допълва: „Народната въстаническа армия и милиция да съдейства най-енергично за залавянето им и предаването на Народния съд". Поради това същия ден полковник Велчев издава заповед, съгласно която отрядите от народоосвободителната войска трябва да се смятат за поделение от състава на войската със задачана не да вършат арести, а да „съдействат на войската за поддържане на реда и спокойствието в страната". По същото време при НК на ОФ, околийските и областните комитети се създават военни отдели. Под тяхното ръководство преминават войнишките отдели, с препоръката да „задълбочат издирването на народните врагове".[554]

Определен интерес за целите на нашето изследване представлява личната гледна точка на генерал-майор Грозданов към събитията от септември 1944 г., която е предадена в спомените на дъщерята му Ана. Според нея баща й съвсем обективно приема насилствената промяна на властта и точно когато съветската армия прекосява границата в Добруджа и на Дунава, той издава заповед по 8-а Тунджанска дивизия да не се дава въоръжен отпор, защото по-низшите офицери, например началник-щаба полковник Станю Панчев и други са призовавали да се оказва съпротива на преврата и на войските на Съветския съюз. Генерал-майор Грозданов заповядва да не се допускат въоръжени стълкновения, както и да бъдат дадени почести на нахлуващите съветски войски като на победители. Ана Грозданова си спомня изявления на баща й, че българска войнишка кръв не бива да се пролива в последните дни на националсоциалистическа Германия. Без съмнение този епизод е доказателство за държавническа мъдрост и политическа далновидност от страна на генерал-майор Грозданов. Това е така, защото в едно свое изследване за българския комунизъм Ивайло Знеполски посочва: „пред мощта на съветската военна машина българското общество и заварените институции са напълно парализирани, всякаква съпротива не само изглежда обречена, но може да има фатални последици за страната.[555] Истинските господари на страната по това време са окупационните войски от Червената армия и ръководителите на Съюзната контролна комисия. В началото на октомври 1944 г. в Съветския съюз са отведени бившите министър-председатели, министри и висши военни ръководители от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г. Настанени са в Москва, разпитвани са от органите на НКВД – политическата полиция на СССР. Съществуват сигурни сведения, че обвинителния акт срещу тях по т.нар. „Народен съд" изцяло се диктува от Москва чрез Г. Димитров.[556]

Ана Грозданова заявява, че генерал-майор Грозданов е организирал тържествено по-

554 М е ш к о в а, Поля и Диню Шарланов. Българската гилитина. Тайните механизми на Народния съд., С., 1994., с. 25.

555 З н е п о л с к и, Ивайло. Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова трактория. С, 2008., с. 56.

556 А н г е л о в, В. Третата национална катастрофа.,С., 2005., с. 31.

срещане на съветските войски. В Стара Загора били настанени много генерали офицери от Червената армия, на които баща й дал тържествен прием във Военния клуб при щаба на 8-а Тунджанска дивизия. Според Ана Грозданова някои руски генерали дори са симпатизирали, чисто по войнишки на генерал-майор Грозданов. Тя не може да си спомни имената им, но помни, че са двама или трима, с които и съпругата на генерал-майор Грозданов Дишпини Хаджиолу има познанство. Руснаците са говорили за баща й с голямо уважение и винаги го титулували генерал-майор Грозданов, т.е стриктно са спазвали чинопочитанието и военната йерархия.[557]

Заслужава да се отбележи, че според дневника за бойните действия на германската група армии „Е", към 10 септември 1944 г. 8-а пехотна Тунджанска дивизия е приведена в частична мобилизационна готовност. Личният състав е около 5000 души, а бойната й стойност е определена с най-високата възможна оценка „добра" (другите възможни оценки са „умерена", „почти без стойност" и „без стойност"). Степента на попълване с личен състав достига 30 % от военновременните щатове.[558] Това показва, че дивизията на генерал-майор Грозданов е с най-голямата възможна боеспособност и е в състояние само за няколко дни да се включи в широкомащабни бойни операции.

Съобщенията на местната преса от първите дни след 9 септември 1944 г. потвърждават напълно извода, че генерал-майор Грозданов и подчинената му 8-а Тунджанска дивизия спазват стриктно последните заповеди на правителството на Муравиев за отказ от каквато и да било съпротива на съветските войски и на новата власт на ОФ и БРП (к). Гражданството е приело „най-радушно" и с „въодушевление" новата народна власт – правителството на ОФ.[559] За фактическото извършване на преврата в Стара Загора и региона може да се приеме първото голямо публично събрание на комитета на Отечествения фронт в града. То се състои на 10 септември, 11 ч. в салона на читалище „Родина". Изказват се Минчо Драндаревски (председател на комитета), Георги Петров, Петър Кораков, Янаки Хаджиолу, Георги Драгнев, Тачо Даскалов. При речта на Янаки Хаджиолу в залата влиза, носен на ръце, Иван Самунев, командир на т.нар. „въстанически части" от Старозагорска околия. Всичките оратори се поздравяват с падането на фашизма и говорят за свобода и демокрация.[560] За първи път в Стара Загора влизат минали в нелегалност шумкари, вече наричащи се партизани към 18 ч. следобед на 11 септември. Организиран е импровизиран митинг на площада в центъра на града пред читалище „Родина", на който говорят новия областен директор Тачо Даскалов и дейците на ОФ Георги Драгнев и Диню Тодоров.[561] Подобно на събранието от предния ден тези политици не дават никакви признаци, че в тъмна доба вече е започнала жестока разправа, без съд и присъда с всички представители на българската държавност и легален политически живот, които са несъгласни с платформата и политиката на БРП (к), въпреки че както вече посочихме никой от тях не оказва въоръжена съпротива.

Установяването на новата власт на Отечествения фронт, доминиран от комунистиче-

557 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 2.
558 Б ъ л г а р и я – непризнатият противник на Третия райх. Сборник с архивни документи., С., 1995., с. 24 – 25.
559 В-к "Н а р о д", год. VI, бр. 236, Стара Загора, 14 септември 1944 г., с. 1.
560 П а к т а м.
561 П а к т а м.

ската партия, в Стара Загора съвпада с началото на целенасочен и планомерен процес на всестранна съветизация и налагане на болшевишката система на управление. Нерадостната съдба на генерал-майор Грозданов след 9 септември 1944 г. е в тясна зависимост от динамиката на развитие на този процес. Завземането на властта в Старозагорска област е придлужено от пристигането и разквартирането на няколко съветски дивизии, което неизбежно оказва въздействие върху позициията на генерал-майор Грозданов. Съветските части се дислоцират между 9 и 27 септември 1944 г., както следва: на 14 септември в Казанлък се установяват щаба и поделенията на 244-та стрелкова Запорожка дивизия; до 27 септември в Стара Загора пристигат частите от 333-та стрелкова Синелниковска дивизия, а в Чирпан – 49-та гвардейска тежка гаубична артилерийска бригада; в Нова Загора на гарнизон е дислоцирана 195-та стрелкова Новомосковска дивизия. Посочените части образуват 66-ти стрелкови корпус от 37-а съветска армия. С изключение на 333-та дивизия, която през май 1945 г. е прехвърлена в София, 66-ти корпус остава в Старозагорска област чак до 1947 г.[562] Съветски военновъздушни поделения се дислоцират и на трите летища на територията на областта. Областният център Стара Загора е определен за седалище на пълномощника на Съюзническата контролна комисия за областта – майор Мойсенченко.

Завземането и консолидирането на властта от комунистите и ОФ, особено по селата и по-малките градове на областта, се осъществява в изключително напрегната и нажежена обстановка. Доминират страха, несигурността, неконтрулириеми изблици на политическо насилие и лични отмъщения. Сумарните сведения от обявления за безследно изчезнали в Държавен вестник през периода 1944 – 1946 г. и от сдруженията на Съюза на репресираните от комунстическия режим в Стара Загора и Пловдив показват, че най-малко около 200 души – предимно полицаи, стражари, военни, кметове и кметски наместници са избити без съд и присъда в Старозагорска област. Масови терористични и изтребителни акции са проведени в селата, където преди 9 септември 1944 г. е имало полицейски блокади и опити за залавяне на нелегални комунистически бандити – Свети Кирилово, Братя Даскалови, Омурово, Загорци, Тъжа и др.

Фактът, че генерал-майор Грозданов стриктно изпълнява заповедта на правителството на Муравиев да не се оказва въоръжен отпор на нахлуващата Червена армия и просъветската агентура в България, устремила се към властта, се потвърждава от многобройните спомени на лица, изиграли дейна роля в преврата на 9 септември 1944 г. в Стара Загора. В тях не е цитиран нито един случай на оказана съпротива или издигната пречка от представител на многохилядния старозагорски гарнизон, командван от генерал-майор Грозданов.[563]

В резултат на направения анализ на конкретната политическа ситуация в страната и в Стара Загора на 9 септември и следващите няколко дни се налага извода за обективността и неизбежността на избраната от генерал-майор Грозданов и висшето ръководство на Българската армия политика да не се води никаква въоръжена борба със съветските войски и да не се правят никакви опити за осуетяване безпрепятственото завземане на властта от ОФ – комитетите, зад които вече надвисва зловещата сянка на БРП (к) и създадения от нея инструмент за политическо насилие – Народната милиция. На 19 септември 1944

562 В а с и л е в а, София. Власт и опозиция в Старозагорска област 1944 – 1949. В: България след 1944 – история, проблеми, тенденции., Шумен., 2002., с. 110.
563 П а к т а м., с. 105.

г. войсковите части от Старозагорския гарнизон, обединени организационно в състава на 8-а пехотна Тунджанска дивизия с командващ генерал-майор Грозданов са приети от новия командващ II-ра армия генерал-майор Кирил Станчев. На площада пред читалище „Родина“ са построени войските на дивизията. В речта си генерал-майор Станчев заявява: „Радоста на българския народ бе голяма и засужена. Но тя завърши. Днес повелите на отечеството ни задължават да бъдем пак на бойна нога. България чака от своите войници подкрепа за унищожение на врага. И аз виждам, че вие ще изпълните този дълг“. Генерал-майор Грозданов го уверява в готовността на своите момци, които с целия български народ, ще изковат светлото бъдеще на Родината. След това войсковите части минават в церемониален марш, като са бурно акламирани от старозагорското гражданство.[564]

В писмените си показания пред „Народния съд”, снети на 31 декември 1944 г. генерал-майор Грозданов излага своята гледна точка по някои от най-интересните събития, около преврата на 9 септември 1944 г. и отражението му в Старозагорска област. На отправения му от народния обвинител въпрос за телефонен разговор с майор Брашнаров през нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г., генерал-майор Грозданов отговаря, че не си спомня да е водил такъв разговор и, че няма намерение да отговаря и пред съда на този въпрос, за да не оставя каквото и да било съмнение. Във всеки случай той си спомня, че ако тогава майор Брашнаров му е казал, че има намерение да задържи някои лица, подозирани като нелегални, генерал-майор Грозданов не му е разрешил, защото неговото становище по този въпрос било да не се избързва и прибягва към безразборно задържане на което и да било лице. Генерал-майор Грозданов не може да си спомни дали по-рано е имал разговор за задържане на някои лица от с. Богомилово. Но и да е имало такъв разговор, той със сигурност не бил разрешил задържането на такива лица.[565] Относно нареждането за мобилизиране на жандармеристите и полицаите след разформирането на жандармерийската дружина в Стара Загора, генерал-майор Грозданов пише, че то е направено на основание нареждане отгоре. Той счита, че е имало някакво нареждане демобилизираните от жандармерийската дружина да се завърнат по частите си, откъдето са излезнали при постъпването им в жандармерията. Генерал-майор Грозданов пише, че това можело да се провери със сигурност в мобилизационната секция при поручик Н. Златев и при строевата секция на щаба на дивизионната област.[566]

Генерал-майор Грозданов изтъква, че в дните след 9 септември 1944 г., съумял да внесе успокоение и да създаде с помощта на някои членове от Областния комитет на ОФ, вяра, единство, устрем и воля за борба с народните врагове у войници и офицери през бурните дни и по-после на частите от дивизионната област. Същото е постигнал и сред части от 5-та и 12-та пехотни дивизии и други поделения по югоизточната ни граница, които са се колебаели, не били уверени в своите командири, съмнявали са се от кого е заповядано за предислоциране към западната граница, където започвала войната с германците и не искали да заминат, докато генерал-майор Грозданов не ги убедил като старши началник (командващ Прикриващия фронт). По същото време на Старозагорската гара на 2-3 пъти се спирали влакове с войскови части, които не искали да заминават по-нататък към западната граница. С дейната си доброволна намеса генерал-майор Грозданов уредил въпроса

564 В-к „Н а р о д“, год. VI, бр. 236, Стара Загора, 14 септември 1944 г., с. 1.
565 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е 706., л. 67.
566 П а к т а м., с. 67.

и тези войски с дух и вяра, продължили пътуването си към бойното си назначение. Той посочва, че по отношение тази му дейност, биха могли да се разпитат членовете на Областния комитет на ОФ и по-специално Тачо Даскалов, Георги Петров, Георги Драгнев, Минчо Драндаревски, по-младия син на министър Добри Терпешев и железопътния комендант на гара Стара Загора.[567] В първите дни след 9 септември 1944 г., както му заявил лично помощник-командира на 8-а Тунджанска дивизия полковник Стой Неделчев Чочев, между народните въстаници, пребиваващи в Стара Загора, е имало подозрение и предпазни мерки по отношение школната дружина (от Школата за запасни офицери), която е била на лагер при с. Горно Паничерево (традиционния лагер на 12-ти пехотен Балкански полк). Намесата на генерал-майор Грозданов и категоричното му уверение, че не може да има и няма да допусне някакви противни прояви от тази дружина, внесло успокоение и сигурност. Генерал-майор Грозданов съдействал най-дейно за бързо установяване властта и порядъка на ОФ в дивизионната област, като това направил доброволно, без някои да го е подканял или заставлявал, с най-голяма решителност и радост, с пълно съзнание, че то е изключително за благополучието на българския народ, всред недрата на които е израснал и не е искал да се дели никога от него. Генерал-майор Грозданов изразява надеждата си, че чрез своята дейност особено на 9 септември 1944 г. и след това, е дал доказателства за предаността си към народа и неговата народна власт. Относно вярата, която е имал у себе си във връзка с делото на 9 септември, генерал-майор Грозданов, моли да се разпитат военния министър генерал-лейтенант Дамян Велчев, главнокомандващият генерал-лейтенант Иван Маринов и командващия II-ра армия генерал-лейтенант Кирил Станчев.[568]

За дейността му във войската след 9 септември 1944 г., генерал-майор Грозданов пише, че може да се разпита полковник Стою Чочев, помощник-командир на 8-а Тунджанска дивизия и неговия помощник Иван Желев. Генерал-майор Грозданов посочва, че степента, до която не е споделял политиката на бившите правителства, отпреди 9 септември, срещу евреите, се виждало от това, че законите срещу последните не е използвал – в смисъл на заемане под наем на къща или купуване на еврейски имоти, където и да било, както мнозина други са направили, въпреки че е имал крайна необходимост от къща за живеене поне под наем, и въпреки, че би могъл, по силата на служебното си положеине, да направи това. Не само това, генерал-майор Грозданов, доколкото е могъл, се е мъчил да подпомогне някои злепоставени евреи. Той отново подчертава, че като отговорен военен началник бил принуден да изпълни дадени заповеди и нареждания. При това, той не смята, че е бил безпогрешен и отговорност за делата си ще поеме като войник.[569] Генерал-майор Грозданов уверява, че каквото е можал и каквото е било по силите му се е мъчил да го направи, за да бъдат действията срещу народните въстаници най-малко злополучни за тях, а, ако не са били дадени жертви, щяло да бъде най-добре.

Съгласно Поверителна Заповед № 1/20 септември 1944 г, Стара Загора по 8-а Тунджанска дивизия се обявява мобилизацията. Съгласно телеграма № 1595/20 септември 1944 г. на началник-щаба на войската от 4 ч. на същия ден е обявена обща мобилизация на Българската войска. Първията оперативен ден започва от 0 ч. на 21 септември 1944 г. Генерал-майор Грозданов заповядва мобилизацията на поделенията от дивизията да се

567 П а к т а м., с. 68.
568 П а к т а м., с. 69.
569 П а к т а м., с. 69.

извърши в определените мобилизационни места, съгласно приготвените планове за мобилизация, под ръководството на следните командири:

щаба на дивизията - началник полковник Станю Панчев; 12-ти пехотен Балкански полк - полковник Димитров; 23-ти пехотен Шипченски полк - полковник Чалъков; 30-ти пехотен полк - полковник Таралежков; 8-и артилерийски полк - полковник Панайот Петков Добрев; 8-а дивизионна противовъздушна батарея - поручик Георги Славов; 8-и конен дивизион - подполковник Борис Захариев; 8-а инженерна дружина - майор Манолов; 8-а свързочна дружина - поручик Щърбанов (дружината трябва да се мобилизира от 2-ри инженерен полк в Пловдив); 8-о дивизионно интендантство - подполковник Илия Димитров; 8-а интендантска дружина - капитан Георги Николов и други снабдителни и логистични подразделения. Със същата Заповед генерал-майор Грозданов обявява имената на офицерите от щаба си. Адютант му е подпоручик Петър Миладинов.[570] Съгласно щатовете за военно време съставен на 1 юли 1944 г. след мобилизацията на 20 септември 1944 г. дивизията трябва да достигне следната численост: 17 019 души личен състав и 7274 коня.[571]

Генерал-майор Грозданов обръща голямо внимание на правилното устройство на превозите и съобщенията на дивизията, като издава специална заповед по този въпос на 20 септември 1944 г. Регламентира скоростите за движение на различните категории МПС в различни атмосферни условия. Заповядва да се полагат по-големи грижи за поддържане изправността на МПС; да се спазват най-точно всички полицейски правила за движение на МПС; да се поддържа пълен ред при движението на автомобилни колони; МПС трябва да се използват най-рационално с оглед съхраняването им за дълго време напред.[572]

Съгласно Заповед № 2/25 септември 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия се назначават помощник-командирите в дивизията на основание Заповед № 352/22 септември от Министерството на войната. Стой Иванов Чочев (Чочоолу) е назначен за помощник-командир на генерал-майор Грозданов. Помощник-командирите се назначават за „улесняване и ускоряване процеса на създаване братски отношения между чиновете във войската, за укрепяване съзнателната дисциплина, за повдигане бойните качества на нашата войска, укрепяване вярата на командирите, както и за отбиване на всички опити за създаване на раздвоение в нея“.[573]

Тежък удар върху генерал-майор Грозданов е принудителната му раздяла с най-квалифицирания офицер и негов най-близък и верен съратник и помощник от щаба на дивизията – полковник Станю Панчев. Това става със Заповед № 5/29 септември 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия, с която се обявява, че на 13 септември с поверителна Царска Заповед № 117 се уволнява поради навършване на 25 години военна служба полковник Станю Панчев, а на 22 септември той сдава длъжността си началник-щаб на дивизията на майор Асен Бунджулов.[574]

Съгласно Заповед № IV-2/113/5 октомври 1944 г. по 8-а пехотна Тунджанска дивизия се съобщава, че за охрана и прикриване на югоизточната ни граница се сформира Прикриващ фронт в състав 3-та Балканска и 8-а Тунджанска дивизия, под командването на начал-

570 ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 94, л. 155.
571 ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 194, л. 6
572 П а к т а м., л. 9.
573 П а к т а м., оп. I, а.е. 94, с. 157.
574 П а к т а м., л. 158.

ника на 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов с щаб в Симеоновград. Задачата на 8-а Тунджанска дивизия е да охранява, прикрива и отбранява югоизточната ни граница в участъка от Беш-тепе (южно от Свиленград) до р. Тунджа.[575] На същия ден с оперативна заповед № 112 по 8-а Тунджанска дивизия се дава решението на генерал-майор Грозданов за действията му на Прикриващия фронт. Дивизията, усилена с 3-та крепостна пехотна дружина и 23-ти граничен участък от 7 ч. на 6 октомври трябва да започне съсредоточаването си с железопътна линия и походни маршове към района Симеоновград - Тополовград - с. Константиново - с. Беш-тепе - с. Малко градище - гр. Харманли, за да си изпълни задачите. Тежестта на усилията да бъде в оперативното направление на р. Марица. 12-ти Балкански полк трябва да се изнесе в района на с. Българска поляна - с. Хлябово - Тополовград и в групировка за преграждане на посоките откъм с. Константиново, с. Дервишка могила и с. Лефка - с. Младеново. 23-ти Шипченски полк да се съсредоточи в района на с. Малко Градище - с. Лозен - с. Любимец; 30-ти Шейновски полк да остане в досегашния си район Симеоновград - с. Златидол - с. Свирково с готовност за действие от двете страни на р. Марица.[576] На 6 октомври 1944 г. започва изнасянето на частите на 8-а пехотна Тунджанска дивизия в района на Прикриващия фронт, като са разпределени в 7 ешелона.[577] На 7 октомври 1944 г. щаба на 8-а Тунджанска дивизия с генерал-майор Грозданов отпътува от Стара Загора за гр. Симеоновград, където трябва да се дислоцира за управление действията на Прикриващия фронт.[578] От 20 ч. на 8 октомври 1944 г. съгласно писмо от 3 октомври от Щаба на войската генерал-майор Грозданов е назначен за командир на Прикриващия фронт - югоизточната ни граница, в състав от 3-та Балканска и 8-а Тунджанска дивизия, с щаб в Симеоновград.[579]

Съгласно Заповед №III-6/13 октомври 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия на основание лично поверително служебно писмо №1215/10 октомври 1944 г. на Щаба на войската, от досегашния 100% военновременен състав на частите трябва да се направят съкращения, с оглед всички части да бъда сведени до 60 % , считано от щатното число „всичко“, но без офицери, фелдфебели, подофоцери и чиновници. За целта веднага от военно обучение трябва да се освободят: запасните, които са най-възрастни, ходили най-продължително време на военно обучение, тези с тежко материално положение и един от трима братя. В частите да се запазят само най-необходимите коне и пътни превозни средства.[580]

На 17 октомври 1944 г. завършва съсредоточававането на частите на 8-а Тунджанска дивизия в заповядания район на Прикриващия фронт, както следва: щаб на дивизията в Симеоновград, щаб на 12-ти Балкански полк в Тополовград - частите на полка в Ново село, с. Българска поляна, Тополовград; 23-ти Шипченски полк - щаба на полка в с. Любимец, частите в с. Любимец, с. Малко Градище, с. Лозен; 30-ти Шейновски полк и 8-и артилерийски полк се разполагат с щабове в Симеоновград, а частите им в Злати дол, Троян, Овчарово и др.[581] Съгласно Заповед № 258/18 октомври 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия

575 П а к т а м, оп. V, а.е. 194, л. 18
576 П а к т а м, л. 18 – 19.
577 ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 181, л. 7.
578 ДВИА, ф 321, оп. V, а.е. 182, л. 4.
579 П а к т а м., а.е. 194, л. 40.
580 П а к т а м, а.е. 195, л. 5.
581 ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 181, л. 11.

генерал-майор Грозданов обявява, че се е повишила смъртността по конете в дивизията. Той цитира факти, според които на коня не се гледа като на боен другар, а като на нещо случайно и неценно във войската. Затова той заповядва да се вземат редица мерки за предотвратяване на подобни случаи в бъдеще и за подобряване условията на гледане на конете и задълбочаване на грижите за тях.[582] С друга Заповед от същия ден генерал-майор Грозданов уведомява Щаба на войската, че 8-а Тунджанскадивизия се е съсредоточила напълно на заповядания район на Прикриващия фронт.[583] Със Заповед № 18/ 20 октомври 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов обявява резултатите от прегледа по частите. Констатирани са редица слабости по дисциплината, по стъкмяването, по грижите за подчинените и имуществото, по спазване на вътрешния ред в частите и др.[584]

Съгласно Оперативна Заповед № 364/25 октомври 1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия сведенията за противника, нашите сили и задачите на дивизията остават същите, както към 3 октомври 1944 г. Генерал-майор Грозданов решава, дивизията с придадените й части, да се подготви и при нужда бързо да заеме, прикрива и упорито отбранява укрепената позиция в заповядания й участък, като отбие всеки противников опит за нападение. Той възнамерява да насочи главните си усилия в случаи на нужда по долината на р. Марица, в района на Бекчи Чарда, с. Ново село, Мум тепе, Рошава могила, Куру баир и Сива река. Създадени са линии на прикриващата позиция, предна линия на укрепената позиция и резервна част на позицията. 23-ти Шипченски полк, усилен с една 7,5 см. бронеизтребителна рота, една 5 см бронеизтребителна рота, 4 пионерни взводове, един бронеизтребителен крепостен взвод и 4 гранични постове трябва да прикрива и упорито отбранява участъка югозападно от р. Марица, със задача да прегради всички посоки за настъпление на противника югозападно от р. Марица, като обърне особено внимание на посоката от с. Чирмен и Свиленград за с. Любимец. 30-ти Шейновски полк, усилен с два крепостни взвода и гранични части трябва да прикрива и упорито отбранява заповядания си участък със задача да прегради всички подстъпи за настъпление на протвиника североизточно от р. Марица, като обърне особено внимание на посоката Свиленград - Пъстрогор и Свиленград - Лефка. 12-ти Балкански полк, усилен с две батареи полска артилерия, пет пехотни крепостни взводове и гранични части да прикрива и упорито отбранява заповядания му участък, със задача да прегради подстъпите за настъпление от района на Одрин към с. Константиново, с. Студена, с. Дервишка могила, като обърне особено внимание на посоката с. Михалич - с. Студена - с. Дервишка могила и тази по долината на р. Тунджа.[585]

От 2 до 10 ноември 1944 г. генерал-майор Грозданов е на служебна командировка в София, като през това време е заместван от полковник Димитър Димитров.[586] На 17 ноември 1944 г. щаба на 8-а Тунджанска дивизия се прехвърля обратно в Стара Загора.[587] Няколко дни по-късно, генерал-майор Грозданов ще бъде арестуван от органите на „Народната милиция", за да започне неговата Голгота по затворите и концентрационните лагери на социалистическа България.

---

582 П а к т а м, оп. I, а.е. 95, л. 133.
583 ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 181, л. 7.
584 П а к т а м, а.е. 95, л. 138.
585 ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 195, л. 46.
586 П а к т а м, оп. V, а.е. 95, л. 110.
587 ДВИА, ф 321, оп. V, а.е. 182, л. 8.

В първите няколко седмици след преврата на 9 септември 1944 г. новата власт се отдава на кървави репресии без съд и присъда срещу всички потенциално опасни за нея лица. С навлизането на Червената армия, страната по същество изпада в състояние на безвластие. Членовете на различните организации на БКП без съпротива завземат населените места, след което в действие влиза закона на грубата сила. През първите дни на промяната без съд и присъда са избити десетки хиляди. Мишени на дивото правосъдие стават полицаи, жандармеристи, както и активни антикомунисти или такива афиширали открито прогерманска или националсоцилистическа позиция. Но под ударите на насилието попадат и мнозина, които не влизат в тези категории: кметове, съдии, селски пъдари, секретар-бирници, свещеници, нерядко и учители, дребни служители в пощите и съдилищата, на практика тези, чрез които е функционирала местната власт, институции на държавата на ниско, базисно ниво. Ненавистта към държавата до 9 септември 1944 г. се прехвърля върху тях в качеството им на нейни представители по презумция, по силата на някаква репрезентативна вина.[588] По разбираеми причини (всяка нова власт, взета по насилствен начин се стреми да прикрие следите от най-кървавите си престъпления) в архивите на БКП и на МВР, липсват документи, съдържащи точни данни за количеството на човешките жертви по време на големия комунистически терор в България през септември – октомври 1944 г. Както посочва Диню Шарланов ужасите от 8 септември до 17 октомври 1944 г. справедливо могат да се квалифицират като българските Вартоломееви нощи. За тези 40 дни са унищожени без съд и присъда 26 850 души. Най-кървавите нощи са от 1 до 14 октомври 1944 г., когато са избити 18 хиляди души. Всяко нощ, средно са ликвидирани по най-жесток начин по 1240 души.[589]

Кървавият революционен смерч не отминава и офицерите от Българската армия, въпреки че никой от тях не е бил пряко ангажиран с оперативно-следствени и наказателни мероприятия срещу групи и членове от т.нар. „антифашистка съпротива". Няколко са определящите фактори, които влияят върху съдбата на офицерството – конкретната военновременна обстановка, позициите и коментарите на великите сили, становищата, действията и целите на правителството на Отечествения фронт и основните съставляващи го партии.[590] В напрегнатата и нажежена обстановка на безвластие, страх, несигурност и лични отмъщения в дните и седмиците след 9 септември 1944 г. голяма част от ликвидираните без съд и присъда в Старозагорска област са офицери.[591]

Въпреки ненамесата на армейските части, дислоцирани в околийските центрове на областта, „изчезват безследно" десетки офицери от състава на 8-а пехотна Тунджанска дивизия и други военни гарнизони в Южна България. Сред тях са: подполковник Христо Пенчев – началник на строевата секция при щаба на 8-а Тунджанска дивизионна област, полковник Дойчин Цъклев – командир на гарнизона в Борисовград (дн. Първомай), полковник Илия Иванов – бивш командир на 30-ти пехотен Шейновски полк в Симеоновград, полковник Иван Константинов Михайлов – началник на 10-та пехотна Родопска дивизи-

588 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 98.

589 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 262.

590 Б а е в, Йордан. Външни и вътрешни фактори за чистката в офицерския корпус (септември – декември 1944 г.) В: Военно-исторически сборник, кн. 5, 1994, С, с. 168.

591 В а с и л е в а, София. Разгромът на кадровото офицерство в Старозагорско (1944 – 1949 г.) В: в. „Демокрация", С, 14.08.2001.

онна област в Хасково, полковник Велико Маринов – командир на 2-ри армейски артилерийски полк в Хасково, капитан Иван Мишкетев – служещ в 8-а жандармерийска дружина. Този безпрецедентен извънсъдебен произвол подкопава драстично боеспособността и морала на войските на генерал-майор Грозданов. Като пряк началник на Старозагорския гарнизон той се обръща с молба за съдействие към официалната власт тогава – Областния комитет на Отечествения фронт. С писмо, обсъждано на заседание на комитета, генерал-майор Грозданов сигнализира, че в Старозагорска област не се спазва Министерска заповед № 350 на Министъра на войната, за реда, по който могат да бъдат задържани военни чинове, и излага конкретните случаи. Генерал-майор Грозданов настоява комитета на Отечествения фронт да излезе със становище относно тези арести – от кой са издадени заповедите и кои лица ги изпълняват.[592]

Интересно е, че този въпрос продължава да се обсъжда и на следващите заседания на Областния комитет на ОФ в Стара Загора. В защита на генерал-майор Грозданов и военните от своеволни действия на Народната милиция и членове на БРП (к) се обявяват представители на ОФ комитета от други партии – Областния директор Момчо Илиев (БЗНС), председателят на Областния комитет на ОФ Минчо Драндаревски (БЗНС), председателя на Областния комитет на НС „Звено" в Стара Загора – Янаки Хаджиолу, друг от лидерите на НС „Звено" в областта – Михаил Бунарджиев. Протоколирано е, че са арестувани военни чинове без знанието на началника на Старозагорския гарнизон генерал-майор Грозданов.[593]

След обявяване на мобилизацията дивизията е изпратена на Прикриващия фронт срещу Турция. Все още очакванията на висшето военно ръководство на армията са, че може да се очакват агресивни действия от страна на югоизточната ни съседка. Междувременно се усложнява чувствително вътрешнополитическата ситуация в България. Правителството на Кимон Георгиев провежда все по-активна политика на болшевизация на страната, която започва да засяга и Българската армия. Комунистическата партия взема курс на подчиняване на войската на собствената си просъветска политика. Пътят към това преминава през внедряване в ръководството и редовете на Българската армия на доверените функционери на БРП (к). На 10 септември 1944 г. с постановление № 1 на Министерския съвет се създава „Народна гвардия". На 17 септември 1944 г. Министерския съвет приема „предложението" на маршал Толбухин за подчинение на Българската армия в оперативно отношение на Трети украински фронт. На 28 октомври 1944 г. в Москва е подписано примирието между България и съюзниците СССР, САЩ и Англия, с което нашата страна се задължава да участва активно във военните действия до разгрома на Германия, като предостави територията си за свободно действие на съюзническите войски и се откаже от териториалните си придобивки. Тези откровено антинационални и предателски към българската кауза в Македония и Тракия мерки биха могли да се наложат трайно в армията и страната само чрез отстраняване на малобройния държавнически, политически, културен, икономически и военен елит на България. За целта, с Указ №22/6 октомври 1944 г. на регентите Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов е утвърдена „Наредба-закон за съдене от Народния съд виновниците за въвличане на България в Световната война срещу Съюзените народи и злодеянията, свързани с нея". „Народният съд" е създаден и нормативно оформен

592 ДА - Стара Загора, ф. 155, оп. IV., а.е. 4, л. 21, 22.

593 В а с и л е в а, София. Втората световна война в човешките съдби на командири и офицери от Старозагорска област. В: Втората световна война и Балканите. С, 2002. с. 406.

като извънредна съдебна институция, която според действащото тогава законодателство е нелегитимна. Юридическата мотивировка за незаконосъобразността на „Наредбата-закон за съдене от Народния съд виновниците за въвличане на България в Световната война срещу Съюзените народи и злодеянията, свързани с нея" се основава на безспорния факт, че от правна гледна точка тя е противоконституционен акт. Тя противоречи на следните конституционни разпоредби:

1.Съгласно чл.73, ал.2, не могат да се създават изключителни съдилища

2.„Народният съд" не може да правораздава и налага наказания, защото не е „надлежен" по смисъла на чл. 73, ал. 2

3.Предвижда се наказание „конфискация", което е изрично забранено с чл. 75, ал. 2

4.Наредбата-закон е утвърдена с Указ №22/6 октомври 1944 г, подписан от регентите на Негово величество цар Симеон II, на основание Постановление на Министерския съвет по доклад на министър-председателя Кимон Георгиев от 3 октомври 1944 г.

5.Регентството е нелегитимно – не е утвърдено по предварителния начин в чл. 27 от Конституцията, нито пък регентите отговарят на изискванията на чл. 29 от Конституцията. Назначено от Министерския съвет регентство не може да издава валидни актове от името на Царя. Освен това, „Народният съд" работи в крещящо нарушение на Наказателния кодекс, който априори не допуска прилагане на закони с обратна сила и наказание за действия, които не са били престъпление по време на извършването им. Грубото нарушение на действащата Конституция не се премълчава и от комунистическата партия. В мотивите към Наредбата-закон за създаване на „Народния съд" се посочва: „При условията днес няма възможност да се спазват ограниченията на Конституцията за съдене на министри и депутати. Спазването им би означавало да се осуети Народния съд за години или завинаги, а страната и държавата да носят отговорности за делата на властващите до 9 септември престъпници. Това не може да се позволи. По същите съображения не може да има никакво значение при съденето на виновниците и правната догма за необратната сила на законите". Наредбата-закон нарушава и чл. 93 от Конституцията, в който пише: „Всеки член на събранието има право да изказва своето мнение и да дава глас по свое убеждение и съвест. Никой не може да иска от него за изказано мнение сметка или да повдига за това срещу него гонение".[594] При подготовката на т.нар. „Народен съд" е извършена мащабна чистка в съдебната система. До началото на декември 1944 г. цялата съдебна власт в България преминава на директно подчинение на комунистическата партия, а министър на правосъдието става члена на Политбюро на ЦК на БРП (к) Минчо Нейчев. Уволнени са 178 съдии и прокурори при общо 618 души за страната.[595] В Стара Загора са арестувани и подведени под отговорност от „Народния съд" бившия председател и подпредседател на Окръжния съд, един прокурор и няколко съдии, под предлог, че са издавали и подписвали смъртни присъди по съществуващото до 9 септември законодателство.[596]

Структурата на „Народния съд" е изградена на териториално-професионален признак. Основната цел на тази структура е да се обхванат колкото се може повече подсъдими и възможността да се пропуснат някои „фашисти" да бъде минимална.[597] В контекстта на

594 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 282 - 283.
595 П а к т а м., с. 292.
596 В-к „З е м я", год. VIII, бр. 323, Стара Загора, 26.11.1944 г., с. 1.
597 Ш а р л а н ов, Диню. Пос. съч., с. 292.

направения анализ на факторите, определящи противоконституционността и незаконосъобразността на „Народния съд", приемаме за меродавна оценката на историка Йордан Баев, че „Днес [разбирай след 10 ноември 1989 г.] е очевидно, че процедурата и провеждането на Народния съд са имали главно политически, а не толкова юридически цели».[598]

Всъщност самото название на официалния и пълен текст на Наредбата-закон за учредяването на „Народния съд", съдържа чудовищен правен абсурд, без аналог в историята на правораздаването и съдопроизводството от римското право до наши дни. Постановява се, че е създадена „Наредба-закон за съдене от Народния съд виновниците за въвличане на България в Световната война срещу Съюзените народи и злодеянията, свързани с нея" (курсивът мой). Кой съд и кое правораздаване би могло да спази, свещените за всеки юрист, завети за справедливост на Темида, след като предварително, още преди каквото и да било досъдебно производство и следствие е обявило арестуваните обвиняеми за „виновници". Дори само този юридически абсурд е напълно достатъчно доказателство за квалифицирането на „Народния съд" като партиен инструмент за физическо ликвидиране на политически опоненти и за насаждане на страх сред обществеността, посредством методите на терор и широко прилагане на насилие. От доклада на Главния народен обвинител Георги Петров до ЦК на БРП (к) от 3 юли 1945 г. е видно, че организаторите и вдъхновителите на „Народния съд" съвсем целенасочено третират България като страна, в която фашистките идеи и режим се появяват почти синхронно с Италия и много по-рано от Германия. Вижда се и стремеж в политическия удар срещу буржоазията като класа да се търси исторически реванш за всички загубени предишни социални битки, своего рода тотална историческа компенсация. „Народният съд" е тълкуван от творците си като превъплъщение на Съда на историята.[599]

В дискусията по проблематиката, дори и сега, повече от 20 години след рухването на комунистическата тоталитарна система в Източна Европа, определени среди от бившата комунистическа партия в България и служители на Държавна сигурност, характеризират „Народния съд" като историческата необходимост, „повеля на времето", „народно възмездие". За потвърждаването на законността на „Народния съд", използват за аргумент поставени изисквания пред България от страна на Антихитлеристката коалиция, като условие за приемането страната ни в нея. Ако игнорираме някои чисто популистки изказвания на политици от коалицията, като това на Чърчил на конференцията в Ялта („съденето на главните престъпници трябва да бъде политически, а не юридически акт"), неговите остри думи към българския народ, отправени в реч пред Камарата на общините на 28 септември 1944 г, че „българите са едни от най-лошите военнопрестъпници", чиято „жестокост" и „опустошително поведение" трябвало да бъдат наказани, ще открием само едно документално свидетелство в това отношение, което, обаче, не е еднозначно. В чл. 13 на проекта за примирие с България, изготвен във военното министерство в САЩ през февруари 1944 г. се посочва: „България трябва да бъде задължена да представи на окупационните власти всички лица от българска националност с военни престъпления независимо от техния ранг и позиция в българските въоръжени сили, правителството или на друга служба... България трябва да бъде заставена да сътрудничи за осъждането и наказанието на всяко лице от тази

598 Б а е в, Йордан. Пос. съч., с. 169.
599 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 122.

категория”.[600] Анализът на този документ веднага извежда на преден план задължението всички военнопрестъпници да се представят на окупационните власти, а не да се подлагат на подобен антиюридически геноцид, какъвто е „Народния съд”. Едва ли правителството на САЩ е искало с това условие да предизвика безпрецедентната суровост на издадените присъди, защото само осъдените на смърт са 2730 души, а на доживотен затвор 1305 души. Освен това, заставянето на България да сътрудничи за осъждането и наказанието на военнопрестъпниците в никой случай не означава, че всички арестувани и обвинени от новата власт трябва да се подлагат на извънсъдебен произвол.

В този контекст определен интерес предизвиква сравнителния анализ с „продуктивността” на Народните съдилища в други източноевропейски страни със сходна на България съдба. Според самия Главен народен обвинител Георги Петров „Народните съдилища в никоя страна няма да достигнат нашите постижения”. Той сравнява очакваните резултати в Румъния, с българските като „просено зрънце”. Народният съд в Унгария е издал толкова меки присъди, че го квалифицира, като „противонароден, пораженски съд”. А мудността на Народния съд в Югославия, кара Георги Петров да възкликне, че „резултатите му са почти незабележими”.[601] Тези констатации се подсилват допълнително от наличието на безспорно засвидетелствани големи и активни фашистки или профашистки партии и организации в Унгария и Румъния, които упражняват пряката държавна и военна власт и изпращат крупни контингенти от войски на Източния фронт. В Югославия е съществувала колаборационистка администрация, напълно подчинена на Германия. Но и в трите държави разликите в характера и степента на предприетото възмездие оставят впечатлението, че именно България е била главната фашистка опора и най-верен сателит на Германия, с най-брутален режим и антихуманна идеология. Обаче, историческата истина отхвърля категорично тази хипотеза. „В страната, в която според постановката между великите сили победителки би трябвало да има най-малко военнопрестъпници, се оказа, че те са най-много”.[602] Този извод недвусмислено доказва юридическата необективност и историческата несправедливост на предприетото съдебно преследване срещу генерал-майор Грозданов, обявен за главен „военнопрестъпник” на цялата Старозагорска област. Безспорно, се очертават ярко изключителните мащаби и безпрецедентната суровост на българския „Народен съд” в сравнение с работата на съдилищата в другите страни. А сравнението с големите Международни трибунали срещу главните военнопрестъпници в Германия и Япония е откровено стряскащо: в Нюрнберг са произнесени 12 смъртни присъди, а в Токио – само 7.

Обективният прочит на историческите извори ни кара да признаем, че тогавашната ОФ власт е подложена на сериозен международен натиск за наказване на „военнопрестъпниците” от страна на югославски и гръцки политически представители. Позицията на Великобритания и на САЩ по отношение търсенето на отговорност от „българските военнопрестъпници” също е напълно солидарна с основната цел на българските власти за отнемане на всички ресурси и възможности на лица, свързани с управлението преди 9 септември 1944 г. Официални техни представители в София, като генерал Уолтър Оксли и Мейнард Барнс дори през цялата 1945 г. продължават да проявяват добронамерена заинте-

600 Б а е в, Йордан. Пос. съч., с. 169.
601 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 113.
602 П а к т а м., л. 114.

ресованост към наказанието на „военнопрестъпниците".[603] Тълкуването на тези дипломатически ходове от страна на великите сили удостоверява техния интерес никога занапред да не бъде допускана до властта българската политическа класа отпреди 9 септември 1944 г., но същевременно не е аргумент за суровостта и мащабите на присъдите на „Народния съд". От друга страна, тук може да се направи извод, че това е опит за неоправдана намеса във вътрешните работи на една суверенна държава каквато е България (особено исканията на югославската и гръцката страна). Буди недоумение и оправдаването на „Народния съд" от посочените организации и кръгове в България с желанието на Антихитлеристката коалиция за възмездие над „военнопрестъпниците", защото като се взема предвид, че чрез присъдите на „Народния съд" то е изпълнено, както и участието на България във войната срещу Германия и нейните съюзници след 9 септември 1944 г., то би трябвало нашата държава да не бъде третирана като победена на Парижката мирна конференция.

Веднага след обнародването на Наредбата-закон за „Народния съд" поделенията на Народната милиция в България и местните структури на компартията от името на доминираните от тях комитети на ОФ изготвят списъците с различните категории граждани, които трябва да бъдат изправени пред „Народния съд". На първо място в тях трябва да бъдат посочени тримата регенти, министрите от всички кабинети между 1 януари 1941 г. и 9 септември 1944 г., депутатите от последното Народно събрание, царските съветници, висши военни, полицейски началници и служители, служители от държавната администрация, директори, главни редактори и журналисти от вестници, подкрепяли политиката на режима на цар Борис III и регентите, обществеици, близки по убеждения до управляващите кръгове, стопански дейци, свързани с доставките за германската войска, но също така и обикновени хора, критично настроени или просто несподелящи комунистическите идеи.[604]

Тъй като, все още БРП (к.) не е овладяла напълно лостовете на властта във висшите ешелони на българското военно ръководство, а и по тактически съображения – необходимостта бойните действия срещу Германия и съюзниците й да се командват от опитни и висококвалифицирани генерали и офицери – с Постановление №4/23 ноември 1944 г. на Министерския съвет военнослужещите, участвали и проявили храброст във войната с Германия, могат да бъдат освободени от наказателна отговорност по „Народният съд". Обаче, под натиска на БРП (к.) постановлението е отменено, което служи за сигнал за началото на кървавата политическа разправа с „враговете на народа" в Българската армия.

Междувременно, на 18 ноември 1944 г. със Заповед №III-42 по 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов обявява, че заедно с щаба си се е завърнал в Стара Загора от Прикриващия фронт.[605] Съгласно Заповед № III-31/8 ноември1944 г. по 8-а Тунджанска дивизия се съобщава, че във връзка с искането на командването на Трети украински фронт за предаване в негово разпореждане на казармените помещения на дивизията в Казанлък и Стара Загора, частите от Прикриващия фронт, сред които и 8-а Тунджанска дивизия трябва да останат в района на същия със задача: наблюдение на югоизточната ни граница и обучение на младите войници.[606] На 18 ноември в 8 ч. по писмо и с телеграма от Щаба на 8-а Тунджанска дивизия се нарежда отново да се извърши мобилизация на дивизията.

603 Б а е в, Йордан. Пос. съч, с. 170.
604 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 107 - 108.
605 ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 95, л. 74.
606 П а к т а м, л. 102.

За да се постигне бойна готовност на 25 ноември 1944 г. за заминаване на Западния фронт се заповядва явяването на запасните да стане на 21 ноември 1944 г.[607] Съгласно Заповед № III-46/24 ноември 1944 г. генерал-майор Грозданов сдава командването на 8-а Тунджанска дивизия на новоназначения командир полковник Борис Харизанов. В тази прощална заповед генерал-майор Грозданов заявява: „С мъка се разделям с вас, особено в сегашните съдбоносни за Отечеството ни дни, но като всеки войник и аз се подчинявам на заповедите на върховното командване. Благодаря от сърце на всички ви за досегашната ни хубава съвместна служба. Където и да бъда мисълта ми все ще е при вас. Всеки ваш успех и лично благополучие само ще ме радва. Желая ви здраве и войнишко щастие в предстоящата ви бойна дейност. В борбата срещу народните врагове пожелавам на всеки от вас доблестно и честно изпълнение на войнишкия си дълг към Родината".[608] По-рано през деня на 24 ноември 1944 г. генерал-майор Грозданов сдава командването на полковник Харизанов и заявява, че заминава за Министерството на войната – канцеларията.[609] С бързо поверително писмо №II-773/24 ноември 1945 г. на командира на 8-а Тунджанска дивизия полковник Борис Харизанов до председателя на следствената комисия и до народния обвинител за Старозагорска област (Пею Кауков, Антон Колев и Желю Г. Желев), на основание нареждане на министъра на войната се изисква незабавно освобождаване на всички военнослужещи от дивизията, които са задържани в затвор след мобилизацията на дивизията.[610] Очевидно, това искане не е уважено, защото със Заповед № 128/28 ноември 1945 г. на регентите генерал-майор Никола Иванов Грозданов е уволнен „за груби фашистки прояви" от редовете на Българската армия.[611]

607 П а к т а м.
608 П а к т а м, л. 70.
609 П а к т а м., с. 73.
610 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп. I, а.е. 3., л 33.
611 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 122, л. 69.

ГЛАВА ВТОРА

Голготата на българския ГУЛАГ. Арест, следствие и гилотината на „Народния съд". Години на унижения, скръб и борба за физическо оцеляване в концентрационните лагери Росица, Куциян, Николаево и Белене. Смърт в забвение.

1. Уволнение от редовете на българската армия. Арестуване и предварително следствие в бившия втори полицейски участък в Стара Загора. Присъдата на Трети съдебен състав на „Народния съд" за Старозагорска област (28 ноември 1944 – 29 март 1945 г.)

С телеграма от 5 декември 1944 г. на министър на правосъдието Минчо Нейчев до народния обвинител за Стара Загора Пею Кауков се съобщава че четвърто постановление на МС не е задължително за тях, понеже по формата си то не може да отмени или измени постановленията на закона за Народния съд.[612] Още едно доказателство в това, че политическата воля на БРП (к) взема пълно надмощие в града и държавата на 5 декември 1944 г. дава Старозагорският областен директор Момчо Илиев. Той сигнализира на народните обвинители и на областния началник на Народната милиция, че е получил нареждане за спиране на Четвърто постановление, а на 8 декември то официално и окончателно е отменено.[613] Започва вълна от масови уволнения на генерали и офицери с голям опит, висока квалификация, безукорна служба, притежаващи дълбоко вкоренено чувство на преданост към Цар и Родина. На 28 ноември 1944 г. сред този покосен от „революционния смерч" висш военен елит на България попада и генерал-майор Грозданов. Той е арестуван заедно с двама щабни офицери от 8-а пехотна Тунджанска дивизия: полковник Станю Панчев – началник-щаб на 8-а пехотна Тунджанска дивизия и подполковник Петър Гайдарски – командир на 8-и артилерийски полк.

В структурата на „Народния съд" особено място заемат проведените 118 съдебни процеса в 69 града на страната. Градовете не са подбрани случайно, а са определени онези от тях, в които е имало по-силно нелегално комунистическо движение. Там сблъсъкът между нелегалните комунистически образувания и органите на властта е бил по-голям.[614] Стара Загора също е сред тези градове. На 29 октомври 1944 г. в старозагорския вестник „Земя" са обнародвани имената на избраните „народни" съдии за Старозагорска област. Поразяващ е ниския образователен и социален статус на тези лица. От 30 души със земеделие се занимават 14 души. 5 души са работници, 3 са стопани, 2 са интелектуалци, 1 домакиня, 1 търговец и само 4 са с юридическо образование.[615]

612 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп. I, а.е. 3., л 36.
613 В а с и л е в а, София. Втората световна война..., с. 406.
614 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 294.
615 В-к. „З е м я , год. VIII, бр. 319, Стара Загора, 29.10.1944 г, с. 1.

Като народни обвинители при Старозагорския народен съд участват старозагорските адвокати Антон Колев Станев, Желю Господинов Желев и Пею Нанев Кауков, а председатели на съдебния състав са Георги Попов Станчев и Панайот Атанасов Георгиев. За някои от тах са известни любопитни факти от професионалната им дейност, които са показателни за служебните им качества и личния морал. Пею Кауков е адвокат в Стара Загора от 1919 г. Приблизително от това време датира и членството му в БРП (к). От протокол № 63/14 декември 1939 г. Стара Загора научаваме, че на заседание на Старозагорския адвокатски съвет на основание писмо на Спестовната каса за взаимноосигуряване на адвокатите за нередовни платци, се постановява заличаването от списъка на колегията няколко адвокати от Стара Загора, между които и Пею Нанев Кауков за неиздължени суми за минали години от 6 вноски в размер на 8 860 лв.[616] Освен това срещу Пею Кауков до „Народния съд" са образувани пет дисциплинарни дела: от 1928 г. - оправдан; от 1931 – прекратено; от 1932 г. - оправдан; от 1943 г. - прекратено; от 1945 г. - прекратено.[617]

Другият народен обвинител Антон Колев получава права на адвокат на 10 януари 1921 г., но е зачислен в адвокатската колегия през 1925 г. На основание протокол № 24/7 май 1937 г. по писмо от Спестовната каса за взаимноосигуряване на адвокатите се заличава от списъка на колегията за неизпълнени вноски за минали години в размер на 1544 лв Антон Колев Станев, но с протокол № 26/14 май 1937 г. в състава на колегията е вписан отново Антон Колев, понеже същия със заявление до съвета на Спестовната каса за взаимноосигуряване на адвокатите в София се е отказал безвъзвратно от правата си по чл. 27 от правилника на Спестовната каса и не желае да плаща вноски.[618]

Съгласно писмо № 177/ 6 октомври 1944 г. на Областния комитет на ОФ - Стара Загора до началника на 8-а Тунджанска дивизионна област, с копие до: областния директор, помощник-областния директор и началника на Народната милиция в Стара Загора, с приложено протоколно решение № 7/2 октомври 1944 г. на пленума на Областния комитет на ОФ – Стара Загора се обявява, че за народни обвинители в Стара Загора са назначени Пею Кауков, Антон Колев и Желю Г. Желев, и тримата адвокати от Стара Загора.[619] Всички те спазват стриктно указанията на Министерството на правосъдието и на Главния народен обвинител, а Пею Кауков дори се престарава в пламенния си пролетарски ентусиазъм и името му става нарицателен пример за жестокост сред съвременниците, подсъдимите и осъдените.

На 26 ноември 1944 г. народния обвинител Желю Г. Желев дава сведения пред печата в Стара Загора относно развитието на следствието по „Народния съд" в града. По различни дела и състави са зъдържани общо към 300 души, между които бивши полицаи, ръководители и членове на разни ловни и жандармерийски дружини, военни, проявили се в преследване и избиване на партизани и борци за народната свобода. Арестувани и обвинени са: бившия председател, подпредседател, прокурор и няколко съдии от Старозагорския окръжен съд, които са издавали и подписвали смъртни присъди срещу нелегални комунисти до 9 септември 1944 г. Задържани и подведени под отговорност са 6 души, които в областта на стопанството са вършили грабежи в полза на германската военна и стопанска

616 ДА – Стара Загора, ф 624 к, оп. I, а.е 8, л. 5.
617 П а к т а м, л. 17.
618 ДА – Стара Загора, ф. 624 к, оп. I, а.е. 10, л. 3.
619 ДА - Стара Загора, ф. 37 к, оп. III, а.е. 21, л. 85.

машина. По данни на народните обвинители, в Старозагорска, Казанлъшка, Чирпанска и Новозагорска околии в борбата срещу фашизма са паднали убити или осъдени и екзекутирани около 1 000 партизани.[620] Последната цифра е очевидно завишена, като се има предвид, че съгласно данните на Музея на революционното движение в България жертвите на политическите избивания за времето от 1923 до септември 1944 г. са 3246 души.[621]

С постановление № 18/15 декември 1944 г. на народните обвинители Желю Желев, Пею Кауков, и Антон Колев е разгласено дознанието, извършено от органите на народната милиция - Стара Загора и доказателствата събрани от народните обвинители срещу генерал-майор Никола Грозданов. Констатирана е наличността на сериозни данни, че той е извършил престъпни деяния, по чл. 2, т.7 от Наредбата-закон за „Народния съд". Постановява се привличане под отговорност на генерал-майор Грозданов, за това, че същия през 1944 г. е заповядал и организирал преследването и унищожаването на народните партизани и техните поддръжници в околиите Старозагорска, Карловска, Казанлъшка, Новозагорска и Чирпанска, в резултат на която му деятелност са били убити при с. Колена, Старозагорско партизанката Мария Тодорова, студентка от Пловдив, през юни 1944 г. и партизанина Желю Г. Желев от Раднево, Старозагорско, през юли 1944 г. при с. Дълбоки, Старозагорско. Определена е мярка за неотклонение от „Народния съд" на обвиняемия генерал-майор Никола Грозданов - задържане под стража. Същевременно с постановлението се предписва на данъчния началник на Стара Загора да извърши запор на движимите вещи и възбрана върху недвижимите имоти на обвиняемия.[622] На 28 декември 1944 г. военната взаимоосигурителна каса при военното министерство с писмо №3749 до народните обвинители в Стара Загора известява, че привлечения като обвиняем (съгласно съобщение в Държавен вестник, бр. 289, 27.12.1944 г.) генерал-майор Никола Грозданов от Стара Загора е осигурен по членска осигурителна книжка № 4837/II, за 20 годишен срок за сумата от 10 000 лв., платима след смъртта му на законните му наследници.[623]

На 31 декември 1944 г. генерал-майор Грозданов подписва собственоръчно написаните си показания пред следствието по „Народния съд" в Стара Загора, като разпита му е воден от народния обвинител Антон Колев.[624] Генерал-майор Грозданов започва показанията си с някои лични сведения, които според него могат да спомогнат за оневиняването му. Той пише, че от баща му е останала като наследство една малка стара къща, от която той се е отказал в полза на сестра си Дошка. Дълги години като млад офицер, издържал майка си (баща му Иван Грозданов почива през 1916 г. в София) и двете си сестри само от малката си заплата. И до момента на арестуването му едната му сестра – вдовица живеела при него – в семейството му и той я подпомага със собствени средства. Генерал-майор Грозданов подчертава, че и до днес, въпреки че от 14 септември 1943 г. е достигнал генералски чин, той още не е успял, поради недостиг на средства да има, какъвто и да е собствен имот – къща или нещо друго – затова живее в чужда къща като наемател.[625] Като аргумент в представянето си на опозиционно настроен офицер към личния режим на цар Борис III, гене-

620 В-к "З е м я", год. VIII, бр. 323, Стара Загора, 26.11.1944 г., с. 1.
621 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 266.
622 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 708, л. 113.
623 ЦДА, ф. 1449, оп.I., а.е. 715, л. 742.
624 П а к т а м, а.е. 706., л. 70.
625 П а к т а м., л. 58.

рал-майор Грозданов изтъква обстоятелството, че дълги години е бил преместван от едно място на друго във военната си служба. Макар че е бил първи по старшинство от випуска си във Военната академия, той е бил, поради неприязнено отношение към него като републиканец от страна на десните и реакционни офицерски и дворцови среди, заобикалян, т.е. не получава заедно с другарите си длъжността дивизионен командир. Генерал-майор Грозданов не е имал достъп във военното министерство и в Щаба на войската. Дори е бил зле гледан, към него са се отнасяли с подозрение като привърженик на генерал-майор Дамян Велчев – сегашен министър на войната и сподвижниците му от Военния съюз.

В следствие на тази дискриминационна политика, едва към края на 1940 г. полковник Грозданов е допуснат да се завърне в Стара Загора, където е назначен за командир на 12-ти Балкански полк. Той посочва, че за службата му в този полк може да се запита поручик Стайков от следствената комисия. През пролетта на 1942 г. имало няколко войници от полка, подведени под съдебна отговорност за конспиративна дейност. Полковник Грозданов е направил всичко, каквото може пред съда и пред прокурора, за да облекчи съдбата им.[626] Разкритията по този случай били направени, по дадени сведения от полицията и в отсъствие на генерал-майор Грозданов. При това, е било засегнато и името на поручик Таню Кавалджиев от 8-и артилерийски полк, който сега е член на следствената комисия при „Народния съд". Генерал-майор Грозданов настоял да не се вмесва и той в това разследване. Като цяло, генерал-майор Грозданов се стремял да не стане така, че въпросната конспирация да излезе, че е била по-голяма и по-черна, отколкото би могла да бъде. През пролетта на 1941 г., когато 8-а Тунджанска дивизия е била на турската граница, поручик Кавалджиев, не изпълнил една бойна заповед на командира на 1-ва дружина от 12-ти Балкански полк (към която била придадена и подчинена батареята му). Генерал-майор Грозданов, обаче, като командир на 12-ти Балкански полк, не допуснал поручик Кавалджиев да бъде подведен под съдебна отговорност, на която той е подлежал. Въпреки този случай, генерал-майор Грозданов и при повторното обвинение срещу поручик Кавалджиев, когато се замесило името му в разкритата конспирация в 12-ти Балкански полк, не поискал да бъде подведен под съдебна отговорност, тъй като не желаел да напакости на един млад човек като него, за когото, изобщо, имал добро мнение, още повече, че той с усилен труд и голяма мъка е успял да достигне своето служебно положение и да си изкарва хляба. Относно войниците пък, които били обвинени в горепосочената конспирация, генерал-майор Грозданов смятал да ги вземе с полка да дойдат на границата, където на полка, като мобилизиран предстояло да отиде отново. За това, обаче, нямал възможност, поради започналото вече следствие. На него му било мило и мъчно за тези войници. Ходил да ги посети и в гарнизонния затвор в Стара Загора, като се отнесъл много добре с тях, успокоил ги, поокуражил ги. При това, постарал се и направил, каквото му било възможно, и пред прокурора и пред съда, за да облекчи съдбата им. Генерал-майор Грозданов приключва писмените си обяснения с апел за правосъдие. Той пише, че вярва в справедливата дума на народните обвинители. Искал да вярва, че би му се дало възможност, като предан син на Родината си, да покаже, че все пак може да бъде полезен на обществото и народа си по пътя на новото държавно строителство, а самият той слагал съдбата си в ръцете на народните обвинители.[627] Генерал-майор Грозданов посочва, че като командир на 12-ти Балкански полк и заместник-

626 П а к т а м., л. 58.
627 П а к т а м., л. 70.

началник на 8-а дивизионна област не е извършвал нито акции, нито е проявявал интерес в това отношение. През пролетта на 1943 г. полковник Грозданов е бил прикомандирован по служба за кратко в София, а след това, както посочихме на съответното място е назначен за временен командир на 24-та пехотна дивизия от окупационния корпус в Сърбия.[628]

В своите показания генерал-майор Грозданов отделя най-много внимание на дейността си като командир на 8-а Тунджанска дивизия до 9 септември 1944 г., защото именно за този период са формулирани обвиненията срещу него. Той пише, че командира на II-ра армия генерал-лейтенант Никола Стойчев му е изказвал недоволство от действията му във връзка с борбата срещу нелегалните и го е предупреждавал, че трябва да има ред, да вземе всички мерки, за да има спокойствие в тила на Прикриващия фронт и да не се допускат на никаква цена нападения от нелегални и особено обезоръжаване на войскови команди, охрана на мини и други подобни. Генерал-лейтенант Никола Стойчев често правел забележка на генерал-майор Грозданов, че заповедта на Щаба на войската за борба с нелегалните била заповед от министъра на войната, че тя непременно трябва да се изпълни, с което иска да подчертае отговорността за генерал-майор Грозданов при неизпълнението й. По-нататък генерал-майор Грозданов излага особеното положение, в което се намирал като командир на дивизията, който е участвал в преврата от 19 май 1934 г., защото все още е подозиран и много зле гледан от правителствени и висши военни среди и постоянно следен в дейността му. Поради схващанията и идейната си принадлежност генерал-майор Грозданов се стремял заповядната борба с народните въстаници, при тогавашните условия, да се провежда възможно най-безболезнено, без издевателства, като не е извършвал действия по своя инициатива, стремил се е, доколкото е било възможно акциите да се извършват по-меко, по-спокойно. Той характеризира тези действия като: „акции за претърсване на по-обширни райони и без уточнени сведения за местонахождението на въстаниците, при което частите се пръскат в тънки, разредени, неефикасни кордони – действия, които не дават резултати, лесно се откриват от въстаниците и същите имат възможност да се оттеглят навреме в други райони".[629]

Според генерал-майор Грозданов подготовката и нарежданията за извършване на акции срещу нелегалните се разработвали или ръководели от началник-щаб на 8-а Тунджанска дивизия полковник Станю Панчев, подпомаган от някои офицери от щаба. Това било негова работа, като началник-щаб, освен това, той бил най-добре запознат от по-рано с положението в областта. Тези разпореждания са се докладвали на генерал-майор Грозданов и се предавали на частите. Докладът се е извършвал някога преди изпращане на нареждането, а понякога след това. В своя помощ началник-щаба полковник Панчев използвал една малка група от трима офицери, които покрай другите си задължения работили и по акциите срещу нелегалните, когато се предприемали такива. Това се налагало, защото в щаба на дивизията е имало много други постоянни дела и служби, които трябвало, въпреки всичко да се изпълняват най-редовно и експедитивно, а от друга страна, разпределението на офицерите в един щаб на дивизия и задачите им винаги е право и дълг на началник-щаба, който е организатор, ръководител и разпоредител на органите на цялостната служба в този щаб. Генерал-майор Грозданов подчертава, че началник на тези цитирани офицери е бил отново полковник Панчев. На тях генерал-майор Грозданов не е командир само за

628 П а к т а м., л. 59.
629 П а к т а м., л. 60.

действия по акциите срещу партизаните, напротив, те всеки момент, може и при нужда, следва да бъдат използвани от началник-щаба на друга служебна дейност. Генерал-майор Грозданов особено набляга на това, че защо и кой ги е нарекъл „нарочен щаб", не знае, тъй като не е давал такова наименование. По-нататък генерал-майор Грозданов изяснява служебните си отношения и със заместник-началника на 8-а Тунджанска дивизионна област полковник Димитър Владков. Последният, му е заявявал, при някои случаи, че той като негов заместник е добре да бъде ориентиран от началник-щаба по дейността във връзка с нелегалните и акциите, тъй като той при отсъствие на генерал-майор Грозданов или, при мобилизация на дивизията, остава да ръководи и тази дейност в областта. Поради това, генерал-майор Грозданов разпоредил на полк. Панчев да направи необходимото за запознаване на полк. Владков по въпроса.[630] Генерал-майор Грозданов посочва, че за да избегне двойнствеността в командването на поделенията от железопътната охрана и тази на мините в района на 8-а Тунджанска дивизионна област, за което му е било често припомняно от командващия II-ра армия генерал-лейтенант Никола Стойчев и от Щаба на войската, в смисъл вземане на мерки за повишаване на дисциплината и подготовката на охраната, назначава полк. Владков за техен общ началник, във всяко отношение.[631]

В показанията си генерал-майор Грозданов описва подробно отношенията си със Съюза на запасните офицери, на запасните подофицери и на бойците от фронта в Стара Загора. Известно време след назначаването му за командир на 8-а Тунджанска дивизия, при него, в щаба пристигнали председателите и някои от членовете на управителните тела на запасните офицери, подофицери и бойците от фронта, за да го поздравят с назначението, както това се е правило и по-рано с другите командири на дивизията. Генерал-майор Грозданов си спомня, че са присъствали: генерал-майор о.з. Танко Витанов, подполковник о.з. Христо Пенчев, Михаил Бунарджиев, Пелтеков, Димитър Пеев, Радой Ножаров, и още няколко запасни офицери и подофицери – общо 10-12 души. Подполковник Пенчев прочел едно изложение, в което се изтъквало, че запасното войнство е загрижено по вътрешното и външното положение, че трябва да се вземат мерки срещу противодържавните течения, които вече представлявали опасност. Посочвало се, че запасното войнство е всякога на страната на войската и е готово да я подпомага. Препоръчвало се на генерал-майор Грозданов да направи това тяхно изложение достъпно за военното министерство. Той им благодарил за изложението и външно, привидно заявил, че ще има предвид изложението им при необходимост. После започнал разговор на различни теми и генерал-майор Грозданов, като домакин, с всекиго повел кратък разговор. Запасните офицери го информирали, че това изложение щели да го пратят във върховната управа на запасното войнство в София. След това, генерал-майор Грозданов предал изложението от запасните офицери на полковник Панчев. След известно време той му доложил за него, в смисъл ако имало нещо да се прави, но генерал-майор Грозданов му казал, че сега не е необходимо. По-късно, полковник Панчев пак му припомнил за изложението, но той отново му отговорил, че не му трябва. Така генерал-майор Грозданов не предприел нищо във връзка с това изложение.[632]

В показанията си, генерал-майор Грозданов изяснява въпроса за сформирането на т.нар. бойни ядра. Той е получил нареждане от Военното министерство да се образуват в

630 П а к т а м., л. 60.
631 П а к т а м., л. 61.
632 П а к т а м., л. 65.

известни населени места, предимно в градовете, бойни ядра, от хора на запасното войнство. През август 1944 г. генерал-майор Грозданов повикал генерал-майор о.з. Витанов и подполковник о.з. Гичев, за да му дадат списъци на хора от запасното войнство, за да се имат предвид при необходимост за гр. Стара Загора. След 2-3 дена, подполковник Гичев или подполковник Пенчев представят на генерал-майор Грозданов няколко списъка на подходящи, за бойните ядра, хора с обща численост 150 – 200 души, но и по тези списъци генерал-майор Грозданов не предприел нищо по-нататък. Същевременно той обяснява, че възнамерявал, при случай на излизане частите от гарнизона надалече за акция, при занятие или изпълнение на други задачи, да има известно число хора от запасното войнство, които, ако стане някакъв смут или нападение на града, на първо време да поемат службата по осигуряване на реда. При това, имал предвид действие от различни среди, не само нелегални. Имало много различни слухове тогава, а като началник на гарнизона в Стара Загора, едно от задълженията му било и да помисли по този въпрос. Генерал-майор Грозданов пише, че считал, че въоръжаването, при необходимост, на тези хора трябвало да стане от вътрешното министерство. По ред съображения не искал да отпусне войсково таково. По този въпрос, като цяло, отбягвал да вземе решение до 9 септември. Нито оръжие се дало от вътрешното министерство, нито той е искал, нито е отпуснал войсково оръжие. Въобще след получаването на споменатите списъци, генерал-майор Грозданов не направил нищо друго.[633]

При разпита от народния обвинител Антон Колев, генерал-майор Грозданов е обвинен, че е раздавал парични възнаграждения на военнослужещи, които са участвали в преследване на нелегални. Затова в показанията си той изтъква, че приел командването на дивизията от полковник Владков, без да е получил нито един лев за раздаване като възнаграждение на онези, които са убили партизани. Генерал-майор Грозданов подчертава, че освен това дори и да е получил такива пари, пак нямало да ги употреби за тази цел, тъй като това е в пълно противоречие с разбиранията му. Относно поправителната дружина, генарал-майор Грозданов пише, че когато дошъл в 8-а Тунджанска дивизия, заварил, че тя е вече формирана към дивизионната област. През него не са преминали нито нареждания за формирането и, нито други документи във връзка с нейното управление. Генерал-майор Грозданов смята, че полковник Владков, който е отговарял за повикването за обучение, въобще с мобилизационното дело, е дал нареждане въз основа на такова от Щаба на войската. През генерал-майор Грозданов преминали няколко преписки, съдържащи сведения, които характеризирали миналото на някои военнослужещи в тези дружини. От това той видял, че в тези дружини са били изпращани хора с противодържавни убеждения. Във всеки случай, при най-малката възможност, генерал-майор Грозданов гледал да бъдат освобождавани някои между тях, толкова повече, че те били хора предимно възрастни и семейни. Впоследствие за всеки отделен случай на освобождаване трябвало да се иска разрешение от Щаба на войската. Като, тогава, на своя отговорност и по собствена преценка, генерал-майор Грозданов освобождава двама – трима. Той е заварил назначен командния кадър на тази дружина, без да знае как са били подбрани.

В показанията си, генерал-майор Грозданов отделя много внимание на бягството на подполковник Христо Гайтанджиев и капитан Иван Мишкетев. Той пише, че по този въпрос се е ръководил от съображения, подпомагащи спокойствието и закрепването на

633 П а к т а м., л. 65.

новата власт. Генерал-майор Грозданов е разсъждавал добросъвестно и преценил, че ако остави двамата офицери в Старозагорския гарнизон, тяхното присъствие би предизвикало крайно възбуждение и за предотвратяване на това, генерал-майор Грозданов сметнал за целесъобразно да ги изпрати другаде, при условие, щом стане нужда от тях да се явят на съответното място. Понеже нямало още никакви нареждания и искания по отношение на тях, генерал-майор Грозданов преценил за благоразумно временно да ги отстрани, което извършил, като ги командировал към щаба на II-ри корпус в Беломорието. Той пише, че под силния напор на мисълта си, напрегната и други спешни и неотложни работи тогава, нямал възможност повече да премисля и на момента им разрешил да заминат със самолет. Генерал-майор Грозданов отбелязва, че подполковник Гайтанджиев и капитан Мишкетев, вземайки предвид даденото си обещание и условието на генерал-майор Грозданов, впоследствие се завърнали и били задържани от властите.[634]

Генерал-майор Грозданов дава показания и по въпроса за унищожаването на архивни документи в щаба на 8-а Тунджанска дивизия в дните, предшестващи 9 септември 1944 г. На 5 или 6 септември в щаба на дивизията се получило писмено нареждане от Щаба на войската, с което се заповядвало да се унищожат всякакви лично поверителни дела. Генерал-майор Грозданов възложил тази задача на началник-щаба полковник Панчев за изпълнение, който от своя страна извършил необходимото. Той пише, че не е разрешавал на подполковник Гайтанджиев да унищожава списъци за раздадени суми на лица, които са убили партизани. Самият подполковник Гайтанджиев му е казвал, че имал при себе си някакви списъци за раздадени такива суми още от по-рано, преди генерал-майор Грозданов да поеме командването на дивизията. Тези списъци били върнати от Областната дирекция или от вътрешното министерство, за да се извършели някакви поправки. Но генерал-майор Грозданов не знаел точно какви, тъй като не е искал никак да се занимава с работа, която не одобрявал ни най-малко. Той не желаел да се намесва ни най-малко в нея, тъй като смятал, че който е получавал и раздавал тези пари, сам би трябвало да си ги оправя. Генерал-майор Грозданов пише, че не си спомня дали тези списъци са му били представени служебно, за да подпише писмо, с което да се върнат на посочените служебни лица от вътрешното министерство. Той, обаче, си спомня, че подполковник Гайтанджиев е заявил, че ще направи всичко, което е необходимо, като поправки в тези списъци и ще се изпратят по принадлежност. Ако генерал-майор Грозданов е подписал някое служебно писмо до Областния директор или вътрешното министерство, то ще бъде във връзка с тези списъци, а не за някакви други получени или раздадени него подобни суми. Генерал-майор Грозданов пише, че е готов на очна ставка с подполковник Гайтанджиев по този въпрос.[635]

В допълнение на изложеното в писмените си показания генерал-майор Грозданов заявява, че всички нареждания – устни или писмени, които е давал при различни случаи, както и заповедите, които е подписвал, са били въз основа на получените отгоре заповеди, които той като отговорен командир, не можел да не изпълни поне до известна степен. При неговото по-особено положение, изтъкнато по-горе в показанията му, абсолютното неизпълнение на дадените заповеди от неговите по-висши началници лесно би могло да възбуди съмнение и подозрение, където трябва и да държат генерал-майор Грозданов отговорен за неизпълнение на заповед. Във всички случаи, генерал-майор Грозданов се е

634 П а к т а м., л. 66.
635 П а к т а м., л. 66 - 67.

стараел да приведе тези заповеди без ненавист и настървение срещу народните въстаници и техните сподвижници. Гледал е да мине този злополучен етап най-безкръвно и без насилия и смята, че това, все пак, се постигнало, като се има предвид какво е ставало в други дивизионни области. Генерал-майор Грозданов декларира, че не е заповядал избиване на никого без присъда, нито пък е имал случай да даде заповед за убийство на някого, макар и имащ присъда, нито опожаряване на къщи, нито грабежи, нито опожаряване на къщи, изнасилвания и т.н. Напротив, забранявал е това и не го е допускал. Генерал-майор Грозданов изрично забранил и не допуснал да бъдат убити едно значително число заловени от порано в Чирпанско, преди поемане от него командването на 8-а Тунджанска дивизия, ятаци и съмишленици на народоосвободителното движение. Заповядал да не се посяга върху тях и наредил да се запази живота им. Той подчертава, че е направил това още преди да има нареждане да не се избиват ятаците. Това се случило в първите дни на встъпването му в длъжност командир на дивизията. По този въпрос, генерал-майор Грозданов посочва подполковник Гайтанджиев като свидетел, който може да удостовери това. При друг случай, генерал-майор Грозданов дава разрешение на близките на убитите партизани през време на акцията на 8-и артилерийски полк да бъдат погребани последните в селото (с. Яворово, Чирпанско) по народния обичай, което противоречало на строгите нареждания по този въпрос от Министерството на войната.[636]

„Народният съд" в Стара Загора, заседава през март 1945 г. в салона на дружество „Театър". Един от емблематичните символи на културните постижения на няколко поколения будни старозагорски общественици, дългогодишен храм на културата и изкуството (първата копка на сградата е направена в навечерието на Балканската война през 1912 г., в различни периоди от тогава до 1944 г., там се помещават културно-просветно дружество „Театър", археологическото дружество „Августа Траяна", библиотека „Родина") е превърнат в арена на терор, насилие, съдебен и политически произвол. Арестантите са задържани под стража в Старозагорският затвор (построен през 30-е години на XX в. с личната инициатива и съдействие на част от подсъдимите по процеса на „Народния съд" за подобряване на битовите условия на лишените от свобода) и всеки ден, когато има съдебни заседания, сутрин и вечер са принуждавани да вървят пеш, с тежките 16 кг. окови, разстоянието от затвора до дружество „Театър" (около 4 км.) по ул. „Патриарх Евтимий" до Житния алан и по ул. „Цар Симеон", а понякога и по ул. „Генерал Гурко" представлявайки една класическа библейска гледка на страдание и всявайки ужас сред техните близки и обществеността. Все още живите свидетели на трагичните събития в Стара Загора помнят злокобния звънтеж от тежките вериги далеч преди приближаването на колоната. Дълбоко се запечатват изпитите уморени лица на арестантите, раираните им затворнически дрехи и конвоя от новосформираната „народна милиция". Гражданите от централната част на града се прибират и в панически страх спускат пердетата на прозорците си. Жените с безпокойство се кръстят и мълвят: „Боже, опази ги." Наизлезлите пришълци от селата – ремсисти, комунисти и новоизлюпени революционери с дълги рошави бакенбарди, периодично скандират: „Смърт на фашистите", „Убийци", „Мъст", „Изроди" и др. обиди. Под този обобщаващ, генерализиращ знаменател са включени всички нещастници, голяма част от които съставляват управленския, военен и духовен елит на Стара Загора. Всяко заседание на „Народния съд" е завършвало с митинг на градския площад, зад Театъра, провеждан по

636 П а к т а м., л. 68.

сценария и режисурата на активистите на партията. Показват се близките на загиналите шумкари и ятаци, докарани от селата под строй и забулени с черни забрадки, раздадени им преди митинга. Главни действащи лица сред човешкото множество са освободени от затворите след 9 септември 1944 г. рецидивисти, злосторници и авантюристи. Също така под строй са водени учениците от гимназиите с учителите им, членовете на кварталните комисии на ОФ, селяните от близките села и целия актив на БКП и РМС. Всички те се надпреварват усърдно да крещят: „Смърт, смърт, смърт". Това са дни и седмици на истинска вакханалия, на тържество на тълпата и на развихрените страсти за мъст и кръвожадност.[637]

По признания на редица висши функционери от Държавна сигурност побоите, насилието и мъченията над арестуваните по време на следствията на „Народния съд" са обичайна практика. Георги Ганев, началник на отделение „А" (1944 – 1949 г.) при ДС: „Побоища имаше по време на Народния съд. Това е факт". Полковник Никола Дворянов, инспектор от същото отделение, а по-късно началник на следствения отдел при ДС: „Аз съм работил от 9 септември в ДС и въобще не знам следствие, където да не се употребява физическо насилие". Стефан Богданов, началник-отделение „Б", вътрешно контраразузнаване (1944 – 1948 г.): „Ние употребявахме насилие в следствието".[638]

„Народната" власт следи ревностно следствието и съдебното дирене на офицерите от Българската армия, защото си дава ясно сметка, че те са носители на дълбок патриотизъм и главен стожер на националното обединение. Поради това на основание телефонограма № 3146/4 февруари 1945 г. от Станкулов - народен обвинител при Четвъртия върховен състав на „Народния съд", който съди Министерството на войната и други висши военни чинове, народните обвинители в Стара Загора изпращат по телеграфа списък на офицерите, които са подведени под отговорност по Наредбата-закон за Народния съд при Старозагорския областен съд. Сред тях са генерал-майор Никола Грозданов и други 14 офицери, служещи в старозагорските военни формирования.[639]

Заседаващите в Стара Загора от I-ви до VII-и съдебен състав на „Народния съд" произнасят общо 44 присъди срещу офицери от запаса и бивши военни, родени на територията на Старозагорския регион или пък служили там. От тях – 16 са смъртни и 17 доживотни. Циничното е, че мнозина от получилите тези най-тежки присъди – смърт или доживотен затвор, са регистрирани в обвинителните актове, протоколи и издадените присъди като „отсъстващи" или „починали". Съвсем очевидно е, че присъдата, издадена от „Народния съд" цели да узакони тяхното ликвидиране, да оневини и освободи от отговорност извършителите, и да се конфискува имуществото на жертвите.[640]

Щабът на 8-а пехотна Тунджанска дивизия отпреди 9 септември 1944 г. е подследствен в Трети съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора по обвинение, че е командвал „цялата армия в областта на решителна борба за пълно унищожение на нелегалните".[641]

Обаче, обективният прочит на наличната богата архивна документация във фонда на 8-а пехотна Тунджанска дивизия, съхраняван в Държавен военноисторически архив –

637 Ж е р т в и т е на Народния съд. Книга Втора. Писахме да се знае., С., 2006., с. 577 - 578.

638 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007, с. 192.

639 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп. I, а.е. 3., л 45, 47 и 48.

640 В а с и л е в а, София. Разгромът ...

641 П а к т а м.

Велико Търново, категорично опровергава тази теза. Тя не издържа критика и предвид на факта, че непосредствено след 9 септември в цяла Старозагорска област се наблюдава истински количествен бум на нарастване на активни нелегални дейци на т.нар. „антифашистка" съпротива, които би трябвало според обвинението на „Народния съд" да са напълно унищожени от насочената на „решителна борба" армия в Старозагорска област. Разбира се, главен обвиняем е командира на 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов. Народните обвинители, твърдят, че той: „хвърля цялата дивизия срещу партизаните". Лично е ръководил през август 1944 г. акциите при 7-и километър, с. с. Турия и Зелениково, където са загинали общо 10 души нелегални. Освен това по негова заповед била образувана „специална рота от запасни за борба с нелегалните".[642]

Вероятно, благодарение на изключителната си популярност сред обществеността в Стара Загора и известността си с умереността си в отношението към нелегалните комунистически функционери преди 9 септември 1944 г., генерал-майор Грозданов получава известно снизхождение при произнасяне на присъдата. По този въпрос интересни сведения се съдържат в спомените на дъщерята на генерал-майор Грозданов – Ана. Според нея, баща й познава изявения комунистически функционер Тачо Даскалов (първия кмет на Стара Загора след 9 септември 1944 г.) от периода преди преврата. Той е идвал неколкократно в дома на генерал-майор Грозданов, като е търсил и е получил духовна близост и закрила от баща й, и от сестра му Доша. Макар, че е била само на 5 години (р. на 8 март 1939 г.) дъщерята на генерал-майор Грозданов ясно си спомня, че Тачо Даскалов се е обръщал с фамилиарното „Колю" към баща си. Ана Грозданова твърди, че той не е забравил за добрините от генерал-майор Грозданов след 9 септември 1944 г. Дори в най-трудните за него дни на заседанията на „Народния съд", Тачо Даскалов е произнесъл реч от северния балкон на сградата на Театъра пред екзалтираното множество от принудително и манипулативно събрани хора, крещящи „Смърт", „Смърт на фашизма", „убийци", „фашисти" и т.н. по адрес на обвинените. Той заявява, че генерал-майор Грозданов е бил изключително умерен на 9 септември и в дните след това, като не е позволил никаква ескалация на напрежението в града и гарнизона. Тачо Даскалов споменава и за по-скоро умиротворителната, отколкото агресивно-отмъстителна роля на генерал-майор Грозданов при неибежните акции срещу нелегални преди 9 септември. Според Ана Грозданова словото на Тачо Даскалов е изиграло положителна роля за смекчаване на обвинението към баща й, и може би е спомогнало за спасяването на живота му. Тя подчертава, че Тачо Даскалов е държал тази своеобразна защитна пледоария не в качеството си на свидетел по делото, а като кмет и общественик.[643]

Тук е моментът да обърнем внимание на особената роля и важното значение на широко манифестираната воля на масите, като ключов инструмент за насаждане на класова омраза към политическите противници на БРП (к) при осъществяване на ежедневната пропаганда на зараждащия се режим от тоталитарен тип, насочена към пълно и всеобхватно промиване на мозъците, до оглупяване. Началото на тези процеси е положено точно с организирането на масови митинги на „трудещите" се срещу „фашистките изверги", арестувани по обвинения на „Народния съд". По аналогия със Съветска Русия от 20-те

642 З а Н а р о д н и я съд и за някои от осъдените от него в Стара Загора. Рубрика платени публикации. Общински съвет на БСП – Стара Загора и Общински съвет на БАС – Стара Загора. В: в. „Старозагорски новини", Стара Загора, 31 март 1998 г.
643 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 1.

години на XX в., и по внушение на съветниците от ВКП (б), българските комунисти още от първите дни и седмици след преврата на 9 септември поемат курс към привличане и ентусиазиране на масите към тяхната идея, с цел установяване на траен контрол върху общественото мислене. Това става възможно чрез съблазняването на широките народни маси чрез силата на пропагандния натиск, персонифициран в перманентното, ежедневно натрапване на лозунги от типа на: „справедливо безкласово общество", „народна демокрация", „граби грабителите" и др. Комунистическата пропаганда се възползва умело от дълбоко вкоренения егалитаризъм на традиционната българска селска култура, за която е характерно неверието към политиката и политиците, съчетано със завист и омраза към учения, преуспелия, богатия, като ловко трансформира тези чувства на социалните низини към жертвите на „Народния съд", които пропагандата представя точно като върховни представители на обекта и предмета на омразата на бедните. На митингите, организирани пред местата, където заседават „Народните съдилища" по подобие на горепосочения пред Театъра в Стара Загора новата ОФ власт успява да направлява отприщената енергия на масите, използвайки традиционната за комунизма идеология на завистта, срещу обвинените, представяйки ги символично като култивиран, прозападен елит, постигнал социалното си издигане, благодарение на подходящ произход, материална състоятелност, образователен ценз и добрата културна среда. Мъртвата хватка на режима около обвинените от „Народния съд" допада на бедните, малоимотните и безземлените, у които завистта към елита преминава бързо в ненавист.[644] По този начин, БРП (к) умело убеждава преобладаващата част от социалните слоеве в „историческата необходимост" от налагане на „справедливо възмездие", чрез „Народния съд".

Особено ефективно се използва определението „фашист", изключително бързо въведено в широка употреба от пропагандната машина на ОФ власт, като генерализираща метафора на всеки политически противник, на всички инакомислещи по отношение БРП (к) и политиката й. Тъй като отявлените фашисти в България до 9 септември 1944 г. са твърде малко и никога не достигат до висшите ешелони на държавното управление, пропагандата цели бързото им произвеждане, за да оправдае масовите убийства без съд и присъда и гилотината на „Народния съд" . На всекидневно равнище понятието „фашист" функционира като идеологическа маскировка, мобилизиращ лозунг на социалните низини, който изиграва зловеща роля за насаждането на широка обществено-политическа и социална омраза към всички обвинени от „Народния съд" и за наложените им безпрецедентно сурови наказания.[645]

Още по-тежки и зловещи са спомените на Ана Грозданова за отношението на новата комунистическа власт към баща й и останалите обвинени от „Народния съд". Спомени има от свиждания в Старозагорския затвор, и то тежки и покъртителни. Тя си спомня, че непосредствено преди и след приключване на заседанията на „Народния съд", обвинените са принуждавани под конвой да изминават целия път от затвора до Театъра и обратно пеша, оковани с тежки вереги. Ана Грозданова не може да си спомни на какъв интервал от време разрешават свижданията, на месец или на три месеца. Но пък ясно си спомня, че пред затвора се образува своеобразен митинг от близки, роднини на всички политически затворници, които били там и всеки си е чакал реда с часове надзирателите на входната врата на

644 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 111.
645 П а к т а м., с. 120.

затвора да го извикат. Отвреме-навреме се пропускат на части вътре в самия затвор в помещенията за свиждания, които представляват една дълга зала с две решетки. Една, която е с големи метални пръти, коридор по който се движи непрекъснато милиционер, конвой и след това втората решетка, зад която са затворниците. Така че да няма директно пряко общуване и допир на родните, посетителите със затворника. Според Ана Грозданова това е тежко, неприятно, мъчително. Дори тя си спомня, че когато баба й и нейната сестра идват на посещение при генерал-майор Грозданов те се разстройват като по-възрастни жени и едната почти получава световъртеж, главозамайване от гледката и от вълнението, което изпитва. Освен това Ана Грозданова дава следните сведения за режима в Старозагорския затвор: Позволяват да се носят ограничено количество храни, които минават през най-щателен преглед, за да няма нещо сложено вътре в съдържанието - писмо, бележка и т.н. Според Ана Грозданова баща й прекарал година и половина в Старозагорския затвор. По това време тя е била най-много първо или второ отделение - съвсем малко дете.[646]

На 6 март 1945 г. е прочетен обвинителния акт, издаден от тримата народни обвинители Пею Кауков, Антон Колев и Желю Г. Желев. Възловите моменти в персоналната част за генерал-майор Никола Грозданов са следните: Той се е показал като твърде добър приемник на «делото» на своя предшественик Сираков. Още със заемането на длъжността си, през юни 1944 г. борбата срещу нелегалното движение се задълбочава, само, че придобива една по особена форма, направлявана от историческия двуличник Иван Багрянов. Партизанското движение трябва да се унищожи в един много къс срок. Пак да се извършва избиване на ятаците, но това да става малко по-скрито, за да не се дразни населението. И борбата прадължава със същия темп. Генерал-майор Грозданов също така е обвинен в заповядването на непрекъснати акции из всички местности на Средногорието и Балкана, в територията на 8-а Тунджанска дивизия. Били са правени претърсвания по няколко пъти. Той сам лично е ръководил т.нар. голяма акция, през месец август - 13, 14 и 15 август в Средна гора, на запад от Стара Загора. Тогава в местността Ай бунар, Старозагорско землище биват убити от 10-та ловна дружина, командвана от майор Бараков двама партизани.[647]

Генерал-майор Грозданов е обвинен, че преди това, още с поемане на службата като командир на 8-а пехотна Тунджанска дивизия през юни 1944 г., в село Яворово, Чирпанско с издайничество е била обградена от части на 8-и артилерийски полк една група партизани, 6 души от които са убити. Акцията се командва от полковник Петков. Във връзка с този случай, генерал-майор Грозданов е обвинен, че държи една хвалебствена реч към войниците, участващи в акцията, насърчава ги и изисква за в бъдеще от тях такива подвизи. Същевременно той ги е упрекнал, и им е вменил в пасив, за това, че са изпуснали част от партизаните. През юли 1944 г. е извършено нападение от нелегални върху някои от мините в Твърдишкия балкан, като партизаните успяват да обезоръжат военнослужещите от охраняващите части и да им вземат всички пушки и бойни припаси. Шумкарите нападат и ограбват един хранителен склад със запаси за работниците, без да срещнат сериозна съпротива от отбраняващата го войскова част.

На следващия ден, там отиват на инспекция генерал-майор Грозданов и помощник-началника на 8-а Тунджанска област полковник Димитър Владков. Генерал-майор Гроз-

646 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 4 – 5.
647 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп. I, а.е. 36, л. 19.

данов, крайно ядосан и видимо недоволен от тези резултати, е събрал войниците и им изнася една дръзка реч, в която между другото, след като ги е нахокал, че са се държали спрямо партизаните като баби, че пушките им са дадени, за да се бият, а не за да им ги навират в задниците и т.н. Генерал-майор Грозданов ги призовава за в бъдеще кръвта им да се смеси с мозъците на партизаните, за да могат достойно да изпълнят отечествения си дълг. Народните обвинители цитират някой цветисти изрази от речта на генерал-майор Грозданов пред провинилите се войници: „Вашата майка..., продадохте България; нямате корем за мушкане; срамота е за българската войска да бъде обезоръжена от шепа нехранимайковици. Ако бяхте се били като истински войници, сега тук трябваше да бъде настлано с трупове, да има пръснати черепи и мозъци на много нелегални, размесени с вашите и ако патроните се свършеха, да хвърлите бомбите и те ако се свършат, ще мушкате с ножа, ако и той се счупи, ще удряте с приклада, а ако и той се счупи - с камъни, ръце, със зъби, но няма да се предавате и посрамите славните Тунджанци, които с делата си учудиха света". Той е бил превъзбуден, поради което нанесъл побой на някои войници.[648]

Генерал-майор Грозданов е обвинен, че е произнесъл не по-малко войнствена реч и пред военнослужещи от 8-и артилерийски полк и други войскови и жандармерийски части, квартируващи в с. Яворово, Чирпанско, които на 7 август 1944 г., в околностите на селото убиват няколко партизани и залавят един ранен. Генерал-майор Грозданов ги похвалва за извършеното дело, но същевременно ги укорява и затова, че са пропуснали да избягат живи партизани.[649]

Като реакция на нападението на мини Твърдица, генерал-майор Грозданов, заповядва на помощника си полковник Владков, и на началник-щаба си полковник Панчев предприемането на акция за прочистване района на мините. Тя започва на 29 август 1944 г., под командването на полковник Владков, но не постига сериозни резултати. Народните обвинители квалифицират генерал-майор Грозданов, като същия заблуден, заслепен фашистки генерал, който е заповядал провеждането на акция срещу партизаните на 4, 5 и 6 септември 1944 г. Той бил издал заповед да бъде изгорена цялата лично поверителна преписка, намираща се в щаба на дивизията, във връзка с борбата срещу партизаните. Генерал-майор Грозданов е обвинен, че заедно с началник-щаба полковник Станю Панчев, подполковник Христо Гайтанджиев и капитан Иван Мишкетев, които са ангажирани пряко в борбата срещу нелегалните в територията на 8-а Тунджанска област, е изгорил всички преписки между които и оправдателни документи за раздадени награди за избитите партизани от Чирпански и Карловски сектори на обща стойност два милиона лева. Народните обвинители, обаче, сами посочват, че би могло да се постави въпроса, дали въобще са съществували такива документи. Генерал-майор Грозданов е обвинен, че е дал нареждане и е съдействал за бягството на подполковник Гайтанджиев и капитан Мишкетев със самолет от Стара Загора за Беломорието, при техния „добър" учител и покровител генерал-майор Асен Сираков.

Народните обвинители твърдят, че генерал-майор Грозданов още със заемане на новата си длъжност, започва най-усърдно да се занимава с изучаването и обработката на събрания до тогава материал във връзка с борбата срещу нелегалните. В края на август 1944 г. генерал-майор Грозданов съставя обширни инструкции, относно начина на водене раз-

648 П а к т а м, л. 15.
649 П а к т а м, л. 15.

узнаването и борбата срещу партизанското движение. Генерал-майор Грозданов е обвинен, че е взел спешни мерки за повишаване ефикасността на действията срещу партизанското движение в 8-а Тунджанска дивизионна област. Заедно с полковник Панчев бил създал „нарочен щаб“ за борба с шумкарите. Първата акция разработена от щаба се е осъществила на 6, 7 и 8 август 1944 г. в Средногорието, западно от Срема, при координиране на действията с 2-ва пехотна Тракийска дивизия. На 11 август 1944 г под командването на генерал-майор Грозданов се организира нова акция, източно от шосето с.с. Турия - Зелениково, отново със съдействието на 2-ра Тракийска дивизия. Тогава са убити осем шумкари и са заловени двама или трима. По-късно войски на 8-а тунджанска дивизия, под командата на генерал-майор Грозданов предприемат нова акция в района на Старозагорските минерални бани. В тази акция при местността „Ай бунар“ са убити двама шумкари - единия е Тотьо Колев Русев от с. Свети Кирилово.[650]

Последното обвинение срещу генерал-майор Грозданов е за издаване разпореждане, през август 1944 г., чрез запасния генерал-майор Танко Витанов, и запасния подполковник Гичо Гичев, да се образува бойна рота от Съюза на запасното войнство в гр. Стара Загора, за борба срещу нелагалните. Предназначението й трябва да бъде отбраняването на Стара Загора от евентуално нападение на нелегални. В изпълнение на предписанието, настоятелствата на дружествата на запасните офицери, подофицери и войници, на бойците от фронта, и на Обществото на кавалерите на ордена за храброст, свикват през август 1944 г. заседание и решават да създадат бойната група. На това събрание активно участват о.з. генерал-майор Танко Витанов, о.з. подполковник Бунарджиев, о.з. подполковник Гичо Гичев, о.з. капитан Радой Ножаров. Всички единодушно констатират, че запасното войнство с всички сили трябва да се притече на помощ на армията и да се защитават гражданите от шумкарите.[651] Вследствие е формирана рота от около 200 души, с командир запасния подполковник Христо Пенчев.[652]

Всъщност създаването на това военизирано формирование в Стара Загора за поддържане обществения ред и гарантиране сигурността на гражданите при евентуални размирици е твърде закъсняло. На 7 април 1944 г. министърът на вътрешните работи и народното здраве Дочо Христов заповядва незабавно да се вземат най-бързи и енергични мерки за въвеждане на въоръжена охрана на населените места. По-късно са конкретизирани задачите на бойните групи: провеждане на разузнавателни действия, облъскване на нападения със собствени сили, оказване съдействие на полицията и армият при борбата им с нелегалните банди. Всяка бойна група трябва да брои от 10 – 30 души, членовете й трябва да са с доказани патриотични чувства и да притежават лична смелост и бойна подготовка. Ускореното развитие на военнополитическите събития през лятото на 1944 г. не оставя много възможности за полагането на допълнителни усилия в тази насока. Отговорните управленски звена в Стара Загора реагират едва в края на август 1944 г. Областният директор на Старозагорска област Владислав Златев, съгласувано с началника на 8-а Тунджанска дивизионна област генерал-майор Грозданов и на 10-та Родопска дивизионна област полковник Харизанов, заповядва на подчинените му служби от 29 август 1944 г. да приведат в пълна бойна готовност въоръжените групи в населените места, за да ги отбраняват с

650 П а к т а м, л. 14.
651 П а к т а м, л. 14.
652 П а к т а м, л. 20.

бой в случай на нападение от страна на нелегални формирования.[653] Съвсем очевидно е, че генерал-майор Грозданов не е единствения представител на властите в Старозагорска област, който е санкционирал формирането и подготовката на бойната рота от членове на запасното войнство.

В заключение на обвинителния акт народните обвинители Пею Кауков, Антон Колев и Желю Г. Желев обвиняват генерал-майор Грозданов, че е извършил престъпни деяния по чл. 2, ал. 7, от Наредбата-закон за съдене от Народен съд на виновниците за въвличане България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея.[654] Чл. 2 гласи: „Наказват се с временен или доживотен строг тъмничен затвор или със смърт и глоба до 5 милиона лева". Алинея 7 предвижда: „лицата, които, в страната или извън нея, във връзка с водената след 1 януари 1941 година от правителствата външна или вътрешна политика, са заповядали, поощрили или извършили убийства, тежки телесни повреди, палежи, грабежи, обири и изтезания».[655]

При прочитане на обвинителния акт на 6 март 1945 г. обвинените лица са задържани под стража в Старозагорския областен затвор. Но офицерите и другите военни чинове са в Старозагорския гарнизонен затвор при щаба на 8-а Тунджанска дивизия, като сред тях е и генерал-майор Никола Грозданов.[656] На 7 март 1945 г. в гарнизонния затвор в Стара Загора, където е задържан по време на следствието и процеса, генерал-майор Грозданов е запознат с нареждането и собственоръчно се подписва на Областния директор на затвора в Стара Загора за връчване на обвинителния акт. Съгласно чл. 8 от Наредбата-закон за „Народния съд" той и другите подсъдими са длъжни да направят своите възражения и посочат доказателствата си в седемдневен срок, а разглеждането на делото се насрочва за 9 март 1945 г.[657] В обвинителната реч на Антон Колев по делото на Трети съдебен състав се посочва, че генерал-майор Грозданов е издал заповед № 96/1944 г. в която изрично заповядва цялостното унищожение на партизаните на територията на 8-а Тунджанска дивизионна област.[658]

Съдебните заседания по наказателно дело № 6/1945 г. на Трети съдебен състав на „Народния съд" се провеждат от 9 до 28 март 1945 г., с изключение на 18 и 25 март (неделя).[659] Поразява бързината в разглеждането на делото срещу управляващия, интелектуалния и културен елит на Старозагорска област. В 8 ч. и 30 м. на 9 март след откриване на първото заседание в отговор на поименното повикване на обвиняемите първи се отзовава генерал-майор Никола Грозданов. От този момент до края на съдебното дирене и произнасянето на присъдите неговото име е поставяно неизменно на първо място при съставяне на списъци, повикване за разпит, даване на показания и т.н., което е достатъчно красноречиво доказателство за значимостта му в целия процес. На генерал-майор Грозданов заедно със заместник-областния директор Ангел Иванов Ангелов е назначен като служебен защитник адвоката Христо Андреев от Старозагорския адвокатски съвет, на основание писмо № 128/8 март 1945 г. Съдът го приема за такъв, а защитата е безплатна за обвиняемите, след

653 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 122.
654 П а к т а м, л. 40.
655 Д ъ р ж а в е н вестник, бр. 219 от 6.10.1944 г.
656 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп.I, а.е. 36, л. 40.
657 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 710, л. 202 – 203.
658 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705., л. 149.
659 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705. л. 36.

което в 15 ч. и 30 м. на 9 март заседанието е преустановено.[660]

Трети съдебен състав на старозагорския „Народен съд" подлага на разпит генерал-майор Грозданов на второто си заседание на 10 март 1945 г. от 8 ч. и 30 м. Съвсем естествено, той се старае само да смекчи остротата и тежестта на обвиненията, защото като прагматичен и политически осведомен човек си дава ясна сметка, че с оглед действителната политическа обстановка в страната и настроенията на управляващата политическа класа в СССР, САЩ и Великобритания за оправдаването му не би могло да се мисли. Генерал-майор Грозданов започва, че като войник се чувства отговорен пред българския народ и се признава за виновен, че е изпълнявал заповеди на по-горното началство. Той е поел постта командир на 8-а Тунджанска дивизия на 9 юни 1944 г. Подчертава, че произхожда от незаможно семейсто. Баща му е починал, когато е бил все още малък, след което той остава сам да издържа майка си и и две сестри. Едната (Дошка Николова) от които издържа и до днес. Генерал-майор Грозданов не притежава собствен недвижим имот, но въпреки това не се е възползвал от възможността при изселването на евреи от Стара Загора да вземе на изгодна цена еврейска къща. Обръща специално внимание на съда, че е принципен поддръжник на политическия кръг „Звено", за което във висшите ешелони на военната власт до 9 септември 1944 г. е наричан „републиканеца" Грозданов. Той по убеждение винаги е бил републиканец и като такъв е бил разкарван от полк на полк и е произведен в генералски чин по-късно от другарите му във Военната академия. Генерал-майор Грозданов подчертава, че за цялата си почти 30-годишна военна служба не е бил приет нито веднъж в двореца. Той отхвърля обвинението, че е бил отявлен фашист, като обяснява, че при встъпването му в длъжност полковник Димитър Владков изпълнява задълженията на командир на 8-а Тунджанска дивизия, тъй като генерал-майор Асен Сираков е заминал по-рано за Беломорието. Генерал-майор Грозданов заявява, че е заварил плана за разпределяне на 8-а дивизионна област на два района - Северен и Южен за борба с нелегалното движение готов при приемане на длъжността. В началото на дейността му като командир на дивизията вачалник-щаб полковник Станю Панчев и полковник Владков са го осведомявали за воденето на борбата с партизаните. Генерал-майор Грозданов се опитва да не задълбочава намесата на войската повече в нея, но пристига заповед от Щаба на войската, че освен избиването на партизаните трябва да се избиват и ятаците. Тогова подполковник Христо Гайтанджиев (началник на Южния сектор) му представя списък с имена на ятаци, за да го утвърди за изпълнение на смъртно наказание, но генерал-майор Грозданов отказва като заявява, че затова има съд. В края на юли или началото на август 1944 г. командирите на дивизии от II-ра армейска област, между които и генерал-майор Грозданов, са извикани от командира на II-а армия генерал-лейтенант Никола Стойчев, сведение, което може да се потвърди от тогавашния командир на 10-та Родопска дивизия генерал-майор Харизанов. Те трябва да бъдат готови за дейни акции срещу партизаните, а след няколко дни пристига и писмена заповед с указания за действията, като ако е необходимо, може да се обяви и частична мобилизация в областта, но генерал-майор Грозданов не мобилизира. Той заявява, че се е въздържал да изпълни тази заповед и не е искал да се намесва войската, защото не желаел да се избива народа. За бездействието си в това отношение, генерал-майор Грозданов получава предупреждение от Щаба на войската. На 7 август 1944 г. в Стара Загора идват военния министър генерал-лейтенант Руси Русев и командира на II-ра армия гене-

660 П а к т а м, л. 36.

рал-лейтенант Никола Стойчев. Генерал-майор Грозаднов разговаря с тях в щаба на 8-и артилерийски полк, където лично командващия армията му заповядва да започне акции срещу партизаните. Дотогава генерал-майор Грозданов не е предприемал нищо, но сега вече е принуден да започне акции, защото заповедта е изрична. Плановете за акциите се изготвят и разработват в щаба на дивизията. При първата такава акция 8-а Тунданска дивизия трябва да съдейства на 2-а Тракийска дивизия в Средногорието, западно от р. Срема.[661]

Относно обвинението за ръководството на акцията срещу нелегалните в района източно от шосето с. Турия – с. Зелениково, генерал-майор Грозданов заявява, че тя също е била извършена със съдействието на 2-ра Тракийска дивизия. Тогава в района на последната са убити 8 партизани, а в този на 8-а Тунджанска нито един. След това става акцията при местността Ай-бунар. Той подчертава, че полковник Панчев, като началник-щаб е изготвял плановете, и едва след преглеждане и одобрение, генерал-майор Грозданов дава заповед за провеждане на акцията. Практическо командване от негова страна през време на акцията не е имало. Генерал-майор Грозданов не е бил на самата акция и после научава, че поделение на 10-та ловна дружина се е натъкнало на двама партизани, хвърлили са бомби и си ги убили. Той пътува от Стара Загора до Старозагорските минерални бани и там научава за убийството им.[662]

Генерал-майор Грозданов заявява, че при поемане на службата командир на 8-а Тунджанска дивизия през юни 1944 г. отивайки по работа в Чирпан се е отбил в с. Яворово. Тогава от части на 8-и дивизионен артилерийски полк била обградена група от партизани и са убити 6 души от тях. Генерал-майор Грозданов казва пред войниците, участвали в акцията това, което всеки командир би казал, а именно, че войниците са си изпълнили добре своя дълг. Той отрича обвинението, че ги е упреквал, че не са убили и останалите нелегални. Той е заявил пред войниците да бъдат внимателни и изпълнителни, за да не понасят загуби самите те. В този момент на разпита от народните обвинители се напомня на генерал-майор Грозданов за заповедтта му от 23 август 1944 г., където възхвалява делата на проявилите се подофицери и войници от акцията при Ай-бунар и ги нарича истински патриоти. Той отговаря, че за убийството на двамата партизани при Ай-бунар е дал заповед за възнаграждение на отличилите се военнослужещи. След това, генерал-майор Грозданов подчертава, че за акцията на 11, 12 и 13 август 1944 г., източно от шосето с. Турия – с. Зелениково плановете са изготвени от полковник Панчев, след което той ги е одобрил и издал заповед за провеждането им. От 5 юли до 9 септември 1944 г. той лично не е приготвял никакви планове за провеждане на акциите срещу нелегалните. Имало е заповед - категорично нареждане да се предприеме най-енергична дейност, за да се ликвидира партизанското движение. Според генерал-майор Грозданов само и единствено въз основа на нея в щаба на дивизията са се приготвяли проекти, тъй като той не би могъл да действа самоволно.[663]

В обвинителния акт срещу генерал-майор Грозданов едно от най-тежките обвинения е за поведението му спрямо военнослужещите от охраната на мини Твърдица. В тази връзка пред „Народния съд" той заявява: „Стана нападение на мини Твърдица, при което бяха обезоръжени всички войници, които го охраняваха, а имаше заповед всички мостове, гари и мини да се охраняват строго. Като научих аз заминах за там с кола, заедно

661 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706., л. 58.
662 П а к т а м, л. 59.
663 П а к т а м, л. 59.

с полковник Владков. Понеже от министерството на войната и Щаба на войската получавах упреци, признавам си, откровено, че бях нервиран и развълнуван, че войниците са се оставили да ги обезоръжат. Войската в този район на мината имаше чисто отбранителен характер. Те не са карани да нападат въстаниците. Казах им, че не са изпълнили точно своите задачи и инструкциите, които са получили. Те казаха, че са водили сражения, но ние с полковник Владков ходихме да проверим близките дървета и видях че, че по близките дървета няма следи от куршуми. Разбрах, че не и имало никаква борба и това ме ядоса още повече и им казах, че са длъжни да изпълнят дълга си. Отричам да съм казал, че тези пушки им са дадени на за да си ги навират в задниците и да съм ги псувал. Те казаха, че след бой са им взети пушките, което не е вярно. Господа, от 30 години съм офицер, но досега не съм бил войник. Може да викам на висок глас, казах им, че ако са се били щеше да има кръв, но за кръв от тях, а не от партизаните, но не съм казвал, че тази кръв трябва да се смеси с тази на партизаните и да се търкалят глави. Упреквах ги, че е трябвало да се сражават с всички средства и да бранят поста си. Нямаше ранени наши войици. Тези войници бях оставени само да охраняват минния район, но не да нападат партизаните. Смятам, че войниците трябваше да се отбраняват на поста си. На тази моя реч присъства и полковник Владков. Подполковник Димов командваше минния район, но по тава време не си спомням дали беше там. Имах нареждане да се пазят мините, независимо дали са частни или държавни. След нападението Щаба на войската и командващия армията ми съобщиха, че трябва да се вземат сериозни мерки за защита на минния раайон. Стана акция за претърсване на минния район. Тя са ръководи от полковник Владков и продължи само 5-6 дни. По плана на полковник Панчев полковник Владков заявил на последния да се направи акция южно от мините, но и тя не даде никакви резултати. При тези акции не ми беше известно да е имало убит партизанин, за това научих от обвинителния акт. Не съм искал жандармерията да бъде подчинена на щаба на дивизията. Полковник Панчев докладва, че жандармерията трябва да обгради източната част на Средногорието. Не е било известно от жандармерията там да са били убити 6 партизани. Впоследствие научих за убийствата на Наталия [студентката с комунистически убеждения Мария Тодорова] при с. Колена и за Желю Желев - Огнян при с. Дълбоки - не зная кой е провел акциите и блокадите при селата Колена и Дълбоки. В края на юни 1944 г. жандармерията е действала по свой начин. Аз не съм издавал заповеди. Не ми е било известно за убийството на партизаните „Гарин“ и за тези в околностите на с. Крива круша. При с. Яворово са действали 30-ти пехотен полк и 8-и артилерийски полк, в подчинение на командира на последния. Знаех за резултатите от действията при с. Яворово”.[664]

Показанията на генерал-майор Грозданов продължават с подробно изясняване на отношенията му с дружеството на Съюза на запасните офицери в Стара Загора. Когато е станал командир на 8-а Тунджанска дивизия, при него е дошла делегация от запасни офицери да му честити поста в състав: Христо Пенчев, Гичо Гичев, Михаил Бунарджиев, Тодор Пелтеков, Радой Ножаров, Кольо Ферменджиев, а за имената на останалите не си спомня. Генерал-майор Грозданов уточнява, че в показанията си пред народния обвинител на разпита е казал, че Димитър Пеев е бил при него, но сега си спомня, че той не е бил. Запасните офицери са донесли едно писмено изложеине, което му е представено от о.з. подполковник Христо Пенчев. В него се пише за лошото вътрешно положение и за това, че борбата

664 П а к т а м, л. 59.

срещу партизаните трябва да се води по-дейно. Споменава се за създаване на бойна рота от запасни. Но генерал-майор Грозданов не дава ход на това изложение. Няколко пъти този въпрос е бил повдигнат от полковник Панчев, но генерал-майор Грозданов му казва да го остави настрани. През август 1944 г. на него е наредено писмено от висшестоящи инстанции да се създаде бойно ядро от запасни офицери в града, от подофицери и дори в селата, за да се запазело населението от нападението на партизаните. Генерал-майор Грозданов се е старал да отложи вземането на това решение. След това в щаба на дивизията пристига Иванов от Министерството на войната и го е попита какво е направил за сформирането на тези бойни ядра, а генерал-майор Грозданов не е направил нищо. Приблизително по същото време в Старозагорския регион се пускат слухове за преврат от Александър Цанков. Генерал-майор Грозданов подчертава, че и това е била една от причините да се създаде група за защита на града и реда независимо срещу кого, защото редовната войска е на упражнения в полето. Той е извикал подполковник Гичев и го попитал кои хора могат да се заемат с тази работа. Генерал-майор Грозданов е поискал списъка на хората, за да види кого може да използва за тази работа. Нищо друго не е поискал от запасните офицери. Те са му искали оръжие, на той им отговаря, че не може да даде. Генерал-майор Грозданов твърди, че оръжието в дома на Никола Ферменджиев (три пушки и бомби) той не е отпускал. Генерал-майор Грозданов твърди, че не познава Петър Високов и не си спомня да е идвал при предаване на изложението. Директора на Търговската гимназия Слави Абанозов е присъствал. Д-р Нейчо Желев не е бил на срещата. Генерал-майор Грозданов смята, че на нея е присъствал бившия оръжейник на 12-ти пехотен полк Александър Дечев, но не е съвсем сигурен. Присъствали са членовете на контролния и управителния съвет на запасните офицери. Никой от запасните подофицери не е присъствал. Стоян Бунарджиев също не е бил. Според генерал-майор Грозданов били са 10-12 души, но точен списък няма. Отново подчертава, че е имало загатвания за опасност от преврат от дясно, той е имал идея за запазване на реда. В своето изложение запасните офицери посочват пътя на борбата с нелегалните и че могат да бъдат на страната на държавата и войската. Никой не е докладвал на генерал-майор Грозданов, че за командир на тяхната бойна група е назначен подполковник Христо Пенчев. Той не е давал нареждане в случай на опасност коя група кой район да охранява. По въпроса за оръжието за бойните ядра генерал-майор Грозданов подчертава, че не го е разрешавал. Запасните офицери са изтъкнали в своето изложение, че положението в страната е затруднено заради нелегалните и трябва да се вземат енергични мерки за борба с тях. Някои от тях споменал, че трябва да се увеличи възнаграждението за всеки убит партизанин, а също и да се давало по-голямо обезщетение за наследниците на убитите от партизаните. Посещението на запасните офицери при генерал-майор Грозданов се извършва към средата на юни, а за боен отряд се нарежда към средата на август. Според него практически тези бойни групи не са били реализирани, а на него не му е известно как са били съставени списъците с техните членове.[665]

Всъщност безспорно установената комуникация между генерал-майор Грозданов и дружеството на Съюза на запасните офицери в Стара Загора се базира изцяло на регламентираните в армейските нормативни документи взаимоотношения между войската и другите властови институции и обществени организации. В специалната „Инструкция за действие срещу отечествопредателите" най-настойчиво се препоръчва на началниците на

665 П а к т а м, л. 60.

гарнизоните и на командирите на части да прибягват до помощта на дружествата на запасните офицери и подофицери за разузнаване и противодействие на зловредната пропаганда във всички населени места на тяхната територия. На началниците на дивизионните области, какъвто е генерал-майор Грозданов се възлага и разработването на планове за конкретно използване на посочените организации и на други патриотични сдружения, в които да се предвижда употребата им за някои охранителни цели.[666]

Нещо повече, още в средата на 1943 г. висшето държавно ръководство в България поема курс към консолидиране и масово привличане на населението в дейността по поддържането на държавната сигурност, реда и спокойствието в страната, при което се отдава приоритет на ангажирането на различни професионални и съсловни организации, тези на държавните и общинските служители, националистическите, ловната и юнашката и преди всичко на организациите на запасното войнство (в които по това време членуват 122 766 души). За да се осигури по-широка обществена база на българската войска и да се заздрави връзката между народ и армия, на 22 юли 1943 г. началника на Щаба на войската генерал-лейтенант Константин Лукаш издава заповед във всички военнотериториални единици незабавно да се пристъпи към формиране на бойни групи по населени места, които да се попълват с изпитани запасни военни чинове и членове на патриотичните организации. Групите трябва да подпомагат администрацията, полицията и войската. Изпълнението на тази задача се възлага на началниците на гарнизони, с помощта на офицерите от разузнаването. Военнизираните формирования трябва да вземат дейно участие в борбата срещу противодържавните елементи, като оръжие ще им се предоставя само тогава, когато възникне неотложна необходимост от активното им използване. Бойните групи могат да се задействат само по заповед на старшия военен командир. Замисълът на генерал-лейтенант Лукаш е действията с вътрешнополитическа насоченост да се съсредоточат предимно в ръцете на държавната администрация, с което ще бъде опазено доброто име на войската и няма да се нарушава бойната подготовка на частите й.[667]

Пред „Народния съд" генерал-майор Грозданов дава показания и по обвинението, че е разпоредил унищожаването на компрометиращи документи в щаба на 8-а Тунджанска дивизия в началото на септември 1944 г. Той заявява, че няколко дни преди 9 септември 1944 г. е получил съобщение отгоре, в което се казва, че трябва да се унищожат всички преписки. Генерал-майор Грозданов казва за това на полк. Панчев и за това, че заповедта трябва де се изпълни. Лично генерал-майор Грозданов не е вземал участие в унищожаването на този архив, защото не е държал такъв. Това е станало 2-3 дни преди 9 септември. Унищожаването на архивата е било наредено с шифрована телеграма, която му е докладвана от полковник Панчев. Тогава не му е било ясно защо трябва да се изгори тази архив. Генерал-майор Грозданов не съхранява разписка за онези документи, които са унищожени. Той за първи път дава нареждане да се унижощи архива. Тя е унищожена, защото така му е било наредено отгоре, за да не попадне в ръцете на противника.[668]

Относно обвинението, че е разработвал планове за акции на 8-а Тунджанска дивизия срещу партизаните в областта генерал-майор Грозданов, заявява, че плановете за всички акции срещу партизаните са съставяни от начелник-щаба полковник Панчев, заедно с

666 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 113.
667 П а к т а м., с. 117 – 118.
668 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706., л. 60.

майор Бунджулов. Генерал-майор Грозданов не е сформирал „нарочен щаб“ с такова предназначение. Полковник Панчев му е предава готов план и той го е одобрявал. Във връзка с обвинението, че в унищожения архив на дивизията е имало документи за раздаване награди за убити партизани, генерал-майор Грозданов отговаря, че не е знаел това, защото архивът не е била при него.

Отнсно инструкцията за съвместни действия с полицията, генерал-майор Грозданов казва, че тя е изготвена от подполковник Христо Гайтанджиев, след което е подписана от него. Тя е разработена на основата на едно упътване от Щаба на войската. Подполковник Гайтанджиев е изработил инструкцията, а полковник Панчев, като началник-щаба поддържа връзка с полицията и областния полицейски началник Христо Димитров докладва на него. Генерал-майор Грозданов заявява, че е имало нареждане от Щаба на войската труповете на партизани или ятаци да се изгарят или заравят далече от селата, за да не се възбужда населението. Това нареждане е било в сила, когато са убити няколко нелегални при с. Яворово. Техните близки дошли при генерал-майор Грозданов и го помолили да ги погребе по свой народен обичай и той им разрешава, въпреки заповедтта, на своя отговорност. След инцидента в мини Твърдица, където войниците от охраната са обезоръжени генерал-майор Грозданов е бил мъмрен отгоре много строго.[669]

Генерал-майор Грозданов завършва показанията си на подсъдимата скамейка пред „Народния съд” с разказ за отношението си към т.нар. „народна власт”. На 9 септември 1944 г. още щом вижда политическите сили, които са вътре в новата Отечественофронтовска власт той веднага отива при отговорните фактори и заявява, че ще бъде в пълна подкрепа и съдействие на новата власт, без никой да го е викал, защото отдавна е обичал и чакал тази власт. Генерал-майор Грозданов веднага издава заповед до войсковите части - никой да не смее да върши нещо против новата власт и действително в поверената му дивизонна област не имало нито една част, която да върши нещо против ОФ, или да не иска да се подчини. Докато в съседната 10-та Родопска дивизионна област е имало инциденти. На втория ден след 9 септември генерал-майор Грозданов научава затова и веднага изпраща свои части в помощ на ОФ властта в 10-та дивизионна област. Генерал-майор Грозданов не е имал нареждане за създаване на гвардията, но след слизането в Стара Загора на партизаните, при него идват няколко от тях и го молят да им помогне за гвардията и той им съдейства. Генерал-майор Грозданов набляга на обстоятелството, че е дал нареждане да се сформира гвардията, въпреки че не му е било наложено отгоре, но е чувствал че има нужда да се създаде. Той е разпоредил да се даде на гвардията оръжие, облекло, храна, помещение и всичко необходимо, за което му се изказва благодарност. След 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов е притежавал пълното доверие на висшето командване на армията и е изпратен на Прикриващия фронт в състав 3-та Балканска и 8-а Тунджанска дивизии срещу Турция, като негов командващ.[670]

В защита на своята кауза и за да докаже лоялността си към властта на Отечествения фронт генерал-майор Грозданов привежда няколко аргумента. На 9 септември 1944 г., след като научава, че на някои места е имало бунтове в малки части, генерал-майор Грозданов е извикан при секретаря на областния комитет на ОФ Тачо Даскалов. Последният го е помолил да влезе във връзка с частите и да помогне с каквото може. Генерал-майор Гроз-

669 П а к т а м, л. 60.
670 П а к т а м, л. 60.

данов се съгласява и с готовност отива на самото място. Успява да усмири разбунтувалите се части. Освен това, той изпраща полковник Владков с подобна задача в гарнизоните в Харманли и в Хасково, а благодарение на ефикасните мерки всичко е потушено бързо. Генерал-майор Грозданов подчертава, че за всичко това Тачо Даскалов и другите членове на областния комитет на ОФ в Стара Загора му изказват голяма благодарност и когато заминава за назначението си на Прикриващия фронт са искали да му направят подарък, но той отказва. Областният комитет на ОФ изказва публично задоволството си от генерал-майор Грозданов след 9 септември.[671] Генерал-майор Грозданов отрича да е заповядвал да бъдат арестувани войниците, охраняващи мини Твърдица, за предаването на оръжието си. Той заявява, че е възможно да се предприеме акция и от по-нисшите офицери, както е в случая с полковник Владков. След акцията в минния район на мини Твърдица генерал-майор Грозданов не е издавал заповед да започне акция в Средногорието.[672]

Относно плановете за действия срещу нелегалните генерал-майор Грозданов заявява, че те се изготвяли от полковник Панчев. Той не е сигурен дали по инициатива на полковник Владков е станала тази акция в Средногорието. Според него офицерите могат да изпълнят заповедтта на началник-щаба на дивизията, щом като той е с по-голям чин от тях, защото все едно, че тези заповеди са издадени от командира на дивизията. Генерал-майор Грозданов обяснява, че всички заповеди, които се получават от Щаба на войската, му се докладват от началника-щаба и той ги анализира. Обикновено началник-щаба проучва доклада и прави предложение, а след това командира го подписва или не. Когато се даде на един офицер известен район да го охранява, той може да предприеме самостоятелно акции, без да чака заповед отгоре. Генерал-майор Грозданов посочва, че в случая с акцията в Средногорието полковник Владков се е обадил на полковник Панчев, че счита за необходимо до се извърши акция на юг от Твърдица – в Средногорието. След това полковник Панчев му докладва и той възприема и разрешава. Полковник Панчев е пръв помощник на генерал-майор Грозданов, но той не му е възлагал да командва дадена акция. Началник-щабът по своя инициитива е разработил плановете и е ходил да му докладва. Генерал-майор Грозданов посочва, че за акцията при с. Яворово нищо лично не е направил. Плановете са били разработени от полковник Панчев, заедно с офицерите негови помощници. Фактически полковник Панчев е имал власт над всички. Имало е някои случаи, когато се е извършило нещо от него и след това му е докладвал. Освен това, всички офицери и войници от щаба на дивизията са били подчинени на полковник Панчев.[673]

Като доказателство за основателността на аргументите на генерал-майор Грозданов за умереност и сдържаност, проявявани от него при интерпретацията и изпълняването на получените заповеди от по-висшестоящите командни инстанции, относно водене на борбата срещу нелегалните комунистически формирования, ще приведем сведения от отчета за действията на територията на 8-а Тунджанска дивизионна област за август 1944 г. При акциите срещу шумкарските банди са регистрирани 18 убити и 2 ранени нелегални, като за същия период от чинове на 8-а Тунджанска дивизия са отнети 32 броя ръчно стрелково оръжие, 1800 патрона за него и 52 гранати.[674]

671 П а к т а м., л. 60.
672 П а к т а м., л. 60.
673 П а к т а м., л. 61.
674 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 155.

При разпитите на няколко от останалите подсъдими от Трети съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора, генерал-майор Грозданов отговаря на въпроси, или прави уточнения. Относно ролята на полковник Владков при посещението на запасните офицери в щаба на дивизията, заявява, че и той е говорил, но не си спомня точно какво. Освен това, полковник Панчев е казал на генерал-майор Грозданов, че акцията в Средногорието, след тази в Твърдишкия балкан е станала по инициатива на полковник Владков.[675]

При разпита на полковник Панчев, генерал-майор Грозданов опровергава показанията на своя началник-щаб за издаване заповед за формиране на специален щаб за борба с нелегалните. Той заявява: „Никога не съм давал нареждане да се формира „нарочен щаб", за да се облекчи началник-щаба полковник Панчев. За мен е важен началник-щаба на дивизията полковник Панчев. Всички останали офицери и войници са негови помощници. Той дойде на баните [с. Старозагорските минерални бани] като мой помощник, и не случайно не съм мислил да се дели от мен".[676] Самият началник-щаб на 8-а Тунджанска дивизия полковник Панчев при даване на показанията си потвърждава относително голямата свобода на действие, предоставена му от генерал-майор Грозданов. Полковник Панчев твърди, че генерал-майор Грозданов не му се е месил много в работата. Щом като той е знаел становището му по определен въпрос, полковник Панчев го е правил, а след това му е докладвал и генерал-майор го е одобрявал.[677] Същият офицер от щаба на 8-а Тунджанска дивизия полковник Панчев в показанията си обяснява, че генерал-майор Грозданов се опитал да изпрати група полицаи, явили се при него след 9 септември 1944 г. след разформирането на жандармерията към 12-ти Балкански полк, като ги е увещал, че нищо няма да им се случи. Когато се наложило в последствие предаването им в милицията, те поискали да се явят при него – генерал-майор Грозданов. Командирът на 12-ти Балкански полк го търсил и след като не го намерил, изпълнява заповедтта и ги предава. Тази информация е научена от полковник Панчев в ареста на гр. Чирпан.[678]

При разпита на полковник Тодор Рогев – командир на II-ра въздушна база – Стара Загора до 9 септември 1944 г., и по-специално по случката с отлитането на самолета с подполковник Христо Гайтанджиев и капитан Иван Мишкетев, генерал-майор Грозданов заявява: „Дадох разрешение на самолета да отлети, а полковник Сапунов, който според полковник Рогев заповядал на самолета да излети, ме пита може ли да излетят капитан Мишкетев и подполковник Гайтанджиев. Питах командира на армията. Казах на полковник Сапунов, че може. Не ми бяха подчинени".[679] Става ясно, че обвинението срещу генерал-майор Грозданов за сътрудничество при т.нар. „бягство" на подполковник Гайтанджиев и капитан Мишкетев е несъстоятелно. Във връзка с тази част от обвинението срещу себе си, генерал-майор Грозданов описва подробно служебното си мнение и отношенията си с подполковник Христо Гайтанджиев в писмените си показания, дадени на 31 декември 1944 г. при следствието. Той заявява, че когато е поел командването на 8-а Тунджанска дивизия е заварил подполковник Гайтанджиев като началник на Южния сектор, с щаб в Чирпан. За него достигали до генерал-майор Грозданов от различни хора

675 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705., л. 63.
676 П а к т а м., л. 73.
677 П а к т а м., л. 71.
678 ЦДА, ф 1449, оп. I, а.е 708, л. 107.
679 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705., л. 109.

неблагоприятни сведения – главно за недоброто му морално поведение и, че изобщо като войскови командир на строева част не е на мястото си – и, че повече гледа на личното си удоволствие и развлечение. Имало е някакви слухове, че в миналото, той или подчинените му са извършвали някакви насилия над заловени ятаци на въстаническото движение, че са вършели изнасилвания на жени, задържани в ареста, че вземали подкуп. Това, обаче, били само слухове. Генерал-майор Грозданов ходил лично в Чирпан да разузнае, но никой не му потвърдил тези слухове. Самият полковник Гайтанджиев категорично отрекъл да е извършвал приписваните му деяния. Генерал-майор Грозданов преценил, че с държането си този офицер е станал крайно неудобен в Чирпан и околията, затова го освободил от поста и го повикал в щаба на дивизията, като възнамерявал по-късно да поиска да го премести другаде. Но на първо време се въздържал от това, защото подполковник Гайтанджиев бил много ценен от предишния командир на дивизията генерал-майор Асен Сираков и все още имал достатъчно големи връзки.[680]

Подполковник Гичо Гичев – един от водачите на Съюза на запасните офицери в Стара Загора, дава показания, че когато генерал-майор Грозданов е дал нареждане на о.з. генерал-майор Танко Витанов (председател на Съюза на запасните офицери) за формиране на ядрото от хора от запасното войнство е присъствал и той подполковник Гичев. Според него генерал-майор Грозданов е чел от някакво писмо и казал, че в селата вече са образувани такива ядра.[681]

Като свидетели при разглеждане на делото са разпитани 231 души. От тях по-висши военни чинове са: подполковник Христо Ив. Димов – арестант; офицерски кандидат Димитър Василев Червенаков – арестант; майор Георги Брашнаров - 8-и артилерийски полк; капитан Иван Мишкетев – арестант; майор Асен Бунджулов - щаба на 8-а Тунджанска дивизия; поручик Стефан Симеонов Арнаудов – арестант; подполковник Христо Николов Гайтанджиев – арестант; фелдфебел Диньо Бояджиев - школник в 8-а дивизионна батарея; фелдфебел Иван Танев Белев - школник в гр. Стара Загора; подпоручик Пенчо Стоянов Пенчев - летище Стара Загора; Михаил Ас. Църков от 2-ри конно артилерийски полк в Нова Загора.[682] Голяма част от тях са следствени по други дела и съдебни състави на „Народния съд" в Старозагорска област или съседни области. Мнозина са свидетелствали относно обвиненията срещу своя доскорошен командир генерал-майор Грозданов. Говорейки истината някои неволно му причиняват вреди, но това драматично обстоятелство е следствие на противозаконното криминализиране н Наредбата-закон на действия с обратна сила, т.е. за период, когато тяхното извършване не само, че не е било престъпление, а е представлявало защита на Конституцията, законите, реда и имуществото на българските граждани и борба за отстояване на националните интереси в новоосвободените земи в Македония и Тракия, временно администрирани от България.

Съгласно показанията на подполковник Христо Димов, генерал-майор Грозданов е говорил с него на 19 юли 1944 г. към 9 ч. сутринта за нападението на мини „Княгиня Надежда" в Твърдица и обезоръжаването на войниците. Попитал го е дали знае и какви мерки е предприел, но той подполковник Димов, като командир на 23-ти Шипченски полк заявил, че не е взел никакви мерки, защото не знае нищо за нападението. На 27 юли 1944 г. подпол-

680 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706., л. 61.
681 ЦДА, ф 1449, оп. I, а.е 707, л. 34.
682 ДА – Стара Загора, ф. 745, оп.I, а.е. 36, л. 43 - 46.

ковник Димов, заедно с генерал-майор Грозданов пътувал от Гурково към мина Българка, Твърдишко, където пак е имало нападение на охраната. На 25 юли 1944 г. е била нападната тази мина, която се е охранявала от охранителна рота, формирана от 12-ти Балкански полк. На 27 юли в тази посока пътуват генерал-майор Грозданов, полковник Младенов, капитан Халачев и подполковник Димов. Там пред около 15 души войници, чиновници и работници от мината, според подполковник Димов генерал-майор Грозданов е говорил и е имал поведение, както е описано в обвинителния акт. На 25 септември 1944 г. подполковник Димов научил от полковник Панчев, че той е унищожил цялата преписка с дознанията за нелегалните. От него и от майор Баръмов научил, че когато генерал-майор Асен Сираков напускал дивизията, за да поеме командването на 2-ри окупационен корпус, в касата е оставил неотпечатани списъците на дружините, с които са били раздадени дадените им награди за убити нелегални. На 8 септември 1944 г. в щаба на 8-а Тунджанска дивизия се е събрала комисия от офицери, имената на които не казали на подполковник Димов. Тази комисия унищожила списъците с наградите и за сумата, на която са възлизали направили една една разписка, с която да може един ден генерал-майор Сираков да се отчете. Командирът на дивизията генерал-майор Грозданов я оставил на съхранение в дома си, но къдя я е поставил не съобщил.[683]

Свидетелят поручик Иван Стайков, заявява, че през 1942 г. около 5 месеца е бил на служба при генерал-майор Грозданов, който тогава командва 12-ти пехотен Балкански полк. Той се е отнасял към войниците много добре. Полковник Грозданов говорил за труд, че всеки трябва да работи, както вън, така и в казармата. Поручик Стайков служил като запасен офицер в полка, когато са били на границата. Според него там не се преследвали войниците с леви убеждения.[684] Много важни за каузата на генерал-майор Грозданов са и показанията на свидетеля поручик Лесов, който твърди, че на 8 срещу 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов е дал указания цялата нощ военнослужещите от 8-а Тунджанска дивизия да бъдат на крак и да дадат пълно съдействие на новата власт, за да поеме управлението без жертви.[685] Членът на Областния комитет на ОФ в Стара Загора Янаки Хаджиолу също свидетелства в полза на генерал-майор Грозданов. Той заявява, че генерал-майор Грозданов още от 9 септември 1944 г. непрекъснато е заседавал с Областния комитет и е вземал мерки за запазване на реда. Когато заминава с дивизията на Прикриващия фронт, по предложение на Тачо Даскалов и Минчо Драндаревски се е решило да се направи подарък на генерал-майор Грозданов заради неговата голяма заслуга по закрепване на новата ОФ власт. Янаки Хаджиолу посочва, ча Тачо Даскалов и Минчо Драндаревски са му казали, че войниците от 8-и артилерийски полк са носили на ръце автомобила, в който е бил генерал-майор Грозданов с Тачо Даскалов и Минчо Драндаревски.[686] Положителни показания за генерал-майор Грозданов дава и Минчо Драндаревски. Той заявява, че познава генерал-майор Грозданов и знаел, че той е бил от офицерите, свързани с преврата на 19 май 1934 г. Минчо Драндаревски е чувал хубави отзиви за него. Генерал-майор Грозданов бил оставен на заден план, поради това че е бил човек на групата офицери около Дамян Велчев. Минчо Драндаревски не е забелязъл генерал-майор Грозданов да проявява фашистки разбирания.

683 ЦДА., ф. 1449, оп. I, а.е. 712, л. 166 - 167
684 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705. л. 139.
685 П а к т а м., л. 139.
686 П а к т а м., л. 140.

Минчо Драндаревски заявява открито, че за генерал-майор Грозданов, полковник Панчев и полковник Владков е било благоприятно мнението на нелегалния Областен комитет на ОФ преди 9 септември. Минчо Драндаревски подчертава, че след преврата сред войниците от 8-и артилерийски полк е имало доста силно възбуждение. Тогава при тях отишли той, Тачо Даскалов и генерал-майор Грозданов и са им говорили, за да ги успокоят. След това войниците ги носят на ръце, както са в автомобила. За да получи подкрепа властта на ОФ от военнослужещите полковник Владков, генерал-майор Грозданов, той, Георги Драгнев и Тачо Даскалов ходят почти във всички гарнизони да говорят на войниците. Според Минчо Драндаревски предложението за подарък на генерал-майор Грозданов, заради заслугите му към укрепване на народнодемократичената власт преди да замине за Прикриващия фронт било направено от Георги Петров.[687] Георги Драгнев също дава показания, че след 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов до голяма степен е успял да уталожи реваншистките настроения сред офицерите на Старозагорския гарнизон.[688]

С вх. № 120/13 март 1945 г. до Председателя на Старозагорския „Народен съд" е отправено възражение от генерал-майор Грозданов като подсъдим по наказателно дело №6/1945 г. Генерал-майор Грозданов посочва, че като командир на 8-а Тунджанска дивизия от 9 юни до 9 септември 1944 г. не е заповядал нито една акция срещу партизаните по своя инициатива. Проведените по това време акции са извършени по нареждане на щабовете на армията и войската и военния министър. За да бъде установено това от „Народния съд" той моли да бъде разпитан като свидетел полковник Харизанов, сега командир на 8-а Тунджанска дивизия, който може да разкаже, че през юли 1944 г. е бил извикан генерал-майор Грозданов в Симеоновград и там командира на II-ра армия е дал изрична заповед на командващите дивизии за акции по ликвидиране на партизаните. Същият свидетел може да установи, че в края на август 1944 г. военния министър Руси Русев събира в Ямбол началниците на частите и заповядва акциите да продължат дори и след 1 септември 1944 г. Генерал-майор Грозданов заявява, че е бил принуден да действа по силата на обстоятелствата. Не е проявявал престараване при изпълнение на тези заповеди. Въпреки изричната заповед да бъдат ликвидарани без съд заловените партизани и ятаци, той като командир на дивизията е отказал да я изпълнява. Напротив изрично я саботирал, като нарежда всички ятаци и партизани да не бъдат избивани без съд и присъда. За установяване на тези факти, генерал-майор Грозданов моли за свидетел да бъде призован Коста Ципоранов, адвокат от Стара Загора.

Генерал-майор Грозданов подчертава, че не бил фашист и „фашисткия генерал" като определение в обвинителния акт му тежи. За да се опровергае това, той моли да се разпитат като свидетели лицата: генерал-лейтенант Дамян Велчев - министър на войната от гр. София; генерал-лейтенант Иван Маринов, главнокомандващ Българската армия; генерал-майор Кирил Станчев, командир на II-ра армия, гр. Пловдив; Петър Попзлатев, политически секретар на партия „Звено", които да установят, че генерал-майор Грозданов принадлежи към прогресивните български офицери, и че на неговата вярност посочените генерали винаги са разчитали, че двореца е считал генерал-майор Грозданов за републиканец, че той не е бил приет от цар Борис III като военен аташе, заради което е бил заобиколен в производството на генерали от държавния глава. Генерал-майор Грозданов твърди,

687 П а к т а м., л. 175.
688 П а к т а м., л. 176.

че не само има идеология на прогресивен офицер, но още преди 9 септември 1944 г. проявил дела, които го манифестират като такъв. Когато му е докладвано, че един войник от Червената армия е избягал от германски плен и се укрива в Стара Загора, генерал-майор Грозданов не позволил да бъде издирван, напротив дал му е възможност да се укрие, за да се установи това моли да се призове и разпита като свидетел Пеню Иванов Донев, механик, живущ в гр. Стара Загора, на ул. Княз Александър № 3.[689]

През 1941 г. подпоручик Таню Кавалджиев от 12-ти Балкански полк не изпълнява заповед на командира на първа дружина. Въпреки че за същия има сведения, че е с леви убеждения, генерал-майор Грозданов не разрешава даването му под съд. През пролетта на 1942 г. полицейската власт, разкривайки конспирация в 12-ти Балкански полк, докладва на генерал-майор Грозданов, че е замесен и подпоручик Кавалджиев, въпреки провинението от 1941 г. той отново го защитава и не позволява да се изнесе в дознанието името му, с което запазва от отговорност един прогресивен български офицер. За да се установи това генерал-майор Грозданов моли да се разпита като свидетел поручик Таню Кавалджиев от 8-и дивизионен артилерийски полк. Генерал-майор Грозданов призовава да се разпита като свидетел лицето Спас Попигнатов от с. Оряховица, който ще установи, че през 1941 г. като командир на полк генерал-майор Грозданов е говорил на войниците по начин, че те разбират неговите противогермански настроения. Освен това, същият свидетел е подбуждал тогава своите другари - войници към неподчинение, а по нареждане на тогавашния командир на дивизията генерал-майор Сираков Спас Попигнатов е даден под съд, и че генерал-майор Грозданов е направил всичко възможно да облекчи съдбата му. Генерал-майор Грозданов призовава да се разпита като свидетел лицето Атанас Петров от с. Черково, Старозагорско, бивш учител. Той ще установи, че като държавен чиновник е бил уволнен по чл. 20, но генерал-майор Грозданов се застъпва за него и за реабилитацията му неколкократно. Генерал-майор Грозданов иска като свидетел да се призове и Георги Тенев Кунев от Стара Загора, ул. Царица Елеонора № 32, който ще установи, че въпреки прогресивните му убеждения, като комунист генерал-майор Грозданов се застъпва се за него пред началника на II-ра въздушна база подполковник Стоев, за да го назначи за майстор-обущар на летището, която длъжност той заема и досега. Генерал-майор Грозданов призовава да се разпита като свидетел и подпоручик Иван Стайков от 12-та допълваща дружина в Стара Загора, който ще установи, че като командир на 12-ти Балкански полк, генерал-майор Грозданов е говорил пред войниците на социална тема - за равенство между хората, за работа и хляб за всички.

Генерал-майор Грозданов посочва, че се е проявил като прогресивен народен офицер и на самия 9 септември 1944 г. и след това. Приел с удоволствие и възторг новата ОФ власт и спомогнал най-активно за нейното установяване и укрепване, въпреки смущението и протеста на известни войскови части. Генерал-майор Грозданов заповядал пълно подчинение на новата власт и последната е установена, без да се даде нито една жертва в района на дивизията. Той моли преданните му и неуморни усилия в това отношение да бъдат установени от свидетелите: Георги Петров – Главен народен обвинител на „Народния съд"; Георги Драгнев от с. Колена, член на Областния комитет на ОФ в Стара Загора; Минчо Драндаревски, адвокат от Стара Загора, председател на Областния комитет на ОФ; Иван Копринков, от Стара Загора, бивш член на Областния комитет на ОФ в града, сега главен

689 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а. е. 714. , л. 3.

секретар на министерството на търговията, които биха могли да разкажат конкретни случаи в това отношение. Например при неподчинението на войниците в Узунджово, Хасково и другаде. Посочените свидетели, като членове на Областния комитет на ОФ могат да разкажат, че преди изпращането на генерал-майор Грозданов на Прикриващия фронт, дейността му като генерал, който е служил на новата ОФ власт е преценена по достойнство и по този повод комитета официално му изказва благодарност за службата му към народа.[690]

Генерал-майор Грозданов моли да се разпита като свидетел полковник Стою Неделчев Чочев, помощник-командир на 8-а Тунджанска дивизия, който ще установи дейността му във войската след 9 септември 1944 г. Освен това ще установи, че генерал-майор Грозданов е спомогнал за формирането на гвардейските дружини, въпреки че от военното министерство още не е имало заповед за това. Полковник Чочев може да установи, че генерал-майор Грозданов не е позволил на назначения за командир на 30-ти Шейновски полк полковник Мирчев да встъпи в длъжност, тъй като за същия се е докладвало на генерал-майор Грозданов, че не се ползва с доверието на помощник-командирите от 30-ти Шейновски полк и на прогресивните офицери от този полк. По-нататък във възражението, генерал-майор Грозданов заявява, че желае да се ползва от всички свидетели на обвинителната власт и специално тези с поредни №№ 10, 67, 70, 108, 149.[691] Генерал-майор Грозданов привежда във възражението си 6 отделни въпросника към свидетелите. Към полковник Стою Иванов Чочев моли да се зададат въпросите:

1. На 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов приобщи ли се към новата власт?

2. Даде ли заповед или положи ли усилия генерал-майор Грозданов за побратимяване между партизаните и войската?

3. Знае ли, че генерал-майор Грозданов заповяда сформирането на гвардейските дружини още преди заповедтта от военното министерство?

4. Знае ли, че генерал-майор Грозданов на своя глава не е позволил назначения за командир на 30-ти Шейновски полк полковник Мирчев да заеме длъжността си, защото личността на последния не е била одобрена от свидетеля, от помощник-командирите и от прогресивното офицерство?

5. Какво направи генерал-майор Грозданов сред 9 септември 1944 г., за да осигури подчинението на дружината от Школата за запасни офцери, квартируваща в лагера на Горно-паничервските бани?

6. Да каже свидетеля дали след 9 септември е работил във войската генерал-майор Грозданов и да го характеризира - счита ли го за честен и истински народен офицер?[692]

Генерал-майор Грозданов моли към свидетелите Георги Петров и Иван Копринков да се зададат следните въпроси:

1. Съдействал ли е генерал-майор Грозданов като командир на 8-а Тунджанска дивизия за установяване и укрепване на ОФ властта?

2. Считат ли, че съдействието, което той е указал е съществено?

3. След установяване на народната власт беши ли изпратен генерал-майор Грозданов с дивизията си на Прикриващия фронт и преди неговото заминаване, присъстваше ли на заседанието на Областния комитет на ОФ в Стара Загора, на което е станал въпрос за дей-

690 П а к т а м., л. 4.
691 П а к т а м., л. 5.
692 П а к т а м., л. 6.

ността и заслугите на генарал-майор Грозданов и по този повод е била изказана благодарност на генарал-майор Грозданов?

4. Знаят ли, че в същото заседание някои от членовете на комитетя е предложил да се направи благодарствен подарък на генерал-майор Грозданов, за което предложение генерал-майор Грозданов е благодарил и отказал подаръка, заявявайки, че му е достатъчна народната признателност?[693]

Генерал-майор Грозданов моли да бъдат зададени следните въпроси към поручик Таню Кавалджиев:

1. Да каже свидетеля през 1941 г. спасяван ли е от подсъдимия в качеството му на командир на полк, като не е дал да бъде даден под съд за неизпълнение на заповед, въпеки че е имал сведения, че е комунист?

2. Да каже свидетеля също през 1942 г. при разкриване конспирацията в 12-ти Балкански полк от полицията, в която се е преплитало името на свидетеля, кой не е позволил да се изнесе името му в дознанието и по този начин за втори път го е спасил от отговорност?[694]

Застъпничеството на генерал-майор Грозданов за подчинени му офицери, обвинени в противодържавна дейност в казармата не е изолирано явление в Българската армия до 9 септември 1944 г. Ръководството на Министерството на вътрешните работи и народното здраве неведнъж изразява недоволство, че твърде често военни чинове пречат на полицията да изпълнява задълженията си, като открито се задтъпват за хора, които са замесени или уличени в конспиративна прокомунистическа дейност и при това с откровеното намерение да ги освободят или предпазят от арестуване. Това налага лично началник-щабът на войската да разпореди на командирите от всякакъв ранг да предупредят подчиненият си офицерски състав най-строго да прекратят неуместните си увлечения по подобни застъпничества и ходатайства.[695]

Генерал-майор Грозданов отправя следните въпроси към генерал-майор Кирил Станчев, командир на II-ра армия:

1. Към коя група от българското офицерство принадлежи генерал-майор Грозданов - към царедворците - фашисти или към прогресивните офицери?

2. Как е гледал на генерал-майор Грозданов двореца? Знае ли свидетеля дали генерал-майор Грозданов е третиран като офицер с републикански убиждения.

3. Успоредно с випуска си ли е авансиран напоследък генерал-майор Грозданов или е бил пренебрегван и заобикалян и кои са причините за това?

4. Въобще да охарактеризира генерал-майор Грозданов.[696]

Въпросите на генерал-майор Грозданов към свидетелите генерал-лейтенант Дамян Велчев, генерал-лейтенант Иван Маринов и Петър Попзлатев са:

1. Към коя група от българкото офицерство принадлежи генерал-майор Грозданов? Останалите въпроси към тях са същите, както към генерал-майор Кирил Станчев.[697]

Генерал-майор Грозданов моли да бъдат зададени два въпроса към командира на 8-а Тунджанска дивизия генерал-майор Борис Харизанов (бивш командир на 10-та Родопска

693 П а к т а м., л. 7.
694 П а к т а м., л. 8.
695 Н и к о л о в, Румен. Пос. съч., с. 134.
696 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а. е. 714., л. 9.
697 П а к т а м., л. 10.

дивизия)

1. Знае ли свидетеля, че генерал-майор Грозданов е бил повикан в Симеоновград през юни 1944 г. от командира на армията и че последния е дал изрична заповед да се започнат акции за ликвидиране на партизаните?

2. Знае ли също, че в края на август 1944 г. военния министър генерал-лейтенант Руси Русев е викал в Ямбол командирите на частите и е заповядал акциите срещу партизаните да продължат и след 1 септември 1944 г.?[698]

На 19 март 1945 г. Трети съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора допуска до разпит някои от свидетелите, призовани от генерал-майор Грозданов. Това са: полковник Борис Харизанов, Петър Попзлатев, подпоручик Иван Стайков, Георги Тенев Кунев от Стара Загора, Минчо Драндаревски, Стою Иванов Чочев.[699] Очевидно някои от свидетелските показания спомагат за частично облекчаване на съдбата на генерал-майор Грозданов, защото той не е осъден на най-тежкото наказание. Антон Колев изисква наказание доживотен затвор за генерал-майор Грозданов в заседанието на 26 март 1945 г., към 18 ч. вечерта.[700] На 27 март 1945 г. съдебния състав дава думата на защитата. Служебният защитник на генерал-майор Грозданов, заявява следното за него: „Той идва да командва дивизията след 9 юни 1944 г., заварва една структура за борба с партизанското движение, вече организирана. Той заварва едно фактическо положение. Той не прави нищо, за да подсили съществуващата организация, за да засили борбата с народните партизани. Нарочният щаб не се създава от генерал-майор Грозданов, а се създава, когато акциите срещу партизаните са много зачестили (по показанията на свидетеля Лесов). Това е преди постъпването му тук на служба. Когато му се поднася изложението на запасните офицери, генерал-майор Грозданов не му дава ход. Не само, че няма престараване от негова страна, но той не е предприел и това, което по силата на служебното му положение е трябвало да извърши. През неговата служба тук в Стара Загора не са извършени никакви издевателства. Няма нито един убит ятак без присъда. Вярно е, че при Ай-бунар има двама убити партизани, но те са в борбата. Всичко това може да оцените като обстоятелства, които облекчават вината му. Изкупил е своите грехове с полезни дела. След 9 септември 1944 г. той взема мерки – полезни за запазване на реда. Издава заповед войската да заеме страната на народа. Един от виновниците за заздравяването на ОФ властта в Стара Загора и областта е и генерал-майор Грозданов. Моля за едно голямо снизхождение".[701]

На 28 март 1945 г. Трети съдебен състав на „Народния съд" дава последната дума на подсъдимите по наказателно дело № 6/1945 г. Както и при започване на съдебното дирене генерал-майор Грозданов говори първи: „Господа народни съдии! Войската дълго време беше подготвяна да изпълнява безогледно заповедите, които им се дават от по-горното началство. Това, което ми се заповядваше отгоре не можеше да не го изпълня. Това, обаче, което стана в другите области, не се изпълни в нашата област. Дадох заповед на Мишкетев и Гайтанджиев, да не се унищожават ятаците. Уволнен съм и това е едно голямо наказание за мен. Нямах честта да отида на бойното поле, където да докажа на дело моята привързаност към новата ОФ власт. На 9 септември почувствах и видях, че това е истинската

698 П а к т а м., л. 11.
699 ЦДА, ф.1449, оп., I, а.е. 714, л. 150.
700 П а к т а м., л. 194.
701 П а к т а м., л. 157.

народна власт. Моля, когато ще оценявате моята дейност, да имате предвид и дейността ми след 9 септември, ако бях закоравял фашист, щях да се проявя като такъв. Съдбата ми е във ваши ръце, ако вие прецените моята дейност и намерите, че мога да бъда полезен на новия ред, ще го докажа на дело. Моля за голямо облекчение на съдбата ми".[702]

След като всички подсъдими си казват последната дума, в 11 ч и 40 м. съдът се оттегля на съвещание.[703] Третият съдебен състав на Старозагорския „Народен съд", произнася решението си по наказателно дело № 6/1945 г. на 29 март 1945 г., в 6 ч. следобед, като осъжда общо 89 души, от които 28 получават смъртни присъди, 10 души са осъдени на доживотен строг тъмничен затвор, 20 души на 15 години строг тъмничен затвор, а останалите на по-къси срокове.[704] Присъдите са изпълнени незабавно през нощта на 29 срещу 30 март 1945 г., като мястото на екзекуцията – района на местността „Военно гробище" (по-късно на това място е изграден завод „Сърп и чук", а днес там са индустриални помещения на частната фирма „Кълвача") е подбрано специално поради отдалечеността си от центъра на града и жилищните квартали. След изпълнението на екзекуцията – смърт чрез разстрел, мнозина от жертвите остават полуживи, а за да довършат зловещото си дело, екзекуторите, измислят оригинален и ефективен начин за доубиването им чрез прегазване с тежки американски камиони „Студебейкър" (изпратени през военните години като безвъзмездна помощ на Червената армия по програмата „Ленд-лийз"), след което убитите са погребани в неизвестен и до днес масов гроб. „Народният съд", на практика, ликвидира елита на старозагорската общественост: политици, управници, висши военни, жандармеристи, полицаи и служители от тайните служби, интелектуалци, духовници, индустриалци.

Не само в Стара Загора, но и навсякъде в страната прави ярко впечатление голямата припряност в процесуално-следствените действие и съдебното дирене. Характерен за цялата съдебна процедура е стахановския ритъм, с който се приключват делата и изпълняват присъдите. Процесите срещу 11 122 подсъдими се извършват в маркирания от БРП (к) срок – 20 декември 1944 г. – април 1945 г. Въпреки че краят на Втората световна война приближава, той все още не е ясно очертан, а за международните трибунали в Нюрнберг и Токио, никой в България все още на подозира. Съображенията за това очевидно бързане, имат тактически и политически характер. На първо място, желанието на БРП (к) наказанието на управляващите, които присъединяват страната към Тристранния пакт и последвалата военна катастрофа на Оста да се обвърже с елиминирането на потенциалните съперници за политическото господство на тази партия. Същевременно, ясно прозира и стремежа към обличане в законна форма на насилието и саморазправата от първите седмици след преврата, т.е. „Народния съд" е замислен от БРП (к) като продължение на дивото правосъдие след 9 септември. В българската историография след 10 ноември 1989 г. се изтъкват и други аргументи за антиюридическата, криминална същност на „Народния съд". Предвид значимостта на проблема за научно-изследователските цели на настоящата монография ще приведем в синтезиран вид по-важните от тях. Премахването на втора и трета съдебна инстанция недвусмислено свидетелства за твърдото намерение на партията, която се стреми към установяване на пълен монопол във властта, да подчини напълно съдебните институции. Правната система в България вече е подчинена на партийните подчинения на

702 П а к т а м., л. 163.
703 П а к т а м., л. 165.
704 Д ъ р ж а в е н вестник, бр. 282, 1945 г., с. 2 - 5.

БРП (к) и тя остава такава до края на тоталитарния режим в България през 1989 г. Ивайло Знеполски посочва, че самото наименование на тази извънредна инстанция „Народен съд" указва нормативната база, на която се позовава: не въз основа на определени правни норми, а според преценката на народа, или по-точно на неговите представители, което означава, че правосъдната система е разрушена.[705] 40 години след преврата, в официалната си партийна история БКП признава юридическата незаконосъобразност на „Народния съд": „За народни съдии бяха назначени активни борци против фашизма – партизани, политически затворници, концлагеристи, близки на жертвите на фашизма".[706] По същество „Народния съд" действа като революционен трибунал, присъждащ „свободно по разум и съвест". Но при него „разумът" се ръководи от конкретни интереси, а „съвестта", както и моралът са класови. Още по-откровена, за партийно-политическата идейна и практическа насоченост на „Народния съд", е оценката за работата му, дадена от Главния народен обвинител Георги Петров в заключителната му реч: „Една отлично проведена акция" на компартията, съкрушителен „политически удар върху фашистката реакция".[707]

В замяна за своите безспорни заслуги към град, армия и държава, генерал-майор Грозданов получава от Третия съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора на 29 март 1945 г., присъда от 15 години строг тъмничен затвор, допълнена с конфискация на движимото и недвижимо имущество и глоба в размер на 200 000 лв. Присъдата е постановена от съдебен състав с трима председатели: Георги Н. Георгиев, Диню Георгиев и Панайот Атанасов Георгиев. Членове са: Петкана Г. Кънчева, Никола Ст. Мотолов и Кънчо Чамов, при участието на обвинителите Пею Кауков, Антон Колев и Желю Желев, със секретар Николай Попов и стенографисти Зоко Георгиев и Стоян Коевски. На основание чл. 9 и 10 от Наредбата - закон за „Народния съд" съдебния състав присъжда в третата по тежест група осъдени да попадне и генерал-майор Грозданов, който заедно с още 19 подсъдими е признат за виновен, че за времето от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г. през разни времена във връзка с водената от правителствата външна и вътрешна политика, са заповядали, поощрили, или извършили убийства, тежки телесни повреди, палежи, грабежи, обири и изтезания, вследствие на което и по силата на чл. 2, т. 7 от Наредбата-закон за „Народния съд", ги осъжда да изтърпят по 15 (петнадест) години строг тъмничен затвор, и да заплатят в полза на държавното съкровище по 200 000 лв. глоба заменима при несъбираемост с 6 месеца строг тъмничен затвор.[708] Освет това съдът присъжда в полза на държавното съкровище движимото и недвижимото имущество на генерал-майор Грозданов, с изключение на това, което съгласно гражданските закони не подлежи на опис и секвестър, а така също и всичките домашни вещи и покъщина, които не се конфискуват. Генерал-майор Грозданов се наказва с лишаване от права по чл. 30 от Наказателния закон за срок от 18 години. Изрично се постановява, че присъдата е окончателна и не подлежи на обжалване.[709]

Трети съдебен състав на „Народният съд" излиза със следните мотиви за наложеното тежко наказание на генерал-майор Грозданов: „Генерал Никола Иванов Грозданов, е

705 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 111.
706 И с т о р и я на Българската комунистическа партия, Партиздат, София, 1984, с. 452.
707 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 111.
708 ЦДА, ф. 250 б, оп. I, а.е. 31., л. 26.
709 П р е п и с – и з в л е ч е н и е от Присъдата на Старо-загорския Народен съд III-ти състав от 29 март 1945 г. срещу генерал-майор Грозданов.

изпълнявал длъжността командир на 8-а Тунджанска дивизия - гр. Стара Загора. В това му качество, той дейно е участвал в борбата срещу партизанското движение. Под негово ръководство се извършвали множество акции. Той сам е ръководил една от тях през август 1944 г. в Средна гора. При която в местността Айбунар, Старозагорско, биват убити двама партизани. Преди това по негово време в с. Яворово, Чирпанско, бива обградена една група партизани, като при акцията са убити шест от тях. След това, подсъдимият държи пред войниците хвалебствена реч за това, което са извършили. През юли 1944 г., в Твърдишкия балкан той събира войниците, на които изказва омразата си против партизаните и ги насъсква за борба срещу тях, като казвал, че иска тяхната кръв да се смеси с мозъците на партизаните. Той лично разучава материалите и плановете за борба срещу нелегалните и дава инструкции за начините за водене на борбата сещу тях. През август 1944 г. той чрез запасния генерал Витанов, образува бойна рота от членове на Съюза на запасните офицери от около 200 души с командир - подсъдимия подполковник Христо Пенчев. В деятелността си той влиза във връзка с органите на полицията, за да координира общата дейност".[710]

От спомени на съвременници на събитията става ясно, че съдействие за запазване живота и относително по-леката присъда на генерал-майор Грозданов от „Народния съд" е получено от Янаки Хаджиолу – председател на Народен съюз „Звено" – Стара Загора. Той е брат на съпругата на генерал-майор Грозданов и много близък на политическия кръг около генерал-лейтенант Дамян Велчев и централата на „Звено" в София. Прокурорът е искал смъртна присъда, както и т. нар. прогресивна общественост в града. От момента на обнародване на присъдите в Държавен вестник започват да текат няколко важни за съдбата на близките на осъдените срокове. Първо, едномесечен срок за даване подробни описания за имотите на осъдените съгласно чл. 4 от Наредбата-закон за привеждане в изпълнение на присъдите на Народния съд (обнародвана в Държавен вестник, бр. 100, 1945 г.). Второ, двумесечен срок по чл. 3 от същата Наредба-закон за всички лица, които държат на каквото и да било основание движими или недвижими имоти, собственост на осъдени или имат задължения към осъдени за декларирание; както и всички срокове по Наредбата-закон за правата на трети лица или конфискации на имущества, постановени от „Народния съд" (чл. чл. 3 и 3а), както и всички други законни срокове, за всички лица и учреждения.[711]

Съгласно чл. 2 от наредбата-закон за привеждане в изпълнение на конфискациите, постановени от „Народния съд", Дирекцията за държавните имоти при Министерството на земеделието и имотите обявява списъка на имената на осъдението от „Народния съд" лица по Наредбата-закон за съдене от „Народен съд" виновниците за въвличане България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея и постановените конфискации в полза на държавното съкровище, III-ти състав на Старозагорския „Народен съд", присъда от 29 март 1945 г, гр. Стара Загора. Под номер 49 в списъка е обявено името на генерал-майор Никола Иванов Грозданов.[712] Проблемът за конфискацията на движимото и недвижимо имущество на осъдените по процесите на „Народния съд" повдига завесата към неговите морални измерения. „Народният съд" освен безспорно преобладаващите си политически цели преследва и икономико-социални цели. Промените в България след 9 септември 1944 г. се превръщат не само в кървава разправа с българската буржоазия, но и с

710 ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705. л. 36.
711 Д ъ р ж а в е н вестник, бр. 158, 11 юли 1945 г., с. 5.
712 П а к т а м, бр. 232, 5 октомври 1945 г., с. 4.

всеки по-имотен гражданин. Първата стъпка в мрачния процес на ликвидиране на класите и социалната им уравновиловка, който намира своя апогей в Закона за национализацията на индустриалните предприятия, в експроприацията на занаятчийските обекти, и в колективизацията на земеделските стопанства, е конфискацията по присъди на „Народния съд".

В началото на 1948 г. властите са принудени по силата на фактическите обстоятелства да признаят, нелицеприятния факт, че три години след произнасяне на присъдите от „Народния съд", наложените на осъдените парични глоби са практически несъбираеми. В изпълнение на Окръжно № II-8/5 март 1948 г. на Министерския съвет, Градския народен съвет – Стара Загора съставя списък на осъдените от „Народния съд" лица, дължащи глоби по изпълнителни листове сумите, по които са станали несъбираеми. Под № 74 (от 83 лица) в списъка фигурира Никола Иванов Грозданов. Като местожителство е посочен гр. Стара Загора, семейното положение е женен, със съпруга и едно дете. За материалното положение – не притежаващ никакви имоти. Размерът на глобата – 200 000 лв. В графата допълнителни сведения е записано, че е освободен, но без работа. 100 % от имуществото му е било конфискувано. Това дава основание на изготвящите списъка да впишат, че наложената му глоба е несъбираема. На същото мнение са Околийския народен съвет и Околийския комитет на ОФ.[713]

Може с основнание да се твърди, че конфискацията на имущество на осъдено лице по политически причини е класов геноцид. Двама от най-популярните западни изследователи на тоталитаризма – Ернст Нолте и Стефан Куртоа въвеждат това понятие в научно обръщение. Първият го използва по отношение „Големия терор" и масовите репресии срещу селячеството в СССР през 30-те години на XX в., а втория сравнява тези действия на болшевишкия режим с расовия геноцид на нацистите в Германия. Ивайло Знеполски, счита, че поради относително по-малкия брой на жертвите в България, понятието класов геноцид в смисъл на буквално унищожаване на определена група население не може да се прилага, но българската буржоазна класа, макар и не унищожена физически в своята цялост, е ликвидирана напълно в своя социологически смисъл. Нейните представители са подложени на маргинализация от тоталитарния режим, превърнати в нови парии, те бързо изчезват от социалната структура на „развитото социалистическо общество".[714] Ще изправарим хронологическите събития в нашето изследване, само за да отбележим, факта, че макар и да не е екзекутиран от „Народния съд", въпреки че оцелява в ада на комунистическите затвори и концлагери, генерал-майор Грозданов изпитва напълно тежестта на класовия геноцид и маргинализирането си, до степен на пълното си отхвърляне от обществената и социална структура на социалистическа България.

Анализът на масовите репресии и чистки без съд и присъда, както и „съдебното" клане, извършено от „Народния съд" налагат извода, че избиването на политически, военен, културен и социален елит на България е една зловеща, кървава страница в историята на България през XX в. Целта на извършителите на това страшно дело е да се изтрие българското, националното и да се погубят носителите на западната цивилизация в страната. По този начин ще се разчисти терена за налагане на комунистическата тоталитарна система в България, която трябва да обслужва интересите на Съветския съюз.[715] Особено тежки

713 ЦДА, ф. 163, оп. XXVII, а.е. 59, л. 231.
714 З н е п о л с к и, Ивайло. Пос. съч., с. 122.
715 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 309.

са последиците за нравствеността на българите. Класовият геноцид, извършен от комунистическата партия през 1944 – 1945 г., води до деформиране на народопсихологията на българина. На мястото на традиционните народни добродетели и национални ценности – трудолюбие, виталност, патриотизъм, храброст, гражданска доблест, честност и взаимно уважение – се настаняват безнаказаните убийства, ограбването на частната собственост, обезценяването на трудолюбието, безбожието, липсата на морални норми и законност.[716] През годините, прекарани зад решетките и бодливата тел на социалистическите затвори и концлагери генерал-майор Грозданов става свидетел на тези трансформации и потърпевш от болезненото налагане на новия пролетарски морал.

В заключение на изложението ни за съдбата на генерал-майор Грозданов пред „Народния съд" ще споменем, че освен хилядите лични драми на жертвите и техните близки, той се отразява пагубно и върху институцията Българска армия. Офицерският корпус е сред професионалните категории в българското общество, която понася най-много удари в резултат на преврата на 9 септември 1944 г. В следствие на убийствата без съд и присъда и на арестуваните по обвинения на „Народния съд" от общо 9000 души офицери в мобилизираната армия, към края на януари 1945 г. за „груби фашистки прояви" са задържани 746 души, а се издирват за арестуване още 687 души. До края на Втората световна война от командния състав на армията са отстранени 956 офицери, от които 46 генерали и 171 полковници.[717] Сред тях са всичките висши началници: военен министър, началник-щаб на армията, главния инспектор на войската, инспекторите на родовете войски, началника на военносъдебното ведомство, командващите на родовете войски, почти всички началници на отдели, отделения и секции във военното министерство, началниците на Военното училище и Школата за запасни офицери, командващите на отделните армии и на окупационния корпус в Сърбия, командирите на почти всички пехотни дивизии и полкове в армията. По същество гилотината на „Народния съд" обезглавява ръководството на Българската армия. От не повече от 25 висши офицери на действителна служба със звание генерал-майор и по-високо, цели 23 души са изправени пред „Народния съд", като сред тях попада и генерал-майор Грозданов. Почти всички от тях са осъдени на смърт или на тежки присъди – доживотен строг тъмничен затвор, 20 и 15 години затвор. Отделно трябва да се прибавят и осъдените на смърт запасни генерал-лейтенант Теодоси Даскалов, генерал от пехотата Никола Жеков и генерал-лейтенант Христо Луков.[718] Съвсем естествено, тази масова чистка сред висшия команден персонал, която е аналогична по целите и рода си на масовите репресии на Сталин сред Червената армия през 30-те години на XX в. внася духовен потрес в българския офицерски корпус. Кардинално е снижена боеспособността на българските въоръжени сили, а характерния за нашия въоръжен народ несломим войнствен дух е чувствително разколебан. Ефектът от тези драматични изменения става видим още в първите бойни стълкновения на нашите войски с германците в Югославия. Това е основната причина за бавния темп на настъпление, за понесените сериозни човешки загуби и за неубедителните изяви на българското военно изкуство до края на войната.

---

716 П а к т а м., с. 311.

717 Б а е в, Йордан. Пос. съч., с. 171.

718 Ж е р т в и т е на Народния съд. Книга Втора...., с. 253 – 254.

2.Година изолация при строг тъмничен режим в Старозагорския затвор. Мимолетна свобода и повторен арест (1945 – 1946 г.)

На 26 април 1945 г. се съобщава с писмо № 3084 от прокурорския надзор до Председателя на Трети състав на „Народния съд", че присъдата се е привела в изпълнение срещу осъдените на различни срокове затвор 67 души. Под № 10 е генерал-майор Грозданов. Осъдените са задържани в Старозагорския местен затвор като наказанието им почва да тече от 29 март 1945 г.[719] Генерал-майор Грозданов е въдворен в Старозагорския затвор от 1 април 1945 г. Генерал-майор Грозданов излежава около година от присъдата в Старозагорския затвор при тежки условия – строг тъмничен затвор, изолация, лишаване от елементарни човешки права. Затворническата администрация разрешава на арестантите по политически причини като генерал-майор Грозданов да получават колети от родниин, приятели и познати в ограничено тегло до 5 кг., но по-жестокото от хуманна гледна точка е, че честотата на получаването им често е произволно определяна от администрацията, на като по правило винаги на много големи интервали. Ана Грозданова си спомня, че фабрикантите братя Петко и Георги Пашоолу – производители на цигари от Стара Загора, са били в добри отношения с баща й преди преврата от 9 септември 1944 г., защото сега, когато е в затвора често са предавали доброволно и безвъзмездно на съпругата му Дишпини стекове с цигари, стараейки се да помогнат на него лично и на изпадналото в сериозен финансов недоимък семейство, след ареста.[720] През септември 1945 г. е направен полицейска снимка (профил и анфас) на генерал-майор Грозданов. Облечен е в затворническа униформа – каскет, куртка и риза от сив памучен плат. Сравнението с последните му снимки като свободен генерал преди ареста му на 28 ноември 1944 г. показва, че е отслабнал видимо и се е състарил чувствително за около 10 месеца следствие и затвор.

Според Ана Грозданова през 1946 г. в България е имало т.нар. помилвания. Това са висши актове на Народното събрание и според нея може би баща й да е бил свободен няколко месеца, но пак под постоянен надзор и контрол от органите на Народната милиция и ДС, защото присъдата от 15 години строг тъмничен затвор си е останала присъда, а още по-важно, че продължава да стои и позорното клеймо „враг на народа".[721] Съгласно списъка на запасните офицери, уволнени от действителна служба за „груби фашистки прояви", които според „Закона за лишаване от право на пенсия лица, проявили фашистка дейност" от 1 юли 1946 г., нямат право на лична пенсия, а за починалите - техните семейства на наследствена пенсия за изслужено време, генерал-майор Грозданов фигурира под № 21 в списък[722] и е лишен от право на лична пенсия за прослужено време.

Като приблизителна дата за амнистиране и освобождаване на генерал-майор Грозданов от старозагорския затвор може да се приеме тази за един друг офицер от Стара Загора, служил по едно и също време в армията, който също е осъден от III-ти съдебен състав на „Народния съд" в Стара Загора на 29 март 1945 г., но на (5) пет години строг тъмничен затвор и лишаване от правата по чл. 30 от Наказателния закон за срок от (8) осем години, плюс конфискуване движимото и недвижимото имущество в размер на 75% с изключение

719 ЦДА, ф. 1449, оп.I, а.е. 715, л. 100.
720 С п о м е н и на Ана Грозданова.., с. 6.
721 П а к т а м., с. 5.
722 ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 122, л. 162.

на това, което съгласно гражданските закони не подлежи на опис и секвестър, а така също и на домашните му вещи и покъщнина, които не се конфискуват. Този офицер е подполковник Гичо Костов Гичев, като е освободен от затвора на 26 септември 1946 г., в следствие на намаляване на присъдата му от Указ на Президиума на Народното събрание. От друга страна, генерал-майор Грозданов не фигурира в списъка на затворниците от Старозагорския затвор, представени на Министъра на правосъдието за помилване по случай 9 септември 1947 г. Списъкът е съставен от Директора на Старозагорския затвор и е получен в министерството на 28 август 1947 г.[723] Генерал-майор Грозданов не е представян за помилване и в списъците, изготвени за помилване по случай 1 май 1946 г.[724], т.е. можем да направим извода, че той е бил освободен през 1946 г. около 9 септември или към края на 1945 г. По спомени на съвременници пак благодарение на застъпничеството на Янаки Хаджиолу на 14 декември 1945 г. генерал-майор Грозданов е освободен от затвора, след помилване и изтичане срока на присъдата – съществува служебна бележка за това от същата дата на Директора на затвора в Стара Загора – Петко Димитров. Това е най-меродавното сведение за датата на излизане на генерал-майор Грозданов от Старозагорския затвор.

Приблизителната дата на освобождаване на генерал-майор Грозданов през декември 1945 г. се потвърждава и от официален източник. По същото време по доклад на министъра на правосъдието д-р Минчо Нейчев е издаден Указ на регентите за помилване и опрощаване на част от наказанието на 896 политически затворници. От тях помилвани с остатъка са 502 души, а частично са помилвани 394 души.[725]

Около година и половина след 9 септември 1944 г, нова вълна от масови арести на „народни врагове" залива Стара Загора и България. Сред тях попада и генерал-майор Грозданов. На 6 март 1946 г. генерал-майор Грозданов е арестуван от ДС – Стара Загора, с директор на областната служба Кръстю Богданов – за това има картон на негово име, от тази дата – обр. 3 на Държавна сигурност и сваляне на самоличност с биографични данни и отличителни белези. Генерал-майор Грозданов посочва, че баща му Иван Грозданов умира в София през 1916 г., а майка му - Ана Чолакова през 1926 г. в Стара Загора. Адресът на генерал-майор Грозданов в Стара загора при задържането му под стража е ул. „Цар Шишман" № 55, за занятие е посочил свободен, което е съвсем естествено предвид на това, че е уволнен завинаги от армията и като съден от „Народния съд" няма възможност да започне работа. Владее френски и по-слабо румънски и руски. Ръст от среден – до висок. Очи кестеняви, коса прошарена, мустаци подстригани, лице слабо, телосложение нормално – това са основните отличителни белези на генерал-майор Грозданов. Според доносите до Държавна сигурност - Стара Загора, през периода от освобождението до задържането му на 6 март 1945 г. генерал-майор Грозданов е показал желание за реставрация, не е одобрявал политиката на ОФ, а домът му се е превърнал в свърталище на фашистки и реакционни елементи, най-вече бивши офицери и военни – голяма част, от които са били негови подчинени в миналото. Той е имал голям авторитет в града и думата му е тежала сред всички вражески настроени към народната власт, т.е. с оглед сигурността на държавата е трябвало да бъде арестуван. В мотивите за арестуването му се изтъква факта, че на

723 ЦДА, ф. 88, оп. VII, а.е. 22, л. 159.

724 П а к т а м., а.е. 27.

725 М е ш к о в а, Поля и Диню Шарланов. Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд., С. 1994., с. 163.

10 септември 1944 г. е съдействал за бягството на двама фашистки офицери (подполковник Гайтанджиев и капитан Мишкетев) в Беломорието и вече цитираните обвинения на „Народния съд". За това време спомените на дъщеря му Ана стават по-ясни и конкретни. Според нея арестуваните старозагорци са завеждани във втори Втори полицейски участък, разположен на ул. Гурко и ул. Цар Иван Шишман в Стара Загора. Там те са концентрирани и изолирани от града, след като престояват може би по няколко денонощия или няколко месеца, те са изпращани със съответните етапи по различните концентрационни лагери в социалистическа България.

3.Пътят на страданието – Голготата на българския ГУЛАГ. Между живота и смъртта. В концлагерите Росица, Куциян, Николаево и Белене (1946 – 1951 г.)

Формално новия режим, установен след 9 септември 1944 г. се нарича „народнодемократичен". Самото определение съдържа голяма доза тавтология, тъй като гръцката дума „демокрация" означава власт на народа, т.е. получава се „народна власт на народа". Основните характеристики на тоталитарната организация на властта, изградени в България през периода 1944 – 1947 г. са: масова идеология, която отрича напълно всичко постигнато преди нея и има претенциите за тотално новаторство; ежедневна пропаганда на тоталитарната идеология в обществото до пълно промиване на мозъците и оглупяване; монополна партия, йерархично изградена, подчинена на желязна дисциплина, която упражнява абсолютната власт над всички сфери на обществената и икономическа дейност; тотален, ежедневен терор, изпълняващ ролята на основен закон и регулатор на всички публични процеси; един безспорен водач с голям чар и обаяние в обществото, който олицетворява партията и гарантира единството й; концентрационни лагери, символизиращи унищожаването на юридическата самоличност на човека и тоталния произвол на режима.[726]

Генерал-майор Грозданов и семейството му понасят цялата тежест и произволно насилие на тоталитарния режим още от първите дни и седмици след 9 септември 1944 г. Неговите най-радикални измерения се задвижват чрез изпитаните класически революционни и тоталитарни средства – терора. Насилието на дивото правосъдие непосредствено след преврата бързо се трансформира в масов терор, разкривайки насилие от качествено нов, непознат в страната дотогава тип. Несигурност и заплаха обземат цялото общество: всеки индивид се чувства потенциална мишена, което инстинктивно го кара да потърси относителна сигурност в лоното на монополната партия. Масовият терор се съчетава с и други репресивни практики, характерни за тоталитарното управление: принудително въдворяване на ново местожителство, административни присъди и създаване и бурно развитие на Трудово-възпитателни общежития (ТВО)[727] – официалното наименование на концентрационните лагери в тоталитарна България. От изброените основни видове тоталитарен терор в България генерал-майор Грозданов е подложен на най-дългověменно и мащабно радикално въздействие от последния – концентрационните лагери, поради което ще си позволим да анализираме нормативната база за формирането на мрежата от 86 концентрационни лагера и основните факти от ранното им историческо развитие в периода до смъртта на Сталин през 1953 г., който съвпада и с освобождаването на генерал-майор

726 З н е п о л с к и , Ивайло. Пос. съч., с. 178.
727 П а к т а м, с. 179.

Грозданов от Белене.

Концлагерите в България след 9 септември 1944 г. се учредяват с два сполучливо наречени „квази – законови" нормативни акта на изпълнителната власт.[728] На 20 декември 1944 г. Министерския съвет приема Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития и Наредба-закон за трудово-възпитателните общежития за политически опасните лица, след което са утвърдени с Укази на регентството, обнародвани са в Държавен вестник и влизат в сила. Прави впечатление произволния ред за арестуване и изпращане на определените за „политически опасни лица" в ТВО: въз основа на мотивирана заповед на министъра на вътрешните работи по доклад на директора на Народната милиция след произведено дознание. Срокът на въдворяване в лагер е фиксиран на шест месеца. Освобождаването се разрешава от директора на Народната милиция по предложение на управителя на общежитието. Още по-лека е процедурата за въдворяване по другата Наредба за лица, осъждани за престъпления от общ характер, защото за тях се изисква само мотивирана заповед на директора на Народната милиция.[729] Според редица изследователи на близкото минало на България първоначалният замисъл за разделяне на политическите от криминалните затворници не се изпълнява. Аргумент за това твърдение се съдържа в обнародваната през ноември 1945 г. Наредба-закон за учредяване на фонд „Трудововъзпитателни общежития" при Министерството на вътрешните работи.[730] Това обстоятелство се отразява крайно неблагоприятно върху общото положение и по-специално условията на труд и битово устройване на политическите затворници като генерал-майор Грозданов в концентрационните лагери, където бандите от криминални престъпници, които са считани за „социално близки" от лагерната администрация ги подлагат на системен терор, кражби и унижения. Вън от съмнение, че това е едно от най-ефикасните средства на тоталитарния режим за допълнителен психически тормоз и отмъщение към „народните врагове". През 1946 г. властта поставя лагерите на централизирана основа. Закриват се малките концентрационни лагери, а към МВР се създава единна служба „Трудововъзпитателни общежития" с централно управление в София и пет провинциални поделения: мина „Перник", язовир „Росица", село „Ножарево", Тутраканско, с. Бошуля, Пазарджишко. След подписването на Парижкия мирен договорна 10 февруари 1947 г. комунистическата партия чувства ръцете си развързани за масови репресии, което води до бързо разширяване на лагерната империя и прогресивно нарастване количеството на въдворените.[731] Със Закона за Народната милиция от 25 март 1948 г. се отменят цитираните две Наредби-закони. В него се запазва изпращането в ТВО, както спрямо „обществено опасните лица", така и срещу „мошеници, рецидивисти, спекуланти" и др. категории криминален контингент. Въдворяването по политически причини става и с одобрението на главния прокурор на НРБ. Престоят в ТВО се удължава до една година, но е възможно да бъде продължаван.

Условно могат да се разграничат два периода в развитието на лагерната система в социалистическа България. Първият е от декември 1944 г. до септември 1953 г., когато с

728 Л у л е в а, Ана. Пос. съч., с. 55.

729 П а к т а м, с. 55.

730 С т о я н о в а, П., Е. Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания в България след 1944 г., С, 2001, с. 13; Ш а р л а н о в, Д. Пос. съч., с. 386; Л у л е в а, Ана. Пос. съч., с. 56.

731 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета...., с. 561.

решение на Политбюро на ЦК на БКП лагерите се закриват. Вторият, започва от септември 1956 г. и продължава до април 1962 г. Генерал-майор Грозданов пребивава в лагерите през първия период, затова ще концентрираме вниманието си върху него.

Към края на 1944 г. и началото на 1945 г. в Свети Врач (дн. гр. Сандански) се създава ТВО за работа по строителството на железопътната линия Крупник – Кулата. По-късно лагеристите са прехвърлени да работят по линията Дупница – Бобов дол, а след това – в Перник, където основно се работи в откритие рудник на мина „Куциян" и мина „Богданов дол". В края на 1948 г. концлагеристите от „Куциян" са изпратени в мината край с. Николаево, Старозагорско. През юни 1949 г. този контингент е прехвърлен в новосъздаденото ТВО в Белене, където да изпратени и част от въдворените в „Богданов дол", а малцината останали са освободени. В манастир край Велико Търново е имало специален лагер за жени, които през 1947 г. са преместени в с. Босна, Тутраканско. С постановление на Министерския съвет от 27 април 1949 г. от дунавските острови Персин, Щурчето, Магареца и няколко по-малки, разположени срещу с. Белене, започва изграждането на най-големия социалистически концлагер в България. През септември 1949 г., по официални данни, в България има общо 4500 души въдворени в лагерите Ножарево, Тутраканско, рудник „Богданов дол" и Белене. През годините до 1953 г. официалната статистика държи количеството на концлагеристите приблизително в тези цифрови граници, без отчетност за смъртността. Професор Диню Шарланов посочва политическата принадлежност на задържаните концлагеристи въз основа на данните от архива на МВР. През 1951 г. в концлагерите пребивават общо 88 души офицери от Българската армия, сред които и генерал-майор Грозданов. Юридическият произвол над задържаните в концлагерите достига върхната си точка в решението на Политбюро на ЦК на БКП, относно инструкцията за работа на комисията, разглеждаща следствените дела на арестуваните, които подлежат на въдворяване в ТВО. Кръгът на хората, обект на тази мярка, е определен по следния начин: „лица, които не могат да бъдат съдени по обикновения ред или които по политически или други държавни съображения не е целесъобразно да бъдат съдени по обикновения ред". Определен е извънредно голям срок за въдворяване – 7 години. С това решение напълно се игнорират принципите на правото и се открива пътят за произволно и неконтролируемо въдворяване на неудобни за властта хора в ТВО.[732] По непълни обобщени данни, установени след 1989 г. през концентрационните лагери и затворите на социалистическа България през периода 1944 – 1962 г. преминават 187 000 български граждани, които облечени в стари войнишки и полицейски униформи са заставени да работят каторжна работа при убийствени за здравето и живота им битови и климатични условия, глад, побоища, изтезания и убийства.[733]Длъжни сме да отбележим безспорно установения и признат след 1989 г. факт, че при налагането на лагерната система комунистическата партия използва богатия опит на СССР, където арестантите, поставени в крайно лоши условия на непосилен физически труд, са унищожавани. На 22 юни 1990 г. във връзка с делото за лагерите Тодор Живков заявява: „Ползвахме и съветския опит. Имаше съветски съветници в МНО, в МВР и навсякъде. Лагери имаше навсякъде в социалистическите страни". Това е причината приетите наредби, и последвалите правилници на трудово-възпитателните общежития да не се спазват и да имат формален характер, като само прикриват жестокостите, които се

732 Л у л е в а, Ана. Пос. съч., с. 57.

733 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета...., с. 561.

извършват в лагерите.[734]

Първият лагер, в който е изпратен генерал-майор Грозданов е при язовир Росица. Там са се подготвяли основите на язовир Росица, впоследствие наречен Александър Стамболийски, чрез тежък, непосилен робски труд от концлагеристите. Ана Грозданова категорично твърди, че лагерната администрация не е разрешавала никакви свиждания, и нито майка й, нито тя са посещавали генерал-майор Грозданов в този лагер.[735] На 25, 26 или 27 юли 1946 г. генерал-майор Грозданов е въдворен в ТВО „Росица“ – Павликенско. Според издадения от управителя документ за пристигане в негово разпореждане на нововъдворени, издаден на 27 юли 1946 г., в един и същи етап, заедно със старозагорците запасни офицери Михаил Бунарджиев и Слави Абанозов (основател и дългогодишен Директор на Търговската гимназия в Стара Загора до 9 септември 1944 г.), които също са осъдени от „Народния съд” пристига и генерал-майор Грозданов. Този начин на въдворяване е своеобразно ново „съдебно изобретение”, защото формално се налага само „административна присъда” – малко късче хартия със стереотипно съдържание, на което се вписва името на поредната жертва и се изпраща в концентрационните лагери на смъртта.[736]

Според характеристиките на лагерната администрация в „Росица” генерал-майор Грозданов е имал лошо държание – към работата в лагера и към властта и политиката на Отечествения фронт. През престоя си в „Росица” той е получавал писма и колети от съпругата си Деспина Хаджиолу, която заедно със семейството му – Ана Грозданова, майка си, сестрата на генерал Грозданов – Дошка, отива у дома на вуйчо си – Янаки Хаджиолу – в дом Хаджиолу – ул. „Цар Освободител” в Стара Загора. Деспина пише на генерал-майор Грозданов, че получавала продукти за него от негови приятели или бивши подчинени – масло, сирене, яйца му пращали, взети пресни от селата. Освен тези продукти тя му изпраща месеница (12 парчета) в кутия, буркан с пчелен мед и др. храни с малко тегло, но с повече калории. Генерал-майор Грозданов и пише, че има право на колети до 5 кг и тя спазва ограниченията. Свижданията на лагеристите в „Росица” са разрешени за 1 май или за Коледа, но само след предварително писмено одобрение на ДС. Деспина Хаджиолу изпраща и дрехи на генерал-майор Грозданов през ноември 1946 г. – късо кожухче, памучна фланела, памучни дълги долни гащи, два чифта вълнени чорапи, вълнена постелка – килимче, но обувки или ботуши, за които той моли с писмо не успява да намери и да му прати. Понякога генерал-майор Грозданов разчита и на пари, изпратени му от семейството по пощенски запис – веднъж 3000 лв.

Няма много запазени спомени на концлагеристи от Росица, но все пак те дават известна представа за условията на работа. През лятото на 1946 г. в концлагера Росица е въдворен Добри Тенев Митев, окръжен управител на Стара Загора през 1902 г., заедно с юридическите си защитници след 1944 г. Христо Стоилов и Ангел Буналов. В промъкнало се като по чудо през лагерната цензура писмо той успява да съобщи: „Полумесечно получавам 3 – 4 грама масло, няколко варени яйца и понякога сирене или печено месо”. За побоищата и дивите норми не пише нито дума. Спестеното изрича пред представители на Съюзническата контролна комисия, която обикаля ТВО-тата в България през декември 1946 г. На отличен френски език пред свирепия поглед на министъра на вътрешните ра-

734 Ш а р л а н о в, Диню. Пос. съч., с. 387.

735 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 5.

736 Ж е р т в и т е на Народния съд. Книга Втора..., с. 254.

боти Антон Югов 67-годишния Добри Митев описва ужасите и мъченията в концлагера Росица, на които няколко месеца е подложен и генерал-майор Грозданов.[737] По други спомени животът и работата са били доста тежки, в груби бараки, без никаква връзка с околния свят, при строг контрол и непосилна тежка работа. Затворниците са работели и нощем, тъй като не са могли да си изпълняват много високите норми.[738] Трудът е бил чукане на чакъл, включително и през зимата, когато студовете достигат до 30 градуса под нулата по Целзий.[739]

През септември 1946 г. в концлагера „Росица" идват френски журналисти, които са придружени от главния редактор на държавния официоз в-к „Отечествен фронт" Владимир Топенчаров, който е техен преводач. По същото време генерал-майор Грозданов се разхожда в зоната, заедно с неколцина другари и случайно се озовават в близост до групата. Генерал-майор Грозданов, който говори отлично френски език уверява интервюирания и интервюиращите, че преводача си върши добре работа и превежда точно, защото французите изразяват съмнение в качеството на превода. При завързалия се разговор, някои от стоящите наоколо лагеристи казва на български, че генерал-майор Грозданов е бивш генерал. Като чуват думата генерал, се изостря любопитството на френските журналисти и те се обръщат към Грозданов. Той потвърждава, че е бил генерал и неволно казва, но на български език, а Топенчаров превежда на френски език, че е бил прогресивен офицер, уволнен, и сега е тук. Това е донесено на управителя на лагера. В скоро време се разчува и извън лагера, дори се пише из пресата, че генерал-майор Грозданов и други лагерници са злословили пред французите против властта на ОФ и БКП. „Провинените", между които и генерал-майор Грозданов са извикани пред строя на целия лагер на плаца, по време на развода и са порицани и наругани остро от началството.

Съгласно сведение за въдворените, които остават в трудово-изправителни селища, към 28 декември 1946 г. в концлагера Росица са въдворени общо 540 концлагеристи. Разпределението им по категории е следното: български фашисти – 343 души (между които и генерал-майор Грозданов); белогвардейци – 60 души и корпусници – 137 души.[740]

През 1947 – 1948 г. в Росица са въдворени и други офицери от Българската армия. Генерал-майор Грозданов е имал за другар такъв доблестен офицер като полковник Иван Бонев (командир на 9-ти пехотен Пловдивски полк от 1941 до 1944 г.), който умира в края на 1946 г. на 50 години, тъй като не успява да се възстанови от тежките рани, получени от жесток побой в с. Брезово, Пловдивско преди докарването му в Росица.[741]

След няколкомесечен престой в лагера Росица към февруари 1947 г. по етапен път генерал-майор Грозданов, заедно с всички въдворени е изпратен в лагера „Куциян", разположен до мини Перник. Заради жестокия режим лагерът получава прозвището „Целувката на смъртта".[742] Тук генерал-майор Грозданов първоначално запазва убежденията си, т.е.

---

737 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета...., с. 142.

738 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 35.

739 П а к т а м., с. 93.

740 КРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. I, а.е. 316, л. 1.

741 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета...., с. 152.

742 П а к т а м, с. 561.

продължава да не се нагажда към лагерната администрация и в характеристиките, правени от управителя и възпитателя на лагера поведението му е окачествявано като „лошо държание", защото семейството му в Стара Загора продължава да дружи със семейства на пострадали от „Народния съд" и други реакционни и фашистки вражески елементи. Същевременно в лагера генерал-майор Грозданов поддържа контакти с лагерници, които не са съгласни с превъзпитателните цели на лагера и въобще с мероприятията на ОФ властта. През септември 1947 г. Янаки Хаджиолу прави опит да издейства освобождението на генерал-майор Грозданов за третата годишнина от светлата дата 9 септември, чрез писмо от политическия секретар на Народен съюз „Звено" – Георги Кулишев до Дирекция на народната милиция, като се изтъква факта, че Грозданов има заслуга за установяване и укрепване на ОФ властта след 9 септември 1944 г. и вече е изкупил вината си с излежаното в затвора и лагера. Върху писмото, обаче е сложена резолюция, че генерал-майор Грозданов не е попаднал в списъка за помилване на Министерството на правосъдието, което означава, че не може да бъде освободен.

Писателят Йордан Вълчев, който лежи няколко години в концлагера „Куциян", в спомените си отделя около две страници описание на образа на генерал-майор Грозданов. През 1947 г. те са разпределени в една работна група концлагеристи и той има непосредствено впечатление от генерал-майор Грозданов. Според Йордан Вълчев най-характерното за генерал-майор Грозданов през този период е било мълчанието. Той бил по-мълчалив и от най-неразговорливите концлагеристи, като Денчо Денчовски. Нещо повече, Вълчев пише, че генерал-майор Грозданов „се бе изоставил, беше се нещо повредил умствено – щом се върнем, той тръгне по двора и обира книжчици, клечици". Обаче цитириният мемоарист не е убеден „беше ли наистина изпаднал в психогенна депресия или играеше роля, за да го „отпишат" и да не го закачат". Вълчев разказва, че генерал-майор Грозданов „си забравяше канчето понякога, тръгваше да блуждае насам-натам, Денчо заповядваше да му се казва – това е заповед, господин генерал, това е заповед! Тогава генералът започваше да яде. Един ден му занесох канчето аз. Той започна да яде и зорко ме наблюдаваше, колчем дигне лъжицата към устата си. Това пък ми подсказваше, че той се прави на луд, защото погледът му бе съсредоточен и изпълнен с любопитство". Йордан Вълчев привежда и друг пример за хитроумните опити на генерал-майор Грозданов да заблуди лагерното начал-ство. Концлагеристът Агъдов споделил, „че веднъж заедно чакали да ги бие Гершанов. Генералът при всеки удар или ритник викал „Кукуригу, кугуригуу!" Явно, правел се е на луд. Но дали бе все луд или не – така и не разбрах".[743]

Разбира се, критичният прочит на това мемоарно свидетелство не ни дава абсолютно основание да преценим, че генерал-майор Грозданова съзнателно се е стремил към умопомрачение. По-скоро е искал поне до известна степен да облекчи тежката си участ.

Има и обективни причини за това поведение на генерал-майор Грозданов. Всички затворници постоянно мислят как да надхитрят надзирателите и властта си. Лагерната администрация знае това и си служи с провокатори. Истинският провокатор е от средите на самата власт и действа с пламенен фанатизъм. Другата категория са т.нар. принудуни провокатори – по-слаби морално-психологически лагеристи или хитруващи; чрез доноси за сълагерници те се стремят да омилостивят властта и така да се откъснат от нейните репресии. Колкото повече една власт се стреми да направи привържениците си и прово-

743 В ъ л ч е в, Йордан. Куциян., С., 1994., с. 78 – 79.

катори, също така колкото повече се стреми да се огражда с принудени провокатори, т.е. от предатели, толкова по-слаба е тази власт и толкова по-лесно нейният народ достига до гибел.[744] В такава обстановка и много други затворници са постъпвали и била постъпвали, както генерал-майор Грозданов.

Още с пристигането си в концлагера „Куциян" всеки новопристигнал затворник е обличан в стари войнишки или стражарски дрехи от панталони и куртки, от периода 1885 1912 г., които вече са използвани от други лагеристи. Обувките са обикновени гумени цървули, наричани на лагерния жаргон „гуменяци". Като и те са скъсани, протрити, без каишки.[745] Ана Грозданова си спомня, че това е бил много известен концентрационен лагер. Там са били затваряни невинни хора от цяла България. Според нея спомените и от пребиваването на баща й в този лагер за значително по-свежи, защото вече е била малко по-голяма. Например, относно свижданията тя заявява, че в „Куциян", където генерал-майор Грозданов лежи по-дълго време, лагерната администрация е разрешавала свиждания само два пъти в годината. Веднъж за 9 септември във връзка с празника на тоталитарната държава, и през зимата, може би за Нова година или Коледа. Ана Грозданова си спомня, че майка й я е водила два пъти в Куциян. Можем да си представим за едно момиченце на 8-9 години какво духовно и физическо изпитание е било дългото пътуване от Стара Загора до Перник, особено през зимата. Обаче, тези трудности бледнеят в сравнение с много жестоката гледка в концлагера Куциян. Ана Грозданова си спомя, че от едната страна са всички близки, съпруги, майки, бащи, приятели, роднини, баби, дядовци, а от другата - лагерниците. Всъщност право на посещение и свиждане имат само най-близките роднини – съпруга, деца, майка, баща. Хора от цяла България. Минават по един стоманен мост над железопътните линии на гара Перник – спомня си Ана Грозданов, защото лагера се намира на едни хълмове срещу града Перник. Куциян е от старите рудници на мина Перник. След това, тя разбира, че бараките, в които са настанени за преспиване генерал-майор Грозданов и останалите концлагеристи са били останали от немски войници, пребивавали в България през Втората световна война. Мрачният вид на възвишенията и бараките е бил твърде ужасяващ за малкото момиченце Ана Грозданова, от едната страна близките дошли на свиждане, а от другата лагеристите. Те са довеждани от лагерната охрана в твърде окаяно състояние, с почти скъсани дрехи, направо парцали, дървени налъми, вместо ботуши или обуваки. Концлагеристите са остригани нула номер и голяма част, както й генерал-майор Грозданов са с доста поокапали зъби, от пагубното действие на скорбута и поради крещящата липса на витамини в храната. Ана Грозданова споделя, че е изпитвала страх, защото просто не е могла да познае своят баща и се е дърпала към майка си. При първото й свиждане с генерал-майор Грозданов в Куциян е настъпил сериозен смут, една малка семейна трагедия, защото той, като любвеобилен баща е искал да погали малката си дъщеря, а тя се е дърпала уплашена от непознатия, преждевременно състарен мъж. Големи душевни изпитания подтискат и съпругата на генерал-майор Грозданов Дишпини. Дъщеря й ясно си спомня, че тя също изпитва болка, скръб, тъга, защото мъжът и би могъл да я упрекне, че тя не говори достатъчно на малката Ана за баща й, не и напомня с много любов за него, както за едно малко момиченце, а всичко това несъмнено предизвиква големи вълнения у съпругата на генерал-майор Грозданов. Това са главните спомени на Ана от първото й

744 П а к т а м, с. 85.

745 Б о ч е в, Стефан. Белене. Сказание за концлагерна България., С, 2003., с. 65.

свиждане в лагера Куциян.

На следващата година, 1948 г., когато и тя е малко по-голяма, а и вече има опит от предходното свиждане, е била много по-спокойна и по-любвеобилна. Ана Грозданова отбелязва в спомените си, че с това нейните свиждания при баща й в концлагера Куциян приключват, като и двата пъти е била водена на 9 септември, през лятото, поради по-благоприятните условия за пътуване. Съпругата на генерал-майор Грозданов го е посещавала и при зимните свиждания - за Коледа или Нова година, не е водила дъщеря си, защото те са били ужасно мъчителни. Близки на затворените от цяла България, първо са пътували дълго и при тежки зимни условия до столицата, оттам са се качвали на влака за Перник, като по думите на Дишпини, предадени от дъщеря й, голяма част са висяли по буферите и стълбите на вагоните, защото не е имало достатъчно места във вагоните, а всички са искали да отидат на свиждане при близките си, за да ги ободрят за празниците. Тогава, в края на 40-те години на XX в. не е имало, както днес влакове на всеки час София – Перник, а много по-нарядко, при това със старите пътнически вагони, цели гроздове от хора отиващи на свиждане са висяли по вратите на вагоните. В съчетание със студа и отдалечеността на Стара Загора от Перник, това принуждава Дишпини да оставя дъщеря си в къщи при баба й и при вуйна й. Ана Грозданова си спомня, че имало и малка лагерна командировка в рудника в местността „Богданов дол", край Перник. Основният концлагер е бил в Куциян, но отделни групи от затворници, считани от лагерната администрация за по-опасни за народната власт са изпращани за допълнително наказание да работят и в мината, към рудника в „Богданов дол".[746]

В концлагера Куциян лагерната администрация създава специална група за идеологическо възпитание на въдворените. Тя има за цел да сътрудничи активно на официалния възпитател на лагера, а членовете и се набират на „доброволен" принцип от политически затворници, които са подписали декларация за сътрудничество на органите на ДС. Групата организира периодично четене на лекции след края на работното време, които са задължителни за всички концлагеристи. Идейната насоченост на „възпитателните" лекции е стремежа към насаждане на убеждението, че не съществува държавно-политически строй, който да е по-хубав от социализма, че неговата поява в България е исторически предопределена, защото той непременно ще ликвидира капитализма. Наградата на „възпитателите" е освобождаване от общите работи в рудника.[747]

Според Йордан Вълчев лекциите са се провеждали в помещение до лагерната лавка, наречено „клуб" всеки петък. На тях присъстват началниците на лагера – управителят Цвятко Симеонов, възпитателят Марин Ханджийски и капитан Гершанов. Управителят сяда най-отпред, някъде по средата на салона сяда Ханджийски, а на последния ред – Гершанов. Главна роля в тези събрания играе лагериста Милко Борисов, легионер от Видин, който дирижира импровизирания хор на лагера. Събранието се е откривало с някакъв съветски марш с почти концертно изпълнение. Темите на лекциите по това време са били свързани със съветското колхозно стопанство. Темата се третирала от всички възможни гледни точки, при това на много ниско, вулгарно и сервилно равнище. Главен лектор на събранията е бил началника на работната група на генерал-майор Грозданов майор Владимир Икономов. След него Цвятко Симеонов и капитан Гершанов са извиквали предва-

746 С п о м е н и на Ана Грозданова..., с. 5.

747 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета..., с. 107.

рително избрани концлагеристи, които да правят хвалебствени коментари или да задават удобни въпроси по лекцията. Най-тягостното на тези идеологически лекции било, че те завършвали с „Марш на българските лагеристи от ТВО". Автор на текста и музиката са били или Милко Борисов или Васил Боянов, и двамата легионери от Видин. Основната цел на лекциите е да покажат кои лагеристи вече са се обезличили и са преклонили глава, готови да бъдат опасни за тези, с които излизат заедно на работа. Администрацията на лагера не ги прикрива, напротив излага ги на показ, за да смаже душите и сърцата им окончателно. По този начин, чрез доносници, целият български народ затворен по лагери и затвори трябва постепенно да се превърне в стреснато, животиски уплашено, безволево стадо.[748]

Съгласно спомените на съвременници през пролетта на 1948 или малко по-рано у генерал-майор Грозданов настъпва духовен прелом и той, постепенно започва да се разколебава и се отказва от политическите си убеждения. В характеристиките от управителя и възпитателя на „Куциян" за генерал-майор Грозданов се посочва, че той вече има добро поведение в лагера, изпълнява всяка поставена му задача за изпълнение, спира да дружи с вражески настроени към народната власт лагерници. Това ни дава основание да направим извода, че под натиска на репресивната машина в лагера и на оперативните работници на Държавна сигурност, генерал-майор Грозданов явно се съгласява да стане „нагаждач", т.е. концлагерист, готов да сътрудничи на лагерната администрация. Той започва да участва в културно-просветната дейност в концлагера, възложено му е изнасянето на няколко възпитателни лекции, като той се справя блестящо и те се харесват много и на началниците, и на въдворените. На 13 май 1948 г. генерал-майор Грозданов подписва декларация, съгласно която става ядрен отговорник на 1-во ядро в „Куциян" и се задължава да следи и да отговаря за изпълнението на работата, задачите и задълженията в лагера на всички въдворени от неговото ядро. При неизпълнение на посочените задължения в декларацията и даденото обещание, генерал-майор Грозаднов е заплашен с увеличаване на срока на въдворяването му. По това време комендант на лагера „Куциян" е Ангел Куртев, който вече счита генерал-майор Грозданов за напълно поправил или поне за готов да се поправи в идеологическо отношение лагерист. Очевидно, генерал-майор Грозданов се примирил почти напълно с мероприятията на народната власт, вътре и вън от концлагера, като повече не мисли и не говори за реставрация на стария режим.

Режимът, наложен от лагерната администрация в Куциян е бил наистина изключително тежък. Преди всичко, условията за труд са много трудни. Рудникът е открит, а работата започва рано сутрин независимо от студа. Началството позволява паленето на огньове, на които понякога са разрешавали на концлагеристите да си стоплят ръцете. Мнозинството от оцелелите свидетели си спомнят, че началник на този концлагер е капитан Гершанов. Отношението му към лагерниците е било много грубо, дори лошо. Той е оставил впечатление в преживелите концлагера, като много зъл човек. Дори е имал навика да се обръща към всички концлагеристи с „животно". Затворниците, които са се провинили с нещо пред администрацията са наказвани, като се изпращат на работа под земята. Въпреки влажността, там те са се чувствали по-добре, защото волнонаемните работници в подземните мини са били добри хора. Лагерниците при тях са оставяни да работят без постоянния конвой от милиционери. По-състрадателните работници са съчувствали на гладните и изнемощели

748 В ъ л ч е в, Йордан. Куциян., С., 1994., с. 68 - 72.

концлагеристи и са ги подпомагали с храна, или като са им давали по-лека работа.[749] Работата в откритие рудник е била твърде тежка за отслабналите физически затворници. След изкопаването на въглищата са се натоварвали на количики и на вагонетки. Храната е била крайно оскъдна за тежкия физически труд. Понякога са давали дори супа от люцерна.[750] Според Йордан Вълчев храната е била сутрин чай, за обяд и вечеря предимно чорба от паприкаш от кръмно цвекло, праз и други зеленчуци(повече вода, почти без олио), понякога зеле (пак предимно вода и много малко олио). В неделя за обяд са давали за обяд боб с месо, но не повече от 20 грама. Пак в неделя, но за вечеря са давали каша от булгур с мас – най-калоричното ядене. Хлябът за денонощие е по 600 грама при изпълнение на нормата. При всяко измерване и изчисляване лагеристите достигат до не повече от 1500 калории.[751] Разбира се, това количество е крайно недостатъчно да възстанови енергийните загуби на затворниците при тежката им работа в рудника.

При тези трудни условия на работа и оскъдна храна лагеристите оцеляват по-дълго време само благодарение на изпратеното от техните близки. Те са имали право на един колет месечно до 5 кг храна, на получаване на пари и на кореспонденция.[752]

След пристигането си в концлагера „Куциян" генерал-майор Грозданов е разпределен за нощуване в Първо помещение, в работната група с началник бившия майор Владимир Владимиров Икономов, син на генерал-майор Божко Икономов. По това време в концлагера преобладават офицерите, след тях идват по брой полицаите, после членове на ВМРО и накрая анархистите. Тези политически категории съставляват около половината от лагеристите. Другата половина е пъстра, като преобладават криминалните престъпници – крадци, убийци, които играят ролята на главни доносници, и понякога подготвят или извършват някое убийство по заповед на началството. Работните групи са 12 и наброяват общо към 400 лагерници, а охраната се състои от около 20 милиционери.[753]

Според показанията на оцелял концлагерист от Куциян в този лагер са били въдворени само политически затворници и свещеници, което предопределя липсата на убийства с тояги. Но пък за сметка на това е имало много болести, които са взимали широки размери, защото в концлагера не е имало лекар. Тези функции са упражнявани от един фелдшер, но в аптечката му с лекарства няма нищо друго освен аспирин, който се използва като универсално средство за лечение – от главоболие или счупен крайник до туберкулоза. Най-често срещаното заразно заболяване е петнистия тиф. Който е имал нещастието да се разболее е бил безкомпромисно извеждан от лагера и повече не се е връщал. Същият свидетел споменава и за друго зловещо наказание на провинилите се концлагеристи – т. нар. „звездоброй", при което смъртта настъпва в продължение на дни. Изтезанието се състои в принуждаването на жертвата да стои цяла нощ прав на площадката под охрана и сутрин да отива под строй на работа в мината, без да се държи сметка на безсънието и подутите крака. През зимата това наказание почти сигурно води до смърт, най-късно на втората или третата вечер.[754] За щастие, няма сведение генерал-майор Грозданов да е боледувал от за-

749 Л у л е в а, Ана. Пос. съч., с. 116 - 117.
750 П а к т а м., с. 120.
751 В ъ л ч е в, Йордан. Пос. съч., с. 123.
752 Б ъ л г а рс к и я т ГУЛАГ. Пос. съч., с. 82.
753 В ъ л ч е в, Йордан. Пос. съч., с. 34 – 35.
754 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета..., с. 66.

разни заболявания в Куциян.

Според Йордан Вълчев в лагера „Куциян" администрацията практикува разнообразни видове наказания за политическите затворници. Най-лекото и най-простото наказание е карцерът. Второто е стоене прав през нощта под открито небе, под милиционерска охрана. Третото наказание е бой в кабинета на капитан Гершанов, лично от него. Четвъртото наказание се извършва от трима души. При него лагеристът се просва по гръб на земята, един милиционер сяда на челото на жертвата и с краката си притиска ръцете му към земята. Другите двама се нареждат отляво и отдясно и удрят подред с тояги.[755]

В спомените на оцелял лагерист от Куциян се съдържа живописно описание на външния вид на прочутия комендант на лагера – капитан Кръстю Илиев Гершанов. До 9 септември 1944 г. е бил келнер в един варненски ресторант. На третото утро след преврата той осъмва с първи офицерски чин, без да има дори и прогимназиално образование. В Куциян дори получава чин майор. Той е имал навика да пристига в службата си облечен в бял кител, с препасана сабя, с кортик в ръка, нагайка и два пистолета, а на шията му е висял неизбежния бинокъл. Понякога за допълнителен авторитет е прикрепял към кителa си с безопасни игли вместо ордени две яйцевидни ръчни бомби.[756] Според сведенията на други оцелели концлагеристи коменданта на Куциян капитан Гершанов е професионален криминален престъпник, освободен от затвора от амнистията на правителството на Константин Муравиев в навечерието на преврата от 9 септември 1944 г.[757] Спомените на Стефан Бочев за Гершанов също изобилстват с ярки картини на неговата жестокост, духована ограниченост и морална тъпота. Гершанов има навика да се разхожда пред строените на плаца затворници и ако някои има нещастието да му се набие в очите го извиква: „Я ти, там, в задния ред – три крачки напред". Особено много е обичал да се подиграва и да издевателства над бившите офицери от Българската армия. При това коменданта на Куциян не извършва това в мигове на гняв или избухване, а просто за собствено удоволствие, за подтискане на комплекса си за малоценност, за чувството си за нищожество пред духовно по-извисените от него концлагеристи.[758]

Според друг оцелял лагерист от Куциян (Стефан Костов), капитан Гершанов е много прост, невъзпитан, а погледът му – поглед на звяр. Едър, набит, силен физически, около 35 – 36 години, той лично е бил и ритал с тежки, подковани ботуши мнозина лагеристи. Дисциплинарната група е работила сутрин от 5 часа, а вечер до късно – копаене на въглища в откритие рудник. Храната в нея още по-лоша, отколкото на общия режим. В рядка чорба, почти без мазнина, са слагали по-малко кисели домати и зеле от туршия. Формално, лагеристите се водят работници на тежък физически труд в мината и би трябвало да получават усилена дажба. Тя действително е отпускана от управлението на мината, но всички качествени продукти са отнемани от милиционерите преди достигането им до затворническия казан, а за лагеристите остава храна, която едва-едва може да поддържа мъждукащия живот у тях.[759] Лагерът е имал и управител – Марин Ханджийски, както и възпитател – Чолаков, но живота на затворниците е зависил най-много от началника на охраната капи-

755 В ъ л ч е в, Йордан. Пос. съч., с. 45 – 46.
756 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета..., с. 109.
757 П а к т а м., с. 547.
758 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 83.
759 П а к т а м., с. 172.

тан Гершанов.[760] Малко по-късно, за управител на лагера е назначен майор Ангел Куртев, майор от Гранични войски, а Марин Ханджийски е назначен за помощник по охраната на капитан Гершанов.[761]

Според Стефан Бочев, който е работил като концлагерист в командировката на „Куциян" – мина „Богданов дол", работата е била организирана на трисменен денонощен режим по 8 ч. на смяна. Твърде вероятно е генерал-майор Грозданов също да е изпращан в мина „Богданов дол". Разминаването между отделните смени се извършва долу в мината, при което възниква надпревара кой ще взема по-добрия инструмент. Концлагеристите се водят помощник-миньори, а „титулярите" са професионални миньори – селяни от околностите. Основните етапи от работата в мината са: пристигане в забоя; получаване на инструмента; почистване на изостаналия от предишната смяна материал – главно пляка, която трябва да се отстрани (независимо, че това е задължение на току-що напусналите); пробиване на дупки за бомбите; поставяне и гръмване на бомбите. След това – най-малко час и половина – два следва почивка, в която затворниците се отдалечават в някоя изоставена галерия, за да изчакат да се слегнат облаците прах. После започва товаренето на съборените чрез взрива въглища (като се внимава да се отделя пляката) и „обрушването" на забоя, т.е. свалянето на въглищата и пляката от стените на отвора, създал се чрез избухването на „бомбите", така че галерията да напредне с 2 – 3 м. Това „обрушване" също е тежка работа: „издялват се" се помощта на шилките (миньорските кирки) – от стените, но и от тавана големи количества каменни въглища и пляка, като всичко това трябва да се натовари на вагонетките и изнесе – пляката грижливо отделена от въглищата. Чак след това става сдаването на инструмента и потеглянето към изхода – като не винаги лагеристите, успяват да се качат на влакчето, защото местата са заети от волнонаемните миньори. Изкачването на повърхността пеш отнема между 40 м. и 1 ч. Следва строяване отвън, пред входа на мината, за проверка. Прибирането към лагера се извършва с характерната провлачена затворническа крачка.[762] За неизпълнение на работната норма наказанието е най-често карцер. Там затворниците спят върху торби с цимент. На следващия ден трябва да изпълнят старата и новата норма. Понякога в карцера са натикани толкова много хора , че се задушават.[763]

Друг от вече цитираните автори на мемоарна лагерна литература – Йордан Вълчев – също описва тежкия труд в откритие рудник „Куциян" през периода 1947 – 1948 г. Той представлява изкоп в диаметър близо 2 км, дълбочина 200 м, по скатовете се вият спираловидно шосета и железни пътища за теснолинейки; багери размахват кофи, трещят вагонетки. Първата и най-тягостна работа за лагеристите е очистване на глина и мъртва пляка от забоите („живата" пляка има в себе си незначително количество въглища, камиони я откарват и струпват около бараките на концлагера или запълват някоя падина – струпана, тази пляка се самозапалва; самите въглища също се самозапалват, ако са натрупани на височина

760 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 69.

761 П а к т а м., с. 87.

762 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 67 – 68.

763 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 57.

повече от 2 м). Втората работа е да се местят линиите звено по звено и да се монтират на нови места – първо се развинтват джонтовете и планките, звената се товарят на вагонетки и т.н. Третата работа е товаренето на въглищата във вагончета и отвозването им към главната сепарация пред гара Куциян, изсипването им в специални тендери, от които се пълнят композициите за СССР. Товаренето на въглищата при забоя се върши по двама – един срещу друг гребат на забоя и товарят. На тази работа има норма – двамата лагеристи трябва да натоварят за една смяна 16 вагончета (те са по 800 кг, което прави 12 800 кг, приблизително 13 тона). Въглищарските лопати тежат по 7 кг и събират по 12,5 кг. Ако затворника загребва точно, за да си изпълни нормата, на една смята трябва да преметне лопатата 512 пъти. Горе на забоя фугинистите пробиват отвори в скалите, пълнят ги с динамит, взривяват и неколцина от тях сриват буците надолу по забоя. Работата на фугинистите е особено лека и приятна, но в сравнение с останалите в рудника. Затова на тази работа поставят предимно лагерници-комунисти – криминални престъпници, главно надчетени чиновници и крадци на държавно имущество. Най-тежка е работата на тези, които с лостове удрят в разкъртените от бомбите пластове и сриват по забоя буците, защото лостовете тежат по 25 – 40 кг. Четвъртият вид работа е обслужване на безкрайното въже в станцията или в главната сепарация при гарата – това са най-леките и занимателни трудови дейности за лагеристите, особено през зимата, защото се работи на топло.[764]

През периода между май 1948 и февруари 1949 г. от лагера „Куциян" в лагера в с. Николаево, Казанлъшко са преместени една част от концлагеристите, включително генерал-майор Грозданов. Ана Грозданова не си спомня до кога точно е съществувал лагера в Куциян, но си спомня, че баща й е етапиран в лагера до мини Твърдица, в с. Николаево, т.е. в посочения концлагер. Тя посочва, че престоя му там е бил, като своеобразен малък отдих, в сравнение с предишните концлагери. Или поне такова е било външното й впечатление, защото е ходила там на свиждане през пролетно-летен сезон. Тя е била пораснала още повече и за нея ганерал-майор Грозданов и другарите му сълагерници не са представлявали чак толкова жестока гледка, както в лагерите Куциян или Росица. Там хората имали малко по-приличен вид, с по-здрави и чисти дрехи, или поне не са били в такова отвратително състояние, както маркираните в Куциян. Всичко това придава на концлагеристите малко по-приличен външен вид. Пак били така слаби, гладни, изтощени, но не както в предишния лагер. Ана Грозданова си спомня, че и свиждането с баща й се е извършило на една красива зелена поляна, природен фактор, който е спомогнал за оставането на малко по-приятни спомени в малкото момиченце. Все пак тя посочва, че по всяка вероятност и режимът на лагерната администрация в мини Твърдица, край Николаево е бил малко по-лек, в сравнение с останалите концлагери, където пребивава генерал-майор Грозданов. Обаче, баща й не е споделял с нея това, защото е била дете.[765]

Концлагерът в Николаево, Казанлъшко е предназначен за подземен добив на въглища, под една малка река, която тече отгоре. Лагерните бараки са разположени в двора на мината. Конвоят от милиционери ескортира лагерниците само до входа на мината, а след края на работния ден ги прибира отново оттам.[766] Вероятно, относително по-краткровременния

764 В ъ л ч е в, Йордан. Пос. съч., с. 40.

765 С п о м е н и на Ана Грозданов – ръкопис в научно-спомагателен фонд на отдел „Нова история" при РИМ – Стара Загора, с. 6.

766 Л у л е в а, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Принудителният труд в България

досег на затворниците с лагерната администрация е причината общото им положение да е по-добро, в сравнение с останалите концлагери с по-тежък режим. В концлагера Николаево, генерал-майор Грозданов окончателно се поставя в услуга на лагерната даминистрация и народната власт. Доказателство за това твърдение намираме, когато на 17 февруари 1949 г. пише писмо от 6 страници до управителя на лагера – Ангел Куртев, в което се опитва да се оправдае за случката с френските журналисти в лагера Росица, защото на 15 феврури същата година Куртев го е викал при себе си и го е питал за това, тъй като е открил бележка за това в досието му. В това писмо генерал-майор Грозданов се кае надълго и нашироко за това събитие и за цялото си минало отпреди 9 септември 1944 г. Увещава управителя Куртев, че е приел напълно идеите на ОФ и подкрепя политиката му. Генерал-майор Грозданов определя въдворавянето си като справедливо наказание за грешките, допуснати в миналото и уверява, че се е поправил и ще служи предано на народната власт. Посочва, че още в Куциян са го питали от лагерната администрация дали иска да съдейства за работата на културно-просветната част в лагера и той се съгласява. Бил изнесъл няколко сказки и началството и лагерниците останали доволни. В писмото си Грозданов подчертава, че то било лично до управителя Куртев и той не искал да го изпраща нагоре. Грозданов посочва, че преди 9 септември 1944 г. е бил от офицерите републиканци. Пише, че управителя бил много добър и Грозданов го харесвал много, въпреки че е по-голям от него. Надявал се, ченачалството ще забрави случая с френските журналисти. Като цяло писмото има сервилен, подмазвачески характер. Между 1949 и 1951 г. Грозданов получава няколко положителни характеристики от лагерните администрации в Николаево и Белене. Изпълнявал стриктно всичко като трудови поръчения, имал добро държание в лагера, не дружал повече с вражески настроени лагеристи. Постигал големи успехи в културно-просветната работа. Напълно скъсал с мисълта за реставрация и подкрепял мероприятията на ОФ властта, съдействал на властите в лагера.

Директно от концлагара Николаево, без да получи амнистия или отпуск, защото както се изразява Ана Грозданова концлагерите в социалистическа България са една непрекъсната верига от тоталитарната пенитенциарна система, генерал-майор Грозданов, заедно с цял етап от концлагеристи е изпратен в зловещия концлагер на о. Персин, р. Дунав срещу с. Белене, където продължителноста на изтърпяване на наказанията е много голяма. Ана Грозданова твърди, че тогава се е знаело какви са били условията, как са прекарвали там затворниците, каква е била тежестта и строгостта на режима. От цялото семейство на генерал-майор Грозданов само съпругата му Дишпини е ходила там един или два пъти на свиждане. Тя не е водила дъщеря си със себе си, тъй като пътя от Стара Загора до Белене е много дълъг, то е струвало много разноски за едно семейство като тяхното, останало от дълги години без мъжка сила и солидни финансови приходи. Ана Грозданова си спомня, че в Белене свижданията на майка й при генерал-майор Грозданов са се извършвали зимно време. Повод за това и дават разказите на майка й за една недостойно издевателство и антихуманна гавра от лагерната администрация, както с концлагеристите, така и с близките им, когато отиват на свиждане. Концентрацинният лагер Белене (Персин) е разположен на р. Дунав и е архипелаг от няколко острова, достъпът до които е възможен само по водите на р. Дунав. При пътуването на роднините на затворниците от Белене до острова по р. Дунав, съпровождащите ги надзиратели и лодкари създавали съзнателно чувството, у и без

(1941 – 1962) Спомени на свидетели, С, 2012, с. 117.

друго стреснатите близки, че лодката, или малкото корабче, всеки момент ще се обърне в ледените води на реката.

Остров Персин е сравнително обширен – само обработваемата му земя е около 80 000 декара. Той е най-големият от лагерния архипелаг – има дължина около 12 км и широчина до 6 км с обща площ 42 кв км. Най-високата му точка е само 9 м над равнището на р. Дунав, което е предпоставка за честото му наводняване. Континенталният климат е суров – лятно време големи горещини, а през зимата студове до – 31 градуса по Целзий. От понтонния мост до обект № 2 разстоянието е 11 км. Този път, лагеристите от новопристигналия етап преминават най-често бегом и под ударите на тояги и приклади. Пак по него затворниците са ходили на свиждане и са изхвърляли кошниците с продукти, донесени от близките – жизненоважна храна за прегладнелите до смърт мъченици. Конете на конвоиращата охрана тъпчат хляба и баниците, а затворниците често се хвърлят върху тревата от глад и мнозина от тях са разстрелвани в ливадите. Оцелели свидетели твърдят, че служителя от лагерната администрация капитан Митев е заявявал: „Вие сте тук да ви морим, не да ви угояваме". Напълно равен и блатист, остров Персин е със суров климат – влажни зими с пронизващ вятър и непоносими летни горещини. Блатата и р. Дунав са идеални развъдници на комарите, и все пак, както заявява лагериста Иван Радански „те са нищо пред жестокостите, които понасяхме всекидневно. Зимата ходехме с гумени цървули и спяхме в пробити бараки. Но мръсотията в помещенията беше нищо в сравнение с човешката мръсотия, която ние търпяхме". Първото впечеталение на затворници от току-що пристигнал етап в Белене е, че са видяли „окаяни почернели хора... те бяха слаби, с ясно изпъкнали кости и в окаяните си дрипи ми приличаха на египетски роби".[767]

Лагерът на остров Персин, е един от най-продължителните и най-масовите. Може би поради това е наричан от мнозина оцелели лагеристи „българският Сибир" и „българският ГУЛАГ". В него обикновено се задържат по около 3000 – 3500, но често достигат и 4500 затворници. По приблизителни оценки през него са преминали над 30 000 български граждани. Официалната сигнатура на лагера е „Поделение № 0789 към МВР". Характерно е, че политическите, между които и генерал-майор Грозданов работят на т.нар. Втори обект и имат адрес за кореспонденция „ТВО № 2, Белене". През 1949 г. комунистическата власт решава да превърне Персин в селскостопански обект. За целта се създава концлагера и се въдворяват хиляди концлагеристи. Те изкореняват върбите, пресушават блатата и развъждат прасета, птици, крави, сеят люцерна, зърнени храни, дини, зеленчуци. Това става години наред с безплатен затворнически принудителен труд. Лагеристите са разпределени на чети и бригади от по 50-60 души. Всяка бригада има надзирател, който е подпомаган от затворнически отговорник. Надзирателят отговаря за работата на бригадата всеки ден и проверява списъците всяка вечер. Двама началници на бригадата (единият цивилен служител, другият затворник) ръководят действителната работа и имат право да докладват за провинения на управлението на лагера. Всеки затворник трябва да изпълнява определена норма, но не може да се почива, след като я изпълни, а трябва да продължи да работи до края на деня. Особено стриктна е охранителната система на лагера. Тя е разпределана на три нива на сигурност. Външна охрана: в ръцете на Вътрешни войски със спомагателен патрул моторни лодки. Вътрешна охрана: изпълнявана от специални милиционерски отряди на Държавна сигурност. Работни охранителни патрули: от обикновени милиционери,

767 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007, с. 328.

подпомагани от доверени криминални затворници, известни като „тайна милиция“. Лагерът се управлява с желязна ръка и милицията не се колебае да стреля в случай на сериозно нарушаване на правилата. Целият остров е покрит с пътепоказатели за насочване на затворниците по пътя им за отиване и връщане от работа и посочващи работните площи и зоните, където е забранено влизането. Поставени са стотици знаци: „Минаването забранено! Стреля се без предупреждение!“ Всеки затворник, заловен при опит за бягство, е застрелван в присъствието на другите. За недопускане на бунтове целият лагер е разделен на секции с мрежи от бодлива тел, така че контактът между затворниците е ограничен.[768]

Има сведения за отделна „депутатска бригада” от бивши министри, депутати и политици. Охраната на концлагера се извършва от милиционери, служители на Държавна сигурност и „чапаевци” (специални части от Вътрешни войски. Режимът е твърд и безкомпромисен: ставане сутрин в 5,30 – 6 ч. Закуската е чай (всъщност гореща вода), в 7 ч. под строй се отправят към обекта. Най-често с песен „Марш на ТВО”, популярен с първия си стих „Сгрешили пред народа”, ако забележат, че някои не пее в строя, вечерта е наказван от охраната да пее цяла нощ. Според Стефан Бочев лагеристите от Персин са наричали конвоите от Вътрешни войски „кобри” или „синьокапци”, отличавайки ги като нов, качествено различен тип милиция, заради зловещия им външен вид. Те поемат външната охрана на концлагера през есента на 1951 г. Тежко въоръжени са с автоматично пехотно оръжие, движат се винаги по двама – един пред друг, на отстояние 20 крачки помежду си. Затворниците чувстват общо изостряне на режима към тях с идването на новата охрана.[769]

Съществуват сведения, че мъртвите концлагеристи са погребвани плитко на малкия остров Магареца и придошлите води на реката при наводнение ги отнасят. Години по-късно, когато генерал-майор Грозданов вече е освободен трупове на починали затворници са хвърляни за храна на прасетата от свинефермата в концлагера. В центъра на западната част на Персин е Първи обект. На него работят криминалните затворници. Втори обект, на който работят политическите, е в средата на източната част на острова. Там работят легионерите (членове на Съюза на българските национални легиони преди 9 септември 1944 г.), т.нар. „царски” офицери (сред тях и генерал-майор Грозданов), бивши полицаи, земеделци от опозиционния БЗНС „Никола Петков” и БЗНС „Врабча”, анархисти, последователи на религиозни секти, гръцки емигранти, обвинени в титовизъм, белогвардейци и др. Храната е изключително слаба и некачествена, направо „помия”. Концлагеристите са принудени да се дохранват с риба от реката, с жаби, мишки, охлюви, костенурки, треви, крадат от фуража на животните и от млякото им. По правило, имат право на всеки три месеца по едно писмо и по един колет от максимум 10 – 15 кг. Поради нискокалоричната храна, която получават, по принцип всеки лагерист иска от близките си да му изпращат захар и мазнини, които са с най-малък обем и относително тегло, но осигуряват най-много калории. Затворниците буквално ближат ценните продукти, за да могат да имат за по-продължително време. Генерал-майор Грозданов работи заедно с политическите на Втори обект, затова неговото описание има място в нашето изследване. Той е дълъг 300 – 350 м. Ограден е с 12 реда бодлива тел на дървени колове. В средата му се издига вишка, висока 8 м. Край оградата от бодлива тел има пътека, широка 2 м с окосена трева и ограничена с варосани в бяло камъчета. Влиза се през двукрила входна врата. До нея е разположена караулката, на

768 П а к т а м, с. 623.

769 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 591.

която е заковано дървено табло с надпис: „Когато врагът не се предава, той се унищожава".

Бараките, използвани за жилищни помещения от генерал-майор Грозданов и другарите му са в северната част, тъй като южната се наводнява повече. Бараките са 9 на брой, на метър една от друга. Размерите им са на 20 на 6 м. Стените им са изработени от върбова плетеница, измазани с кал. Високи са 1,8 м, а вратите им са сковани от груби дъски. В бараките няма прозорци, нито изкуствено осветление. За такова лагеристите приспособяват парцалчена, напоени в олио, запалена сланина, газьол, изпросен от шофьорите, и бензин с разтворена в него сол. Покривът е от слама и треви. Във всяка барака са натъпкани по 90 – 100 души на два реда нарове от върби. В дъното на бараката е „писоарът" – на височина 80 см има дупка, а зад нея дървен улей (зад стената), вливащ се вън в каца с две дръжки, която се носи на ръце и изсипва в общ открит клозет на 70 м разстояние от бараките, който се изчиства от наводненията.

По други сведения условията за живеене в лагера Белене са още по-тежки. Затворниците са настанени в бараки, землянки и временни колиби от дървета и кал. Помещенията са пренаселени до такава степен, че се налага лагерниците да лягат и стават от леглата на смени. Никой затворник няма право да излиза от спалното помещение нощем, а тоалетните кофи винаги са недостатъчни за удовлетворяване на физиологичните нужди. Кофите преливат и образувалата се на пръстения под кал е особено зловонна през лятото. Малко от постройките имат прозорци и когато има болни затворници на легло, е забранено да се отварят наличните прозорци. Помещенията гъмжат от хлебарки и други паразити, които не могат да бъдат унищожени поради пълната липса на елементарна хигиена. В целия лагер на остров Персин има една-единствена баня. През лятото затворниците могат да се къпят без сапун в студените води на р. Дунав, но през зимата нямат никаква възможност за къпане. По-голямата част от питейната вода се взема от р. Дунав и не се дезинфекцира. Дрехите също се перат в реката. На затворниците е забранено да притежават бръснач, гребен или огледало. Полагат им се по една затворническа униформа и два комплекта бельо годишно. Вече няколко пъти посочихме, че храната е много лоша, а концлагеристи, които не успяват да изпълнят дневната си норма, са лишавани от дажбата им. Официално дневната дажба на човек включва: 500 г хляб, 150 г картофи, 200 г зеле, 10 г свинска мас и 5 г сол. За тази храна се удържат по 2,36 лева на ден от заплатата на затворника.[770]

За по-ефикасен психологически натиск върху затворниците с оглед на тяхната политическа принадлежност те са разделени на три категории с различни права. В концлагера на остров Персин често са налагани наказания за неизпълнение на работните норми. Най-лекото наказание е лишаване от дажбата храна за един ден или забрана за получаване писма или колети отвън. Затворниците, които редовно не успяват да покриват работните си норми, ги затварят в специални наказателни килии за срок от 1 до 15 дни, но въпреки това трябва да работят на полето през деня. Най-твърдите и последователни противници на лагерната администрация и режима, налаган от нея са квалифицирани като „непоправими саботьори". В тази категория се причисляват тези, които подбуждат другите да не работят или редовно са се бунтували. Те се затварят в „наказателни отделения", разположени под земята, каквито има във всички лагери. Режимът в тези наказателни бригади е особено тежък. Храната е много слаба и за да залъжат стомасите си на затворниците се налага да ядат млади върбови листа и трева, поради което със специална заповед им е забранено

770 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007, с. 622.

пасенето.

Наказателните помещения на Втори обект – карцерите, са вкопани почти в земята, пълни с тиня, змии, жаби, тъмнина, влага, без отвор за проветряване. Поради ниското ниво, при силни валежи водата в тях се покачва до 80 см, принуждавайки затворниците да се струпват на горните нарове през цялото денонощие. В карцерите цари денонощен мрак. Те са разпределени на килии от по 6 души. Никой не може да опази парчето си хляб от плъховете, дори и под главата си, когато спи. Няма тоалетни и хората трябва да ходят по нужда в килиите. Натрупалите се екскременти се отстраняват само веднъж месечно, което затворниците трябва да извършват с голи ръце. Затворниците не се извеждат навън никога до края на наказанието им. Лагерници, прекарали един месец при такива условия, се разболяват сериозно и свършват дните си в някои друг затвор. Както сполучливо се изразява един оцелял лагерист от престой в такова помещение – специален карцер, човек се чувства като жив погребан в гроб под земята.[771]

Пред едно от наказателните помещения е т.нар. „ничия земя". Тя е от рохка пръст. Ако някои концлагерист я достигне, застрелват го – тълкува се като опит за бягство. Това е любим похват на охраната – „убийство при опит за бягство" – понеже за него не се носи отговорност. Симулирано е по различни начини. Но и срещу оставените живи лагерници са прилагани жестоки, адски наказания: без хляб и вода, без право на кореспонденция и колет, побоища, завързване зиме извън помещенията по цели нощи. Десетки затворници са осакатени или умъртвени, като през зимата са завързвани на понтона с крака във водата. Има и удавени от обърнала се, претоварена с хора лодка. Политическите от Втори обект са разделени на различни бригади – полевъдна, градинарска, говедарска, свинарска, понтонерска, птичарска и изкопчийска. По традиция в последната се включват набелязани от лагерната администрация затворници за унищожение, тъй като в нея е най-тежката работа: ръчно изкореняване и пренасяне на върби, извършване на изкопно-насипни работи на дигата с норма 5 кубически метра пръст на човек, засипване на мочурища, прокопаване на пътища.[772]

Съществуват сведения от близки на концлагеристи от Белене, които описват свиждането на остров Персин. Разрешавало се е на Рождество Христово, като срещата с близките се е организирала на брега на р. Дунав, при набързо сковани дървени маси и столове. Лагеристите са били извозвани на части с лодки през реката (което опровергава твърдението на Ана Грозданова за пътуване на родните до острова). По време на свиждането до всеки концлагерист задължително е стоял конвоиращ милиционер с автомат. Разстоянието през големите дървени маси е твърде голямо, за да се докоснат близките до затворника. Твърде често, при необмислени изказвания или опити за някакво оплакване от страна на лагериста, свиждането е прекратявано незабавно.[773] В спомените на други близки на концлагеристи от Белене се съдържат по-подробни сведения за свижданията. Обикновено влакът ги изсипва безразборно на гара Белене – жени, деца и тук-там по някои мъж, сгушил се в тълпата. Всички влачат кошници, пакети, куфари – отиват на свиждане в ТВО. Върволица-

771 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 156.

772 П а к т а м, с. 562 – 564.

773 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007, с. 166.

та преминава през почти безлюдното селища. Малките перденца трептят издайнически по прозорците на къщите – хората отвътре наблюдават пристигналите. Хората са събирани в двора на училището в Белене. В дни за свиждане то се пълни с народ: селянки, насядали и разтворили шарени бохчи; градски облечени жени, навлечени с по няколко връхни дрехи; деца, водени за ръчичка; бебета даже, носени на ръце. От училището поемат към брега на р. Дунав, след което милиционерът ги повиква на групи поименно. Хората се огъват под тежестта на обемистите пакети и куфари с храна и дрехи за лагеристите. Колоната достига р. Дунав, реката спокойно влачи водите си, дори блести под лъчите на оскъдното зимно слънце. Отчаяна тишина като капак отгоре притиска и разделя хората от синевата на небето. Лагерниците и техните близки са разположени от двата бряга на реката. Малки лодки за по десетина души превозват затворниците от остров Персин до брега на селището Белене, където е пункта за свиждане. Тъжно се открояват прегърбени фигури, които идват отново към живота при своите близки, макар и за четвърт час. Гледка, напомняща на зловещия лодкар Харон, който пренася през реката Стикс душите на умрелите. Обикновено близките са шокирани от променения външен вид на лагеристите. Хората идват отслабнали, смалени почти наполовина от предишното им свиждане. Жените се разплакват, мъжете им – с тежки, строги погледи ги карат да замлъкнат. Малките деца, както се случва и с Ана Грозданова не могат да разпознаят бащите си и отблъскват опитите за милувки. Това допълнително усилва трагизма на свиждането. Общо взето кратките срещи преминават безмълвно, а на връщане към родните места близките са отново тихи, и с бледи, измъчени лица запечатват дълбоко в душите и сърцата си скъпите спомени.[774]

Стефан Бочев – оцелял дългогодишен концлагерист от Белене – посочва, че администрацията по принцип е разрешавала три пъти свиждане в годината: за 1 май, за 9 септември и за Коледа, като, разбира се, по политически съображения последното е било най-несигурното, обикновено все то е „забравяно". Тръгването за свиждане се е предхождало от задължително миене, пране, бръснене, изкърпване, като надзирателите проверяват за изпълнението. За лагерната администрация е много важно при свиждане затворниците да се представят добре. Тези, за които има свиждане са обличани с най-чистите и здрави дрехи, а след свиждането се връщат. Свиждането се извършва на българския бряг на р. Дунав. Прехвърлянето от острова до брега става с големи, катраносани плоскодънни лодки, управлявани от селски лодкари. Отвъд хребета на стръмния, висок 8 – 9 м бряг на с. Белене, насядали около набързо сковани маси, ги очакват и посрещат техните близки.[775] Според Ана Грозданова, тя не е водена в Белене поради недостига на финансови средства в семейството. Дишпини Хаджиолува – Грозданова е лишена от всякакви приходи, като заедно с дъщеря си е изцяло на издръжката на бабата на Ана, на вуйчовците й, и на леля й. С други думи на единствените й преки родственици, които издържат съпругата и детето на генерал-майор Грозданов. Ана Грозданова не е в състояние да уточни точно годините на престоя на баща си в Белене.

Генерал-майор Грозданов е превъдворен в Трудово-възпитателно общежитие за 12 месеца през март 1949 г. и два пъти за по 6 месеца в ТВО през 1950 г. През 1950 г. или края на 1949 г. той е прехвърлен в Белене. Там също поддържа кореспонденция и получава колети от съпругата си. Периодично Деспина го уведомява за усилията на брат й Янаки

774 П а к т а м., с. 570 - 571.

775 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 355.

Хаджиолу да облекчи съдбата на Грозданов. През 1948 г. деветгодишната му дъщеря 5 седмици не била на училище поради постоянна висока температура. В Белене генерал-майор Грозданов става председател на културно-просветната част в лагера. Това свидетелства, че той е избягнал от тежките общи работи в най-големия концлагер на пенитенциарната система на социалистическа България. Характеристиките на генерал-майор Грозданов от концлагера Белене са отлични. Предлаган е за освобождаване от коменданта на Белене Стефан Китов през 1950 и 1951 г., защото се бил поправил, вече не бил опасен и бил излежал достатъчно в лагера, с което е получил наказанието си. Първоначално освобождаването му било отказвано, поради несъгласието на областната ДС - Стара Загора. От там предупреждавали за опасността Грозданов да създаде вражеска група против народната власт и да се превърне в знаме, заради популярността си сред реакционните среди на бившите хора и на остатъците от фашистки елементи в Стара Загора. Най-после през февруари 1951 г. от ДС – Стара Загора се съгласяват с освобождаването му, поради изтичане срока на въдворяване през март 1951 г., при условие, че преди освобождаването му бъде вербуван за ДС, а след вербовката всички материали и парол за свръзка да им се изпратят. Не става съвсем ясно дали генерал-майор Грозданов е вербуван за сътрудник на Държавна сигурност преди освобождаването си и дали след това, като свободен човек е сътрудничил на комунистическия репресивен апарат. Съгласно служебната бележка от ТВО – Белене генерал-майор Грозданов е освободен на 19 юни 1951 г., а заповедта му за освобождение е подписана на 18 юни 1951 г. Той сдава лагерните си дрехи и получава собствените си цивилни дрехи – балтон, палто и панталон – всичките вълнени и обувки, цели от кожа от завеждащия магазина в концлагера Белене. Съгласно официалната Заповед № 129/18 юни 1951 г. на министъра на вътрешните работи Георги Цанков поради добро поведение в ТВО - Белене генерал-майор Никола Иванов Грозданов е освободен, заедно с още 261 лагеристи от концентрационните лагери Белене и Ножарево.[776]

Според спомените на други оцелели концлагеристи от Белене местното население от селото е имало добро отношение към затворниците.[777] Генерал-майор Грозданов не е оставил спомени за тежкото си битие в концлагера Белене, но затова пък в периода след 1989 г. голяма брой живи бивши конлагеристи получават възможността да споделят личните си спомени от лагерното си минало в концлагерна България, което ни дава шанс да възстановим поне приблизително една относително автентична картина на условията в Белене, като административен режим, характер на труда и душевни преживявания на затворените там. Общото във всички разкази на оцелели от концлагерната група острови, разположени в р. Дунав срещу с. Белене, сред които най-голям и получил зловеща популярност е остров Персин, е яркият спомен за тежкия физически труд, почти непосилен за изтерзаните и измъчени затворници.

При пристигането на генерал-майор Грозданов и другарите му през лятото на 1949 г. в Белене първите общи работи, са предимно строителни и селскостопански. Например, започват с разбиване на буците на нивите, които предстои да бъдат засяти с царевица. На остров Персин нивите са дълбоко разровени от гигантските съветски трактори «Сталинец» - безкрайна равнина, в дъното на която – на 3-4 км от лагерниците – свършват тези бразди,

776 КРДОПБГДСРСБНА., ф. 12, оп. 1, а.е. 32., л. 118.

777 Л у л е в а, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Принудителният труд в България (1941 – 1962) Спомени на свидетели, С, 2012, с. 123.

целите в ями от грамадни, засъхнали, та станали неразбиваеми буци бивша дунавска тиня, които затворниците трябва да превърнат в годна да приеме царевичния посев пръст. Нормите се определят произволно, на око, по видими обекти на местността от надзирателите. Този капан – разбиване на буци – излиза извънредно тежка работа. През юли 1949 г. жегите по р. Дунав достигат 40 градуса по Целзий на сянка, при което като ужасен проблем възниква водата. Защото средната част на остров Персин, където работят лагерниците е напълно безводна, а реката е много далече. Мнозина затворници колабират на полето, а когато най-после пристигат двуколките с буретата с вода настава жестока борба между обезумелите от жажда хора, при което голяма част от скъпоценната течност се разлива в пръстта.[778]

Обикновено мъжете в лагера в Белене, които са заети с общите работи строят дига, предназначена да предпазва о. Персин от заливане от придошлите пролетни води на р. Дунав. Работи се по най-примитивен, робски начин – лагеристите пренасят пръстта, впрегнати в хамути и тарги на ръце. „Превъзпитаването" с труд цели физическо унищожение на затворниците, унижаване на достойнството им. Мъчението се прилага, за да се премахне човешкото от душите на хората и да се внедри животинско, скотско подчинение, основано на мълчание и пълен отказ от разсъждение. Нормите за ежедневната работа са различни. Например по спомени на един концлагерист, прекарал 4 години в Белене, при изработването на един защитен пръстен на остров Персин откъм румънска страна, нормата за изкопана и пренесена до дигата пръст е 6 кубически метра. Тъй като от тази страна острова е понисък, а лагерното началство иска да прави животинска ферма, за да не се наводнява при пролетното пълноводие се изгражда дига с размери 40-50 м в основата и височина 4-5 м. Затворниците се хвърлят на тази работа с цел физическото им изнемощяване до степен на унищожение. Средствата на труда са възможно най-елементарни: кирки, лопати, дървени тарги за пренасяне на пръстта. Работниците са разпределени по бригади от по 10 човека. С тях началството цели да създаде конкуренция между отделните бригади, а от друга страна чрез силата на въздействието на бригадирите да повиши производителността на труда. Обикновено, бригадирите са капитулирали хора по време на следствието – бити, пребити, подписали да правят доноси и да са в услуга на администрацията. За да трупат актив пред лагерната администрация и да получават евентуално помилване или съкращаване срока на присъдата тези затворници се съгласяват да изпълняват бригадирски функции. Властта на бригадира над затворниците от неговата бригада е голяма – той има право да пребие концлагерист за непокорство или противопоставяне, за неизпълнение на нормата намалява храната, налагат наказания например изпращане в карцер. Карцерите на остров Белене представляват изкопи в земята с дълбочина 1 – 1,5 м, покрити отгоре със слама. Когато се вдигне нивото на водите на р. Дунав карцера се превръща в заблатена дупка. Престой в нея от порядъка на 15 дни почти сигурно донася на лагериста белодробно възпаление, туберкулоза или друго тежко заболяване.[779]

Преобладаващата част от 1500-те души „на дигата" – извършват точно това: копаят и носят пръст. Нормата е 2,40 кубически метра на човек на ден: да се изкопае тази пръст, да се натовари на преносното средство и да се пренесе на разстоянието от 150 м – пътят от ямите до дигата. Концлагеристите се групират по трима: един копае и товари, другите

778 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 125.

779 Л у л е в а, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Пос. съч., с. 74.

двама носят с таргите, или карат всеки по една количка (железни, с едно колело), нещо което не винаги успява, защото количките не достигат за всички. Когато ямата, откъдето се изваждат тези 7,20 кубически метра – нормата пръст за накопаване за тримата – стане много дълбока, т.е. приближи 2 м дълбочина, за изхвърлянето на пръстта и за товаренето помагат и другите двама от екипа, т.е. „носачите". По принцип всяка група се старае да накопае, изхвърли и пренесе от ямата ежедневно тези 7,20 кубически метра пръст, а дори и винаги още 0,30 – 0,40 кубически метра в повече, за да си осигурят наднормената дажба, която дава право на допълнителни 180 грама хляб. За изработена норма дажбата хляб е 540 грама, при неизработена норма тя спада на 360 грама, а при наднормена изработка става 720 грама.

Опитните концлагеристи знаят, че за да си изкарат нормата е много важно да имат добър инструмент: криви лопати, бел, кирка и, най-важното – добри колички. За да си помагат при носенето на пръстта, лагерниците измислят едно специално приспособление, т.нар. „самарче". То представлява презрамка от въжета или телове, но добре подплатена – обвита в плат там, където лежи върху рамото. Самарчето, минава косо на рамото и гърдите, като единият му край отива към едната дръжка на таргата, другият – към другата. Във всеки от двата края на самарчето има по една халка, в която се нахлузва дървото-дръжка на таргата. Дори и когато се кара пръстта с количка, самарчето е от голяма полза: помага да се разпределя по-равномерно товарът – да тегне той не само на ръцете, стискащи дръжките, а да отива и направо върху раменете. Това самарче се изработва обикновено от дебела тел и от стари, протрити одеяла, с които се ушиват „възглавнички" за рамената, за да не ги наранява тела.[780]

През април 1950 г. Стефан Бочев отбелязва в дневника си, че отслабването на режима, в смисъл размекване продължава. Милиционерите остават по-настрани от лагеристите и всичко започва да се ръководи от трудови офицери. Те обаче започват да изискват двойно повече работа отпреди: по 6,40 кубически метра на човек изкопана и пренесана пръст.[781] Същият лагерист свидетелства, че друг вид мащабни общи работи в Белене, на които са участвали много политически затворници са извършвани на прокопаването на канала Белене – Никопол. Работещите там лагеристи нощуват в импровизирани спални „помещения", от накована по летви черна мушама, които осигуряват известен подслон само през топлото полугодие. Трудът на канала и налагания от администрацията режим са били относително по-леки от този на дигите.[782]

В управлението на концлагера Персин се сменят няколко души през периода на въдворяването на генерал-майор Грозданов там. Първоначално, начело на щаба стои Ангел Куртев, а впоследствие е заменен от един най-жестоките коменданти на концлагер в социалистическа България – Стефан Китов. Най-близките му помощници са офицерите Петър Гогов, Николов и оперативен работник от ДС на име Блаже. Най-близкия остров до комендатурата на лагера е Магареца. Вероятно поради това малко по-късно острова е превърнат в гробище на лагера, след като предварително определеното място за погребване на лагеристите в селското гробище е изпълнено.[783] Трифон Силяновски – оцелял концла-

780 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 172.
781 П а к т а м., с. 221.
782 П а к т а м., с. 740.
783 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за

герист от Белене си спомня, че първия комендант Ангел Куртев се е отнасял хуманно, разбира се в рамките на възможното с въдворените. Не е биел или псувал и обиждал хората, докато Стефан Китов е бил диаметралната му противоположност.[784]

Съществуват, обаче, и още по-тежки специални наказателни отделения, в които труда и режима са по-жестоки. В изолираната и наказателна бригада на концлагера Белене нормата е 10 кубически метра изкопана и превозена пръст. За нейното изпълнение се налага денонощна работа, за което лагерната администрация инсталира изкуствено осветление вътре в обекта. Въпреки даваните обещания, че който от концлагеристите изпълни непосилната норма ще бъде освободен, това не се случва. Тогава започват среднощни побои. Охраната си набелязва някои от неизпълняващите нормата и го обвинява в саботаж, след което започват произволните побоища.[785]

Запасният офицер Едрин Найденов е въдворен на „превъзпитание" в ТВО Белене. Той заварва около 2000 затворници в лагера, сред които и генерал-майор Грозданов. Настанени са в големи бараки – някогашни свинарници, покрити със слама. При силни валежи, три дни след спирането им от покрива продължава да се просмуква вода. Под наровете на два етажа, на пода въобще няма легла или каквито и да било постелки – лагерниците лежат направо на пръста. Затворниците са толкова нагъсто разположени, че ако през нощта на някои се наложи да стане по нужда, когато се върне мястото му е заето и до сутринта трябва да стои прав или свит в някои ъгъл. Сигналът за събуждане е звук на тръба в 4 часа сутринта. След това дълга сутришна проверка. За закуска само чай, обикновено черпак гореща вода. Според Едрин Найденов по това време в Белене не са разрешавали свиждания и писма от близки, а колети изключително рядко. Той веднъж получава колет, в който сухара е бил счукан и стрит на брашно, както и ботуши. Но тъй като ботушите не са разрешени, въобще не му ги продават. Водоснабдяването се извършва с една-единствена ръчна помпа, на която трябва да се обслужват всичките 2000 мъже с вода за пиене, за миене, и за пране. Той е бил разпределен на работа в бригадата, която строи дига на ръкава на р. Дунав откъм с. Белене на 5 км от лагера. Движението от лагера до обекта се извършва в строй по 5 души, които „бодро" се насочват да се трудят. Общата работа отново е пренасяне на пръст с тарги – едно въже през врата, закачено за дръжките на таргата, за да помага на ръцете. Вечерта със същите въжета от тухларната се пренасят тухли към друг обект – за строеж на казармено помещение на милиционерите. Едрин Найденов си спомня, че един наивен концлагерист е попитал тогавашния комендант на лагера майор Китов: „Милицията има ли право да бие лагеристите?" Началникът отговорил: „Не само има право да бие, а и да убива!" Друг път, когато пренасяли пръст за дигата, попитали конвоиращия милиционер защо не им дадат ръчни колички с едно колело, че таргите им откъсват ръцете. При което отговора бил: „В Китай носят пръст с кошници!" Вечерната проверка започва към 9 часа, след това преброяване преди влизане в бараките, ако охраната сбърка, което се случва често, и то повечето пъти умишлено – всички излизат отново повторно и броенето започва повторно, така се продължава до 10 – 11 часа.[786]

концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 94.

784 П а к т а м, с. 111.

785 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007, с. 64.

786 П а к т а м, с. 260 – 261.

По сведения на други оцелели лагеристи от Белене там е имало и други много по-лошо оборудвани помещения, използвани за настаняване и спане на хората. На първи обект затворническите жилища са невероятно мизерни, някои от които дори не биха могли да се нарекат човешки обиталища, подходящи за пещерни праисторически хора. Според Димитър Куманов те представляват по един дълъг изкоп, дълбок около метър и половина и широк към метър и нещо. От двете му страни по цялата му дължина са вкопани под равнището на терена по-плитки площи с ширина около два метра. На тях перпендикулярно на централния изкоп се устройват „леглата" на затворниците. Последните представляват парче „леса" (един ред преплетени пръчки от върба) върху голата земя, които всеки покрива с каквото има – с казионния, бракуван от армията или полицията шинел или с някоя домашна черджица. Съвсем ниският, прихлупен над главите им „покрив" се състои от един слой преплетени върбови пръчки, измазани с кал, чиято замазка с времето пада. В тези импровизирани „жилища" човек може да стои прав само в средата им. Земната влага и безпрепятствено проникващите от четирите световни посоки ветрове създават изключително нездравословен климат за живот на хората, който благоприятства разпространението на пневмонията и плеврита. Най-големият ужас за затворниците са дъждовете, дори и слабите, защото те бавно размиват землената замазка на „покрива" и върху тях, вътре в „жилището", вали дъжд от рядка кал. Малкото им жалки лични вещи за минути се превръщат в негодна за употреба мръсотия.[787]

В концлагера на остров Персин генерал-майор Грозданов и другарите му преживяват няколко наводнения от придошлите води на р. Дунав. Лагерът има приблизително правоъгълна форма. В бараките, използвани за спални помещения, наровете са разположени на два етажа. Малките прозорчета са с решетки - без стъкла. През лятото концлагеристите се тормозени от рояците дунавски комари, а през зимата от свирепите снежни виелици. Особено тягостна и уморителна е двойната проверка на личния състав в рамките на денонощието. Тя се извършва сутрин и вечер и продължава най-малко по два часа, като на практика отнема единственото свободно време на затворниците между работата, съня и прекъсванията за хранене. За проверка лагерниците се строяват в каре по бригади. Редиците задължително трябва да бъдат построени от по пет човека, за да могат началниците да пресмятат по-лесно. След подаване на команда „мирно" от лагерната канцелария, към строя от концлагеристи, с бавна, надменна походка се насочва главния старшина Йонко, който дали от неувереност в боравенето с таблицата за умножение или просто от садизъм, но в продължение на две години, докато е на тази служба в Белене провежда необикновено дълги проверки.[788]

Суровите климатични условия на остров Персин са забелязани от мнозина оцелели концлагеристи. Стефан Бочев е водил дневник за известен период от пребиваването си в концлагера. Той е записал, че през времето от 20 януари до 10 февруари 1950 г. на острова е царял ужасен студ, до – 31 градуса по Целзий, средно под – 20. Тежестта на последствията от подобно дълготрайно излагане на продължителното въздействие на студа върху изтощени и лошо хранени хора, каквито са генерал-майор Грозданов и другарите му от концла-

787 Б ъ л г а р с к и я т ГУЛАГ. Свидетели. Сборник от документални разкази за концлагерите в България. Съставители: Екатерина Бончева, Едвин Сугарев, Свилен Пътов, Жан Соломон., С, 1991., с. 158.

788 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007 ., с. 111.

гера Белене, личи добре от следващите бележки в дневника на Стефан Бочев: „Ние дяламе, после сечем". Тъжно, но недвусмислено доказателство за автентичността на големия студ: той е бил толкова объркан вечерта след работния ден, че разменя последователността на работните операции. Всеки затворник най-напред си отсича шестте дървета, необходими му за шестте мертека (дебели греди) – колкото трябва да издяла. Нормата през зимата е била шест мертека от по шест м. дължина всеки.[789] Всеки сам извършва всичките операции: и намирането, и отсичането на дърветата, и почистването им, и самото издялване. Тъй като този вид стъбла, които им трябват не се намират лесно – върбата обича да си расте крива: права и нависоко тя се изтегля само там, където е много нагъсто, затова затворниците от бригадата се пръскат на много голямо разстояние един от друг, всеки в търсене на необходимите му шест бройки. Всеки като си намери и отсече шестте върби, си ги изчиства и примъква към огъня, запалването на който е първа работа на затворниците – секачи.[790]

Художникът Тодор Хаджиниколов е въдворен в Белене в началото на 50-те години на XX в. След 1989 г. той също предава своите спомени за жестокостите и униженията, на които е бил подложен там. Като човек на изкуството той притежава богат език, изискано въображение и талант да описва отминали събития увлекателно, затова ще цитираме най-интересната част. „Режимът в лагера се променяше твърде често. Това ставаше от тъпота или по нареждане от горе. Но в едно нещо бяхме грешка – когато вали продължително дъжд и покрай бараките и плаца се разкалваше дотолкова, че трябваше да вързваме цървулите с тел, тогаво точно в дъжда се заповядваше смяна на бараките. Настъпваше животинска паника, всеки се товари с багажа си, търси си място в друга барака, разминавахме се с псувни, блъскане на подивели животни. И това стълпотворение ставаше винаги на мръкване. Това разбутване бе елемент от моралния тормоз. А никой не смееше да пренесе багажа си на два пъти – на връщане няма да намери нищо. Това обаче бе най-невинната форма на садизъм. Злото сякаш е заразително, увлечение в зловеща игра, започваща от София и осъществявана на красивия дунавски остров. При това всички участваха в нея, без да присъстват. Стояха горе в помещенията..., но никога не забравяха бавно, разкрачено да правят проверки. Е, ботушите ще се окалят, но всеки посочен гад ще ги измие. На мнозина цървулите оставаха в калта и те джапаха по чорапи или с навити торби от цимент... В бараките боят за места продължаваше. Сламениците бяха напоени с вода. Личните сандъчета се подреждаха под долния нар и всеки бързаше да зеаме 44-сантиметровото „легло". Самоделно направената възглавница, и тя мокра, неразсъблечен чакаш зазоряване и дано дъждът спре. След два часа стоене прав те броят по петорки и поемаш на някой обект без охрана. Тогава можеше да се запали огън независимо от капризите на природата".[791]

Друг вид широко разпространени общи работи за политическите затворници в концлагера Персин, е производството на тухли от кирпич. В началото на 50-те години дневната норма на трима концлагеристи, заети в това производство е била 2000 тухли. Изпълняването й, изисква от всеки такъв импровизиран работен „екип" да се подготви от предходния работен ден. Това се налага от характера и поредността на операциите. Когато, следобяд, са привършили със „сеченето" и „разнасянето" с „калъпа" по „хармана" на 2000 бр. тухли, затворниците трябва да накопаят пръстта за утрешните 2000. Изкопаната пръст

789 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 175.
790 П а к т а м., с. 184.
791 П а к т а м., с. 263.

се разбива, след което се накисва с вода, която се изважда с кофа от недълбока дупка, наречена „щерна", от около 2 м дълбочина. Пръстта трябва да се налее обилно още от предната вечер, за да е достатъчно мека за обработване на сутринта. След пристигането си на утрешния ден на своя харман, всеки екип от трима затворници функционира като цялостна „производствена" единица – първата им работа е да обърнат вчерашните си 2000 тухли, т.е. да ги изправят „на половин тухла", за да съхнат. Един затворник извършва това, а останалите двама пък пренасят и нареждат „на банкет" изсъхналите вече (от по-предни дни) бройки, включително и ги покриват с керемиди, за да не досъхват прекалено бързо, а от друга страна и като предпазна мярка за в случай на дъжд. След завършване на работата по вчерашните 2000 тухли, затворниците се втурват на „калилото": да го обръщат, да доразбиват останалите буци, за да го доомесват. Най-тежката работа на тухлите е тази – борбата с 12-те и повече тона гъста кал, докато стане готова за сечене. Тогава един от тримата в екипа – „секачът" – застава до импровизирания „тезгях", другите двама му нахвърлят една купчина от около 500 – 600 кг „тесто" от кал: и тичат „на калъпите". А „секачът" започва „сеченето" на кирпичените тухли – по калъп. След това единият „разносвач" тича с пълния калъп на ръце към хармана, а след него другия.[792]

Към специалните методи на психическо издевателство над затворниците може да се причислят и перманентните опити на ДС да вербува агенти сред въдворените в лагерите. Показателен пример в това отношение разказва Асен Рашев – лагерист в Първи обект на концлагера Белене. Вечерта на 20 март 1952 г. между тях се разнася новината, че от София е пристигнал прокурора Цаков от управлението на ТВО в София. Това раздвижва духовете и надеждите сред лагеристите, че във връзка с датата 1 май може да има „лабаво" – предсрочно освобождаване или помилване. Тези чувства обземат само по-неопитните и с по-кратък затворнически стаж, докато по-старите лагеристи като Асен Рашев и генерал-майор Грозданов са с по-умерени очаквания. На следващата сутрин, току-що облякъл се, той чува команда да излиза откъм входа на землянката и името си. Изпратен е към управлението на лагера, където вижда брат си Кръстю и концлагерста Атанас Гюрков. Общото между тримата е, че произхождат от Пиринска Македония и са въдворени, защото са привърженици на политиката на Иван Михайлов, борещи се срещу македонизацията на Пиринския край. Първи влиза при служителите от отдел „Б" на Държавна сигурност Гюрков и след около 20 минути излиза напълно спокоен. Следващият извикан е братът на Асен Рашев Кръстю. Той престоява вътре около половин час и излиза доста объркан. След това идва ред на Асен Рашев. Прокурорът от София се държи много културно с него. Казва му, че погрешно е стоял в концлагера и му предлага да забрави миналото, обещава му помощ в завършване на висшето образование и дипломиране. Обещава му, че ще стане юрист и ще бъде полезен на народната власт. Малко по-късно прокурорът прави официалното предложение: „Ние ти мислим доброто. Ти ще излезеш, но трябва да докажеш, че си добър патриот. Ние знаем, че вие, македонстващите, сте добри български патриоти. Но ти трябва да докажеш, че си лоялен към народната власт. Това значи, че ти трябва да помагаш на нашите органи, като разкриваш и изобличаваш враговете. Ние искаме от тебе да подпишеш декларация". Асен Рашев, обаче, отказва да сътрудничи на ДС. В замяна, през есента на 1952 г., той и брат му Кръстю получават удължаване на присъдите си. Съответно с по пет и три години.[793]

792 П а к т а м., с. 576 - 577.

793 А д ъ т лагерите и затворите. Книга трета. Писахме да се знае, С, 2007., с. 488.

По този начин тоталитарната система се стреми да овладее умовете и духовете на своите политически противници. Искането е продажба на съвестта и достойнството на омаломощения физически и унижен психически лагерист срещу относителната свобода, извън концлагера. Несъмнено, такива опити за привличане към сътрудничество са прилагани и спрямо генерал-майор Грозданов, като цитирания факт, че той е освободен през юни 1951 г. показва, че той по-всяка вероятност не е успял да устои на изкушението и е бил вербуван от ДС.

Сред офицерите, въдворени в концлагера Белене през 1949 г. е Христо Коновски. Според него режимът е бил жесток, дори повече от жесток. Най-подлото е било, че ако някои лагерист успее да избяга, строяват незабавно целия лагер и започват да им търсят колективна отговорност. След това всички се оказват наказани. Затова се пазят и се дебнат взаимно. Лагерното началство обезценява напълно човешкия живот и достойнство. На 11 декември 1949 г. в лагера се запалва яхърът за конете. Животните временно остават без подслон. Посред нощ, охраната изкарва на студа от четири затворнически бараки по 40 души. На тяхно място са вкарани конете. Сто и шестдесет концлагеристи спят на открито три зимни нощи – при -21 градуса по Целзий.[794]

В резултат на изложението за бита на концлагеристите в Белене, този еквивалент на сибирските лагери на българския ГУЛАГ може да се направи обобщение на режима на хранене, работа и почивка на генерал-майор Грозданов и другарите му. Сигналът за събуждане – удар с чук върху парче релса, се бие в пет и половина часа сутринта. Закуската е парче сирене или твърд мармалад и чай. Сиренето е 20 – 25 грама на човек, ако е мармалад – същото количество. Разпределението става като цялото количество се разпределя на толкова порции – купчинки, колкото е броят на хората в бригадата, примерно 50. Тази работа се извършва от бакаря – този член на бригадата, който е определен да носи баките с храна, и който изобщо се занимава с дажбите. Спорове няма, защото самото разпределяне става чрез „наричане" (на принципа на лотарийната работа). Порциите – купчинки са докарвани горе-долу еднакви на големина, като за меренето са импровизирани „везнички" от клечки и канапчета. Само че от тях крадат мнозина в лагера: магазинерите; „култсъветът" (въдворените сгрешили пред партията комунисти); готвачите, а понякога по пътя от кухните към бригадата – и самите бакари. Самото определяне – коя порция на кой от бригадата – се извършва като един посочва купчинките, а пък друг, обърнат с гръб, нарича. Хлябът се раздава вечер – с рязане на половинки, четвъртинки и по-дребни порцийки, ако се налага, и то пак с купчинки и с наричане. Сериозни разправии при раздаването – разпределяне на дажбите не са възниквали. Ако се случи някои да го няма – извикан на разпит, или задържан от милиционерите – другарите му получават и съхраняват дажбата, без да се губи. Отношенията между политическите концлагеристи са добри, честни, между тях господства колегиалността. Чаят за закуска първоначално е доста добър – в кухните слагат пакетчета липа, а баките пристигат с червеникава, приятно ухаеща течност, като дори чаят е леко подсладен. Но това трае само до лятото на 1949 г. Много скоро, в концлагера откриват, че преварената шума от къпини дава червеникаворъждив цвят – също като липата. Така че, бакарите започват да носят за закуска гореща вода, богато оцветена от шумата. Обаче, готвачите изгубват желанието си да събират шума от къпините и чаят се превръща в обикновена гореща вода.

794 П а к т а м., с. 251.

След закуска, в шест и половина лагеристите трябва да се строяват на плаца за сутришна проверка. Тя умишлено се води доста мудно: първо се проверяват по бригади; после бригадирите докладват на четния; а той пък отива да докладва на началника на стража. Впоследствие проверката се усложнява още повече: лагеристите стават няколко хиляди, от шест бригади се образува група – появяват се и групови отговорници, което увеличава висенето на плаца – сутрин и вечер. Нарастват и т.нар. „первази" – затворниците, които не работят на общите работи. Това са: „четните" отговорници, „бригадните", а сега към тях се включват и новите началници – „груповите" отговорници. След края на проверката, се четат имена – ако има някой за „пускане", или викат някого за справка в ДС. Тези лагерници остават на обекта, т.е. в лагера, и не отиват на работа. След това администрацията прочита кои бригади къде ще отиват да работят и затворниците тръгват под строй.

Чорбата – централният и върховен фактор в лагерите – на Острова първоначално се разкарва по обекта в казани. Там започва разпределянето им между отделните бакари. След немного време, се въвежда друга система: бакарите да ходят чак до кухните на обекта и там да получават храната направо от готвачите. Затворниците предпочитат тази система, защото са убедени, че са си избрали дипломатични бакари, които, без значение по какъв начин ще съумяват да издействат от готвача, когато пълни техните баки, да бръкне по към дъното на казана, за да загребе от гъстото – защото там, в него, е силата на чорбата. Лятото, в периода на усилената полска работа – очевидно много изгодна за господарите на концлагеристите от МВР, и за ДЗС – Свищов, което е наело от него робския труд на лагеристите – чорбата е била доста хранителна: всеки ден фасул – възможно най-силната разкладка на остров Персин. Разбира се, бакарите по пътя от кухнята до бригадата си похват от чорбата, но това се приема за нормално, защото дори бригадата да ги смени не се знае на тяхно място дали няма да дойдат още по-малко съвестни.

От изключително важно значение за физическото оцеляване на концлагеристите е допълването на крайно оскъдната като количество, лошата като качество, и най-важното твърде нискокалоричната храна с допълнителна от колети, изпращани от близките. Колетът се разрешава веднъж на три месеца и е с максимално допустимо тегло 10 кг. За да изиграе решаваща помощ, той трябва да съдържа главно захар и мазнини, а тези толкова ценни продукти не да се консумират по нормален начин, а буквално да се „ближат", за да подсилват постоянно изтощения организъм. По-опитните и съобразителни концлагеристи се грижат и за набавяне на допълнително количество витамини. Лапад, коприва, джоджен, гъби, това са растителни храни, които могат да се набавят през по-голямата част от пролетта, цялото лято и почти всички есенни месеци, а вечер след прибиране в зоната да се „сготвят" импровизирано и да разнообразят и обогатят бедното и еднообразно затворническо меню. При селскостопанските работи на нивата се дават само обедни почивки. Надвечер, към края на работния ден, бригадните отговорници попълват списъци за изпълнените норми, така че да може комендантството на лагера да ги изпрати на ДЗС-то, за да се оформят надниците на лагеристите. Връщането от работния обект към битовите помещения в лагера за политическите затворници, се е извършвало през 1949 г. в доста свободен режим. Но когато приближат на около 700 – 800 м от лагера, конвоиращите милиционери подканят лагерниците да се приберат в редици и им заповядват да запеят. Най-често пеят химна на ТВО („Сгрешили пред народа, ний дойдохме в ТВО духа да обновим и с устрема на новата епоха, социализъм светъл да строим..."), както и партизански песни.

След прибирането си в обекта (лагера) всеки лагерист се втурва да си гледа собствената работа: проверяват списъците с колетите и писмата; раздухват огън под канче с нещо вътре; търсят познати от съседните бараки; болните издирват лагерния доктор; други се опитват да се доберат до склададжията, за да подменят цървули. Всички бързат, защото в лагерите винаги се гонят изпреварващи темпове. Време няма за нищо: едва раздават хляба, бакарите тичат за чорбата; но никой не чака дори да се разсипят по канчетата тези скъпоценни черпаци фасул: вече викат за вечерна проверка. Затворниците се строяват по бригади, по групи, и цялата двехилядна маса за минути трябва да е на плаца, защото проверката почва. След вечерната проверка всички бързат да се приберат в помещенията, защото умората е голяма. Тук-там някои си говорят на тих глас, но скоро и те заглъхват. Към полунощ, обаче, от наровете със затворниците започват да се навдигат, за да удовлетворят естествените си нужди, но това не може да се извършва тихомълком, а по задължение от лагерната охрана всеки лагерист е длъжен на висок глас да съобщава, че излиза от бараката и съответно на връщане, че се прибира. В нея спят няколкостотин концлагеристи и това означава, че на практика цяла нощ има хора в движение, които с високо изговаряните слова създават доста сериозен шум около помещенията за сън и почивка. Нощта е периодът и „времето на лампата", в който някои от по-образованите затворници (с каквито изобилстват концлагерите в социалистическа България) могат да влязат – през буквите на някоя книга пред себе си – в други светове. Лампи е имало във всяко помещение по една – служебна. Такива затворници, в късна нощ, имат възможност да вземат лампата при себе си, или да отидат при нея, за да се отдадат на страстта си – четенето. Пред среднощната лампа се пишат и затворническите писма до близките и любими хора.[795]

Голям проблем в бита на концлагеристите в социалистическа България са облеклото и обувките. В нито един лагер не се допуска използването на друго облекло, освен лагерното. Това е основен принципп на администрацията. Ако се намери у някои затворник някакво „цивилно" облекло, предполага се, че той се готви да бяга. Туристически обувки не се разрешават на никой. Единственото изключение са цървулите от свинска или говежда кожа, но те се носят от малцина. Управлението на ТВО е задължено да облича и обува своите „питомци". За целта се използват събраните из цялата страна униформи, износени от войската, жандармерията и полицията преди 9 септември 1944 г. Понякога донасят и дочени панталони и куртки, блузи и памуклийки, носени от персонала на МТС или други бригади. Основните обувки в лагера са гумените цървули, които понякога са нови, но почти винаги достигат само износени, изкъсани, пробити – направо негодни. Това е така, защото по правило склададжиите на облеклото и обувките в лагера са от т.нар. нагаждачи, т.е. лагеристи, които са се съгласили да сътрудничат на затворническата администрация, за лично облагодетелстване и „скатаване" от общите работи. Те раздават само износени дрехи и обувки, а новите ги пазят, за да могат да правят услуги на „благодарни" (т.е. на затворници, които могат да му дадат нещо за подкуп), или безвъзмездно на „свои" хора (други затворници – нагаждачи, като него).

Облеклото и обувките са собено сериозен проблем за физически едрите концлагеристи, какъвто е генерал-майор Грозданов. Защото дори войниците и жандармеристите да са били достатъчно високи хора, облеклото им, от прането във вряла вода, се е свило, смалило се. Гумени цървули пък по-големи от 45 размер, никога няма. И всички, които се

795 Б о ч е в, С., Пос. съч., с. 138 - 143.

раздават в лагера са скъсани, а те не вършат никаква работа. При тези условия не само Стефан Бочев, но и почти всички затворници, сигурно и генерал-майор Грозданов постоянно пишат на своите близки за нуждата си от гумени цървули. По принцип на лагерниците е позволено да поръчват само пари, долни дрехи, гумени цървули и чорапи. И мнозина близки действително наред със скъпоценната храна изпращат и обувки, които са успели да набавят с много труд, на близките си. Според спомените на Стефан Бочев една извънредно търсена категория затворническо облекло са били т. нар. „италиански униформи". Облекло на италианските войници на Балканите, озовали се военнопленници в България. Те са ушити от фино сукно, леки, здрави – не само издръжливи на употреба, но и много от тях чисто нови. Само че сдобиването с такива качествени дрехи е било привилегия само на „нагаждачите" – хората на ръководни постове в лагера,[796] но не и на обикновените политически като генерал-майор Грозданов.

В ежедневието на затворниците в лагера Белене, както и в останалите по-големи концлагери на социалистическа България присъства и музиката. Това е някаква тоталитарна, и то болшевишка, изпитана техника за подтискане на арестантската психика. Високоговорителите постоянно бучат, по цял ден. Едва късно вечер спира този психически тормоз. Използването на музиката за тази цел е съветска практика, изобретение на тяхната пенитенциарна система за омайване и затъпяване на хората. Музиката, по спомени на лагеристите е била хубава – класическа, но бързо им става омразна при обстановката и състоянието си, при което я слушат. Наред, с тази официална, казионна музика в лагера се чува и друга музика, „произвеждана" от самите затворници. Почти винаги, когато се връщат вечер от работа и конвоите са в настроение, те искат от затворниците да пеят. Най-често се изпълняват химна на ТВО и няколко партизански песни. Третата разновидност на музикалните звуци в концлагерите е доброволно изпълняваните от лагеристите песни, вечер, в бараките. Тези песни са или авторски, които по правило са тъжни и меланхолични, или пък привнесени от царска и Съветска Русия като затворническа устна традиция.[797]

Интересен елемент от битието на генерал-майор Грозданов е взаимоотношенията между него и останалите представители на българския офицерски корпус в лагера с другите обществени и социални групи. Малцина оцелели концлагеристи дават информация от такъв характер. Най-подробен е Стефан Бочев, който признава, че самият той им е обърнал гръб, защото не е намирал допирни точки, манталитетът им е бил чужд за него. Самите офицери са се чувствали отчуждени след преобладаващата селска маса в Белене. Те са хора с едно много силно чувство на собствено достойнство, различно от другите социални групи в лагера. То е било един от основните фактори, който ги е направил пригодни да дават примери за храброст във войните на Царство България. Известно е колко висок е процента на загиналите в тях или ранени на бойното поле командни кадри. Същевременно, вече посочихме, че мнозина от офицерите, заварени на 9 септември 1944 г., са ликвидирани в страшните седмици след преврата или от „Народния" съд. В началото на 50-те години, на остров Персин преживяват последните остатъци от тази своеобразна, наричана от Стефан Бочев с „аристократичен манталитет" – категория наше офицерство, сред които и генерал-майор Грозданов. Той отличава още две категории офицерство в лагера, към първата, от които принадлежи генерал-майор Грозданов – „звенарите" и офицерите – ко-

796 П а к т а м, с. 782.
797 П а к т а м, с. 688.

мунисти.[798] Вероятно генерал-майор Грозданов не е имал близки контакти с тези офицери, поради сериозните политически различия.

Спомени за живота и работата в концлагера на остров Персин оставят и хора от другата страна на барикадата, т.е. представители на лагерната администрация. Надзирателят Иван Иванов Панталеев, служил там от 1950 до 1962 г. е водил дневник, обнародван във в. „Труд" през 2000 г. В него, той признава, че в Белене са прибрани „врагове първо качество". В режима на лагера влиза не само работа на обектите при високи норми, но и ежедневен тормоз, за да се смачка достойнството на лагерниците. Надзирателят пише, че „През есента от много валежи пред портала се беше образувала локва, тиня, разгазена от каруците. През нея прекарват сутрин и вечер лагерниците, за да работят през деня на дигата с мокри крака, а нощем спят също с мокри крака. Това влизало в трудововъзпитателната програма". Дневникът на наздирателя Панталеев съдържа и други потресаващи сведения за жестокостта на лагерния режим. „Четният Димитър Цветков лично е убил над 70 човека, показаха ми тоягата,в която беше вкопано желязо за по-тежко, с нея трошал костите на жертвата". И още: „Умрелите ги погребваха на малкия пякъчен остров Предела. Подивяли кучета ги изравяха и изяждаха. През лятото на 1958 г., като минах на това островче – гробище на лагеристи, видях доста човешки кости и един череп оглозган".[799]

4.Завръщане от „Мъртвия дом". Налагане на доживотното клеймо на „враг на народа". Лишаване от право на труд в юридическите и военни професионални области (1951 – 1954 г.)

След 5 години тежък физически труд, много психически трудности, големи физически лишения и унижения пред лагерната администрация към средата на 1951 г. генерал-майор Грозданов доживява и изстрадва получаването на, макар и ограничената свобода в социалистическа България. Той се завръща при своето също толкова измъчено семейство, принудено почти десетилетие да живее в страх, обществено-политическа и социална изолация, и икономическа нищета, предизвикана от лепнатото унизително клеймо – семейство на „враг на народа". Характерна особеност на тоталитарния режим в България е подлагането на неговите жертви не само на пълна обществена и социална изолация, но и лепването върху тях на нов етикет за социалнокласова принадлежност – т.нар. „бивши хора". Властта ги разглежда като последните живи свидетели на живота преди 9 септември 1944 г., които са потенциално опасни за нея със спомените и възможностите си да разказват на по-широки обществени и социални слоеве за отминалата епоха, като развенчават митовете на официалната пропаганда за „жестокостите на фашизма" в Царство България. Генерал-майор Грозданов и семейството му, макар че получават шанса все пак да живеят през социалистическата епоха, са подложени на постоянното угнетително отношение от властимащите, което цели да им внуши, че са втора ръка поданици на режима, превръщайки ги в смачкани и прескочени „бивши хора".

Тогава, обаче, по силата на някаква жестока ирония на съдбата, вече навършилия 59 години генерал-майор Грозданов, преживява още една мини трагедия, този път семейна. Четиринадесетгодишната девойка Ана Грозданова, живяла дълги години, лишена от бащи-

798 П а к т а м, с. 656.

799 Ш а р л а н о в, Диню. Цит. съч., с. 393.

на ласка е вече голямо момиче, ученичка в гимназията. За нея е много трудно да успее да се привърже към собствения си баща. Тя си спомня, че за нея тогава по-близки са и били вуйчовците, и по точно големия й вуйчо Георги Хаджиолу, който във възпитателно отношение замества баща й през нейните детски години. Несъмнено, генерал-майор Грозданов е бил подложен на още по-силни душевни терзания, защото можем да си представим каква мъка е била за него да чувства и вижда, че единствената му рожба се отнася толкова дистанцирано и отчуждено от него, при това след дългото му отсъствие от дома. Драматична морална колизия преживява и Дишпини Хаджиолува – Грозданова, защото, като на истинска любяща майка, нейната съвест се надига срещу тази несправедливост на провидението и тя се самоукорява, за пропуснатите от нея години във възпитанието на Ана, когато не е успяла да съхрани достатъчно жив и ярък образ на съпруга си в душата и сърцето й. Едва няколко години по-късно, благодарение на уникалните лечебни свойства на времето своеобразния антагонизъм родител – дете в отношенията на генерал-майор Грозданов с дъщеря му Ана, отслабва постепенно и през 60-те години е изживян окончателно.[800]

Един от най-сериозните проблеми за всички освободени от концлагерите като генерал-майор Грозданов е преодоляване на трудностите произтичащи от десоциализирането от дългия престой в изолация в лагера. Последствията от лагерното минало на тези хора продължават да тежат до края на живота им. Лагерът променя житейските пътища и вътрешния живот на всички преминали през него. Те излизат „смазани" не само физически. Както свидетелства един от оцелелите, лагерния престой неизбежно повлиява на психиката.[801] Цялата пенитенциарна система е впрегната в постигане крайната цел на режима – зрелите „бивши хора" с лично достойнство и манталитет, коренно различни от пролетарско-интернационалния, сред които народни представители, дипломати, висши офицери, индустриалци – да бъдат подложени на физически и морален тормоз до крайни унизителни степени, за да бъдат тотално пречупени, „превъзпитани" до пълно ликвидиране на човешкото у тях.

5. Реалностите в Народна република България – държава с „развито социалистическо общество", превърната в огромен концентрационен лагер. Генералът – общ работник на строителството на колектора на канализацията в Стара Загора и на железопътната линия от града до с. Тулово (1954 – 1959?)

През 50-те години на XX в. всички българи, преминали през чистилището на концлагерите са изправени пред огромни трудности в намиране на работа, или при подаване на молба за жителство. Абсолютно невъзможно е за оцелял човек, заемащ високо и квалифицирано обществено положение преди 9 септември 1944 г., след освобождаването си от концлагер или затвор, като генерал-майор Грозданов, да започне работа по специалността си, за която има образование. За него, естествено е невъзможно да се върне на военна служба, но няма право дори и да кандидатства за работа по второто си висше образование – юридическото.

Съвременните изследователи на този проблем и оцелелите свидетели са единодушни,

800 С п о м е н и на Ана Грозданов – ръкопис в научно-спомагателен фонд на отдел „Нова история" при РИМ – Стара Загора, с. 7.

801 Л у л е в а, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Пос. съч., с. 76.

че „бивши хора" – освободени от концлагерите и затворите биха могли да започнат работа само към строителни предприятия в окръжните градове или в София. Неквалифицираният и нископлатен труд като общ работник в строителството е обичаен изход за хора като генерал-майор Грозданов, защото може да се постъпи на такава работа без жителство. Това е една своеобразна стратегия за „потъване", за ставане на невидим в анонимността на големия град и същевременно за нормализиране на житейската ситуация. Всички „бивши хора" се старят особено много в работата си, от страх да не я загубят. Един концлагерист си спомня: „Да съм добър работник ми е било единственото оръжие. Не са ме гонили, защото съм бил много добър произведственик, много добър кадър. Това беше единствения ми коз, който ми даваше възможност да стоя на едно ниво и да не бъда третиран", т.е. страхът от разкриване на миналото му, като човек засегнат от мероприятията на „народната власт" се съчетава с опасенията, че при най-малкия опит за спестяване на усилия на работа, той ще бъде първият освободен, а това може да доведе до пълната му социална и обществена маргинализация.[802]

Според спомените на Ана Грозданова след освобождаването на баща й от концлагера в Белене той е принуден да започне работа като общ работник и вечер връщайки се примрял от умора от тежък физически труд, чукане на чакъл, копаене на изкопи за колектора на канализацията на гр. Стара Загора и при строително-ремонтни дейности на железопътната линия от града до с. Тулово, като общ работник си е позволил да изпива по 50 грама ракия, защото така са му препоръчали лекари за отпущане на нервната система. Същевременно тя подчертава, че преди 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов не е употребявал никакви спиртни напитки, нито кафе, но е обичал чай и също така е пушил доста цигари.[803]

ДС не изпуска от полезрението царските офицери от категорията на т.нар. „бивши хора", между които и генерал-майор Грозданов. Съгласно справка за агентурно-оперативната работа по линията на царските офицери, изготвена от началник-отдел първи, III-то управление на ДС подполковник Иван Кимирев от 11 ноември 1958 г. за извършени престъпления преди 9 септември 1944 г. от „Народния съд" са осъдени над 500 души. Изтъква се, че в борбата срещу прогресивното движение преди 9 септември царските офицери са вземали активно участие. Наред с полицаите те са били ревностни крепители на дворцовата клика, която ги използва, както за потушаване на прогресивните прояви в страната, така и за осъществяване на шовинистичните намерения по отношения на съседните страни. Царските офицери са били солидна опора на монархическия институт.[804] Според документа до 1950 г. над 130 царски офицери успяват да изменят на Родината и се включват в контрареволюционни центрове или чужди разузнавания. След укрепване на народната власт царските офицери изменят тактиката си и възприемат линия на изчакване на подходящ момент. Общият брой на установените царски офицери е 6230 души, от които по линията на различен вид отчет се водят 2 537 души, т.е. те са квалифицирани като вражески контингент. От тях 49 са лични активни разработки, лични предварителни – 6, групови предварителни – 1 с 2 обекта и 2 481 дела за оперативно наблюдение. Освен това, много царски офицери се разработват и наблюдават по други линии и обекти на обслужване. 2

802 П а к т а м., с. 78.

803 С п о м е ни на Ана Грозданов – ръкопис в научно-спомагателен фонд на отдел „Нова история" при РИМ – Стара Загора, с. 6.

804 КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. 1, а.е. 693., т. V., л. 90.

537 души, които се водят на отчет се разработват и наблюдават от 442 души или на 6 души обекти се падат по 1 агент. По социално положение контингента по линията се разпределя както следва: служащи в държавния апарат – 34 %, пенсионери – 32 %, в промишлеността, търговията и транспорта – 21 %, частници – 6 %, работници – 4 % и в селското стопанство – 3 %. От 2537 офицери царски офицери 702 души са репресирани от народната власт. В затворите изтърпяват присъдите си 92 души офицери, 63 имат добро поведение и 29 лошо. Характерно е поведението на о.з. генералите Кирил Станчев и Иван Вълков, които хулят народната власт, осмиват успехите на СССР и величаят САЩ. В ТВО са въдворени 21 царски офицери.

От анализа на агентурните и други данни е видно, че вражеската дейност на царските офицери се изразява главно в провеждане на вражеска агитация – възхваляване мощта на страните от капиталистическия лагер начело със САЩ и предричане тяхната победа при евентуална война, изказване на недоволство от провежданите партийни и правителствени мероприятия, изказване неверие в силата и мощта на социалистическия лагер начело със СССР. Дейността на царските офицери се влияе главно от динамиката на развитие на международните отношение. Събитията в Унгария, агресията в Египет, идването на власт на Де Гол, събитията в Близкия и Далечния изток се коментират от тях. Като военни специалисти те придричат победата на империалистическия лагер и очакват реставрация отвън.[805] По-нататък е направен извода, че царските офицери представляват сериозен контингент за разработване и наблюдение. Макар и временно притаили се, при усложнение на обстановката са годни и ще започнат активна вражеска дейност, включително и най-остра такава.[806]

Цитираният документ на комунистическите тайни служби показва, че генерал-майор Грозданов продължава да представлява оперативен интерес за тях въпреки, че е освободен от концентрацинните лагери. От друга страна е съвсем очевидно, че след 1951 г. той не е причислен към категорията действителен вражески контингент, като представител на категорията царски офицери от т. нар. „бивши хора”. Главен аргумент за това твърдение е липсата на документи в архива на ДС в Комисията по досиетата, от които да е видно, че генерал-майор Грозданов е обект на активни агентурно-оперативни мероприятия от комунистическите тайни служби. Причината за това е, че при осовобождаването от Белене, той е подписал т.нар. декларация за неразгласяване на видяното, чутото и преживяното в концентрационните лагери. След това, на свобода, генерал-майор Грозданов приема външната форма на примирил се и напълно приел за обективни и целесъобразни мероприятията на Народната власт.

Все пак предвид на посочения по-горе извод е напълно основателно да приемем, че ДС продължава да счита всички бивши царски офицери за способни на потенциална активна неприятелска дейност при възникване на удобни възможности. Това положение се запазва и през 60-те години на XX в. Съгласно справка за агентурно-оперативната работа по линията на бивши царски офицери в Старозагорски окръг към 1 май 1969 г., разработена от заместник-началника на отделение към шесто управление на ДС подполковника Г. Стоянов в окръга живеят общо 208 царски офицери, от които висши – генерали са 4 души. 22 души от царските офицери са на възраст от 60 до 65 години. Действителният вражески контингент са 42 души, от които 5 души са на възраст от 60 до 65 години. От вражеския

805 П а к т а м., л. 92.
806 П а к т а м., л. 96.

контингент 19 души са съдени от „Народния съд”. Един от висшите офицери, живущи в Стара Загора е генерал-майор Грозданов. От анализа на постъпващите агентурни и други данни е видно, че царските офицери не провеждат активна вражеска дейност. Тяхната дейност се изразява главно в следене на политически събития и коментари по военните конфликти. Няма данни царските офицери да се събират и да провеждат друга дейност с вражеска насоченост. Специално по тази линия няма агентура, а вражеския контингент се наблюдва с агентура, регистрирана по други линии и наблюдаваща същите по месторабота или местоживеене. Няма агенти и с маршрутни възможности по линия на царските офицери.[807]

Съгласно аналитична справка на ДС по контрареволюционна линия – царски офицери, към 15 юни 1969 г. в страната има общо 5208 царски офицери. В София живеят 3053 души, а в провинцията – 2155 души. Генералите са общо 73 души. От тях 53 живеят в София, а в провинцията – 20 души. Сред пребиваващите в провинцията е генерал-майор Грозданов. От общото количество царски офицери като действителен вражески контингент са определени 650 офицери, от които 254 в София и 396 в страната. От тях генерали са 11 души. 5 души живеят в София, а 6 души в страната. От действителния вражески контингент на възраст над 65 години са 67 души, от които 31 души живеят в София и 36 в страната. От действителния вражески контингент 413 души са били репресирани от Народната власт, от които съдени от „Народния съд” са 139 души, въдворявани и изселвани до 1960 г. са 143 души.[808]

6. Пенсионираният старец, зад малката сгъваема масичка, отрупана с лотарийни билети, пред Универсалния магазин в Стара Загора – символ на поруганата чест и достойнство на българското войнство.

Последните години от живота на генерал-майор Грозданов, след пенсионирането му в края на 50-те години на XX в. преминават в епохата на все по-бурно развиващото се социалистическо общество. За малцината оцелели като него т.нар. „бивши хора”, „народната власт” не проявява особено снизхождение. Както вече посочихме, генерал-майор Грозданов е лишен от каквото и да било право на пенсия за десетките години кадрова военна служба в Българската армия, и за почти 7 години, излежани в затворите и лагерите след 9 септември 1944 г. Получава съвсем минимална социална пенсия, като за да издържа себе си и семейството си през 60-те и 70-те години на XX в. и до края на живота си на 24 октомври 1976 г., генерал-майор Грозданов е принуден да извършва унизителна публична търговска дейност за един висш офицер, каквато е продажбата на лотарийни билети в самия център на Стара Загора[809], на малка сгъваема масичка, срещу Универсалния магазин. Дори и в този заключителен период от живота на генерал-майор Грозданов ДС продължава да наблюдава внимателно дейността му, като принадлежащ към категорията „бивши хора”.

Доказателство за това твърдение е, че съгласно строго секретен доклад за работата по линията на бившите царски офицери, разработен на 30 януари 1971 г. от заместник-начал-

807 П а к т а м., т. VII., л. 140.

808 П а к т а м., т. V., л. 121.

809 В а с и л е в а, София., Втората световна война в човешките съдби на командири и офицери от Старозагорска област. В: Втората световна война и Балканите. С, 2002., с. 407.

ника на отделение второ при Трето управление на ДС подполковник Кючуков общо към тази дата в страната има около 5000 царски офицери, принадлежащи от 34 до 65 випуски, включително. От тях около 3000 живеят в София и 2000 в страната. От тях 73 са генерали, от които 53 живеят в София и 20 в провинцията. Един от живеещите в провинцията е генерал-майор Грозданов. По линия на бившите царски офицери в София и страната се водят на отчет общо 130 секретни сътрудници, от които 41 са в окръжните управления. В доклада а направен извода, че вражеските царски офицери, като компактна и дисциплинирана маса, възпитана в преданост и вярност на буржоазията представляват сериозен интерес за ДС. По линия на ДС трябва да се пресича вражеската, контрареволюционна и друга дейност на царските офицери. Противниковото разузнаване продължава да разчита на вражеското офицерство при евентуално усложняване на вътрешната и международна обстановка, като използва стари законсервирарани агенти и или вербува нови. Работата по линия на царските офицери, освен разработването им като вражески и контрареволюционни елементи то работата по тях трябва да се води и по линия на контраразузнаването с провеждане на активни оперативни мероприятия за разкриване на стара законспирирана агентура. За активно и системно наблюдение на вражеските царски офицери е необходимо да се вербуват нови сътрудници или се установи връзка със стари свалени в архив през периода 1960 – 1965 г. Освен това, се изисква да се внесе по-добра организация и координация по активното използване на сътрудници, които са царски офицери, но са на ръководство в други поделения на ДС и то предимно във Второ главно управление на ДС по линия на промишлеността. Трябва да се поставят на задълбочена преценка възможностите на наличните сътрудници по випуски с цел периодичното им изпращане в маршрут, където има концентрация и вражески прояви на царски офицери.[810]

Спомените на Ана Грозданова за този заключителен период от живота на баща й не съдържат особено богата информация. У дома, стария генерал е водил най-прост и обикновен живот на пенсионер. Нормални всекидневни разговори, провеждани с родините му, с двамата си баджанаци, със свакото на Ана Грозданов. Накратко казано, в дома на генерал-майор Грозаднов е царувала една съвсем задушевна роднинска атмосфера. Ана Грозданова си спомня, че почти всичките му оцелели ординарци – войници, както и просто хора, служили под негово командване, които са запазили добрите си чувства от отдавна отминалите времена, го посещават. Те желаят да видят командира, генерала, може би и за последен път в живота си, като в знак на признателност и уважение за бащинските грижи, които е проявявал към тях по-рано, са донасяли храна. Някои пиле, яйца и други хранителни продукти, произвеждани в личните земеделски стопанства. Кой каквото е имал на сърце и според възможностите си се е опитвал да помогне на стария генерал, защото хората вече са знали, че семейството му е с ограничен финансов ресурс. Обикновено, всички посочени категории, когато посещават Стара Загора в съботен ден на традиционния пазар, се отбиват и в дома на генерал-майор Грозданов. В контекстта на чувствата на признателност и уважение, Ана Грозданова си спомня, че когато баща й продава лотарийните билети, различни негови бивши подчинени офицери, войници или просто стари приятели и познати, умишлено преминават покрай масата му и си купуват билети, за да го почетат, като малък жест на благотворителност към ветерана царски офицер генерал-майор Грозданов.[811]

810 КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. 1, а.е. 693., т. V., л. 111.

811 С п о м е н и на Ана Грозданов – ръкопис в научно-спомагателен фонд на отдел „Нова

Наличните косвени сведения за последните години от живота на генерал-майор Грозданов показват, че желязната хватка на тоталитарния режим около него ни най-малко не е отслабена, въпреки напредналата му възраст ДС не го изпуска от отчет и контрол. Съгласно списъци на запасни офицери, от царската армия, които са пострадали от мероприятията на народната власт след 9 септември 1944 г. срещу името на генерал-майор Никола Грозданов е записана само основната информация за него: Три имена, произхождащ от богато градско семейство в Стара Загора. Като командир на 8-а пехотна Тунджанска дивизия е командвал всички акции по преследване на партизаните. Бил е изпращан в ТВО. Като архивни материали за него, съхранявани в архива на МВР са посочени: VO – 48785 – това е личното му досие от ДС и II – НС – 705,706 – делата на Народния съд. Всъщност, ние използвахме задълбочено и подробно тези документални източници, благодарение, на които успяхме да възстановим живота на генерал-майор Грозданов след фаталната за него и цяла България дата 9 септември 1944 г.[812]

На 24 октомври 1976 г. генерал-майор Грозданов тихо склопява очи в дома си в родната Стара Загора. Погребан е скромно като частно лице в гробищния парк на града до с. Хрищени. До ден-днешен на гроба му нищо не напомня, че там почиват костите на последния истински войн на Царя и Отечеството в перлата на Горнотракийската низина – Стара Загора.

Заключение

Изминават повече от 37 години от кончината на генерал-майор Никола Грозданов. Нашата родина България е стъпила уверено по пътя на европеизация и модернизация. Страната ни е пълноправен член на обединеното европейско семейство и на евроатлантическата система за колективна сигурност. Налице са достатъчно благоприятни условия и предпоставки за ускорено обществено-политическо, икономико-социално и културно развитие. В контекстта на стратегическите задачи пред българската държава и общество с особена острота стои и проблема за съхраняването и популяризирането на богатото ни културно-историческо наследство. Изпълняването на това условие е от жизненоважно значение за превръщането на шестия по големина гр. Стара Загора във важен културен център и образец за добре развит и правилно функциониращ културен туризъм в Южна България.

Монографичното изследване на живота и дейността на една от забележителните личности – рожби на нашия град през XX в. – генерал-майор Грозданов има за задача да допринесе за включването в научно обръщение и за представянето пред по-широка публика на все още малко известни и слабо проучвани акпекти от военната и политическата история на Старозагорския регион. Макар и частично, съществуващата сериозна липса в това отношение сред наличните краеведчески проучвания, ще бъде преодоляна.

На базата на извършения анализ на достъпните архивно-документални източници и наличния историографски материал могат да се формулират няколко съществени изводи от научно-изследователската работа:

1. Генерал-майор Грозданов е един от най-популярните висши военначалници в родния си край през епохата на Третото българско царство.

история" при РИМ – Стара Загора, с. 7.

812 КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. 1, а.е. 693., том 9, л. 25.

2. Той принадлежи към най-висококвалифицирания висш команден ешелон на Българската армия през Втората световна война, както по висше военно, така и по висше гражданско образование.

3. Генерал-майор Грозданов е един от малцината офицери, достигнали генералски чин през периода на Третото българско царство, който освен строеви и генералщабни длъжности, е изпълнявал дипломатическо-представителни и военно-образователни длъжности – като преподавател във Военната академия в София и като военен аташе в Букурещ.

4. Въпреки че симпатизира на Военния съюз и е близък с неговия председател полковник Дамян Велчев, благодарение на личната си харизма и силно изразени качества на талантлив военначалник генерал-майор Грозданов не само остава на действителна военна служба след установяването на авторитарния режим на цар Борис III, но и на 14 септември 1943 г. е произведен в чин генерал-майор.

5. Като командващ 8-а пехотна Тунджанска дивизия генерал-майор Грозданов има заслуга за безкръвното установяване на властта на Отечествения фронт в Старозагорска област и за предотвратяването на въоръжени сблъсъци с нахлуващата Червена армия, които биха имали непредвидими последици за цивилното население.

6. През периода септември – ноември 1944 г. генерал-майор Грозданов допринася за успешната мобилизация и стратегическото развръщане на Българската армия в качеството си на началник на войските на Прикриващия фронт срещу Турция, с права на командващ отделна армия.

7. Генерал-майор Грозданов е сред офицерите, достигнали върховете на висшето военно ръководство без протекцията на монархическата институция, които попадат под гилотината на т.нар. „Народен съд" и е осъден „само" на 15 години строг тъмничен затвор, благодарение на застъпничеството на лидерите на политическия кръг „Звено" в Старозагорска област.

8. След 9 септември 1944 г. генерал-майор Грозданов споделя трагичната участ на хиляди, способни и предани на Царя и Отечеството, български офицери, които са подложени на жестоки физически страдания и мъчителни духовни унижения от репресивната машина на комунистическата тоталитарна система.

9. От освобождаването си от концлагера Белене през 1951 г. до края на живота си през 1976 г. генерал-майор Грозданов остава белязан от позорните клейма на тоталитарната пропаганда: „Враг на народа", „бивш царски офицер", „пострадал от мероприятията на народната власт след 9 септември 1944 г."

Историята е жива наука и старозагорското краезнание не бива да бъде неприятното изключение от това правило. Нашето мнение е, че чрез възкресяването на историческата и родова памет за последния войн на Царя и Отечеството в Стара Загора - генерал-майор Грозданов, намерила израз в изследването и анализирането на приносите му за организационното изграждане на съединения и части от Българската армия, в защитата на националното обединение през 1941 – 1944 г., както и на неговите страдания след 9 септември 1944 г. от гилотината на „Народния съд" през Старозагорския затвор до концентрационните лагери Росица, Куциян, Николаево и Белене, са положени нови духовни опори. Поставен е основния камък във възстановяването на национално-патриотичното направление в историческите изследвания, посветени на Старозагорския регион и неговите бележите представители.

Използвани източници и литература

I. Архивни източници.

1. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 706.
2. ДВИА., ф. 48., оп. V., а. е. 60.
3. ДВИА., ф. 519., оп. I., а. е. 2.
4. ДВИА, ф. 519., оп. II., а.е. 39.
5. ДВИА, ф. 519., оп. 1, а.е. 1.
6. ДВИА., ф. 519., оп. II., а. е. 40.
7. ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 85.
8. ДВИА, ф. 514, оп. I, а.е. 35.
9. ДВИА, ф. 514, оп. I, а.е. 77.
10. ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 101.
11. ДВИА, ф. 704 оп. II, а.е. 3.
12. ДВИА, ф 704., оп. II, а.е. 4.
13. ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 91.
14. ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 17.
15. ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 17а.
16. ДВИА, ф. 805, оп. I, а.е. 18.
17. ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 94.
18. ДВИА, ф. 813, оп. I, а.е. 95.
19. ДВИА, ф.1517, оп. I, а.е. 3.
21. ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 101.
22. ДВИА, ф.23, оп. I, а.е. 281.
23. ДВИА., ф. 321, оп. I, а.е. 65.
24. ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 129.
25. ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 18.
26. ДВИА, ф. 23, оп. I, а.е. 28.
27. ДВИА, ф. 23, оп.I, а.е. 339.
28. ДВИА, ф.44, оп.I, а.е.1.
29. ДВИА, ф. 73, оп.I, а.е. 382.
30. ДВИА, ф.343, оп.IV, а.е. 140.
31. ДВИА, ф. 343, оп. IV, а.е. 139.
32. ДВИА, ф. 331, оп.I, а.е. 1.
33. ДВИА, ф. 60, оп. I, а.е. 79.
34. ДВИА, ф. 322, оп. I, а.е. 8.
35. ДВИА, ф. 332 – историческа справка за 25-та пехотна дивизия.
36. ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 94.
37. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 705.
38. ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 194.
39. ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 181.
40. ДВИА, ф 321, оп. V, а.е. 182.
41. ДВИА, ф. 321, оп. V, а.е. 195.
42. ДВИА, ф. 321, оп. I, а.е. 95.

43. ДА – Стара Загора, ф. 745, оп. I, а.е. 3.
44. ДВИА, ф. 7, оп. I, а.е. 122.
45. ДА – Стара Загора, ф. 624к, оп. I, а.е. 8.
46. ДА – Стара Загора, ф. 624к, оп. I, а.е. 10.
47. ДА - Стара Загора, ф. 37к, оп. III, а.е. 21.
48. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 708.
49. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 715.
50. ДА – Стара Загора, ф. 745, оп.1, а.е. 36.
51. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 710.
52. ЦДА, ф 1449, оп. I, а.е. 707.
53. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а.е. 712.
54. ЦДА, ф. 1449, оп. I, а. е. 714.
55. ЦДА, ф. 250 б, оп. I, а.е. 31.
56. ЦДА, ф. 88, оп. VII, а.е. 22.
57. ЦДА, ф. 163, оп. XXVII, а.е. 59.
58. КРДОПБГДСРСБНА – М, ф. 1, оп. I, а.е. 316.
59. КРДОПБГДСРСБНА - М, ф. 12, оп. I, а.е. 32.
60. КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. I, а.е. 693., т. V.
61. КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. I, а.е. 693., т. VII.
62. КРДОПБГДСРСБНА., ф. VI – л, оп. I, а.е. 693., т. IX.

II. Дневници, мемоари и ръкописни материали.

1. Архивни материали относно участието на немската войскова групировка на Балканите по време на Втората световна война (превод от немски). Ръкопис във Военноисторическата библиотека.
2. Бойдев, В. Генералщабна служба., С., 1936 г. (лекции във Военната академия).
3. Видни старозагорци [Енциклопедичен справочник], Стара Загора, машинопис в Регионален исторически музей - Стара Загора.
4. Поверителни министерски заповеди (на министъра на войната), във Военноисторическата библиотека, за периода 1929 – 1944 г.
5. Попов, Д. Български план за осигуряване действията на германците., С., 1952.
6. Спомени на Ана Грозданова, дъщеря на генерал-майор Никола Грозданов, Стара Загора, машинопис в Регионален исторически музей - Стара Загора.
7. Урумов, Б. Военна подготовка на държавата за война 1881 – 1944 г., С., 1952.
8. Царски укази, във Военноисторическата библиотека, за периода 1929 – 1944 г.
9. Явни министерски заповеди (на министъра на войната), във Военноисторическата библиотека, за периода 1929 – 1944 г.

III. Документи с нормативен характер и справочници

1. България – непризнатият противник на Третия райх. Сборник с архивни документи., С., 1995.
2. България – своенравният съюзник на Третия райх. Сборник с документи., С., 1992.
3. Въоръжената борба на българския народ против фашизма 1941 – 1944. Документи., С., 1962.

4. Закон за Военната академия. – Държавен вестник, № 102, 8 май 1912.
5. Закон за военните сили на царство България., С., 1940.
6. Закон за военните сили на царство България., С., 1944.
7. История на антифашистката борба в България 1939 – 1944. I и II том., С., 1976.
8. Отчет за маневрите 1941 г.., С., 1941.
9. Правилник за бойната служба, ч. I, II., С., 1943.
10. Правилник за Военната академия. С. [1930]. 42 с. Министерство на войната.
11. Правилник за въоръжението във войската., С., 1937.
12. Правилник за дейността на Главното командуване на действуващата войска., С., 1940.
13. Победа. 1941 – 1944. Годишник на Музея на революционното движение в България. С., 1969.
14. Установяване и укрепване на народнодемократическата власт (септември 1944 – май 1945). Сборник документи. С.,1969.

IV. Периодичен печат.

1. Държавен вестник.
2. Народна отбрана.
3. Днес.
4. Зора.
5. Дума.
6. Старозагорско утро.
7. Септември.
8.Артилерийски преглед.
9. Военен журнал.
10. Военна библиотека.

V. Литература.

1. Адът, лагерите и затворите, кн. III, Писахме да се знае., С., 2007.
2. Ангелов, Вл. Действията на 8-а тунджанска дивизия през октомври 1915 г. За завладяване на гр. Княжевац. – Военноисторически сборник, 1931, № 1, с. 141-181.
3. Баев, Йордан. Външни и вътрешни фактори за чистката в офицерския корпус (септември-декември 1944 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 5, с. 167-178.
4. Без следа. Лагерът Белене 1949 – 1959 г. и след това...., С,. 2009.
5. Бекярова, Наталия. Към въпроса за Първи български корпус в периода 1942 -септемвмри 1944 г. – Военноисторически сборник, 1995, кн. 4, с. 16-26.
6. Бистрицки, В. За българската външна политика през 30-е год. на XX в. В: Външната политика на България 1878 – 1944 г., С., 1978.
7. Българската армия в Световната война 1915-1918 г. Т. I-IX. С., Държ. печ., 1936-1946. (М-во на войната, Щаб на войската, Военноистор. Комисия).
8. Българската армия 1877 – 1919., Авторски колектив., С., 1988.
9. Василев, Г. Остров Персин. Позорът на България., С., 1995.
10. Василева, София. Втората световна война в човешките съдби на командири и офицери от Старозагорска област. - Втората световна война и Балканите., С., 2002., с. 404 – 409.
11. Василева, София. Длъжници и на честта, и на пагона. Разгромът на кадровото офицерство в Старозагорско (1944- 1946 г.) В: в. „Демокрация”, Стара Загора, 14 август 2001.

12. Василева, София. Дъщерята на ген. Грозданов направи ценно дарение на музея. В: в. „7 дни Стара Загора”, Стара Загора, 24 октомври 2001.
13. Венкова-Илиева, Лиляна. Първата световна война 1914-1918 г. и участието на България в нея. – Военноисторически сборник, 1968, № 2, с. 66-94.
14. Витанов, Павел. Втори български корпус в плановете на Вермахта и неговата политическа роля в Западна Тракия (1943-1944 г.). – ИВИ – ГЩ и ВИНД, 1985, т. 39, с. 207-220.
15. Военна академия „Георги Стойков Раковски”. Истор. очерк. Авт: Нешо Нешев и др. С., ВИ, 1990.
16. Военноисторическа книгопис. За войната 1914-1918 г. – Военноисторически сборник, 1927-1928, № 7-8, с. 189-243.
17. Военното училище от основаването му до днес. 1878-1934 г. С., 1934.
18. Вълчев, Йордан. Куциян., С., 1994.
19. Георгиев, Николай. Обезглавяването на една армия. – в. Антени, № 17, 30 IV – 6 V 1993г.
20. Годишник на Старозагорската държавна мъжка гимназия „Иван М. Вазов” за учебната 1911 – 1912 г., Стара Загора., печатница „Светлина”., 1912.
21. Годишник на Старозагорската държавна мъжка гимназия „Иван М. Вазов” за учебната 1908 – 1909 г., Стара Загора., печатница „Светлина”., 1912.
22. „Да си спомним...” [Паметна бележка по повод 100-годишнината от рождението и 18 години от смъртта на генерал-майор Никола Грозданов]. В: в. „Синя поща”, Стара Загора, бр. 40, 1994.
23. Даскалов, Д. Съпротивата в пета въстаническа оперативна зона 1941 – 1944., С., 1968.
24. Димитров, Димитър. Царските маневри през 1937 г. – Военноисторически сборник, 1997, кн. 5, с. 132-138.
25. Динев, Ангел. „Народният съд” в Старозагорско. В: в. „Старозагорски новини”, Стара Загора, 12, 13 май 2011.
26. Дреников, Ив. Георги Дреников. Един живот за България., С., 2002.
27. Жертвите на Народния съд, кн. Втора, Писахме да се знае., С., 2006.
28. Заимов, Стоян – генерал-майор. Из историята на Българската военна академия. Исторически бележки. В: Военноисторически сборник, година XXVIII, 1959 г., кн. 4., С., 1959.
29. Знеполски, Ивайло. Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова трактория. С, 2008.
30. Илиев, Илия. За историята на Българската военна академия от основаването и до 9 септември 1944 г. – ИВИ - ГЩ и ВИНД, 1987, т. 44, с. 97-116.
31. История на България. Том 9 История на България 1918 – 1944., С., 2012.
32. Йонов, Момчил. Особености в обучението, възпитанието и дисциплината на сухопътните войски в България след подписването на Ньойския мирен договор (1919-1929 г.). – Военноисторически сборник, 1995, кн. 1, с. 108-123.
33. Йонов, Момчил. Българската армия като държавна институция 1919 – 1929., С., 1995.
34. Йончев, Димитър. Осигуряване на отбраната на Беломорския бряг от 2-ри корпус (декември 1943 – май 1944 г.). – Военноисторически сборник, 1992, кн. 1, с. 49-61.
35. Кожухаров, Димитър. Колко е юридическата наука в „Наредбата-закон за Народния съд”? – сп. Наука, 1991., № 6., с. 26 – 28.
36. Крапачев, Кръстьо. Преподавателският корпус във Военното училище на България от втория кадетски период (1937-1944 г.). – Военноисторически сборник,1995, кн.1,с.124-141.

37. Крапчански, В. Христов, Г. Възелов, Д. Скачоков, И. Кратък обзор на бойния състав, организацията, попълването и мобилизацията на българската армия от 1878 до 1944 г., С., 1961.
38. Лулева, Ана. Евгения Троева и Петър Петров. Принудителният труд в България (1941 – 1962) Спомени на свидетели, С, 2012.
39. Марков, Георги. Покушения, насилие и политика в България 1878 – 1947., С., 2003.
40. Марков, Д. Свидетелствам под клетва., С., 2012.
41. Мешкова, Поля и Диню Шарланов. Българската гилотина. Тайните механизми на Народния съд., С,. 1994.
42. На този ден... 130 години от живота на Стара Загора [Справочник по дати]., Димитрова, Светла. Маринова, Снежана. Василева, София. Николова, Малина., Стара Загора., 2009.
43. Недев, Никола. България в Световната война 1915-1918. Бегъл исторически преглед. С., печ. Арм. Воен. Изд. Фонд, 1925.
44. Неделчев, Иван. Летопис. Календар на събитията в Стара Загора от VII хил. Пр. н. е. до средата на XX в., Стара Загора., 1998.
45. Николов, Никола. Четиридесетте безотговорни дни 1944., С., 1995.
46. Николов, Румен. Армията и вътрешнополитическият конфликт в България 1941 – 1944., С., 1999.
47. Нойков, Стефан. Защо не победихме. 1915-1918. С., печ. Арм. Воен. Изд. Фонд, 1922.
48. Нощният бой на 1-ва бригада от 8-а пех. Дивизия на 12 октомври 1915 г. за овладяването на укрепената сръбска позиция на вис. Барие. – Историко-тактически примери, 1952, № 1, с. 61-68.
49. Огнянов, Любомир. Държавно-политическата система в България (1944 – 1948 г.)., С., 1993.
50. Огойски, Петко. Записки по българските въстания 1944 – 1989, кн. I – III., С., 1995.
51. Памет за утре. Международно осъждане на комунзима. Бъгарската гледна точка. (състав. Васил Станилов)., С., 2004.
52. Пейков, Ив. Разгромът на свалената от власт монархо-фашистка буржоазия в България 9.IX. 1944 – IX 1945., С., 1982.
53. Петров, Й. Вик от каторгата., С., 1990.
54. Петров, Людмил. Българската пехотна дивизия (1928-1944 г.). – Военноисторически сборник, 1994, кн. 5, с. 29-42.
55. Петров, Людмил. Организация, въоръжаване и комплектуване на българската армия през Втората световна война 1939 – 1944., С., 2010.
56. Петров, Людмил. Подготовка на българските офицери (1878-1918). – Изв. На Инст. За военна история и ВИНД, 1988, т. 45, с. 103-121.
57. Петров, Людмил. Подготовката на офицери с висше военно образование от Българската армия през 30-те и 40-те години. – Военноисторически сборник, 1992, кн. 5, с. 35-47.
58. Петров, Людмил. Проблеми на военната политика на България. 1934 – 1939., С., 1990.
59. Попов, Иван Константинов. Дейност на българското главно командване през Втората световна война. Ч. 1 – Под общата редакция на Людмил Петров. С., 1993.
60. Подвигът на 5-а батарея от 8-и с. с. артилерийски полк. – Загинали за Родината, 1942, № 8, с. 10-21.
61. Разкази, посветени на героите от 8-а пехотна Тунджанска дивизия. С., 1945. (Библ.

Наши времена, г. VII, кн. 28).
62. Разсуканов, А. По бойните полета с 8-и артилерийски полк 1915-1918 г. С., Съгласие, 1929.
63. Руменин, Румен. Офицерският корпус в България 1878 – 1944 г. Т. I, II, III, IV, V, VI, VII., С., 1996.
64. Семерджиев, Петър. Народният съд в България 1944 – 1945 г. Кому и защо е бил необходим., Ерусалим., 1997.
65. Списък на офицерите, наградени с ордени от Н. В. Царя за бойни отличия и заслуги през войната в 1915/1916 г. С., Военен журнал, 1917.
66. Списък на офицерите, наградени от Н. В. Царя за показаните от тях отличия и заслуги през втория период от войната 1915-1918 г. С., печ. Арм. Воен. Изд. фонд, 1921.
67. Стойчев, Желязко. Аз бях осъден на смърт от „Народния съд"., Стара Загора., 1994.
68. Стоянова, Пенка и Емил Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания в България след 1944 г., С., 1991.
69. 150 години община Стара Загора. Документален летопис 1849 – 1999., Кънев, Нейчо. Филипова, Лилия. Димитрова, Светла. Василева, София – съставители., Стара Загора.1999
70. Ташев, Ташо. Българската войска 1941 – 1945. Енциклопедичен справочник., С., 2008.
71. 35-и Рилски випуск на Военното на Негово величество училище., С., 1940.
72. Филов, Б. Дневник. Под редакцията на акад. Илчо Димитров, С, 1990.
73. Хаджиев, М. Червеният молох. Спомени на един осъден от т.нар. народен съд. В. в-к „Про и анти" № 2, 18 – 24 януари 2002 г.
74. Черната книга на комунизма. С., 1999.
75. Черната книга на комунизма. Ч. 2. История и памет за комунизма в Европа., С., 2004.
76. Чинков, П.К. Сега ще чуете вашия коментатор. (Записки). С., 2001.
77. Шарланов, Диню. История на комунизма в България. Том I – II., С., 2009.
78. Шарланов, Диню и Поля Мешкова. Съветниците на цар Борис III. Народен съд. Дознания., С., 1993.
79. Шарланов, Диню. Тиранията. Жертви и палачи., С., 1997.
80. Явашчев, Сево. Българската военнотеоретична мисъл за обучението и възпитанието в армията 1919-1944. С., ИМО „Св. Г. Победоносец", 1994.
81.Явашчев, Сево. Система за професионалната подготовка на офицерите от Българската армия (1919-1944 г.). – Военноисторически сборник, 1995, кн. 3, с. 89-103.

ФОТОАЛБУМ

Никола Грозданов (вдясно) с приятеля си Боню Гочев, като юнкери във Военното училище, гр. Стара Загора – 2 януари 1913 г.

Портупей-юнкер Никола Грозданов (крайният вдясно на втория ред) със съвипускници от Военното училище в София - 19 април 1914 г.

Подпоручик Никола Грозданов при завръщането му в отпуск в Стара Загора на 4 юни 1916 г.

Подпоручик Никола Грозданов с другари от 18-ти артилерийски полк на Македонския фронт през Първата световна война.

Подпоручик Никола Грозданов с офицери от 8-и артилерийски полк в Битоля през март 1917 г.

Подпоручик Никола Грозданов (седнал най-вляво) с офицери от Българската армия през Първата световна война.

Поручик Никола Грозданов (вторият отляво на горния ред) с бойни другари пред укритие, шеговито анотирана от неизвестен автор „пред вилата ми на „Могила" - 1 декември 1917 г.

Марийка Чолакова – сестра на майката на Никола Грозданов Анна Грозданова, гр. София – 15 април 1918 г.

Г.П.Чолаков – съпруг на Марийка Чолакова, гр. София – 15 април 1918 г.

Капитан Никола Грозданов с приятеля си Боню Гочев – началото на 1920 г.

Капитан Никола Грозданов (пети отляво на горния ред) с офицери от 8-и артилерийски полк и едно малко момиченце в Стара Загора – май 1920 г.

Капитан Никола Грозданов (вляво на втория ред отгоре надолу) с офицери от 8-и артилерийски полк в Стара Загора – 31 май 1920 г.

Капитан Никола Грозданов, като командир на батарея в конно-артилерийското отделение в Сливен - втората половина на 20-те години на XX в.

Капитан Никола Грозданов (седнал на първия ред в центъра с дясната ръка в шинела) с офицери и долни чинове от артилерийско поделение на Българската армия – втората половина на 20-те години на XX в.

Капитан Никола Грозданов на полеви занятия с офицери от конно-артилерийското отделение в Сливен - втората половина на 20-те години на XX в.

Капитан Никола Грозданов на летни занятия с батареята си – втората половина на 20-те години на XX в.

Капитан Никола Грозданов наблюдава учебните стрелби на батареята си – втората половина на 20-те години на XX в.

Полеви летен лагер на артилерийски поделения от Българската армия – края на 20-те години на XX в.

Учебни стрелби на полеви условия на конно-артилерийското отделение в Сливен – втората половина на 20-те години на XX в.

Капитан Никола Грозданов (четвърти отляво надясно) с офицери от конно-артилерийското отделение в Сливен – летните маневри през 1930 г.

Капитан Никола Грозданов с другари от конно-артилерийското отделение в Сливен на почивка по време на летните маневри през 1930 г.

Обяд на полеви условия в конно-артилерийската батарея на капитан Никола Грозданов - края на 20-те години на XX в.

Възпоменателен надпис по повод маневрите на Българската армия, в които участва капитан Никола Грозданов – септември 1930 г.

Капитан Никола Грозданов на шадравана на Аязмото в Стара Загора – края на 20-те години на XX в.

Майор Никола Грозданов (пети отляво надясно) в София по време на следването си във Военната академия – 1931 г.

Майор Никола Грозданов с преподаватели и съвипускници от Военната академия в София – 1931 г.

АРТ
въСОФ

Майор Никола Грозданов (на първия ред с бял кител, от лявата страна на командира на поделението) пред Щаба на артилерията в Софийския укрепен пункт – началото на 30-те години на XX в.

Майор Никола Грозданов в празнична униформа – първата половина на XX в.

Майор Никола Грозданов с цигара в ръка – началото на 30-те години на XX в.

Родната къща на генерал-майор Никола Грозданов в кв. „Новий", гр. Стара Загора – 30-те години на XX в.

Сватбата на подполковник Никола Грозданов с Деспина Хаджиолу в храма „Свети Никола" в Стара Загора – 19 май 1935 г.

Сватбен портрет на подполковник Никола Грозданов и Деспина Хаджиолу, Стара Загора – 19 май 1935 г.

Младоженците подполковник Никола Грозданов и Деспина Хаджиолу с кумовете генерал-майор Никола Недев и г-жа Цветана Недева пред храма „Свети Никола" в Стара Загора – 19 май 1935 г.

Деспина Грозданова с майка си в Стара Загора – 18 октомври 1936 г.

Румънският крал Карол II поздравява военния аташе на царство България подполковник Никола Грозданов, Букурещ – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета в Румъния на полеви маневри – 1936 - 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета в Румъния на полеви маневри – 1936 - 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с официри от френската армия.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета в Румъния на полеви маневри – 1936 - 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета в Румъния на официална вечеря – октомври 1936 г.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета на полеви маневри в Румъния 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов, като военен аташе в Букурещ с официални български представители – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов в съюзническото военно гробище „Про Патрия", Букурещ – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с членове на българска делегация в гробището „Про патрия", Букурещ - 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов с българска делегация в центъра на Букурещ – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов на дипломатически прием, като военен аташе в Букурещ – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов (втори отляво надясно) с група цивилни лица на гарата в София – края на 30-те години на XX в.

Подполковник Никола Грозданов с военни аташета в Букурещ – 1936 – 1938 г.

Подполковник Никола Грозданов със съпругата си Деспина и семейни приятели в Синая, Румъния – 12 юли 1937 г.

Полковник Никола Грозданов със съпругата си Деспина, дъщеря им Анна и техни семейни приятели от Стара Загора – 1939 г.

Полковник Никола Грозданов със семейството си, съпруга Дишпини и дъщеря Анна, в Плевен – 23 юни 1940 г.

Полковник Никола Грозданов със съпругата си Деспина, Стара Загора – 1940/1941 г.

Полковник Никола Грозданов, като командир на 12-ти пехотен Балкански полк – 1941/1942 г.

Командирът на 12-ти пехотен Балкански полк полковник Никола Грозданов в щаба си на Прикриващия фронт, с. Студена – април 1941 г.

Полковник Никола Грозданов на войнишка клетва в Стара Загора – 6 май 1941 г.

Клетвата на младите войници от 12-ти пехотен Балкански полк на 6 май 1941 г. в Стара Загора.

Клетвата на младите войници от 12-ти пехотен Балкански полк на 6 май 1941 г. в Стара Загора.

Командирът на 8-а пехотна Тунджанска дивизия генерал-майор Асен Даскалов с полковник Никола Грозданов, Старозагорския митрополит Климент, офицери, и други официални лица на войнишка клетва, Стара Загора – 6 май 1941 г.

Генерал-майор Асен Даскалов, полковник Никола Грозданов, висши духовници, офицери и войници от Старозагорския гарнизон след полагане на военната клетва от младите войници на 6 май 1941 г. в Стара Загора.

Полковник Никола Грозданов с адютанта си капитан Димитър Баръмов, с. Генерал Тошево – 16 май 1941 г.

Полковник Никола Грозданов с група офицери от Българската армия - първата половина на 40-те години на XX в.

Румънският крал Карол II поздравява военния аташе на царство България подполковник Никола Грозданов, Букурещ – 1936 – 1938 г.

Полковник Никола Грозданов с капитан Баръмов и други офицери от 12-ти пехотен Балкански полк – 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов с офицерите от 12-ти пехотен Балкански полк в населено място на югоизточната граница с Турция - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов, капитан Баръмов и други офицери от 12-ти пехотен Балкански полк сред населението на крайгранично село на Прикриващия фронт - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов отдава чест пред местната власт на населен пункт на югоизточната граница - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов обядва на една маса с военнослужещите от 12-ти пехотен Балкански полк и ученици от село на Прикриващия фронт - 1941/1942 г.

Румънският крал Карол II поздравява военния аташе на царство България подполковник Никола Грозданов, Букурещ – 1936 – 1938 г.

Полковник Никола Грозданов с капитан Баръмов, офицери от 12-ти Балкански полк и местното население в село по югоизточната граница -1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов, капитан Баръмов и неколцина офицери от 12-ти пехотен Балкански полк отдават чест - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов, с адютанта си капитан Баръмов, други офицери от 12-ти пехотен Балкански полк и цивилни лица - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов подарява бонбон на момченце пред погледа на съселяните му на югоизточната граница - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов с двама младши офицери от 12-ти пехотен Балкански полк на позициите на Прикриващия фронт – 1941 г.

Полковник Никола Грозданов разговаря с кмета на населено място на Прикриващия фронт - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов, капитан Баръмов и двама офицери от 12-ти пехотен Балкански полк - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов и капитан Баръмов в населен пункт на югоизточната граница - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов с офицерския състав на 12-ти пехотен Балкански полк - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов с офицер от 12-ти пехотен Балкански полк на Прикриващия фронт - 1941/1942 г.

Генерал-майор Асен Даскалов и полковник Никола Грозданов поздравяват жителите на село на югоизточната граница - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов се ръкува с войници от 12-ти пехотен Балкански полк на Прикриващия фронт - 1941/1942 г.

Полковник Никола Грозданов с голяма група офицери от Българската армия - първата половина на XX в.

Полковник Никола Грозданов с офицер от флота и официални лица с цивилни костюми - първата половина на XX в.

Генерал-майор Никола Грозданов (вляво) и началника на II-ра въздушна база полковник Тодор Рогев (вдясно) на летище Кольо Ганчево, край Стара Загора.

Полковник Никола Грозданов с официални лица по улиците на неизвестен български град – първата половина на XX в.

Генерал-майор Никола Грозданов (вляво) и началника на II-ра въздушна база полковник Тодор Рогев (вдясно) на летище Кольо Ганчево, край Стара Загора.

Генерал-майор Никола Грозданов (вляво) и началника на II-ра въздушна база полковник Тодор Рогев (вдясно) на летище Кольо Ганчево, край Стара Загора.

Полковник Никола Грозданов с офицери от 12-ти пехотен Балкански полк на Прикриващия фронт с Турция – 1941 г.

Командирската свирка на генерал-майор Никола Грозданов.

БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ

СВИДѢТЕЛСТВО ЗА СВЕТО КЪРЩЕНИЕ

№ 65 Вр. 147

Въ третий день на Юлий мѣсеца отъ хилядо и осемстотинъ и деведесетъ четвърта година роди се въ Стара-Загора у Старо-Загорска Епархия отъ православни родители: Иванъ Гроздановъ и законната му съпруга Анка Николови отроче отъ мъжки полъ, което се кърсти днесь отъ долѣподписалий свещенникъ Свещеник Николай С. Стоянчовъ въ прихода на църквата Св. св. Никола и се именува въ светото кърщение Никола Ивановъ и въсприя отъ свещената купель отъ отецъ Димитровъ

За увѣрение се дава настоящето свидѣтелство.

7. августъ 1894 г.

Епор. Свещ. Секретарь Н. С. Стоянчовъ

Свидетелство за Свето кръщение на Никола Иванов Грозданов в църквата „Свети Никола" в Стара Загора – 7 август 1894 г.

17. Черганово

Драги Грозданово,

При всичкото твое обещание, че ще ма да ме забравиш не се забравихме напълно. Можеби ти не ме досещаш кой съм, който съм прави укеръ. Спомняш ли си, когато ти много обичаше да дружиш с мене, старъ приятелю аще ами лагерата – Минчев. Аз съмъ в Черганово хубаво е далечъ отъ Стара Загора само 3 часа и при удобенъ моментъ ще дойда да го разгледам. Ти ходиш ли на Спортуд де дисене? Тукъ доскоро бе и Пешка, запознах се съ нея. Знай че ти незаслужава всичкитъ отъ мене епитисии дет твоя страна върху красотата ѝ. Това е само единъ минутъ и нищо по-вече. Нито една дума, нито сдинъ звукъ не издава. Грозданов, научи се хубаво ще се отвори училище и въобще хубавото знаеш и ми пиши на сегашния адресъ:

Ив-ръ Илия Минчев

Текст на писмо – пощенска карта до юнкер Никола Грозданов от Илия Минчев от с. Черганово - 17 август 1913 г.

Писмо – пощенска карта до юнкер Никола Грозданов от Илия Минчев от с. Черганово - 17 август 1913 г.

Плик, пощенски на Всебългарски съюз „Отец Паисий”, адресиран до Никола Грозданов във Военното училище в София – 21 август 1930 г.

Схема на пътя от Чепеларе до Стойките (Родопите), разработена от капитан Никола Грозданов на 13 юли 1924 г.

Министерство на Войната
Щабъ на армията

ДИПЛОМЪ
№ 1916.

Министерството на Войната дава настоящия Дипломъ на

Майоръ

Гроздановъ

Никола,

въ увѣрение на това, че той е завършилъ съ успехъ курса на Военната академия презъ учебната 1929-1930 година съ обща срѣдна бележка 10·628

десетъ 0·628.

София, 30. май, 1931 год.

Генералъ-Лейтенантъ-Министъръ на Войната.

Перспективна скица № 1 на гребена „Свети Константин" в Родопите, разработена от капитан Никола Грозданов на 13 юли 1924 г.

Перспективна скица № 3 на позицията в. Ай Чал – в. Кузчета в Родопите, разработена от капитан Никола Грозданов на 15 юли 1924 г.

оригинала не подлежи на обгербване.

Препис-изв.
чение

П Р И С Ъ Д А

Гр.Стара-Загора 29 март 1945 година
в ИМЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Старо-Загорския Народен съд III състав:

Председател: Г.Н.Георгиев
Д.Георгиев
Н.Атанасов

Членове : Петкана Г.Кънчева
Никола Ст.Мотолов
Кънчо Чамов

при участието на обвинителите: Лев Кауков, Антон Колев, Желю Желев и секретаря Николай Попов и стенографистите: Боко Георгиев и Стоян Коевски, като разгледа нак.д.№ 6/45 г. в съдебните заседания от 9-29.Март, на основание чл.9 и 10 от нар.закон за съдене от народния съд виновниците:

П р и с ъ д и:

III.Признава подсъдимите: о.з.генерал Никола Иванов Грозданов, 50 г. от гр.Ст-Загора, ... за виновни, в това, че през времето от 1.I.1941 г. до 9.IX.944 г. през разни времена, във връзка с воденета от правителствата, вътрешна и външна политика се разпореждали, поощрили и извършили убийства, тежки телесни повреди, палежи, грабежи, обири и изтезания, ги осъжда да изтърпят по петнадесет /15/ години строг тъм. затвор и да заплатят в полза на държавното съкровище по 200,000-двеста хиляди лв. глоба, заменима при случай на несъстоятелност с по 6-шест месеца тъм. затвор, които присъжда в полза на държавното съкровище движимото и недвижимо имущество с изключение на това, което съгласно гр.закони не подлежи на жис и секвестър, а така също и всичките домашни вещи и покъщнина, които се конфискуват. Лишава същите подсъдими от правата по чл.30 от н.з. за срок от 18 години, от деня когато присъдата може да бъде турена в изпълнение.

Присъдата е окончателна и не подлежи на обжалване и одобрение.

Председател/п/ Г.Н.Георгиев

Д.Георгиев
Н.А.Георгиев
Н.Г.Кънева
Н.Ст.Мотолов
К.Чамов

членове: /п/

Вярно извлечено от оригинала
на Ст-Загорския Народен съд
Адм.Секретар:

Препис-извлечение от присъда на Трети състав на Старозагорския „Народен съд” от 29 март 1945 г. за признаване на виновен на генерал-майор Никола Грозданов и осъждането му на 15 години строг тъмничен затвор и глоба от 200 000 лв.

Надгробната плоча на генерал-майор Никола Грозданов и съпругата му Деспина Грозданова в гробището на кв. Хрищени, гр. Стара Загора.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение. ..... 5 стр.

Част първа
Верен страж на Родината. Служба в защита на интересите на българския народ, под знамето на Царя и отечеството (1894 – 1944 г.)

1. Ранни години. Детство и юношество в Стара Загора (1894 – 1912г.) ..... 9 стр.
2. Обучение, възпитание и възмъжаване във Военното на Негово величество училище (1912 – 1915 г.) ..... 16 стр.
3. По бойните полета на „Голямата война". Велика проверка на храбростта и издръжливостта и върховно изпитание на духа и морално-волевите качества (1915 – 1918 г.) ..... 37 стр.
4. От покруса и разочарование към нови надежди и хоризонти (1918 – 1922 г.) Висше образование в Юридическия факултет на Софийския университет (1922 – 1926 г.) ..... 109 стр.
5. Израстване в мирновременната служебна йерархия на българската армия. Следване в Генералщабната военна академия в София (1926 – 1931 г.) ..... 114 стр.
6. Стаж във висшите военни органи на управление. Усъвършенстване на уменията на длъжността офицер от Генералния щаб. Военен аташе на Царство България за Румъния и Полша с постояно седалище в Букурещ (1931 – 1938 г.) ..... 124 стр.
7. Издигане към върховете на военната йерархия. Началник-щаб на Четвърта армейска област и командир на 3-и пехотен Бдински полк (1938 – 1940 г.) ..... 150 стр.
8. Завръщане в родния град. Командир на 12-и пехотен Балкански полк. Заместник-началник на 8-а дивизионна област (1940 – 1943 г.) ..... 206 стр.
9. Дивизионен командир на 24-а, 7-а и 25-а пехотни дивизии. Произвеждане в звание генерал-майор на 14 септември 1943 г. Защита на националното обединение в Поморавието, Македония и Беломорието (март 1943 – юни 1944 г.) ..... 261 стр.
10. Върховен военен началник на въоръжените сили в Стара Загора и областта. Благоразумна ненамеса или съдбоносна слабост по време на събитията на 9 септември и узурпирането на властта от комунистическата просъветска клика (юни 1944 – 28 ноември 1944.) ? ..... 278 стр.

Част втора
Голготата на българския ГУЛАГ. Арест, следствие и гилотината на „Народния съд". Години на унижения, скръб и борба за физическо оцеляване в концентрационните лагери Росица, Куциян, Николаево и Белене. Смърт в забвение.

1. Уволнение от редовете на Българската армия. Арестуване и предварително следствие в Гарнизонния затвор в Стара Загора. Присъдата на Трети съдебен състав на „Народния съд" за Старозагорска област (28 ноември 1944 – 29 март 1945 г.) ..... 307 стр.
2. Година изолация при строг тъмничен режим в Старозагорския затвор. Мимолетна свобода и повторен арест (1945 – 1946 г.) ..... 343 стр.
3. Пътят на страданието – Голготата на българския ГУЛАГ. Между живота и смъртта. В концлагерите Росица, Куциян, Николаево и Белене (1946 – 1951 г.) ..... 345 стр.
4. Завръщане от „Мъртвия дом". Налагане на доживотното клеймо на „враг на народа". Лишаване от право на труд в юридическите и военни професионални области (1951 – 1954 г.) ..... 375 стр.
5. Реалностите в Народна република България – държава с „развито социалистическо общество", превърната в огромен концентрационен лагер. Генералът – общ работник на строителството на колектора на канализацията в Стара Загора и на железопътната линия от града до с. Тулово (1954 – 1959 г.) ..... 376 стр.
6. Пенсионираният старец, зад малката сгъваема масичка, отрупана с лотарийни билети, пред Универсалния магазин в Стара Загора – символ на поруганата чест и достойнство на българското войнство ..... 379 стр.

Заключение ..... 381 стр.

Използвани източници и литература ..... 383 стр.
Приложения:
Документи.
Служебни.
Лични.

Фотоалбум ..... 389 стр.